

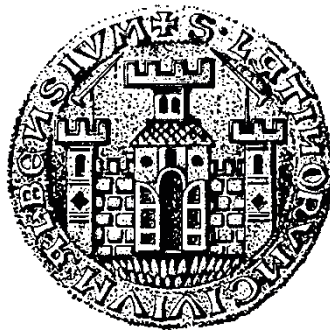
ALBA REGIA

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
MITTEILUNGEN DES MUSEUMS SZENT ISTVÁN KIRÁLY
C sorozat 48. szám

ALBA REGIA

ANNALES MUSEI STEPHANI REGIS

48

2020

SZÉKESFEHÉRVÁR

FELELŐS KIADÓ – HERAUSGEBER
Pokrovenszki Krisztián

SZERKESZTŐ – REDAKTEUR
Szóllósy Csilla

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ – BEGRÜNDER REDAKTEUR
Fitz Jenő (1921–2011)

GRAFIKA – GRAFIK
Belegrai Orsolya

FORDÍTÁS – ÜBERSETZUNG
Kovács Dömötör; Szerzők

TÁMOGATÓ – UNTERSTÜTZUNG

Székesfehérvár
Megyei Jogú Város Önkormányzata

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KIADÓ – VERLAG

HU ISSN 1216 8983
HU ISSN 0324 542 X

NYOMDAI KIVITELEZÉS
Alto Nyomda Kft.

Készült 350 példányban.

A címlapon:

Nyulassy Antal (Ignác) fényképe és kézjegye; Burger Jenő képeslapja Hives Bertának, 1918;
Juhistálló Kishörcsök-Rózsamajorban, 1914; Székesfehérvár, Jókai utca 14-ben feltárt kerámiák;
Nemzeti Emlékhely - Középkori Romkert; Székesfehérvár középkori városi pecsétje

INDEX

KÖSZÖNTŐ.....	9
70 ÉVES DR. DEMETER ZSÓFIA ÚJKORTÖRTÉNÉSZ, A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM NYUGALMAZOTT IGAZGATÓJA.....	11
DR. DEMETER ZSÓFIA PUBLIKÁCIÓI	14
VARRÓ ÁGNES HATVANADIK SZÜLETÉSNAPJÁRA.....	21
DR. VARRÓ ÁGNES PUBLIKÁCIÓI	23
LUKÁCS LÁSZLÓ NÉPRAJZKUTATÓ, EGYETEMI TANÁR, FŐMUZEOLÓGUS 70 ÉVES.....	25
DR. LUKÁCS LÁSZLÓ PUBLIKÁCIÓI.....	28

TANULMÁNYOK/KÖZLEMÉNYEK – ABHANDLUNGEN/MITTEILUNGEN

RÉGÉSZET – ARCHAÉOLOGIE

SZÜCSI FRIGYES – SZÖLLŐSY CSILLA – ROMÁT SÁNDOR	
Alba Civitas (Fehérvár) 11. századi kőfala a Jókai Mór u. 14-ben folytatott feltárások tükrében	
<i>The 11th-century stone fortification of Alba Civitas (Fehérvár) in the light of the excavations in 14 Jókai Street, Székesfehérvár (Hungary)</i>	53
MORGÓS ANDRÁS – KERN ZOLTÁN – HORVÁTH EMIL	
Székesfehérvár 11. századi kő vár(os)fala alatti tölgy gerendaalapozás dendrokronológiai és radio-	
karbon vizsgálata	
<i>Dendrochronological and radiocarbon analysis of the 11th c. oak timbers from the beam foundation under the Me-</i>	
<i>dieval stone wall of Székesfehérvár</i>	85
DR. GRYNÆUS ANDRÁS	
A Jókai utcai minták dendrokronológiai elemzése	
<i>The dendrochronological analyse of samples from the Jókai street</i>	111
PETŐ ÁKOS – GYULAI FERENC – BRAUN ÁDÁM	
Adatközlés a Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. lelőhelyen végzett geoarchaeológiai és archaeobota-	
nikai vizsgálatokról	
<i>Data of the geoarchaeological and archaeobotanical survey conducted at Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. ar-</i>	
<i>chaeological site</i>	123
MESTERHÁZY GÁBOR	
Szántók, erdők, gyepek. A felszínborítottság hatása és változásai a roncsolásmentes régészeti terepi	
kutatásban 1990 és 2018 között	
<i>Ploughlands, forests, pastures. Effects of land cover changes on non-destructive archaeological research in Hungary bet-</i>	
<i>ween 1990–2018</i>	139
LIBOR CSILLA – LÁSZLÓ ORSOLYA	
Gyermekek kutatási lehetőségei a középkori Magyarországon	
<i>Bioarchaeological research of medieval children in Hungary</i>	183
POKROVENSZKI KRISZTIÁN (Összeállította)	
A Szent István Király Múzeum régészeti kutatásai Fejér megyében. 2020.....	189

TÖRTÉNETTUDOMÁNY – GESCHICHTE

SZABADOS GYÖRGY

Eredetről, hagyományról és kritikáról. A középkori magyar történetírás fő vonalának áttekintése
On Origin, Tradition and Critique. An Overview of the Main Threads of Medieval Hungarian Historiography.....201

DEMETER ZSÓFIA

Fajtaváltások az uradalmi juhászatokban a 18-19. században, herceg Batthyány Lajos és Fülöp
enyingeri gazdaságának példáján
*Rassenwechsel in den Gutshofschäfereien im 18-19. Jahrhundert, vorgestellt am Enyinger Gutshof der Herzöge
Lajos und Fülöp Batthyány*.....223

NÉPRAJZ – VOLKSKUNDE

PÁKOZDY JUDIT

Nyulassy Antal (Ignác) élete és munkássága
The life and works of Antal (Ignác) Nyulassy.....259

GELENCSÉR JÓZSEF

Képeslapok, levelek az I. világháborúból
Postcards, letters from World War I273

GELENCSÉR JÓZSEF

Bűntettek, tragédiák és folklórjuk II.
Crimes, tragedies and their folklore II.....295

LÁSZLÓ LUKÁCS

Kresz Mária néprajzi kutatásai Fejér megyében
Die Volkskundlichen Forschungen von Mária Kresz in Komitat Fejér.....307

SZEMLE – RUNDSCHAU

POKROVENSZKI KRISZTIÁN – SZÜCSI FRIGYES

Fülöp Gyula emlékére.....325

VARRÓ ÁGNES

Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei A
sorozat 58. szám. Székesfehérvár, 2019. 416 p.331

LUKÁCS LÁSZLÓ

Gráfik Imre: Építészeti hagyományunk nyomában. Tanulmányok a népi építészet és a településnéprajz
köréből 1974–2018. Romanika Kiadó, Budapest, 2019. 400 p. Fekete-fehér és színes illusztrációkkal.337

LUKÁCS LÁSZLÓ

Paládi-Kovács Attila: Magyar népkutatás a 20. században. Documentatio Ethnographica 32. L'Har-
mattan Könyvkiadó, Budapest, 2018. 378 p. 27 fekete-fehér illusztráció.341

S. LACKOVITS EMÓKE

Gelencsér József: Népi jogélet a Káli-medencében. A Szent István Király Múzeum Közleményei
A sorozat 65. szám. Székesfehérvár, 2019.343

LUKÁCS LÁSZLÓ

Fejős Zoltán: Új helyek, új metaforák. Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfijához. Studia
Folkloristica et Ethnographica 67. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 426 p. 28 színes fotó.353

ÉVI JELENTÉS 2020 – JAHRESBERICHT 2020

A múzeum éves munkája és gyarapodása.....	357
A Szent István Király Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2020.....	364
Kiállítások, események, programok.....	369
Alapítványok, egyesületek beszámolói.....	377
A Szent István Király Múzeum alkalmazottai.....	379

KÖSZÖNTŐ

Az Alba Regia a Szent István Király Múzeum nagy múltra visszatekintő évkönyve, melyet Fitz Jenő keltett életre 1960-ban, a Szent István Múzeum Közleményei: C sorozataként. Célja akkor az volt, hogy elődei munkáját még szélesebb körben, magasabb szinten folytassák a kedvezőbb körülményeket kihasználva. Az évkönyvben a kezdetektől több magas színvonalú, idegen nyelven írott publikáció látott napvilágot, így elérve a külföldi szakmai élet szereplőit is, ezáltal egyre magasabban jegyzett tudományos kötetévé az Alba Regiát.

Az idén 60 éves kötet az évtizedek során számos változáson ment keresztül, melyek közül a legfrissebbek a 2016-os szerkesztőváltáshoz köthetők. (Szöllősy Csilla, Pokrovenszki Krisztián, majd 2018-tól Szöllősy Csilla) Változott a kötet megjelenése, Belegrai Orsolya grafikai tervei alapján, megtartva a hagyományos elemeket, mint például a városi pecsét lenyomatát, melyet az 1966-ban kiadott 6-7. szám borítóján jelentettek meg első ízben. Módosult a belső felépítés, újraindítottuk a sok-sok éve kimaradt Régészeti kutatások Fejér megyében fejezetet, amely rövid áttekintést nyújt a megyében zajló feltárásokról, kiemelkedő leletekről.

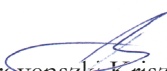
Az alapító szerkesztő ezzel a kötetrel próbálta a helyi kutatás "szervező orgánumát" megteremteni, amely a régészeti, történeti, néprajzi és művészettörténeti adatok tervszerű gyűjtésével, közlésével, feldolgozásával foglalkozik. Ehhez igazodva az idei kötettől ismét összegezzük a megyei kutatásokat, azok kiemelkedő eredményeit, a fontosabb új szerzeményeket és adatgyűjtéseket. Új elemként röviden beszámolunk az intézményhez köthető civil szervezetek, alapítványok aktuális munkájáról. A kutatók munkájának hatékony segítése, illetve a minél szélesebb közönség elérése érdekében a továbbiakban online formában is elérhetővé tesszük kiadványunkat, a nyomtatott változattal egyetemben.

Jelen előszó mintegy hagyományt teremtve íródott, bízva abban, hogy az intézmény aktuális igazgatója minden további évkönyvben beszámol az adott évi tudományos eredményekről, a múzeum fontosabb eseményeiről és összefoglalja a kötetben megjelent publikációkat.

A 2020-as esztendő több tekintetben is az újratervezésről szólt a Múzeum életében: új vezetés, új szervezeti felépítés, közalkalmazotti státusz kivezetése, világiárvány. A zárt ajtók, a biztonsági intézkedések jelentősen átszervezték a megszokott, belső működést. Nagyobb hangsúlyt kaptak az online tartalmak, a háttérmunkák, a régóta halogatott feladatok. Az otthoni munkavégzés lehetősége bár többször felvetődött, teljes értékű muzeológusi munkát mégis csak a gyűjtemény közelében lehet végezni. Amennyiben értékelnem kell az idei évet, felemás érzések kavarnak bennem. Egyrészt örömteli, hogy a szakmai munka nem állt meg, mindenki megtalálta, hol tud hasznosítani, a köz érdekét szolgáló feladatot végezni a veszélyhelyzet alatt. Amikor lehetett programokat szerveztünk, kiállításokat nyitottunk meg. Ugyanakkor számtalan rendezvény, közöttük a Hetedhét Játékfesztivál és a Floralia, valamint az idei évre tervezett két nagyobb kiállításunk, a Pesovár Ferencnek emléket állító és a Királyi Napokhoz kapcsolódó tárlatunk egyaránt elmaradt.

Örömteli kötelességemnek tehetek eleget e sorok között, ugyanis három tudományos munkatársunk is jeles évfordulót ünnepel. dr. Demeter Zsófia történész, intézményünk nyugalmazott igazgatója és dr. Lukács László néprajzkutató, főmuzeológus egyaránt 70., míg dr. Varró Ágnes néprajzkutató, főmuzeológus 60. életévét tölti. Mindhárman jelentős szerepet töltenek be múzeumunk tudományos életében, több évtizedes kutatási eredményeik országszerte elismertek, számtalan publikáció, tudományos és ismeretterjesztő írás fűződik nevükhöz. Én ezúton kívánok nekik még sok-sok örömteli és tartalmas évet, remélve, hogy sokáig olvashatjuk újabb és újabb tudományos, ismeretterjesztő íásaikat.

Pokrovenszki Krisztián
múzeumigazgató
Szent István Király Múzeum

**70 ÉVES DR. DEMETER ZSÓFIA ÚJKORTÖRTÉNÉSZ,
A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM NYUGALMAZOTT IGAZGATÓJA**

Demeter Zsófia Balassagyarmaton született. Alap és középfokú tanulmányait szülővárosában folytatta. A régészet, a történelem és általában a kultúra iránti érdeklődése már középiskolás korában megmutatkozott, amikor a nyarakat a Palóc Múzeumban, főként annak könyvtárában töltötte. Korának megfelelően ekkor még „középiskolás fokon” merült el a – főként régészeti – szakirodalomban, de a napjainkig jellemző, és a szakmájához nélkülözhetetlen természetes kíváncsisága, illetve alaposága, kitartása, a kutatás tárgyának minél több oldalról történő körbejárása már akkor is figyelmet keltett tanárai és a múzeumi szakemberek körében.

Ugyan régésznek készült, de végül a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemre nyert felvételt, ahol nem lévén régészeti tanszék, ma már nyugodtan mondhatjuk: szerencsénkre, történelem – francia nyelv és irodalom szakra iratkozott be. A két szak nagyszerű lehetőséget biztosított arra, hogy Európára is kitekintő, a nemzetközi folyamatokat is jól átlátó, széleskörű kultúrtörténeti ismeretekkel verteze fel magát. Kiváló eredményeinek köszönhetően Népköztársasági Tanulmányi Ösztöndíjban részesült. Bár egy nagyon jól szervezett gazdaságtörténeti iskolába csöppent, és abban mélyen el is merült, a régészettől és az ókortól itt sem szakadt el, szakdolgozatának témáját is az ókori történelemből merítette. Tanári végzettségét 1974-ben szerezte meg. Az egyetemen ismerte meg férjét, dr. Lukács Lászlót.

A tanári életút helyett inkább a kutatói pályát választotta. Így az egyetem befejezésének évében a zámolyi születésű Lukács Lászlóval Székesfehérvárra költöztek, és a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatóságánál, a Szent István Király Múzeum jogelődjénél helyezkedett el történész muzeológusként. Innen számolhatjuk újkortörténeti pályáját, hiszen az ókorral már többen foglalkoztak a Fitz Jenő által irányított intézményben. Figyelme ekkor fordult az egykor hatalmas főúri birtokok által uralt Fejér megye uradalmainak története felé. Bár megjelent a témában néhány fontos munka, a korszakban kevesen foglalkoztak az egykori arisztokraták birtokainak működésével. A mezőföldi uradalmak gazdálkodását feldolgozó kutatásainak eredményeit előbb kiállításon és kötetben, majd az 1985-ben készült doktori disszertációjában ismertette.

Vizsgálódásainak egyik fő témája az enyingi herceg Batthyány-uradalom gazdálkodásának feltárása volt. A több mint hatvan levéltári folyókéternyi irat feldolgozására tizenöt évet áldozott. Ennek gyümölcsét számtalan tanulmány mellett előbb az 1998-ban elkészült kandidátusi disszertációjában, 2013-ban pedig egy monográfiában tárta az olvasók elé. Ennek a kutatásnak máig nincs vége, hiszen a feltárandó, vagy még alaposabban kibontandó témák évről-évre megjelennek publikációiban, előadásaiban. Demeter Zsófia állandó résztvevője az évente megrendezésre kerülő, országos érdeklődésre számot tartó és a témáról szóló irodalmat bőséggel növelő uradalomtörténeti konferenciáknak.

Ugyancsak végigkíséri pályáját az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Fejér megyei, székesfehérvári eseményeinek kutatása. A pákozdi csatáról és a haleszi felkelésről alapkutatásokat folytatott, és ezáltal alapvető írásokkal bővítette a szakirodalmat. Legemlékezetesebb munkái közé sorolhatjuk, amikor 1978-ban, a Honvédelmi Minisztériumból érkező utasítás eredményeként kollégáival három hónap alatt létesített múzeumot a pákozdi csata

bemutatása céljával. Mindezt úgy, hogy a feladat kiadásának időpontjában a pákozdi Mészeg-hegyen átadni kívánt létesítménynek még az építészeti tervei sem léteztek. A mára, szintén Demeter Zsófia részvételével átalakított kiállítás a bővített és több korszakkal foglalkozó Katonai Emlékpark Pákozdi fontos elemeként Nemzeti Emlékhely.

A 2009-ben, a szabadságharc százhatvanadik évfordulójának tiszteletére, főként magángyűjtők anyagait felvontató kiállításunk kapcsán érdemes megjegyezni, hogy miként ezen tárlat előkészületei során, úgy a publikációk írása alkalmával is mindig igyekezett minden elérhető forrást és műtárgyat megvizsgálni, legyen az közgyűjteményi vagy magánkézben lévő anyag, levéltári, könyvtári forrás, vagy a forrásközlőktől gyűjtött visszaemlékezés. Kedves, humoros személyisége révén könnyen kapcsolatot teremtett az interjúalanyokkal és mindazokkal, akik a múzeumi gyűjteményt tárgyi felajánlásokkal tudták, kívánták gyarapítani. Gyűjtőmunkája révén számos területen mára nélkülözhetetlen egységekkel, műtárgycsoportokkal gazdagodott az intézmény helytörténeti gyűjteménye. Mindig tisztelettel fordult azok felé is, akik, ha nem is „szakmabeliként”, de tudásuk, ismereteik átadásával szívesen és eredményesen segítették saját vagy kollégái munkáját.

Természetes, hogy egy fehérvári(vá váló) muzeológus munkái között előbb-utóbb megjelennek az új, otthonává változó település történetére irányuló kutatások. Foglalkozott egyebek mellett a Palotaváros és az ott dolgozó iparosok történetével, a városrész elpusztításával, a székesfehérvári ráccokkal, a Felmayer-gyárral, Székesfehérvár város első világháborús éveivel és a városi ezredek csatateri helytállásával, az 1938-as országos ünnepségekkel, illetve az 1956-os forradalom városi eseményeivel. A témákban publikált szakkikket, ismeretterjesztő írásokat, közölt visszaemlékezéseket, rendezett kisebb, és országos érdeklődésre is számot tartó kiállításokat.

Életművében különleges helyet foglal el a Székesfehérvár történetét sok-sok nézőpontból bemutató, Gelencsér Ferenc fotóművésszel indított sorozata, a *Székesfehérvár Anno...* Az immár negyedik kötetnél járó sorozat első darabja Székesfehérvár múltjának különböző aspektusait tárgyalja a 19. század második felétől a második világháború előtti évekig. A második kötet, „*Örvendezz, királyi város!*” az 1930-as évek városfejlődésének, az 1938-as ünnepi évnek és az évtized végén kezdődő iparosításnak, vagyis a korszak kiváló polgármesteréről elnevezett Csitáry-érának állít emléket. Harmadikként a megyeszékhely főbb szerepeinek Szent István korától 1930-ig folyó változását mutatja be, míg a 2020-ban megjelent – eddig – utolsó kötetben a város második világháború utáni éveinek 1988-ig tartó krónikáját tárta az olvasóközönség elé. Bár az említett könyvek vállaltan nem szakkönyvek, hanem az olvasmányos, képekkel nagyon gazdagon illusztrált tudományos ismeretterjesztő kiadványok közé tartoznak, a szakmabeliek is haszonnal lapozgathatják, olvashatják őket. Az utolsó kötet különösen rávilágít arra is, hogy Demeter Zsófia nem ijed meg a váratlan és nagy kihívásoktól sem. Tudjuk, hogy született ugyan több olyan kiadvány, amely a város utolsó évtizedeinek történetéből kívánt megismertetni egy-egy kisebb részt, de a *Megpróbáltatások után: Városfejlődés* című munka az első olyan kötet, ami számtalan nézőpontból ábrázolja a bő négy évtized történetét.

Felsorolni sem lehet, hogy a fentiekén túl mennyi dologgal foglalkozott még, de tudjuk, hogy megyei településtörténeti munkái, színháztörténeti kutatásai, a városi és megyei közélet, politikai élet fontos szereplői életútjának bemutatására irányuló publikációi nélkül is sokkal szegényebb lenne történeti irodalmunk.

Visszatérve a múzeumra, amely Demeter Zsófia első és egyben utolsó munkahelye is volt, kiemelendő, hogy annak ellenére, hogy kívülről érkezett Fehérvárra, az évtizedek során a várost, a város történetét kiválóan ismerő, a tudását hitelesen átadó, és szakterületein országosan is megkerülhetetlen kutatót ismertünk meg személyében. Mindemelllett született pedagógus: bármilyen szakmai kérdéssel fordultunk hozzá, tökéletesen kimerítő választ kaptunk tőle, vagy legalább ötleteket, hogy hol tudunk utánanézni a kérdésnek. Magam szakdolgozatom írása során ismerhettem meg széles látókörét, a megyei arisztokrácia és uradalmaik történetében való otthonosságát, tanácsainak jelentőségét. Már „műemlékes” korszakom során tapasztalhattam, hogy milyen könnyű vele együtt dolgozni, így amikor 2009-ben a múzeumba kerültem, tudtam, hogy jó helyre kerülök. Nem is csalatkoztam. A számtalan közösen megvalósított kiállítás és konferencia, együtt szerkesztett kötet, egymás mellett írt tanulmány vagy egymás után tartott előadás sok-sok fontos lépcsőfok, támasz volt úgy saját szakmai fejlődésemben, ahogy a különböző szakterületeken tevékenykedő múzeumi kollégáiméban is. Emberségéből, élettapasztalatából fakadóan egy-egy jól irányzott mondattal a szakmán túl az élet számos területén szolgált hasznos tanáccsal, iránymutatással.

Ismert, hogy újkortörténész feladatainak ellátása mellett az intézményben 1986–1991 között helyettes igazgatóként tevékenykedett, 2008-tól 2015. január 31-ig igazgatóként vezette a múzeumot. Nyugdíjazását követően a múzeum tudományos munkatársa maradt, fáradhatatlanul folytatja kutatásait, gyarapítja kutatásainak és publikációinak amúgy is tekintélyt parancsoló sorát. Több mint negyvenhat éve lelkiismeretesen szolgálja az intézményt, és a várost, a megye kulturális életét.

Igazgatói munkássága idején próbára tették a fenntartóváltások, a megyei múzeum profiljának városivá alakítása, a közönség és a kor igényeiből fakadó új feladatoknak való megfelelés, a múzeumi épületek állapota miatt

halaszthatatlan felújítási kötelezettségek, de céltudatossága, kitartása, szüleitől örökölt hatalmas munkabírása és rendkívüli szorgalma révén mindig előre tudott lépni az intézmény. Nem elhanyagolható, hogy múzeumigazgatóként soha nem érezte velünk, hogy felettesünk, hanem partnerként kezelte munkatársait. Támaszkodott ránk, és ahogy szakmailag, úgy az ügyvitelben és a mindennapi tennivalókban mi is támaszkodhattunk rá. Tiszteletben tartotta és bátorította kutatásainkat, segítette – a legkülönbözőbb területeken folytatott – gyűjtőmunkánkat. Olyan vezető volt, aki mindenekelőtt a tudományos munka terén mutatott példát, de közben igyekezett szélesre tárni a múzeum kapuit is. Utóbbi eredményeként óriási látogatószámot ért kiállítások, egyéb rendezvények, és a művészetek különböző ágainak változatos programjai is megvalósultak a múzeumban.

Ha pályaválasztásakor nem is kívánt tanári pályára lépni, az évtizedek kutatói és előadói sikerei olyan magabiztosságot adtak neki, hogy 2000-től csaknem két évtizedig, 2019 nyaráig oktatott a Kodolányi János Főiskolán. Diplomáciatörténetet, új és jelenkori történelmet, divattörténetet tanított, 2012–2015 között főiskolai tanárként, nyugdíjazását követően óraadóként. A főiskolai oktatás során szerzett tapasztalatait, az egyetemes történelemben megszerzett jártasságát jól tudta kamatoztatni a múzeumi munkái során tárgyalt városi, megyei és országos eseményeknek az európai folyamatokban történő értelmezése alkalmával.

Szabadidejében, utazásai során is Európa jelentős kulturális emlékeinek és a történelem, diplomácia fontos helyszíneinek a felkeresése volt a célja, hiszen ezek megismerése is segítette az összefüggések megértésében.

A főiskolai katedra mellett ugyanúgy otthonosan mozgott és sikerrel kötötte le a hallgatóság figyelmét a múzeumokban, művelődési házakban, könyvtárakban és a honismereti táborokban tartott előadásai során.

Pályafutását végigkíséri a szellemi és tárgyi nemzeti kulturális örökség feltárásának, őrzésének, megismertetésének és népszerűsítésének igénye, természetesen Fejér megyére és Székesfehérvárra fókuszálva.

Közeleti szerepvállalása is ezen irányelvek mentén alakul, hiszen a Fejér Megyei Múzeumegyesület elnöke, tagja a Deák Dénes Alapítvány kuratóriumának és a Fejér Megyei Értéktár Bizottságnak is. Minden hivatásbeli és civil szervezetben betöltött pozícióhoz kapcsolódó megbeszélésen, rendezvényen felkészülten, felelősségteljesen vesz részt.

A fentiek alapján nem csoda, hogy egyéb elismerései mellett Fejér megye 2014-ben Marosi Arnold Díjjal, Székesfehérvár városa 2015-ben díszpolgári címmel tüntette ki, Áder János köztársasági elnök pedig a Magyar Érdemrend lovagkeresztje polgári tagozatával ismerte el tevékenységét 2018-ban.

Demeter Zsófia továbbra is aktív. Ahogy a közelmúltban nyilatkozta, „...színte nincs olyan kérdés, téma, amely kapcsán ne kerülne elő naponta újabb és újabb források.” Ezeknek a forrásoknak a korábbi kutatásaiba való beemeléséhez, új kutatási irányokban történő hasznosításához, és mindezek előadásához, megírásához kívánunk neki további sok erőt és jó egészséget!

Bányai Balázs
történész

Tudományos könyvek

1. Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza. (Gelencsér Józseffel és Lukács Lászlóval) Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 31. Székesfehérvár, 1990. 172 p.
2. Zámoly. (Lukács Lászlóval) Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest, 2002. 184 p.
3. Lajoskomárom, a „legelső rendes falu”. Emléklapok Lajoskomárom telepítésének kétszázadik évfordulójára. Lajoskomárom, 2002. 88 p.
4. Egy hajdani nagybirtok. A munkaeőr, a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870). Budapest, 2013. 346 p.
5. „Szent Istvánhoz méltó emlék”. Városfejlesztés két ünnep között Székesfehérváron. Műhelytanulmányok a Műemléki Topográfiához 6. Székesfehérvár, 2017. 61 p.

Tudományos ismeretterjesztő könyvek

6. Pákozdi, 1848. szeptember 29. TKM Kiskönyvtár 277. Budapest, 1987. 16 p.
7. Székesfehérvár Anno... Pillanatképek egy város életéről. (Gelencsér Ferencsel) Az István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 38. Székesfehérvár, 1990. 229 p.
8. Pákozdi, 1848. szeptember 29. TKM Kiskönyvtár 277. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, 1998. 16 p.
9. A pákozdi győzelem. Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29. – október 7. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 48. Székesfehérvár, 1998. 125 p.
10. Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár Anno... 2. (Gelencsér Ferencsel) A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 51. Székesfehérvár, 2002. 253 p.
11. Nagypapa történelmi leckéi. Lengyel Károly (1892–1968). Székesfehérvár, 2003. 24 p.
12. A derék város. Székesfehérvár Anno 3. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 60. Székesfehérvár, 2017. 287 p.
13. Megpróbáltatások után: városfejlődés. Székesfehérvár Anno... 4. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 62. Székesfehérvár, 2020. 358 p.

Könyvfejezet

14. Történelmi-társadalmi viszonyok. *Magyarország megyéi. Fejér megye*. Budapest, 1985. 28–46.
15. Zámoly földrajza. Régi helynevek. Zámoly története 1700-tól. *Zámoly története és néprajza*. Székesfehérvár, 1996. 5–9., 26–57.
16. A változó Fejér megye. Wekerle Sándor megfigyelései a XIX. század végéről. A kő marad. Miből éltünk hajdanán? *Ezer év öröksége. Fejér megye múltjáról és jelenéről*. Székesfehérvár, 2009. 16–24., 66–73., 74–88., 89–95.

Tudományos tanulmányok

17. Brunszvik Teréz és Martonvásár. *Ma és Holnap* 1975. 1. 17–21.
18. Fehérvár dombtetőről. *Fejér Megyei Szemle* 1980. 2. 61–63.
19. Fejér megye 1848–1849-ben. *Honismeret* IX. 1981. 5. 34–39.
20. Beszélgetések Mátyásdombról. *Fejér Megyei Szemle* 1981. 2. 55–59.
21. A Baranyai-féle mezőgazdasági gépműhely működése Mezökomáromban. *A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője*. Veszprém, 1982. 118–121.

22. A gyárkapuval szemben. Felmayer-gyári kékfestőmester portréja. *Változások városa*. Székesfehérvár, 1982. 71–81.
23. György Oszkár születésének centenáriumán. *Ma és Holnap* 10. 1982. 2. 217–226.
24. Summások Fejér megyében. *Alba Regia* XXI. 1984. 219–230.
25. Fejér megye és Székesfehérvár 1848–49-ben. *Fejér Megyei Szemle* 1985. 1. 83–89.
26. A Mezőföld úrbéres viszonyai a XVIII. század végén. *Alba Regia* XXIV. 1990. 67–72.
27. Enying mezőváros és a Batthyány-uradalom. *Honismeret* XVIII. 1990. 2–3. 47–53.
28. Olasz sajtókészítők a dunántúli Batthyány-uradalmakban. *Ethnographia* CV. 1994. 2. 615–619.
29. Fásítás, faiskolák és fűmagiskolák az enyingi uradalomban. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 121–125.
30. Átmeneti munkaformák az enyingi uradalom munkaszervezetében. *Ethnographia* CVII. 1996. 1–2. 135–157.
31. Herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmának szántóművelése (1806–1870). *Agrártörténeti Szemle* XXXVIII. 1996. 186–250.
32. Vízrendezési munkák a Mezőföldön. *Alba Regia* XXVI. 1997. 169–176.
33. Városhidvég libertinusai. *Honismeret* XXV. 1997. 5. 45–52.
34. A juhászat szerepe az enyingi uradalom gazdálkodásában (1806–1870). *Agrártörténeti Szemle* XXXIX. 1997. 1–2. 63–102.
35. Lajoskomárom telepítése. *Honismeret* XXVI. 1998. 1. 26–30.
36. Az 1848-as királyszerződés megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott. *150 éve történt... III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése*. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B. sorozat 49. Székesfehérvár, 1999. 25–35.
37. III. Béla király és feleségének sírja. A felfedezés körülményei és visszhangja 1848-ban. *Magyar Tudomány* CVI. Új folyam XLIV. 1999. 2. 220–229.
38. „Örvendezz királyi város...” III. Béla és felesége sírjának megtalálása a székesfehérvári királyi bazilika területén. *Honismeret* XXVII. 1999. 4. 11–23.
39. 1849 ismeretlen epizódja: a haleszi felkelés. *Magyar Múzeumok* 1999. 4. 30–34.
40. „Alba Regia él és ünnepel” Az 1938-as Szent István-év Székesfehérváron. *Honismeret* XXVIII. 2000. 4. 9–44.
41. A székesfehérvári szerbek állásfoglalása 1848-ban. „*Akit szolgálatok egy árva hon volt...*” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és a november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Közlemények Székesfehérvár történetéből I. Székesfehérvár, 2000. 15–36.
42. „Hontalan a ’hon’ fia”. Wesselényi Miklós egyik utolsó magyarországi levele (1848. szeptember 28.) *Magyar Múzeumok* 2000. 3. 23–25.
43. A Szent István Emlékév Székesfehérváron. *Magyar Múzeumok* 2001. 1. 30–32.
44. Emlékezés Korizmicz Lászlóra. *Honismeret* XXIX. 2001. 5. 40–42.
45. Batthyány Lajos és a reformkor üstökös csillagai. *Honismeret* XXX. 2002. 4. 3–7.
46. A szerb kisebbség története és helyzete a régióban. *Különböző kultúrák Európában*. (Többekkel) Székesfehérvár, 2002. 33–53.
47. „Ország lappangott itt, mikor nem vala ország” – A református és a római katolikus felekezet Zámolyon. *Alba Regia* XXXI. 2002. 47–85.
48. Változások herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870). *Honismeret*, XXXI. 2003. 1. 41–51.
49. The History and the Situation of Serb Minority in the East-Transdanubian Region. *Alba Regia* XXXII. 2003. 57–67.
50. Hóman Bálint és a székesfehérváriak. *Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára*. Székesfehérvár, 2004. 62–88.
51. „Hontalan a ’hon’ fia.” Wesselényi Miklós egyik utolsó magyarországi levele 1848. szeptember 29-án. *Bástya* 2004. 1. 107–113.
52. A zámolyi uradalom. *Alba Regia* XXXIII. 2004. 125–157.
53. „Ennyiből egy oskolamester megélhet” – Iskoláztatás Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmában a XIX. században. *Neveléstörténet* 2. 2005. 1–2. 74–94.
54. Dr. Ecsedy (Havranek) József töredékes visszaemlékezése. *Alba Regia* XXXIV. 2005. 127–136.
55. „Aki a múzeum keresztjét hordta”. *Bástya* 2006. 4. 177–189.
56. „A csodát most is ők vigyázzák”. *Alba Regia* 35. 2006. 243–247.
57. Csak a kő mutatja helyét. *Turán* XXXVII. Új folyam X. 2007. 1. 13–20.

58. „Szent Imre, Isten leventéje”. *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről.* Székesfehérvár, 2007. 125–162.
59. Székesfehérvári vértanúk. *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854.* Rubicon-könyvek. Budapest, 2007. 197–200.
60. Utazás ismeretlen állomás felé. Gróf Batthyány Lajos Fejér megyei állomásai. *Honismeret* XXXV. 2007. 6. 34–45.
61. Napló és emlékezet. *Alba Regia* 36. 2007. 43–71.
62. Első a kormányok sorában. A Batthyány-kormány megalakulásának évfordulóján. *Hitel* XXI. 2008. 3. 64–71.
63. Fehérvár földjén, vizek szorításában. *Bástya* 2008. 7. 180–183.
64. A székesfehérvári ezredek az I. világháborúban és emlékeik a városban. *Az I. világháború emlékezete Galíciában, az Isonzó-völgyében és a Doberdón.* Győr, 2008. 234–248.
65. Ez volt az év! Csudáknak éve! Emlékezés a 160 évvel ezelőtti dunántúli védelmi hadműveletre. *Hitel* XXI. 2008. 11. 47–57.
66. Tanügyi kiállítás Székesfehérvárott 1938-ban. *Neveléstörténet* 5. 2008. 1–2. 146–148.
67. Szent István dicső érdeméről. Ünnepi országgyűlés Székesfehérvárott 1938-ban. *Vár* VI. 2008. 4. 113–132.
68. A Szent Imre jubileumi év 1930-ban. *Alba Regia* 37. 2008. 7–39.
69. Székesfehérvár fejlődése a két világháború között. *Magyarország műemlékei, Székesfehérvár.* Budapest, 2009. 87–99.
70. Formaggiari italiani nelle tenute di Batthyány nei dintorni di Dunántúl (Transdanubio). *Alba Regia* 38. 2009. 221–223.
71. „Nemcsak jogai voltak e városnak királyiak, de emlékei is azok” Székesfehérvár fejlesztése a Szent István-év előkészületei idején. *Bástya* 2009. 9. 105–130.
72. „Holnap a csikót eladja Fehérváron...” Fehérvári vásárok és vásározók. *Vásárok világa IV.* Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 5. Szekszárd, 2010. 81–120.
73. Bory Jenő álmái a szarajevói merénylet színhelyén. *Alba Regia* 39. 2010. 187–196.
74. Károly és Székesfehérvár. Bevezető. *Károly Róbert és Székesfehérvár.* Magyar királyok és Székesfehérvár 2. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 6. Székesfehérvár, 2011. 10–15.
75. „Volt valaki...” Hóman Bálint, a modern várospolitikai székesfehérvári támogatója. *Történeti áttértekülés. Hóman Bálint, a történész és a politikus.* Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 3. Budapest, 2011. 256–269.
76. A munkaerő problémái és a megoldási kísérletek herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870) 1848 után. *Feudális társadalom? Discussiones Neogradienses* 11. Salgótarján, 2011. 65–98.
77. „Hamupipőkéből tündérkirálynő.” A média és a nyilvánosság szerepe Székesfehérvár modern nagyvárossá fejlesztésében. *Alba Regia* 41. 2012. 187–194.
78. Nagyváros lesz, „csakazértis”. Székesfehérvár nagyvárosi fejlesztése a két világháború között. *Honismeret* XLI. 2013. 3. 36–41.
79. Hadiipari beruházások. *Rubicon* XXIV. 2013. 6. 48.
80. Az agg tábornok és az ifjú hadsereg. A természeti és az épített léttér átalakítása az enyingi Batthyány-uradalomban. *Élet a birtokon.* Discussiones Neogradienses 13. Salgótarján, 2013. 69–86.
81. „A magyar arisztokrácia demokratája”. Zichy Jenő Székesfehérvár kulturális életében. *A „Zichy expedíció”. A Szent István Múzeum Közleményei, A sorozat* 48. Székesfehérvár, 2013. 85–103.
82. Szent királyunk 1938-as emlékűnepe Székesfehérvárott. *Szent István konferencia Székesfehérváron. A Százak Tanácsa konferenciája.* Budapest, 2013. 89–110.
83. Egy elfeledett emlékmű. Bory Jenő alkotása a szarajevói merénylet helyszínén. *Rubicon* XXIV. 2014. 4–5. 62–65.
84. Enying és Ozora, a két szomszédvár. Gazdasági kapcsolatok dunántúli uradalmak közt: az Esterházyak és a Batthyányok. *Griff karddal és rózsával. Az Esterházy család története. Tudományos előadásorozat az Esterházy család történetéről,* Tata 1998–2007. Annales Tataienses 7. Tata, 2014. 271–291.
85. Régi és új szerepkörök Székesfehérvár történetében. *Alba Regia* 42. 2014. 53–105.
86. A Keleti Bakony Gaja-völgyi községeknek történelmi együttműködése. *Alba Regia* 42. 2014. 105–112.
87. A Ciszterci Szent István Gimnázium új épületének története. *Alba Regia* 42. 2014. 411–414.
88. Pusztai iskolák herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában. *Régi nagybirtokok, új kutatások.* Dominium 1. Budapest, 2015. 74–90.

89. „Te megszólaltod a követ” – Ybl Miklós és szülővárosa. *Alba Regia* 43. 2015. 151–164.
90. Vitéz Láng István I. világháborús kiképzési és harctéri feljegyzései (1916. június 10. - 1918. március 20.) *Alba Regia* 43. 2015. 165–180.
91. Száz éve történt – Emlékezés a 10-es huszárokra. Mata Hari overallban – A divat és a Nagy Háború. *Egy ezred év viaraiban meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Budapest, 2015. 31–35., 167–181.
92. Hóman Bálint és Székesfehérvár. *Vár XII*. 2016. 1–2. 10–17.
93. „Ártalmas testi nyavalyák”. Orvosok és egészségügy az enyingi Batthyány-uradalomban. *Egyházi és világi uradalmak*. Dominium 2. Budapest, 2016. 114–123.
94. A Romkert nagy napjai 1938-ban. *Szent István Király bazilikájának utóélete. A Középkori Romkert 1938-tól napjainkig*. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 56. Székesfehérvár, 2016. 49–57.
95. Doberdo, Isonzo, Piave, Montello. Székesfehérvári sorozású ezredek az I. világháború olasz frontjain a hadba lépéstől, Montellóig (1915–1918). *Globalizáció, regionalizáció és nemzetállamiság. Tanulmányok a nemzetközi kapcsolatok és az újkori történelem tárgyköréből*. Budapest, 2016. 65–84.
96. Béke a háborúban. Pihenő- és képző táborok a székesfehérvári ezredek I. világháborús hadszínterein. *Alba Regia* 44. 2016. 257–291.
97. „Számosabb estvéli írásaim miatt...” Farkas Imre tisztartó munkája az enyingi uradalomban (1841–1871). *Nagyváthy és a magyar uradalmak*. Dominium 3. Budapest, 2017. 198–212.
98. A dégi Festetics-uradalom a 18–20. században. *Alba Regia* 45. 2017. 323–341.
99. Esterházy Miklós Mór (1855–1925) ászári szőlészeti telepítése és helye a dunántúli homoki szőlőkultúra filoxeravész utáni kialakításában. *A földesurak szerepe*. Dominium 4. Budapest, 2018. 220–252.
100. „Hébe-korba adtunk egy-egy operácskát” Operatársulat létrehozásának kísérlete a székesfehérvári Nemzeti Játékszíni Társulatnál. *Alba Regia* 46. 2018. 49–65.
101. Széchenyi Viktor, a politikus. *Széchenyiek Sárpentelén. Széchenyi Viktor – Széchenyi Zsigmond*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 32. Székesfehérvár, 2019. 43–87.
102. Országos gazdasági kiállítások Székesfehérváron (1879–1927) *Alba Regia* 47. 2019. 131–159.

Kiállítási katalógusok

103. A puszták népe, a Mezőföld története. (Lukács Lászlóval) Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 133. Székesfehérvár, 1980. 170 p.
104. Pákozdi csata 1848. emlékkiállítás. Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 142. Székesfehérvár, 1981. Leporellő
105. 125 év – 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. A Szent István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 268. Székesfehérvár, 1998. 142., 146., 158., 166., 168.
106. „A csodát most is ők vigyázzák.” Dokumentumok az 1956-os forradalom és szabadságharc székesfehérvári eseményeiről. Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 305. Székesfehérvár, 2006. 16 p.
107. Győzelemtől bukásig. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc három Fejér megyei eseménye. *„Ilyen tavasz csak egy volt életben...” A dicsőség napjai, 1849–2009*. Szolnok – Kiskunfélegyháza – Székesfehérvár, 2009. 29–53.
108. „Alba Regia ünnepel”. Városfejlesztés két ünnep között Székesfehérváron. *Egy korszak történelmi traumák között. Kultúra és műpártolás 1920–1944*. Vándorkiállítás 2013–2014. Székesfehérvár, 2013. 116–179.
109. Kodály emlékévi, Székesfehérvár 2017. (Szabó Balázssal és másokkal) Székesfehérvár, 2017. 80 p.
110. Volt egyszer egy AREV. Volt egyszer egy kiállítás. Az Alba Regia Építőipari Vállalat tevékenysége Székesfehérvár építésében. Az Ötven éve történt című kiállítás anyagának nyomtatásban történő megjelenítése. (Kiss Lajossal) Székesfehérvár, 2018. 62 p.

Tudományos ismeretterjesztő cikkek

111. Bőrgyárak a Vargacsatornaparton. Képfestőgyár a Palotai úton. A rácok Székesfehérváron. *Palotavárosi írárok*. Az István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 34. Székesfehérvár, 1982. 27–28., 36–37., 42–45.
112. A rácok Székesfehérváron. Székesfehérvár múltja régi fényképeken. *Fehérvári Almanach 1996*. Székesfehérvár, 1996. 34–37., 90–93.
113. „Ez volt az év! Csudáknak éve”. *Fehérvári Polgár* 1998. április. 38–39.
114. Kérdések egy győzelemről. *Fejér Megyei Hírlap* LVI. 1998. 226. Ünnepi melléklet: 1848–1998. Pákozd.
115. „A gyalázatos tett”. Wesselényi Miklós levele a múzeum gyűjteményében. *Fehérvári Polgár* 1998. október. 14–15.
116. Mik történtek a napokban.” Fekete János 1848. márciusi röplapjáról az ünnep ürügyén. *Fehérvári Polgár* 1999. március. 6.
117. Az 1938-as „Szent István év” fehérvári emlékei. *Fehérvári Polgár* 1999. május. 5.
118. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 1. *Fehérvári Polgár* 2000. március. 16–17.
119. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 2. *Fehérvári Polgár* 2000. április. 27–28.
120. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 3. *Fehérvári Polgár* 2000. június. 11.
121. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 4. *Fehérvári Polgár* 2000. július. 10.
122. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 5. *Fehérvári Polgár* 2000. augusztus. 9.
123. Aba Novák városházi falfestménye előtt. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 2000. 186. *Fehérvári Hét* 2000. augusztus 10. 4.
124. Ünnepi országgyűlés Székesfehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 2000. 198. *Fehérvári Hét* 2000. augusztus 24. 4.
125. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 6. *Fehérvári Polgár* 2000. szeptember. 9.
126. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 7. *Fehérvári Polgár* 2000. október. 8.
127. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 8. *Fehérvári Polgár* 2000. november. 9.
128. „Szent István állja itt mindig a vártát”. 9. *Fehérvári Polgár* 2000. december. 9.
129. Mit ér az ünnep akkor, ha magyar? *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. 2001. 62. 10–11.
130. Történelem. Bevezető. *Értéktörző települések a Közép-Dunántúlon*. Székesfehérvár, 2003. 27.
131. Baross József és Nyéki Lajos könyve elé. *Balassagyarmati Honismereti Híradó* 2003. 1–2. 102–105.
132. Férfidíszmagyar. *Gyógyászerészettörténet* II. 2004. 3. 11.
133. Az agg tábornok és az ifjú hadsereg – Enyingi séta. *Kárpát-medencei Kastélykrónika* I. 2004. 1. 41–43.
134. Folyt. köv. Magony Imre Azok az évek című könyve elé. *Argus* XV. 2004. 1–2. 131–133.
135. Fehérvár – a szép szobrok városa. *Fehérvári 7Nap* XI. 2006. 1. 4.
136. Várostartó. *Enying*. Enying, 2006. 3–4.
137. Szédületes divatréviület kontra ellenmódi. *Fejér Megyei Hírlap* LII. 2007. 47. 14.
138. A nemzeti színjátszás bölcsője, Székesfehérvár. *Rivalda* 2009. szeptember. 9.
139. Színész és literátor. *Rivalda* 2009. november. 8.
140. Petőfi, a fehérvári színész. *Rivalda* 2009. december. 11.
141. A „garderobos” szekrény (helyesen szekér). *Rivalda* 2010. március. 12.
142. „Se pénz, se posztó, búcsúzik a színlaposztó”. *Rivalda* 2010. április. 12.
143. „Népség, katonaság” a mohai nyári várviadalon. *Rivalda* 2010. október. 19.
144. „Állandó és méltó hajléka Thália papjainak”. Állandó színház építése Székesfehérvárott. *Rivalda* 2010. november. 20–21.
145. Színészet a vármegye kebelében. *Rivalda* 2010. december. 22–23.
146. 1813 jelentős év a fehérvári színészet történetében. *Rivalda* 2011. március. 22–23.
147. Fehérvári teátristák Füreden és Pozsonyban. *Rivalda* 2011. április. 28.
148. „A színész dolga jönni, menni. Déryné Fehérváron. *Rivalda* 2011. szeptember. 24–25.
149. „Szent István városa önmagára eszmélt.” *Székesfehérvár és Vidéke* I. 2012. 1. 3.
150. Így emlékeztek ők... Az 1938-as év krónikája másképpen. *Székesfehérvár és Vidéke* II. 2013. 1. 5.
151. Így emlékeztek ők... Becsület és munka. *Székesfehérvár és Vidéke* II. 2013. 2. 4.
152. Így emlékeztek ők... Nagy emberek a nagy tervek mellett. *Székesfehérvár és Vidéke* II. évf. 2013. 3. 1., 4.
153. Így emlékeztek ők... A palotai meszesek és a fehérvári városháza. *Székesfehérvár és Vidéke* II. évf. 2013. 5. 4–5.

154. Így emlékeztek ők... „Fehérvár földje megnyílt és századok szólaltak meg belőle”. *Székesfehérvár és Vidéke* II. 2013. 7. 4.
155. Így emlékeztek ők... Mit láttak a Koronczay-házból? *Székesfehérvár és Vidéke* II. 2013. 10. 4.
156. Shakespeare Fehérváron. *Lear király. Műsorfüzet*. 2013–14. évad. 4–5.
157. Várak, most kőhalom. *Székesfehérvár és Vidéke* IV. 2015. 1. 2–3. (Különszám a Várkörút megújítása alkalmából)
158. A csodát látott fa. *Prémium* 2016. 02. 23–25.
159. Éljen a szerelem, avagy Csárdáskirálynő békében és háborúban. *Prémium* 2016. 03. 28–31.
160. Nem Pesten történt. *A balassagyarmati múzeumpalota 100 éve. Centenáriumi emlékülés tanulmányai. 1914–2014.* Balassagyarmat, 2017. 65.

Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók

(Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

161. A Pákozdi-Sukorói Csata Emlékmúzeum. *Magyar Múzeumok* 1999. 2. 47–49.
162. A XXV. Fejér Megyei Ifjúsági Honismereti Táborról. *Honismeret* XXVIII. 2000. 6. 85.
163. „A csodát most is ők vigyázzák”. Emlékkiállítás a Szent István Király Múzeumban. *Magyar Múzeumok* 2006. 3. 15–19.
164. Marosi Arnold közéleti és múzeumépítő tevékenységéről a Múzeumegyesület alapításának centenáriumán. *Alba Regia* 38. 2009. 231–243.
165. Emlékezés dr. Fitz Jenőre. *Alba Regia* 41. 2012. 201.
166. Emlékezés Matussné dr. Lendvai Mártára. *Alba Regia* 41. 2012. 203.
167. Emlékezés dr. Farkas Gáborra (Sümegcsehi, 1931 – Székesfehérvár, 2015) *Alba Regia* 43. 2015. 379–380.
168. Kiss József (1926–2015) *Alba Regia* 43. 2015. 381.

Könyvismertetések

169. L. Gál Éva: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt, 1659–1766. Budapest, 1988. *Ungarn-Jahrbuch* 19. 1991. 315–317. Másodközlés: *Honismeret* XX. 1992. 2. 122–124.
170. Mácz Mihály: Komárom. Történelmi séták a városban. Pozsony, 1992. *Limes* VI. 1993. 3–4. 149–150.
171. Szabadfalvy József: A sertés Magyarországon. Debrecen, 1991. *Ethnographia* CIV. 1993. 2. 683–684.
172. Liszka József: Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából. Kürt, 1994. *Limes* VII. 1994. 4. 131–132. Másodközlés: *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 362–363.
173. Demeter Zayzon Mária: Öntudatosodás és önfeladás között. Nemzetiségsszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében. Tatabánya, 1993. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 366–367. Másodközlés: *Limes* VIII. 1995. 1–2. 176–177.
174. Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. *Studia Agriensia* 14. Eger, 1993. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 339–346.
175. Kósa László: A gyulai református egyház története. Gyulai Füzetek 7. Gyula, 1994. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 350–352. Másodközlés: *Honismeret* XXIII. 1995. 6. 107–109.
176. Komárom. Város a Duna két partján. Budapest – Veszprém, 1994. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 363–364.
177. Petercsák Tivadar: A képes levelezőlap története. Miskolc – Eger, 1994. *Ethnographia* CVI. 1995. 2. 1065–1066. Másodközlés: *Honismeret* 1997. 4. 98–99.
178. Orosz István: Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Csokonai História Könyvek. Debrecen, 1995. *Ethnographia* CX. 1999. 1. 205.
179. Rácz István: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen, 1995. *Ethnographia* CX. 1999. 1. 205–206.
180. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). METEM-könyvek 8. Budapest, 1995. *Ethnographia* CX. 1999. 2. 504–505.
181. Szabó István emlékkönyv. Debrecen, 1998. *Ethnographia* CX. 1999. 2. 508–509.
182. Fülöp Éva Mária - Schmidtmayer Csaba: Galántai Balogh Ferenc (1708–1765) régens. A billegpusztai rezidenciális központ. Libelli Tatenses 2. Tata, 2017. *Alba Regia* 46. 2018. 257–258.
183. Losonczy Tóth Árpád: A felsőnyéki Magyar család krónikája 1830–1869. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXIX. Szekszárd, 2017. 503–569. A felsőnyéki Magyar család története. *Honismeret* 2020. 5. 87–88.

Elektronikus megjelenések

184. Batthyány Lajos és a reformkor üstökös csillagai. *Szabadpart* 2002. 14–15.
185. Gazdaságtörténet. Online tankönyv. Kodolányi János Főiskola.
186. A helyes arányok kutatója. *Szabadpart* 2005. 24–25.
187. Férfi és női szerepek a divat tükrében. *Szabadpart* 2006. 29–30.
188. Diplomáciaörténet. Online tankönyv. Kodolányi János Főiskola.
189. Tekintélyes város, királyi múlttal élhető jövőt keres. *Szabadpart* 2007. 33–34.
190. „Szent Imre, Isten leventéje”. A Szent Imre jubileumi év. Szent Imre 1000 éve. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 2. Székesfehérvár, 2007. DVD
191. Szent István városa önmagára eszmélt. Székesfehérvár ünnepi éve 1938-ban. *Szabadpart* 2008. 37.
192. Alba Regia ünnepel – A Szent Imre Évtől a Szent István Évig. *Rubicon online plusz*.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/alba_regia_unnepel_a_szent_imre_evtol_a_szent_istvan_evig#top
193. Bory Jenő alkotásai a szarajevói merénylet színhelyén. *Rubicon online plusz*.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/bory_jeno_alkotasai_a_szarajevoi_merenylet_szhelyen/

VARRÓ ÁGNES HATVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Talán nem veszi rossz néven az ünnepeket, hogy életkora a szakmai nyilvánosság elé kerül. Azért bízom ebben, mert az olvasók (velem együtt) valószínűleg elcsodálkoznak ezen a számon. Valóban Varró Ági már ennyi? – tesszük fel a kérdést. Számomra ez különösen hihetetlen, hiszen tizenéves koromban ismertem meg őt, és most is ugyanolyannak látom, mint három és fél évtizeddel ezelőtt. Az idő múlásával csak akkor szembesülök, amikor áttekintem változatos szakmai tevékenységét.

Varró Ágnes Ózdon született, az általános iskolát is itt végezte. Érettségi bizonyítványt 1978-ban a Patrona Hungariae Katolikus Leánygimnáziumban szerzett. A múzeumok világába már egyetemi tanulmányai előtt bepillantgatott, hiszen 1978 és 1980 között a Herman Ottó Múzeumban dolgozott teremőrként. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen (ma Debreceni Egyetem) történelem és néprajz szakon szerzett diplomát. A Néprajzi Tanszék két különböző személyiségű, meghatározó jelentőségű néhai professzorának, Gunda Bélának és Ujváry Zoltánnak egyaránt tanítványa volt.

A Szent István Király Múzeumban 1984-ben (utolsó éves egyetemistaként) kezdett el dolgozni gyakornokként, majd a diploma megszerzése után kinevezett néprajzkutató muzeológusként folytatta munkáját, és folytatja mind a mai napig. Az őt követő néprajzos generációk talán el sem tudják képzelni, miként lehet egyetlen munkahelynek szentelni minden egyéni ambíciót, tudást, elhivatottságot. Varró Ágnes pályakezdő fiatalként, az idén 90 éve született, 1983-ban elhunyt néprajzkutató, Pesovár Ferenc váratlanul megüresedett pozícióját tölthette be a múzeumban. Tudományos érdeklődése eltért néptánc- és népzene-kutató elődjének speciális szakterületétől, de ugyanazzal a szakmai alázattal vetette bele magát a munkába. A szakma szeretete és a múzeumi tárgyakhoz való bensőséges viszonya Pesovár Ferenc méltó utódává tette őt. Varró Ágnes múzeumi tevékenysége Lukács László, a Szent István Király Múzeum mára nyugalmazott néprajzkutató professzora irányítása és mentorálása mellett bontakozott ki. Folyamatos terepmunka, bőséges anyaggyűjtés, az adatok szakszerű rendszerezése, az ismeretterjesztés fontossága – csak néhány lényeges módszer, amit Lukács László közvetlen munkatársaként sajátított el.

Első komoly néprajzi kutatómunkáját a Zempléni-hegységben végezte, az emberi erővel végzett teherhordás témakörében – diplomamunkájához kapcsolódva. Fejér megye néprajzi megismerését vallásnéprajzi témák kutatásával kezdte. Eleinte a bodajki búcsújárásra, és egy isztiméri halottlátó asszony tevékenységére irányult a figyelme. A szakrális kultuszok és kisemlékek kutatása (többek között Nepomuki Szent János és Szent Flórián kultusza) később is kedvelt szakterülete maradt, több cikke, tanulmánya, előadása készült a témában. Másik kedves témaköre a népi gyógyászat lett, 1994-ben ebből született doktori értekezése is, *A hagyományos orvoslás dunántúli parasztközösségeiben* címmel. A témát tovább kutatta és árnyalta, valamint vallásnéprajzi kutatásainak eredményeit is felhasználta *Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban* című tanulmányában. Muzeológusként érdeklődése számos más területre is kiterjedt, évről évre gyűjtötte és gyűjti ma is a szellemi és tárgyi emlékeket Fejér megye szinte minden településéről. Az utóbbi két évtizedben jelentősen előmozdította a néprajzi gyűjtemény digitalizálásának folyamatát is. 1996-ban elkészítette Perkáta néprajzi monográfiáját, mely egy több szerzős történeti monográfia önálló fejezeteként látott napvilágot. Laczkovits Emőkével és Lukács Lászlóval karöltve jelent meg *Íme az én népem* címmel az a kötet, amely a három szerző 1984 és 1990 között elhangzott rádióelőadásait adja közre. 2007-ben Varró Ágnes állította össze a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében lévő céhemlékek lajstromát, mely a Lukács Lászlóval közösen rendezett *A tisztas ipar emlékei: céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében* című kiállítás katalógusához készült.

Varró Ágnes a tudományos kutatás mellett évtizedek óta tart ismeretterjesztő előadásokat a néprajztudomány legkülönbözőbb témáiban. Több tucat előadást tartott már társintézményekben, civil szervezeteknél, továbbképzések keretében számos témáról, a népszokásoktól kezdve a népi bútoron, táplálkozáson, népmesén keresztül a néprajzi csoportokig. Éveken keresztül végezte a néprajz elméleti oktatását néptáncoktatók, játszóház vezetőik, pedagógusok számára, és a mai napig zsűrizik népművészeti, néprajzi vetélkedőkön. Az 1990-es években ismeretterjesztő és oktató tevékenységének fontos pillére volt a Szent István Király Múzeum által szervezett honismereti táborokban való aktív részvétele. A középiskolásoknak szóló táboroknak már három évtizeddel ezelőtt az volt a célja, hogy a helytörténeti, néprajzi kutatások iránt érdeklődővé tegye a diákokat. Akkor még nem múzeumpedagógusok, hanem történészek, néprajzkutatók, könyvtárosok foglalkoztak a gyerekekkel, és a néprajzi terepmunkába közvetlenül is bevonták őket, hogy saját kérdéseiken keresztül szerezzenek tapasztalatokat és ismereteket egy számukra már távoli, de az idős emberek emlékeivel jól megragadható világról. A honismereti táborok jó hangulata és magas szakmai színvonala számos diák pályaválasztására volt pozitív hatással. Diákéveim meghatározó élményeként gondolok ezekre a táborokra magam is, és az ott – többek között Varró Ágnestől – hallott előadások és módszertani útmutatók a mai napig hatással vannak mindennapi munkámra, gondolkodásomra.

Az elmúlt harminc évben Varró Ágnes számos időszak kiállításnak, és több tájház megnyitásának, megújításának volt aktív közreműködője. Kiállításrendező és tárgyakat gondozó munkájának nyomát őrzi többek között a csákvári Vértesséki Múzeum, a füleci, a sukorói néprajzi ház, és Székesfehérváron a Palotavárosi Skanzen is. 2009-ben Lukács Lászlóval közösen létrehozták a Szent István Király Múzeum állandó néprajzi kiállítását, amely elsősorban Fejér megye tárgyalakotó hagyományát mutatja be, a céhes és háziipar, a pásztorművészet és a kézművesség napjainkig tartó emlékeit állítva a középpontba. A Szellemi Kulturális Örökség Fejér megyei referenseként Varró Ágnes részt vett abban a folyamatban, amelynek hatására a mohai tikverőzés 2011-ben felkerült a Szellemi Kulturális Örökség nemzeti jegyzékére. 2018-ban elnyerte a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata által létrehozott Lánosz Kornél – Szekfü Gyula Ösztöndíjat, melynek keretében a bolgárkertészetek hatását vizsgálta Székesfehérváron és környékén.

Kedves munkatársam és mentorom, Ági! Isten éltesen ezen a kerek évfordulón, a szakma nevében szívből kívánom, hogy elégedettség és derű kísérje további munkádat!

Nagy Veronika
néprajzkutató

Tudományos ismeretterjesztő könyvek

1. Íme az én népem. (Lukács Lászlóval és Lackovits Emőkével) A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 40. Székesfehérvár, 1995. 166 p.

Könyvfejezet

2. Perkáta néprajza. *Perkáta története*. Perkáta, 1996. 225–22, 243–272.
3. Tárgykatalógus a Szent István Király Múzeumban őrzött céhemlékekről. Lukács László: *A tisztas ipar emlékei. Céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron*. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 40. Székesfehérvár, 2007. 177–199.

Tudományos tanulmányok

4. Népi gyógyászat Kajárpécen. *Komárom Megyei Néprajzi Füzetek* 3. Tatabánya, 1988. 74–81.
5. A Fejér megyei néprajzi gyűjtemények és a tudományos munka. *Néprajz a magyar múzeumokban*. Budapest–Szolnok, 1989. 147–157.
6. Székesfehérvár-Felsőváros katolikus népének gyalogos búcsújárása. *Fejér Megyei Szemle* 1989. 1. 104–111.
7. Az isztiméri „szent asszony” nyomában. *Honismeret* XVIII. 1990. 2–3. 113–116.
8. Amikor a néprajzkutató is majdnem szemmel vert. *Gyűjtőúton. Néprajzi írások Gunda Béla tiszteletére*. Szolnok, 1991. 98–102.
9. Specialisták a népi orvoslásban. *Fiatal néprajzkutatók országos konferenciája, Makó, 1991. augusztus 26–28*. A Makói Múzeum Füzetek 75. Makó, 1991. 141–148.
10. A másik ember – a beteg ember. A beteg a hagyományos paraszti közösségben. *A másik ember. A Fiatal Néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai*. Kalocsa, 1993. november 15–19. Kalocsai Múzeumi Értekezések 1. Kalocsa, 1994. 49–52.
11. Szentelmények, szakrális tárgyak, szent helyek szerepe a népi orvoslásban Fejér megyében. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 2. Veszprém–Debrecen, 1997. 426–430.
12. Horváth György, Székesfehérvár-Felsőváros búcsúvezetője. *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Szeged–Budapest, 1998. 227–232.
13. Nepomuki Szent János kultuszának emlékei Fejér megyében. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. Veszprém, 2004. 2. köt. 41–46. Másodközlés: *Alba Regia* 35. 2006. 133–137.
14. A Mária-kongregációk és a Mária-lányok társulatának erkölcsnevelő törekvései és hatása a Székesfehérvári Egyházmegyében. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007. 249–254. Másodközlés: *Alba Regia* 36. 2007. 191–195.
15. Szent Flórián tiszteletének emlékei Fejér megyében. *Alba Regia* 39. 2010. 97–105.
16. Kéziratos orvosi könyv Zámolyról. *Alba Regia* 40. 2011. 305–319.
17. Amikor a néprajzkutató is majdnem szemmel vert... *Alba Regia* 41. 2012. 161–167.
18. Szent Flórián tiszteletének emlékei Fejér megyében. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 8. Veszprém, 2013. 529–541.
19. Szent Vendel tisztelete Magyarországon. *Alba Regia* 42. 2014. 415–419.
20. Csutorák a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében. *Alba Regia* 44. 2016. 475–491.
21. Disznóvágás és feldolgozás egy móri német nemzetiségi családnál. *Alba Regia* 45. 2017. 469–477.
22. Mici néni naplója. A vallás és az erkölcs szerepe egy polgárasszony életében az 1930–37 között vezetett naplója alapján. *Alba Regia* 46. 2018. 167–177. p.
23. Büntetés végrehajtó és megszégyenítő eszközök a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében. *Alba Regia* 47. 2019. 183–191.

Kiállítási katalógusok

24. Pesovár Ferenc emlékkiállítás. (Vezető) Székesfehérvár, 1993.
25. A tükör a néphagyományban. *A bűvös tükör. Fejezetek a tükör kultúrtörténetéből.* A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 221. Székesfehérvár, 1994. 11–20.
26. 125 év – 125 tárgy. Válogatás a Fejér Megyei Múzeumok gyűjteményeiből. A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 268. Székesfehérvár, 1998. 114.,123.,126.,130.,136.
27. Tárgyalkotó hagyomány. Fejezetek Fejér megye néprajzából. (Lukács Lászlóval) A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 318. Székesfehérvár, 2009. 112 p.
28. Tárgyalkotó hagyomány – Fejezetek Fejér megye néprajzából. (Lukács Lászlóval) (Vezető) A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 318. Székesfehérvár, 2009. 16 p.

Tudományos ismeretterjesztő cikkek

29. Türelművegek az István Király Múzeum néprajzi gyűjteményéből. *Febérvári Műsor* VI. 1989. 8. 8.
30. Ráolvasások és imádságok betegség esetén. *JEL* III. 1991. 1. 13–14.
31. A gánti Mária-szobor. *Fejér Megyei Hírlap* II. 1993. 240. 5.
32. Új néprajzi állandó kiállítás Székesfehérváron. *Magyar Turista* 7. 2009. 12. Kultúrbarangoló mell. 4–5.
33. A néphagyomány tárgyai – 21. századi környezetben. *Comitatus* 20. 2010. 188. 12–18.

Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók

(Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

34. A juhait kereső pásztor. Emlékezés Pesovár Ferenc néprajzkutatóra. *Magyar Fórum* V. 1993. 13. 9.
35. Nádorfi Gabriella (1952–2018) emlékére. *Alba Regia* 47. 2019. 237–239.

Könyvismertetések

36. Madar Ilona: Fejezetek a Zoboralja társadalomnéprajzához. *Folklor és Etnográfia* 51. Debrecen, 1989. *Ethnographia* CIII. 1992. 1–2. 162–163.
37. Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére. *Ethnographia* CIV. 1993. 1. 268.
38. Gelencei orvosló könyvecske. Kézirat a XVIII. századból. Szerk. Halászné Zelnik Katalin. Lakitelek, 1992. *Ethnographia* CIV. 1993. 1. 273.
39. Néprajzi Látóhatár I. 1992. 1–4. *Ethnographia* CIV. 1993. 2. 629–631.
40. Szabadfalvi József: A magyar méhészkedés múltja. *Ethnographia* CV. 1994. 1. 316–317.
41. Néphagyomány – népismeret 1. Esztergom, 1993. *Limes* VII. 1994. 4. 133–135. Másodközlés: *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 371–373.
42. Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Szeged–Budapest, 1993. *Ethnographia* CVI. 1995. 1. 323–324.
43. Honismereti Téka 1. Szolnok, 1996. *Jászkunság* 43. 1997. 1. 61–62.
44. Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 58. Székesfehérvár, 2019. *Ethnographia* CXXXI. 2020. 3. 158–159.

Kézirat

45. Hagyományos orvoslás dunántúli parasztközösségekben. Bölcsészdoktori értekezés. Debrecen–Székesfehérvár, 1994. 224 p. (Kézirat)
46. Tárgyalkotó hagyomány – Fejezetek Fejér megye néprajzából. A néprajzi állandó kiállítás forgatókönyve. (Lukács Lászlóval) Székesfehérvár, 2008. (Kézirat)

LUKÁCS LÁSZLÓ NÉPRAJZKUTATÓ, EGYETEMI TANÁR, FŐMUZEOLÓGUS 70 ÉVES

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem másodéves néprajz szakos hallgatója voltam, amikor először hallhattam őt előadni. Az akkoriban még rendszeres néprajzi tanszéki találkozók – ami az aktuális hallgatók, tanárok és a már korábban végzett debreceni néprajzosok közös baráti, szakmai összejövele volt –, időnként humoros előadásokra is sor került. Lukács László ízes, közép-dunántúli tájszólással, a népi kecsketartásról és a kecskemaszkos alakoskodó farsangi szokásról tartott egy sziporkázó felolvasást – valamennyien dőlünk a nevetéstől. Ez az emlékem is közrejátszott abban, hogy 1984-ben Pesovár Ferenc halálával a megüresedett néprajzos állásra jelentkeztem a székesfehérvári István Király Múzeumba, ahol Lukács László közvetlen kollégája lehettem több mint három és fél évtizeden át. Felsorolni is nagyon nehéz, hogy hány közös munkánk, feladatunk volt ez idő alatt: kiállítások sora, konferenciák, közös gyűjtések, honismereti táborok, szerkesztési feladatok, gyűjteményi munkák és számos, napi szintű kisebb-nagyobb ügy a néprajz szolgálatában. Lukács Lászlóra, mint osztályvezetőmre szakmailag és emberileg is mindig számíthattam és támaszkodhattam. Hatalmas tudásával, lexikális ismereteivel, kiterjedt szakmai kapcsolatrendszerével, terepismeretével biztos támpontot jelentett számomra és minden segítségét, támogatását kérő számára egyaránt. Múzeumi kollégái körében nagyon népszerű volt és most is az. Humorban bővelkedő, terjedelmes elbeszéléseinek mindig akad lelkes közönsége a folyosókon, a dolgozószobájában vagy a múzeumi könyvtárban, adattárban.

Lukács László az idén töltötte be 70. életévét. Kimagaslóan gazdag szakmai út áll eddig is mögötte, ő a magyar néprajz egyik legsokoldalúbb és legtöbbet publikáló kutatója. Zámolyon született 1950. október 29-én iparos család harmadik gyermekeként. Középiskolába Székesfehérvárra járt, a József Attila Gimnáziumba, ahol 1969-ben érettségizett. Innen Debrecenbe, a Kossuth Lajos Tudományegyetemre vezetett az útja, ahol történelem-földrajz szakos középiskolai tanári és etnográfusi diplomát szerzett. Az egyetemi tanulmányaira és későbbi szakmai útjára is a legnagyobb hatással debreceni néprajz professzora, Gunda Béla volt. Az ő Herder-ösztöndíjasaként tölthetett egy évet a Bécsi Egyetemen 1978-79-ben, s a professzor úr később is nagy érdeklődéssel, tanácsokkal figyelte kedves tanítványa pályájának alakulását. A népi építészet iránti fokozott érdeklődése vezette Lukács Lászlót arra, hogy a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán 1980-ban műemlékvédelmi szakmérnöki diplomát is szerezzen.

*Lukács László előadást tart a múzeum néprajzi állandó kiállításában
(Simon Erika felvétele)*

*Pesovár Ferencsel a mohácsi busójáráson
az 1970-es évek közepén.
(Gelencsér Ferenc felvétele)*

*Varró Ágnessel Gorsiumban
az 1990-es évek elején.
(Gelencsér Ferenc felvétele)*

A székesfehérvári Szent István Király Múzeumban 1974 óta dolgozik néprajzkutatóként. 1984-től a néprajzi osztály vezetője volt egészen 2015-ig, nyugdíjba vonulásáig. A népi kultúra tárgyainak tisztelete és szeretete jellemezte a muzeológusi tevékenységét. Négy évtizedes munkája nyomán a múzeum néprajzi gyűjteménye igen jelentősen, több ezer tárggyal bővült, és közreműködésével néprajzi kiállítások sora nyílhatott meg Székesfehérváron és a megyében. Munkatársaival 26 éven át szervezte és vezette a középiskolás diákok számára rendezett honismereti táborokat Fejér megyében. A néprajzi közművelődés szolgálatában tudományos ismeretterjesztő előadások sorát tartotta és tartja megyeszerte ma is. Nyugállományba vonulása csak a mindennapi muzeológusi feladatok terén történt, hiszen rendkívül aktív tudományos munkát folytat továbbra is.

Fő kutatási témáihoz tartozik a magyar és a közép-európai néprajz számos területe: a népi építészet, a tanyák néprajza, a céhes hagyományok, népszokások, a szentek kultusza, a táj- és népkutatás. Doktori disszertációját a mezőföldi tanyákról írta 1984-ben, a kandidátusi dolgozatát 1989-ben a Káli-medence népi építészetéről készítette. 1996-ban a Fejér megyei népszokásokról habilitált, majd 2008-ban a karácsonyfa európai elterjedéséről írt MTA doktori értekezését védte meg. Kiemelkedő szakmai eredményeit az európai szemléletű, magyar, szlovák, cseh, osztrák, német, horvát, portugál, angol, finn folyóiratokban megjelent tanulmányai is mutatják. Kutatásainak színtere földrajzilag is rendkívüli távolságokat ölel át: a szülőföldről, Fejér megyéből kiindulva a Közép- és Nyugat-Dunántúl, Csallóköz, Gömör, az Alföld több települése felé szélesedett, majd kiterjedt Burgenland, Szlovákia, Moldova irányába. Kitüntetett figyelemmel vizsgálta a hazai nemzetiségek, különösen a németek és a szlovákok hagyományait és a határainkon kívül rekedt magyar közösségeket egyaránt. A magyar néprajzkutatók közül Lukács László ismeri legjobban a németországi és ausztriai néprajztudomány szakirodalmát és eredményeit. Számos kutatóútja vezetett ezekre a területekre az évek során. A Münchener Egyetemen Humboldt-ösztöndíjasként és oktatóként is dolgozott, a Freiburgi Egyetemen szintén tartott magyar néprajzi szemináriumokat. Előadásai számos európai egyetemen és konferencián hangzottak el Zágrábtól Rómáig, Passautól Turkuig. Az ELTE Doktori Iskolájában, melynek alapító tanára, a német néprajzi irányzatokról tartott előadásokat.

Lukács László a legtöbbet publikáló magyar néprajzkutatók egyike. Tudományos könyvek, tanulmányok, ismeretterjesztő cikkek százai fűződnek nevéhez. Számos kötet társszerzőjeként, szerkesztőjeként szerepel. Utóbbi tevékenységében a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratának, az *Ethnographián*ak szerkesztése emelkedik ki 1992 és 1998 között. Kilenc könyv társszerzőjeként vagy szerkesztőjeként és tizennégy önálló kötet, gyűjteményes tanulmánykötet illetve monográfia szerzőjeként ismert. Hatalmas tudását a néprajzi felsőoktatásban is megosztotta hallgatóival. Az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékén és a Kodolányi János Főiskolán magyar és német nyelven tartott előadásokat többek között az osztrák és a német néprajztudományról, a közép-európai kulturális hatásokról,

a Duna néprajzáról. 1999-ben majd 2003-ban egyetemi tanári kinevezést kapott a Kodolányi János Főiskolára. Nemcsak a tudományos életben, hanem a terepen is eredményesen dolgozik. Kutatómunkájának alapja a terepmunka, a néprajzi gyűjtés, az adatközlőkkel való beszélgetés. Otthonosan mozog Fejér megye minden településén. Az egyszerű parasztemberekkel mindig nagyon hamar megtalálja a közös hangot, könnyen bizalmukba fogadják őt. „*Minden néprajz*” – szokta emlegetni, utalva ezzel arra, hogy az élet minden megnyilvánulása, jelensége leírható és kutatható a néprajz módszereivel.

Lukács László számos hazai és külföldi szakmai, tudományos szervezet, fórum, egyesület tagja, aktív résztvevője. A Magyar Néprajzi Társaságban 1971 óta tevékenykedik, 2003 és 2006 között a Társaság alelnöke volt. 1991-től a Duna Menti Tartományok és Megyék Tudományos és Kulturális Együttműködési Munkabizottságának, 1995-től a Bécsi Néprajzi Társaság tagja. 1997-től a Finn Néprajzi Társaság külföldi levelező tagjává választották. Ugyancsak tagja a Magyarországi Humboldt Egyesületnek és a Pulszky Társaságnak is.

Négy évtizedes munkásságát, a magyar néprajztudományban elért kiemelkedő eredményeit számos szakmai kitüntetéssel, díjjal jutalmazták. 1983-ban a Magyar Néprajzi Társaság Jankó János díját, 1989-ben Gunda Béla díját, 1995-ben a Fejér Megyei Önkormányzat Vörösmarty Mihály díját, majd 1998-ban az Országos Honismereti Szövetség Bél Mátyás díját kapta. 2007-ben szülőfaluja, Zámoly díszpolgára, 2008-ban pedig Fejér megye díszpolgára lett. 2010-ben az egyik legkiemelkedőbb szakmai elismerést, a Györffy István Emlékérmét ítelték oda számára.

Egy ilyen rövid köszöntésben nem lehetséges pontosan és átfogóan részletezni Lukács László múzeumi és a néprajztudományban végzett eddigi munkásságát, érdemeit, eredményeit. Rendkívül gazdag, tartalmas évtizedek állnak mögötte és jelenleg is kutat, ír, dolgozik. 2021-ben Szent István király magyar és európai tiszteletéről és emlékeiről összeállított új könyvét szeretné megjelentetni – és még számos, szintézisre váró téma megírása szerepel a társolyában a következő évekre is.

Ehhez kívánunk erőt, egészséget, Isten áldását!

Varró Ágnes
néprajzkutató

I. Bibliográfia

1. Lukács László irodalmi munkássága 1968–2011. *Alba Regia* 40. 2011. 331–353.

1.a. Tudományos könyvek

1. *Märkte und Warenaustausch im pannonischen Raum*. Szerk.: Lukács László. Székesfehérvár, 1988. 195 p. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 28.
2. *Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrift für Zsigmond Bátky*. Szerk.: Gunda Béla, Lukács László, Paládi-Kovács Attila. Székesfehérvár, 1989. 288 p. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 29.
3. Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza. Székesfehérvár, 1990. 172 p. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 31. (Demeter Zsófiával és Gelencsér Józseffel)
4. Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár 1991. 638 p. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 30. (Gelencsér Józseffel)
5. A Mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX–XX. században. Székesfehérvár, 1998. 96 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 32.
6. 1848–49 jeles napjai a néphagyományban. Székesfehérvár, 1998. 76 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 35.
7. Zámoly. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, 2002. 194 p. Száz magyar falu könyvesháza Kht. (Demeter Zsófiával)
8. Csákvár. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, 2002. 72 p. Száz magyar falu könyvesháza Kht. (Kelemen Krisztiánnal és Vitek Gáborral)
9. Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. Székesfehérvár, 2004. 72 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 39.
10. Édes szőlő, tüzes bor. A Velencei-tó környékének szőlő- és borkultúrája. (Süße Weintraube, feuriger Wein. Die Trauben- und Weinkultur der Gegend um den Velencer See) Budapest, 2005. 264 p. Ráció Kiadó. (Ambros Lajossal és L. Simon Lászlóval)
11. Csokonai a néphagyományban. Budapest, 2007. 124 p. Ráció Kiadó
12. A tisztes ipar emlékei. Céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron. A tárgykatalógust összeállította Varró Ágnes. Székesfehérvár, 2007. 204 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 40.
13. Az 1848-as móri csata emlékei. (Begebenheiten über die Moorer Schlacht) Székesfehérvár, 2008. 40 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 41.
14. Sárftól Mezőföldre. Táj- és népkutatás Fejér megyében. (Von Sárft bis Mezőfeld. Landschafts und Volksforschung im Komitat Fejér/Weißenburg) Székesfehérvár, 2009. 440 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 42.
15. Emléktöredékek Gunda Béláról. Gunda Béla és Lukács László írásai. (Erinnerungsfragmente über Béla Gunda. Schriften von Béla Gunda und László Lukács) Székesfehérvár, 2011. 84 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 43.
16. Néprajzi látásmód az ezredfordulón. (Volkskundliche Sichtweise an der Jahrtausendwende) Székesfehérvár, 2011. 234 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 44.
17. Tárgyak, életformák, népszokások. Tematikus néprajzi tanulmányok. (Objekte, Lebensformen, Volksbräuche. Thematische Volkskundliche Abhandlungen) Székesfehérvár, 2012. 452 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 46.
18. Ezer év gyöngye. A magyar történeti néphagyomány köréből. (Perle von tausend Jahren. Aus dem Themenkreis ungarischer historischer Volksüberlieferung) Székesfehérvár, 2013. 328 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 47.

19. Szép karácsony szép zöld fája... A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében. (Der schöne grüne Baum der schönen Weihnacht... Die Geschichte des Christbaumes – seine Verbreitung in Europa und im Karpatenbecken) Székesfehérvár, 2015. 416 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 50.
20. Objekte, Lebensformen, Volksbräuche. Thematische volkskundliche Abhandlungen. Székesfehérvár, 2016. 592 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 49.
21. A káli-medencei lakóház a Dunántúl népi építészetében. (Das Wohnhaus des Káler Beckenes in Westungarns Volksarchitektur) Székesfehérvár, 2017. 368 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 52.
22. Szent Vendel főpásztor. barmok patrónusa... Szent Vendel hitvalló tiszteletéről Németországban és Magyarországon. (Oberhirt Sankt Wendelin, Patron des Viehs... Zur Verehrung von Bekenner Sankt Wendelin in Deutschland und Ungarn) Székesfehérvár, 2018. 288 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 56.
23. Székesfehérvár néprajzi értékei. (Die volkskundlichen Werte von Székesfehérvár/Stuhlweißenburg). Székesfehérvár, 2019. 416 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 58.

1.b. Tudományos ismeretterjesztő könyvek

24. Ime az én népem (Siehe da, mein ungarisches Volk.) Székesfehérvár, 1994. 166 p. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 40. (Lackovits Emőkével és Varró Ágnessel)
25. Vörösmarty-émlékek. Székesfehérvár, 1995. 52 p. Második kiadás: 1998. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat 41. (Gelencsér Józseffel és Kresz Máriával)

1.c. Könyvfejezet

26. Sárbogárd néprajza. *Sárbogárd város története*. Szerk.: Farkas Gábor. Sárbogárd, 1989. 479–520, 550–551. Sárbogárd Város Tanácsa
27. Zámoly néprajza. *Zámoly története és néprajza*. Szerk.: Siklósi Gyula. Zámoly, 1996. 57–73. Zámoly Község Önkormányzata
28. A Vértes néprajza. *A Vértes hegység és környéke*. Szerk.: Béni Kornél, Viszló Levente. Csákvár, 1996. 191–216. Pro Vértes Közalapítvány
29. Dunapentele gazdasági néprajza. *Dunaújváros története*. Szerk.: Erdős Ferenc, Pongrácz Zsuzsánna. Dunaújváros, 2000. 197–220. Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata
30. Rác utca, palotavárosi népi építészeti együttes. *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Szerk.: Entz Géza Antal. Budapest, 2009. 310–311. Osiris Kiadó

II. Tudományos tanulmányok

31. Az 1918–1919. évi forradalmi események Zámoly községben. *Fejér Megyei Szemle* V. 1968. 42–49. Székesfehérvár
32. A velencei szőlőhegy népi hajlékai. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* VII. 1973. 299–312. Székesfehérvár
33. A Debreceni Képes Kalendárium és a Debreceni Szemle néprajzi jelentősége. *Studium* IV. 1973. 81–95. Debrecen
34. Nagy Károly (1867–1943). *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* VII. 1973. 336–342. Székesfehérvár
35. A zámolyi közös udvarok. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* VIII. 1974. 374–381. Székesfehérvár
36. A népi építkezés emlékei a zámolyi szőlőhegyen. *Alba Regia* XV. 1976. 237–248. Székesfehérvár
37. Nyírlugos évszázadai. *Néprajzi kutatások Nyírlugoson I.* 1977. 3–17. Nyíregyháza
38. Népi építkezés a Velencei-hegység szőlőiben. *Alba Regia* XVI. 1978. 299–343. Székesfehérvár
39. Az 1848–1849. évi szabadságharc emléke a Fejér megyei néphagyományban. *A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. A Dunántúl településtörténete III. 1848–1867.* 1978. 298–311. Székesfehérvár
40. A Velencei-tó néprajza. *Fejér Megyei Szemle* 1978. 1. 83–95. Székesfehérvár

41. Az emberi erővel végzett teherhordás módjai és eszközei Mátradereszkén. *Mátradereske. Néprajzi Tanulmányok*. Szerk.: Bakó Ferenc. 1978. 53–60. Eger
42. A néprajztudós portréjához. Gunda Béla Herder-díjas. *Alföld XXIX*. 1978. 6. 39–42. Debrecen
43. A néphagyományok szerepe a mai magyar kultúrában. *Csak tiszta forrásból*. Szerk.: Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 12. 1980. 66–67. Bern
44. Húsvéti korbácsolás. *Ethnographia* XCII. 1981. 374–399. Budapest
45. Kakas-ütés az északkelet-dunántúli szlovákoknál. *A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai*. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. 1981. 605–610. Budapest–Békéscsaba
46. A népszokások gyűjtése Fejér megyében. *Fejér Megyei Szemle* 1981. 2. 61–65. Székesfehérvár
47. Volksbauten in den Weingärten des Velencer Gebirges in Ungarn. *Acta Ethnographica* XXXI. 1982. 197–230. Budapest
48. Das Stäupen zu Ostern. *Alba Regia* XIX. 1982. 259–278. Székesfehérvár
49. Beiträge zur Geschichte der Székesfehérvärer Stiefelmacherzunft. II. *Internationales handwerksgeschichtliches Symposium*. Szerk.: Fülep Zsófia, Nagybakay Péter, Somkúti Éva. 1982. II. 289–308. Veszprém
50. Tűzhelyek a mezőföldi házban. *Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Szerk.: Balassa Iván – Ujváry Zoltán. 1982. 133–157. Debrecen
51. Jeles napi szokások az észak-dunántúli szlovákoknál. *A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. A Dunántúl Településtörténete IV*. 1982. 387–395. Veszprém
52. Méhészeti újítások Csákváron a századforduló évtizedeiben. *A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. A Dunántúl Településtörténete V*. 1982. 110–117. Veszprém
53. A székesfehérvári Palotaváros régi utcái. *Honismeret* X. 4. 1982. 21–24. Budapest
54. A tisztos ipar emlékei. *Dunatáj* V. 1982. 3. 62–66. Szekszárd
55. Vándoralakok, vándormunkások és a területi munkamegosztás Kelet-Dunántúlon. *Alba Regia* XX. 1983. 135–199. Székesfehérvár
56. Adatok a Káli-medence községeknek népéletéhez. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* XVI. 1983. 311–317. Veszprém
57. A mezőföldi tanyák kialakulása. *Fejér Megyei Szemle* 1983. 1. 35–55. Székesfehérvár
58. System des Weinbüdens in der Moorer Weingegend. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* XXVII. 1984. 179–201. Marburg
59. Kakas-ütés a Dunántúlon. *Alba Regia* XXI. 1984. 209–220. Székesfehérvár
60. A magyar szellemi néprajz kutatása Ausztriában. *A batáruinkon kívüli magyar néprajzi kutatások*. Szerk.: Szabó Mária Rózsa. 1984. 208–218. Budapest
61. Adatok a székesfehérvári csizmadiacéh történetéhez. II. *Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium*. 1984. II. 253–267. Veszprém
62. A Mezőföld tájnévéről. *Honismeret* XII. 1984. 1. 26–28. Budapest
63. Az ozorai diadal a mezőföldi néphagyományban. *Dunatáj* VII. 1984. 4. 9–12. Szekszárd
64. Hahnenschlagen in Westungarn. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LXXXVIII. 1985. 1–24. Wien
65. Veränderung der Volksarchitektur im Káler Becken im 18–20. Jahrhundert. *Cultural Changes. Ethnos* VI. Szerk.: Ildikó Lehtinen. 1985. 145–187. Helsinki
66. A lakóház morfológiai változása a Káli-medencében. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* XVII. 1985. 699–724. Veszprém
67. Althergebrachte Beziehungen des Volkes der Oberen Wart zu Transdanubien. *Burgenländische Heimatblätter* XLVIII. 1986. 191–197. Eisenstadt
68. Veľkoná šibačka. *Národopis Slovákov v Maďarsku* VI. 1986. 77–118. Budapest
69. Vándorkereskedelem a Mezőföldön. *Árucseré és migráció. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai* XVIII. Szerk.: Szabadfalvi József – Viga Gyula. 1986. 115–127. Miskolc
70. A szőlőörzés rendszere a Vértes német nemzetiségi településein. *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Szerk.: Eperjessy Ernő – Krupa András. 1986. 525–539. Budapest–Békéscsaba
71. A tanyásodás kezdetei a Mezőföldön. *Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei* IV. Szerk.: Novák László – Selmeczi László. 1986. 611–630. Nagykovács
72. Kire marad a kisködmön? A burgenlandi magyarok folklórkutatásáról. *Életünk* XXIII. 1986. 274–278. Szombathely
73. Felső-Őrség népének régi kapcsolatai a Dunántúllal. *Hungarológiai Napok* I. Szerk.: Szalay László. 1986. 223–230. Szombathely

74. Történeti mondák a Káli-medencében. *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*. Szerk.: Lackovits Emőke. 1986. 18–27. Veszprém
75. Sprachlich-kulturelle Probleme der Handwerker von Székesfehérvár im 18–19. Jahrhundert. *Zeitschrift für Balkanologie* XXIII. 1987. 112–127. Wiesbaden
76. Volkskundliche Forschung in der Palotaer Vorstadt von Székesfehérvár. *Village and Town. The second Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology*. Szerk.: Paládi-Kovács Attila – Szarvas Zsuzsanna. 1987. 139–150. Budapest
77. Paraszti tanyásodás a Mezőföldön a XIX–XX. században. *Alba Regia* XXIII. 1987. 137–154. Székesfehérvár
78. A Káli-medence népi építészeti értékei. *Vakolatdíszek a Balaton-felvidéken*. 1987. Budapest
79. A kővágóörsi Tanárkapu. *Honismeret* XV. 1987. 3. 44. Budapest
80. Népi harangszó-magyarázatok. *Forrás* XIX. 1987. 7. 86–89. Kecskemét
81. Mihálka Endre honvéd altiszt naplója a móri csatáról. *Fejér Megyei Szemle* 1987. 1. 27–40. Székesfehérvár
82. Märkte in Székesfehérvár. *Műveltség és Hagyomány* XXIII–XXIV. 1988. 183–191. Debrecen
83. Volkskundliche Forschungen von Milovan Gavazzi im pannonischen Raum. *Märkte und Warenaustausch im pannonischen Raum*. Szerk.: Lukács László. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 28. 1988. 9–14. Székesfehérvár
84. Szent Orbán kultuszának emlékei a székesfehérvári egyházmegyében. *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 1038+1688+1988*. Szerk.: Sulyok János Ignác. 1988. 99–113. Székesfehérvár
85. A kukoricamorzsoló gyalu területi elterjedéséhez. *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balázs Géza – Voigt Vilmos. 1987. 87–95. Budapest
86. A balatonhenyei közös udvarok. *Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig*. Szerk.: Lackovits Emőke. 1988. 81–103. Veszprém
87. Farsangi népszokások a burgenlandi Felső-Őrségben. *Komárom Megyei Néprajzi Füzetek* 3. Szerk.: Körömdi Géza. 1988. 46–53. Tatabánya
88. Templomjárás, angyalcsapás. *Honismeret* XVI. 1988. 5. 49–52. Budapest
89. Dunántúl vándorai. *Honismeret* XVII. 1989. 3. 66–69. Budapest
90. Tűzhelyek a kelet-dunántúli házban. *Építészet az Alföldön*. Szerk.: Novák László – Selmeczi László. 1989. I. 223–258. Nagykőrös
91. Feuerstätten im ost-transdanubischen Haus. *Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrift für Zsigmond Bátky*. Szerk.: Gunda Béla – Lukács László – Paládi-Kovács Attila. Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 29. 1989. 83–113. Székesfehérvár
92. A Palotavárosi Skanzen Székesfehérváron. *Fejér Megyei Szemle* 1989. 1. 85–88. Székesfehérvár
93. Néprajzi kutatás a székesfehérvári Palotavárosban. *Múzeumi Közlemények* 1987–1988. 1989. 95–101. Budapest
94. A székesfehérvári iparosok nyelvi-kulturális problémái a 18–19. században. *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében I*. Szerk.: Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit – Wolfram Seidler. 1989. 288–313. Budapest–Wien
95. Szent István király a néphagyományban. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XXIV–XXVI. 1989. 41–49. Nyíregyháza
96. A néprajzi csoportok kutatásának újabb eredményei. *A batárainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II*. Szerk.: Petercsák Tivadar. 1989. 156–163. Budapest
97. Milovan Gavazzi néprajzi kutatásai a pannon térségben. *Vasi Szemle* XLIII. 1989. 601–605. Szombathely
98. Die Verehrung des Heiligen Urban im Gebiet des Bistums Székes-fehérvár/Stuhlweißenburg. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* XXXII. 1989. 247–266. Marburg
99. Zur Regionalen Verbreitung des Maishobels. *Estudos em homenagem a Ernesto Veiga de Oliveira*. Szerk.: Benjamin Pereira. 1989. 451–460. Lisboa
100. Wandergestalten, Wanderarbeiter und regionale Arbeitsteilung in Ost-Transdanubien. *Gutshofknechte und Saisonarbeit im pannonischen Raum*. Szerk.: Olaf Bockhorn – Wolfgang Slapansky. 1990. 97–130. Wien
101. A szőlőörzés rendje a móri borvidéken. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XV. 1990. 297–315. Budapest
102. Tűzhelyek a káli-medencei házban. *Ház és Ember* VI. 1990. 103–124. Szentendre
103. A lakóház alaprajzi változatai a Káli-medencében. *Veszprémi Történelmi Tár* 1990. I. 20–30. Veszprém
104. Kulturális határok a Dunántúlon. *Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek* IV. 1990. 53–58. Tata
105. Kulturgrenzen in Westungarn. *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 4. Sessiones Sectionum*. Szerk.: Bartha Elek – Keresztes László – Maticsák Sándor – Ujváry Zoltán. 1990. 294–299. Debrecen
106. Volkstümliche Faschingsbräuche im Komitat Fejér. *Alba Regia* XXIV. 1990. 83–91. Székesfehérvár

107. Beiträge zur regionalen Verbreitung des Dreschwagens. *Néprajzi Értesítő* LXXI-LXXIII. 1991. 49–60. Budapest
108. A harangszó népköltészete. *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* Szerk.: Halász Péter. 1991. 749–755. Budapest
109. Geschichtliche und volkskundliche Forschungen über den Rauchabzug des Wohnhauses in Ost- Transdanubien. Historical Sources. The third Finnish-Hungarian symposium on ethnology. *Ethnos – toimite* 8:1. Szerk.: Timo Yliaho. 1991. 78–93. Helsinki
110. Spätentstehung des Tanya-Systems außerhalb der Tiefebene in Ungarn. Das Mezőföld-Gebiet. *Acta Ethnographica Hungarica* XXXV. 1989. 117–145. Budapest
111. Magyar néprajzi előadások a német egyetemeken. *Néprajzi Hírek* XX. 1991. 101–102. Budapest
112. Erzählungen über wandernde Kirchen in Ungarn. *Ungarn-Jahrbuch* XIX. 1991. 233–242. München
113. Néprajzi gyűjtőúton Gunda Bélával a Nagy-Sárréten. *Gyűjtőúton.* Szerk.: T. Bereczki Ibolya – Szabó László. 1991. 15–17. Szolnok
114. Lucaszék. *Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére.* Szerk.: Lackovits Emőke. 1991. 40–47. Veszprém
115. Staré a nové vinařské svátky Svátého Urbana ve východním Podunají. *Slavnosti v moderní společnosti.* 1991. 5–13. Stražnice
116. Volkstümliche Maskenspiele am Luzientag in Ost-Transdanubien. *Ethnographica et Folkloristica Carpatica* VII–VIII. 1992. 99–110. Debrecen
117. Farsangi alakoskodó népszokások Fejér megyében. *Hiedelmek, szokások az Alföldön.* Szerk.: Novák László. 1992. 481–498. Nagykőrös
118. Deutsche und ungarische Bürger in Stuhlweißenburg nach den Türkenkriegen. *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter* XXXVIII. 1992. 154–157. München
119. Bátky Zsigmond és Kelet-Dunántúl. *Ethnographia* CIII. 1992. 286–291. Budapest
120. Nemzetesek a nemzet múzeumáért és színházáért. *Honismeret* XXI. 1993. 1. 29–30. Budapest
121. Farsangi fahúzás Alsóőrben. *Honismeret* XXI. 1993. 2. 28–29. Budapest
122. Volkstümliche Erklärung der Glockensprache. *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter* XXXIX. 1993. 20–23. München
123. A Dunántúl vándorai. *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* Szerk.: Békési Imre – Jankovics József – Kósa László – Nyerges Judit. 1993. 1668–1673. Budapest–Szeged
124. Kossuth Lajos a néphagyományban. *Honismeret* XXI. 1993. 5. 64–67. Budapest
125. Méhészeti újítások Csákváron. *Ethnographia* CIV. 1993. 145–156. Budapest
126. Építési előírás a dorikályháról az enyingi Batthyány-uradalomban 1869-ből. *Ethnographia* CIV. 1993. 523–536. Budapest
127. A kakas-ütés emlékei Komárom-Esztergom megyében. *Néphagyomány – Népismeret* I. Szerk.: Kövecses-Varga Etelka – Tisovszki Zsuzsanna. 1994. 15–20. Esztergom
128. Farsangi alakoskodó népszokások Alsóőrben és Óriszigeten. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* XXI. 1. 1992. 51–59. Szombathely
129. A húsvéti komatálküldés emlékei a Mezőföldről. „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...” *Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére.* Szerk.: Liszka József. 1993. 131–137. Komárom–Dunaszerdahely
130. A szekerrel nyomtatás területi elterjedéséhez. *Studia Comitatensia* XXIII. 1994. 495–503. Szentendre
131. A húsvéti korbácsolás interetnikus vonatkozásai. Interetnické vzťahy a veľkonočnú šibačka. *Acta Museologica* I-II. 1994. 119–152. Komárom–Dunaszerdahely
132. A Velencei-tó néprajza. 1994. 13 p. Velence
133. Szent István király a magyar néphagyományban. *Limes* VII. 1994. 3. 5–11. Tatabánya
134. Neuerungen in der Bienenzucht Ungarns. *Ungarn-Jahrbuch* XXI. 1995. 141–158. München
135. Problems of the ethnic identity of the Moldovan Hungarians. *Studia Fennica, Ethnologica* 3. 1995. 156–160. Helsinki
136. Volkstümliche Erklärungen der Glockenklänge. Ethnographische Angaben zum Phänomen der akustischen Hineindeutung aus dem südosteuropäischen Raum. *Zeitschrift für Balkanologie* XXXI. 1995. 5–17. Wiesbaden
137. Födemszerkezetek a Káli-medencében. *Ház és Ember* X. 1995. 70–92. Szentendre
138. Farsangi fahúzás a burgenlandi magyaroknál. *Kultúrák találkozása Kultúrák konfliktusai.* Szerk.: Krupa András – Eperjessy Ernő – Barna Gábor. 1995. 154–156. Békéscsaba–Budapest
139. Feuerstätten im Haus des Káler Beckens. *Acta Ethnographica Hungarica* XL. 1995. 77–120. Budapest
140. Észak-déli kapcsolatok. *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Szerk.: Katona Judit – Viga Gyula. 1996. 79–89. Miskolc

141. Probleme der ethnischen Identität der Moldauer Ungarn. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* IC. 1996. 339–344. Wien
142. A Duna néprajza. *Limes* X. 1997. 1. 57–60. Tatabánya
143. A vándorló templomok kérdéséhez. *Népi vallásosság a Kárpát medencében*. Szerk.: S. Lackovits Emőke. 1997. 264–271. Veszprém–Debrecen
144. Begebenheiten über die Moorer Schlacht. *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter* XLII. 1996. 25–26. München
145. Megszűnt a robot! *Honismeret* XXIV. 1996. 2. 55–57. Budapest
146. Dunántúl–Felföld. Észak-déli kapcsolatok. *Limes* VIII. 1996. 1–2; 7–15. Tatabánya
147. Hol szalad a nyest? *Honismeret* XXIV. 1996. 4. 88–89. Budapest
148. „Kwiezetl” aus Moor im Schildgebirge. *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter* XLII. 1996. 79. München
149. Volkstümliche Architektur der Vorstädte von Stuhlweißenburg. *Deutscher Kalender 1997. Jahrbuch der Ungarndeutschen*. 257–260. Budapest
150. A Velencei-tó néprajza. *Honismeret* XXV. 1997. 3. 80–81. Budapest
151. Szent Donát tisztelete. *Honismeret* XXV. 1997. 4. 30–32. Budapest
152. Egy régi céhszokás, borral keresztele. *Honismeret* XXV. 1997. 5. 18–19. Budapest
153. A Mezőföld tájnév és tájfogalom alakulása, kiterjedése a 18-20. században. *Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére*. Néprajzi Látóhatár VI. 1997. 314–321.
154. A lakóház külső megjelenése a Káli-medencében. *A Balaton-felvidék népi építésze*. Szerk.: Cseri Miklós – S. Lackovits Emőke. 1997. 143–178. Szentendre–Veszprém
155. Weinhüterbräuche der Moorer Weingegend. *Deutscher Kalender 1998. Jahrbuch der Ungarndeutschen*. 255–259. Budapest
156. Történeti mondák az ozorai diadalról. *Szolgálatban. Folklorisztikai tanulmányok a 70 esztendő Ág Tibor tiszteletére*. Szerk.: Liszka József. 1998. 89–102. Dunaszerdahely
157. Húsvéti tojásjátékok. *Honismeret* XXVI. 1998. 2. 82–83. Budapest
158. A honfoglalás történeti mondáinkban. *Veszprém és környéke a honfoglalás korában*. Felolvasóülések Veszprém történetéből 5. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. 1998. 102–113. Veszprém
159. Székesfehérvár XVIII–XIX. századi etnikai viszonyai. *Ethnographia* CIX. 1998. 549–572. Budapest
160. 1848–49 emléke a néphagyományban. *Honismeret* XXVI. 1998. 6. 24–35. Budapest
161. Történeti mondák a Káli-medencéből. *Ethnographia* CIX. 1998. 215–223. Budapest
162. A pákozdi csata és a néphagyomány. *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Kriza Ildikó. 1998. 88–92. Budapest
163. Szent István Király a magyar néphagyományban. *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9-14.* Szerk.: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit – Sárközi Péter. 1998. II. 925–934. Budapest–Szeged
164. Zur Frage der ungarischen volkskundlichen Sichtweise. *Ethnic Communities, Ethnic Studies, Ethnic Costumes Today*. Szerk.: Kodolányi János. 1999. 25–31. Budapest
165. Milovan Gavazzi und pannonische volkskundliche Forschungen. *Studia Ethnographica Croatica* VII–VIII. 1995–1996. 75–81. Zagreb
166. A falukapu a Dunántúlon. *Vasi Szemle* LIII. 1999. 485–491. Szombathely
167. Domokos Pál Péter, Magyarország királya. *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Szerk.: Pozsony Ferenc. A Magyarországtudományok könyvtára XXIII. 1999. 155–157. Budapest
168. A móri csata emléke a néphagyományban. *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Szerk.: Ujváry Zoltán. 1999. 359–365. Debrecen
169. A magyar néprajzi látásmód kérdéséhez. *Irodalmi Szemle* XLII. 1999. 5–6. 112–118. Pozsony
170. A néprajzi látásmód az ezredfordulón. *A paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésének előadásai*. Szerk.: Cseri Miklós – Kósa László – Bereczki Ibolya. 2000. 121–129. Szentendre
171. Etnokultúrne kontakty medzi severom a juhóm. *Acta Ethnologica Danubiana* I. 2000. 39–49. Dunaszerdahely–Komárom
172. Sokféle bírák. *Ethnica* II. 2000. 1. 9–11. Debrecen
173. Gegenwart und Zukunft des ungarischen Volkes im Schatten der Prophezeiung von Johann Gottfried Herder. *Ungarn-Jahrbuch* XXIV. 2000. 345–351. München

174. Felső-őrségi gyűjtés. *Néprajzi Látóhatár* IX. 2000. 3-4. 525–534. Másodközlés: *Bástya* 6. 2007. 161–170. Székesfehérvár
175. „Bő természettel áldaná meg szölleinket...” Szent Donát tisztelete. *Millenniumi szőlős-boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon*. Szerk.: Csoma Zsigmond – Balogh István. 2000. 147–151. Budapest
176. Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében. *Magyar Múzeumok* VII. 2001. 1. 26–28. Budapest
177. Élő hidak, városok a Duna két partján. *Honismeret* XXIX. 2001. 3. 93-96. Budapest. Másodközlés: *Irodalmi Szemle* XLIV. 10. 2001. 87–91. Pozsony
178. Népi harangszó-magyarázatok. Néprajzi adatok a belehallás jelenségéhez. *Magyar Nyelvőr* CXXV. 2001. 56–68. Budapest
179. Húsvéti tojásjátékok. *Ethnica* III. 2001. 109–111. Debrecen
180. Die Erforschung der Arkadenhäuser in der ungarischen Volksarchitektur. Zur ästhetischen Volkskultur der Mittel- und Unterschichten der Landbevölkerung in Ungarn. *Ostbairische Grenzmarken* XLIII. 2001. 137–154. Passau
181. Céhkorsó Városhidvégről. *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. Szerk.: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós. 2001. 327–335. Budapest
182. Städte an beiden Ufern der Donau in den historischen Komitaten Komárom und Esztergom. *Publikationsreihe der Arbeitsgemeinschaft Donauländer, Nr. 4. Kulturparkes Tagungen 2001*. Szerk.: Eugen Scherer – Gottfried Stangler – Ilona Slawinski. 2001. 41–56. Sankt-Pölten
183. Der Weg einer wandernden Kirche von Modersdorf bis Ráckeve. *Acta Ethnographica Hungarica* XLVI. 2001. 229–241. Budapest
184. A karácsonyfa elterjedése. *Rálátás* II. 4. 2001. 1–4. Zsáka
185. Das Dorf in Transdanubien, Siebenbürgen und in der Moldau. *Zeitschrift für Balkanologie* XXXVII. 2001. 160–167. Wiesbaden
186. Ha még egyszer azt üzeni... Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. *Honismeret* XXX. 2002. 3. 40–45. Budapest. Másodközlés: *Bácsország* 2002. 709. 78–82. Szabadka
187. Szederfa, eperfa. *Néprajzi Látóhatár* XI. 2002. 1–4. 367–385.
188. Anekdóták Kossuthról és Kövyről. 2002. 16p. Székesfehérvár
189. Egy vándorló templom útja Vágmagyarádtól Ráckeveig. *Acta Ethnologica Danubiana* IV. 2002. 23–30. Komárom–Dunaszerdahely
190. Duna-kétparti települések Magyarországon, különös tekintettel a történeti Komárom városra. *Limes* XV. 2002. 6. 9–26. Tatabánya
191. A falukapu a Dunántúlon, Erdélyben és Moldvában. *Alba Regia* XXXI. 2002. 35–45. Székesfehérvár
192. Anekdóták Kossuthról és Kövyről. *Kéve. Ünnepi kötet a 60 esztendőselmeczi Kovács Attila tiszteletére*. Szerk.: Laczkovics Emőke – Viga Gyula. 2003. 339–344. Debrecen–Veszprém
193. Duna kétparti települések Magyarországon 1920 előtt. *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza*. Szerk.: Frisnyák Sándor – Tóth József. 2003. 279–303. Nyíregyháza–Pécs
194. Kossuth Lajos a népdalokban és az elbeszélő hagyományban. *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére*. Szerk.: Viga Gyula – Holló Szilvia Andrea – Cs. Schwalm Edit. 2003. 159–168. Budapest
195. A német kisebbség története Székesfehérváron. *Árgus* XIV. 2003. 11. 74–87. Székesfehérvár
196. Volksarchitektur der Vorstädte von Székesfehérvár. *Meiltája maailmalta / From Us and Abroad. Dedicated to Professor Pekka Leimu*. Scripta Aboensia 2, Ethnologica. Szerk.: Helena Routsala. 2003. 175–185. Turku
197. A karácsonyfa elterjedése Európában és Magyarországon. *Zempléni Múzsza* III. 2003. 4. 34–39. Sárospatak
198. Falazatok a Káli-medencében. *Ház és ember* XVI. 2003. 31–48. Szentendre
199. Multiethnic and Homogenous Periods in the History of Székesfehérvár. History and Situation of the German Minority. *Alba Regia* XXXII. 2003. 49–56. Székesfehérvár
200. Die volkscundliche Sichtweise an der Jahrtausendwende. *Times, Places, Passages. Ethnological Approaches in the New Millenium*. Szerk.: Paládi-Kovács Attila. 2004. 419–431. Budapest
201. A Háy János csákvári bemutatója és előzményei. *Honismeret* XXXII. 2004. 2. 45–47. Budapest
202. A Kossuth-kultusz megnyilvánulási formái, tiszteletének utóélete. *Landatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára*. Szerk.: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás. 2004. 293–303. Székesfehérvár

203. A néprajzi látásmód az ezredfordulón. 2004. 23p. Székesfehérvár. Második kiadás: 2006. 24 p.
204. Domokos Pál Péter, Magyarország Királya. *Bástya* I. 2004. 102–106. Székesfehérvár
205. Szent Sebestyén kultusza Közép-Dunántúlon. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében VI.* Szerk.: Laczkovics Emőke – Mészáros Veronika. 2004. I. 505–516. Veszprém
206. Csákberény verses falucsúfolójának háttere. *Ethnica* VI. 2004. 3. 98–99. Debrecen
207. Szedreskerti történet. *Honismeret* XXXII. 2004. 5. 96–98. Budapest
208. Sokféle bírák. A faluközösség öngazgatásának „népi” tisztségviselői. *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Báráth János tiszteletére.* Szerk.: Báráth Dániel – Laczkó János. 2004. 395–414. Kecskemét
209. Lucaszék Válról. *Honismeret* XXXII. 2004. 6. 81–85. Budapest
210. Volkstümliche Architektur der Vorstädte von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg). *Jahrbuch für Hausforschung* XLVII. 2004. 143–146. Marburg
211. Sebestyén Gyula és a budapesti Néprajzi Múzeum első Lucaszéke. *Ethnographia* CXV. 2004. 195–203. Budapest
212. Siedlungen an beiden Ufern der Donau vor 1920. *Acta Ethnographica Hungarica* L. 2005. 39–66. Budapest
213. Csákberény verses falucsúfolójának háttere. *Kortárs* XLIX. 2005. 6. 61–64. Budapest. Másodközlés: *Zámoly Hírei* XV. 2005. 5. 5–6.
214. Emléktöredékek Vörösmarty Mihályról. *Mindenes Gyűjtemény. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára.* Szerk.: Csörsz Rumen István. *Artes Populares* XXI. 2005. 1. 155–165. Budapest. Utánközlés: *Bástya* 4. 2006. 190–199. Székesfehérvár
215. Népi építészeti kutatások a Káli-medencében. *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a hatvan esztendőös Dám László tiszteletére.* Szerk.: Szabó Sarolta. 2005. 231–247. Nyíregyháza
216. Csokonai a néphagyományban. *Limes* XVIII. 2005. 3. 61–99. Tatabánya
217. Zur Geschichte der Verbreitung des Adventskranzes. *Acta Ethnographica Danubiana* VII. 2005. 67–75. Komárom–Dunaszerdahely
218. Zur Kulturgeschichte des Brotes in Ungarn. *Alba Regia* XXXIV. 2005. 137–143. Székesfehérvár
219. Húsvéti tojásjátékok. *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére.* Szerk.: Selmeczi Kovács Attila. 2006. 159–169. Veszprém. Másodközlés: *Vár* 2006. 2. 76–86. Székesfehérvár
220. Szép karácsony szép zöld fája. A karácsonyfa elterjedése. *Agria* XLII. 2006. 365–378. Eger
221. Juhászládák, kelengyeládák a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében. *Alba Regia* 35. 2006. 125–132. Székesfehérvár
222. Karácsonyi jászoltisztelet. *Honismeret* XXXIV. 2006. 6. 70–72. Budapest
223. Adventi koszorú. *Vár* II. 2006. 4. 72–85. Székesfehérvár
224. A karácsonyfa a közép-európai néprajzi kartográfiában. *Ethnographia* CXVII. 2006. 211–257. Budapest
225. Az adventi koszorú elterjedésének történetéhez. *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60. esztendőös Novák László Ferenc tiszteletére.* Szerk.: Ujváry Zoltán. 2007. 435–449. Nagykovács–Debrecen
226. Szent István, térdepelj közénk. *Vár* III. 2007. 3. 7–12. Székesfehérvár
227. Der Weihnachtsbaum der österreichisch-ungarischen Nordpolexpedition aus dem Jahr 1873. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* CX. 2007. 429–435. Wien
228. A karácsonyfa a Nagy Magyar Alföldön. *Tisicum* XVI. 2007. 25–40. Szolnok
229. Óvjad jégtől, csapásoktól gyümölcsünket, szőlőnket... Szent Donát tisztelete. *Agria* XLIII. 2007. 309–325. Eger
230. A karácsony jászol, a karácsonyfa és az adventi koszorú megjelenése a szakrális térben. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 7/2.* Szerk.: Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő. 2007. 115–142. Sepsiszentgyörgy–Veszprém
231. Karácsony, karácsonyfa. *Hitel* XX. 2007. 12. 26–34. Budapest
232. Sárréti falusoroló 1810-ből. *Rálátás* VIII. 4. 2007. 55–56. Zsáka
233. Hol szalad a nyest? A sármelléki patak molnárcéh privilégiuma. *Bástya* 2008. 184–187. Székesfehérvár
234. A céhes hagyományok tovább élése Fejér megyében és Székesfehérváron. *Vár* IV. 2008. 1. 69–91. Székesfehérvár
235. Az osztrák-magyar északi-sarki expedíció karácsonyfája 1873-ból. *Ethnica* X. 2008. 1. 22–24. Debrecen. Másodközlés: *Honismeret* XXXVIII. 2009. 6. 62–65. Budapest
236. Weinbergfeste des Heiligen Urban im Ungarn der Jahrtausendwende. *Fest, Brauch, Identität. Ünnepek, szokások, identitás. Ungarisch-deutsche Kontaktfelder.* Szerk.: Csilla Schell – Michael Prosser. Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts. Bd. 9. 2008. 151–181. Freiburg

237. Karácsonyi népszokások. A karácsonyfa története és európai elterjedése. Doktori értekezés tézisei. 2008. 12 p. Székesfehérvár
238. Szent Donát könyörgése szőlőinket védelmezze! *Vár* IV. 2008. 3. 66–67. Székesfehérvár
239. Osudy putujúceho kostola z Modranky do Ráckeve. *Hieron* VII–IX. 2003–2004. 115–122. Bratislava
240. Karácsonyi jászoltisztelet. *Hitel* XXI. 2008. 12. 91–94. Budapest
241. A karácsonyfa a Dunántúlon és Szlavóniában. *Alba Regia* 36. 2007. 25–41. Székesfehérvár
242. Az 1848-as móri csata emlékei. Begebenheiten über die Moorer Schlacht. 2008. 40 p. Székesfehérvár. A Szent István Király Múzeum Közleményei, A sorozat 41.
243. Észak-déli kapcsolatok. A karácsonyfa. *Eruditio – Educatio. A Sellye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata* III. 2008. 4. 41–61. Komárom
244. A karácsonyfa elterjedése a Kárpát-medencében. *Néprajzi Látóhatár* XVII. 2008. 4. 5–42. Debrecen
245. A mohai tikverőzés. Farsangi alakoskodó, adománygyűjtő népszokások a Dunántúlon. *Alba Regia* 37. 2008. 93–106. Székesfehérvár
246. A csóri csuka az élő folklórban. *Ethnica* XI. 2009. 1. 17. Debrecen. Másodközlés: *Fejér Lap* III. 12. 2009. augusztus 11. Székesfehérvár
247. Ne menjen a világ Csíksomlyóra! *Kortárs* LIII. 2009. 7–8. 89–93. Budapest
248. Szent István király a moldvai magyaroknál. *Hitel* XXII. 2009. 8. 93–108. Budapest
249. Ima az üdő elejibe. *Vár* V. 2009. 3. 83–84. Székesfehérvár
250. Szőlőhegyi Szent Orbán ünnepek. *Tisicum* XVIII. 2009. 503–515. Szolnok
251. Katona-karácsonyfa, háborús karácsonyfa. *Alba Regia* 38. 2009. 157–180. Székesfehérvár
252. Zur Geschichte und Verbreitung des Christbaumes in Ungarn. *Ethnologia Europae Centralis* 9. 2009. 9–18. Brno–Cieszyn–Praha
253. Luca-napi alakoskodó népszokások Kelet-Dunántúlon. *Zalai Múzeum* XVIII. 2009. 195–202. Zalaegerszeg
254. A Bácskai-tanyák kialakulása Dunapentelén. *Bácsország* 2010. 1. 54–55. Szabadka
255. Mátyás-mondák Gömörből. *Ethnica* XII. 2010. 46. Debrecen
256. A vásárok és az árucseré Közép-Dunántúlon. *Vásárok világa* IV. Szerk.: Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza 2010. 39–80. Szekszárd
257. Üdvözlégys oh szentséges fő... Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében. *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szerk.: Mód László – Simon András. 2010. 141–148. Szeged
258. A karácsonyfa elterjedését előmozdító intézmények: óvoda, iskola, árvaház, kórház. *Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére*. Szerk.: Dévavári Beszédes Valéria – Silling Léda. 2010. 204–221. Szabadka
259. Tévedések karácsonyfája. *Ethnographia* CXXI. 2010. 105–118. Budapest. Utánközlés: *Vár* X. 2014. 4–5. 123–133. Székesfehérvár
260. A karácsonyfa elterjedését előmozdító intézmények, szervezetek. *Alba Regia* 39. 2010. 143–158. Székesfehérvár
261. Koronafa karácsonyfa, toronykarácsonyfa, fenyőkarácsonyfa a Vajdaságban. *Bácsország* 2010. 4. 124–126. Szabadka
262. A Mátyás-hagyomány Fejér megyében. *Ethnica* 2010. 67–71. Debrecen
263. Das Hühnerschlagen in Moha und andere traditionelle Faschingsumzüge in Westungarn. *Ungarn-Jahrbuch* XXX. 2009–2010. 2011. 119–157. Regensburg
264. Befunde und Belege zur Verbreitung des Christbaums im Karpatenbecken. *Szenische Gestaltungen christlicher Feste. Beiträge aus dem Karpatenbecken und aus Deutschland*. Szerk.: Michael Prosser-Schell. Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts 13. 2011. 29–60. Münster–New York–München–Berlin
265. A karácsonyfa a felső-rajnai városokban a 16–17. században. *Ethnographia* CXXII. 2011. 74–87. Budapest
266. Miről szólnak a harangok? A belehallás jelenségéről. *Vár* VIII. 2012. 1. 35–49. Székesfehérvár
267. A fehérvári bicskáról. *Néprajz – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Szerk.: Tóth Arnold. 2012. 220–233. Miskolc
268. „Talán bizon a kirá?” A Mátyás-hagyomány Fejér megyében. *Vár* VIII. 2012. 4. 83–93. Székesfehérvár
269. A karácsonyfa memoárokból, naplókban, levelekben. *Alba Regia* 41. 2012. 7–20. Székesfehérvár
270. A székesfehérvári szűrműves- (csapó-) céh szabadalomlevele 1700-ból. *Alba Regia* 41. 2012. 171–182. Székesfehérvár
271. Szent István király tisztelete a moldvai magyaroknál. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 8. Szerk.: Pilipkó Erzsébet. 2013. 43–60. Veszprém

272. Dunántúl Tokaja. A Móri borvidék néprajzáról. *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom, visszatekintve a 21. századi Magyarországról*. Szerk.: Muskovics Andrea Anna. 2013. 25–33. Budapest
273. Szent István király tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében. *Honismeret* XLI. 2013. 5. 29–33. Budapest
274. Beschütze unser Obst, unsere Weinreben vor Eis, Plagen... Die Verehrung des Heiligen Donatus. *Acta Ethnographica Hungarica* LVIII. 2013. 329–346. Budapest
275. Der Kult des Heiligen Sebastian in Mittel-Transdanubien. Ungarn-Jahrbuch. *Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie* XXXI. 2014. 433–454. Regensburg
276. Magyar írók karácsonyfája. *Vár* X. 2014. 1. 85–95. Székesfehérvár
277. A karácsonyfa a szépirodalomban. *Alba Regia* 42. 2014. 7–20. Székesfehérvár
278. Új szerzeményünk: a székesfehérvári csizmadiacéh mesterkönyve (1838–1938). *Alba Regia* 42. 2014. 21–45. Székesfehérvár
279. Szőlőművelési szerződés az enyingi uradalomból 1871-ből. *Alba Regia* 42. 2014. 47–51. Székesfehérvár
280. Szent Vendel tiszteletéről a Székesfehérvári Egyházmegyében. *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárb János tiszteletére írott tanulmányok*. Szerk.: Kothencz Kelemen. 2014. 656–672. Baja
281. Der Christbaum in den oberrheinischen Städten des 16./17. Jahrhunderts. *Acta Ethnographica Hungarica* LIX. 2014. 337–349. Budapest
282. Szent Vendel tiszteletéről Somogyban. *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei* 3. 2014. 235–246. Kaposvár
283. Szent István király a moldvai magyaroknál. *Patrimónium és társadalom a 20. században. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. Szerk.: Barna Gábor – Keszeg Vilmos. 2015. 189–206. Budapest–Kolozsvár
284. A karácsonyfa Erdélyben, Moldvában és Bukovinában. *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Jakab Albert Zolt – Kinda István. 2015. 419–438. Kolozsvár
285. A csákváron talált fazekas égetőkemencéről. *Honismeret* XLIII. 2015. 5. 27–28. Budapest
286. Dr. Csajághy Szőke Károlyné levele Csákberenyből katona fiának 1914 őszén. *Alba Regia* 43. 2015. 249–254. Székesfehérvár
287. Oberhirt Sankt Wendelin, Patron des Viehs... *Alba Regia* 43. 2015. 285–327. Székesfehérvár
288. Elfeledett könyvekről. *Néprajzi Hírek* XLIV. 2015. 1. 51–57. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 44. 2016. 469–474. Székesfehérvár
289. Katona karácsonyfa, frontkarácsonyfa az első világháborúban. *Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Szerk.: Szakály Sándor. 2015. 197–208. Budapest
290. A Móri úti kereszt felújítása Zámolyon. *Zámoly Hírei* XXIII. 2015. 7. 2–3. Utánközlés: *Honismeret* XLIV. 2016. 1. 85–86. Budapest
291. Christbaum der Irrungen. *Ungarn-Jahrbuch* XXXII. 2016. 277–292. Regensburg
292. Őszntendei gondolatok Székesfehérvár fejlődéséről, fejlesztéséről. *Vár* XII. 2016. 4. 68–77. Székesfehérvár
293. Néprajz, népművészet, népi kultúra Székesfehérváron. *Néprajzi Hírek* XLIV. 2016. 4. 3–22. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 45. 2017. 443–468. Székesfehérvár
294. A kenyér kultúrtörténetéhez Magyarországon. *Alba Regia* 44. 2016. 453–462. Székesfehérvár
295. A Csákváron előkerült fazekas égetőkemencéről. *Alba Regia* 44. 2016. 463–467. Székesfehérvár (Reich Szabinával)
296. Pünkösdi zöldág-hordás. *Agria* L. 2017. 151–159. Eger
297. Verbreitung des Christbaumes im Karpatenbecken. *Alba Regia* 45. 2017. 409–442. Székesfehérvár
298. Über vergessene Bücher. *Ungarn-Jahrbuch* XXXIII. 2018. 283–290. Regensburg
299. Karácsonyi jászoltisztelet. *A szükséges dolgokban legyen egység, a kétéseken szabadság, mindenben pedig szeretet*. 2018. 125–133. Eger
300. Duna kétparti települések a történeti Magyarországon. *Honismeret* XLVI. 2018. 5. 45–54. Budapest
301. Ha még egyszer azt üzeni... A Kossuth-nóta és időszerűsége. *Hitel* XXXII. 2019. 3. 23–36. Budapest
302. Áldott szép pünkösdek gyönyörű ideje... *Vár* XIV. 2019. 2. 4–10. Székesfehérvár
303. Ne menjen a világ Csíksomolyóra! *Aranymadár Tanulmányok Tanczos Vilmos tiszteletére*. Szerk.: Jakab Albert Zolt – Peti Lehel. 2019. 209–214. Kolozsvár
304. Árkados házak a Káli-medencében. *Honismeret* XLVII. 2019. 5. 76–82. Budapest
305. Ünnepi szokások a moldvai magyaroknál. *Honismeret* XLVII. 2019. Különszám Halász Péter 80. születésnapjára. 64–72. Budapest
306. A sokoldalú patrónus, Szent Lénárd tiszteletéről. *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Bali János – Bárb Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella. 2019. 142–155. Budapest

307. Mindenki karácsonyfája. *Hitel* XXXII. 2019. 12. 3–21. Budapest
308. A keresztiányú mestergerendás földmszerkezet a Dunántúlon. *Ethnographia* CXXXI. 2020. 40–75. Budapest
309. Szent István, térdepelj közénk! *Hitel* XXXIII. 2020. 8. 3–12. Budapest

III. Kiállítási katalógusok

310. A népi bútorok Fejér megyében – Bauernmöbel im Komitat Fejér. Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 116. 1977. 24 p. Székesfehérvár
311. A puszták népe, a Mezőföld története. Das Volk der Pušta, Geschichte des Mezőföld-Gebietes. Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 133. 1980. 172 p. Székesfehérvár. (Demeter Zsófiával)
312. A vásárok és az árucseré néprajza a Közép-Dunántúlon. Volkskunde der Märkte und des Warenaustausches in Mittel-Transdanubien. Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 177. 1987. 68 p. Székesfehérvár. (Lackovits Emőkével)
313. A város ethnikai képenek alakulása 1688-tól a reformkorig. Céhek, céhemlékek. *Alba Regia liberata*. Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 181. 1988. 31–44. Székesfehérvár
314. Orisekné Farsang Erzsí naív mővész kiállítása. Ausstellung der naiven Malerin Erzsí Orisek-Farsang. A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 224. 1994. 8 p., 12 színes reprodukció melléklettel. Székesfehérvár
315. Sárréti tájház. Füle, Széchenyi u. 107. 6 oldalas illusztrált leporelló a Szent István Király Múzeum kiadásában
316. Palotavárosi emlékek. Székesfehérvár, Rác u. 11. 6 oldalas illusztrált leporelló a Szent István Király Múzeum kiadásában
317. Gyűjteménygyarapodás 1995–2005. Új szerzeményi kiállítás a Szent István Király Múzeumban. 6 oldalas illusztrált leporelló a Szent István Király Múzeum kiadásában
318. A népi építészet, halászat múltja Pákozdon és a Velencei-tó partján. 6 oldalas illusztrált leporelló a pákozdi Kossuth Lajos Mővelődési Ház kiadásában
319. Olasz karnevál – magyar farsang. Alakoskodó népszokások a Dolomitok karneváljain. Farsangi kiállítás Olaszországból. 2008. Székesfehérvár. Leporelló a Fejér Megyei Mővelődési Központ kiadásában
320. Olasz karnevál – magyar farsang. Maszkos alakoskodó népszokások a Dolomitok karneváljain. Maschere e riti dei carnevali arcaici delle Dolomiti. 2008. 4. Belluno
321. Tárgyalkotó hagyomány. Fejezetek Fejér megye néprajzából. Vezető a Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállításához. A Szent István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 318/a. 2009. 16 p. Székesfehérvár. (Varró Ágnessel)
322. Tárgyalkotó hagyomány. Fejezetek Fejér megyei néprajzából. Gegenstandsschaffende Tradition – Kapiteln aus der Volkskultur von Komitat Fejér/Weißenburg. A székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállítása. Ständige volkskundliche Ausstellunk des König Sankt Stephan Museums Székesfehérvár. A Szent István Király Múzeum Közleményei, D. sorozat 318/b. 2009. 112 p. Székesfehérvár. (Varró Ágnessel)

IV. Tudományos ismeretterjesztő cikkek

323. A fehérvári Pilvax. *Fejér Megyei Hírlap* XXIV. 63. 1968. március 15. 6. Székesfehérvár
324. A harmadik évezred mővészete I–III. *Diákhang* 1968. június 8. 4; november 6. 4; december 22. 4. Székesfehérvár
325. Őszirozás Fehérváron. *Diákhang* 1968. november 6. 3. Székesfehérvár
326. Velencei préházak. *Fejér Megyei Hírlap* XXIX. 240. 1973. október 13. 5. Székesfehérvár
327. Csokonai a néphagyományban. *Egyetemi Élet* XII. 1973. december 18. 7. Debrecen
328. Népmővészek a népmővészetért. *Fejér Megyei Hírlap* XXX. 285. 1974. december 6. 7. Székesfehérvár
329. Meddig lesz tájaink közt mostohagyermek a Vértes? *Turista* LXXXVI. 4. 1975. április, 3. 2. Budapest
330. Borbás Vince (1844–1905). *Nógrádi Honismeret* 1975. 2. 18–20. Salgótarján

331. A Velencei-hegység egykori kincsei. *Fejér Megyei Hírlap* XXXI.103. 1975. május 4. 5. Székesfehérvár
332. A Velencei-tó néprajzi érdekességei. *Fejér Megyei Hírlap* XXXI. 133. 1975. június 8. 5. Székesfehérvár
333. Parasztházak. *Fejér Megyei Hírlap* XXXI. 290. 1975. december 11. 5. Székesfehérvár
334. A pásztorok megajándékozása. *Fejér Megyei Hírlap* XXXI. 305. 1975. december 31. 5. Székesfehérvár
335. A „Szöllős”-Pákozdi présházai. *Fejér Megyei Hírlap* XXXII. 27. 1976. február 1. 5. Székesfehérvár
336. Szemeskályha, szuszék, tűzikutya. *Fejér Megyei Hírlap* XXXII. 68. 1976. március 20. 5. Székesfehérvár
337. Egy eltűnt életforma. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIII. 167. 1977. július 17. 5. Székesfehérvár
338. Zalipiei pingáló asszonyok. *Fejér Megyei Hírlap* XXXII. 177. 1976. július 28. 5. Székesfehérvár
339. Szuszék, ómárium és kászli. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIII. 250. 1977. október 23. 8. Székesfehérvár
340. „Fölteszik a tulipános ládámat...” *Fejér Megyei Hírlap* XXXIII. 272. 1977. november 19. 5. Székesfehérvár
341. A pákozdi móringlevél. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIII. 281. 1977. november 30. 5. Székesfehérvár
342. Megitta Orbán! *Múzeumi Kurír* III. 7. 1978. július 27-28. Debrecen
343. Vallomások a robotról. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 67. 1978. március 19. 9. Székesfehérvár
344. Egyesztendő királyság. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 118. 1978. május 21. 5. Székesfehérvár
345. Dárdás nemzetőrök. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 142. 1978. június 18. 5. Székesfehérvár
346. Kossuth és 1918. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 160. 1978. július 9. 5. Székesfehérvár
347. A szabadságharc érdekes emlékei. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 172. 1978. július 23. 7. Székesfehérvár
348. Érdekes hagyományok a pákozdi csatáról. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 227. 1978. szeptember 26. 5. Székesfehérvár
349. Karácsonyi népszokások. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 303. 1978. december 24. 5. Székesfehérvár
350. Weinbau und Volksbräuche erforscht. *Neue Zeitung* XXIV. 30. 1980. július 26. 4. Budapest. Tévesen Juhász László név alatt jelent meg.
351. Egy szlovák eredetű népszokás továbbélése. *Közművelődés Fejér Megyében* 1980. 1. 33–39. Székesfehérvár
352. Kice vice villó. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVI. 76. 1980. március 30. 13. Székesfehérvár
353. Sárftől Mezőföldre. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 121. 1980. május 25. 6. Székesfehérvár
354. A decemberi „kisbűt”. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVI. 287. 1980. december 7. 7. Székesfehérvár
355. Kwiezietl aus Moor. *Neue Zeitung* XXV. 51–52. 1981. december 19. 4. Budapest
356. Pincszer, asszonyfarsang, farsangolás. *Múzeumi Kurír* 36. 1981. augusztus, 19–20. Debrecen
357. Így arattak és csépeltek a Mezőföldön. *Élet és Tudomány* XXXVI. 34. 1981. augusztus 21. 1062–1063. Budapest
358. Újesztendő vígságszerző. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 1. 1981. január 1. 7. Székesfehérvár
359. Kvircedli a móri farsangon. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 21. 1981. január 25. 13. Székesfehérvár
360. Adatközlés derűvel. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 69. 1981. március 22. 6. Székesfehérvár
361. Húsvéti kakas-ütés. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 92. 1981. április 19. 5. Székesfehérvár
362. Templom a skanzenben. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 168. 1981. július 19. 9. Székesfehérvár
363. Tímárok, vargák, tobakok. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 209. 1981. szeptember 6. 9. Székesfehérvár
364. Luca napi szokások. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVII. 292. 1981. december 13. 6. Székesfehérvár
365. Adventskranz. *Neue Zeitung* XXVI. 48. 1982. november 27. Budapest
366. Palotaváros utcáin. Csizmadianegyed. Csapók, szűrszabók, szűcsök. Népi építészeti a Palotavárosban, Rác-templom, szerb búcsú, élő skanzen. *Palotavárosi írások*. Szerk.: Demeter Zsófia. 1982. 18–20, 21–23, 24–26, 31–33, 50–54. Székesfehérvár
367. Pünkösdi zöldághordás. *Élet és Tudomány* XXXVII. 22. 1982. május 28. 682–683. Budapest
368. Koszosperec, árpapogácsa. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVIII. 148. 1982. június 26. 6. Székesfehérvár
369. Aratási szerződés Nagyvelegről. *Fejér Megyei Hírlap* XXXVIII. 178. 1982. július 31. 9. Székesfehérvár
370. Begebenheiten über die Moorer Schlacht. *Neue Zeitung* XXVII. 1. 1983. január 1. 7. Budapest
371. Urban hat ihn getrunken! *Neue Zeitung* XXVII. 21. 1983. május 21. 7. Budapest
372. Népművészetünk tegnap és ma. *Fejér Megyei Szemle* 1983. 1. 133–136. Székesfehérvár
373. Korombíró és társai. *Néprajzi gyűjtőúton a Káli-medence falvaiban*. Szerk.: Lackovits Emőke. 1983. 72–76. Veszprém
374. Adventi koszorú. *Múzeumi Kurír* 43. 1983. november, 56–57. Debrecen
375. Csonkacsütörtöki kakas-ütés. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIX. 42. 1983. február 19. 9. Székesfehérvár
376. Hahnenschlagen in Transdanubien. *Neue Zeitung* XXVIII. 9. 1984. március 3. 7. Budapest
377. Wein Hüterbräuche der Moorer Weingegend. *Neue Zeitung* XXVIII. 35. 1984. szeptember 1. 7. Budapest

378. A móri csata emléke a néphagyományban. *Élet és Tudomány* XXXIX. 11. 1983. március 16. 328–329. Budapest
379. A harangok szaváról. *Reformátusok Lapja* XXVIII. 8. 1984. február 26. 6. Budapest
380. Luca nap. *Élet és Tudomány* XL. 49. 1985. december 6. 1545–1546. Budapest
381. Húshagyókedd Mohán. *Fejér Megyei Hírlap* XLI. 41. 1985. február 19. 5. Székesfehérvár
382. Téli népszokások Székesfehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* XLI. 281. 1985. november 30. 6. Székesfehérvár
383. Betlehemes játékok. *Fejér Megyei Hírlap* XLI. 301. 1985. december 24. 6. Székesfehérvár
384. Deutsche und ungarische Bürger in Stuhlweißenburg nach den Türkenkriegen. *Neue Zeitung* XXX. 43. 1986. október 25. 7. Budapest
385. Egy régi céhszokás – a borral kereszteleés. *Múzeumi Kurír* 52. 1986. december. 12–13. Debrecen
386. Mezőföldi krónika. *Reformátusok Lapja* XXX. 8. 1986. február 23. 5. Budapest
387. A székesfehérvári vastuskó. *Fejér Megyei Hírlap* XLII. 258. 1986. november 1. 6. Székesfehérvár. Utánközlés: *Honismeret* XLV. 2017. 4. 21–23. Budapest
388. „Hung. Schull Haus” und „Teutsche Schull” in Stuhlweißenburg. *Neue Zeitung* XXI. 6. 1987. február 7. 7. Budapest
389. Húsvéti tojásjátékok. *Élet és Tudomány* XLII. 16. 1987. április 17. 496–498. Budapest
390. Régi, híres vásárok Székesfehérváron. *Élet és Tudomány* XLII. 22. 1987. május 29. 682–684. Budapest
391. A Velencei-tó népének mesterségei. *Élet és Tudomány* XLII. 28. 1987. július 10. 866–867. Budapest
392. Farsangi tojásgyűjtés. *Fejér Megyei Hírlap* XLIII. 44. 1987. február 21. 6. Székesfehérvár
393. A karácsony ünnep történetéhez. *Fejér Megyei Hírlap* XLIII. 303. 1987. december 24. 8. Székesfehérvár
394. Volkstümliche Erklärung der Glockensprache. *Neue Zeitung* XXXII. 40. 1988. október 1. 7. Budapest
395. Farsangi alakoskodó népszokások. *Élet és Tudomány* XLIII. 6. 1988. február 5. 173–176. Budapest
396. Esztendőre frissebb légy! *Élet és Tudomány* XLIII. 52. 1988. december 23. 1644. Budapest
397. Egy földműves gazdasági naplója Lajoskomáromból. *Fejér Megyei Hírlap* XLIV. 13. 1988. január 16. 6. Székesfehérvár
398. Kívánok hát ezen új évben. *Fejér Megyei Hírlap* XLIV. 311. 1988. december 31. 7. Székesfehérvár
399. Farsang – az ördög ünnepe. *Fejér Megyei Hírlap* XLIV. 24. 1989. január 28. 6. Székesfehérvár
400. Igyál, Orbán! *Élet és Tudomány* XLIV. 21. 1989. május 26. 658–660. Budapest
401. Schönes Wetter am Urbanitag bringt viel und guten Wein. Die Verehrung des Heiligen Urban. *Neue Zeitung* XXXIII. 20. 1989. május 21. 7. Budapest
402. Világos után. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 207. 1989. szeptember 2. 7. Székesfehérvár
403. „Zöld fenyőgallyat tűz ki házában...” A karácsonyfa története. *Élet és Tudomány* XLIV. 51. 1989. december 22. 1603–1605. Budapest
404. Karácsony második és harmadik napja. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 304. 1989. december 23. 9. Székesfehérvár
405. Újév napja - az esztendő tüköre. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 308. 1989. december 30. 6. Székesfehérvár
406. Tuskóhúzás. *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. 17. 1990. január 20. 8. Székesfehérvár
407. Farsangi multságok. *Élet és Tudomány* XLV. 7. 1990. február 16. 203–204. Budapest
408. Farsangi multságok. *Fejér Megyei Hírlap* XLVII. 22. 1991. január 26. 7. Székesfehérvár
409. Lesz bő szüret, s kiforr a must. *Fejér Megyei Hírlap* XLVIII. 216. 1992. szeptember 12. 6. Székesfehérvár
410. Mondák a vándorló templomokról. *Fejér Megyei Hírlap* XLVIII. 307. 1992. december 31. 5, 7. Székesfehérvár
411. Horvátország lerombolt műemlékei. *Élet és Tudomány* XLVIII. 1993. 42–44. Budapest
412. „Csak meg kellett maradjon királynak!” Szent István a néphagyományban. *Élet és Tudomány* XLVIII. 1993. 1062–1064. Budapest.
413. Komatálat hoztam. *Élet és Tudomány* XLVIII. 1993. 724–725. Budapest
414. Még egyszer az abai vacsoráról. *Fejér Megyei Hírlap* L. 12. 1993. január 15. 6. Székesfehérvár
415. Néprajzi gyűjtőúton. Anekdóták Kossuthról és Kövyről. *Fejér Megyei Hírlap* L. 65. 1994. március 19. 7. Székesfehérvár
416. Nemzetesek a nemzet múzeumáért és színházáért. *Új Horizont* XXII. 1994. 3. 67–68. Veszprém
417. A forrástól a torkolatig. A Duna menti tartományok. *Élet és Tudomány* XLIX. 16. 1994. 497. Budapest
418. Aratás és cséplés. *Fejér Megyei Hírlap* L. 147. 1994. június 25. 7. Székesfehérvár
419. Szent Donát tisztelete. *Fejér Megyei Hírlap* L. 183. 1994. augusztus 6. 7. Székesfehérvár
420. Vörösmarty nevééről. *Fejér Megyei Hírlap* L. 189. 1994. augusztus 13. 8. Székesfehérvár
421. Az első Szent István napi körmenet emléke. *Honismeret* XXII. 1994. 4. 10–11. Budapest

422. Világos után. *Honismeret* XXII. 1994. 4. 20–21. Budapest
423. Még egyszer Vörösmarty nevről. *Fejér Megyei Hírlap* L. 224. 1994. szeptember 4. 8. Székesfehérvár
424. Székesfehérvár szerepvesztése. *Fejér Megyei Hírlap* LI. 68. 1995. március 22. 9. Székesfehérvár
425. Anekdóták Kossuthról és Kövyről. *Keleti Napló* VI. 2–3. 1995. február–március, 12–13. Kassa
426. Székesfehérvár. Fakul a város történelmi szerepe. *Magyar Nemzet* LVIII. 94. 1995. április 22. IV. Budapest
427. Néprajzi gyűjtőúton. Sokféle bírák. *Fejér Megyei Hírlap* LI. 100. 1995. április 29. 8. Székesfehérvár
428. Néprajzi gyűjtőúton. A céhes ipar emlékei Fejér megyében. *Fejér Megyei Hírlap* LI. 123. 1995. május 27. 7–8. Székesfehérvár
429. Néprajzi gyűjtőúton. Céhkorsó Városhidvégről. *Fejér Megyei Hírlap* LI. 146. 1995. június 24. 8. Székesfehérvár
430. Keljetek fel aratók! *Élet és Tudomány* L. 27. 1995. július 7. 841–843. Budapest
431. A karácsonyfa története. *Magyar Nemzet* LVIII. 301. 1995. december 23. I. Budapest
432. Sebestyén a pestisszent. A betegség nyílai. *Élet és Tudomány* LI. 3. 1996. január 19. 76–78. Budapest
433. Néprajzi gyűjtőúton. Szederfa, eperfa. *Fejér Megyei Hírlap* LII. 93. 1996. április 20. 8. Székesfehérvár
434. „Kwizetl” aus Moor im Schildgebirge. *Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter* XLII. 1996. 79. München
435. Weinhüterbräuche der Moorer Weingegend. *Deutscher Kalender* 1998. 255–259. Budapest
436. János teli pohara. *Élet és Tudomány* LII. 51–52. 1997. december 19. 1624–1625. Budapest
437. Néprajzi gyűjtőúton. A fehérvári külvárosok építésze. *Fejér Megyei Hírlap* LII. 133. 1996. június 8. 9. Székesfehérvár
438. Néprajzi gyűjtőúton. A Mezőföld népköltészete. *Fejér Megyei Hírlap* LII. 262. 1996. november 9. 8. Székesfehérvár
439. Néprajzi gyűjtőúton. Iparosok mellesköténye. *Fejér Megyei Hírlap* LII. 274. 1996. november 23. 9. Székesfehérvár
440. Lebendiges Brauchtum. Hahnenschlagen. Eine alte Tradition – nicht nur in der Faschingszeit. *Der neue Pester Lloyd* IV. 7. 12. 2. 1997. 9. Budapest
441. Osterglocken. Was uns das Geläut von ungarischen Kirchtürmen verkünden will. *Der neue Pester Lloyd* IV. 13. 26. 3. 1997. 17. Budapest
442. Stuhlweißenburgtól Székesfehérvárig 1–2. *Fejér Megyei Hírlap* LIII. 193. 1997. augusztus 19. 10, 196. augusztus 23. 6, 202. augusztus 30. 6, 208. szeptember 6. 6, 214. szeptember 13. 6, 220. szeptember 20. 6, 232. október 4. 7, 238. október 11. 6, 244. október 18. 6, 249. október 25. 12, 255. november 1. 6, 261. november 8. 5. Székesfehérvár
443. János teli pohara. *Élet és Tudomány* LII. 51–52. 1997. 1624–1625. Budapest
444. Egy ma is élő népszokás. A húsvéti korbácsolás. *Fehérvári Polgár* IV. 4. 1998. április 5. Székesfehérvár
445. 1848–49 a néphagyományban. Az ozorai diadal emléke. *Fejér Megyei Hírlap* LIV. 238. 1998. október 10. 8. Székesfehérvár
446. Schön deutsch reden... Deutsche und ungarische Bürger in Stuhlweißenburg nach den Türkenkriegen. *Der neue Pester Lloyd* V. 23. 3. 6. 1998. 10. Budapest
447. Halb deutsch – halb ungarisch. Stadtrichter, Vormunder und Viertelmeister in Stuhlweißenburg. *Der neue Pester Lloyd* V. 23. 3. 6. 1998. 10. Budapest
448. „Das ist hier schon immer so gewesen...” Über die deutsche Kirche und Schule in Stuhlweißenburg im 18./19. Jahrhundert. *Der neue Pester Lloyd* V. 23. 3. 6. 1998. 11. Budapest
449. Virágvasárnapi zöldághordás. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 89. 2000. április 15. 5. Székesfehérvár
450. Szép karácsony szép zöld fája. *Barátság* VIII. 2001. 3363–3365. Budapest
451. Húshagyó, engem itt hagyó! *Fehérvári Polgár* IV. 3. 2000. március. 28. Székesfehérvár
452. A városhídvégi céhkorsó. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 212. 2000. szeptember 9. 7. Székesfehérvár
453. Élő hidak, Duna kétparti városok. *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. 70. 2001. március 24. 7. Székesfehérvár
454. 115 éves szünet után Székesfehérváron ismét felhangzik a német miatyánk. *Fehérvári Polgár* VII. 7. 2001. július. 24–25. Székesfehérvár. Másodközlés: *Fehérvári Fehér-Fekete* 2001. 2. 15–16, 2001. 3. 15–16. Székesfehérvár
455. Észak-déli kapcsolatok 1–6. *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. 110. 2001. május 12. 5, 116. május 19. 5, 122. május 26. 5, 128. június 2. 5, 133. június 9. 5, 139. június 16. 5. Székesfehérvár
456. Szent István, térdepelj közénk... *Fejér Megyei Hírlap* XLVI. 193. 2001. augusztus 18. 6. Székesfehérvár
457. Nach 115jähriger Unterbrechung wieder deutschsprachige Messen in Stuhlweißenburg. *Deutscher Kalender* 2001. 238–243. Budapest

458. A búcsi levonték emlékére. *Honismeret* XXX. 2002. 4. 52. Budapest. Másodközlés: *Zámoly Hírei* XI. 11. 2001. december. 3; *Múltunk Emlékei* 1. 2002. 2. 16. Révkomárom
459. Szent Donát napja. A székesfehérvári Öreghegy búcsúja. *Fejérvári Polgár* VIII. 8. 2002. augusztus. 13–14. Székesfehérvár
460. Népszokások adventben, Luca napján. *Fejérvári Polgár* VIII. 12. 2002. december. 12–13. Székesfehérvár
461. Székesfehérvár fogadalmi ünnepe. Szent Sebestyén napja. *Fejérvári Polgár* IX. 1. 2003. január. 24. Székesfehérvár
462. Szederfák a régi Zámolyon. 1–2. *Zámoly Hírei* XIII. 10. 2003. december. 6, XIV. 1. 2004. január. 6.
463. Európa az egyéniséget keresi és értékeli bennünk, nem a tanulékonytságot. *Egy csepp emberség. Gondolatok a Kossuth Rádióban fél hét után 3 perccel*. Szerk.: Lengyel Anna – Rados Péter. 2005. II. 170–171. Budapest. Utánközlés: *Néprajzi Hírek* XXXIV. 2005. 3–4. 122. Budapest
464. A Magyar Kultúra Napján: Elhangzott Csákváron, 2006. január 21-én. *Fejér Megyei Művelődési Központ Hírlevél* X. 2006. február, 3–4. Székesfehérvár
465. Der Adventskranz verkündet die Ankunft Christi. *Deutscher Kalender* 2006. 210–218. Budapest
466. Hegyek hátán zöld fenyő. *Zámoly Hírei* XVII. 11. 2007. 1–2.
467. Nyelvében, kultúrájában él magyar nemzetünk a Kárpát-medencében. *Honismeret* XXXVII. 2009. 5. 18–20. Budapest
468. A Puszták népe és a néprajz. *Havi Magyar Fórum* XXI. 2013. 2. 31–35. Utánközlés: *Vár* IX. 2013. 1. 67–73. Székesfehérvár; *Néprajzi Hírek* XLII. 2013. 2. 26–34. Budapest
469. A Mátyás-hagyomány Fejér megyében. *Vár* VIII. 2012. 4. 83–93. Székesfehérvár. Utánközlés: *Havi Magyar Fórum* XXI. 2013. 10. 60–65.
470. Szent István Király a néphagyományban. *Freiburgi Magyarok Baráti Köre Híradó* XXIX. 2014. 2. 7. Utánközlés: *Magyar Ház. Független Hírmondó*. A svájci Magyar Ház Alapítvány lapja. V. 2014. 4. 5.
471. Stuhlweißenburgtól Székesfehérvárig. 1–12. rész. *Fejérvár*. Közéleti hetilap. 2015. július 30–november 12.
472. „Zuhog csak rá a nap...” Gondolatok Csoóri Sándor stílusáról. *Zámoly Hírei* XXIV. 2016. 11. 2–3.
473. Áldott húsvét ünnepe. *Prémium Magazin* XII. 2017. 1. 18–22.
474. Szent István a moldvai magyaroknál. *Fejér Megyei Hírlap* LXII. 193. 2017. augusztus 19. 9. Székesfehérvár
475. Ismét a katonai kórház a ciszterci iskola alatt. *Fejér Megyei Hírlap* LXII. 217. 2017. szeptember 16. 2. Székesfehérvár
476. A Vendel-szobrok története. *Fejér Megyei Hírlap* LXII. 257. 2017. november 4. 3. Székesfehérvár
477. Szent Donát tisztelete Öreghegyen. *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 193. 2018. augusztus 21. 11. Székesfehérvár
478. Csapók, szűrszabók, szűcsök. *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 202. 2018. augusztus 31. 11. Székesfehérvár
479. Tímárok, vargák, tobakok Fehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 244. 2018. október 19. 12. Székesfehérvár
480. Múltidéző mesterségek: a rézművesség hagyományai. *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 254. 2018. november 2. 11. Székesfehérvár
481. Csokonai nem lehetett Fehérváré. *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 269. 2018. november 20. 10. Székesfehérvár
482. Téli népszokások Székesfehérváron. *Honismeret* XLVI. 2018. 6. 44–45. Budapest. Utánközlés: *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 285. 2018. december 8. 11. Székesfehérvár
483. Szent Sebestyén tiszteletének hagyománya Székesfehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 15. 2019. január 18. 12. Székesfehérvár
484. A pünkösdi nyelvcsoda. Nem mindenki válik részesévé. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 54. 2019. március 5. 12. Székesfehérvár
485. A céhes ipari hagyományok továbbélése. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 76. 2019. április 1. 12. Székesfehérvár
486. Székesfehérvár híres vásárai. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 107. 2019. május 10. 12. Székesfehérvár
487. Palotaváros utcái – egykoron. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 142. 2019. június 21. 11. Székesfehérvár
488. Zámoly: Debrecen partikulája. *Zámoly Hírei* XXVI. 2019. 9. 6–7.
489. A fehérvári bicska híre, értéke. *Fejér Megyei Hírlap* LXIV. 271. 2019. november 22. 11. Székesfehérvár
490. Fehérvári bálók a farsang farkán. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 12. 2020. január 15. 13. Székesfehérvár
491. Nagyböjten tilos volt bált rendezni meg lakodalmat tartani. A muzsika tilalma miatt a húshagyókeddi bálok gyakran rendeztek bőgőtemetést. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 44. 2020. február 11. 12. Székesfehérvár
492. Mindennapi kenyerünk: jóízű hegyomlás az asztalon. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 194. 2020. augusztus 19. 10. Székesfehérvár
493. Mindennapi kenyerünk krónikája. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 199. 2020. augusztus 26. 10. Székesfehérvár
494. Dagaszd, míg homlokod nem izzad! *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 207. 2020. szeptember 4. 11. Székesfehérvár

V. Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók.

(Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

495. A Petőfi és kora című előadás-sorozatról. *Egyetemi Élet* XI. 8. 1973. január 10. 5. Debrecen
496. Ajánlás. *Bölcsészkeri Híradó* 1973. április 16. 1. Debrecen
497. Történeti tudományos diákkör. *Bölcsészkeri Híradó* 1973. április 16. 10–11. Debrecen
498. Diákköri terveink a bölcsészkaron. *Egyetemi Élet* XII. 2. 1973. október 9. 3. Debrecen
499. Tudományos munka, szakemberképzés, könyvkiadás. A debreceni Néprajzi Intézet negyedszázada. *Hajdú-Bihari Napló* XXXI. 99. 1974. április 30. 5. Debrecen
500. Fiatal kutatók konferenciája. *Studium* V. 1974. 103–104. Debrecen
501. A csákvári Vértess Múzeum terve. *Fejér Megyei Hírlap* XXXI. 61. 1975. március 13. 5. Székesfehérvár
502. A Csákvári Helytörténeti Múzeum és a sukorói Néprajzi Ház kiállításai. *Néprajzi Hírek* IV. 3. 1975. 54. Budapest
503. Gunda Béla mezőföldi kutatásai. *Fejér Megyei Hírlap* XXXIV. 124. 1978. május 28. 5. Székesfehérvár
504. Rézművesműhely. *Székesfehérvár* I. 4. 1978. 27. Székesfehérvár
505. A néprajzi gyűjtemény gyarapodása. *Alba Regia* XVII. 1979. 369–370. Székesfehérvár
506. Tanulmányutak az Osztrák Köztársaságban. *Néprajzi Hírek* IX. 1980. 40–44. Budapest
507. Néprajzi kiállítás Gárdonyi Géza szülőházában. *Néprajzi Hírek* IX. 1980. 34. Budapest
508. A néprajzi gyűjtemény gyarapodása. *Alba Regia* XVIII. 1980. 370. Székesfehérvár
509. Fejér Megyei Ifjúsági Honismereti Tábor Mór, 1980. *Honismeret* VIII. 1980. 6. 32. Budapest
510. Ki ismeri a „lökődömurszulót”? *Fejér Megyei Hírlap* XXXVI. 145. 1980. június 22. 8. Székesfehérvár
511. Néprajzi gyűjtőúton a burgenlandi Felső-Őrségben. *Néprajzi Hírek* X. 1–2. 1981. 26. Budapest
512. A Fejér megyei népi díszítőművészeti kiállításról. *Közművelődés Fejér Megyében* 1981. 1. 51–52. Székesfehérvár
513. Néprajzi gyűjtőúton. Múzeumi előadásorozat. *Közművelődés Fejér Megyében* 1981. 2. 26–27. Székesfehérvár
514. Fejér megyei céhemlékek. Kiállítás az Intercisa Múzeumban. *Dunaújvárosi Hírlap* XXXI. 26. 1981. március 31. 5. Dunaújváros
515. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XIX. 1982. 298. Székesfehérvár
516. A néprajzi kutatómunka eredményei Fejér megyében. *Néprajzi Hírek* XI. 1–2. 1982. 23–26. Budapest
517. Tudományos kutatás és közművelődés Székesfehérvár-Palataváros esetében. *Közművelődés Fejér Megyében* 1983. 1. 33–34. Székesfehérvár. Másodközlés: *Hevesi Honismeret* 3. 1984. 41–45. Eger
518. Az ifjúság és a honismereti mozgalom Fejér megyében. *Honismeret* XI. 5. 1983. 56–58. Budapest
519. Bátky Zsigmondról Székesfehérváron utcát neveztek el. *Néprajzi Hírek* XIII. 1–2. 1984. 27. Budapest
520. Népi szakrális emlékek. *Vigília* L. 1985. 1008. Budapest
521. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXII. 1985. 190. Székesfehérvár
522. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXII. 1985. 191. Székesfehérvár
523. Néprajzi kiállítás a váli erdészházban. *Néprajzi Hírek* XIV. 1985. 75–76. Budapest
524. Orisekné Farsang Erzsébet szabadbattyáni kiállításáról. *Közművelődés Fejér Megyében* 1985. 1. 23. Székesfehérvár
525. Néprajz és nyelvjárás. *Közművelődés Fejér Megyében* 1985. 2. 20–21. Székesfehérvár
526. Hungarológiai napok Szombathelyen. *Néprajzi Hírek* XV. 1986. 5–6. Budapest
527. Előzetes híradás a 8. Nemzetközi Ethnographia Pannonica Szimpóziumról. *Néprajzi Hírek* XV. 1986. 51. Budapest
528. Gunda Béla köszöntése. *Néprajzi Hírek* XV. 1986. 58–59. Budapest
529. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXIII. 1987. 278. Székesfehérvár
530. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXIII. 1987. 279. Székesfehérvár
531. Sárréti Tájház. *Alba Regia* XXIII. 1987. 283. Székesfehérvár
532. Néprajzi gyűjtés a Garam mentén. *Honismeret* XV. 1. 1987. 67–68. Budapest
533. Az önkéntes néprajzi- és nyelvjárási gyűjtők XIII. országos találkozója Veszprémben. *Néprajzi Hírek* XVI. 1987. 20–22. Budapest
534. Néprajzi kiállítás a szalónaki várban. *Néprajzi Hírek* XVI. 1987. 26. Budapest
535. Néprajzi gyűjtés a burgenlandi Felső-Őrségben. *Néprajzi Hírek* XVI. 1987. 32–33. Budapest
536. Elhunyt Seper Károly, az alsóőri magyarok kutatója. *Néprajzi Hírek* XVI. 1987. 55–56. Budapest
537. Az ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnáziumának néprajzi tábora Nadapon. *Néprajzi Hírek* XVI. 1987. 93–95. Budapest

538. Néprajzi gyűjtőúton a burgenlandi Felső-Őrségben. *Honismeret* XVI. 1. 1988. 54–57. Budapest
539. Aumüller István nyolcvanöt éves. *Néprajzi Hírek* XVII. 1988. 20–22. Budapest
540. A juhait kereső pásztor. Pesovár Ferenc emlékezete. *Fejér Megyei Hírlap* XLIV. 55. 1988. március 5. 8. Székesfehérvár
541. Alapítvány Pesovár Ferenc emlékére. *Néprajzi Hírek* XVII. 1988. 31–32. Budapest
542. A Herder-díj jubileumi ünnepsége Bécsben. *Néprajzi Hírek* XVII. 1988. 25–26. Budapest
543. Palotavárosi emlékek – kiállítás a Palotavárosi Skanzenben. *Közművelődés Fejér Megyében* 1988. 1–2. 26. Székesfehérvár
544. Skanzen Székesfehérváron. *Élet és Tudomány* XLIV. 26. 1989. VI. 30. 818–819. Budapest
545. Bátty Zsigmond és Fejér megye. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 201. 1989. augusztus 26. 7. Székesfehérvár
546. Alfred Toepfer – Förderer gesamteuropäischer Kultur. *Neue Zeitung* XXXIII. 29. 1989. július 22. 14. Budapest
547. A Palotavárosi Skanzen Székesfehérváron. *Fejér Megyei Szemle* 1989. 1. 85–88. Székesfehérvár
548. Néprajzi kiállítások Fejér megyében 1. A sukorói Néprajzi Ház. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 250. 1989. október 21. 11. Székesfehérvár
549. Néprajzi kiállítások Fejér megyében 2. A sárréti tájház Fülén. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 256. 1989. október 28. 8. Székesfehérvár
550. Néprajzi kiállítások Fejér megyében 3. A Palotavárosi Skanzen Székesfehérváron. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 262. 1989. november 4. 9. Székesfehérvár
551. Az Ethnographia Pannonica 9. nemzetközi szimpóziuma Károlyvárosban. *Vasi Szemle* XLIV. 1990. 292–293. Szombathely
552. Tájházak. *Honismeret* XVIII. 1990. 2–3. 72–75. Budapest
553. Bedeutung der Herder-Stipendien in der ungarischen Volkskunde. *Acta Ethnographica Hungarica* XXXIV. 1986–88. 332–336. Budapest
554. 8. Internationales Symposium der Ethnographia Pannonica in Székesfehérvár/Ungarn. *Ethnologia Slavica* XXI. 1990. 253–255. Bratislava
555. Farsang Erzsébet naív festő kiállítása a Néprajzi Múzeumban. *Confessio* XIV. 1990. 3. 127–128. Budapest
556. Volkskunde in Ungarn. Zur gegenwärtigen Situation volkskundlicher Institutionen. *Zeitschrift für Volkskunde* LXXXVII. 1991. II. 263–268. Göttingen
557. Bodméren Gunda Bélával. *Fejér Megyei Hírlap* XLVIII. 263. 1992. november 7. 6. Székesfehérvár
558. Václav Frolec (1934–1992). *Néprajzi Hírek* XXI. 1992. 151–153. Budapest
559. A Garam és az Ipoly mentén. *Fejér Megyei Hírlap* XLIX. 37. 1993. február 13. 7. Székesfehérvár
560. Pesovár Ferenc néprajzi forradalma. *Fejér Megyei Hírlap* XLIX. 49. 1993. február 27. 5. Székesfehérvár
561. Pesovár Ferenc. *Honismeret* XXI. 1993. 4. 26–28. Budapest
562. Milovan Gavazzi (1895–1992). *Ethnographia* CIV. 1993. 215–221. Budapest
563. Aumüller István (1903–1988). *Ethnographia* CIV. 1993. 609–612. Budapest
564. Szabálytalan búcsúsorok Csanádi Imréről. *Ethnographia* CIV. 1993. 613–617. Budapest
565. Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata az állandóság és a változások útján. *Hírbarang* IV. 1993. 1–2. 7–10. Révkomárom
566. Stephan Aumüller (1903–1988). *Acta Ethnographica Hungarica* XXXVIII. 1993. 477–479. Budapest (németül)
567. Alfred Toepfer (1894–1993). *Ethnographia* CV. 1994. 285–290. Budapest
568. „Illő hozományokkal felszerelve...” Kiss Ilona magángyűjteményének textíliái a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban. *Ethnographia* CV. 1994. 236–240. Budapest
569. Eredeti látásmód, néprajzi hitel. Orisekné Farsang Erzsébet naív festő kiállítása a Szent István Király Múzeumban. *Árgus* V. 4–5. 1994. szeptember, 110–112. Székesfehérvár
570. A Duna menti tartományok és megyék együttműködése. *Honismeret* XXII. 1994. 3. 98–99. Budapest
571. A Sebestyén emlékérem kitüntettje: dr. Kisari Sándorné. A csóri népszokások gyűjtője. *Fejér Megyei Hírlap* L. 145. 1994. június 23. 7. Székesfehérvár
572. Munkaülés Petronnellben. Készül a dunai kulturális útvonal terve. *Fejér Megyei Hírlap* L. 171. 1994. július 23. 7. Székesfehérvár
573. A moldvai magyaroknál. *Fejér Megyei Hírlap* L. 260. 1994. november 5. 10. Székesfehérvár
574. Bevezetés. *A másik ember. A fiatal néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai*. Szerk.: Romsics Imre. 1994. 8–11. Kalocsa

575. Gunda Béla sírjánál. *Honismeret* XXII. 1994. 6. 83–85. Budapest
576. Tájház Szentgálon. *Ethnographia* CV. 1994. 241–245. Budapest
577. A velencei Halászház. *Ethnographia* CVI. 1995. 314–316. Budapest
578. Agrártörténeti kiállítás Csalán. *Honismeret* XXII. 1995. 4. 93–95. Budapest
579. Révész Ferenc (1930–1995). *Néprajzi Hírek* XXIV. 1995. 1–4. 84. Budapest
580. Szellemi találkozásaim Csanádi Imrével. *Honismeret* XXIII. 1995. 2. 39–42. Budapest
581. Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál. *Honismeret* XXIII. 1995. 2. 97–99. Budapest
582. Béla Gunda (1911–1994). *Acta Ethnographica Hungarica* CL. 1995. 3–12. Budapest (németül)
583. Václav Frolec (1934–1992). *Acta Ethnographica Hungarica* XL. 1995. 255–258. Budapest (németül)
584. Alfred Toepfer (1894–1993). *Acta Ethnographica Hungarica* 1995. 259–262. Budapest (németül)
585. Ingeborg Weber-Kellermann (Berlin 1918 – Marburg 1993). *Acta Ethnographica Hungarica* XL. 1995. 263–266. Budapest. (németül)
586. Két hét Siggenben, a hamburgi Alfred Toepfer Stiftung vendégeként. *Néprajzi Hírek* XXIV. 1995. 1–4. 16–17. Budapest
587. Humboldt-ösztöndíjas tanulmányutam a Német Szövetségi Köztársaságban. *Ethnographia* CVI. 1995. 299–302. Budapest
588. Pápa néprajza. *Ethnographia* CVI. 1995. 356–359. Budapest
589. Méltatlanul elfelejtett magyar tudós. Dr. gróf Zichy István és Aba. *Fejér Megyei Hírlap* LI. 152. 1995. július 1. 9. Székesfehérvár
590. Béla Gunda (1911–1994). *Studia Slavica Hungarica* XL. 1995. 425–428. Budapest (angolul)
591. Gunda Béla (1911–1994). *Ethnographia* CVI. 1995. 1025–1052. Budapest
592. Domokos Pál Péter, Magyarország királya. *Honismeret* XXIV. 1996. 3. 58–60. Budapest
593. Néprajzi gyűjtőúton a Nagy-Sárréten. *Honismeret* XXIV. 1996. 6. 30–32. Budapest
594. Reguly Antalra emlékezünk. *Fehérvári Polgár* II. 12. 1996. december 25. Székesfehérvár
595. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXVI. 1997. 200. Székesfehérvár
596. Hungarian Culture and Christianity. *Acta Ethnographica Hungarica* XLII. 1997. 253. Budapest
597. Gunda Béla és az európai néprajztudomány. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXV–XXVI. 1997. 417–426. Miskolc
598. Ajánlás. Izmini Ferencné: *Elzengem híred, Csákberény*. 1998. 4–5. Csákberény
599. Elhunyt Esterházy Mátyás, fordító. *Néprajzi Hírek* XXVII. 1998. 1–4. 120–121. Budapest
600. Dorota Simonides Herder-díjas. *Néprajzi Hírek* XXVII. 1998. 1–4. 125. Budapest
601. Néprajzi előadások Székesfehérváron, az épülő református templomban. *Néprajzi Hírek* XXVII. 1998. 1–4. 139–140. Budapest
602. Magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. *Ethnographia* CIX. 1998. 682–685. Budapest
603. Előszó. Liszka József: „Tudománynak kezdetéről.” *Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998*. 1998. 5–9. Budapest–Dunaszerdahely
604. Hegyi Imre, a Bakony néprajzkutatója. *Ethnographia* CIX. 1998. 379–385. Budapest
605. Reguly Antalra emlékezünk és emlékeztetünk. *Ethnographia* CIX. 1998. 693–695. Budapest. Másodközlés: *FehérváriFehér-Fekete* 1997. 2. 5. Székesfehérvár
606. A Palotavárosi Skanzen Székesfehérváron. *Magyar Múzeumok* V. 1999. 2. 51. Budapest
607. Érdemes megnézni! A Sárréti Tájház Fülén. *Magyar Múzeumok* V. 1999. 3. 50. Budapest
608. A sukorói Néprajzi Ház. *Magyar Múzeumok* V. 1999. 4. 46. Budapest
609. Néprajzi előadások a Kodolányi János Főiskolán. *Néprajzi Hírek* XXVIII. 1999/1–4. 83. Budapest
610. Magyar európai szellemi erőd lehetne a bibliotéka. *Fejér Megyei Hírlap* XLV. 34. 2000. február 10. 9. Székesfehérvár
611. Utószó. Kisari Sándorné: *Örökségünk*. 2000. 184–185. Székesfehérvár
612. Ajánlás. Juhászné Kiss Katalin: *Gyermekvers és hagyomány a kalendárium tükrében*. 2000. 4. Székesfehérvár
613. Iskolánkban királyi út vezetett az életbe. *A Ciszterci Szent István Gimnázium Évkönyve*. Közl: Gyóni András. 2000. 19–22. Székesfehérvár
614. Néprajzi gyűjtőutak 1998, 1999. *Alba Regia* XXIX. 2000. 182. Székesfehérvár
615. Néprajzi gyűjtőúton Gunda Bélával a bihari Sárréten. *Rálátás* I. 4. 2000. 21–24. Zsáka
616. Bodméren Gunda Bélával. *Honismeret* XXIX. 6. 2001. 32–34. Budapest

617. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXX. 2001. 152. Székesfehérvár
618. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXX. 2001. 152. Székesfehérvár
619. A Duna forrásainál. Számvetés Donaueschingenben. *Honismeret* XXX. 2002. 1. 83–87. Budapest
620. Emléktörödékek Gunda Béláról. *Ethnica* IV. 2002. 79–80. Debrecen
621. A Duna forrásainál. Számvetés Donaueschingenben. An den Quellen der Donau. Eine Tagung in Donaueschingen. Pri prameňoch Dunaja. Vyhodnotenie výsledkov v Donaueschingene. *Acta Ethnologica Danubiana* IV. 2002. 191–212. Komárom–Dunaszerdahely
622. Sergő Erzsébet (1928–2000). *Alba Regia* XXXI. 2002. 109–110. Székesfehérvár
623. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXXI. 2002. 115. Székesfehérvár
624. Pesovár Ferenc. *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Főszerk.: Bodó Sándor – Viga Gyula. 2002. 695–696. Budapest
625. Sergő Erzsébet. *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Főszerk.: Bodó Sándor – Viga Gyula. 2002. 785–786. Budapest
626. An den Quellen der Donau. Eine Tagung in Donaueschingen. *Deutscher Kalender* 2003. 201–209. Budapest
627. A juhait kereső pásztor. Pesovár Ferenc emlékezete. 2003. 28p. Székesfehérvár
628. Néprajzi gyűjtés Dunapentelén a városépítés időszakában. *Ethnica* V. 2. 2003. 66–67. Debrecen
629. A népi építészet kutatója, Vajkai Aurél. *Emlékkötet a száz esztendeje született Vajkai Aurél tiszteletére*. Szerk.: Lackovits Emőke. 2003. 25–30. Veszprém
630. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXXII. 2003. 121. Székesfehérvár
631. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXXII. 2003. 122. Székesfehérvár
632. Előszó. Lórántfy János: *Vas megyei népszokások*. 2004. 5. Székesfehérvár
633. Vajkai Aurél három levele tükrében. *Alba Regia* XXXIII. 2004. 222–225. Székesfehérvár
634. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXXIII. 2004. 231. Székesfehérvár
635. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXXIII. 2004. 231. Székesfehérvár
636. A népi építészet, halászat múltja Pákozdon és a Velencei-tó körül. Gelencsér Ferenc fotókiállítása. *Honismeret* XXXII. 2005. 5. 50–51. Budapest
637. A néprajzi kutatás eredményei Dunaújvárosban. *Az Intercisa Múzeum első 50 éve*. Szerk.: Keszi Tamás. 2005. 41–47. Dunaújváros
638. Göttingeni tanulmányutam. *Néprajzi Hírek* XXXIV. 2005. 1–2. 7–10. Budapest
639. Gyűjteménygyarapodás. Új szerzeményi kiállítás a Szent István Király Múzeumban. *Néprajzi Hírek* XXXIV. 2005. 1–2. 44–45. Budapest
640. Bábtáncoltató betlehem. Kiállítás Nagykarácsonyban. *Fejér Megyei Művelődési Központ Hírlevel* IX. 2005. december. 16. Székesfehérvár
641. Ünnepek, szokások, identitás. Német–magyar néprajzi konferencia Freiburgban. *Néprajzi Hírek* XXXIV. 2005. 3–4. 37–39. Budapest
642. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* XXXIV. 2005. 151. Székesfehérvár
643. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* XXXIV. 2005. 152. Székesfehérvár
644. Lackovits Emőke harmincöt éve a néprajz tarlóján. *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. Szerk.: Selmeczi Kovács Attila. 2006. 7–10. Veszprém
645. Néprajzi gyűjtőutak. *Alba Regia* 35. 2006. 262. Székesfehérvár
646. Néprajzi gyűjtemény. *Alba Regia* 35. 2006. 263. Székesfehérvár
647. A székesfehérvári Ciszterci Gimnázium és a Szent István Király Múzeum. *Honismeret* XXXV. 2007. 1. 34–40. Budapest
648. Dr. gróf Zichy István és Aba. *Alba Regia* 37. 2008. 232. Székesfehérvár
649. Emléktábla dr. Gróf Zichy István tiszteletére. *Alba Regia* 37. 2008. 232. Székesfehérvár
650. Újabb tanulmányutam a Német Szövetségi Köztársaságban. Meine jüngste Forschungsreise in der Bundesrepublik Deutschland. *Alba Regia* 37. 2008. 230–231. Székesfehérvár. Másodközlés: *Néprajzi Hírek* XXXVII. 2008. 3–4. Budapest (magyarul)
651. Klebelsberg Kuno emléktábla Székesfehérváron a Ciszterci Szent István Gimnáziumban. *Alba Regia* 37. 2008. 233–236. Székesfehérvár
652. Gimnázium és múzeum, gimnázium és néprajz. A székesfehérvári Ciszterci Gimnázium és a Szent István Király Múzeum. *Alba Regia* 37. 2008. 85–91. Székesfehérvár. Másodközlés: *A székesfehérvári Ciszterci Szent István Gimnázium Jubileumi Évkönyve 2008–2009*. 2009. 52–62. Székesfehérvár

653. Múzeumi panteon. *Alba Regia* 38. 2009. 245–247. Székesfehérvár
654. Debreceni diákként Dankó Imre közelében. *Alba Regia* 38. 2009. 249–251. Székesfehérvár
655. A néprajz a székesfehérvári Kodolányi János Főiskolán. *Néprajzi Hírek* XXXVIII. 2009. 4. 55–57. Budapest
656. A Freiburgi Egyetem új néprajzprofesszora. *Néprajzi Hírek* XXXII. 2010. 24–25. Budapest
657. Erdélyi Péter Zoltán halálára. *Néprajzi Hírek* XXXII. 2010. 69–70. Budapest
658. Levél Vajkai Aurél „Szentgál – Egy bakonyi falu folklórja” című könyvének kiadása érdekében. *Alba Regia* 39. 2010. 257–258. Székesfehérvár. Másodközlés: *Néprajzi Hírek* XXXIX. 2010. 83–84. Budapest
659. A hetvenéves Paládi-Kovács Attila köszöntése. *Alba Regia* 39. 2010. 259–263. Székesfehérvár. Másodközlés: *Acta Ethnologia Danubiana* XII. 2010. 192–195. Komárom–Somorja
660. Dr. Fitz Jenő emlékére. *Fehérvár* 2011. december 12. 6. Székesfehérvár
661. A 60 éves Gelencsér József köszöntése. *Néprajzi Hírek* XL. 2011. 4. 57–60. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 41. 2012. 205–206. Székesfehérvár
662. Die Auswirkungen des Humboldt-Stipendiums auf meine volkscundliche Forschungsarbeit und fachlichen Kontakte. *Tagungsband Humboldt-Kolloquium „Wissenschaftskooperation im Europa des 21. Jahrhunderts – Herausforderungen für das Humboldt-Netzwerk in Mittel- und Südosteuropa.”* 2011. 173–176. Bonn
663. Wekerle Sándor emléktáblája Székesfehérváron. *Honismeret* XL. 2012. 2. 52–54. Budapest
664. Gunda Béláról, születésének centenáriumán. *Néprajzi Hírek* XLI. 2012. 1. 51–59. Budapest
665. A Humboldt-ösztöndíj hatása néprajzi kutatómunkámra, szakmai kapcsolataimra. *Néprajzi Hírek* XLI. 2012. 2. 79–83. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 41. 2012. 221–225. Székesfehérvár (magyarul és németül)
666. Soňa Švecová magyar kitüntetése. *Néprajzi Hírek* XLI. 2012. 4. 75–77. Budapest. Utánközlés: *Acta Ethnologica Danubiana* XIV. 2012. 257–258. Komárom–Somorja
667. Gunda Béla és Fejér megye. *Alba Regia* 41. 2012. 147–151. Székesfehérvár
668. Marosi Arnold emlékdomborműve a Múzeumi Panteonban. *Alba Regia* 41. 2012. 207–209. Székesfehérvár
669. Wekerle Sándor emléktáblája Székesfehérváron. *Alba Regia* 41. 2012. 211–215. Székesfehérvár
670. Szent István alakja a néphagyományban szekciósülés összefoglalója. *Honismeret* XLI. 2013. 4. 61. Budapest
671. Kutatásaim a Német Szövetségi Köztársaságban. *Néprajzi Hírek* XLIII. 2014. 2. 17–19. Budapest
672. Weöres Sándor székesfehérvári éveiről – ünnep után. *Alba Regia* 42. 2014. 369–380. Székesfehérvár
673. Kálmán Gyula fadaragó, népi iparművész, a népművészet mestere centenáriumi emlékkiállítás. *Alba Regia* 42. 2014. 381–395. Székesfehérvár
674. A Ciszterci Szent István Gimnázium harmas jubileuma (1688–1813–1938–2013). *Alba Regia* 42. 2014. 397–406. Székesfehérvár. Utánközlés: *Néprajzi Hírek* XLIV. 2015. 1. 25–36. Budapest
675. Fitz Jenő emlékdomborműve a Múzeumi Panteonban. *Alba Regia* 43. 2015. 389–392. Székesfehérvár
676. A juhait kereső pásztor. Pesovár Ferenc emlékezete. 2015. 18 p. Székesfehérvár
677. Gunda Béla néprajzi látásmódjáról. *Alba Regia* 43. 2015. 403–410. Székesfehérvár
678. Csoóri Sándor (1930–2016). *Zámoly Hírei* XXIV. 2016. 10. 1–3. Utánközlés: *Honismeret* XLV. 2017. 1. 92–94. Budapest
679. Pesovár Ferenc emlékdomborműve a Múzeumi Panteonban. *Alba Regia* 44. 2016. 509–514. Székesfehérvár. Utánközlés: *Néprajzi Hírek* XLV. 2016. 2. 83–87. Budapest
680. Solymos Ede szobra a Velencei-tónál. *Néprajzi Hírek* XLV. 2016. 3. 93–94. Budapest
681. Csoóri Sándor néprajzi forradalma. *Hitel* XXX. 217. 9. 111–115. Budapest. Utánközlés: *Néprajzi Hírek* XLVI. 2017. 1. 81–85. Budapest. *Zámoly Hírei* XXV. 2017. 10. 5–7.
682. Születésnap ünnepség Egerben (Bakó Ferenc, Petercsák Tivadar). *Néprajzi Hírek* XLVI. 2017. 3. 7–9. Budapest
683. Kralovánsky Alán emlékdomborműve a Múzeumi Panteonban. *Alba Regia* 45. 2017. 495–500. Székesfehérvár
684. Radetzky tanár úrról. *Honismeret* XLVI. 2018. 1. 17–19. Budapest
685. Visszatekintés: húsz éve történt. A székesfehérvári néprajz szakos hallgatók kirándulása Fejér megyében. *Néprajzi Hírek* XLVII. 2018. 3. 85–87. Budapest. Utánközlés: *Fejér Megyei Hírlap* LXIII. 193. 2018. augusztus 21. 11. Székesfehérvár
686. Csanádi Imre cikke a karácsonyi népszokásokról. *Zámoly Hírei* XXVI. 2018. 11. 5–6.
687. Radetzky Jenő emlékdomborműve a Múzeumi Panteonban. *Alba Regia* 45. 2018. 241–248. Székesfehérvár
688. Maga egy egész akadémia! Alexander von Humboldt magyar kapcsolatairól, születésének 250. évfordulóján. *Honismeret* XLVII. 2019. 4. 3–16. Budapest. Utánközlés: *Történeti Földrajzi Közlemények* VII. 2019. 3–4. 159–179. Nyíregyháza

689. Egyed Antal és kortársai. *Néprajzi hírek* XLVIII. 2019. 1. 12–16. Budapest
690. Ján Botík útjai. *Néprajzi Hírek* XLVIII. 2019. 2. 47–49. Budapest
691. Szanyi Máriával az Alföldön és a Feldivéken. *Néprajzi Hírek* XLVIII. 2019. 4. 90–91. Budapest
692. Er ist in sich ein ganze Akademie! Über die ungarischen Beziehungen von Alexander von Humboldt zum 250. Jahrestag seiner Geburt. *Alba Regia* 47. 2019. 205–222. Székesfehérvár
693. Kresz Mária centenáriumi megemlékezések Kápolnásnyéken és Csákváron. *Alba Regia* 47. 2019. 239–242. Székesfehérvár
694. Egyed Antal emlékdomborműve a Fehérvári Panteonban. *Alba Regia* 47. 2019. 243–250. Székesfehérvár
695. A juhait kereső pásztor emlékére. Kilencvenéves lenne Pesovár Ferenc, népünk táncéletének első összefoglaló kutatója. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 90. 2020. április 17. 11. Székesfehérvár
696. A juhait kereső pásztor. Emlékezés Pesovár Ferencre. *Honismeret* XLVIII. 2020. 4. 129–133. Budapest

VI. Könyvismertetések

697. Takács Imre: Elsüllyedt föld. *Diákhang*. 1969. április 3. 4. Székesfehérvár
698. A Hajdúság újabb néprajzi irodalmából. *Múzeumi Kurír* I. 10. 1972. december, 47–48. Debrecen
699. AETAS, a szegedi történelem szakos hallgatók lapja. *Egyetemi Élet* XI. 9. 1974. február 12. 2. Debrecen
700. Egy diákköri kiadványról (Acta Iuvenum – Történelem, 73.) *Egyetemi Élet* XIII. 1. 1974. szeptember 17. 3. Debrecen
701. Kahounová, Ema: L'udové vinohradnicke stavby a lisy. Bratislava, 1969. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* XIII. 1974. 140–141. Miskolc
702. Az István Király Múzeum Közleményei. *Néprajzi Hírek* IV. 3. 1975. 44. Budapest
703. Az utazás divatja. Útleírások, útjegyzetek az 1848 előtti Erdélyről. Bukarest, 1973. *Ethnographia* LXXXVI. 1975. 468–469. Budapest
704. Frolec, Václav: Tradiční vinařství na Moravě. Brno, 1974. *Ethnographia* LXXXIII. 1976. 305–306. Budapest. Másodközlés: *Alba Regia* XV. 1977. 255–257. Székesfehérvár (angolul)
705. Dobrudza. Szófia, 1974. *Ethnographia* LXXXVIII. 1977. 504–505. Budapest. Másodközlés: *Alba Regia* XV. 1977. 257–258. Székesfehérvár (angolul)
706. Krupa András: A magyarországi szlovákok foklór kutatásának eredményei. Budapest, 1979. *Békési Élet* XVI. 1981. 262–263. Békéscsaba. Másodközlés: *Alba Regia* XIX. 1982. 298. Székesfehérvár
707. Alfred Camman – Alfred Karasek: Donauschwaben erzählen I–IV. Marburg, 1976–1979. *Alba Regia* XX. 1983. 271. Székesfehérvár (angolul)
708. A juhait kereső pásztorról. *Köznevelés Fejér Megyében* 1984. 2. 26–27. Székesfehérvár
709. Két könyv a Fejér megyei népdalokról, néptáncokról. *Ma és Holnap* XIII. 2. 1985. 213–218. 710. Dunaújváros
710. Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I–II. Eger–Szolnok, 1982. *Alba Regia* XXII. 1985. 172–174. Székesfehérvár
711. Körmendi Géza: A tatai vízimalmok. *Dolgozók Lapja* XLIV. 58. 1989. március 9. 5. Tatabánya. Másodközlés: *Komárom-Esztergom Megyei Néprajzi Füzetek* IV. 1990. 111–112. Tata
712. Encyclopaedia Hungarica I. Calgary, 1992. *Ethnographia* CIV. 1993. 621–622. Budapest. Másodközlés: *Limes* VI. 1993. 2. 166–167. Tatabánya; *Magyar Fórum* V. 18. 1993. május 6–9. Budapest; *Acta Ethnographica Hungarica* XLI. 1996. 315–317. Budapest (angolul)
713. Timaffy László: Rábaköz és Hanság. *Ethnographia* CIV. 1993. 687–689. Budapest. Másodközlés: *Győri Tanulmányok* XVI. 1995. 191–193. Győr
714. Kisari Sándorné: Csór község család- és ragadványnevei a XIX–XX. században. Budapest, 1992. *Ethnographia* CIV. 1993. 708–709. Budapest
715. Paraszti élet a Duna két partján I. Tatabánya, 1992. *Limes* VII. 1993. 3–4. 145–147. Tatabánya. Másodközlés: *Acta Ethnographica Hungarica* XL. 1995. 283–286. Budapest
716. Följegyzések Claudio Magris Duna című könyvének margójára. *Élet és Irodalom* XXXVIII. 5. 1994. február 4. 14. Budapest
717. Wörter und Sachen. Wien, 1992. *Ethnographia* CV. 1994. 740–743. Budapest. Másodközlés: *Acta Ethnographica Hungarica* XL. 1995. 283–286. Budapest (németül)

718. Esther Gajek – Irene Götz: Studentenfutter. München, 1993. *Ethnographia* CV. 1994. 746–748. Budapest. Másodközlés: *Acta Ethnographica Hungarica* XLIII. 1998. 217–220. Budapest (németül)
719. Liszka József: Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából. *Limes* VII. 1993. 3. 135–137. Tatabánya. Másodközlés: *Ethnographia* CV. 1994. 332–334. Budapest
720. Lexikon Calgaryból. *Élet és Irodalom* XXXIX. 9. 1995. március 3. 14. Budapest
721. Magyar helységnév-azonosító szótár. *Ethnographia* CV. 1994. 302–304. Budapest. Másodközlés: *Limes* VIII. 1995. 4. 111–113. Tatabánya
722. Paraszti élet a Duna két partján. *Ethnographia* CVI. Budapest, 1995. 1136–1139. Másodközlés: *Limes* VIII. 1995. 4. 117–120. Tatabánya
723. Magyar vonatkozású néprajzi kiadványok Zágrábból. *Néprajzi Hírek* XXIV. 1995. 1–4. 27. Budapest
724. Jung Károly: Őrszerek könyve. *Ethnographia* CVI. 1995. 1099–1101. Budapest
725. NSITA '94 Medzinarodná prehľadka insitného umenia. *Ethnographia* CVI. 1995. 1158. Budapest
726. Die Lüneburger Heide. Fremdenverkehr und Literatur. *Ethnographia* CVI. 1995. 1163–1165. Budapest (magyarul). *Zeitschrift für Volkskunde* XCII. 1996. 313–315. Göttingen (németül)
727. Pápa néprajza. *Ethnographia* CVI. 1995. 356–359. Budapest
728. Az Átány-kötetek sorsa. *Ethnographia* CIX. 1998. 734–738. Budapest
729. Paraszti élet a Duna két partján III. *Ethnographia* CIX. 1998. 750–752. Budapest
730. Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988). *Ethnographia* CIX. 1998. 781–782. Budapest
731. A szlovákiai magyarok néprajzi bibliográfiájának négy kötetéről. *Acta Ethnologica Danubiana* IV. 2002. 223–228. Komárom–Dunaszerdahely
732. Marsigli, L. F.: Danubius. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* CVIII. 2005. 354–356. Wien (németül); Másodközlés: *Honismeret* XXXV. 2007. 5. 99. Budapest
733. Liszka József: Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. *Volkskunde der Ungarn in der Slowakei*. *Passauer Jahrbuch* XLVII. 2005. 272–274. Passau
734. Treuer, Jure: Naše selo Hrvatski Jandrof. Kronika sela na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Hg. Ján Botík, Nikola Benčić. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* CIX. 2006. 479–480. Wien (németül). Másodközlés: *Ethnographia* CXVIII. 2007. 115–116. Budapest (magyarul)
735. A visegrádi országok ipari műemlékei. Technical monuments of the Visegrád Countries. Bd. 1. Praha, 2000. Bd. 2. Budapest, 2004. *Honismeret* XXXV. 2007. 6. 137–138. Budapest. Másodközlés: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* CX. 2007. 372–374. Wien (németül)
736. Ipari táj. Paládi-Kovács Attila könyve a gyárak, bányák, műhelyek népéről. *Alba Regia* 37. 2008. 225–227. Székesfehérvár. Másodközlés: *Bástya* 9. 2009. 100–104. Székesfehérvár; *Ungarn-Jahrbuch* XXIX. 2009. 514–519. München (németül); *Acta Ethnographica Hungarica* LVII. 2012. 216–221. Budapest (németül)
737. Liszka József: Bevezetés a néprajzba. A magyar néprajz / európai etnológia alapjai. Dunaszerdahely, 2006. 233 p. *Lilium Aurum. Ethnica* X. 2008. 4. 131. Debrecen. Másodközlés: *Alba Regia* 37. 2008. 228–229. Székesfehérvár
738. Hála József – G. Szabó Zoltán: „Dudásoknak, kanászoknak közzibül, közzibül...” A dudáról, a dudásokról az ipolysági kanászhangverseny századik évfordulója alkalmából. Budapest, 2010. *Alba Regia* 41. 2012. 231–233. Székesfehérvár. Utánközlés: *Ethnographia* CXXIII. 2012. 213–216. Budapest
739. Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária: A hajósi sváb parasztság mentalitása. Hajós, 2013. 1020 pl. Hajós város önkormányzata. *Alba Regia* 42. 2014. 423–425. Székesfehérvár. Utánközlés: *Ethnographia* CXXVI. 2015. 331–335. Budapest. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 2015. 209–210. München (németül). *Alba Regia* 43. 2015. 419–422. Székesfehérvár (németül)
740. Paládi-Kovács Attila: Munkák, emberek, hiedelmek a Bódva mentén. Budapest, 2013. *Ethnica* XVI. 2014. 3. 44–45. Debrecen. Utánközlés: *Alba Regia* 43. 2015. 411–413. Székesfehérvár
741. Liszka József: Átmenetek, folklór és nem-folklór határán. Komárom, 2013. *Ethnica* XVI. 2014. 3. 45–47. Debrecen. Utánközlés: *Alba Regia* 43. 2015. 415–417. Székesfehérvár
742. Nagyné Batári Zsuzsanna: Ajándék a frontról. Souvenirs from the Front. Kiállítási katalógus 7. Szentendre, 2014. 82 p. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. *Ethnographia* CXXVII. 2016. 498–499. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 44. 2016. 495. Székesfehérvár
743. Paládi-Kovács Attila könyve népekről, térségekről, hagyományokról. *Néprajzi Hírek* XLV. 2016. 2. 58–64. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 45. 2017. 485–488. Székesfehérvár
744. Egy székesfehérvári szokás monográfiája. *Néprajzi Hírek* XLV. 2016. 4. 58–60. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 45. 2017. 481–482. Székesfehérvár

745. Smohay András – Szilárdfy Zoltán: Egyházunk anyja. Szűz Mária tisztelete a Székesfehérvári Egyházmegyében, élő hagyományok. Székesfehérvár, 2015. 70 p. *Alba Regia* 44. 2016. 491–494. Székesfehérvár
746. Mód László: Ártéri szőlőskertek az Alsó-Tisza mentén. Budapest, 2016. 266 p. *Ethnographia* CXXVIII. 2017. 327–328. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 45. 2017. 483–484. Székesfehérvár
747. Hála József: Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből. Rudabánya, 2016. 246 p. *Ethnographia* CXXVIII. 2017. 559–561. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 45. 2017. 479–480. Székesfehérvár
748. A magyar népismeret előfutárai és klasszikusai. Paládi-Kovács Attila könyve. *Honismeret* XLVI. 2018. 2. 119–120. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 46. 2018. 255. Székesfehérvár
749. Selmeczi Kovács Attila: Régi népelet. Néprajz egyetemi hallgatóknak. Debrecen, 2017. 280 p. *Ethnographia* CXXX. 2019. 518–519. Budapest. Utánközlés: *Alba Regia* 47. 2019. 253–254. Székesfehérvár
750. Könyv a magyar népkutatás XX. századi történetéről. Paládi-Kovács Attila könyve. *Honismeret* XLVII. 2019. 6. 115–117. Budapest
751. Gráfik Imre: Építészeti hagyományok nyomában. Tanulmányok a népi építészet és a településnéprajz köréből 1974–2018. Budapest, 2019. 400 p. *Zeitschrift für Balkanologie* LV. 2019. 273–276. Wiesbaden (németül). Utánközlés: *Ethnographia* CXXXI. 2020. 553–556. Budapest

VII. Lukács László elektronikus formában megjelent cikkei

a Szabadpart társadalomtudományi, művészeti és irodalmi folyóiratban (www.kodolanyi.hu/szabadpart)

752. Bő terméssel áldaná meg szölleinket... Szent Donát tisztelete 6–7.
753. A néprajzi látásmód az ezredfordulón 7–8.
754. Élő hidak, Duna kétparti városok 9–10.
755. A karácsonyfa elterjedése 11–12. (átvette a www.origo.hu)
756. A Duna forrásainál 12.
757. Anekdóták Kossuthról és Kövyről 14–15.
758. Szent István, térdepelj közénk 17.
759. Hány János Csákváron 20.
760. Szedreskerti történet 22–23.
761. Csákberény verses falucsúfolójának háttere 24–25.
762. A budapesti Néprajzi Múzeum első Lucaszéke Válról 1868-ból 26.
763. Húsvéti tojásjátékok 27.
764. Népi harangszó magyarázatok 28.
765. A karácsonyfa a sajtóban 29–30.
766. A székesfehérvári Ciszterci Gimnázium és a Szent István Király Múzeum 32.
767. Ipari táj. Paládi-Kovács Attila könyve a gyárak, bányák, műhelyek népéről. 39.

a Humboldt-Nachrichten. Berichte des Humboldt-Vereins Ungarn folyóiratban

768. Zur Kulturgeschichte des Chrisbaumes in Ungarn. *Humboldt-Nachrichten* Nr. 30. Dezember 2008. 56–61.
769. Er ist in sich eine ganze Akademie! Über die ungarischen Beziehungen von Alexander von Humboldt zum 250. Jahrestag seiner Geburt. *Humboldt-Nachrichten* Nr. 37. Dezember 2019. 40–54.

VIII. Szerkesztői tevékenység

1. Studium – Acta Iuvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae (4. és 5. kötet) Debrecen, 1973, 1974.
2. Alba Regia – Annales Musei Stephani Regis (15. és 16. kötet segédszerkesztője, Székesfehérvár 1976, 1978, a 37, 38, 39, 40, 41, 42. kötetnél, 2008–2014 között szerkesztőbizottsági tag)
3. Néprajzi Pályamunkák Fejér Megyéből I. Székesfehérvár, 1978.
4. Kresz Mária: A csákvári fazekasság. Székesfehérvár, 1987.
5. Märkte und Warenaustausch im pannonischen Raum – Vorträge des Internationalen Symposiums „Ethnographia Pannonica” in Székesfehérvár 1987. Székesfehérvár, 1988.
6. Ideen, Objekte und Lebensformen – Gedenkschrift für Zsigmond Bátky. Székesfehérvár, 1989. (Gunda Bélával és Paládi-Kovács Attilával)
7. Lackovits Emőke – Lukács László – Varró Ágnes: Ime az én népem. Székesfehérvár, 1994.
8. Gelencsér József – Kresz Mária – Lukács László: Vörösmarty- emlékek. Székesfehérvár, 1995, 1998.
9. Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. Székesfehérvár, 1998.
10. Ethnographia – A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Budapest, 1992–1998.
11. Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár Anno... 2. Székesfehérvár, 2002.
12. Demeter Zsófia: A derék város. Székesfehérvár Anno... 3. Székesfehérvár, 2017.
13. Demeter Zsófia: Megpróbáltatások után: városfejlődés. Székesfehérvár, Anno... 4. Székesfehérvár, 2020.
14. Szabadpart – A Kodolányi János Főiskola online folyóirata, a társadalomtudományi rovat szerkesztője (www.kodolanyi.hu/szabadpart)

IX. Lukács László közreműködésével készült néprajzi filmek jegyzéke

1. Mezőföld (1985)
2. Orbán nap (1990)
3. Székesfehérvár-Palotaváros (1990)
4. A Velencei-tó néprajzi emlékei (1990)
5. Székesfehérvári bölcsőcske (1992)
6. Betlehemes pásztorjáték Székesfehérvárról (1992)
7. Hagyomány. A mohai tikverő (1994)
8. A múltnak kútja: karácsony (1994)
9. Domokos Pál Péter királysága (2001)
10. Brotfest in Ungarn (2004)
11. Szőlőhegyi asszonyfarsang a Mezőföldön (2005)
12. Hagyományok háza (2006)

RÉGÉSZET

SZÜCSI FRIGYES – SZÓLLÓSY CSILLA – ROMÁT SÁNDOR

**ALBA CIVITAS (FEHÉRVÁR) 11. SZÁZADI KŐERŐDÍTÉSE
A JÓKAI MÓR UTCA 14-BEN FOLYTATOTT FELTÁRÁSOK TÜKRÉBEN**

BEVEZETÉS

A Székesfehérvár belvárosát egykor körülölő erődítés kutatásában az utóbbi években jelentős eredmények születtek, melyek elsősorban a korábbi feltárások anyagának természettudományos vizsgálatokkal bővített (újra)feldolgozásának köszönhetőek.¹ A kutatástörténeti előzmények ismertetésétől ehelyütt eltekintünk, hiszen azt több korábbi publikációnkban megtettük.² A kutatásoknak újabb lendületet adott a lehetőség, mely során a mai Jókai utca 14. szám alatt az eddigieknél nagyobb felületen folytathatott régészeti munkákat a Szent István Király Múzeum: 2017-ben beruházást megelőzően végeztünk próbafeltárást,³ melyet 2019-ben tervásatás egészített ki (1. ábra).⁴

1. ábra

A 11. századra keltezett minták lelőhelyei (1: Jókai utca 20.; 2: Jókai utca 14.; 3: Jókai utca 12.; 4: Lakatos utca 7.), valamint a 2017-es és 2019-es feltárási terület elhelyezkedése Székesfehérvár belvárosában (szaggatott vonallal jelölve az egykori erődítés nyomvonala)

¹ HORVÁTH et al. 2018; SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019.

² HORVÁTH et al. 2018, 169–170; SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019, 10; SZÓLLÓSY 2020, 371–373.

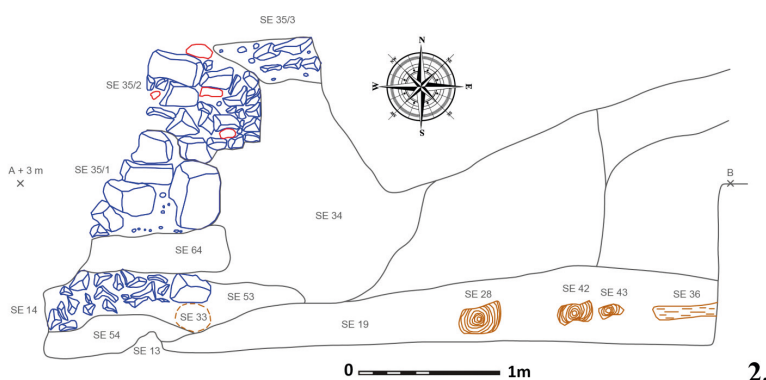
³ SZÓLLÓSY 2020.

⁴ SZÜCSI – SZÓLLÓSY 2020.

A JÓKAI MÓR UTCA 14-BEN FOLYTATOTT PRÓBAFELTÁRÁS (2017) ÉS TERVÁSATÁS (2019) EREDMÉNYEI

A városfal

A Fehérvárat egykor körülölelő erődítés maradványai a korábbi feltételezéseket alátámasztva a telek közepe táján, közel 4,6 méteres 18–20. századi feltöltési réteg alatt kerültek elő. A fal felmenő szakasza csak egy kisebb darabon maradt meg a feltárási terület északi részében, ahol a 45 cm magasságú, habarcs felhasználásával készült kőfal (SE 35/1⁵) egy újkori épület (SE 35/2–3) alapozásaként került felhasználásra (2. ábra). A falcsonk kőerődítés maradványaként való értelmezését erősíti az is, hogy keleti szélé egy vonalba esik az alább ismertetésre kerülő SE 14-es számú törtköves réteggel (SE 2017/21), mely véleményünk szerint a városfal alapozási szerkezetének szerves részét alkotta. A kutatott terület többi szakaszán egészen az utolsó kőorig visszabontásra került a városfal, melynek köveit vélhetően újkori épületek építőanyagaként használták fel a 18–20. század folyamán. Az egykori felmenő szakasz nyomai azonban a – 2017-ben feltárt – déli szakaszon is megőrződtek. Köszönhetően annak, hogy a telek ezen része a későbbiekben elsősorban udvarként szolgált, a fal kiszédésének közel 2 méter széles helye (SE 2017/22), valamint az ennek mentén egykor feltöltődött törmelékes rétegek a mai napig megfigyelhetők (3. ábra). A falkiszedés erősen kevert, köves-téglás betöltéséből elsősorban késő középkori és kora újkori leletanyag került elő.

2. ábra

- 1: A kőerődítés falcsonkjának (SE 35/1) fényképe, alatta az alapozási szerkezetének felső részével (SE 64, 14.)
2: Metszetrajz A+3 m és B pont között a kőerődítés falcsonkjával (SE 35/1) és az alapozási szerkezetének felső részével (SE 64, 14, 54)

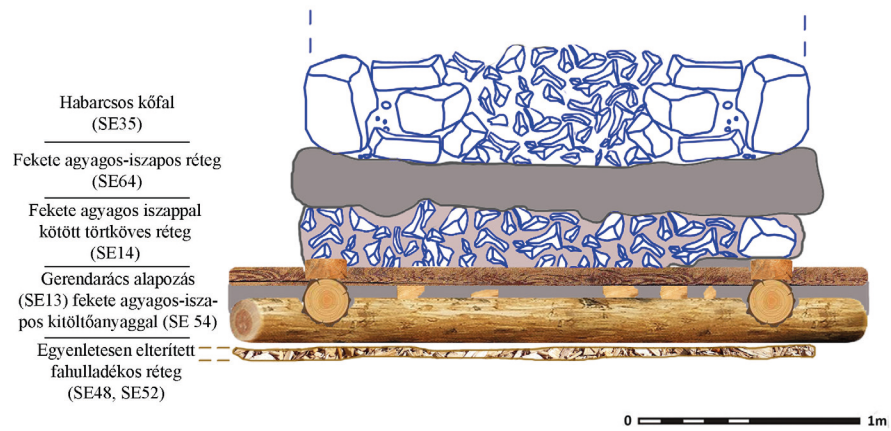

3. ábra

Az egykori kőfal kiszédésének helye a 2017-es feltárási terület déli metszeten

⁵ Az elkülöníthetőség érdekében a tanulmányban a 2017 során adott azonosítószámokat SE 2017/ megjelöléssel láttuk el.

A felmenő fal maradványai alatt az évszázadok során nagyrészt bolygatatlanul őrződött meg az erődítés alapozása. A kutatott területen összesen 7 m hosszúságban tudtuk feltárni és dokumentálni az alább ismertetésre kerülő szerkezetet (4–5. ábra). Közvetlenül a felmenő fal alatt egy 10–17 cm vastagságú, a megfigyelések szerint egyenletesen felhordott fekete, agyagos iszapréteg húzódott (SE 64). Kizárólag ez alatt, egy kb. 220 cm széles sávban jelentkezett egy törtkövekből rakott réteg (SE 14; SE 2017/21), melynél fekete – kiszáradva szürke, nagyon masszív – sarat (iszapot) alkalmaztak kötőanyagként (107,4–107,7 m.B.f.). Közvetlenül utóbbi réteg nyugati oldalánál egy további, kb. 150–160 cm széles törtköves, kötőanyag nélküli sávot (SE 51) lehetett megfigyelni 107–107,3 m.B.f. szinten.⁶ A fal nyomvonalában húzódó SE 14-es törtköves réteg alatt újabb, egyenletes felületet képező fekete, agyagos iszapos sávot (SE 54; SE 2017/18) terítettek el közel 20 cm vastagságban. A réteg a fal alapozását képező, 220–270 cm szélességű, fából készült szerkezet (SE 13; SE 2017/26⁷) közeinek kitöltésére is szolgált.

4. ábra

A vár(os)fal alapozási szerkezete sematikus metszetráajzon

5. ábra

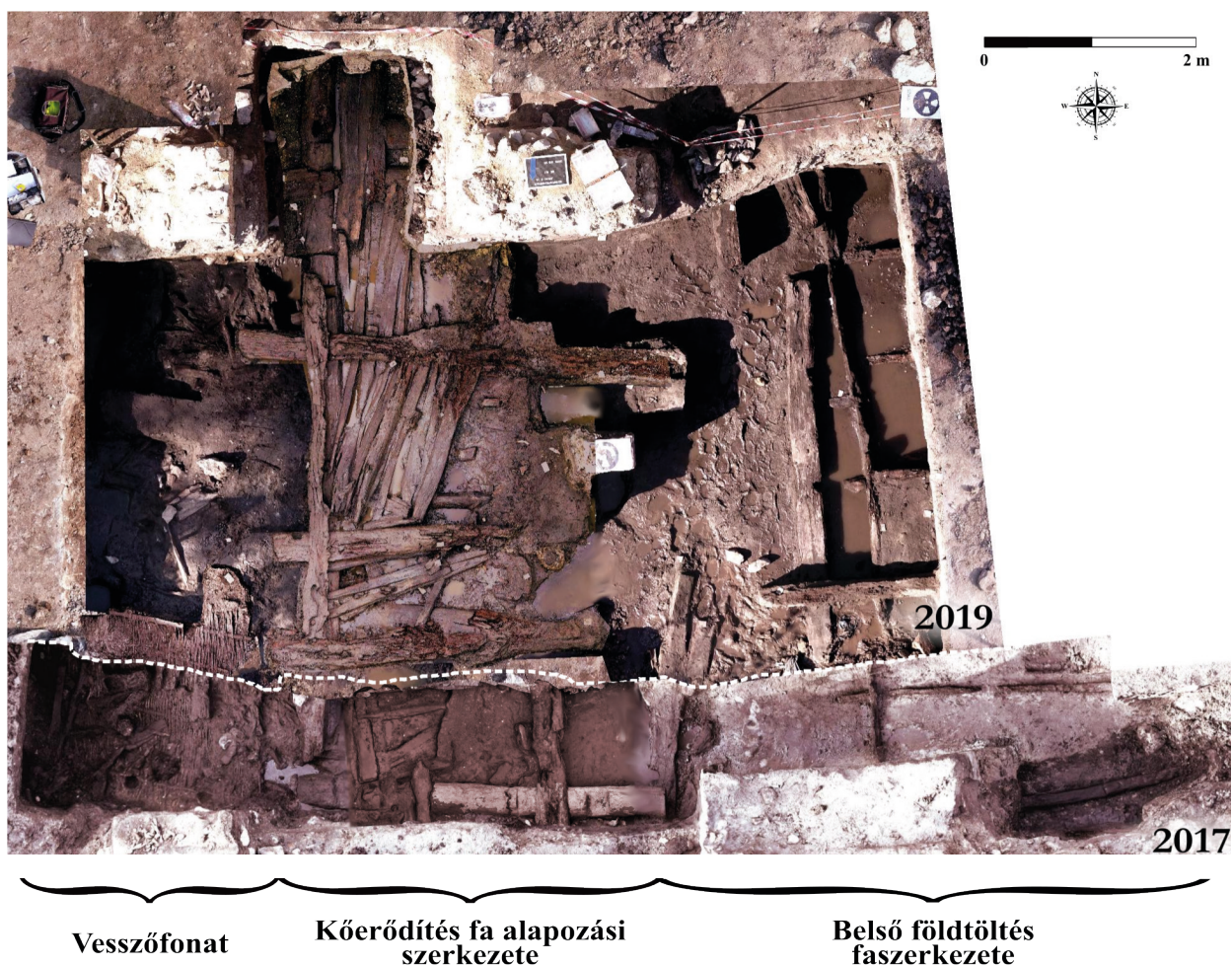
A feltárási terület az alapozási szerkezet részleteivel (ortofotó: Belegrai Tamás, Pokrovenszki Krisztián)

⁶ A 2017-es feltárási szakaszon egy nagyobb méretű, néhol habarcsszemcsés, sárgás színű törtkövekből álló omladékot(?) (SE 2017/41) tártunk fel az SE 14/SE 2017/21-es törtköves réteg nyugati oldalánál.

⁷ A kőerődítés alapozási szerkezetének fagerendák- és pallók felhasználásával készült részeit láttuk el összefoglalóan SE 13, illetve SE 2017/26 számmal, de minden egyes gerenda, illetve palló egyedi azonosítóként külön SE számot is kapott, mindkét feltárási szakaszban.

Az SE 13-as faszerkezet esetében az általunk megkülönböztetett négy rétegét nem a feltárás, hanem az építés sorrendjéhez igazodva, alulról felfelé mutatjuk be (6–7. ábra). A legalsó szintet Ny–K irányban, a fal irányára merőlegesen elhelyezett masszív rönkgerendák alkották (SE 13 1. réteg: SE 74, 75, 95, 117–118; SE 2017/19). Utóbbiak széleire egy-egy É–D-i irányú, szintén masszív, hosszú rönkgerenda (SE 13 2. réteg: SE 71, 78) került lapolással, mely a szerkezet gerendarács alapozásként való értelmezésére enged következtetni. Ezen szélső gerendák a feltárt szerkezet nyugati, mélyebben fekvő részén maradtak meg, a keleti oldalon az eredeti szerkezetre egy, a 2017-es feltárási szelvényben megfigyelt fa (SE 2017/20), valamint a 2019-es szelvény egy teljesen elkorhadt maradványa (SE 33) utal. Ugyanezen a szinten a szélső, masszív gerendák között további É–D és ÉK–DNy irányítású kisebb-nagyobb pallókat (SE 13 2. réteg) helyeztek el. Az ezt követő szinten K–Ny-i irányú pallók (SE 13 3. réteg: SE 76, 23, 31, 24, 25, 26) feküdtek, míg a legfelső szakaszon – az SE 78 gerendával egy vonalban – egy É–D irányú, téglatest keresztmetszetűre megmunkált hosszú pallót (SE 13 4. réteg: SE 27) helyeztek el. A fák alatt/között több helyen – feltehetően helyszíni – megmunkálásból származó faforgácsot figyeltünk meg.

A feltárt alapozási szerkezet egészére (SE 13, 14, 54, 64) jellemző volt a szintemelkedés nyugati irányból kelet – tehát a belváros – felé, ami arra utal, hogy a mai történelmi belváros területe egykor kimagaslott a körülötte elterülő ingoványból (8. ábra). Mindez a gerendák állapotán is megfigyelhető volt, a keleti, magasabban fekvő részeken elhelyezkedő fák teljesen elkorhadtak, csak a nyomaikat sikerült néhol dokumentálni (pl. SE 23, 24, 33).

6. ábra

A feltárt alapozási szerkezet a belső földtöltés faszerkezetével és az erődítés külső oldalánál található vesszőfonattal
(ortofotó: Belegrai Tamás, Pokrovenszki Krisztián)

7. ábra

A faszervezetek ortofotók alapján digitalizált felszínrajza
(digitalizálta: Molnár Gábor; Csoltkó Emese). A kutatóárkokat szaggatott vonallal jelöltük

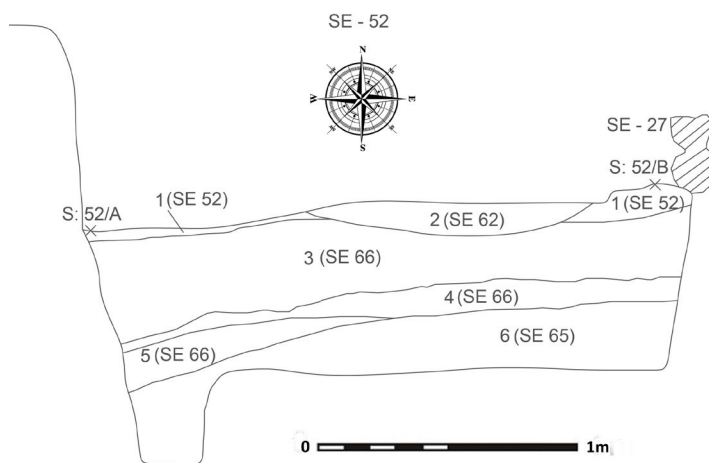

8. ábra

A 2017-es feltárási terület déli metszefala (ortofotó: Pokrovenszki Krisztián)

A mélyebben fekvő rétegeket a feltörő talajvíz miatt többnyire csak 1–1 keskeny árokban volt lehetőségünk kutatni (7. ábra: szaggatott vonallal). Az ezek során tett megfigyelések szerint az SE 13-as faszerkezet alatt egy egyenletesen elterített, fahulladékokból (háncs-, kéreg-, gerenda- és pallótöredékek) álló réteg (a nyugati kutatóárokból: SE 52; a keleti kutatóárokból: SE 48) feküdt, mely nyugaton az SE 51-es törtköves sáv alatt is megfigyelhető volt. A réteg tetejét a nyugati kutatóárokból 106,8–107 m.B.f. között (nyugatról keleti irányba),⁸ míg a keleti kutatóárokból 107–107,3 m.B.f. mértük, tehát itt is megfigyelhető volt az előbbieken említett szintemelkedés. A fahulladékos réteg nyugaton nyugaton az SE 51-es törtköves sáv alatt is megfigyelhető volt, míg keleti szélé pontosan az SE 14 fekete sárral kötött törtköves réteg keleti síkjával egy vonalban húzódott. Ezek az adatok egyrészt utalhatnak arra, hogy az SE 48 réteg eredetileg is csak az SE 14 törtköves réteg keleti szélének vonaláig tartott, másrészt azonban a talajvíz jelentkezési szintjével való pontos egybeesés alapján nem zárható ki a lehetősége annak sem, hogy a fahulladékos réteg tovább húzódott a kőerődítés belső földtöltésével kapcsolatba hozható – a későbbiekben taglalt – faszerkezet felé is, csak a szárazabb környezetben teljesen megsemmisült. Az SE 48 és 52 fahulladékos rétegből nagy mennyiségben csomagoltunk el gerendatöredékeket és háncsot esetleges későbbi vizsgálatokhoz, továbbá néhány kora Árpád-kori kerámiatöredék is előkerült, melyek utalhatnak a réteg alapozási szerkezettel való egykorúságára.

Az SE 48 és 52 fahulladékos sáv alatt további szürke és sötétszürke/fekete színű rétegeket lehetett elkülöníteni – mindkét oldali kutatóárokból, tehát feltehetően ez is végighúzódtott az egész alapozási szerkezet alatt (a Ny-i kutatóárokból közvetlenül SE 52 réteg alatt, kb. 106,7 m.B.f. a teteje). A rétegek jellemzően iszaposak voltak, és nagyszámú állatsontot, valamint néhány Árpád-korra keltezhető kerámiát tartalmaztak. A rétegsor összefoglalóan SE 66 számot kapott, metszetrajzon jelölve az egyes elkülöníthető rétegeit (9. ábra).

9. ábra

A kőerődítés alapozási szerkezetétől az ásati szelvény nyugati széléig átszórt Ny–K irányú kutatóárok északi metszete.

A rétegek leírása: 1. Egyenletesen elterített fahulladék (háncs, kéreg) = SE 52. 2. Habarcsos betöltésű gödör = SE 62. 3. Szürke homokréteg állatsontokkal = SE 66. 4. Háncsal-forgáccsal teli réteg = SE 66. 5. Sötétszürke, iszapos, állatsontokkal teli réteg = SE 66. 6. Szürke homokszemcsés réteg = SE 65

⁸ Korábban tévesen a 106,2–106,6 m.B.f. adatot tüntettük fel (SZÜCSI – SZÖLLŐSY 2020, 169).

A feltárás során – a feltörő talajvíz ellenére – elért legalsó réteg az SE 66-os alatt elterülő SE 65 számú homokos-iszapos, sötétszürke színű sáv (tetejét az SE 13 faszerkezettől nyugatra fekvő kutatóárokban 106,15 m.B.f. mértük),⁹ amit – lévén régészeti leletanyagot nem tartalmazó üledékes réteg – geológiai réteggként értelmezhetünk.¹⁰

Vesszőfonatos réteg és partvédelmi(?) cölöpsor a kőerődítés alapozási szerkezetétől nyugatra (a falon kívül)

A feltárási terület nyugati részén, közvetlenül az SE 13-as faszerkezet mentén került feltárára egy vesszőfonatos réteg (SE 68; SE 2017/65), mely a két idény alatt összesen mintegy 190 cm hosszúságban és 220 cm szélességben volt követhető, 106,6–106,8 m.B.f. szinten (6–7.; 10. ábra). A réteg délen és nyugaton a szelvényfal alá nyúlt, északi szélét azonban egyértelműen azonosítani lehetett. A vesszőfonatos réteg és a kőerődítés alapozásának egykorúságára csak közvetett adatok utalnak: szinte közvetlenül az SE 13 faszerkezet mellett kezdődik, és az SE 13 faszerkezet 1. (legalsó) rétegével van egy szintben.

10. ábra

Vesszőfonatos réteg a kőerődítés alapozási szerkezetének fából készült részétől közvetlenül nyugatra
1: 2017; 2: 2019

A vesszőfonatban több helyen kerek cölöp-/oszlophelyeket(?) figyeltünk meg, melyek közül az egyikben a beleállított cölöp is megmaradt, még ha meglehetősen rossz állapotban is (SE 2017/66). Körülöttük a vesszők enyhén meghajoltak, ami arra utalhat, hogy a cölöpök a behelyezéskor megnyomták őket. A kirajzolódó cölöpsor a városfal alapozásától mintegy 1 méternyire, azzal közel párhuzamosan fut, és feltehetően összefüggésbe hozható azzal a szintén É–D-i irányú cölöphely-sorral, amelyet a vesszőfonatos réteg északi szélétől mintegy 150 cm-el északnyugatra dokumentáltunk (SE 79–85 cölöphelyek). A cölöpsornak vélhetően a várak partvédelmében volt szerepe (6–7. ábra).

⁹ Régészeti leletanyag hiányában a feltárás közben az SE 65-öt geológiai rétegnek írtuk le. A benne fellelt magvak kapcsán felmerült, hogy régészeti kultúrréteg (SZÜCSI – SZÖLLŐSY 2020, 172, 4. lábjegyzet), de a geokémiai vizsgálat alapján mégiscsak geológiai réteg, mert „egyértelmű hidromorf bélyegeket” mutató üledékretegnek bizonyult (PETŐ – GYULAY – BRAUN 2020, 127).

¹⁰ Az általunk SE 65 számmal jelölt, homokos-iszapos sötétszürke réteg a feltárási területen korábban (2017-ben) végzett talajmechanikai fúrás jegyzőkönyvében sűrű, barnásszürke iszapos homokként leírt „réteg” – régészeti értelemben minden bizonnyal inkább rétegsor – legfelső részével azonosítható. A jegyzőkönyv tanúsága alapján a „réteg” mintegy 1,7 méteres vastagságban a jelenkori járószinttől mérve egészen 7,6 m mélységig tart, ami körülbelül 104,45 m.B.f. szintet jelent.

A kőerődítés (városfal) belső földtöltésének alapozására és stabilizálására szolgáló faszerkezet

A városfal alapozási szerkezetétől keletre egy másik, attól eltérő fa-föld szerkezet került feltárássra, mely a belváros irányába mintegy 6 m szélességben húzódott (6–7. ábra). Felső részén Ny-K-i irányú, egymással párhuzamos, egymástól 70–130 cm-re fekvő, 11–14 cm-es gerendák (SE 15, 16, 17, 18) feküdtek 107,7–107,8 m.B.f. szinten. A fák egy része (SE 15–18) a magasan lévő szint miatt ebben az esetben is csak nyomokban maradt meg. Megsemmisülésükre magyarázatul szolgálhat, hogy a talajvíz szintjét 107,3 m.B.f. mértük, és az előbbieken említett gerendák, illetve pallók ennél kivétel nélkül magasabban feküdtek.¹¹ Mintegy 30 cm-rel mélyebben feküdt az SE 29 számú É–D irányú, hosszú,¹² 9 cm vastag, 24 cm széles fapalló, melyen három helyen is csapolásnyomot lehetett megfigyelni (két 8x8 és egy 9x10 cm méretűt). A csapoláshelyeknél azonban nem csatlakozott hozzá másik palló vagy gerenda, így felmerül a másodlagos felhasználásának lehetősége (11. ábra). Az SE 29 pallótól keletre, azzal azonos szinten kezdődően és lefelé az SE 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 109 pallók kazettás szerkezetet alkottak (11. ábra), melyek közül az SE 40, 41 és 46 pallók által körülhatárolt kazetta maradt meg a legépebb állapotban (12. ábra). A fák között sötétszürke, helyenként sárgás homokkal kevert talajjal töltötték fel.

11. ábra

Az SE 29 fapalló a csapolásnyomokkal. A kép alsó részén a kazettás szerkezet felülnézetből

A fent ismertetett szerkezet jellegében jelentősen eltért a városfal vonalában feltárt alapozástól, kevésbé masszív, teherbíró képessége is jóval gyengébb. Nagy valószínűséggel a kőerődítés mögött lévő földtöltés alapozásaként szolgált, valamint annak stabilitását segítette elő.

A két eltérő alapozási szerkezet nagy valószínűséggel közel egykorú lehetett. Bár a földtöltés pallói nem voltak bizonyíthatóan a városfal alatt feltárt faszerkezettel, a kettő egymáshoz meglehetősen közel (van, ahol alig fél méterre volt egymástól a két szerkezet faanyaga), ráadásul azonos szinten helyezkedik el (13. ábra). Erre utal az a tény is, hogy a földtöltés pallói közül kizárólag kora Árpád-kori (és kelta) kerámiatöredékek kerültek elő, akárcsak a kőerődítés alapozásának földből készült részeiből.

12. ábra

A kőerődítés mögötti földtöltés kazettás szerkezetének SE 40, 41 és 46 pallókkal körülhatárolt része

13. ábra

A kőerődítés alapozási szerkezetéből (bal oldalon) a belső földtöltés szerkezete felé induló gerendák és a földtöltés szerkezetének (jobb oldalon) magasabban fekvő gerendái kivétel nélkül elkorhadtak

¹¹ SE 15: 107,84 m.B.f., SE 16: 107,82 m.B.f., SE 17: 107,72 m.B.f., SE 18: 107,67 m.B.f., SE 23: 107,4 m.B.f., SE 24: 107,54 m.B.f.

¹² 366 cm hosszúnak mértük, de a D-i végét a 2017. évi próbafeltárás során mintavételezés céljából levágták.

A kőerődítéssel (városfal) párhuzamos falszakasz

A városfal alapozási szerkezetével párhuzamosan, attól mintegy 9 méternyire nyugatra dokumentáltunk egy kőből és téglából épült falat (SE 08; SE 2017/02). Az újkorban épületalapozásként használták fel, csak 108,92–109,04 m.B.f. alatti része tekinthető régészeti korúnak (véltetően török korinak) (4.; 14. ábra). A fal alját egy kisebb kutatóárokban sikerült elérni 106,58 m.B.f. szinten. Csak a keleti síkját volt lehetőségünk megtisztítani és kutatni, így nem rendelkezünk információval a fal szélességével kapcsolatban. SE 08 falnak az SE 09 falszakasz vonalába, illetve attól É-ra eső részét az SE 09 építések elbontották. Felmerült az elővédműként való értelmezés lehetősége, ám ennek ellentmondani látszik, hogy a 17–18. századi felméréseken és városalaprajzokon nem ábrázolnak elővédművet ezen a szakaszon.

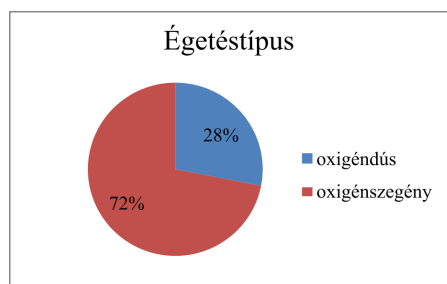
14. ábra

*A kőerődítés alapozási szerkezetével párhuzamos falszakasz (SE 08; SE 02/2017) a feltárási terület nyugati szélén
1: 2017; 2: 2019*

AZ ALAPOZÁSI SZERKEZETBEN FELTÁRT KERÁMIATÖREDÉKEK ELEMZÉSE (Romát Sándor)

A feltárás során az erődítés struktúráinak betöltéséből különböző korú kerámialeletek kerültek elő, köztük bronzkori, kelta, római és Árpád-kori töredékek. Utóbbiak jellemzően a fal alapozási szerkezetének gerendái közül, valamint az attól keletre húzódó faszerkezet kazettáiból, zárt rétegsorból származnak.¹³

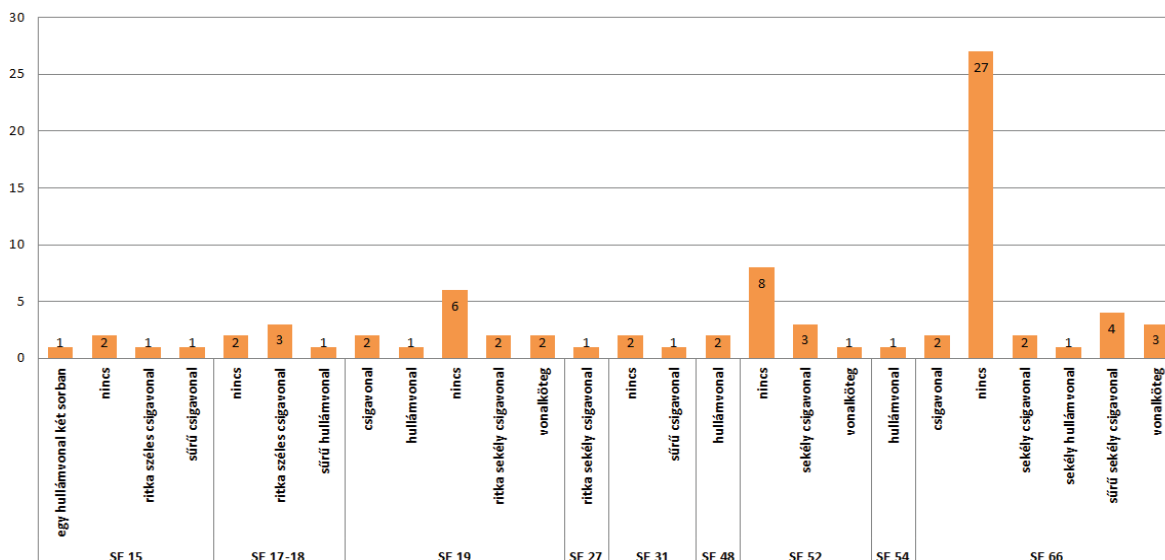
Az egész kerámia-leletgyűttesre elmondhatjuk, hogy nagyon töredékes (1. melléklet). Formailag nem tudtunk bizonyosan elkülöníteni típusokat, feltételezésünk szerint azonban a legáltalánosabb fazéktípushoz tartoznak. A kerámiák lassú korongon készültek, soványításuk apró szemű homok és kavics, égetésük többségében oxigénszegény vagy oxigénmentes környezetben történt (15. ábra). Másodlagos égésnyomokat nem figyeltünk meg rajtuk.

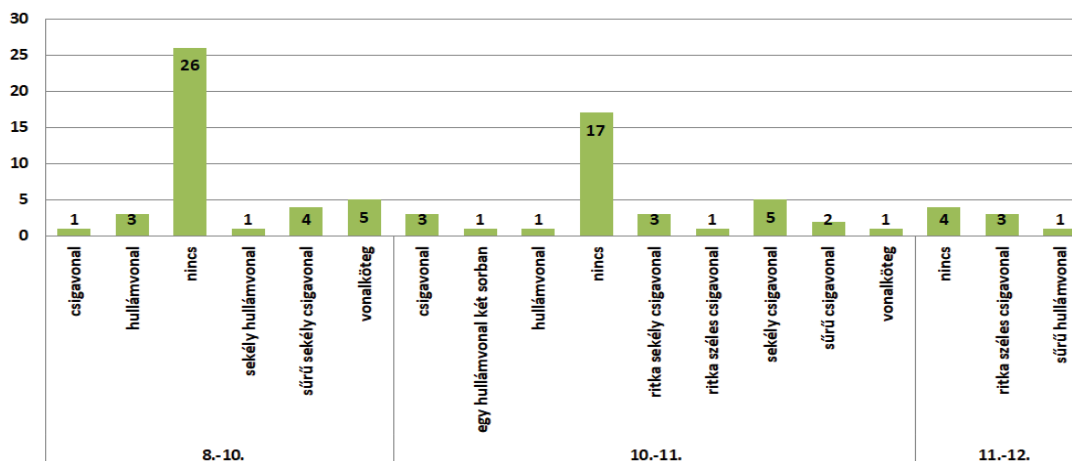
15. ábra

Kerámialeletek százalékos eloszlása az égetési típusuk alapján

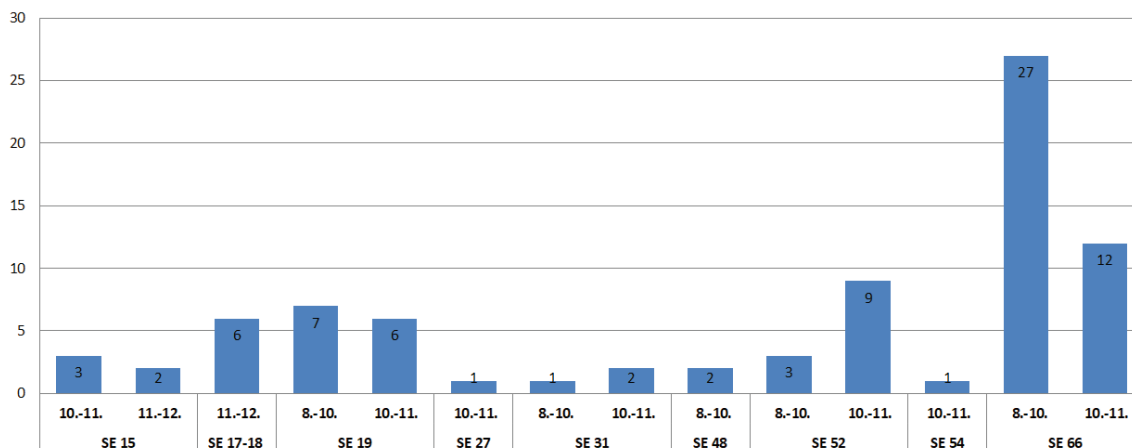
¹³ Az őskori és római kori kerámiák meghatározásánál nyújtott segítségért köszönettel tartozom Kovács Ágnes őskoros, illetve Kiss Alexandra római koros régész kollegáknak.

16. ábra
A kerámiatöredékek díszítési típusai rétegtani egységekre lebontva

17. ábra
Díszítés korszak szerint

18. ábra
A kerámiatöredékek keltezése a díszítés alapján, stratigráfiai egységekre lebontva

A töredékek díszítése igen változatos az egyes jelenségeken belül, ennek köszönhetően jó támpontot adnak a keltezéshez (16. ábra).

Az SE 15–18, SE 27, SE 28–29 és SE 37–45 jelzésű gerendák, illetve az azokat összekötő pallók alkotta kazettaszerkezet fekete, iszapos feltöltéséből (SE 19) előkerült kerámialeletekre sekélyen besimított csigavonal (1. tábla 1–3.), vonalköteg dísz (1. tábla 4.), háromfogú eszközzel bekarcolt nagyobb amplitúdójú (1. tábla 5.), valamint kisebb amplitúdójú (1. tábla 10.) díszítés jellemző. A csigavonal-díszítés között kis távközű, sekély (1. tábla 1–3.), illetve mélyen bekarcolt típusok (1. tábla 11–12) fordulnak elő. Érdekes a vállrésznél bekarcolt hullámvonalköteggel, valamint csigavonallal díszített „fehér” kerámia jelenléte (1. tábla 6.).

Az SE 13-as gerendaszerkezet alatt lévő fahulladékos rétegből (SE 52) feltárt kerámatöredékek díszítése kevésbé változatos az előzőhöz képest. Itt sekélyen és sűrűn besimított csigavonal-díszítésű (3. tábla 2–5.), valamint sűrűn bekarcolt (3. tábla 6.) darabok kerültek elő.

Az SE 52 alatt húzódó SE 66-os rétegsor kerámialeleteinek legfőbb díszítési eleme a csigavonaldísz, amelyek közül a sűrűn besimított (4. tábla 1–3.), a sekélyebben, illetve a mélyen karcolt, kis távközű típusok jellemzőek (4. tábla 7–11.).

Keltezés

A leletek díszítés alapján való keltezése során megállapíthatjuk, hogy a bekarcolt vonal és hullámvonalkötegek általánosan jellemzőek a 8–10. század folyamán,¹⁴ majd a 12. század elején eltűnik a gyakorlatból. A csigavonaldísz bekarcolt edények felületén a vonalkötegek a 11. század közepétől fokozatosan tágabbá válnak,¹⁵ a zömében homokkal soványított, sűrű közzel bekarcolt csigavonal-díszítést pedig a 10–11. századra lehet keltezni.¹⁶ Az előkerült anyagból hiányzik a rádlí vagy fogaskerek-díszítés, amely a korszak egyik fontos keltező eleme (17. ábra).¹⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy mind az erődítés alapozásából, mind az attól keletre húzódó kazettás faszerkezet földtöltéséből előkerült kerámialeleteket a 8–12. század közé lehet keltezni, súlyponttal a 9–11. századra (18. ábra).

A RÉGÉSZETI ÉS A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÖSSZEVETÉSE

A keltezés

Az egymástól független két dendrokronológiai vizsgálat a keltezés szempontjából hasonló eredményeket hozott. Grynaeus András az alapozási szerkezet legkésőbbi faanyagait 1045 körülre keltezte,¹⁸ míg Morgós András, Kern Zoltán és Horváth Emil a fák 1049 késő ősze és 1050 tavasza közötti kivágásával számolt.¹⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a két független dendrokronológiai vizsgálat különböző referenciákra támaszkodott, ami megerősíti a – néhány év eltéréssel ugyan –, de egybeeső abszolút kormeghatározást.²⁰ Mivel a legkésőbbi, 1049–1050-re keltezhető utolsó évgyűrűvel rendelkező faanyagon kérget vagy kéregmaradványokat is megfigyelték, ezért a kivágás idejét viszonylag rövid időn belül a beépítésnek is követnie kellett.

Kiválasztott faanyagokon a debreceni ATOMKI-ban AMS technikával végzett radiokarbon kormeghatározás „wiggle matching” technikával végzett kalibrációja alátámasztotta a dendrokronológusok abszolút keltezését, hiszen az utolsó (legkésőbbi) évgyűrű 93%-os valószínűséggel tehető a 998–1057 közötti évekre.²¹

Az alapozási szerkezetből gyűjtött kerámatöredékek pedig – ld. fentebb az ezzel foglalkozó fejezetet – ugyan csak 11. századi keltezést valószínűsítenek.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az alapozási szerkezet 11. századi keltezéséhez nem férhet kétség. A faévgyűrűs kormeghatározás alapján valószínűnek tűnik, hogy a vár(os)fal Jókai utca 14-es, és környező szakasza I. András király uralkodása (1046–1060) alatt épült.

¹⁴ SZŐKE 1980, 181–203.

¹⁵ SZABÓ 1975, 23–24.

¹⁶ SIMONYI 2005, 37–55.

¹⁷ PAP 2013, 254.

¹⁸ GRYNÆUS 2020, 119.

¹⁹ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 103.

²⁰ Morgós András és szerzőtársai a közép-európai tölgy évgyűrűkronológiákkal találtak egyezést (MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 102–103). Grynaeus András különböző magyarországi avar és honfoglalás, illetve kora Árpád-kori lelőhelyekkel tudott relatív kronológiai viszonyt felvázolni. Az abszolút kronológiai meghatározás a zalavári komplexum legutolsó – Ritoók Ágnes és Szőke Béla által 900 körülre keltezett – építési periódusához viszonyítva történt (GRYNÆUS 2020, 119).

²¹ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 99–101.

Pallók a fejedelmek korából? A másodlagos felhasználás kérdése

Grynaeus András a kőfal belső földtöltésének kazettás szerkezetéből származó SE 111 pallóból vágott mintán szenült évgűrűket figyelt meg, ami azt jelzi, hogy a palló megégett. Mivel semelyik másik faanyagon hasonló nem tapasztaltunk, felmerült az SE 111 másodlagos felhasználásának lehetősége.²² Sajnos az SE 111-et az extrém sűrű évgűrű-szerkezete miatt nem lehetett elhelyezni a relatív kronológiában, így a koráról semmit sem tudunk.²³

Hasonlóképpen másodlagos felhasználást feltételezett Grynaeus azon – egyetlen kivételével szijács nélküli (!) – faanyagok esetében, amelyeknek a legkésőbbi évgűrűje 100–120 évvel korábbra keltezhető a “második periódus” teljes szijácsot és olykor kéregmaradványt tartalmazó faanyagainál. Az “első periódusba” sorolt faanyagok megtalálhatók a városfal alapozási szerkezetében és a földtöltést stabilizáló faszerkezetben úgyszintén.²⁴ Szijács-évgűrűk hiányában sajnos csak a lehetséges legkorábbi időszak körvonalazható, amikor a fákat kivágták (*terminus post quem*), de a kivágásuk lehetséges legkésőbbi időszaka, akár egy évszázaddal későbbre is tehető. Az “első periódusba” sorolt pallók anyagául szolgáló fák kivágása ily módon a 10. század közepe és a 11. század közepe közötti pontosabban nem meghatározható időben történhetett. A 2019-es feltárás anyagából a kőerődítés alapozási szerkezetének legalsó rétegében elhelyezkedő SE 116 (GRYNAEUS 2020: 7. minta, MORGÓS–KERN–HORVÁTH 2020: Szfv158) mintát érdemes kiemelni, ugyanis kulcsot jelenthet az “első periódus” keltezéséhez, amennyiben helytálló Grynaeus András relatív időrendi besorolása, és azon megfigyelése, hogy “a legkésőbbi évgűrű a szijács-geszt határon helyezkedett el, tehát a tényleges kivágási időpontra 17+2/-5 évvel később került sor”.²⁵ A Grynaeus András által “első periódusba sorolt” minta legkésőbbi évgűrűjét a másik három kutató az általuk felállított MOAR1 (787–1049) abszolút kronológia szerint 1017-re keltezte.²⁶ Figyelembe véve, hogy a városfal nyomvonalában “feltárt tölgy leletek közül a kéreggel vagy kéregre utaló felülettel rendelkező mintákban azonosított szijácsévgűrűk száma 22 és 37 között alakult”,²⁷ ez jelenthetné akár a fa 1049–1050-es években történt kivágását is, és ebben az esetben ez a minta nem az “első periódusba” tartozna. A két dendrokronológiai vizsgálati eredmény itt azonban nyilvánvaló ellentmondásban áll, hiszen az SE 116 (7. minta) utolsó évgűrűje Grynaeus relatív időrendje szerint egykorú az SE 93 (15. mintával) utolsó évgűrűjével, amely a MOAR1 abszolút kronológia alapján 890-re keltezhető,²⁸ tehát mindkét vizsgálat alapján az “első periódusba” sorolható. Az SE 116 esetében a minták keveredése bizonyosan kizárható, hiszen Grynaeus (7. minta) 140 évgűrűt számolt, a Morgós–Horváth–Kern szerzőtrío (Szfv158) pedig 139 évgűrűt, ami a mindössze egy évgűrűs eltérés okán azonos vizsgált mintát feltételez.²⁹

Az “első periódus” faanyagának dendrokronológiai kormeghatározását szemügyre véve további jelentős eltéréseket is találunk a két dendrokronológiai laboratórium eredményeiben, amit az alábbi táblázatban szemléltettünk (1. táblázat). Szürke színnel emeltük ki azokat a sorokat, ahol a mért évgűrűszámok eltéréseiből nem magyarázhatók a GRYNAEUS 2020 és MORGÓS–KERN–HORVÁTH 2020 közötti – olykor egy évszázadot is elérő (!) – eltérések a kronológiában.

²² GRYNAEUS 2020, 114.

²³ Sajnálatos, hogy a sűrű évgűrűszerkezet nem tette lehetővé az SE 111 időrendi besorolását, mert a minta 102 évgűrűt tartalmazott, amelyből 34 szijács-évgűrű volt, a fa kivágásának az éve így viszonylagos pontossággal meghatározható lett volna (Grynaeus András: *Vizsgálati eredmény a Székesfehérvár – Jókai utca 14. telken 2019-ben feltárt famaradványok elemzéséről*. Magyar Dendrokronológiai Laboratórium - Cincér Bt. 2020. Kézirat, SZIKM Adattár).

²⁴ A Grynaeus András által “első periódusba” sorolt faanyagok listája az ásatások éve szerinti bontásban:

A 2017-es próbafeltárásból: SE 28, 31, 33, 34, 38, 43, 48, 51, 54, 57, 84, 86.

A 2019-es tervásatásból: SE 42, 87, 93, 101, 116.

²⁵ GRYNAEUS 2020, 118.

²⁶ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 1. táblázat

²⁷ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 98.

²⁸ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 1. táblázat, Szfv 148. Az ellentmondás az SE 101 (GRYNAEUS 2020, 5. minta; MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020: Szfv149) pallóval összevetve is nyilvánvaló. SE 101 időrendi helyzetével kapcsolatban lényegében azonos eredményre jutott a két dendrokronológiai laboratórium. A MOAR1 kronológia szerint 861-ra tehető abszolút dátum alapján is az “első periódusba” tartozik.

²⁹ Más minták esetében ennél sokkal nagyobb eltérésekkel találkozunk a két dendrokronológiai laboratórium által számolt évgűrűszámokban, aminek több magyarázata is lehet. Egyrészt a mintavétel helye a faanyagon, hiszen lehetséges, hogy valamelyik mintavételi helyről egy vagy több évgűrű hiányzott, ha sérült volt a faanyag. Másrészt a 2019-es feltárás faanyagából Grynaeus András csak hónapokkal később, a feltárásról kiemelt és pinceraktárban tárolt faanyagokból vágott mintákat. Néhány hónap alatt a faanyagok nagy része jelentős mértékben roncsolódott, ami számos faévgűrű mérését tette lehetetlenné. A hivatkozott SE 93 pallónál például Grynaeus András 75 évgűrűt mért, míg a Morgós András vezette kutatócsoport 89 évgűrűt.

Régészeti azonosító (SE)	GRYNAEUS 2020 azonosítója	MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020 azonosítója	Mért évgyűrűszám (Grynaeus)*	Mért évgyűrűszám (MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020)	Utolsó évgyűrű relatív kronológiai helyzete GRYNAEUS 2020 szerint (és az ebből számolt abszolút dátum, ha 1049-et tekintjük záró évrnek)**	Utolsó évgyűrű relatív kronológiai helyzete MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020 szerint (és az abszolút dátum)
2017						
28	8. minta	Szfv100	140	140	142 (928)	140 (926)
31	24. minta	Szfv99_103_109	183	178	141 (927)	235 (1021)
33	10. minta	Szfv89	177	155	152 (938)	213 (999)
34	25. minta	Szfv95	185	173	133 (919)	233 (1019)
38	4. minta	Szfv98	184	188	142 (928)	236 (1022)
43	3. minta	-	40	-	136 (922)	-
48	26. minta	-	111	-	116 (902)	-
51	19. minta	Szfv107	108	120	106 (892)	182 (968)
54?	15. minta	-	55	-	104 (894)	-
84	16. minta	Szfv114	104	81	131 (917)	226 (1012)
86	1. minta/13. minta	-	127/66	-	127 (913)	-
2019						
42	16. minta	-	58	-	138 (924)	-
87	17. minta	-	-	-	146 (932)	-
93	15. minta	Szfv148	75	89	163 (949)	104 (890)
101	5. minta	Szfv149	60	58	156 (942)	75 (861)
116	7. minta	Szfv158	140	139	163 (949)	231 (1017)

1. táblázat

A GRYNAEUS 2020-ban “első periódusba” sorolt minták vizsgálati eredményeinek egybevetése a MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020-ban közölt eredményekkel (a szürkével kiemelt sorokban az eltérő eredmények)

* A GRYNAEUS 2020-ban nem szerepelnek a minták mért évgyűrű számai, így azokat Grynaeus András “Vizsgálati eredmény a Székesfehérvár - Jókai utca 14. telken feltárt famaradványok elemzéséről” (SZIKM Ad.) című jelentéséből citáltuk ide.

** Az 1049-es évszám a MORGÓS–KERN–HORVÁTH 2020-ban felhasznált MOAR1 tölgy évgyűrű-kronológia záró dátuma. A GRYNAEUS 2020-ban nem szerepelnek abszolút dátumok az egyes mintákhoz (noba az 1045 körüli időszakot feltételezi a záró dátumnak), így a két dendrokronológiai laboratórium eredményeinek összehasonlítása céljából a GRYNAEUS 2020, 10. kép 263 éves relatív kronológiájának záró évét a MOAR1 kronológia záró évével egyeztetve számoltuk ki a feltételes abszolút dátumokat, az alábbi egyenlettel: 1049-(263-[relatív időrendi hely])=[Feltételezett abszolút dátum].

Jól látható, hogy az “első periódus” mindkét laboratórium által mért mintái közül mindössze egyetlen egynek (SE 2017/28) a keltezése feleltethető meg egymásnak, de még abban az egy esetben is szerepel a MORGÓS–KERN–HORVÁTH 2020, 1. táblázatban egy másik minta (Szfv104) ugyanabból (?) a fából, amelynek a kronológiai helyzetét jelentősen későbbre határozta meg a Morgós-féle kutatócsoport. Az összes többi minta esetében legalább 59 és legfeljebb 100 év különbséggel találkozunk a két független dendrokronológiai vizsgálat eredményeiben, annak ellenére, hogy a kronológiák záró évét mindkettő laboratórium ugyanabba az időszakba helyezte el (1045 körül és 1049–1050). Az ellentmondásokra jelenleg nincs magyarázatunk, de ettől függetlenül az “első periódus” hipotézis – a ráutaló jelek ellenére – a rendelkezésünkre álló dendrokronológiai eredmények alapján, elsősorban a szijács-évgyűrűk hiánya miatt egyelőre nem bizonyított.

Egy-egy faanyag másodlagos felhasználására utalhat, ha a csapolások az alapozási szerkezet szempontjából nem funkcionális helyen találhatók. Mindösszesen 14 gerendán és pallón figyeltünk meg csapolásnyomot (2017-es feltáráson: SE 19, 51, 2019-es feltáráson: SE 25, 29, 31, 44, 46, 71, 72, 73, 78, 95, 112, 117–118) (19. ábra). Ebből 5 esetben merült fel, hogy a csapolás nem rendelkezett szereppel a szerkezetben. Ezek a faanyagok azonban kevés kivételtől (SE 2017/51, SE 2019/29) eltekintve a “második periódushoz” tartoznak, tehát a fa kivágásának időpontja igen közel lehetett a védműben történő felhasználás időpontjához (SE 25, SE 71, SE 117–118 Ny-i csapolása), ami ellentmondani látszik a másodlagos felhasználásnak (21. ábra).

A kőerődítés alapozásától közvetlenül K-re elhelyezkedő, s így módon inkább már a földtöltés alapozásával összefüggésbe hozható SE 2017/51 palló a szerkezetben funkció nélkülinek tűnő csapolással rendelkezik. A két dendrokronológiai laboratórium keltezése az SE 2017/51 esetében is nagymértékben eltért egymástól (892, illetve 968. Ld. 1. táblázat), de mindkét eredmény összefüggésbe hozható az “első periódussal”.

Kérdéses a 2019-ben feltárt SE 29-es palló értelmezése, amely a földtöltés kazettáitól Ny-ra helyezkedett el. A kazetták felé néző oldalán három helyütt is csapolásnyomok voltak, amelyekbe látszólag semmi sem csatlakozott (20. ábra). Nem zárható ki, hogy valami oknál fogva egykoron elmozdult, és eredetileg a kazettás szerkezet SE 38, 39 és 109 pallói csatlakoztak hozzá. Az SE 29 palló az “első periódushoz” sorolható a 901-re keltezhető legkésőbbi évgyűrűjével. Szíjácsot azonban nem találtak rajta a dendrokronológusok, a fa kivágása így a 10. század elejénél bizonyosan évtizedekkel (akár másfél évszázaddal?) később történhetett.

19. ábra

Az SE 78 gerenda és az átlapolások helyei, miután a fölötté elhelyezkedő gerendákat és pallókat (3. és 4. réteget) eltávolítottuk

20. ábra

Az SE 29 pallónak a földtöltés kazettás szerkezete felé néző – látszólag funkció nélküli – csapolásai

21. ábra

1: A 2–4. rétegekben fekvő faanyagok felszedését követően láthatóvá váló csapolásnyomok az SE 117–118 gerenda nyugati végénél
2: A csapolásokkal ellátott SE 117–118 gerenda

A szerkezeten belül látszólag funkcióval nem rendelkező csapolások és faanyaguk dendrokronológiai keltezési eredményeinek összevetése során sem tudtunk bizonyosságra jutni a másodlagos felhasználás kérdésében. A későbbiekben talán a két dendrokronológiai laboratórium évgűrűszélességi adatsorainak összehasonlítása segíthetne az „első periódushoz” tartozó relatív kronológiai eredmények ellentmondásainak feloldásában, és a másodlagos felhasználás kérdésének tisztázásában.

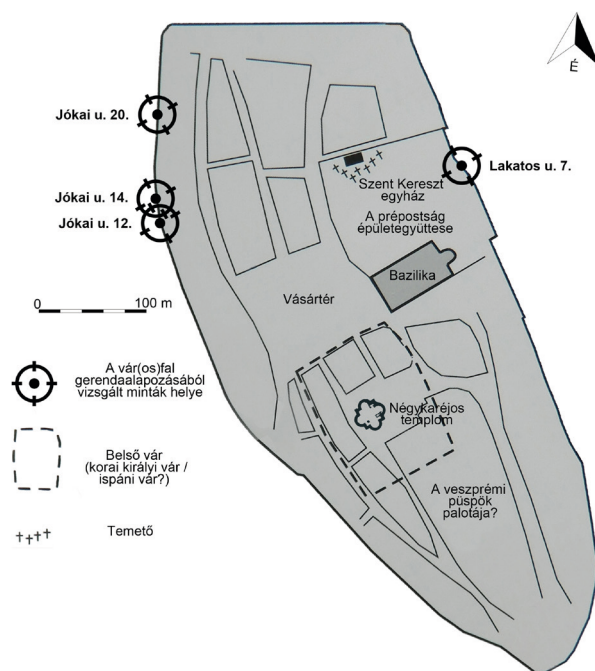
A kőerődítés alapozási szerkezetének teljes szakaszán szükséges igen nagy faanyag-igény magyarázhatja, hogy a szerkezetbe mindenféle – vegyes korú, különböző méretű és keresztmetszetű – faanyagot felhasználtak, és a faanyag vélhetően nem egy élőhelyről származik, amint arra Grynaeus András dendrokronológiai elemzése rámutatott.³⁰ A „mindenféle” jelző azonban csak a fák korára és a megmunkáltságra vagy annak hiányára vonatkozik, a fafajokra nem, ugyanis kizárólag tölgyet használtak fel.³¹

EGY VÁR, KÉT ERŐDÍTMÉNY, VÁROSFAL? FEHÉRVÁR KORA ÁRPÁD-KORI KŐERŐDÍTÉSEINEK ÉRTELMEZÉSE

A kőerődítések értelmezése számos kérdést vet fel, amelyek tisztázásához további kutatások szükségesek. Az alábbiakban a kutatás jelenlegi állása alapján vázoljuk fel a kőerődítések egy lehetséges értelmezését, ami nem választható el a kőfalakon belül található egyes objektumoktól, hiszen a kőfalak nyilvánvalóan azoknak és használóiknak a külvilágtól való elhatárolását, illetve védelmét szolgálták.

A nyugati városfal északi felében (Jókai utca 12.,³² 14., 20.³³), valamint a keleti városfal északi részén (Lakatos utca 7.)³⁴ bizonyosan azonos a 11. századi kőerődítés nyomvonala a késő középkori és török kori városfaléval. Egyelőre nem állnak azonban rendelkezésünkre faminták a keleti és nyugati védőöv déli felének alapozásából, ezért nem tudjuk biztosan, hogy a 11. századi erődítés nyomvonala a déli szakaszokon is teljesen azonos-e a késő középkori városfal nyomvonalaival. Amennyiben igen, úgy az általunk vizsgált kőerődítés mintegy 17 ha területet ölelt körbe, azaz a teljes középkori városmagot.

A kérdésnek igen nagy jelentősége van a város legmagasabb pontján – a mai II. János Pál pápa téren és környékén – állott kisebb (kb. 0,8–1,2 ha)³⁵ és korábban(?)³⁶ épült négyzetes kőerődítmény értelmezése szempontjából.³⁷ A két erődítés ugyanis közel két és fél évszázadon át – kb. 1050 és kb. 1300 között – egy időben állhatott. Az általunk kutatott nagyobb kiterjedésű – vélhetően a teljes középkori városmagot körül-

22. ábra

Alba Civitas (Fehérvár) a kora Árpád-korban a vár(ost)fal alapozásából származó 11. századi faanyagok lelőhelyének jelölésével

(ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 191. kép és SIKLÓSI 1999, Abb. 40, Abb. 65 nyomán)

³⁰ GRYNÆUS 2020, 115.

³¹ MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 98.

³² SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019, 20–25.

³³ HORVÁTH et al. 2018; SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019, 11–18.

³⁴ ROMÁT – POKROVENSZKI 2019, 72; MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 86.

³⁵ Siklósi Gyula a vár első építési periódusát 0,5–0,7 ha méretűnek tartotta, valamennyi bővítésével együtt pedig kb. 1,7 ha alapterületűnek (SIKLÓSI 1999, 13, 16).

³⁶ A kérdésben állást foglaló kutatók többsége, így Kralovánszky Alán és Siklósi Gyula is a vár korai – 10. század utolsó negyedében történő – építését feltételezte a magaslaton (KRALOVÁNSZKY 1984a, 197–198; SIKLÓSI 1999, 10–17). A kőerődítés korai keltezését Feld István kétségbe vonta, mert az „alapvetően a helynév értelmezésén alapul” (FELD 2011, 91).

³⁷ Siklósi Gyula a korai királyi vár részeként értelmezte az általa és Dormuth Árpád által megfigyelt falmaradványokat (SIKLÓSI 2013, 12). Újabb Feld István kétségbe vonta a falmaradványok korai királyi várként való értelmezését (FELD 2011, 91), Zsoldos Attila pedig az ispáni várat vélte bennük felfedezni (ZSOLDOS 2010, 10).

vevő – kőerődítésen belüli kicsiny kővár építésének idejére nem rendelkezünk ugyan egyértelmű bizonyítékkal, mindenesetre közvetett adatok a nagyobb területet védelmező erődítésnél korábbi építésre utalnak.

Egyelőre ilyen közvetett adatnak tűnik a település már 1009-ből ismert *Alba Civitas*, azaz Fehérvár elnevezése. A település a nevét az egyik – és egyben legelfogadottabb – elmélet szerint kőből épült várfaláról kapta.³⁸ Vélhetően ez nem az általunk kutatott kőerődítés, mert azt – a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján – legkorábban 1014 környékén kezdték el építeni,³⁹ elkészültére viszont csak a 11. század közepe táján kerülhetett sor. Óvatosságra intő tény, hogy sem a keleti, sem a nyugati városház déli szakaszának alapozásából nem áll rendelkezésünkre faanyag a szerkezet építési idejének pontos meghatározásához, így – feltételezve, hogy a 11. századi várfal nyomvonala ott is azonos a késő középkori városház nyomvonalával – nem zárható ki, hogy ott 1009-nél korábban kezdték építeni az „alsó vár” falát. Utóbbi lehetőség esetén a település kaphatta a nevét az alsó vár épülő faláról is, és ebben az esetben a belső vár korábbi keltezését támogató érveléssel nem számolhatnánk.

A másik közvetett adat az István király által alapított Szűz Mária bazilika elhelyezkedése, hiszen ezt a szakrális és államéleti szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőségű templomot nem a település legmagasabb pontjára emelték – ahogy arra Fügedi Erik már 1967-ben felhívta a figyelmet.⁴⁰ Valamilyen más kiemelkedő jelentőségű épület állhatott a legmagasabb ponton, amit a bazilika építése miatt nem bontottak el. Két ilyen objektum merülhet fel lehetőségként: a királyi palota és/vagy a négykaréjos templom, amennyiben utóbbiban valóban Géza nagyfejedelem végső nyughelyét láthatjuk, noha a kutatásban mind a királyi palota létezése,⁴¹ mind a négykaréjos templomnak Géza temetkezési helyeként való azonosítása vitatott.⁴² Sajnos az újabb, 2017–2018. évi ásatások sem szolgáltatottak döntő bizonyítékokat az Árpád-kori Fehérvár legmagasabb pontján álló templom építési idejére.⁴³ Biztatóbb azonban a helyzet a királyi palota azonosításával kapcsolatban. 2018-ban a Városháza és a püspöki székesegyház közötti területen egy nagyméretű, csarnokszerű – legalább négy pillérrel rendelkező – épület maradványait tárta fel Reich Szabina. Az épület funkciójának meghatározása kapcsán a feltáró régész vetette fel a reprezentatív szerepet betöltő palotával történő azonosítás lehetőségét.⁴⁴ Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a kisebb (0,8–1,2 ha méretű), négyszögletes alakú kőerődítés feladata az ispán székhelye mellett a királyi palota és a hozzátartozó épületek (köztük nyilvánvalóan egy korai templom, talán a négykaréjos templom) – azaz a korai uralkodói központ – védelme lehetett.

Az általunk vizsgált – a késő középkori városházával vélhetően a teljes szakaszon azonos nyomvonalú – 11. századi kőerődítés szerepét pedig elsődlegesen a Szűz Mária prépostság és templomának védelmében láthatjuk. Egyetérthetünk Zsoldos Attilával abban, hogy ekkor még a fallal övezett területen belül jelentős szabad területek állhattak rendelkezésre, mert a katonai szempontok a falaknak a szárazulat határain való emelése mellett szóltak.⁴⁵

A 11. század közepe után bizonyosan az általunk vizsgált kőerődítés által körbeölelt (17 ha?) területet („alsó vár”) tekinthetjük *Alba civitas*-nak – utóbb *castrum Albense*-nek –, azaz „Fehér várnak”. Kérdés, hogy a királyi palotát és templomát, valamint az ispáni székhelyet védelmező kisebb kőerődítés (belső vár) építése megelőzhette-e a nagyobb területet védelmező kőerődítés (alsó vár) építésének idejét. Amennyiben igen, úgy kezdetben csak a belső várra vonatkozhatott az *Alba civitas* megnevezés. Mindenesetre a középkori városmag Székesfehérvár esetében a szárazulat határain belül kiépített vár („alsó vár”) területén fejlődött ki.⁴⁶

³⁸ SIKLÓSI 1999, 15; 2013, 6; ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 25.

³⁹ Az 1014-es dátum kizárólag a Lakatos utca 7. számú ingatlanon a kőerődítés alapozása alól régészeti megfigyelés során megmentett gerendatörödékek dendrokronológiai kormeghatározásán alapul (MORGÓS – KERN – HORVÁTH 2020, 86).

⁴⁰ FÜGEDI 1967, 29. Hasonlóképpen érvelt Fügedi Erik nyomán Kralovánszky Alán (KRALOVÁNSZKY 1984b, 120), majd a közel-múltban Szabados György (SZABADOS 2017, 491).

⁴¹ Siklósi Gyula 1990-ben úgy fogalmazott, hogy 1007-ben „már bizonyosan állott, mert itt született Szt. Imre” (SIKLÓSI 1990, 12). 1999-ben már fejedelmi és királyi palota létezéséről ír („Existenz eines Fürsten- und Königspalastes”. SIKLÓSI 1999, 14). Később Géza fejedelemhez kötötte a palota építését (SIKLÓSI 2013, 6). Kezdetben Zsoldos Attila is királyi palotával számolt a várban, amit Szent István 1018 után emeltetett volna (ZSOLDOS 2001, 38), utóbb azonban már elvetette az önálló királyi palota létezését, és a – egyébként pontosan nem lokalizálható – préposti palotában kereste a királyi szálláshelyet (ZSOLDOS 2010, 9–13; ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 216–218). Az uralkodói palotát és a prépostságot elsőként 1970-ben Kovács Péter értékelte azonos épületegyüttesként (KOVÁCS 1972, 266).

⁴² A székesfehérvári négykaréjos templom 972 és 997 közötti építése és Géza nagyfejedelem temetkezési helyeként való azonosítása mellett az első feltárásokat vezető Kralovánszky Alán érvelt (KRALOVÁNSZKY 1983, 81; 1984b, 121). Elfogadta Kralovánszky érveit Kovács Péter művészettörténész (KOVÁCS 1972, 267) és Siklósi Gyula régész is (SIKLÓSI 1990, 5; 2013, 6). A templom 12. századi építése mellett – és ezzel Géza nagyfejedelem temetkezési helyeként való azonosítás ellen – foglalt állást Buzás Gergely régész (BUZÁS 1999, 138–139, 25. lábjegyzet) és Szakács Béla Zsolt történész-művészettörténész (SZAKÁCS 2012, 10–12).

⁴³ REICH 2020, 112.

⁴⁴ Az épület pontos keltezésére azonban az ásatás sajnos nem szolgáltatott egyértelmű adatokat (REICH 2020, 47–48).

⁴⁵ ZSOLDOS 2010, 10; ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 214.

⁴⁶ ZSOLDOS 2010, 11; ZSOLDOS – THOROCZKAY – KISS 2016, 214. A terminológiával (királyi vár, *civitas*, *castrum*) kapcsolatban ld. MORDOVIN 2016, 77–81.

FEHÉRVÁR KORAI KÖRÖRÖDÍTÉSÉNEK JELENTŐSÉGE A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN ÉS EURÓPÁBAN

A kő várfalak és városfalak első építési periódusának kormeghatározása általában nehézségekbe ütközik, de általánosságban elmondható, hogy a Magyar Királyság területén – kevés kivételtől⁴⁷ eltekintve – a 13. század második felében kezdték őket építeni,⁴⁸ a városfalépítések tömegessé pedig csak a 14. században váltak. A Magyar Királyság mintegy 110 erődített településének többségét ennek ellenére nem kőfallal, hanem palánkfallal és sáncárokkal kerítették körbe, vagy csak egy várat építettek ki.⁴⁹ A korai kivételek között szokták említeni Fehérvár mellett Esztergom és Veszprém kőből épült várát.

A kutatásban korábban az a feltevés merült fel, hogy már a 10. században, Géza fejedelem idején állhatott Esztergom-Várhegyen kővár.⁵⁰ Horváth István – és elméletét elfogadva Buzás Gergely – Szent István király uralkodásától számolnak kővárral és Géza korában csak földvárat feltételeznek.⁵¹ Felmerültek olyan vélemények is, miszerint nem biztos, hogy helyes korábbra keltezni a kővárat a 12. század első harmadánál, mert a kutatás aktuális állása alapján egyértelmű adatok a kővár létezésére csak attól az időszaktól utalnak.⁵² Fehérvárral összevetve különbség azonban, hogy Esztergom kővára 2,8 ha területen a Várhegyet foglalta magában fellelővárként, és a város a váralja településből mellette alakult ki.⁵³ A várfalból így Esztergomban nem lett, a földrajzi adottságok miatt nem is lehetett városfal, mint Fehérváron. A váralja település, Víziváros falai vélhetően csak a 14. században épültek,⁵⁴ a Királyi Város kő városfalairól az első adatok pedig a 13. század végéről származnak.⁵⁵

Veszprémben feltételeznek egy 10–11. századi – eddig azonosítatlan – sáncot, amelyet az írott források alapján legkésőbb a 11. században kőfallal váltottak fel (az sem kizárt, hogy kezdetől fogva kőfala volt, de hangsúlyozandó, hogy az építésére vonatkozó régészeti adat nem áll a kutatás rendelkezésére).⁵⁶ A veszprémi belső vár 1,1 ha területe⁵⁷ a fehérvári belső vár 0,8–1,2 ha területéhez hasonlítható. A veszprémi alsó vár építésére, tehát a Várhegy déli részének erődítésére azonban – noha az erődítések kronológiája nem ismert – vélhetően legkorábban csak a 13. században került sor,⁵⁸ szemben Fehérvárral, ahol a szárazulat határain emelt kőfallal a későbbi városfalként funkcionáló “alsóvárat” már a 11. században kiépítették.

A veszprémi és esztergomi 11. századi várak tehát párhuzamba állíthatók a fehérvári kőből épült belső várral, amely a maga 0,8 ha, illetve a bővítésével együtt kb. 1,2 ha (Siklósi Gyula szerint 1,7 ha) méretével a kisebb ispáni várak közé igazodott.⁵⁹ A 11. században kőfallal körbevett szárazulat mérete (alsóvár) azonban a Magyar Királyság legnagyobb ispáni várainak méretét is messze meghaladta a maga 17 ha területével (feltéve, hogy a belső vártól D-re elterülő szakaszon is azonos a városfal nyomvonala a 11. századi alsóvár falával).⁶⁰ Az alsóvár kiemelkedően nagy alapterülete – más ispánsági várakkal ellentétben, ahol a városfejlődés kiindulópontját a váralja települések

⁴⁷ Fehérváron kívül Esztergomot és Veszprémet szokták korai (10–11. századi) kővárként említeni, de a tatárjárás előtt már más települések kőfala is állhatott. Pest városfalának építését például Mátyás király idejére tették, de létezett egy korai városfal is, amely a 13. század első felében, még a tatárjárás előtt épülhetett (CSORBA 1976, 349, 354; IRÁSNÉ MELIS 1976, 329).

⁴⁸ JANEŠ 2019, 230, Fig. 6. A kutatásban a legutóbbi időig az a nézet uralkodott, hogy a tatárjárás tekinthető a kővárak és városfalak építése legfőbb okának (SÁNDORFI 1979, 248). Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy a mongol inváziót csak egy, és talán nem is a legfontosabb oknak tarthatjuk. Az okokat sokkal inkább a középkori társadalom átalakulásában, a nemesség felemelkedésében, a birtokok fejlődésében, és nem utolsósorban a Magyar Királyságot a nyugati szomszédai felől fenyegető veszélyekben kell keresnünk (JANEŠ 2019, 235).

⁴⁹ GULYÁS 2014, 131.

⁵⁰ GYÖRFFY 1983, 195; ZOLNAY 1983, 64.

⁵¹ HORVÁTH 1999, 230; BUZÁS 2004, 8; HORVÁTH 2015, 193, 234, 239–241.

⁵² FELD 1990, 11; RABB 2004, 20; FELD 2015, 689.

⁵³ MORDOVIN 2016, Katalógus, Esztergom

⁵⁴ RABB 2005, 23, 80, 84.

⁵⁵ RABB 2005, 50.

⁵⁶ Mordovin Maxim az első megbízhatóan keltezhető csehországi habarcsos várfalak alapján Veszprém kőfalaival is csak a 11. század közepétől számol (MORDOVIN 2016, 161).

⁵⁷ 80×130m (MORDOVIN 2016, Katalógus, Veszprém)

⁵⁸ Kralovánszky Alán a belső és külső várat elválasztó fal kapcsán 13. századi építésre következtetett (BALASSA 2000, 75), ami a belső várnak is csak a 13. századi építését feltételeznél. Ld. még MORDOVIN 2016, Katalógus, 261. kép: 2. A belső és a külső vár területének elkülönítésére utaló első írott forrás csak 1318-ból származik (KOROMPAY 1969, 260).

⁵⁹ Hasonlóan kisméretű ispáni várak Hont (0,75 ha) és Borsod (1,7 ha) (SZENDE 2013, 128; MORDOVIN 2016, Katalógus, Hont, Borsod).

⁶⁰ A nagyobb ispáni várak közé tartozik Abaújvár (3,9 ha), Moson (4,5 ha), Pozsony (5,5 ha) és a legnagyobb Sopron (8,7 ha) (SZENDE 2013, 128–129).

képezték⁶¹ – később lehetővé tette a városmag falakon belüli kialakulását. A középkori városmagot övező kőfalat a 11. századi várfallal való azonossága miatt egyúttal a Magyar Királyság legkorábbi új építésű (értsd: római kori előzményekkel nem rendelkező) városfalaként értelmezhetjük.

Közép-Európában a 9–10. században zömmel fa-föld konstrukciójú erődítmények épültek. A védművekben a kő építőanyagként való felhasználása a sáncok kazettáiban földdel keverve kitöltőanyagként, vagy a favázás sáncok külső, szárazon rakott falában korlátozódott.⁶² Egyetlen kivételként a csehországi Stará Boleslav várát említhetjük. A krónikák és legendák szerint Boleslav fejedelem által alapított új uralkodói székhelyet *opere Romano*, azaz a rómaiak módszerével épült fallal erősítette meg. A régészeti feltárások megerősítették a habarccsal kötött kőből épült várfal létezését, amit a kutatás – hitelt adva Kozma 12. századi krónikájának – a 10. század második felére keltez.⁶³ A habarcsos kőfal a második építési periódusa a várnak, azt megelőzte egy általános típus, egy külső, szárazon rakott kőfallal erősített sánc.⁶⁴ Hasonló előzmény Fehérváron csak a legmagasabb ponton elhelyezkedő kis területű vár kapcsán merült fel, de a kővárat megelőző sáncvár létezésére meggyőző bizonyítékok nem állnak rendelkezésre.⁶⁵ A Stará Boleslav várának második építési periódusát – mint a kora középkori Közép-Európa területéről ismert egyetlen újonnan, azaz nem korábbi római kőfalak felhasználásával, habarcs és kő felhasználásával emelt várat – párhuzamként kell említenünk a fehérvári várfalakhoz. A két erődítményt párhuzamba állíthatjuk amiatt is, hogy mindkettőt uralkodói székhely köré emelték. Csehországban Stará Boleslav egyedülálló 10. századi példáját követően leghamarabb a 11. század közepétől épültek habarcsos várfalak (Prága, Olomouc).⁶⁶

Itáliában és az Alpoktól északra a Nyugat-Római Birodalom megszűnését követően 1000 körül jelentek meg az első olyan kőfalak, amelyek a városias települések teljes területét zárták körbe, így városfalként funkcionáltak a középkor későbbi évszázadaiban. Ezek a “városfalak” rendszerint a korábbi egyes erődítményeket (lakótornyok, várak) váltották fel. A legtöbb kő városfal azonban Európa-szerte a 12–13. században épült.⁶⁷

Nem találtuk azonban párhuzamát sem a Magyar Királyság, sem Európa területéről a fehérvári kőerődítés fentebb ismertetett alapozási szerkezetének, amit az ingoványos területre való építés tett szükségessé.

A 11. század derekára Fehérvárt körülölelő fal építését minden bizonnyal a király rendelte el, tekintettel annak költségességére és arra, hogy a települések köré kőfal emelése a 10–12. században Európa szerte királyi előjog volt.⁶⁸ Az építkezést védelmi szempontok mellett a tekintélyes kőfallal járó presztízs is indokolhatta. A fal a települést a környezetétől elhatárolva egyúttal a település “arca” volt, amellyel a kívülről érkező elsőként találkozott, és amely a településhez kapcsolódó első benyomását kialakította. A presztízs szerepét felértékelte, hogy Szent István király Fehérvárt tette meg székvárosává,⁶⁹ és hogy itt haladt el a Szentföldre megnyíló szárazföldi zarándokút.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Jókai utca 14-ben folytatott ásatásaink – a korábbi feltárási eredményeket megerősítve – bizonyítékokat szolgáltatottak a fa, föld és kő felhasználásával készült alapozási szerkezet és a kő városfal összetartozásához. Az ingoványos talajon szükséges alapozási szerkezet legalsó fahulladékos rétegén gerendarács alapozás terült el. A gerendarácson pallókat, és annak közeit kitöltő, illetve felette egyenletes felszínt képező fekete agyagos-iszapos réteget helyeztek el. Fölötte sárral kötött törtköves réteg, majd egy egyenletesen felhordott fekete iszapos réteg következett. Utóbira építették habarcs felhasználásával a kőfalat. A kőerődítés alapozási szerkezetétől keletre egy másik, sokkal kevésbé masszív faszerkezetet tártunk fel, amelyben a gerendák és pallók több szinten, egymással párhuzamosan és merőlegesen helyezkedtek el. A legalsó szinten a pallók lapolva voltak és kazettákat alkottak. Ezt a fa és föld

⁶¹ SZENDE 2013, 136.

⁶² HEROLD 2012, 74–75.

⁶³ CHARVÁT 2010, 158; MORDOVIN 2016, 90, 146.

⁶⁴ BOHÁČOVÁ 2003, 136–139. Angol nyelven összefoglalva: BOHÁČOVÁ 2003, 169–170.

⁶⁵ 1971-ben figyelt meg Kralovánszky Alán egy rövid Ny–K irányú árokszakaszt az Arany János utca 1. épület előtt, amiből egy 10. századi sáncvárra következtetett (KRALOVÁNSZKY 1990, 79).

⁶⁶ MORDOVIN 2016, 161.

⁶⁷ GERŐ 1975, 25; PEYER 1995, 10.

⁶⁸ PEYER 1995, 10; JANEŠ 2019, 229.

⁶⁹ Györffy György szerint 1018 környékén tette meg Szent István Fehérvárt székvárosává (GYÖRFFY 1977, 316–321), más vélemények szerint már korábban székvárosként tekinthetünk rá a királyi bazilika és a hozzátartozó prépostság feltehető korábbi alapításának következtében (ez következik pl. KRALOVÁNSZKY 1968 és SZABADOS 2017 érveléséből). Ezzel szemben Feld István – Kubinyi András álláspontja nyomán – úgy véli, hogy “az Árpád-kor évszázadaiban még aligha beszélhetünk Magyarországon egyetlen, vagy akár csak egy kivételes szerepkört betöltő, kifejezett királyi rezidenciáról, s így élesebb különbségtételt nem érzünk indokoltnak” (FELD 2015, 687).

felhasználásával készült szerkezetet a kőerődítés belső földtöltéseként értelmeztük. A földtöltésből és a városfal alapozási szerkezetéből előkerült kerámiatöredékek egyaránt a kora Árpád-korra keltezhetőek, ami valószínűsíti az egyidejű építésüket. A két objektum egyidejű építését a Jókai utca 14-es minták dendrokronológiai vizsgálata is megerősítette.

Az elmúlt néhány évben a fehérvári városfalhoz kötődő kutatásaink fokról fokra bizonyították a kőfal fa, föld és kő felhasználásával készült alapozási szerkezetének 11. századi építését. A Jókai utca 14-es szakaszon az alapozási szerkezet faanyagának két független dendrokronológiai laboratórium általi kormeghatározása, több minta radiokarbon keltezése és az alapozási szerkezetben fellelt kerámiatöredékek időrendje egybehangzóan a 11. századi építést támasztja alá. A középkori városfal nyomvonala a nyugati városfal északi felén és a keleti városfal északi részén bizonyosan azonos a 11. századi kőerődítéssel. A keleti városfal északi részén, a Lakatos utca 7-ből, a kőfal alapozásából előkerült 3 db gerendatöredék (ebből az egyiket biztos, egy másikon pedig valószínű kéregmaradvánnyal) dendrokronológiai kormeghatározása felveti a lehetőségét, hogy a kőfal építését már Szent István király elrendelhesse az 1010-es években. E feltevés bizonyításához azonban még további kutatások szükségesek, hiszen az egy helyszínről, 3 db gerendatöredékből származó minták nem tekinthetők reprezentatívnak, még ha a kérgezetlen faanyag felhasználására értelemszerűen a fa kivágása után viszonylag rövid időn belül sor kellett, hogy kerüljön. A nyugati városfal északi szakaszának alapozási szerkezetéből három helyszínről (Jókai utca 12., 14., 20.), közülük a Jókai utca 14-ből nagy mennyiségben rendelkezésünkre álló – dendrokronológiai kormeghatározásra alkalmasnak bizonyult – faminták azonban reprezentatívnak vehetőek a nyugati városfal (északi szakasza) építési idejének meghatározásához. Amennyiben helytálló a dendrokronológusok abszolút kronológiai besorolása, úgy a nyugati városfal északi szakaszának építésére a 11. század közepén, I. András király uralkodásának idején kerülhetett sor.

IRODALOM

BALASSA László

- 2000 Kralovánszky Alán 1980. évi ásatása és falkutatása a veszprémi Vár u. 29. – az ún. Dubniczay-ház – telkén. In: Regénye Judit (szerk.): *Kralovánszky Alán Veszprém megyei kutatásaiból*. Veszprém. 67–99.

BOHÁČOVÁ, Ivana

- 2003 Opevnění. In: Boháčová, Ivana (ed.): *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia Archaeologica* 5. Praha. 133–173.

BUZÁS Gergely

- 1999 A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a későgótikus építészet stílusáramlatai Magyarországon. In: Kiss Imola – Szőcs Péter Levente (szerk.): *Architectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészet Erdélyben*. Satu Mare. 135–162.
- 2004 Az esztergomi vár román kori és gótikus épületei. In: Buzás Gergely – Tolnai Gergely (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Esztergom. 7–44.

CHARVÁT, Petr

- 2010 *The Emergence of the Bohemian State*. Leiden – Boston.

CSORBA Csaba

- 1976 Pest városhalának vázlatos története. *Budapest Régiségei* 24. 349–368.

FELD István

- 1990 A 13. századi várak az eddigi kutatásokban. In: Horváth László (szerk.): *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században*. Gyöngyös. 8–21.
- 2011 Székesfehérvár. Vár- és városhalak. In: Terei György – Nováki Gyula – Mráv Zsolt – Feld István – Sárközy Sándor (szerk.): *Fejér megye várjai az őskortól a kuruc korig*. Budapest. 90–93.
- 2015 Királyi várak az Árpád-kori Medium Regni területén – Royal Castles on the Territory of the Medium Regni in the Arpadian Age. In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.): *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” – Archaeological, Art Historical, and Historical Researches 'in the Middle of the Kingdom'*. Budapest. 677–704.

FÜGEDI Erik

- 1967 Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. In: Kralovánszky A. (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora*. Székesfehérvár. 27–34.

GERŐ László

- 1975 A magyar várépítés kialakulása a honfoglalás korától – Jellegzetes építési korszakok és ezek történeti előzményei az európai várfejlődés keretében – Die charakteristischen Epochen des Burgbaues in Ungarn in Bezug auf die europäische Burgbauentwicklung. In: Gerő László (szerk.): *Várépítészetünk*. Budapest. 9–62.

GRYNAEUS András

- 2020 A Jókai utcai minták dendrokronológiai elemzése. *Alba Regia* 48. 111–121.

GULYÁS László Szabolcs

- 2014 Városhalépítés a középkori Eperjesen. In: Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlai György (szerk.): *Falak és válaszfalvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete által 2012. november 29-30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai*. Nyíregyháza. 127–142.

GYÖRFFY György

- 1977 *István király és műve*. Budapest.
1983 *István király és műve*. Budapest. (második kiadás)

HEROLD, Hajnalka

- 2012 Fortified Settlements of the 9th and 10th Centuries AD in Central Europe: Structure, Function and Symbolism. *Medieval Archaeology* 56. 60–84.

HORVÁTH et al.

HORVÁTH, Emil – SZÜCSI, Frigyes – KERN, Zoltán – MORGÓS, András

- 2018 Dendrochronological and radiocarbon analysis of the beam foundation of the medieval stone wall of Székesfehérvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69. 169–183.

HORVÁTH István

- 1999 Esztergom Szent István korában. In: Fülöp Éva Mária – Kissné Cseh Julianna (szerk.): *Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia, Tatabánya – Esztergom, 1996. május 28–31.* Tata 1999. 227–253.
2015 Az esztergomi Várhegy régészeti kutatása, 1966–1999 – Archaeological Researches on Esztergom's Castle Hill, 1966–1999. In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.): *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén” – Archaeological, Art Historical, and Historical Researches 'in the Middle of the Kingdom'*. Budapest. 193–256.

IRÁSNÉ MELIS Katalin

- 1976 Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. *Budapest Régiségei* 24. 313–348.

JANEŠ, Andrej

- 2019 A Phantom Menace. Did the Mongol Invasion Really Influence Stone Castle Building in Medieval Slavonia? In: Tkalc, Tatjana (ed.): *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past*. Zagreb. 225–238.

KOROMPAY György

- 1969 Veszprém város településtörténeti kialakulása – Die Siedlungsgeschichte der Stadt Veszprém. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. 257–267.

KOVÁCS Péter

- 1972 Megjegyzések Székesfehérvár középkori topográfiájának kutatásához. *Alba Regia* 12. 261–267.

KRALOVÁNSZKY Alán

- 1968 A székesfehérvári királyi bazilika alapításának kérdéséhez – Zur Frage der Gründung der königlichen Basilika von Székesfehérvár (Stuhlweissenburg). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966–67/2. 121–125.
1983 The earliest church of Alba Civitas. *Alba Regia* XX. 75–88.
1984a Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez – Neue Angaben zur Siedlungsgeschichte von Veszprém und Székesfehérvár. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 189–206.
1984b Baukunsthistorische Angaben zur Frage des Auftauchens vierapsidalen Kirchentyps in Ungarn. *Folia Archaeologica* 35. 111–138.
1990 The Settlement History of Veszprém and Székesfehérvár in the Middle Ages. In: Gerevich, László (ed.): *Towns in Medieval Hungary*. Budapest. 51–95.

MORDOVIN Maxim

- 2016 *A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországon és Lengyelországon a 10–12. században*. Budapest.

MORGÓS András – KERN Zoltán – HORVÁTH Emil

2020 Székesfehérvár 11. századi kő vár(os)fala alatti tölgy gerendaalapozás dendrokronológiai és radiokarbon vizsgálata. *Alba Regia* 48. 85–109.

PAP Ildikó Katalin

2013 Sárvár-Faképi dűlő kora Árpád-kori kerámianyaga. – Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez. *Savaria* 36. 243–277.

PETŐ Ákos – GYULAI Ferenc – BRAUN Ádám

2020 Adatközlés a Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. lelőhelyen végzett geoarchaeológiai és archaeobotanikai vizsgálatokról. *Alba Regia* 48. 123–138.

PEYER, Hans Conrad

1995 Die Stadtmauer in der Geschichte. In: *Stadt- und Landmauern. Band 1. Beiträge zum Stand der Forschung*. Zürich. 9–14.

RABB Péter

2004 Fejezetek az esztergomi Várhegy középkori épületeinek utóéletéből. *Építés-Építészettudomány* 32. 87–135.

2005 *Városi védművek a középkori Magyarországon*. PhD dolgozat, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Budapest.

REICH Szabina Gréta

2020 *Székesfehérvár városszerkezete, gazdasági fejlődése és anyagi kultúrája a kora Árpád-kortól a 16. századig*. PhD dolgozat, Pécsi Tudományegyetem. Pécs–Székesfehérvár.

ROMÁT Sándor György – POKROVENSZKI Krisztián

2019 Székesfehérvár, Lakatos u. 7. *Alba Regia* 47. 72.

SÁNDORFI György

1979 A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján – Über die frühphase des ungarischen Burgbaues aufgrund von literarischen Angaben und Geländebegehungen. *Archaeologiai Értesítő* 106. 244–254.

SIKLÓSI Gyula

1990 *Adattár Székesfehérvár középkori és török kori építészetéről*. Székesfehérvár.

1999 *Die mittelalterlichen Wehranlagen, Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár*. Budapest.

2013 *A török kori Székesfehérvár*. Székesfehérvár.

SIMONYI Erika

2005 Adatok a 10–13. századi kerámiakészítéshez Északkelet-Magyarországról (Data on Pottery from the 10th–13th Century in North-East Hungary). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44. 37–55.

SZABADOS György

2017 Székesfehérvár új Árpád-kori történetéről. *Alba Regia* 45. 489–494.

SZABÓ János Győző

1975 Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. (Поселение и Могильник Эпохи Арпадов в Окрестностях Деревни Шаруд. II.). *Agria* 13. 1–62.

SZAKÁCS Béla Zsolt

2012 Négykaréjos templomok az Árpád-kori Magyarországon – Four-Lobed Churches of Medieval Hungary. In: Szűcs Péter Levente (szerk.): *Architectura religioasă medievală din Transilvania*. Középkori egyházi építészet Erdélyben V. Satu Mare. 7–34.

SZENDE Katalin

- 2013 Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan – vagy miért nem? – Von der Gespanschaftsburg zur Stadt: warum, wie – oder warum nicht? In: Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna (szerk.): *Kőkövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Budapest. 127–142.

SZŐKE Béla Miklós

- 1980 Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32. 181–203.

SZŐLLŐSY Csilla

- 2020 Előzetes beszámoló a Székesfehérvár, Jókai Mór utcai feltárásról. In: Bíró Gyöngyvér – Pintér Nagy Katalin – Szebenyi Tamás (szerk.): *Új nemzedék. A szegedi Régészeti Tanszék tehetésgondozásának elmúlt évtizedei*. Szeged. 371–381.

SZÜCSI Frigyes – MORGÓS András – HORVÁTH Emil

- 2019 Székesfehérvár kő városfalának gerendaalapozásából származó minták dendrokronológiai és radio-karbon vizsgálati eredményei a régészeti és történeti adatok tükrében. *Alba Regia* 47. 9–33.

SZÜCSI Frigyes – SZŐLLŐSY Csilla

- 2020 Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. 2019. évi tervásatásának eredményei. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület folyóirata* 23. 165–177.

ZOLNAY László

- 1983 *A középkori Esztergom*. Budapest.

ZSOLDOS Attila

- 2001 Pest megye az Árpád-korban. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Pest Megye Monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Budapest. 31–73.
- 2010 Korai vármegyénk az újabb történeti kutatások fényében. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 11. 5–13.

ZSOLDOS Attila – THOROCZKAY Gábor – KISS Gergely

- 2016 *Székesfehérvár története az Árpád-korban – The History of Székesfehérvár in the Age of the Árpád Dynasty*. Székesfehérvár.

FRIGYES SZÜCSI – CSILLA SZÖLLŐSY – SÁNDOR ROMÁT

**THE 11TH-CENTURY STONE FORTIFICATION OF ALBA CIVITAS (FEHÉRVÁR)
IN THE LIGHT OF THE EXCAVATIONS IN 14 JÓKAI STREET, SZÉKESFEHÉRVÁR (HUNGARY)**

Our excavations in 14 Jókai Street provided new evidences for the coherency of the stone town wall and the foundation structure made of wood, earth and stone. This type of foundation was necessary because the construction area was swampy. At the bottom of the foundation of the town wall there was a carpet-like layer made of little pieces of wood, bast and bark, and planks in different shapes and sizes were put on it. A 220 cms wide timber grid foundation came next, its holes were filled up with clay and mud mixture. There were stones spread on it on all its width using the clay and mud mixture as a bonding material. The last was a 10–17 cms thick layer of clay and mud mixture perhaps to create an even surface, next came the wall made of stone and mortar which could be approx. 220 cms wide.

Within the city wall there was an earthwork containing more layers of timber and plank. The primary role of the earthwork could be to improve the stability of the city wall.

We only found ceramics of the Early Árpád Age in the foundation structure and in the structure of the embankment too. There wasn't any younger sherd in these intact layers. The dendrochronological and radiocarbon dating of the wood used in these two structures coincides with the Early Árpád Age dated by ceramics. These results prove the contemporaneous building of these two structures.

In the research history of the medieval Fehérvár, archaeologists, historians and art historians have formed different views and opinions regarding the potential time of the building of the town wall (11–15th century). According to the most accepted theory the stone-built town wall was made in the 13th century. In the last few years our researches proved notch by notch the 11th-century building of the foundation structure of the stone wall. Two independent dendrochronological research projects using different oak reference chronologies reached the same result for the wooden beams and boards used in the foundation of the western town wall in the 14 Jókai Street: the middle of the 11th century. The northern half of the western (12, 14 and 20 Jókai Street) and eastern (7 Lakatos Street) town wall is certainly identical with the 11th-century stone fortification. If the southern half of the western and eastern stone walls were also built in the 11th-century – namely, we do not have any wood-samples from the foundation of the southern section –, this fortification encircled approximately 17 hectare large area, so it is not identical with the inner castle (in the literature: early royal castle / castle of the Comes) covering 0.8–1.2 hectare on the highest point of the area.

The dendrochronological absolute dating of three wooden beam fragments (one of these with waney edge!) found in the foundation of the eastern town wall (7 Lakatos Street) raises the possibility that the building of the fortification could be start in the 1010's, during the reign of King Stephen I. However, further research is necessary to prove this hypothesis because these three samples from one site are not considered representative, even if the timber with waney edge must be used within a relatively short time after the tree was felled.

The samples – which are appropriate for dendrochronological dating – available in large quantities from the foundation structure of the northern section of the western stone wall (12, 14, 20 Jókai Street) may be considered representative. If the absolute dating performed by dendrochronologists is correct, the northern section of the western stone wall could have been built in the middle of the 11th century, during the reign of King Andrew I.

MELLÉKLET

Sorszám	Jelenség	Égetés	Soványítás	Szín	Díszítés	Keltezés
1	SE 15	oxigénszegény	homok	világosszürke	ritka, széles csigavonal	10-11. sz.
2	SE 15	oxigénszegény	homok	sötétszürke	egy hullámvonal két sorban	10-11. sz.
3	SE 15	oxigénszegény	homok	sötétszürke	sűrű csigavonal	10-11. sz.
4	SE 15	oxigéndús	aprószemű homok	vörös	nincs	11-12. sz.
5	SE 15	oxigénszegény	homok	szürke-fekete	nincs	11-12. sz.
6	SE 17-18	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	ritka, széles csigavonal	11-12. sz.
7	SE 17-18	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	ritka, széles csigavonal	11-12. sz.
8	SE 17-18	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	ritka, széles csigavonal	11-12. sz.
9	SE 17-18	oxigéndús	aprószemű homok	világosvörös	sűrű hullámvonal	11-12. sz.
10	SE 17-18	oxigéndús	aprószemű homok	világosvörös	nincs	11-12. sz.
11	SE 17-18	oxigéndús	aprószemű homok	világosvörös	nincs	11-12. sz.
12	SE 19	oxigéndús	kavics, homok	vörösesszürke	vonalköteg	8-10. sz.
13	SE 19	oxigéndús	aprószemű homok	vörösesszürke	vonalköteg	8-10. sz.
14	SE 19	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
15	SE 19	oxigéndús	homok	világosvörös	nincs	8-10. sz.
16	SE 19	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	hullámvonal	8-10. sz.
17	SE 19	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	nincs	8-10. sz.
18	SE 19	oxigéndús	aprószemű homok	sötétvörös	nincs	8-10. sz.
19	SE 19	oxigéndús	aprószemű homok	világosvörös	nincs	10-11. sz.
20	SE 19	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	nincs	10-11. sz.
21	SE 19	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	csigavonal	10-11. sz.
22	SE 19	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	ritka, sekély csigavonal	10-11. sz.
23	SE 19	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	ritka, sekély csigavonal	10-11. sz.
24	SE 19	oxigénszegény	kavics, homok	világosszürke	csigavonal	10-11. sz.
25	SE 27	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	ritka, sekély csigavonal	10-11. sz.
26	SE 31	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	8-10. sz.
27	SE 31	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	sűrű csigavonal	10-11. sz.
28	SE 31	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
29	SE 48	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	hullámvonal	8-10. sz.
30	SE 48	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	hullámvonal	8-10. sz.
31	SE 52	oxigénszegény	aprószemű homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
32	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	vonalköteg	8-10. sz.
33	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
34	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	10-11. sz.
35	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	sekély csigavonal	10-11. sz.
36	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	sekély csigavonal	10-11. sz.
37	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	10-11. sz.
38	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
39	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
40	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
41	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	sekély csigavonal	10-11. sz.

1. melléklet
A vizsgált kerámiák leírása

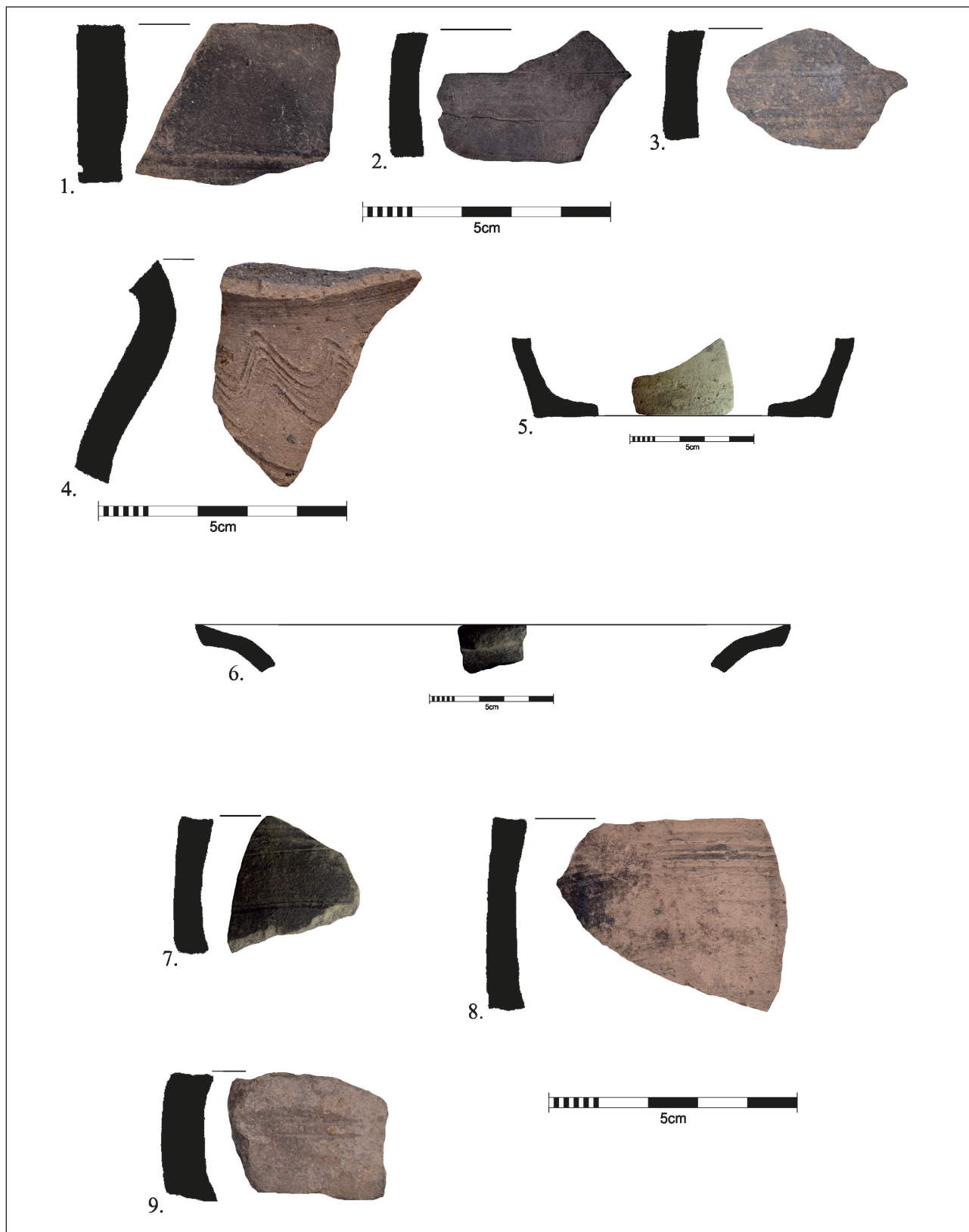
42	SE 52	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
43	SE 54	oxigénszegény	kavics, homok	világosszürke	hullámvonal	10-11. sz.
44	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
45	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
46	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
47	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	sűrű, sekély csigavonal	8-10. sz.
48	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
49	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
50	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
51	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
52	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	sűrű, sekély csigavonal	8-10. sz.
53	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	sűrű, sekély csigavonal	8-10. sz.
54	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
55	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	csigavonal	8-10. sz.
56	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	vonalköteg	8-10. sz.
57	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	sűrű, sekély csigavonal	8-10. sz.
58	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	vonalköteg	8-10. sz.
59	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	világosszürke	nincs	8-10. sz.
60	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	fekete	nincs	8-10. sz.
61	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	fekete	nincs	8-10. sz.
62	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-fekete	nincs	8-10. sz.
63	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
64	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
65	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
66	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke-vörös	nincs	8-10. sz.
67	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
68	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
69	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	sekély hullámvonal	8-10. sz.
70	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	szürke	nincs	8-10. sz.
71	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	szürkésvörös	sekély csigavonal	10-11. sz.
72	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosszürke	sekély csigavonal	10-11. sz.
73	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	sötétszürke	vonalköteg	10-11. sz.
74	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
75	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	fekete-vörös	nincs	10-11. sz.
76	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosszürke	nincs	10-11. sz.
77	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	sötétszürke	nincs	10-11. sz.
78	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosszürke	nincs	10-11. sz.
79	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosszürke	nincs	10-11. sz.
80	SE 66	oxigénszegény	kavics, homok	fekete-szürke	nincs	10-11. sz.
81	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	vörösesszürke	nincs	10-11. sz.
82	SE 66	oxigéndús	kavics, homok	világosvörös	csigavonal	10-11. sz.

1. melléklet folytatása

1. tábla

- 1–4: Az SE 17–18 jelzésű gerendák közötti iszapos rétegből.
 5: Az SE 31 jelzésű gerenda mellőli iszapos rétegből.
 6: Az SE 36–37 jelzésű gerendák közötti részből.
 7–9: Az SE 31-es jelzésű gerendától északra lévő gerendarácsból.
 10: Az SE 54-es jelzésű rétegből az SE 32-es jelzésű gerenda mellől.
 11–14: Az SE 15-ös jelzésű gerenda melletti iszapos rétegből.

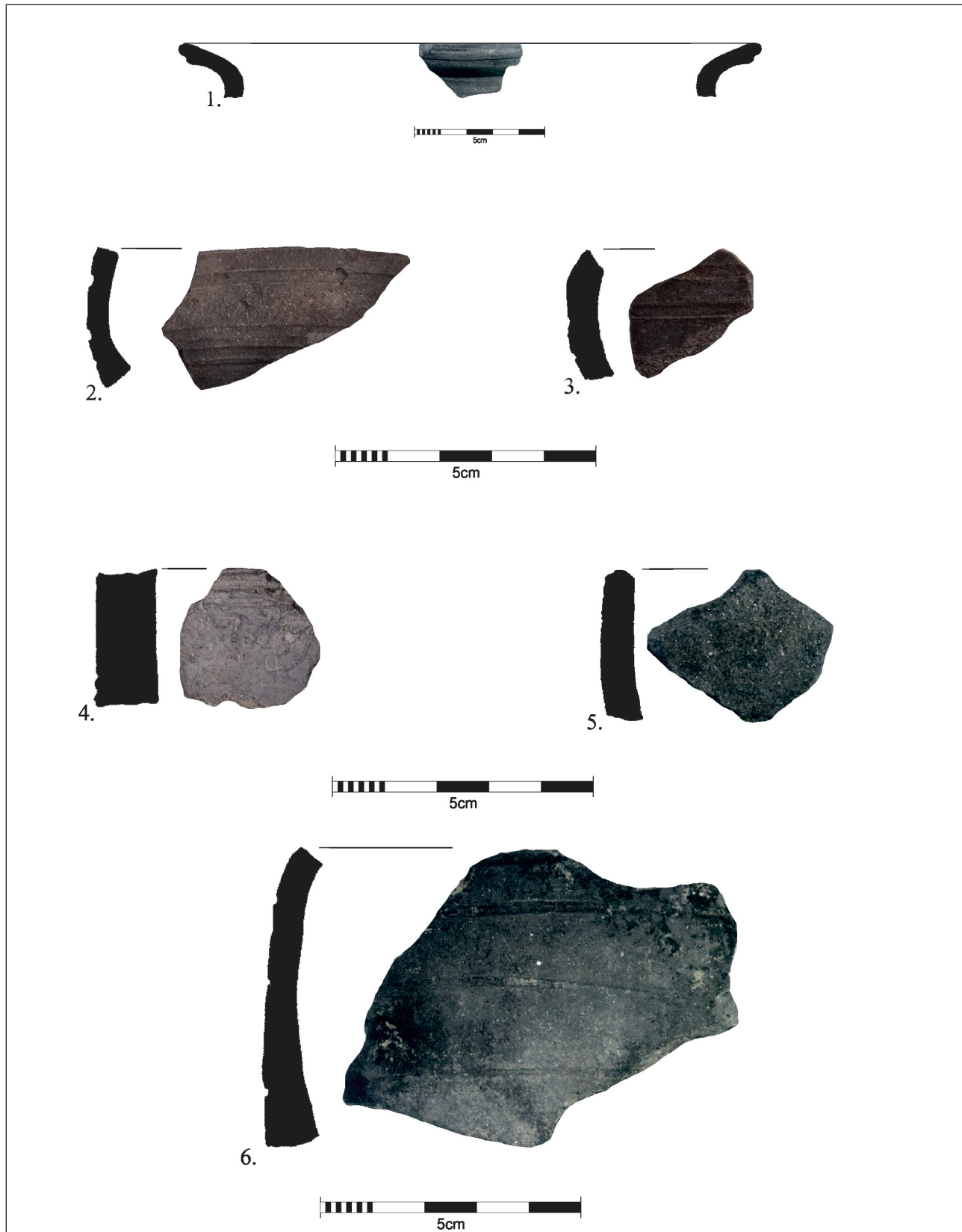

2. tábla

1–3: Az SE 20-21-22-es gerendák keleti vége mellől.

4–5: Az SE 25-ös gerenda keleti vége mellől.

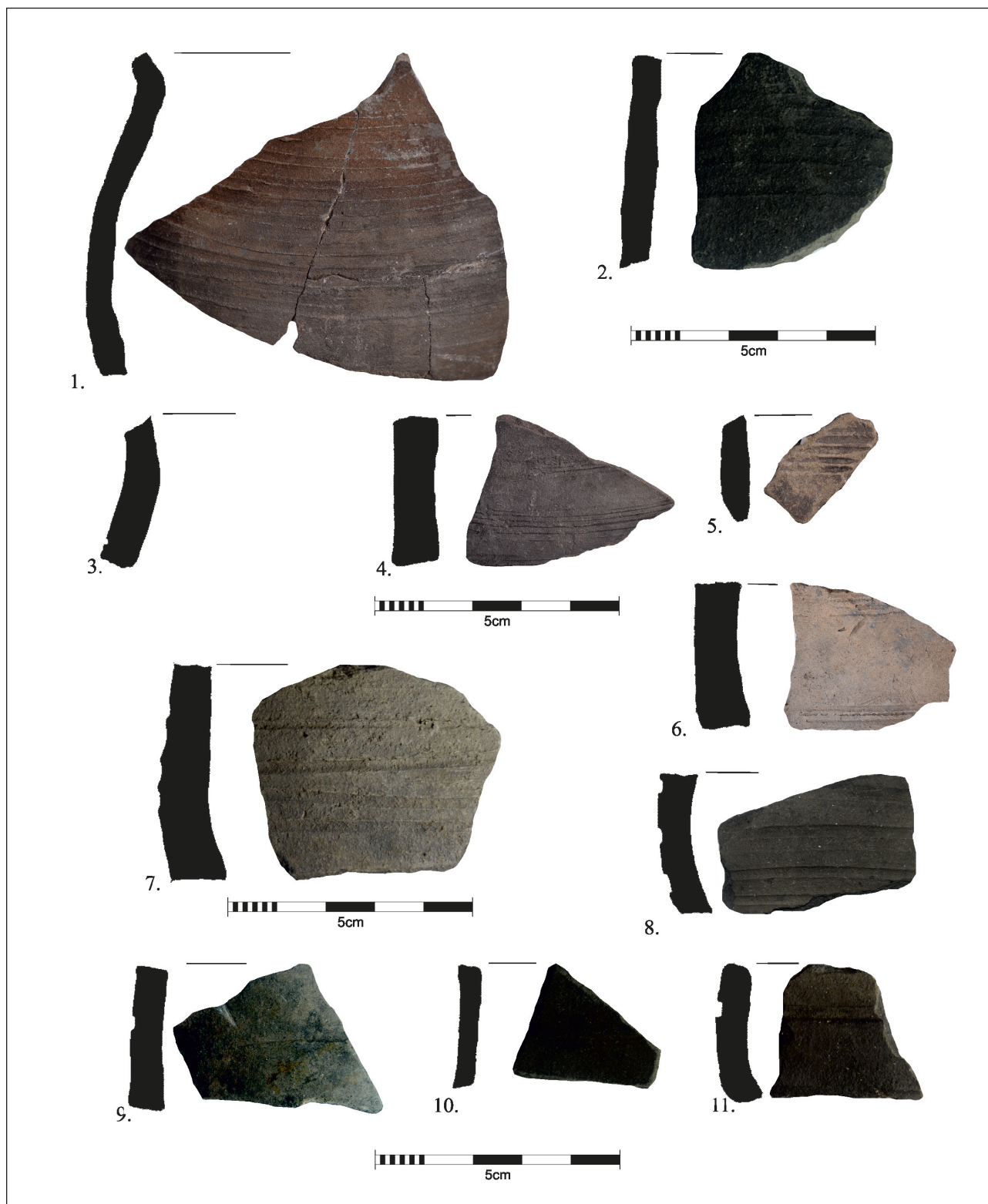
6–9: Az SE 29-es gerenda szintjéről.

3. tábla

1–5: Az SE 52-es rétegből.

6: Az SE 52-es rétegből, az SE 27-es gerendától nyugatra.

4. tábla

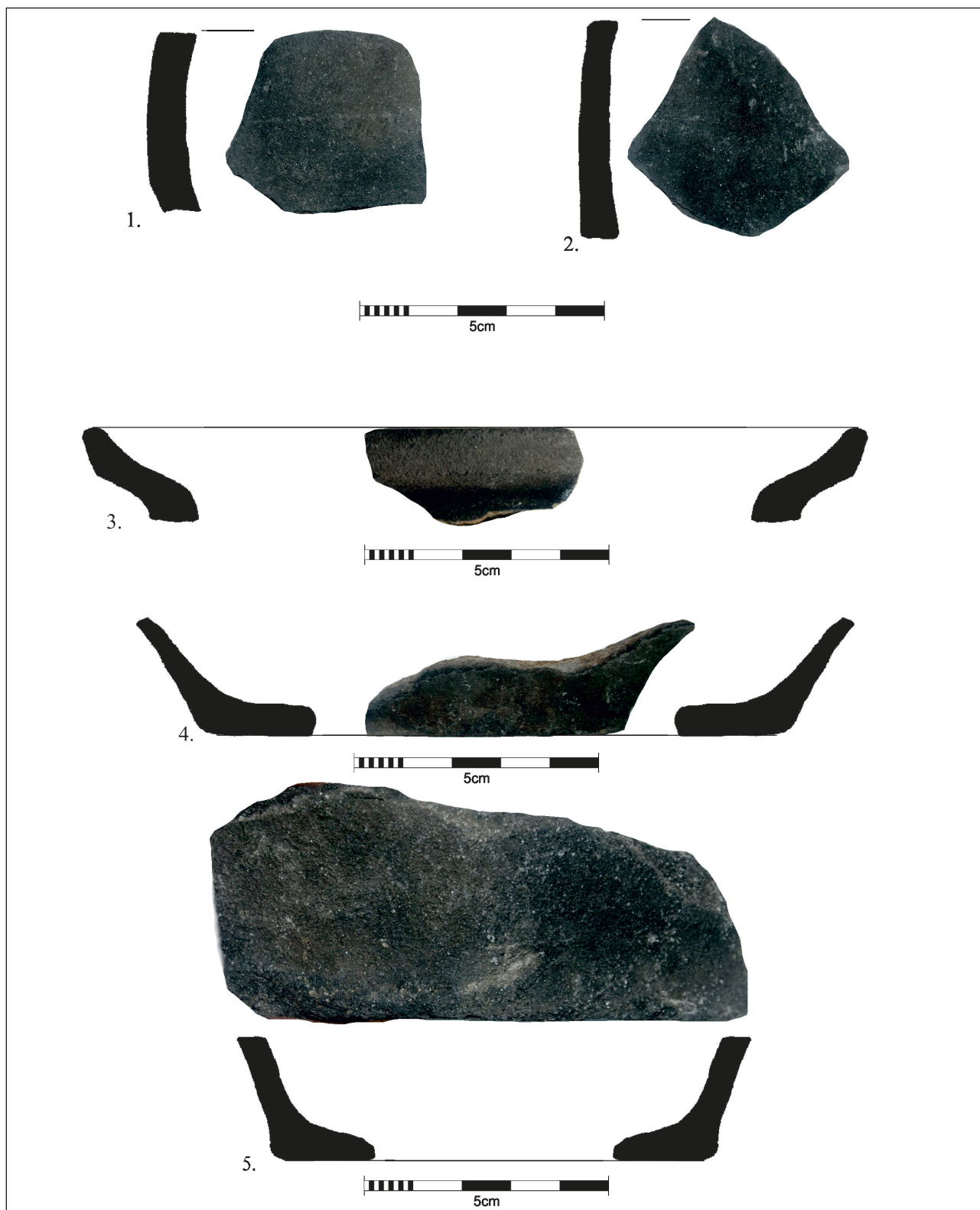
SE 66. Legalsó kultúrréteg:

1–3: Sűrűn besimított sekély csigavonaldísz.

4–6: Három-, illetve ötfogú szerszámmal befésült vonalkötegdísz.

7–8: Mélyen karcolt, kis távközű csigavonaldísz.

9–11: Szélesen bekarcolt csigavonaldísz.

5. tábla

SE 66. Legalsó kultúrréteg:

1–2: Dísztetlen töredékek

3: Egyenesen levágott szájperemtöredék.

4–5: Edényaljtöredékek.

MORGÓS ANDRÁS* – KERN ZOLTÁN** – HORVÁTH EMIL***

**SZÉKESFEHÉRVÁR 11. SZÁZADI KŐ VÁR(OS)FALA ALATTI TÖLGY GERENDAALAPOZÁS
DENDROKRONOLÓGIAI ÉS RADIOKARBON VIZSGÁLATA**

BEVEZETÉS

A középkori Fehérvár nyugati városfalának egyes részei még ma is állnak a Jókai utca 4., 6. és 8. számú házak falába építve. A kő városfal építésének idejét illetően sokféle időpont/időszak olvasható régészeti, történeti, művészettörténeti információkra alapozott érvelésekben, kezdve a 11. századtól a 15 századig bezárólag.¹ Siklósi Gyula ásatásai a Szabadságharcos utca 3. (a mai Városház tér 8.), a Jókai utca 2., 18. és 20. számú ingatlanokon, fontos adatokkal járultak hozzá a városfal nyomvonalának és építési módjának jobb megismeréséhez.²

A Jókai utca 20. szám alatt, a József Attila Gimnázium (a mai Ciszterci Szent István Gimnázium) udvarán 1981-ben végzett régészeti feltárás során a városfal és egy téglalap alakú torony mintegy 220 cm széles maradványait tárták fel.³ Itt kerültek elő először a középkori városfalhoz köthető famaradványok.⁴ A torony építésének idejét – az alapozási szintből előkerült 13. századi edény alapján – a 13. század végére tették.⁵ A Siklósi Gyula által évtizedekkel ezelőtt feltárt városfalrészlet gerendaalopozásából fennmaradt faleleteken a közelmúltban végzett radiokarbon és dendrokronológiai vizsgálatok,⁶ valamint e faleletek újrvizsgálata során tett további megfigyelések azt a feltevést erősítették, hogy a városfal építése nem a 13. században, hanem már két évszázaddal *korábban* kezdődött.⁷

A csekély számú falelet azonban csak óvatos következtetésekre adott lehetőséget az egyéb környékbeli tölgyszekrényekkel történő összevetések eredményeinek értékelésekor. Továbbá a korábbi radiokarbon kalibráció sem volt egyértelmű a faanyagban mérhető utolsó évgűrű lehetséges keletkezési időpontját illetően.⁸ A keltezéssel összefüggő bizonytalanságok megoldását a városfal nyomvonalán feltárt további faleletektől várhattuk.

Az utóbbi évtizedek székesfehérvári ásatásai bizonyítják: a mai belváros korábban mocsárral határolt vonalán, valamint a középkori külvárosok területén jelentős számú faleltre lehet számítani a jövőben is.

Nagy mennyiségben került elő faanyag az elmúlt évtizedekben a város több pontján. A teljesség igénye nélkül említünk néhányat: az 1990-es évek végén a Palotai kapu feltárása; 2011-ben a „murvás parkoló” feltárása a középkori „Sziget” területén;⁹ 2013-ban a Fő utca felújításakor, az új Budai kapu környezetében végzett feltárás;¹⁰ 2018-ban a Bástya utca 15. szám alatti ásatás, ahol a keleti városfalhoz köthető török kori facölöpök kerültek elő, amelyek katonai célt szolgáltak.¹¹

Előfordultak olyan faleletek is, amelyek sikeres datálása segített egyes régészeti objektumok korának meghatározásában. Ilyen például az 1990-ben fellelt fagerenda, ami a középkori Budai külvárosban, egy vélhetően török kori védműből került elő a Királykút környékén, de itt említhetjük meg a 2018-ban, a Szent Anna-kápolna

* Consart, H-1124 Budapest, Kálló esperes u. 1. (andrasorgos@gmail.com)

** Institute for Geological and Geochemical Research, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Budapest, Budaörsi út 45, H-1112, Hungary (kern.zoltan@csfk.mta.hu)

*** H-8051 Sárkeresztes, Kölcsey Ferenc u. 53. (emildendro@gmail.com)

¹ SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019.

² SIKLÓSI 1999, 36.

³ SIKLÓSI 1999, 36.

⁴ SIKLÓSI 1999, 36.

⁵ SIKLÓSI 1999, 37, Abb. 162.

⁶ HORVÁTH et al. 2018.

⁷ SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019.

⁸ A kalibráció két intervallumot is megengedett: 978–1010 AD vagy 1022–1077 AD. A korábbi időszakot ~32%, a későbbi időszakot ~64%-os valószínűséggel (HORVÁTH et al. 2018).

⁹ Az innen előkerült jelentős számú faleletnek eddig csak kis hányada került feldolgozásra, köztük a „nagy kút”-ként nyilvántartott objektum, amelynek a dendrokronológiai vizsgálat által valószínűsített építési éve 1734.

¹⁰ A faleletek dendrokronológiai feldolgozása megtörtént: SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2017.

¹¹ A faleletek dendrokronológiai feldolgozása megtörtént: HORVÁTH – MORGÓS 2019; SZÓLLÓSY 2019.

mellett feltárt Árpád-kori gerendavázas lakóház elszenesedett gerendáját is. A 2019-ben, a Lakatos utca 7. szám alatt, a középkori keleti városfal nyomvonalától előkerült falelet sikeres datálása pedig nagy fontossággal bír az István kori koronázó bazilika építési idejét illetően.

A felsoroltak kihangsúlyozzák a dendrokronológia mint határtudomány jelentőségét a régészettudományban.¹² Az évgyűrű alapú kormeghatározáson túl, az erdőgazdálkodás fafelhasználási gyakorlatának történeti korok közti különbözőségeire nyerhető információk is kiemelkedően fontosak.¹³

Tanulmányunk egy fontosnak tartott régészeti feltárás tudományos kifejtéséhez szolgál értékes információkkal.

A VÁROSFALKUTATÁS JELENTŐSÉGE

A Székesfehérvár, Jókai utca 14. szám alatti és a közeli ásatások kormeghatározási eredményei – megítélésünk szerint – hatással lesznek a város középkori történetének további kutatására. A dendrokronológiai kormeghatározás területén is fontos előrelépés történt a feltárt faleleteknek köszönhetően: a középkor időszakának egy szakaszát (263 év) sikerült meghatározni a faleletekből készített évgyűrű-kronológia segítségével.

A 2017. és 2019. évi, Jókai utca 14. szám alatti feltárások megerősítették az addig csak kutatóárkos ásatásokra alapozott korábbi feltevést, miszerint a várost övező középkori kőfalat a mocsár–szárazföld határán, teherelosztó faszerkezetre építették (1. ábra). Esetünkben nem az építési mód az, ami elsősorban figyelmet érdemel, hanem a faszerkezet építési ideje, ami, a radiokarbon és dendrokronológiai vizsgálatok eredményei alapján nagy biztonsággal a 11. század első felére tehető.¹⁴ Ennek a falszakasznak és a Lakatos utca 7. szám alatt előkerült faanyagának a beépítési idejéből fontos következtetések adódnak a várost övező védelmi mű építési idejére és az I. István kori koronázó bazilikára vonatkozóan.¹⁵

Mint már utaltunk rá, a kronológiát alkotó nagyszámú lelet a Jókai utca 14. szám alól származik (2. ábra).

1. ábra

A 2017. évi, Jókai utca 14. szám alatti megelőző feltárás.

A kutatóároknál alig szélesebb feltárásban már felismerhetők voltak az alapozást adó gerendaszerkezet, valamint a középkori fal jellemző struktúrái. A kép háttérében Szöllősy Csilla ásatásvezető régész, elől Csoltkó Emese régész, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum munkatársai.

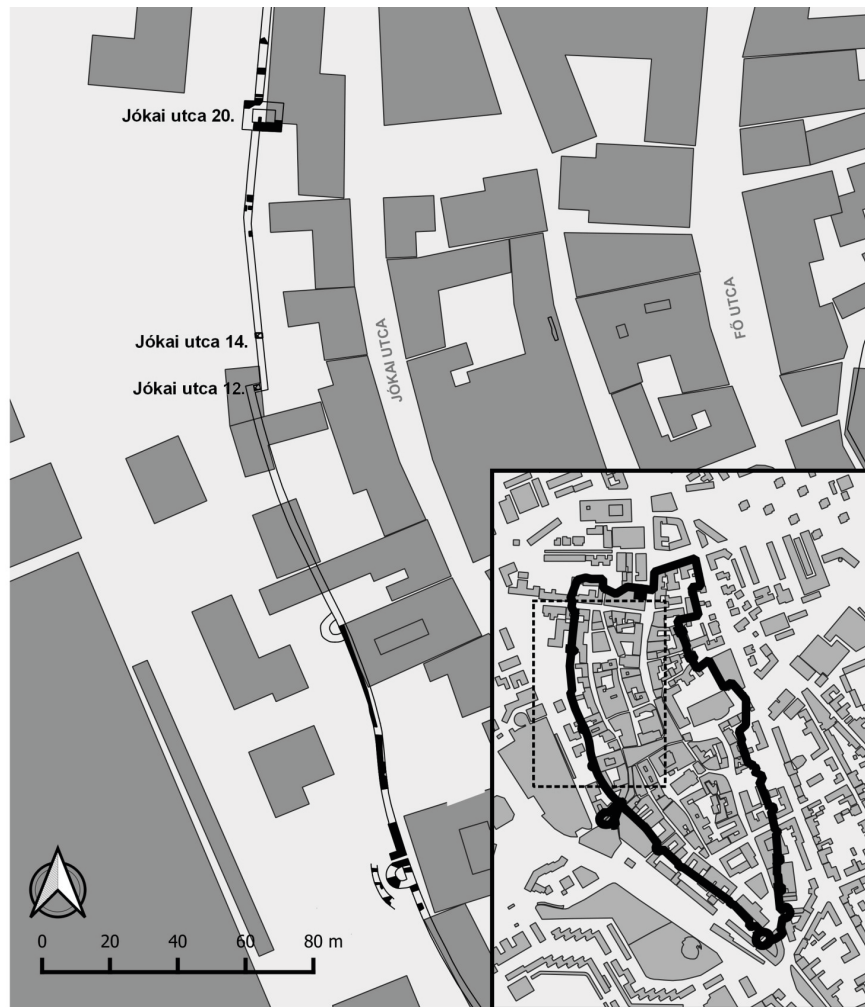
Fotó: Molnár Artúr

¹² GRYNÆUS 2000; 2015; MORGÓS 2002; 2007.

¹³ GRYNÆUS 2020.

¹⁴ Mindmáig eltérőek a városfal építési idejét valószínűsítő időszakok, amit a régész és történész szakma a 13-14. századra valószínűsített.

¹⁵ Jelenleg, a Jókai utcai és a Lakatos utcai faleletek reprezentálják a középkori Fehérvár korai királyi vár – Budai kapu közötti védelmi mű építési idejét. Feltételezésünk szerint, a munkálatoknak az 1010-es évek környékén kellett megkezdődnie, figyelembe véve a Lakatos utcai minták fájának a kivágási idejét (1014). Pillanatnyilag ezzel a három darab, sikeresen datált famintával rendelkezünk – a keleti városfal alól –, amelyek igen közel kerültek elő az I. István kori (volt) királyi bazilikához. Ez az időpont, véleményünk szerint, közvetett bizonyíték arra is, hogy a bazilika készülségi foka már indokoltá tette a védelmi mű megépítését.

2. ábra

A nyugati városhatár nyomvonalán előkerült faminták lelőhelyeinek átnézetes helyszínrajza (Jókai utca 12.; 14.; 20. szám).

A vastag fekete vonalak a már feltárt városhatárszakaszokat ábrázolják, a kéisméretű képen lévő folytonos vonal pedig a teljes, feltételezett nyomvonalat. (Szerkesztette: Pokrovenszki Krisztián)

A 2017. ÉS 2019. ÉVI ÁSATÁSOK

A 2017. évi megelőző feltárás nemcsak régészeti volt jelentős, hanem dendrokronológiai szempontból is, tekintettel a kis területen lévő fajlagosan nagy mennyiségű faanyagra (1. ábra). A feltárt, gazdag faanyagból dendrokronológiai vizsgálatra 39 darab falelet került, amiből 14 darabot datáltunk sikeresen (1. táblázat).

A régészeti feltárás 2019-ben folytatódott, amely teljes sikerrel zárult.¹⁶ A mintegy 45 m²-nyi területen feltárult a középkori védelmi mű alapozásának egy fontos eleme, a teherelosztó faszerkezet (3. ábra). Ebből a feltárásból 36 darab minta volt alkalmas dendrokronológiai feldolgozásra, ebből 20 darab került be a kronológiába (1. táblázat).

A teherelosztó faszerkezeten belül a régészek négy szintet különítettek el, ami azonban egy struktúrát jelent, tehát a szerkezet egy építési periódusban készült (4. ábra). A 2. réteg esetében szembetűnő, hogy ennek kialakításakor kisebb átmérőjű darabokat használtak az építők. A 4. réteghez (legfelső) csupán egyetlen falelet tartozott, amelyből állapota miatt nem lehetett mintát venni. A 3. rétegben 9 darab, a 2. rétegben 64 darab, míg az 1. réteg (legsó) szintjéhez 44 darab falelet köthető a feltárási adatok szerint.¹⁷

¹⁶ SZÜCSI – SZÖLLŐSY 2020.

¹⁷ Természetesen ennél több falelet került elő, azonban apró méretük és/vagy tönkremenetelük foka nem tette lehetővé nyilvántartásba vételüket. Az ábrázolt szerkezeti elem azonban jól tükrözi a megépült alapozási struktúra lényegét.

A teherelosztó faszerkezet kialakítása is igazolja a régészeti feltárásból levont következtetést, miszerint a nagy átmérőjű fákból bizonyos rendszer szerint kialakított gerendarácsok között töltötték ki palló, gerenda és cölöp méretű faanyaggal. Erre az összefüggő teherelosztó sávra építették a nagy súlyú falat/földművet a korabeli mocsár – szárazulat határán.¹⁸ A rácsszerkezet „főtartóinak” (SE 25; 26; 27; 31; 95) némelyikén csapolások is láthatók (3. ábra), amelyek azonban nem minden esetben illeszkednek a kapcsolódó fához (például az SE 25 rönk végén lévő csapolás). Elképzelhető, hogy az így megmunkált fák a kivitelezés „rögtönzése” miatt nem mindig oda kerültek és olyan pozícióba, ahogyan azt eltervezték az építők (?).

3. ábra

A 2019. évben feltárt, a védelmi mű alapozását szolgáló faszerkezet – „in situ” – részlete.

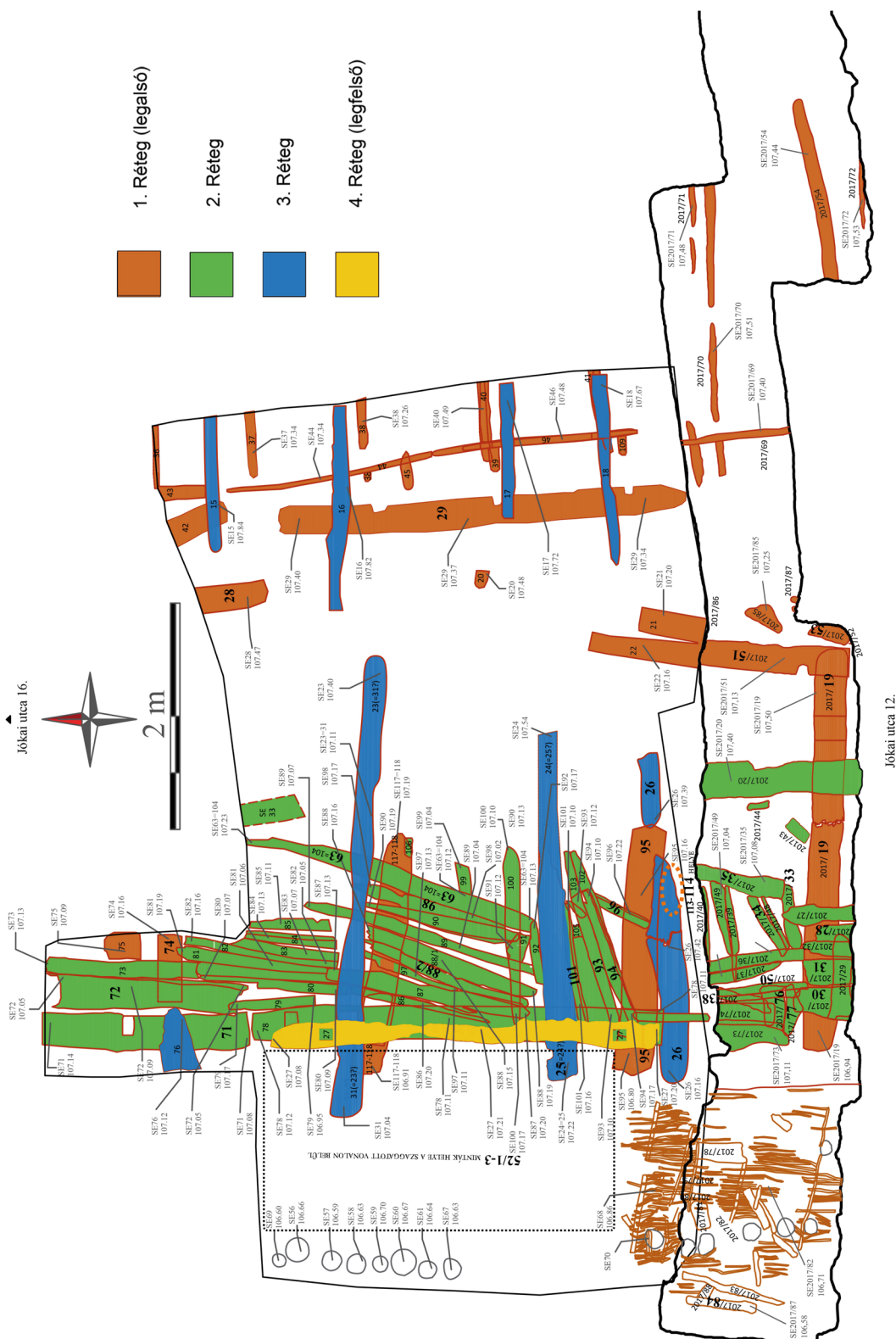
A kép előterében a valamikori mocsár – szárazulat határa húzódik.

(Forrás: Szent István Király Múzeum)

A mintavételre alkalmasnak talált faleletekből 5–8 cm vastagságú szeleteket vágunk. Az évgyűűelemzésre előkészített szeletek száma rétegenként a következőképp alakult: 1. réteg 20 minta, 2. réteg 38 minta, 3. réteg 2 minta. A 4. réteget képviselő egyetlen fatörzs nem volt alkalmas mintavételre. A terület nyugati peremén egy cölöpsor nyomait tárták fel a régészek, valamint a délnyugati szegletben, rendezetlen szerkezetben, kisebb fadarabokkal, rőzsefonattal borított kb. 3 m²-nyi területet (4. ábra). Ebben a sávban nagy tömegben került elő, valószínűleg a fák helyszíni feldolgozásakor keletkezett hulladék fa (forgács, kisebb fadarabok), amit az építők betemettek.¹⁹ Innen is került elő dendrokronológiai szempontból értékes faanyag.

¹⁸ SZÖLLŐSY 2020.

¹⁹ SZÖLLŐSY 2020, 373–374.

4. ábra

A Jókai utca 14. szám alatt 2017-ben és 2019-ben feltárt, a középkori várossal alapját képező teherelosztó faszerkezet egyesített helyszínrajza, „in situ” állapotban. A 2017. évi ásítás területét vastag, fekete kontúrvonal zárja közre.

A kronológiában szereplő leletek azonosítóját nagyobb betűmérettel jelenítettük meg.

Az ábrán nem szereplő SE 116 deszkatörredék valahol az SE 26 és SE 23(=31?) gerendák közötti területen, a szerkezet legalsó szintjén (1. rétegben) helyezkedett el.

(Készítette: Molnár Gábor – Szűcsi Frigyes)

A FALELETEK MORFOLÓGIAI JELLEMZŐI

A faanyagok mikroszkópos vizsgálata során gyűrűslikacsú edényelrendeződést és határozott, a fatesthez képest világosabb színű bélsugarakat figyeltünk meg. A szövettani jellegzetességek alapján a tölgy nemzetséget (*Quercus* sp.) azonosítottuk.²⁰ A tavaszi pásztában az edények leggyakrabban több sorban, de ritkábban csak 1-2 sorban jelentek meg. Ezek alapján feltételezhető, hogy a kocsányos tölgy (*Quercus petraea*) mellett a kocsánytalan tölgy (*Quercus robur*) fajhoz sorolható leletek is előfordulnak a faleletek között. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a faanyagra összefoglalóan tölgyként utalunk.

A faleletek állaga sokszor markánsan eltért egymástól, nem ritkán a közvetlenül egymás mellett feltártaké, amit az egy évezredes eltemetés csak kihangsúlyozott. Ma még nem tudunk megalapozott magyarázatot adni arra, hogy mi okból viseltetnek ennnyire eltérően ugyanazon fizikai, biológiai, kémiai hatásokkal szemben a fák, esetünkben a tölgy (*Quercus* sp.) nemzetséghez tartozók. Míg például a feltárt faleletek nagy részére jellemző a fatestbe behatoló, kisebb-nagyobb mélységű korhadás, repedezés és az ásatás előtti, valamint az ásatás utáni kollapszus,²¹ addig előfordultak olyanok is, amelyek megőrizték eredeti keménységüket, metszeti felületükön a jellegzetes tölgy szín frissessége jól megfigyelhető volt, ami alapján azt hihettük, alig néhány éve kerültek a földre. A beépített fák keresztmetszetének kialakításakor nem törekedtek az esztétikus kidolgozásra, ami természetes, hiszen földre kerültek.

Jó néhány teljes, illetve megközelítőleg félbe hasított fatörzs is került az alapozásba, amelyek dendrokronológiai szempontból jelentőséggel bírnak.²² Átmérőjük széles tartományon belül mozgott, amire példa a 2017-es feltáráson előkerült Szfv105 (SNR 2017/19) számú minta a Jókai utca 14. szám alól (1. ábra, 5. ábra).

5. ábra

A Szfv105 (SNR 2017/105) számú minta metszeti képe (A), valamint a jellegzetes mintázatú, kéregre utaló felület (KUF) a fa palástján (B).

²⁰ GREGUSS 1945.

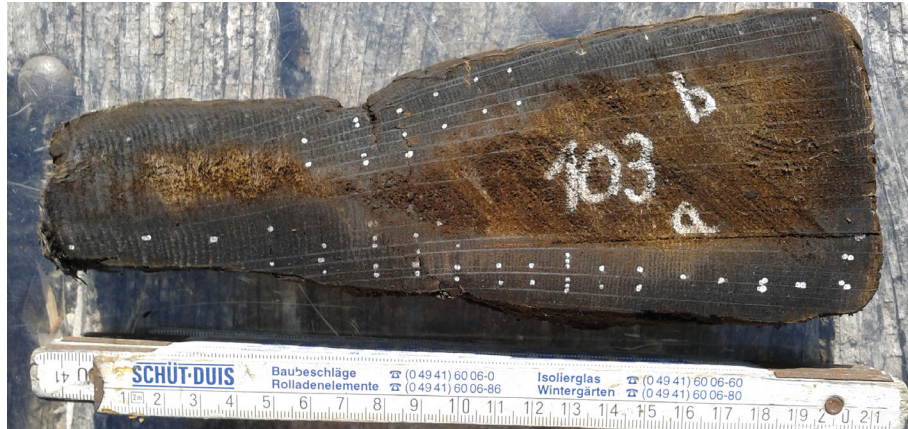
²¹ Akkor játszódik le, ha a cseppfolyós víz elpárolog, és a víz nagy felületi feszültségének hatására a meggyengült sejtfa összeesik, a sejtüregek összeomlanak és egymásra lapulnak. Mindez rendkívüli mértékű irreverzibilis méretváltozással jár. Ezt nevezzük *kollapszusnak*.

²² Ezeket a fákat legtöbbször kéregzetlenül – a félkör keresztmetszetüket pedig hosszában kettéhasítva – építették be, így általában sértetlenül megmaradt az összes szíjácsegyűrűvel együtt, ezért az utolsó évgűrű a kivágás évét jelöli.

Tölgy régészeti faleletek esetében a fatest épen maradt *szíjácsa* az, ami lehetőséget biztosít a fa kivágási idejének pontos meghatározására. Esetünkben olyan – hosszú ideje földben lévő – megmunkálatlan faanyagokra igaz ez a megállapítás, amelyeknek palástján részben vagy egészben fellelhető a *külső kéreg*, illetve az alatta lévő, belső kéregnek nevezett *báncs*. Ezek az anatómiai jegyek bizonyítják az összes szíjácsegyűrű meglétét. Az ilyen leletek azonban rendkívül ritkán fordulnak elő, mert a kéreg korhadékony, valamint a feltáráskor a rátaadt földdel együtt könnyen leválik a fatestről.

Ebből a szempontból ugyanolyan dendrokronológiai értékkel bírnak azok a *kéreg nélküli* minták is, amelyek *sértetlen palástján* megfigyelhetők azok az anatómiai jellemzők, amelyek *közvetett* bizonyítékkal szolgálnak az egykori kéregre, vagyis a *teljes szíjácsra*. Ez a *kéregre utaló felület* (KUF), amelynek jellemzői a paláston jól kivehető, bizonyos szabályossággal, az ép farost- és edénysejtek között kibúvó, sértetlen bélsugarsejtvég (többnyire több sejtsorban).

Ezek néhányszoros nagyítású lupéval már teljes biztonsággal megállapíthatók (ld. 7B ábra).

6. ábra

Szfv103 (SNR 2017/31) minta, a 2017. évi megelőző ásatásból.

A képen egy sugarasan hasított ékszerű palló keresztmetszete látható, amelynek a bélnél, illetve a kéregnél lévő részét megmunkálták. A metszeti képen jól kivehetők a bél irányából (balról-jobbra), az évgyűrűkre merőlegesen futó bélsugarak, az évgyűrűk, valamint hogy a fa megőrizte színének frissességét (és ami a feldolgozás során derült ki: fájának keménységét).

Az alapozásban használt faanyagok nagy részét beépítésük előtt megmunkálták, ami azt jelenti, hogy hosszában hasították, a külső felületüket egyenesre bárdolták vagy fejszével, szekercével, baltával nagyolták. Keresztmetszetükben különféle mértani formák, illetve azokat közelítő alakzatok készültek, de nem kevés „így sikeredett” is előfordult.

A hasítást radiálisan (sugár irányban), a bélsugarak mentén a kéregtől a bél felé haladva végezték, kihasználva a fa anatómiai felépítését (ti. ebben az irányban hasad a legkönnyebben a fa). A sugaras hasítás terméke (főként pallók) – ha a bélnél és a kéregnél nem nagyolják le a kihasított ék alakú fadarabot – a belet, a fatest és a szijács összes évgyűrűit, valamint a kérget is tartalmazza.

A képen látható rendkívül jó állapotban előkerült minta esetén (6. ábra) úgy tűnik, hogy a belet és a kéregnél lévő részt is lenagyolták.

Nem jellemző, de előfordult hűrirányban, a (bél)sugárra csaknem merőleges irányban hasított fadarab is. Példa erre, a 2019-es ásatásból származó Szfv168 (SE 52) minta, amely feldolgozási hulladékként került a teherelosztó gerendaszerkezet nyugati szélén lévő feltöltésbe. Ez a minta kormeghatározás szempontjából rendkívül értékesnek bizonyult (7. ábra), mivel az összes szijácsévgyűrűt tartalmazza, és palástján jól kivehető a kéregre utaló felületi (KUF) jellegzetességek „mintázata”.

B

7. ábra

A Szfv168(SE 52) számú, tangenciálisan hasított minta az összes szijács évgyűrűvel(A).

Ugyanannak a mintának a palástján látjuk a kéregre utaló felületet (a bálnsot áttörő bélsugárvégek jellegzetes mintázata, a sima, sértetlen bálnsfelületen) (B).

A leletek között előfordult szabályos téglalap keresztmetszetű gerenda, de hogy megmunkálták-e (például: bárdolták) a felületeket, azt nem lehetett megállapítani a felszín károsodása miatt (8. ábra).

Szabálytalan sokszög keresztmetszetű megmunkált fák is kerültek az alapozásba, amelyek kisebb méretükkel „kilógnak a sorból” (9. ábra).

8. ábra

Szfv108 (SNR 2017/53) minta a 2017. évi feltárásból.

A keresztmetszetből megállapítható, hogy a fát mind a négy oldalán húrirányú basítással alakították közel szabályos téglalap szelvényűre. Az ezzel a technikával készült négyszög keresztmetszetű elemeknél, a szálfá külső felületéhez közeli húrirányú basítása miatt, a szíjácségyűrűk többségét általában eltávolították. Legfeljebb a téglalap sarkaiban maradhatott meg esetenként néhány szíjácségyűrű.

9. ábra

Szfv148(SE 93) számú minta a 2019. évi feltárásból: szabálytalanul megmunkált, kisméretű, töredezett.

A FAMINTÁK ÉVGYŰRŰSZÉLESSÉGEINEK MÉRÉSE

A dendrokronológiai feldolgozásra alkalmasnak talált minták többségét – állapotuk miatt – fagyasztani kellett.²³ Minden minta esetén megvizsgáltuk, hogy felismerhető-e rajta kéregmaradvány vagy kéregre utaló felületet, valamint szíjács esetén megszámoltuk a szíjácsához tartozó évgyűrűk számát. A mérésre alkalmatlan torzult, roncsolt gyűrűk számát ugyancsak rögzítettük, és a kivágott fa korának becslésekor hozzáadtuk a mért évgyűrűk számához. Az éves növekmények méréséhez LINTAB digitális pozicionáló asztalt és TSAP Win 4.68 szoftvert²⁴ használtunk. Az évgyűrűszélességeket 0,01 mm pontossággal mértük. Minden mintán legalább két irányban mértük az évgyűrűszélességek alakulását, majd szinkronizáltuk és átlagoltuk a mérési adatokat.

A MÉRT ÉVGYŰRŰSZÉLESSÉG ADATSOROK FELDOLGOZÁSA: KERESZTDATÁLÁS, KRONOLÓGIA ÉPÍTÉS

A dendrokronológiai eredmények előzetes értékelése során néhány minta esetében kiderült, hogy azok ugyanazon fatörzsből származnak, de másik szerkezeti elemként, egymáshoz közel tárták fel. Ilyenek voltak pl. a *Szfiv99*, *Szfiv103* és *Szfiv109* jelű minták. Ilyen esetben a mintáknak a mért adatait összevontuk, hogy a mintahalmazra vonatkozó statisztikai értékelés ne torzuljon, és a megnevezéshez a legtöbb évgyűrűt tartalmazó minta kódját tartottuk meg.

A városfal nyomvonalán feltárt faleletek évgyűrűszélesség adatainak statisztikai alapú szinkronizálásához, majd a szinkronizált adatokból létrehozott átlagos évgyűrűszélesség-kronológia, és az azonos időszakból elérhető környékbeli tölgykronológiák közötti kapcsolat kiértékelésére az együttfutási százalékot (GLK%)²⁵, a Ballie – Pilcher szerint módosított t értéket (t_{BP})²⁶, valamint a keresztdatálási indexet (CDI) használtuk. A statisztikai szinkronizálás elfogadhatóságához 100 évet meghaladó átfedés esetén: $t_{BP} > 3,5$ ²⁷ és GLK > 60%, míg 100 évnél kevesebb átfedés esetén: $t_{BP} > 4$ ²⁸ és GLK > 65% feltételt szabtuk. Ha az előbbi feltételek fennállnak, akkor a CDI is meghaladta az elfogadhatóságra javasolt küszöbszintet: CDI > 20–30.²⁹

Az egyedi minták átlagos évgyűrűszélességeinek egymáshoz rendezett halmazán a COFECHA programot³⁰ használtuk, hogy ellenőrizzük az esetleges mérési vagy szinkronizálási pontatlanságokat. A COFECHA programot az alapbeállítások megtartásával futtattuk. Azokban az esetekben, amikor szinkronizálási pontatlanság gyanúja merült fel, a hibásnak tűnő szakaszon az évgyűrűk azonosítását ellenőriztük és újramértük. Amennyiben a hibát sikerült megszüntetni, a további elemzéshez a javított évgyűrűszélesség adatsort használtuk, ha nem, a mintát kizártuk a kronológiaépítés folyamatából, de az évgyűrű- és szíjácsstatisztikák készítéséhez továbbra is figyelembe vettük.

A Jókai utca 14. területén gyűjtött faleletek közül 34 minta adatsora került be a szinkronizált adatbázisba. A szinkronizálást a teljes adathalmazra ellenőriztük. A korrelációs értékek igen jónak tekinthetők, jelentős mérési hibára vagy hibás szinkronizálásra utaló adat nem fordult elő (1. táblázat; Függelék).

²³ Bevált gyakorlat, hogy a fagyasztás ideje ne legyen több 12 óránál: ez idő alatt még nem lesz szó szerint kőkeménységű a fa. Az ilyen, félkemény felületen alakítható ki legkönnyebben a folyamatos, roncsolásmentes, tiszta vágásfelület, amelyen jól elkülöníthetők az évgyűrűhatárok, és az éves gyűrűn belüli részletek.

²⁴ RINN 2005.

²⁵ ECKSTEIN – BAUCH 1969.

²⁶ BAILLIE – PILCHER 1973.

²⁷ BAILLIE – PILCHER 1973.

²⁸ FOWLER – BRIDGE 2017.

²⁹ RINN 2005.

³⁰ HOLMES 1983.

Rétegsor (származás, 1 = alsó)	Dendrokronológiai kód (Régészeti kód)	Mérhető évgűrűk (darab)	A mért első és utolsó évgűrű keltezett pozíciója ill. naplári dátuma	MOAR1 kronológiával datálva: Gilk%, Gilk megbízhatósági szintje(p), tBP / CDI	Bél megléte és a bél felől nem mért évgűrűk (darab)	A mért szíjácsevgűrűk (darab)	A kéreg felől nem mért évgűrűk (darab)	Záróévgűrű becsült dátuma (K vagy KUF esetén)
	Jókai u. 14/2017							
2	Szfv85 (SNR30)	91	171-261 957-1047AD	79*** 11.1/89	B+5	20	2	1049 K
2	Szfv89 (SNR33)	155	59-213 845-999	62** 7.5/40	BN	-	25	
2	Szfv90 (SNR35)	67	141-207 927-993	70*** 6.6/42	BN	-	17	
2	Szfv95 (SNR34)	173	61-233 847-1019	67*** 7.5/45	?	-	3	
2	Szfv98 (SNR38)	188	49-236 835-1022	69*** 6.2/42	BN	-	3	
2	Szfv99_103_109 (SNR31)	178	58-235 844-1021	69*** 9.7/69	BK+13	-	3	
2	Szfv100 (SNR28)	140	1-140 787-926	75*** 10.5/41	BK+8	-	1	
2	Szfv104 (SNR50)	55	161-215 947-1001	72*** 5.3/38	BN	-	1	
1	Szfv105 (SNR19)	237	27-263 813-1049	72*** 12.4/85	B+4	37	-	1049 KUF
1	Szfv107 (SNR51)	120	63-182 849-968	73*** 8.3/55	BK +2	-	5	
1	Szfv108 (SNR53)	112	3-114 789-900	78*** 8.9/68	BK+3	-	75	
2	Szfv112 (SNR76)	85	163-247 949-1033	65** 4.8/32	B+65	23	5	
1	Szfv114 (SNR84)	81	146-226 932-1012	71*** 5.5/41	BN+2	-	2	
2	Szfv117 (SNR77)	49	207-255 993-1041	71** 4.8/40	BK+10	13	1	

1. táblázat 1. rész

A fehérvári MOAR1 kronológia (787–1049) és tagjainak jellemzői.

Rétegsor: a feltárás során meghatározott régészeti rétegek (lásd 4. ábra), H = megmunkálási hulladék,
B = bél van, BK = Bél közel, KUF = a záró évgűrű külső oldalának jellegzetes felülete alapján kéregre utaló felület.
Statisztikai tesztek paraméterei, amelyek a datálás erősségére jellemzők. Az együttfutási % (Gleichläufigkeit)(Gilk)
és statisztikai megbízhatósága szintje *: $p < 0.05$; **: $p < 0.01$; ***: $p < 0.001$; A Baillie és Pilcher féle t -érték (t_{BP})
és a keresztadatálási index (cross date index)(CDI).

	Jókai 14/2019							
1	Szfv145(SE95)	76	188-263 974-1049	86*** 10.8/95	B+7	35	-	1049 KUF
2	Szfv146 (SE96)	89	29-117 815-903	72*** 7.7/53	BN+30	-	3	
2	Szfv147 (SE94)	67	14-80 800-866	71*** 7.3/49	BK+2	-	2	
2	Szfv148 (SE93)	89	16-104 802-890	67*** 4.3/29	BK+2	-	2	
2	Szfv149 (SE101)	58	18-75 804-861	68** 5.0/34	BK+2	-	3	
2	Szfv1500 (SE98)	139	83-221 869-1007	72*** 9.7/66	BK+2	-	3	
2	Szfv155 (SE63)	146	82-227 868-1013	75*** 11.2/82	BN+1	-	3	
2	Szfv157 (SE114)	117	40-156 826-942	68*** 8.4/54	BN+2	-	55	
1	Szfv158 (SE116)	139	93-231 879-1017	70*** 10.4/68	BK+2	-	20	
2	Szfv159 (SE71)	76	188-263 974-1049	74*** 8.8/67	B+4	25	-	1049 KUF
2	Szfv160 (SE72)	166	79-244 865-1030	66*** 7.7/53	B+~100	4	7	
1	Szfv161 (SE74)	75	187-261 973-1047	78*** 10.2/78	B+2	20	2	1049 KUF
1	Szfv163 (SE28)	117	73-189 859-975	75*** 9.5/71	BK+28	-	7	
3	Szfv165 (SE26)	61	202-262 988-1048	84*** 6.1/56	BK+20	25	1	
1	Szfv166 (SE29)	69	47-115 833-901	71*** 5.8/41	B+3	-	23	
H	Szfv168 (SE52_1)	87	177-263 963-1049	71*** 6.5/48	BN+1	37	-	1049 KUF
H	Szfv169 (SE52-2)	35	212-246 998-1032	74*** 4.0/30	BN+1	5	1	
H	Szfv170 (SE52-3)	109	139-247 925-1033	74*** 9.3/70	BN	18	2	
2	Szfv173 (SE88/2)	107	137-243 923-1029	72*** 7.1/52	BK+5	3	8	
3	Szfv175 (SE25)	57	188-244 974-1030	81*** 10.6/84	B+11	19	-	
	Jókai u. 20.							
	Szfv7	237	8-244 794-1030	70*** 13.1/94	B	13		
	Szfv8	204	28-231 814-1017	75*** 11.9/92	B	19		
	Jókai u. 12.							
	Szfv84 (SNR07)	102	9-110 795-896	71*** 5.4/40	BK	-	46	

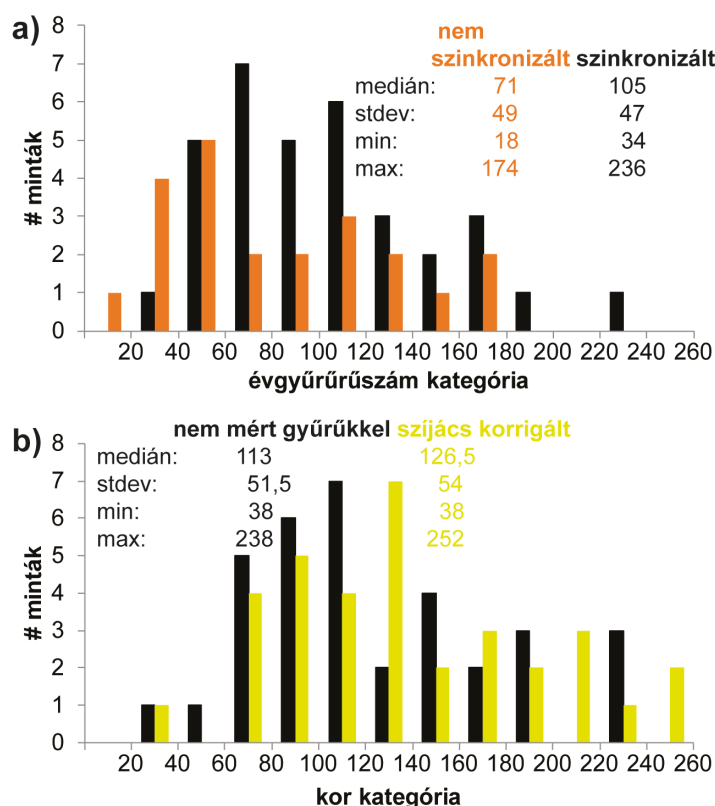
1. táblázat 2. rész

AZ ÉVGYŰRŰSZÉLESSÉGI ADATOK ÉRTÉKELÉSE, NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A teherelosztó faszerkezet említett négy rétege közül a legfelső kivételével valamennyi rétegből sikerült mintát gyűjteni, amelyek közül azonban 10 minta alkalmatlannak bizonyult dendrokronológiai vizsgálatra a jelentős korhadás miatt (1. rétegből: 5 darab, 2. rétegből: 5 darab). Az elemzésre alkalmas mintákban a mérhető évgyűrűszám 18 és 236 között szóródott (10a. ábra). Viszonylag sok minta ($n=24$) tartalmazott 100-nál több mérhető évgyűrűt, ami ígéretes kiindulópont volt az évgyűrűszélesség-adatsorok eredményes szinkronizálásához.

A vizuális és statisztikai összehasonlítások eredményeképpen 34 minta évgyűrűszélesség-adatsorának mintázatát sikerült összehangolni, és ezáltal a növekedésük *egykorú* szakaszait időben rendezni (11. ábra). Jellemzően a rövidebb adatsorok esetében jelentkezett bizonytalan szinkronizálhatóság, míg eredményesebb volt a növekedési mintázatok összehangolása a hosszabb adatsoroknál. A 40-nél kevesebb mérhető évgyűrűt tartalmazó mintáknak csupán hatodát, míg a 180-nál több mérhető évgyűrűt tartalmazó minták mindegyikét sikerült az adatbázisba emelni (10a. ábra). Várható, hogy a kutatás további szakaszában a jelenleg még nem szinkronizált adatsorok egy része illeszthető lesz az adatbázisba.

Az adatbázist alkotó faleletek évgyűrűvastagság-diagramjai összességükben jellegzetes képet mutatnak (11. ábra). Legtöbbjük „szabályos” lefutású, azaz a növekedési ráta maximuma fiatalabb korban észlelhető, majd a kor előrehaladtával a törzsnövekedés exponenciálisan csökken. Az összes mintából számított átlagos évgyűrűvastagság értéke 1,01 mm. Az időben rendezett adathalmaz grafikus képe alapján kitűnik, hogy az adatok által átfogott negyed évezred második felében mintha nagyobb lenne a növekmény. Az átlagos növekedési ráta esetleges időbeli változásának elemzése azonban túlmutat a jelen tanulmány keretein.

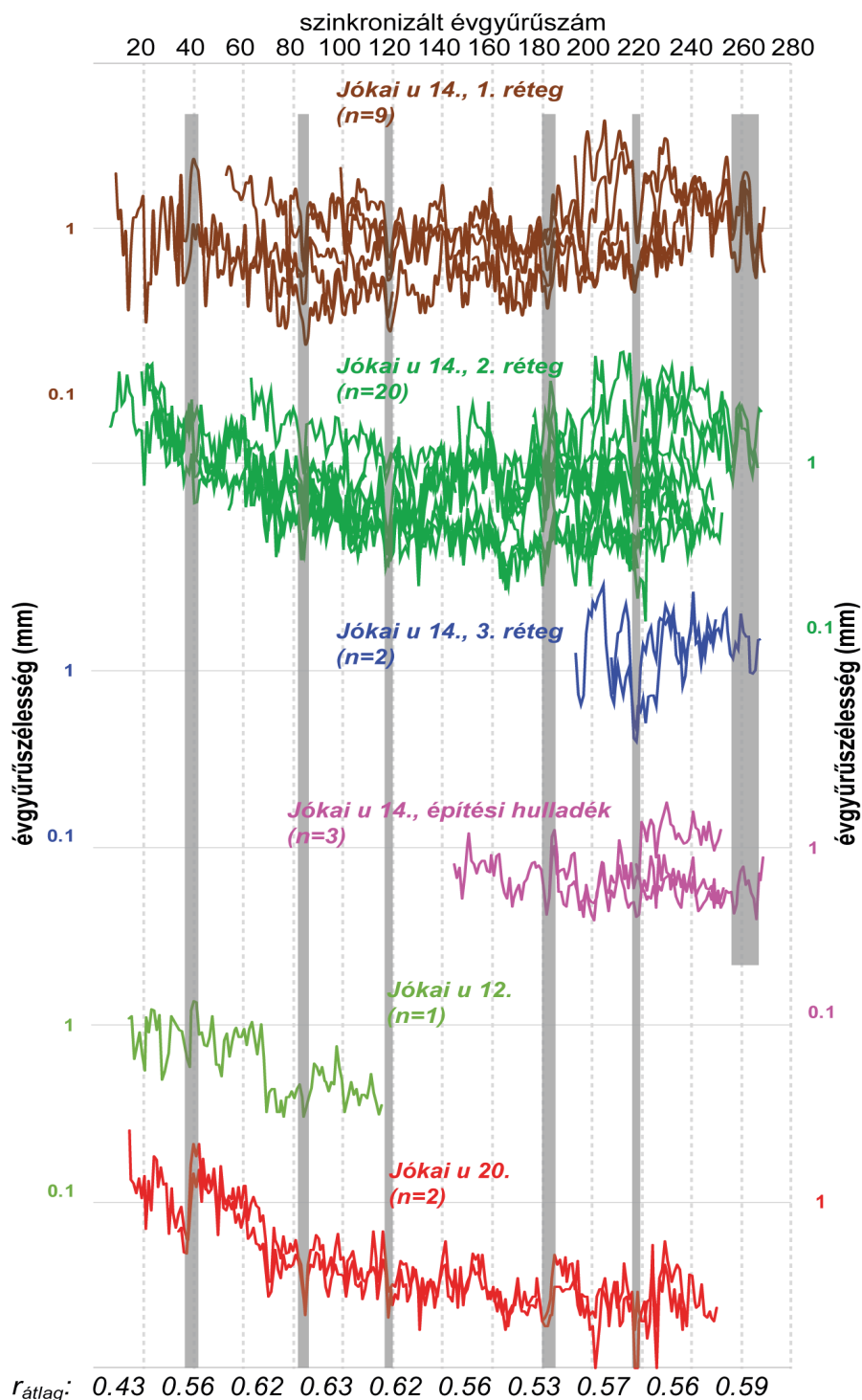

10. ábra

A 2017. és 2019. évi ásatások során a Jókai utca 14. területén előkerült faleletek közül a mérhető évgyűrűket tartalmazó minták eloszlása az évgyűrűszám és a becsült kor alapján.

a: Az 53 db minta eloszlása a mért évgyűrűk száma alapján. A sikeresen szinkronizált mintákra vonatkozó adatokat fekete oszlopok jelölik, a narancssárga oszlopok az eredménytelenül szinkronizált minták adatait mutatják.

b: A 34 db eredményesen szinkronizált minta becsült korának eloszlása a mérhető és nem mérhető évgyűrűk összegével közelítve (fekete), majd a teljes szíjácsévgyűrűvel nem rendelkező minták esetében kiegészítve minimum 20 szíjácsévgyűrűre (sárga). A rekesz-szélesség 20 év mindkét hisztogramnál. Az alap statisztikák a vonatkozó oszlopokkal egyező színnel az ábrán olvashatók.

11. ábra.

Székesfehérvár középkori városfalának Jókai utcai szakaszán feltárt tölgy leletek évgyűrűsége-idősorainak szinkronizált elrendezése.

A felső panelek a 2017. és 2019. évi ásatások során a Jókai utca 14. területén feltárt régészeti rétegek mintáinak évgyűrűvastagság-idősorát ábrázolják a régészetiileg meghatározott rétegek szerint csoportosítva, igazodva a helyszínrajzon alkalmazott színekhez (lásd 4. ábra). Az alsó panelek a Jókai utca 12. és 20. területén feltárt falszakasz alól előkerült tölgy gerendák évgyűrűvastagság-adatsorait ábrázolják.

A panelek címében zárójelben a mintaszám látható. A világosszürke függőleges sávok hat olyan időszakot jeleznek, ahol az adathalmazban markánsan észlelhető a hasonló növekedési mintázat. Az alsó sorban az $r_{\text{átlag}}$ mellett szereplő számok az idősorok között 50 éves szegmensekben 25 éves átfedéssel számított átlagos korrelációs együtthatók.

A régészeti rétegek szerint csoportosítva a mintákat, megállapítható, hogy az 1. rétegből (legalsó réteg) elemzett minták közül 9 darab, a 2. rétegből 20 darab esetben járt eredménnyel az évgűrűsorozatok szinkronizálása (11. ábra). Ez az adott rétegből gyűjtött mintákra vetítve ~50%-os, a mérhető mintákra vetítve ~60%-os eredményességet jelent. A 3. rétegből gyűjtött mindkét minta elemzése eredményes volt, évgűrűszélesség-adatsoraik a szinkronizált sorozatok közé kerültek, akárcsak a terület délnyugati szegletében feltárt építési hulladékból kiemelt három nagyobb fadarabból mért évgűrűadatsorok (11. ábra).

A szijácsévgűrűk száma és a felhasznált fák életkora

A városfal nyomvonalán feltárt tölgy leletek közül a kéreggel vagy kéregre utaló felülettel rendelkező mintákban azonosított szijácsévgűrűk száma 22 és 37 között alakult (1. táblázat). Ez lényegesen több, mint a 20. század végén hazánk tölgyállományaiból gyűjtött minták alapján meghatározott tartomány (12–19 szijácsévgűrű).³¹ A modern tölgyállományokból meghatározott átlagos szijácsévgűrűszám kapcsán Grynaeus³² hangsúlyozta, hogy ez az adat, a vizsgálatához felhasznált minták koreloszlása miatt a 150 évnél fiatalabb fákra érvényes. Ezt azért fontos kiemelni, mert több tölgyállomány esetében is dokumentálták, hogy a szijácséhoz tartozó évgűrűk száma a fák korának növekedésével emelkedik.³³ De, egy felhagyott Balaton-felvidéki legelőerdőn álló, 200 év körüli idős tölgyek esetében meghatározott átlagos szijácsévgűrűszám (19,8 darab) is több,³⁴ mint a modern erdőművelésben vágásérett (~80–100 év) példányokra meghatározott tartomány.³⁵

A székesfehérvári városfal alatt feltárt teherelosztó szerkezet eredményesen szinkronizált mintái már a mérhető évgűrűk száma alapján is viszonylag idős fákban származtak (medián évgűrűszám 105), ami tovább emelkedik, ha figyelembe vesszük a további számolható, de torzulás miatt nem mérhető évgűrűk számát (10b. ábra). Ezekkel a nem mért évgűrűkkel együtt a szinkronizált minták esetében a medián évgűrűszám 113, és 8 minta esetében bizonyosan 160 évnél idősebb egyedből származott a beépített faanyag. Ezért feltételezhető, hogy a teherelosztó szerkezetben felhasznált tölgymintákban észlelt magasabb szijácsévgűrűszám részben azok idős korával magyarázható. A vizsgált mintahalmazban a kéreggel vagy kéregre utaló felülettel azonosított minták esetében a legkevesebb szijácsévgűrű 20 darab volt (*Szf171*, nem szinkronizált minta). Az adatok alapján feltételezhetjük, hogy a 150 évnél idősebb tölgyek esetében, régiókban 20 évgűrű tekinthető a lehetséges legkorábbi kivágási dátum meghatározásához figyelembe veendő minimális szijácsévgűrűszámának.

Ezt az értéket alkalmaztuk mi is a továbbiakban, a teljes szijácsal nem rendelkező minták esetében, hogy további korrekcióval közelítsük a gerendaalapozáshoz felhasznált fák korát (10b. ábra). Az eredmények azt mutatják, hogy nagyon szóródik a teherelosztó szerkezethez felhasznált fák kivágáskori életkora, és jelentős számban vannak képviselve a mai viszonyok között *famatuzsálemek* tekintett idős példányok (6 darab 200 év feletti) is (10b. ábra).

Önmagában az nem ritka, hogy a történeti faszerkezetekben 200 évnél idősebb tölgyek felhasználását igazolták.³⁶ Esetünkben, a széles tartományban szóródó kivágási koreloszlás azt jelzi, hogy egy vegyes korú, idős példányokat jelentős arányban tartalmazó, őserdő-jellegű állományban történt a kitermelés. Mivel nem válogattak a fák között, hanem minden kor- és méretkategóriát kitermeltek, az erdőhasználatra vonatkozó következtetésünk az, hogy az érintett állományban tarvágás történt.³⁷

Fontos megjegyezni, hogy a faanyagban csakis tölgyet azonosítottunk. Az alapozásba beépített faanyagot nagy valószínűséggel a korabeli Fehérváron és közvetlen környezetében termelhették ki, hiszen joggal feltételezhető, hogy az Árpád-korban nagy területen lombos erdők borították a környéket.³⁸ A középkori Fehérvárat egykor környező mocsaras területen a nedvességkedvelő kocsányos tölgy, és a Dunántúli-középhegység lankáin a szárazabb termőhelyet kedvelő kocsánytalan tölgy állományai is életteret találhattak. Azonban egyik faj esetében sem valószínű, hogy homogén állományt alkotott volna, hisz tölgyeseinkben napjainkban is találkozunk egyéb elegy fajokkal (pl. gyertyán, kőris, hársl). Tarvágáskor valószínűsíthető, hogy az elegyfákat is kitermeltek, de ezekkel nem találkozunk a teherelosztó szerkezetben, amiből arra következtethetünk, hogy az építők válogatták a faanyagot. A kevésbé ellenálló fajú fajokat nem használták fel a gerendaalapozásban.

³¹ GRYNÆUS 1996; 2002.

³² GRYNÆUS 2002.

³³ HOLLSTEIN 1965; HUGHES – MILSOM – LEGGETT 1981; SAVIL et al. 1993.

³⁴ KERN 2007.

³⁵ GRYNÆUS 1996; 2002.

³⁶ GRYNÆUS 2015; 2020.

³⁷ GRYNÆUS 2020.

³⁸ Ezt a véleményt erősíti a török utazó, Evlia Cselebi leírása 1664-ből, a korabeli Székesfehérvárról: „A vár falai a mocsárban tíz rőf magasak, vastagságuk ötven láb, mésszel épült erős tömésfalak, kívül és belül cser és tölgyfák vannak. Ezekből a vár korhadt gerendáit évenként megújítják.” LAUSCHMANN 1993.

A Jókai utca 14. területéről származó, és a korábbi Jókai utcai faleletek kapcsolata – Az egyesített adatbázisból meghatározott középkori átlagos tölgy évgűrűszélesség-kronológia

A Jókai utca 14. területén folytatott feltárásokból előkerült gazdag régészeti faanyag szinkronizált adataival eredményesen lehetett párhuzamosítani a Jókai utca 20. területéről származó, és a közelmúltban vizsgált mintákat (Szfv7, Szfv8).³⁹ Az Szfv7 és Szfv8 további szakaszán is felismerhetőek voltak hasonló növekedési mintázatok, de már azok nem estek egybe, és további ismétlések híján lehetetlen volt megbízhatóan javítani a feltételezhető mérési hibákat.⁴⁰ A Jókai utca 14. területén feltárt falszakasz alapozásából előkerült faleletek közül sikeresen szinkronizált 34 darab minta azonban lehetőséget nyújtott a két korábbi minta (Szfv7-8) kései növekedési szakaszának bizonytalan méréseinek újraértékelésére. A revízió eredményeként mindkét minta mérései közül ki lehetett választani a hibásnak és jónak tekinthető méréseket, ezáltal további szakaszokat tudtunk vizsgálatba vonni, így az Szfv7 mintából 237, az Szfv8 mintából 204 növekményt magába foglaló évgűrűsört lehetett az alaphalmazhoz csatolni (11. ábra). Ugyancsak szinkronizálható volt a középkori városfal nyomvonalának folytatásában a Jókai utca 12. területén a 2015-ös tervásatás⁴¹ során feltárt Szfv84 jelű minta évgűrűsorozata (11. ábra) az Szfv7-8 mintákból készített 183 éves átlagolt évgűrű szélesség sorozattal korábban talált egybeesésnek megfelelően.⁴²

A Jókai utca 14. területén folytatott 2017. és 2019. évi ásatások során feltárt 34 falelet, valamint a középkori városfal közeli szakaszai alól korábban előkerült leletek dendrokronológiai módszerekkel rendezett évgűrűszélességadatai nagyon szoros szinkronitást mutatnak (11. ábra, Függelék). A 37 tölgy minta rendezett évgűrűszélességadatainak átlagaként képzett, 263 évet átfogó adatsor azonosítására, utalva a reprezentált időszakra, a fafajra és a származási helyre a Medieval Oak Alba Regia (MOAR1) jelölést alkalmazzuk.

RADIOKARBON ELEMZÉS ÉS KALIBRÁCIÓ

Az eredményesen szinkronizált évgűrűsorozatokhoz tartozó minták közül három darabot választottunk ki ¹⁴C vizsgálatra. A mintákból 5–6 évgűrűt tartalmazó blokkokat hasítottunk ki (2. táblázat). A famintákból kivont α-celulózson zártcsöves grafitizálás⁴³ után történt a ¹⁴C elemzés. A mintaelőkészítést és a ¹⁴C elemzést a Hertelendi Ede Környezetanalitikai Laboratóriumban végezték (ATOMKI, Debrecen).⁴⁴ A ¹⁴C/¹²C és ¹³C/¹²C izotóp arányokat AMS technikával az EnvironMICADAS berendezés használatával végezték.⁴⁵ A ¹⁴C kort a Libby-féle felezési időt (5568 év) és sztenderd protokollt követve számították.⁴⁶ A mérés során történt frakcionálódás korrekciójához az AMS mérés közben meghatározott δ¹³C értékeket használták, amely magában foglalja a természetes és a méréstechnikához köthető frakcionálódást is.

A ¹⁴C korok kalibrációját a “wiggle matching” technikával végeztük az OxCalv.4.4.2. program D_Sequence függvényének segítségével,⁴⁷ valamint az IntCal20⁴⁸ adatbázis felhasználásával. Mivel a 2017–2019 években a középkori városfal nyomvonalán előkerült faleletek évgűrűszélesség-változásait megbízhatóan sikerült szinkronizálni a szomszédos (Jókai utca 20.) falszakaszából korábban feltárt és a közelmúltban elemzett két tölgy minta adatsorával,⁴⁹ így az ezekből mért két további ¹⁴C adatot is be tudtuk vonni a számításba. A dendrokronológiai szinkronizálásnak köszönhetően a ¹⁴C mérésre kimetszett blokkok közti évkülönbséget pontosan meghatározhattuk (2. táblázat). Valamint az Szfv105 mintából ¹⁴C vizsgálatra kimetszett évgűrűblokk szélét tekintve még további 2 évgűrű, a blokk centrális elemét tekintve 4 évgűrű volt a kérges felületig, amit ugyancsak figyelembe kell venni, amikor a “wiggle matching” kalibrációs modell eredményéből az utolsó évgűrűhöz rendelhető kortartományt kívánjuk meghatározni.

³⁹ HORVÁTH et al. 2018.

⁴⁰ HORVÁTH et al. 2018.

⁴¹ SZÜCSI 2016.

⁴² SZÜCSI – MORGÓS – HORVÁTH 2019.

⁴³ RINYU et al. 2013.

⁴⁴ MOLNÁR et al. 2012.

⁴⁵ MOLNÁR et al. 2013.

⁴⁶ STUIVER – POLACH 1977.

⁴⁷ BRONK RAMSAY – VAN DER PLICHT J. – WEININGER 2001.

⁴⁸ REIMER et al. 2020.

⁴⁹ HORVÁTH et al. 2018.

minta kód	szinkronizált pozíció ^a	labor kód ^b	¹⁴ C kor BP	nem modellezett cal AD (95.4%)		modellezett cal AD (95.4%)		A (%)
				-tól	-ig	-tól	-ig	
Szfv100	11-14	DeA-20888	1259±28	670	778	746	805	60.4
				(75.4%)		(93.0%)		
				786	830	816	822	
				(17.2%)		(2.4%)		
Szfv8/1 ^c	44-46	DeA-4834	1198±18	855	872			99.4
				(2.8%)				
				774	884	779	838	
						(93.0%)		
Szfv8/2 ^c	156-166	DeA-4835	1086±17	848		848	856	41.1
				(2.4%)				
				894	927	895	954	
				(33.4%)		(93.2%)		
Szfv85	200-204	DeA-20889	1116±27	946	997	964	972	90.0
				(58.1%)		(2.4%)		
				1006	1016			
				(3.9%)				
Szfv105	257-261	DeA-20887	969±27	778	781	936	995	69
				(0.4%)		(93.0%)		
				881	994	1006	1012	
				(95.1%)		(2.4%)		
utolsó gyűrű				1022	1054	994	1053	
				(24.6%)		(93.0%)		
				1060	1158	1064	1070	
				(70.8%)		(2.4%)		

2. táblázat

A Székesfehérvár középkori városfalának nyomvonalán feltárt faleletek közül ¹⁴C elemzésre kiválasztott minták radiokarbon korok és a kalibrált dátumok.

A „nem modellezett” fejlécű oszlopban a hagyományos egyedi kalibráció eredményei szerepelnek a tartományok kezdő és végdátumaival, valamint a tartományhoz tartozó valószínűséggel, míg a „modellezett” fejlécű oszlopban a „wiggles matching” technikával végzett kalibráció naptári kezdő és végdátumai.

A: az OxCal „wiggles matching” modell egyedi egyezési százaléka

^a: a radiokarbon elemzésre felhasznált blokk által lefedett évek a szinkronizált évgyűrűhalmoz közös időskáláján

^b: a debreceni AMS labor egyedi azonosító kódja⁵⁰

^c: eredeti közlés eredményei⁵¹ itt újra kalibrálva, és a modellezett korok is újra számolva

A FAMARADVÁNYOK KORA A RADIOKARBON ADATOK ALAPJÁN

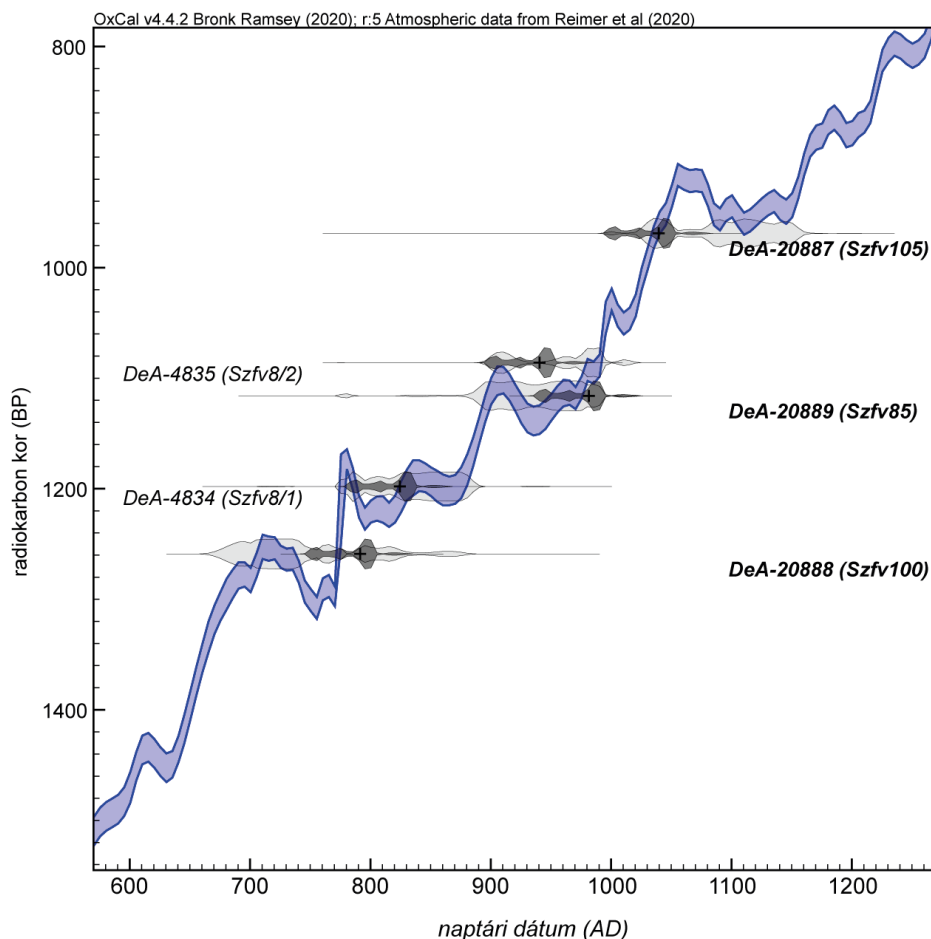
A Jókai utca 14. területén feltárt faleletek dendrokronológiai módszerekkel szinkronizált évgyűrűszélességsorozataiból nyert ¹⁴C korok összhangban voltak az évgyűrűk alapján várt relatív helyzetekkel, és hasonló időszakot körvonalaztak, mint amit korábban már a Jókai utca 20. területén feltárt faleletek mintái jeleztek (2. táblázat). A dendrokronológiai szinkronizálásnak köszönhetően a radiokarbon korok között eltelt évek száma megállapítható, így az öt radiokarbon adat korkülönbségeket rögzítő együttes kalibrálásával (ún. „wiggles matching” technika) a becsült naptári dátumok intervalluma lényegesen pontosabb lett (12. ábra, 2. táblázat). Az egyezési index (A), amely azt mutatja, hogy az egyedi mintákra kapott eloszlások hogy illeszkednek a modellhez, egy esetben kisebb (41,1%), de az összes többi esetben meghaladja a 60%-os kritikus szintet. Az Szfv8/2 (DeA-4835) esetében tapasztalt gyengébb illeszkedés oka valószínűleg az, hogy a kor a kalibráló görbe egy „hullámzó” szakaszára esik (12. ábra).

⁵⁰ MOLNÁR et al. 2012.

⁵¹ HORVÁTH et al. 2018.

A radiokarbon kalibráció eredménye alapján a Székesfehérvár középkori kő városfalának alapozásához felhasznált fák a 8. század második fele és a 11. század második fele között növekedtek. A várost védő kőfal építésének szempontjából a kőfal fa alapozásához használt tölgyfák utolsó növekedési évgűrűjéhez rendelhető dátum kiemelten fontos, mivel ez közelíti leginkább a konstrukció lehetséges építési idejét. A kalibrált korok modellezett eloszlásának 95%-os tartománya két intervallumot jelöl ki, amelyeket az Szfv105-ös jelű minta utolsó évgűrűjére vetítve 998–1057 AD és 1068–1074 AD naptári időszakot kapunk, ám a korábbihoz tartozó valószínűség sokkal nagyobb (2. táblázat). A legsós, 1. rétegből származó Szfv105 jelű minta utolsó évgűrűje a teljes szinkronizált mintahalmaznak is utolsó növekménye, és vele egybeesnek a 2. rétegből származó (Szfv159), valamint fahulladékból kiemelt (Szfv168) kéregmaradványos minták záró évgűrűi is.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a radiokarbon adatok szerint Székesfehérvár középkori városfalának alapozásához felhasznált fák kivágása legvalószínűbben a 11. század első felében történt.

12. ábra

Székesfehérvár középkori városfalának nyomvonalán

a Jókai utca 14. és 20. területén feltárt faleletekből mért ^{14}C korok kalibrációja.

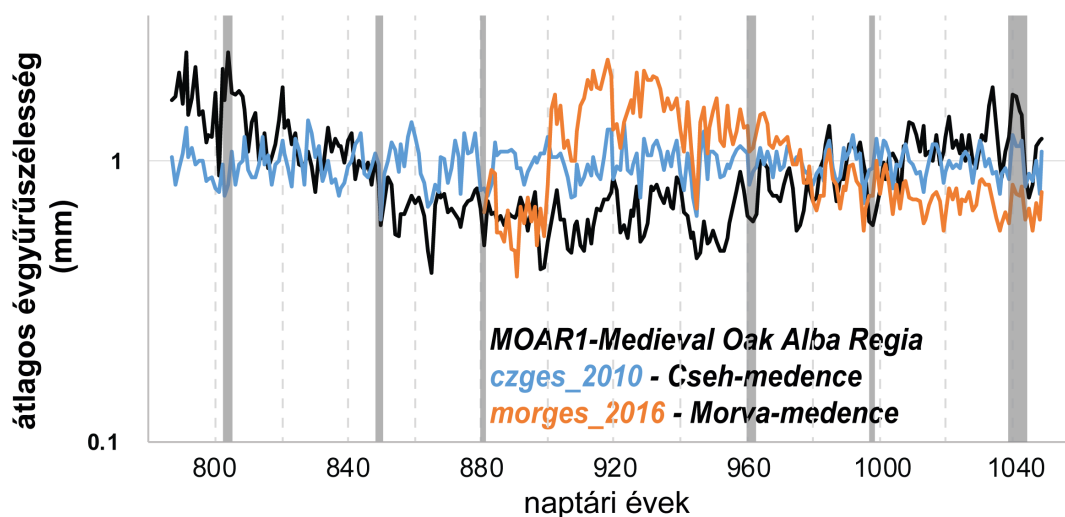
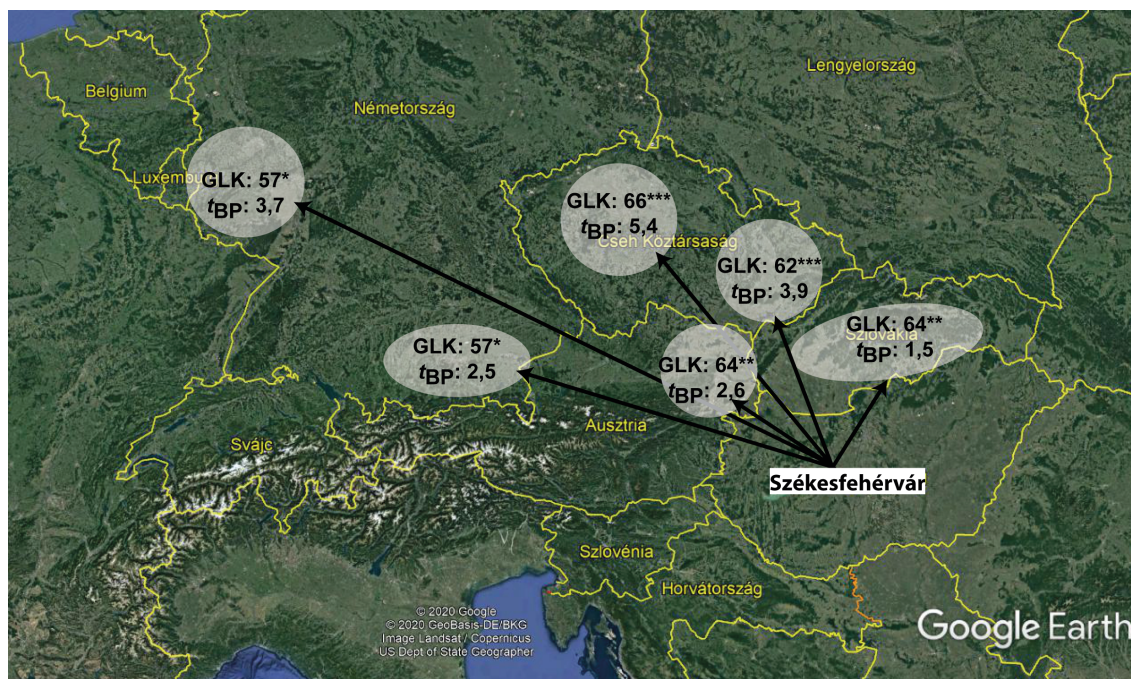
A világosszürke árnyékolás az egyedi kalibrációval kapott valószínűségi eloszlás, a sötétszürke rész pedig a pontosított eredmény, amit az ^{14}C adatok közti különbségeket rögzítő együttes kalibrálással („wiggle matching” technika) nyert valószínűségi eloszlást mutatja.

A jobbra rendezett feliratok az új ^{14}C elemzésekhez tartozó labor kódok és zárójelben a dendrokronológiailag elemzett minta kódja, amelyből az elemzett blokk származott. Balra rendezve a Jókai utca 20. területéről származó korábban vizsgált ⁵² adatok. Mivel azoknak a mintáknak az évgűrűsűrűség-adatsorait sikeresen lehetett szinkronizálni a Jókai utca 14-ről gyűjtött mintákkal, így ezeket a ^{14}C korokat is be lehetett vonni az együttes kalibrálásba. A közel átlósan futó világoskék hullámzó sáv a referencia adatbázis⁵³ adatainak tartományát jelzi.

⁵² HORVÁTH et al. 2018.

⁵³ REIMER et al. 2020.

A MEDIEVAL OAK ALBA REGIA (MOAR1) KRONOLÓGIA KAPCSOLATA KÖZÉP-EURÓPA AZONOS KORÚ TÖLGY ÉVGYŰRŰKRONOLÓGIÁIVAL

13. ábra

A fehérvári MOAR1 tölgy kronológia kapcsolata Szlovákia⁵⁴, a Cseh-medence⁵⁵, a Morva-medence⁵⁶, Kelet-Ausztria⁵⁷, Dél-Németország⁵⁸ és Nyugat-Németország⁵⁹ területére alkotott azonos korú tölgy évgűrűkronológiákkal. A referencia tölgy kronológiák származási helyét fehér árnyékolás jelöli, és ebben olvashatók az 1049 AD záróévre kapott fontosabb szinkronizációs statisztikák (részletezve 3. táblázat). Az alsó panelben a MOAR1 átlagos tölgy évgűrűszélességkronológia és a két legjobb szinkronizációs eredményt adó referencia idősorainak grafikonjai láthatók. A függőleges szürke sávok a székesfehérvári történelmi faanyagban markánsan észlelhető közös növekedési mintázatok helyét jelöli, amelyek a 11. ábrán kiemelve szerepeltek.

⁵⁴ SKGES2013, lefedett időszak: 967-2013AD, PROKOP et al. 2016.

⁵⁵ czges2010_det lefedett időszak: 352-2006AD, KOLÁŘ et al. 2012.

⁵⁶ morges_2016, lefedett időszak: 881-2014AD, PROKOP et al. 2017.

⁵⁷ OstQS-c1, lefedett időszak: 931-2011AD, GEIHOFFER et al. 2005.

⁵⁸ SüdDeutsch (0525003M), lefedett időszak: 631-1950AD, Dieter Eckstein személyes közlés.

⁵⁹ WestDeutsch (0525001M), lefedett időszak: 822-1964 AD, Dieter Eckstein személyes közlés.

A radiokarbon kalibráció által jelzett időtartományt elérő, megbízhatóan keltezett tölgy kronológia jelenleg nem áll rendelkezésre hazánkban.⁶⁰ Ezért a Székesfehérvár középkori városfalának nyomvonalán feltárt faleletekből összeállított MOAR1 tölgy kronológiát az első évezrednél korábbra visszanyúló, a környékbeli országok tölgy kronológiáival hasonlítottuk össze (13. ábra, 3. táblázat).

Referencia kronológia (ország/kronológia név)	Átfedés (év)	GLK	t_{BP}	CDI
Csehország, Cseh-medence: czeges2010_det (352-2006)	263	66%***	5,4	36
Csehország, Morva-medence: morges2016 (881-2014)	169	62%***	3,9	22
Németország: WestDeutsch (0525001M) (822-1964)	228	57%*	3,7	20
Ausztria: Kelet-Ausztria OstQs-c1 (931-2011)	118	64%***	2,6	14
Németország: SüdDeutsch (0525003M) (631-1950)	263	57%*	2,5	12
Szlovákia: SKGES2013 (967-2013)	83	64%***	1,5	9

3. táblázat

A fehérvári MOAR1 lebegő kronológia közép-európai tölgy referenciakronológiákkal végzett keresztdatálásának paraméterei az 1049 AD záróévre csökkenő t_{BP} értékek szerint rendezve.

*Jelölések: együttfutási % (Gleichläufigkeit)(Glk) és statisztikai megbízhatósága szintje * $p < 0.05$, *** $p < 0.001$, a Baillie és Pilcher féle t -érték (t_{BP}) és a keresztdatálási index (cross date index)(CDI).*

A 11. század első felét elérő környékbeli tölgy kronológiák közül a cseh⁶¹ és a morva⁶² területekre felállított referencia adatsorok jó statisztikai mutatókkal egybehangzóan 1049 AD dátummal azonosították a MOAR1 tölgykronológia utolsó adatpontját (13. ábra). Ugyanerre a dátumra keltezte a MOAR1 tölgykronológia záróévét két németországi⁶³ tölgykronológia is.

Ha a MOAR1 tölgykronológiának a közép-európai tölgy referenciákkal az 1049 AD záróévre végzett statisztikai összevetésekor kapott mutatók térbeli alakulását szemléljük, megállapítható, hogy a többi kronológiával is az elfogadhatóság határán alakulnak a paraméterek (13. ábra). A térben közelebbi tölgy referenciákkal a GLK meghaladja az elfogadhatósági küszöböt, de a t_{BP} érték nem. Azonban a kelet Ausztria⁶⁴ és a Szlovákia⁶⁵ területéről származó történeti tölgy mintákból képzett évgyűrűszélesség-adatbázis közös gyengéje, hogy az 1100 AD előtti szakaszon a mintaszám már csekély, így ebben az időszakban ezek kevésbé tekinthetők megbízható referenciának. Elfogadva, hogy a $t_{BP} > 6$ az a küszöbérték, amely már jelezheti azt, hogy a faminták a referencia kronológia által reprezentált állományból (gyakorlatilag a gyűjtési területről) származnak,⁶⁶ a jobban reprezentált állományoknál sem látunk ezt a küszöbszintet meghaladó értéket (13. ábra). Ez, közvetett módon, támogatja a korábban megfogalmazott véleményt, hogy a teherelosztó szerkezethez felhasznált tölgyek a középkori várost körülölelő erdőségekből vágták ki.

A szomszédos tölgy referenciákkal végzett összehasonlításban az utolsó évgyűrűre kapott 1049 AD összhangban van a ^{14}C kormeghatározás eredményeül kapott kalibrált intervallummal. A két független megközelítés egymást erősítő eredménye alapján elfogadhatónak tűnik az 1049 AD évgyűrűhöz rendelhető naptári kor. Mivel a rendezett adatbázis utolsó évgyűrűjét képviselő minták kéreggel vagy kéregre utaló felülettel rendelkeztek, ezért ezt az időpontot a teherelosztó szerkezethez felhasznált fák kivágási időpontjának tekinthetjük. Továbbá, mivel ezeknél a kérget vagy kéregre utaló felületet őrző mintáknál a záró évgyűrűben a korai pászta teljesen kifejlődött, de a kései pászta is kifejlődött, így a fák kivágása 1049 késő ősze és 1050 tavasza között történhetett.

⁶⁰ GRYNAEUS 2015; KERN 2014.

⁶¹ KOLÁŘ et al. 2012.

⁶² PROKOP et al. 2017.

⁶³ SüdDeutsch (0525003M), WestDeutsch (0525001M), Dieter Eckstein személyes közlése.

⁶⁴ GEIHOFFER et al. 2005.

⁶⁵ PROKOP et al. 2016.

⁶⁶ HANECA et al., 2005.

ÖSSZEFOGLALÁS

A középkori Fehérvár kő városfalának építési idejét mindmáig homály övezi. Közvetett adatok alapján a 13–14. századot tekintik a legvalószínűbb építési időszaknak. Ezen az állásponton a múlt század '80-as éveiben kezdődő, mind a mai napig tartó, jelentős régészeti eredményeket produkáló feltárások sem változtattak.

Az 1980-as években a nyugati városfal alól előkerült faleletek radiokarbon vizsgálatának eredményei alapján alakult ki az a vélemény, hogy a középkori várost védő fal építési ideje jóval korábbra, a 11. századra tehető.

A 2017. és 2019. évi Jókai utca 14. szám alatti ásások jelentős eredménye volt, hogy struktúrájában jól felismerhetően először sikerült egységében feltárni a középkori városfal fontos elemeit, többek között a fal alapozását biztosító, fából készült teherhordó rácsszerkezetet. A Jókai utca 14. területén feltárt 34 falelet, valamint a középkori városfal közeli szakaszai alól korábban előkerült három, további lelet dendrokronológiai módszerekkel rendezett évgyűrűszélesség-adatai nagyon szoros szinkronitást mutattak. Az összesen 37 tölgy minta rendezett évgyűrűszélesség-adatainak átlagaként képzett, 263 évet átfogó adatsor azonosítására, utalva a reprezentált időszakra, a fafajra és a származási helyre, a Medieval Oak Alba Regia (*MOAR1*) jelölést alkalmazzuk. Mivel a becsülhető kivágási korok széles tartományban szóródnak, és a felhasznált faanyagban számos igen idős példány (>200 éves) is előfordul, feltételezhető az erdőhasználatra vonatkozó tarvágás.

A kivágás dátumának pontosítására *MOAR1* átlagos tölgy évgyűrűszélesség-adatsort a 11. századnál korábbra visszanyúló környékbeli tölgy referenciákkal hasonlítottuk össze. A szomszédos tölgy referenciákkal végzett összehasonlításban az utolsó évgyűrűre kapott 1049 AD összhangban van a ^{14}C kormeghatározás eredményeül kapott kalibrált intervallummal. A két független megközelítés egymást erősítő eredménye alapján elfogadhatónak tűnik az 1049 AD évgyűrűhöz rendelhető naptári kor. Figyelembe véve, hogy az adatbázis utolsó pontját (záróévé) képviselő, kérget vagy kéregre utaló felületet őrző mintáknál a záró évgyűrűben a korai pászta teljesen kifejlődött, de a kései pászta is kifejlődött, *a fáék kivágása 1049 késő ősze és 1050 tavasza között történt.*

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Tisztelettel emlékezünk a Szent István Múzeum volt vezetőjére, Fülöp Gyulára és munkatársára, Siklósi Gyulára, akiknek egykori támogatása nagyban hozzájárult e tanulmány megszületéséhez. Köszönet a fiatal régészgeneráció tagjainak: Szöllősy Csillának, Csoltkó Emesének és Szücsi Frigyesnek, a segítő szakmai közreműködésükért. Köszönetünket fejezzük ki Tomáš Kolár, Michal Rybníček és Tomáš Kyncl cseh és Michael Grabner osztrák dendrokronológusoknak, akik lehetővé tették a referencia kronológiáikkal történő összehasonlítást.

IRODALOM

- BAILLIE Michael G. L. – PILCHER Jon R.
1973 A simple cross-dating programme for tree-ring research. *Tree-Ring Bulletin* 33. 7–14.
- BRONK Ramsay, C. – VAN DER PLICHT J. – WEININGER B.
2001 “Wiggle–matching” radiocarbon dates. *Radiocarbon* 43/2A. 381–389.
- ECKSTEIN, Dieter – BAUCH, Josef
1969 Beitrag zur Rationalisierung eines dendrochronologischen Verfahrens und zur Analyse seiner Aussagesicherheit. *Forstwissenschaftliches Centralblatt* 88/4. 230–250.
- FOWLER, A. M. – BRIDGE, M. C.
2017 Empirically-determined statistical significance of the Baillie and Pilcher (1973) t statistic for British Isles oak. *Dendrochronologia* 42. 51–55.
- GEIHOFFER et al.
Geihofer, Daniela – Grabner, Michael – Gelhart, Johannes – Wimmer, Rupert – Fuchsberger, Hermann
2005 New master chronologies from historical and archaeological timbers in Eastern Austria. In: Sarlatto, M. – di Filippo, A. – Piovesan, G. – Romagnoli, M. (eds.): *EuroDendro 2005. Proceedings of the EuroDendro 2005*. Viterbo. 50–51.
- GREGUSS Pál
1945 *A közép-európai lomblevelű fák és cserjék meghatározása szövetani alapon*. Budapest.
- GRISSINO-MAYER, H.D.
2001 Evaluating crossdating accuracy: A manual and tutorial for the computer program COFECHA. *Tree-Ring Research* 57(2) 205–221.
- GRYNAEUS András
1996 Progress of dendrochronological research in Hungary. *Dendrochronologia* 14. 223–226.
2000 Új forráscsoport? A dendrokronológia eredményei és a történettudomány. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem*. Budapest. 305–325.
2002 Dendrokronológiai kutatások és eredményei Magyarországon. *Földtani Közlemény* 132. 265–272.
2015 *Miről mesélnek a régi fák évgyűrűi? (Régészet, dendrokronológia, klímátörténet)*. Budapest.
2020 Dendrochronology and Environmental History: The Difficulties of Interpretation. *Hungarian Historical Review* 9. 302–314.
- HANECA et al.
HANECA, K. – WAZNY, T. – VAN ACKER, J. – BEECKMAN, H.
2005 Provenancing Baltic timber from art historical objects: success and limitations. *Journal of Archaeological Science* 32. 261–271.
- HOLMES, R. L.
1983 Computer-assisted quality control in tree-ring dating and measurement. *Tree-Ring Bulletin* 43. 69–78.
- HOLLSTEIN, E.
1965 Jahrringchronologische Datierung von Eichenholzern ohne Waldkante. *Bonner Jahrbuch* 165. 12–27.
- HORVÁTH et al.
HORVÁTH Emil – SZÜCSI Frigyes – KERN Zoltán – MORGÓS András
2018 Dendrochronological and radiocarbon analysis of the beam foundation of the medieval stone wall of Székesfehérvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69. 169–183.

HORVÁTH Emil – MORGÓS András

2019 A székesfehérvári Szent István Király Múzeum 2018. évi tervésatásán – Székesfehérvár, Bástyá utca 15. szám, Szoborkert – feltárt faletek dendrokronológiai vizsgálata. *Alba Regia* 47. 46–64.

HUGHES, M. K. – MILSOM, S. J. – LEGGETT, P. A.

1981 Sapwood estimates in the interpretation of tree-ring dates. *Journal of Archaeological Science* 8(4) 381–390.

KERN Zoltán

2007 Évgyűrűvizsgálatok a Balaton-felvidéken és a Déli-Bakonyban. In: Gömöri János (szerk.): *Az erdő és a fa régészete és néprajza kézművesipar-történeti megközelítésben (Archaeology and ethnography of forest and wood in approximation of handicraft history)*. Sopron. 89–102.

2014 Kormeghatározás és éghajlati rekonstrukció faévgűrűk segítségével. *Erdészeti Lapok* 149/10. 328–331.

KOLÁŘ et al.

KOLÁŘ, T., – KYNCL, T. – RYBNÍČEK, M.

2012 Oak chronology development in the Czech Republic and its teleconnection on a European scale. *Dendrochronologia* 30. 243–248.

LAUSCHMANN Gyula

1993 Székesfehérvár története I. kötet. A honfoglalástól a török kiűzéséig (895–1688) Székesfehérvár.

MOLNÁR et al.

MOLNÁR Mihály – RINYU László – JANOVICS Róbert – MAJOR István – VERES Mihály

2012 Az új debreceni C-14 laboratórium bemutatása (Introduction of the new AMS C-14 laboratory in Debrecen). *Archeometriai Műhely* 9. 147–160.

MOLNÁR Mihály – RINYU László – VERES Mihály – SEILER, Martin – WACKER, Lucas – SYNAL, Hans-Arno

2013 EnvironMICADAS: a mini 14C-AMS with enhanced gas ion source interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL), Hungary. *Radiocarbon* 55. 338–344.

MORGÓS András

2002 A dendrokronológiáról. *Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 2. 13–25.

2007 Faanyagok kormeghatározása – dendrokronológia és a magyarországi helyzet/Dating of wood – Dendrochronology and the situation of dendrochronology in Hungary. In: Gömöri János (szerk.): *Az erdő és a fa régészete és néprajza – kézművesipar-történeti megközelítésben/ Archaeology and Ethnography of Forest and Wood – In approximation of handicraft history*. Sopron. 31–88.

PROKOP et al.

PROKOP, O. – KOLÁŘ, T. – BÜNTGEN, U. – KYNCL, J. – KYNCL, T. – BOŠELA, M. – CHOMA, M. – BARTÁ, P. – RYBNÍČEK, M.

2016 On the palaeoclimatic potential of a millennium-long oak ring width chronology from Slovakia. *Dendrochronologia* 40. 93–101.

PROKOP, O. – KOLÁŘ, T. – KYNCL, T. – RYBNÍČEK, M.

2017 Updating the Czech millennia-long oak tree-ring width chronology. *Tree-Ring Research* 73. 47–52.

REIMER et al.

REIMER, P. – AUSTIN, W. – BARD, E. – BAYLISS, A. – BLACKWELL, P. – BRONK RAMSEY, C.

2020 The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62(4) 725 EnvironMICADAS: a mini 14C-AMS with enhanced gas ion source interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies 757.

RINN Frank

2005 *TSAP reference manual*. Heidelberg.

RINYU et al.

- RINYU L. – MOLNÁR M. – MAJOR I. – NAGY T. – VERESS M. – KIMÁK Á. – WACKER L. – SYNAL H. A.
2013 Optimization of sealed tube graphitization method for environmental C-14 studies using MICADAS. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B: Beam Interactions with Materials and Atoms* 294. 270–275.

SAVILL et al.

- SAVILL, P. S. – KANOWSKI, P. J. – GOURLAY, I. D. – JARVIS, A. R.
1993 Genetic and intra-tree variation in the number of sapwood rings in *Quercus robur* and *Q. petraea*. *Silvae genetica* 42(6). 371–375.

SIKLÓSI Gyula

- 1999 *Die mittelalterlichen Wehranlagen, Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár*. Budapest.

STUIVER, M. – POLACH, H. A.

- 1977 Reporting of C-14 data – Discussion. *Radiocarbon* 19. 355–363.

SZŐLLŐSY Csilla

- 2019 Székesfehérvár északkeleti erődítésének újabb részletei. Régészeti kutatások a Bástyá utcában. *Alba Regia* 47. 35–45.
2020 Előzetes beszámoló a Székesfehérvár, Jókai Mór utcai feltárásról. In: Bíró Gyöngyvér – Pintér-Nagy Katalin – Szébenyi Tamás (szerk.): *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 7. 371–381.

SZÜCSI Frigyes

- 2016 Székesfehérvár, Jókai Mór u. 12. tervásatás. *Alba Regia* 44. 187.

SZÜCSI Frigyes – MORGÓS András – HORVÁTH Emil

- 2017 A székesfehérvári új Budai kapu 17–18. századi fahídja: ásatási és dendrokronológiai eredmények. *Alba Regia* 45. 193–208.
2019 Székesfehérvár kő városfalának gerendaalapozásából származó minták dendrokronológiai és radio-karbon vizsgálati eredményei a régészeti és történeti adatok tükrében. *Alba Regia* 47. 9–33.

SZÜCSI Frigyes – SZŐLLŐSY Csilla

- 2020 Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14., 2019. évi tervásatásának eredményei. *CASTRUM. A Castrum Bene Egyesület folyóirata* 23. 165–177.

ANDRÁS MORGÓS – ZOLTÁN KERN – EMIL HORVÁTH

DENDROCHRONOLOGICAL AND RADIOCARBON ANALYSIS OF THE 11TH C. OAK TIMBERS FROM THE BEAM FOUNDATION UNDER THE MEDIEVAL STONE WALL OF SZÉKESFEHÉRVÁR

The construction period of the stone wall of the medieval Fehérvár, current city is Székesfehérvár, is still debated. Based on indirect data the 13–14th century was considered as the most likely period of construction. This opinion has not yet been changed by the excavations continuing since the 1980s resulting significant archaeological materials and results. Based on the radiocarbon ages obtained recently from the samples from oak foundation excavated under the western city wall in the 1980s an opinion emerged, that the stone wall protecting the medieval city could be constructed already in the second half of the 11th century.

The 2017 and 2019 excavations at 14 Jókai Street site revealed significant finds of a well-recognizable intact structure with important elements of the medieval city wall, that could be first explored in its completeness, including the wooden load-bearing lattice structure that provided the foundation of the wall.

The Medieval Oak Alba Regia (MOAR1) chronology is the proposed name to identify the data set constructed by averaging of the arranged annual ring width data of the 37 oak samples covering 263 years. The name refers to the represented period, tree species, and place of origin. Since the estimated felling ages of the trees used in the construction are spread over a wide range and there are many very old individuals (estimated cambial age is over 200 years) it can be assumed that there was no selection during the timber extraction instead the entire forest was cut down.

Based on the results of the radiocarbon dating, the trees used in the foundation of the medieval city wall of Székesfehérvár were most likely cut in the first half of the 11th century. To improve the accuracy of the estimated felling date of the timber, the MOAR1 oak mean ringwidth data set was compared to oak reference chronologies available from the surroundings dating back to the 11th century AD. The 1049 AD date obtained in comparison with these oak references for the terminal ring in MOAR1 dataset is consistent with the calibrated interval of the 14C analysis. The mutually reinforcing results of the two independent approaches suggests that 1049 AD is acceptable as the calendar date of the formation of the last increment in the MOAR1 dataset. Considering that samples having bark or waney edge have fully developed early wood and late wood in the terminal increment (closing year) the trees could be felled between late autumn of 1049 AD and spring of 1050 AD.

FÜGGELÉK

PART 5: CORRELATION OF SERIES BY SEGMENTS: 23:13 Sun 04 Oct 2020 Page 5

Correlations of 50-year dated segments, lagged 25 years

Flags: A = correlation under 0.3281 but highest as dated

B = correlation higher at other than dated position

Seq	Series	Time_span	775 824	800 849	825 874	850 899	875 924	900 949	925 974	950 999	975 1024	1000 1049
1	Szfv149	804 861		.53	.59							
2	Szfv147	800 866		.60	.57							
3	Szfv148	802 890		.40	.55	.43						
4	Szfv84	795 896	.45	.49	.54	.54						
5	Szfv108	789 900	.15B	.49	.67	.57	.56					
6	Szfv166	833 901			.44	.57	.54					
7	Szfv146	815 903		.58	.75	.72	.60					
8	Szfv100	787 926	.49	.62	.52	.50	.66	.66				
9	Szfv157	826 942			.69	.82	.68	.55				
10	Szfv107	849 968			.40	.42	.62	.52	.48			
11	Szfv163	859 975				.64	.62	.52	.41	.45		
12	Szfv90	927 993						.62	.62			
13	Szfv89	845 999			.71	.73	.67	.46	.33B	.47		
14	Szfv104	947 1001						.67	.62	.62		
15	Szfv150	869 1007				.49	.67	.62	.61	.62	.64	
16	Szfv114	932 1012						.56	.68	.75		
17	Szfv155	868 1013				.81	.81	.75	.72	.69	.56	
18	Szfv158	879 1017					.62	.70	.64	.66	.68	
19	Szfv8	814 1017		.67	.71	.71	.67	.54	.47	.46	.51	
20	Szfv95	847 1019			.74	.78	.67	.52	.37B	.36B	.35	
21	Szfv99	844 1021			.60	.61	.39	.30A	.42	.55	.54	
22	Szfv98	835 1022			.81	.77	.60	.50	.34	.30B	.24B	
23	Szfv173	923 1029					.78	.77	.67	.65	.59	
24	Szfv160	865 1030				.52	.48	.31B	.35B	.57	.55	.51
25	Szfv175	974 1030							.59	.59	.61	
26	Szfv7	794 1030	.62	.64	.67	.67	.64	.61	.53	.52	.42	.37
27	Szfv169	998 1032									.48	
28	Szfv112	949 1033						.64	.64	.39	.43	
29	Szfv170	925 1033						.57	.74	.79	.71	
30	Szfv117	993 1041								.44		
31	Szfv161	973 1047							.59	.58	.64	
32	Szfv85	957 1047							.58	.69	.70	
33	Szfv165	988 1048								.68	.71	
34	Szfv105	813 1049		.59	.59	.64	.71	.64	.57	.63	.58	.53
35	Szfv145	974 1049							.52	.57	.73	
36	Szfv159	974 1049							.55	.56	.75	
37	Szfv168	963 1049							.64	.64	.41	
Av segment correlation			0.43	0.56	0.62	0.63	0.62	0.56	0.53	0.57	0.56	0.59

Székesfehérvár középkori kő városháza alatt feltárt teherelosztó szerkezetből származó 37 tölgy minta évgyűrűsűrűségi adatának rendezett halmozán végzett keresztkorrelációs vizsgálat eredménytáblája.

A „Series” fejlécű oszlopban a dendrokronológiai vizsgálatnál használt mintakód, a „Time_span” fejlécű oszlopban a feltételezhető kezdő és végdátum olvasható. A táblázat fő részében a sor elején szereplő mintakódhoz tartozó adatsor és a többi minta átlagából számított adatsor között 50 éves szegmensekben 25 éves léptéttel számított Pearson-féle korrelációs együttható szerepel. A táblázat utolsó sorában az időszakokra számított átlagok olvashatók. Az itt nem részletezett jelölések részletes magyarázata iránt érdeklődőknek a COFECHA program (HOLMES 1983) leírása és egy felhasználói útmutató (GRISSINO – MAYER 2001) ajánlható.

DR. GRYNÆUS ANDRÁS

A JÓKAI UTCAI MINTÁK DENDROKRONOLÓGIAI ELEMZÉSE

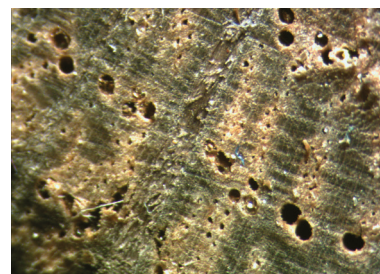
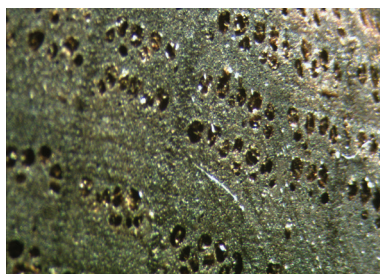
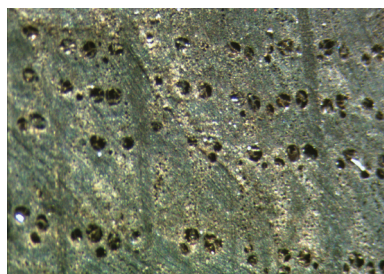
A Jókai Mór utca 14. számú telken 2017-ben és 2019-ben folyó ásatások vezetői, Szöllősy Csilla és Szücsi Frigyes kérték a Magyar Dendrokronológiai Laboratóriumtól a feltárások során előkerült famaradványok vizsgálatát. 2017-ben 31, két évvel később 24 maradványból vettünk mintát.¹ A mintákon két vizsgálatot végeztünk el: először sztereo-binokuláris mikroszkóp 18-szoros nagyítása mellett a xylotómiai elemzést, azaz a fafajmeghatározást. Ezt követte a dendrokronológiai elemzés.

A MINTAANYAG ÁLLAPOTA

A 2017-es ásatáson feltárt maradványok megtartása jó volt, a minták évgűrűszerkezete jól vizsgálható volt. Ezzel szemben a 2019-es anyag megtartása vegyes volt. Voltak jó megtartású maradványok éppúgy, mint nagyon rossz állapotúak, korhadtak. Több minta az eredeti állapotuk és a tárolás közbeni kiszáradás következtében részben vagy egészében vizsgálhatatlanná vált. Így ezen minták esetében csak a xylotómiai vizsgálat, azaz a fafajmeghatározás volt elvégezhető. A vizsgálható állapotú maradványok legkülső (a fa szíjácsához tartozó) évgűrűi is általában károsodtak, így lényegében lehetetlenné vált az évre, vagy hozzávetőleges pontossággal meghatározott keltezés. Ez fölhívja a figyelmet arra az ásatástechnikai és tárolási nehézségre, hogy a fa (sőt általánosságban a szerves) maradványok kényesek. A kiszáradásuk, megpenészedésük érdemi információvesztést okozhatnak. Ugyanakkor méretük miatt a megfelelő tárolás érdemi nehézséget okoz. A megoldás az „azon melegében” történő mintavétel lenne, viszont ezt sokszor nehéz beilleszteni a feltárás–restaurálás–feldolgozás dinamikusan alakuló és folyamatosan változó lehetőségű rendszerébe. Ez a szituáció a klasszikus 22-es csapdáját idézi.

XYLOTÓMIAI VIZSGÁLAT

A xylotómiai vizsgálat, azaz a fafajmeghatározás során megállapíthattuk, hogy a maradványok mindegyike a tölgyfélékre jellemző szöveti szerkezettel rendelkezik: gyűrűslikacsú szöveti szerkezetben, a szállítónyalábok a szélesebb évgűrűkben lángnyelv alakban elvékonyodnak. A nagyméretű szállító-edények a tavaszi pásztában következetesen csak *egy-két sorban* helyezkednek el.

1. kép

Három minta szöveti képe 18-szoros nagyítás mellett
a) 2017/1. minta; b) 2017/29. minta; c) 2019/14. minta

¹ 2017: 1. minta: 86. snr; 2. minta: 30. snr; 3. minta: 43. snr; 4. minta: 38. snr; 5. minta: 27. snr; 6. minta: 20. snr; 7. minta: 44. snr; 8. minta: 28. snr; 9. minta: 32. snr; 10. minta: 33. snr; 11. minta: 35. snr; 12. minta: 20. snr; 13. minta: 86. snr; 14. minta: 76. snr; 15. minta: 54. snr; 16. minta: 84. snr; 17. minta: 74. snr; 18. minta: 54. snr; 19. minta: 51. snr; 20. minta: 77. snr; 21. minta: 19. snr; 22. minta: 19. snr; 23. minta: 70. snr; 24. minta: 31. snr; 25. minta: 34. snr; 26. minta: 48. snr; 27. minta: 49. snr; 28. minta: 37. snr; 29. minta: 50. snr; 30. minta: 82. snr; 31. minta: 39. snr; 2019: 1. minta: „elveszett leletkísérő II.”; 2. minta: „elveszett leletkísérő I.”; 3. minta: SE 92; 4. minta: SE 94; 5. minta: SE 101; 6. minta: SE 72; 7. minta: SE 116; 8. minta: SE 109; 9. minta: SE 29; 10. minta: SE 96; 11. minta: SE 28; 12. minta: SE 25; 13. minta: SE 21; 14. minta: SE 71; 15. minta: SE 93; 16. minta: SE 42; 17. minta: SE 87; 18. minta: SE 111; 19. minta: SE 78; 20. minta: SE 26; 21. minta: SE 113-114; 22. minta: SE 95; 23. minta: SE 109; 24. minta: SE 63; 25. minta: SE 98

Elfogadva néhai Babos Károly meghatározását,² e jegyek alapján fafajukat a nedvességekkelvelő kocsányos tölgygel (*Quercus robur* L.) azonosítottuk.

Az eddigi kutatások fényében általánosságban megállapíthatjuk, hogy a tölgyfélék használata az újkor előtt tipikusnak mondható Magyarország területén, lényegében korszaktól függetlenül, és nem számít rendkívülinek a lelőhely földrajzi helyzete révén sem. Ugyanakkor a tölgyek nedvességekkelvelő változatának alkalmazása jelzi, hogy a szerkezet alapanyagául szolgáló fák nem a magasabban fekvő területeken éltek, hanem a völgyfenéki, vízhez közeli, esetleg mocsaras élőhelyeken.

A FAANYAG MORFOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGAI

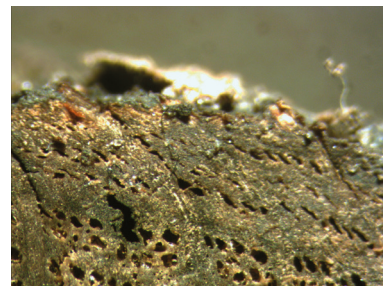
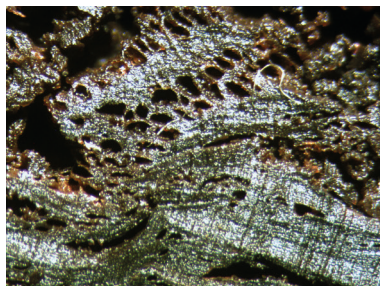
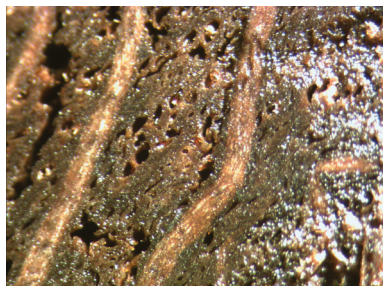
A 2017-es feltárás anyagában sok mintán³ sikerült megfigyelni a szíjácshoz tartozó évgyűrűket is. A sugárirányban kivágott/-hasított elemeken következetesen hiányzott a szíjács, míg a kör vagy körcikk keresztmetszetű minták esetében gyakran előfordult.

Ez a megfigyelt jelenség érdemi, a szerkezet tartósságára, illetve az építők gondosságára utaló kérdéseket vet fel. Ugyanis a fák sérülékeny és könnyen elenyésző részeit (kéreg, hancs, szíjács) általában felhasználás előtt eltávolították a különféle korok emberei, ezzel is növelve az objektum tartósságát. Itt ez sok esetben elmaradt. Ennek többféle oka lehet, például a készítőik nem rendelkeztek a szükséges ismeretekkel a fák felhasználásáról, de ennek ellentmond a szerkezet „profi” volta. Jelezheti az objektum ideiglenességét, nem tartós építménynek szánt voltát: a fák sérülékeny és könnyen elenyésző részeit azért nem távolították el, mert nem számoltak tartós fennmaradásával, és a szerkezet átlagnál gyorsabb pusztulásával. De értelmezhető igénytelenségnek is: valamilyen ok miatt nem törekedtek a tartósságra, jó minőségű munkavégzésre. Hogy ezek közül mi vezérelte őket, az nem dönthető el. Egy magyarázatot lehet nagy valószínűséggel kizárni: az anyagi természetű okot, azaz, hogy az építőnek ne lett volna „pénze” a jó minőségű faanyagra, ugyanis a dendrokronológiai elemzés adatai szerint zömében igen idős, jó minőségű fákat használtak fel.

Ezzel a jelenséggel függhet össze, hogy a felhasznált fák között volt gyenge minőségű, csavarodottan nőtt, korábbi sérülések miatt torz évgyűrűszerkezettel rendelkező példány is.⁴ Ez jelzi, hogy az építők nem (nagyon), vagy nem következetesen válogatták meg az általuk felhasznált faanyagot.

Több minta esetében a ma átlagos szíjácsévgyűrű-számnál (17+2/-5 db) lényegesen több ilyen évgyűrűt figyelhetünk meg, így például a 18. és 21. minta esetében egymással megegyező módon 41 darabot! Ezt a jelenséget más hazai (pl. Szihalom – Pamlényi tábla, Zalavár – Dorongút) lelőhely anyagán is megfigyelhetjük, illetve a külföldön dolgozó kollégák is észleltek ilyesmit. Az érintett szakterületek (biológia, erdészet, ökológia) munkatársai eddig nem tudtak kielégítő magyarázatot megfogalmazni erre a jelenségre.

A 2017-es mintaanyag sajátossága volt, hogy több minta⁵ szíjácsa, illetve anyaga a felhasználást követően deformálódott: a rá nehezedő súly vagy inkább annak változásának következtében évgyűrűszerkezete, a farönk alakja megváltozott, összenyomódott, eltorzult.

2. kép

Deformálódott minták képe 18-szoros nagyítás mellett

a) 2017/14. minta; b) 2017/23. minta; c) 2017/29. minta

² Babos Károly: Fafajmeghatározás restaurátorok számára. Budapest, 1994.

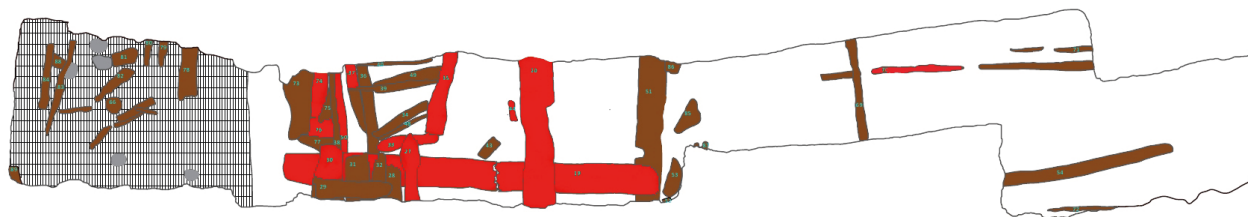
³ 2., 9., 14., 17., 18., 20., 21., 22. és 27. minta

⁴ 5. és 22. minta

⁵ 2, 5, 6, 7., 10., 11., 14., 17, 21, 22., 23., 28. és 29. minta

A legsúlyosabb „károsodást” a 11. minta esetében rögzítettük, amely olyan mértékben sérült, hogy le sem lehetett mérni az évgűrűk vastagságát!

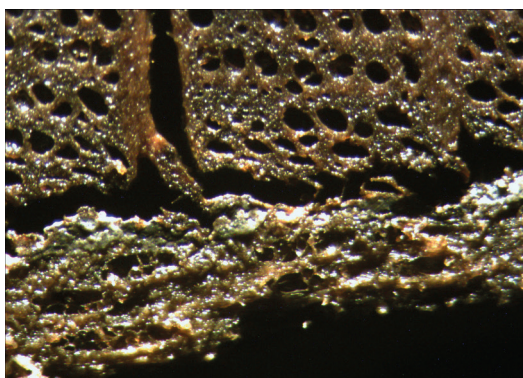
A feltárási alaprajzon bejelölve ezeket a gerendákat (a rajzon piros színnel) azt vehetjük észre, hogy ezek a famaradványok a feltárt terület közepe táján helyezkednek el.

3. kép

A deformálódott minták elhelyezkedése a 2017-es ásatás területén

Ezen a részen „valami” történt, ami miatt a felhasználást követően, pontosan meg nem határozható időpontban, deformálódtak ezek a fák. Ennek oka lehet, hogy a fákon eredetileg szereplő építményben következett be változás – például a fal megsüllyedése, vagy külső erőhatásra való kidőlése –, vagy akár bekövetkezhetett a fal elbontásakor is.

4. kép

Kéregmaradvány a 2017/21. mintán

A 2017-es feltárási két mintája⁶ esetében kéregmaradványt is sikerült megfigyelünk:

Ez a megfigyelés két szempontból fontos: ha sikerül keltezni az ezen mintákban megőrződött évgűrűket, akkor ezek segítségével a kivágásuk időpontja évre pontosan meghatározható. Illetve egy fontos erdőgazdálkodási ismeretet is a kezünkbe adott: a kéreggel rendelkező, így teljes évgűrűsört tartalmazó, „sérülésmentes” minták mindegyikén megfigyelhettük, hogy a legkülső évgűrű teljes volt, azaz e fáknek volt idejük az adott esztendőben rendesen növekedni, és csak a vegetációs periódus lezárulta után, azaz november és a következő év márciusa között vágták ki őket. A 2019-es minták egyikén sem találtunk kéregmaradványt, de a kiszáradás miatti sérülés miatt nem zárható ki, hogy eredetileg a gerendák egy részén is volt. Ezt erősíti meg az a megfigyelés, hogy a vizsgálható szíjáccsal rendelkező minták⁷ az évgűrűszám alapján lényegében a teljes szíjácsot tartalmazták.

A 2017-es elemzés lehetővé tette a minták méretének a vizsgálatát is. Megállapíthattuk hogy a felhasznált faanyag mérete nagyon vegyes volt. Nagyméretű, közepes (átlagos) darabok mellett igen kis méretűek is előfordultak az anyagban. Alakjuk is változatos: volt köztük teljes farönk⁸, farönkből kivágott/kihasított szelet⁹, körcikk

⁶ 17. és 21. minta

⁷ 2019 pl. a 18. és 19. minta

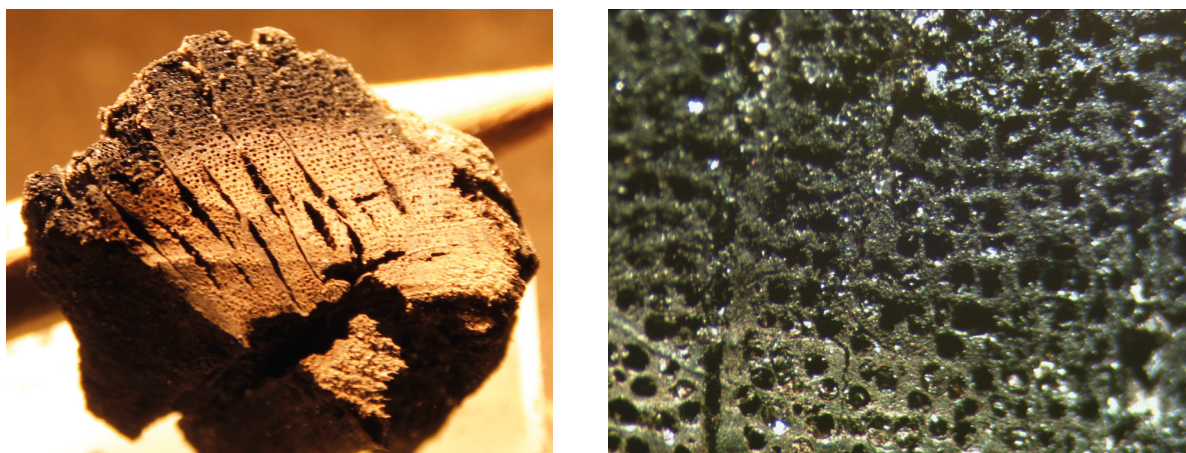
⁸ 15., 17., 18., és a 20. minta

⁹ 2., 4., 5., 6., 10., 13., 16., 21., 22., 27. és a 29. minta

keresztmetszetű¹⁰, de négyzetesre lebárdolt¹¹ is. A szerkezetbeni elhelyezkedés és a jelleg között nem sikerült érdemi összefüggést felfedezni. A „szedett-vedett” kifejezés írja le talán legjobban az összképet. Ugyanakkor a sugárirányban kivágott, inkább deszkának nevezhető maradványokon következetesen nem találtunk szíjácshoz tartozó évgűrűket.

A 2019-es anyagban hasonlóan tarka képet találtunk: volt sugárirányban kivágott, rendesen megmunkált deszka, négyzetes keresztmetszettel¹², sugárirányban kihasított deszka háromszög alakú keresztmetszettel¹³, érintő irányban levágott deszka¹⁴, négyzetesre lebárdolt felezett rönk¹⁵, felezett kör keresztmetszetű rönk¹⁶, kör keresztmetszetű rönk¹⁷ és amorf, meghatározhatatlan alakú minta¹⁸ is. Ebben az esetben sem sikerült felismerni érdemi kapcsolatot a gerendák/deszkák alakja és az előkerülési helyük, illetve a feltárás során elkülönített szerkezeti rétegek között.

A lelőhely és a leletanyag értelmezése szempontjából kulcsfontosságú lehet a 2019-es feltárás 18. mintája (SE111), mely egyik darabján szenült évgűrűket is megfigyelhettünk, ami jelzi, hogy a gerenda/deszka megégett.

5. kép

Égésnyomok a 18. mintán, illetve annak 18-szoros nagyítással készített mikroszkópi felvételén

Mivel a többi mintán illet nem lehetett megfigyelni, az ezt okozó tűz nem köthető az objektumhoz. Így érdemben felmerül a faanyag másodlagos felhasználásának, újrahasznosításának a lehetősége. Ez két szempontból fontos: egyrészt ebben az esetben a felhasznált fák *kivágási időpontja* nem egyezik meg a *felhasználás időpontjával*, azaz bármilyen, a fákra vonatkozó keltezés, függetlenül a pontosságától, csak *post quem* típusú dátumként használható!

Másrészt jelzi, hogy a felhasználáskor nagyobb mennyiségben rendelkezésre álltak korábban megmunkált deszkák/gerendák, azaz egy nagy(obb) méretű épület/építmény elbontása is kapcsolódott vagy a mai Jókai utca 14. számú telek közvetlen közelében, vagy csak időben egybe esve a „beruházáshoz”.

Mindkét év mintaanyagának sajátossága volt, hogy a minták egy jelentős részének igen sűrű évgűrűszerkezete volt. Sok esetben az évgűrűk lényegében csak az egy edénysor széles tavaszi pásztából álltak. Az évgűrűk sűrűsége egyes esetekben lehetetlenné, vagy csak bizonytalanul tette lehetővé az egyes évgűrűk szétválasztását. A minták évgűrűi között lévő ilyen szakasz vagy szakaszok jellegzetessége, hogy átlagos évgűrűvastagságuk 60 századmilliméter alatti volt, szemben a ma átlagos 160–230 századmilliméterrel, és a mostaninál melegebbnek tartott éghajlatú kora császárkori időszak 70–90 századmilliméterével. Ezek a szakaszok jelzik, hogy ezek a fák a hosszú életük során egy vagy több, meghatározó periódusában számukra igen kedvezőtlen életkörülmények közé kerültek.

¹⁰ 1., 7., 9., 12., 14., 28. és a 31. minta

¹¹ 3., 8., 19., 24., 25., 26. és a 30. minta

¹² 4. minta – SE94, 5. minta – SE101, 7. minta – SE116, 10. minta – SE96, 25. minta – SE98

¹³ 1. minta – elveszett II, 3. minta – SE92, 8. minta – SE109, 15. minta – SE93, 18. minta – SE111

¹⁴ 2. minta – elveszett I., 13. minta – SE21

¹⁵ 6. minta – SE72, 11. minta – SE28, 17. minta – SE87

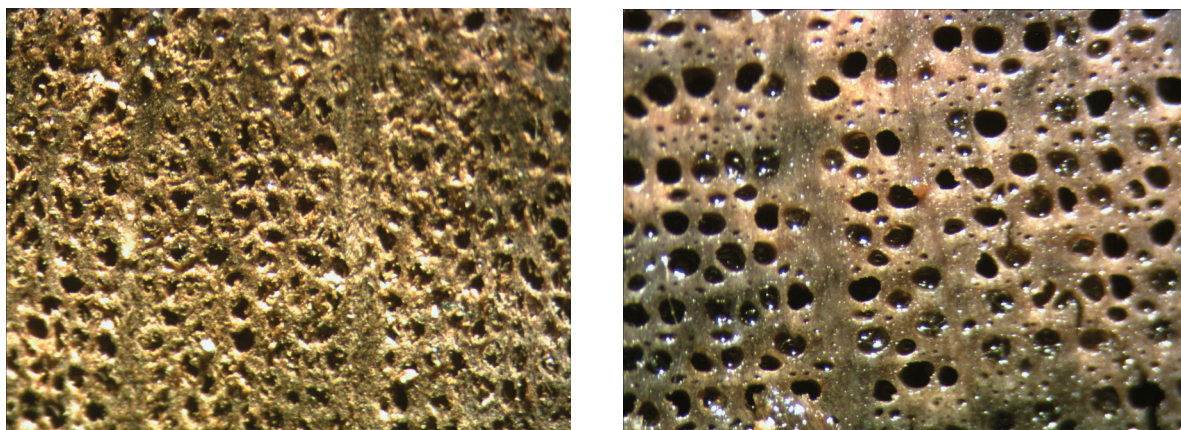
¹⁶ 20. minta – SE26

¹⁷ 14. minta – SE71, 19. minta – SE78, 22. minta – SE95

¹⁸ 9. minta, 16. minta

Mivel e szakaszok előtt és/vagy után „normál” vastagságú évgűrűket növesztettek, valószínűleg időjárási, klímatis okokat sejtethetünk e jelenség hátterében.

Hasonló jelenséget eddig megvizsgált bő 400 lelőhely közül csak a honti ispánsági vár sáncának bolygatása során előkerült szenült gerendamaradványoknál¹⁹ figyeltünk meg.

6. kép

Egymástól alig elkülöníthető évgűrűk a 2017/18., illetve a 2019/19. mintán

DENDROKRONOLÓGIAI ELEMZÉS

A dendrokronológiai elemzés során a mintákon (néhány kivételtől eltekintve) több sugár mentén mértük le az évgűrűk vastagságát és ezeket átlagoltuk.

Mindkét év anyagának sajátossága volt, hogy a minták többségére a magas (100–200 db) évgűrűszám volt a jellemző. Ez egyrészt jelzi, hogy az építők jó minőségű, „drága”, idős faállomány példányait tudták használni. Másrészt jelzi, hogy rendelkezésükre állt ilyen faanyag, azaz az építkezés megkezdése előtt a felhasznált fákat biztosító erdőt vagy erdőket nem bolygatták, nem vágták ki. Ennek népesedési vagy jogi („védett erdő”) oka egyaránt lehet. Mivel több minta (főként a teljes rönkök) esetében a fák bele is megfigyelhető volt, a fiatalabb fák ténylegesen „csak” ilyen idős példányok voltak, és nem idősebbek, azaz valóban vegyes korú faanyagot használtak fel, és nem kutatási hiányosság okozza a vegyes faanyag képét.

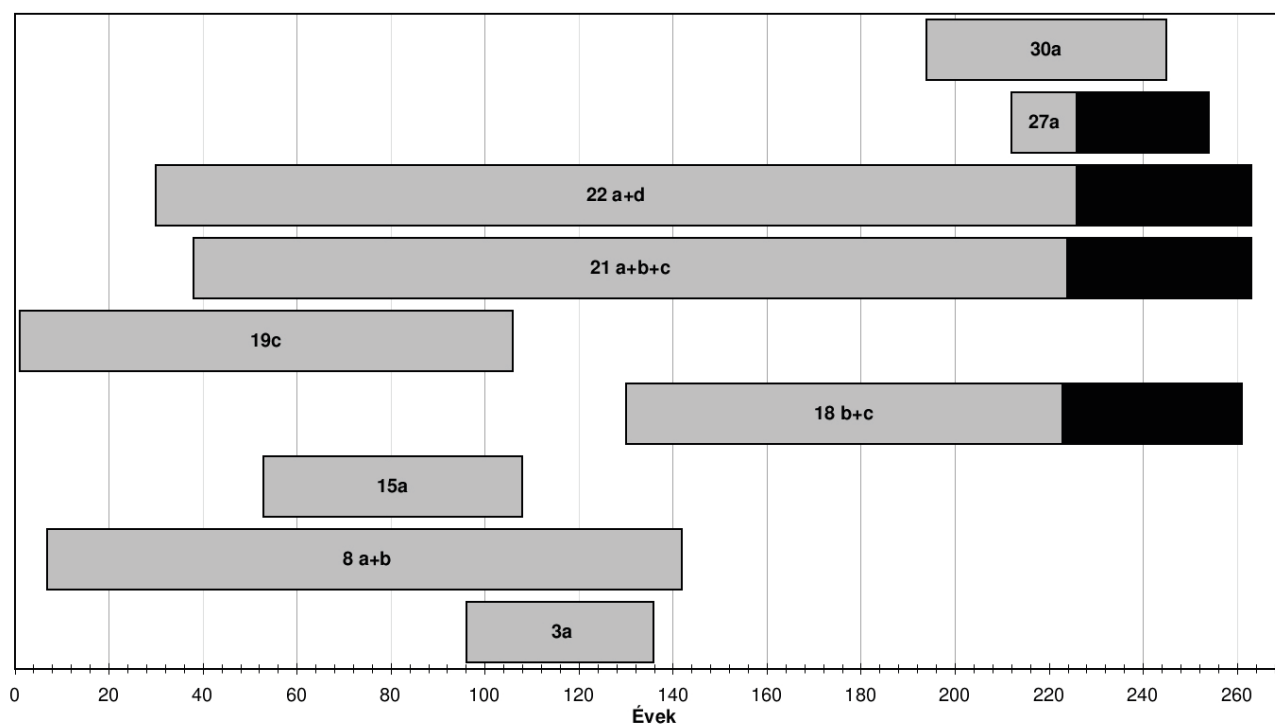
A 2017-es feltárás anyagának feldolgozásakor figyeltünk fel arra, hogy míg az anyag egy részére jellemző a nagyon sűrű évgűrűszerkezet a teljes életperiódusukban, vagy annak egy vagy több részében, addig a mintáknak van egy másik csoportja²⁰, amely a többi minta „normális” életszakaszára jellemző évgűrűvastagságnál is lényegesen nagyobb átlagos évgűrűvastagsággal rendelkezik (kb. 150 századmilliméter). Ez egy másik, jelentősen eltérő jellegű élőhelyről szerzett faanyagra utal. Ez viszont azt az építési sajátosságot árulja el, hogy nem egy állomány faanyagát használták fel a szerkezet (vagy elődje) készítésekor, azaz nem az építkezés céljára vágták ki az adott erdő rész fáit, hanem több helyről származó faanyagot használtak fel. Ezt a jelenséget a szakirodalomban általában úgy szokták leírni, mint a „fapiacon” szerzett áru alkalmazását.

Mindkét év anyagára jellemző volt, hogy az egyes minták adatsorait egymással nem lehetett jól összehasonlítani, illetve a mintáknak csak egy része rendelkezett egymással összevethető évgűrűszerkezettel. Ez megerősíti azt a megfigyelést, hogy valószínűleg nem egy állományból származnak a felhasznált fák, hanem nagy területről. Ebben az esetben viszont az említett sűrű évgűrűszerkezetet eredményező növekedést akadályozó tényezők nem lokális jelenségnek tekinthetők, hanem nagyobb területet érintő (sújtó?) esemény(ek) volt(ak). Illetve az említett erdőhasználati sajátosság szintén nem lokális, hanem nagy területre érvényes gyakorlat volt.

¹⁹ Mordovim Maxim ásatása, 2011.

²⁰ 2017/6. és a 7. minta

A 2017-es anyag elemzése során az egymásra nagy mértékben hasonlító évgűrűszerkezetű minták²¹ adatait átlagolva egy 262 évet lefedő adatsort nyertünk (a bizonytalan egyezésű adatsorokat szándékosan kihagytuk, hogy minél megbízhatóbb adatsort nyerjünk). Az alábbi ábra az ezen minták egymáshoz viszonyított, relatív életkorát szemlélteti (az ábrán a sötét színű szakaszok az adott minta szijácsévgűrűit jelölik):

7. kép

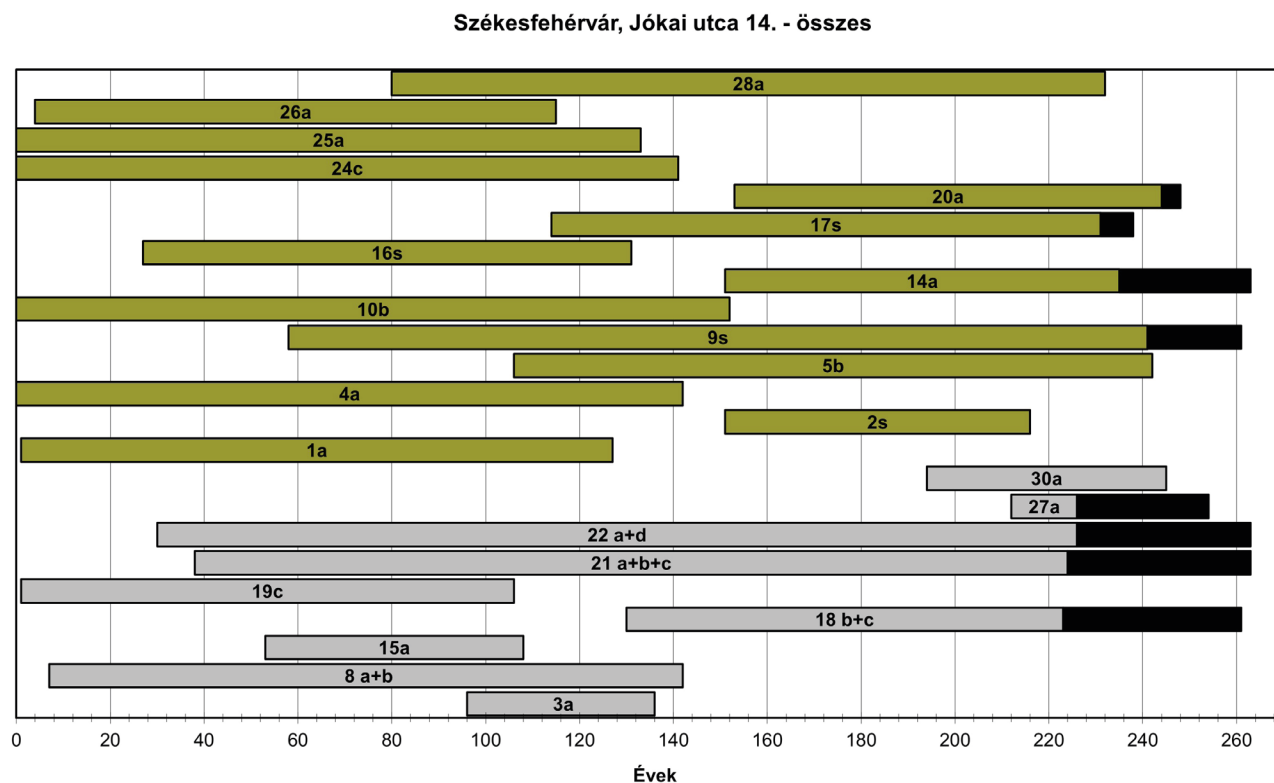
A 2017-es ásatás mintáinak relatív időrendje/1

Első ránézésre úgy tűnik, hogy a minták két jól elkülönülő csoportra bomlanak: van egy relatíve fiatalabb fából származó csoport, melyről a szijácsot a felhasználás előtt eltávolították, ezek egy kivétellel négyzetes keresztmetszetűre kialakított, kis keresztmetszetű deszkák/gerendák. E minták kivágása és valószínűsíthető felhasználása után kb. 120 évvel került sor a faanyag másik, részben 200 éves életkort is megélt példányokat tartalmazó részének a kivágására és felhasználására. Ezekről viszont nem távolították el a szijácsot.

E két logikusnak tűnő „csoport” szerkezetben elfoglalt helyét vizsgálva semmi érdemi rendszert nem sikerült felfedeznünk. A kirajzolódó „két periódus” érthetővé tenné a megmunkálás/kialakítás sajátosságait, eltéréseit, de mivel a szerkezetben nem sikerült funkcionális különbséget felfedezni, megkérdőjelezhető a valós volta. Elképzelhető, hogy ez a jelenség nem eltérő építési fázist takar, hanem az „első fázis” faanyaga másodlagos felhasználására utal, és ez okozza az észlelt időbeli és megmunkálási eltéréseket. Azaz egy korábbi, kb. 120 évvel korábban kivágott fából készített épület faanyagát hasznosították újra, és ez okozza az észlelt eltéréseket. Ez a feltételezés a külső jellegzetességekben észlelt különbséget (pl. szijács léte/hiánya) is megmagyarázná.

Ehhez az adatcsoporthoz hozzávéve a kevésbé „szépen” egyező adatsorokat, az alábbi kibővített képet kapjuk (az ábrán a bizonytalanabb keltezésű adatsorokat zöld színnel jelöltem):

²¹ 3., 8., 15., 18., 19., 21., 22., 27. és 30. minta

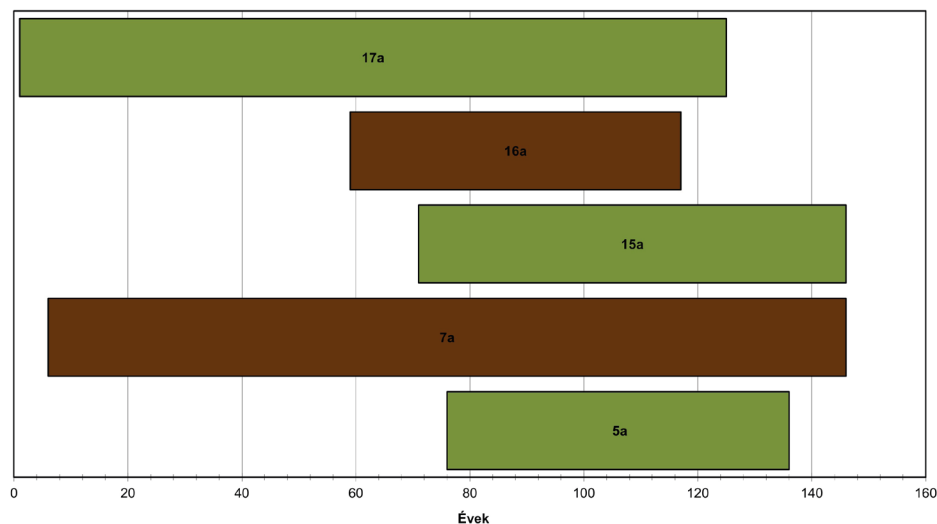
8. kép

A 2017-es ásatás mintáinak relatív időrendje/2

Az anyagban ugyanúgy kirajzolódik a két, egymástól kb. 120 éves korkülönbséggel jelentkező „periódus”, és ugyanúgy nem találtunk rendszert a szerkezetbeni helyükben. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy nincs elhelyezkedésbeli különbség a két periódus elemei között, ami a korábban kivágott anyag feltételezett másodlagos felhasználását erősíti meg.

A 2019-es anyagra is jellemző volt a sok, egymásra nem hasonlító évgűrűszerkezetű maradvány, de ebben az anyagban szintén találtunk egyes adatsorok közötti érdemi egyezéseket, egyidejűségeket. Ezekből kiemelném a 4., 16., 20. és 22. minta adatsorait. Ezen azonos időben élt fákból származó minták alakját figyelembe véve fontos és ellentmondásos megfigyelést tehetünk: a lényegében teljesen egykorú kör keresztmetszetű 22. minta a teljes évgűrűsort megőrizte, a félkör keresztmetszetű 20. minta adatsorából csak pár évgűrű hiányzik. A 16. minta torz és deformálódott volt, ezért nem állapítható meg, hogy eredetileg milyen volt a kialakítása. Ezzel szemben a 4. minta sugárirányban kivágott/-hasított deszka jellegű volt. Úgy tűnik, a szerkezet készítői a legkülönbözőbb alakúra kialakított nyersanyagot használtak fel, ugyanakkor nem sikerült rájönni az általuk követett logikára. Ha ezen minták egykorúságát összevetjük az elhelyezkedésükkel (4. minta: 2. réteg, 16. minta: 1. réteg, 20. minta: 3. réteg, 22. minta: 1. réteg), akkor azt kell mondanunk, hogy az első és a harmadik réteg között nincs (érdemi) időbeli különbség. Azaz úgy tűnik, hogy a feltárás során megfigyelt rétegzettség nem időbeliségi különbségre vezethető vissza, hanem „csupán” készítéstechnikai okokra.

A 2019-es anyag egymással egyező adatsorainak egyesítésével sikerült egy 145 év évgűrűvastagság-adatait tartalmazó átlagolt adatsort nyernünk. Ezen minták relatív, azaz egymáshoz viszonyított korát az alábbi ábra szemlélteti (az adatsorok színezése az azonos rétegből származó mintákat jelzi):

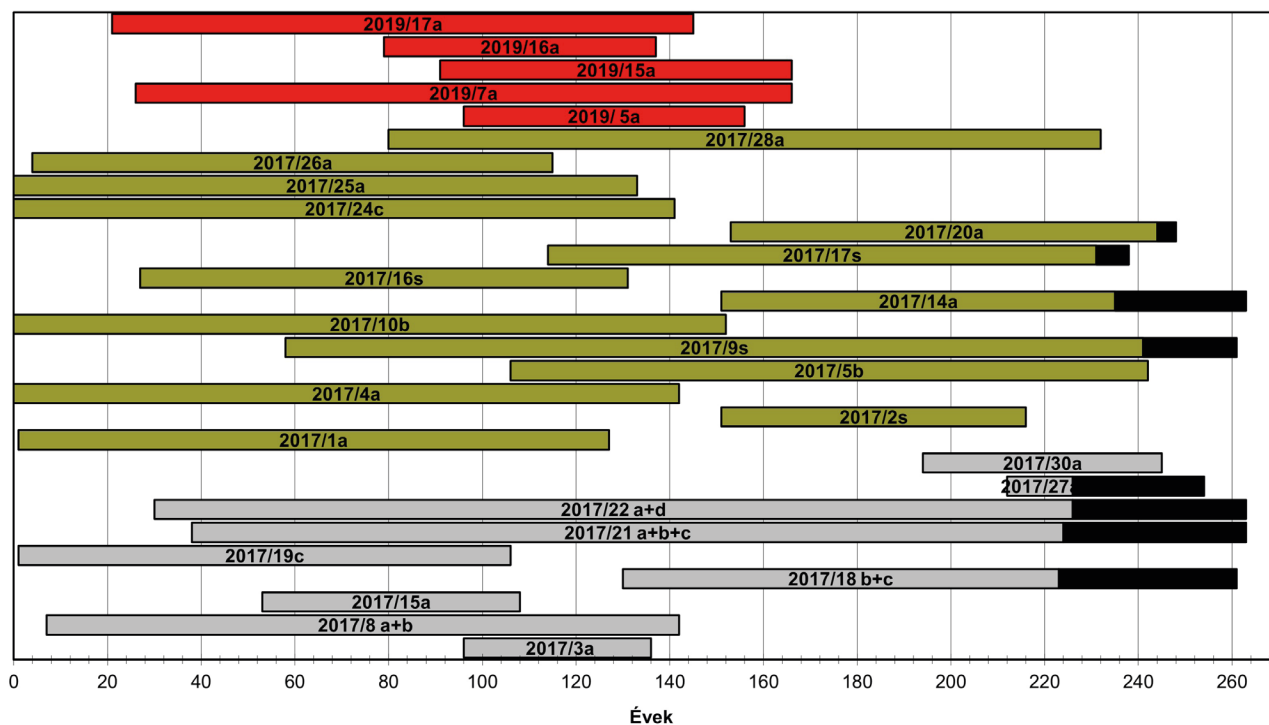
9. kép

A 2019-es ásatás mintáinak relatív időrendje

A hiányzó szíjácsévggyűrűk miatt feltételezhetjük, hogy az öt adatsor közül 4 közel egykorú. A 7. minta esetében a legkülső évggyűrű a szíjács-geszt határon helyezkedett el, tehát a tényleges kivágási időpontra 17 ± 5 évvel később került sor. A sérülések és a hiányzó évggyűrűk miatt nem állapítható meg, hogy a feltárók által az első rétegbe besorolt 16. minta szűk 30 évvel korábbi volta valós időbeli különbséget takar-e, vagy csak a hiányzó évggyűrűk következménye az észlelt eltérés.

Ezek az adatsorok (a rajzon piros színnel) szépen illeszkedtek a 2017-es anyaghoz, így a két ásatási periódus keltezni tudott maradványainak egyesített belső időrendjét fel tudtuk vázolni.

Látható, hogy a 2019-es maradványok a 2017-es anyag „idősebbnek” meghatározott gerendáival egyező korúak, azaz ezek a maradványok a korábban kivágott faanyag-csoportokhoz tartoznak, de a két „periódus” jelentős időbeli távolságát kb. 20 évvel csökkentik.

10. kép

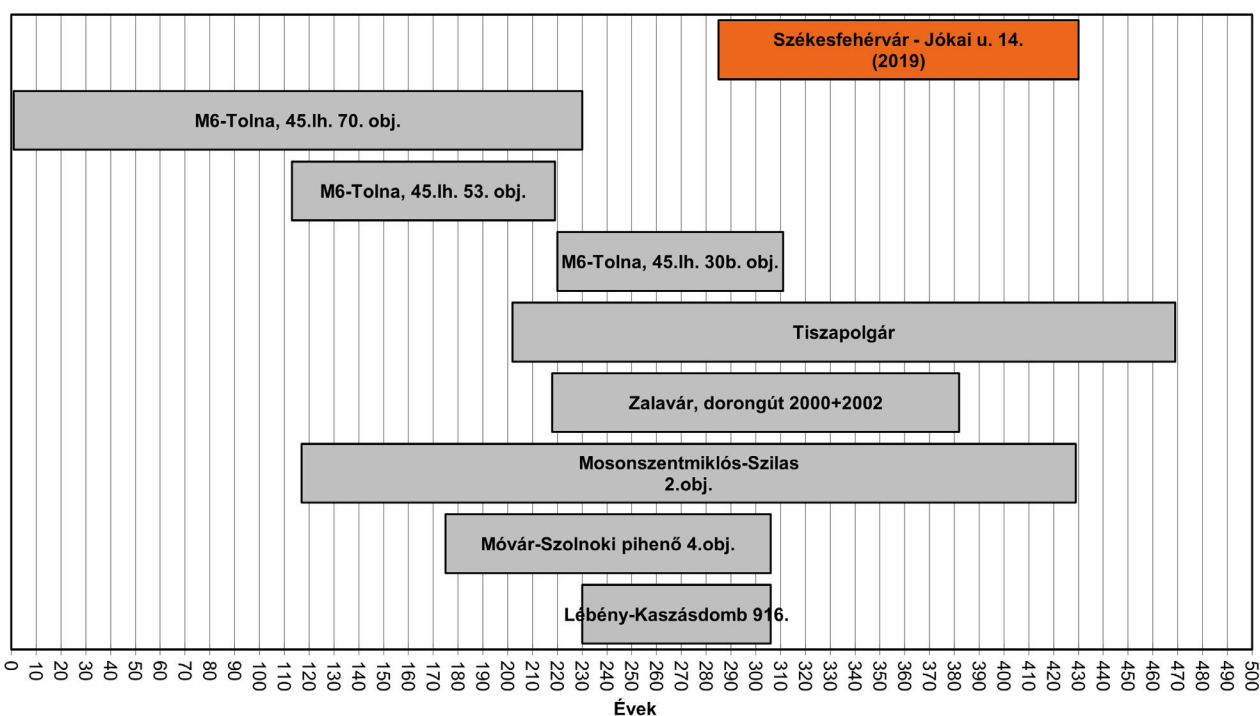
A két ásatás mintáinak relatív időrendje

KELTEZÉS

A két ásatási szezon anyagból nyert átlagolt adatsorokat összevetettük a korábban már megvizsgált székesfehérvári objektumok²² adataival, de nem találtunk érdemi egyezést, egyidejűséget.

A 2017-es anyag egyesített adatsora magyarországi/dunántúli adatokkal való összevetése egyetlen esetben értékelhetőnek tűnő eredményt hozott: a Zalavárott feltárt faszerkezetes objektumok²³ anyagából összeállított egyesített adatsorral mutat egyezést²⁴: a zalavári adatsor utolsó, 83. évgyűrűje ugyanabban az évben képződött, mint a fehérvári adatsor 117. évgyűrűje. Így a fehérvári adatsor utolsó, legfiatalabb évgyűrűje 145 évvel *később* képződött. Ezt a zalavári komplexum legutolsó építési periódusát Ritoók Ágnes és Szőke Béla 900 körülre keltezi. Ha valós ez az időben átfedés, akkor ez azt jelenti, hogy a Jókai utcai maradványok „első periódusa” (figyelembe véve a hiányzó szíjácsévgyűrűket) *legkorábban* 940 körülre keltezhető, míg a második (figyelembe véve a meglévő, lényegében teljes szíjácsot és kéregmaradványt) 1045 körülre.

A 2019-es mintaanyag más lelőhelyek adataival való összevetése tovább finomította a képet, ugyanis az avar kori/népvándorlás kori/államalapítás kori magyar adatokkal való összevetés értékelhetőnek tűnő relatív kronológiát eredményezett: ennek a 428 éves adatsornak az utolsó, legfiatalabb évgyűrűje ugyanabban az évben képződött, mint a 145 évet átfogó fehérvári adatsor 143. évgyűrűje.²⁵ Ha ez az átfedés valós, akkor az alábbi lelőhelyek közötti relatív kronológiai viszonyt vázolhatjuk föl:

11. kép

A 2019-es ásatás mintáinak lelőhelyek közötti relatív időrendje

Azaz a 2019-ben feltárt fák élete lényegében ugyanarra az időszakra esett, mint a Mosonszentmiklós – Szilás lelőhelyen Figler András által feltárt 2. objektumban megőrződött fák életének utolsó periódusa, illetve kevesebb mint 40 évvel korábban vágták ki őket, mint a Tiszapolgár területén feltárt kút fát.²⁶

²² Jókai utca 1–3. (SZIKM ltsz. 80.329.2); Oskola utca (SZIKM ltsz. 81.489.1); Liszt Ferenc park; Szent István-székesegyház.

²³ A salzburgi érsekség területét övező palánk 2006-ban feltárt paliszádszakasza, a 157/99, 55/C és a 30/01. kút, a Cs. Soós Ágnes által a sziget északi részén feltárt minőségi faanyagból épített épület, a 14/03. kút és a Vársziget északi részén kiásott paliszádszakasz.

²⁴ $t=4.87$, $GW=61,0/95,0\%$

²⁵ Az egyezés mértéke nem túl magas: $t=3.60$, $GW=63,0/99,0\%$

²⁶ Ez a helyi adatsor két objektum anyagából született: M3/41. lh. o54 s132 és az M35/13 lh. o803 s1555. Az anyag vizsgálatát 2006-ban Szabó Gábor (ELTE) kérte.

A 2017-ben feltárt szakasz a zalavári maradványokkal mutatott időbeli átfedését a 2019-es anyagnál is meg lehetett figyelni: az átlagolt adatsor 100. évgyűrűje abban az esztendőben képződött, amikor a legfiatalabb zalavári objektum, a Cs. Soós Ágnes által feltárt épület és paliszádszakasz legfiatalabb, 69. évgyűrűje.²⁷ Mivel az átfedő időszak nem túl nagy, van némi bizonytalanság ebben a relatív időrendben. Ha megalapozott, akkor a két faanyag kivágási időpontja között legalább 45 év különbség van, és a székesfehérvári anyag a fiatalabb.

Az átlagolt adatsorok abszolút datálással rendelkező adatsorokkal (magyar, cseh, morva, dél-német, osztrák) való összevetése nem vezetett megbízható eredményre, így a relatív, lelőhelyek közötti egyezésből származó keltezést sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudták.

A jövőbeni kutatások és leletek idővel pontot tudnak majd tenni a történet végére, és megbízhatóan abszolút dátumokhoz tudják majd kötni a feltárt fehérvári objektum anyagát, amely jelenleg egy időbeli puzzle darabjaként áll előttünk.

²⁷ $t=4.43$, $GW=67,2/99,0\%$

ANDRÁS GRYNAEUS, DR.

THE DENDROCHRONOLOGICAL ANALYSE OF SAMPLES FROM THE JÓKAI STREET

31 samples were analyzed in 2017 and 24 samples in 2019. All samples were cut from oak (*Quercus robur* L.) timber. The main feature of the material was „mixed”: mixed age, mixed quality, mixed form, mixed cutting type.

These facts and also one of the samples being burnt in 2019 indicate that these were probably secondary used wood material.

In the 10. and 11. pictures you can see the local chronological network of dated samples. The next slide shows this site in the network of dendrodated objects in Avar-period and Árpád-age. I could only in 2017 find samples connected to dates: We separated two cutting period. Old period: after 940 AD, and young period circa 1045 AD. But the reliability of this dating currently is low. We hope, it will be confirmed in the future.

PETŐ ÁKOS* – GYULAI FERENC – BRAUN ÁDÁM

ADATKOZLÁS A SZÉKESFEHÉRVÁR, JÓKAI MÓR U. 14. LELŐHELYEN VÉGZETT GEOARCHAEOLÓGIAI ÉS ARCHAEOBOTANIKAI VIZSGÁLATOKRÓL

BEVEZETÉS

Székesfehérvár belvárosa régészetileg az ország egyik legjobban kutatott területe. Több mint százötven éve folynak itt feltárások, amelynek nyomán kirajzolódott az ezeréves város múltja. Az itteni feltárások kevés alkalommal párosultak természettudományos vizsgálatokkal, pedig azok nagymértékben segítenék az egykoron itt élt emberek mindennapjainak megismerését. A belvárosi ásításokon szisztematikusan megtervezett és kivitelezett, egy adott régészeti kérdéshez kapcsolódó archaeobotanikai vizsgálat még nem valósult meg. Ez az interdiszciplináris tudomány elősegíti a régészek, történészek számára az egykori életmód és a környezet rekonstrukcióját, mert a növényi leletekből következtet az egykori ember növényi ismereteire, gazdálkodásának módjára, táplálkozási szokásaira, környezetére, illetve annak változásaira.¹ A régészeti feltárásokból származó növényi makrofossziliák vizsgálatával foglalkozó archaeobotanikának különösen akkor nő meg a jelentősége, ha az előkerült növények termesztésére semminemű, vagy csak igen kevés írásos és ikonográfiai anyag áll rendelkezésre.

Eddig mindössze Székesfehérvár, Palotai út 5. szám alatt feltárt 17. századi ház magvizsgálatai váltak ismertté.² Az egyébként nagyon szerény magleletgyűjtés külön érdekessége a gyűjtőgyűjtésből származó nagy mennyiségű kőény csonthéja. Ilyen szempontból is perspektivikusnak indult a több korszakot is magában foglaló székesfehérvári murvás parkoló (ALBA 2) elhúzódozó feltárása. Igen nagy mennyiségű talaj- és üledékminta került begyűjtésre a feltárt kutakból, rétegekből, műhelyekből és egyéb régészeti objektumból, amelyek mind a mai napig feldolgozás hiányában elfeksznek. Pedig ezek a sokszor különösen jól megmaradó és nagy mennyiségben előforduló magvak és termések igen jól jellemezhetnék a város különböző korszakainak növénytermesztését, a növényi sokféleséget, gyomfertőzöttséget, települési környezetét, klímáját, de még kereskedelemre vonatkozó adatokkal is szolgálhatna. Előzetes vizsgálatok szerint ezekben a késő középkori és kora újkorai objektumokban a gabonafélék (elsősorban közönséges búza) mellett sok és sokféle gyümölcs (dió, cseresznye, meggy, házi szilva, kökényszilva, őszibarack, húsos som, fekete eper) és borszőlő maradványa fordul elő. A zöldségfélék között pedig az őshonos lopótök mellett először bukkan fel az újkőkori úritök magja.

Az alább részletesen bemutatásra kerülő Székesfehérvár, Jókai Mór utca 14. lelőhelyen végzett geoarchaeológiai és archaeobotanikai vizsgálatokra éppen ezért a város múltbéli fejlődésének egyik olyan mozaikdarabkája lehet, amely jól illeszkedik a hazánkban is egyre nagyobb tért hódító, a klasszikus régészeti hagyományokat és interdiszciplináris kutatásokat ötvöző környezeti régészeti munkák sorába.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A vizsgálati anyag

Az vizsgálat céljára kijelölt rétegek rövid leírását és jellemzőit Dr. Szücsi Frigyes ásátásvezető régész szíves adatközlése és az ásátásról készült beszámoló³ alapján foglaljuk össze.

SE64: A városfal alapozási szerkezetének részeként értelmezett, mintegy 14–17 cm vastag agyagos-iszapos fekete réteg, amely kiszáradva kőkemény és sötét színű. SE14 törtköves réteg és SE35 falmaradvány között húzódozott (SE35/1 vélhetően a középkori városfal maradványa). Az SE14 törtköves réteghez hasonlóan nyugati irányból kelet felé – tehát a belvárosi rész felé – fokozatosan emelkedik a réteg szintje. SE64 réteg kizárólag SE14 törtköves réteg szélességében húzódozott (kb. 220 cm), mellette, vele egy szintben SE34 (fekete agyagos-iszapos, kiszáradva kőkemény) réteg terült el.

* Pető Ákos munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az NKFIH által támogatott PD 124607 sz. posztdoktori projekt is támogatta.

¹ GYULAI 2010; CHARLES et al. 2009; PETŐ – KENÉZ 2018.

² HARTYÁNYI – NOVÁKI – PATAY 1967–68.

³ SZÜCSI – SZÖLLŐSY 2020.

- SE14: A városfal alapozási szerkezetének részeként értelmezett nagyobb méretű törtkövekből álló réteg. A törtkövek között nem habarcsot, hanem fekete sarat használtak kötőanyagként, amely a feltáráson megkeményedett fekete iszapként jelentkezett. A fekete saras kötőanyaggal szilárdított törtköves réteg szélessége kb. 220 cm, de a törtkövek nyugati irányban kötőanyag nélkül még mintegy másfél méter szélességben voltak szétterítve (az így mért legnagyobb szélesség 386 cm).
- SE54: A városfal alapozási szerkezetének részeként értelmezett fekete agyagos-iszapos réteg az SE14 törtköves réteg és SE13 gerendarács között, mintegy 20 cm vastagságban. Az SE14 törtköves réteghez hasonlóan nyugati irányból kelet felé – tehát a belvárosi rész felé – fokozatosan emelkedik a réteg szintje.
- SE65: Homokos-iszapos, sötétszürke színű üledékréteg, vélhetően geológiai és nem régészeti korú. Először az SE23 gerenda mellett húzott kutatóárokban jelentkezett, az SE66 állatsontokkal teli, iszapos, fekete kultúrréteg alatt. Előkerült az ásatási szelvény nyugati részében húzott kutatóárokban is (SE 52A–B).

A helyszíni talajvizsgálat módszertana

A feltárás során kialakított metszeten jelentkező rétegek helyszíni talajvizsgálatát, illetve talajmorfológiai leírását a Talajvédelmi Információs és Monitoring Rendszer⁴ módszertani alapjain kialakított, de a régészeti talajtani jelenségek rögzítésére is alkalmas kiegészítéseket, módosításokat is tartalmazó szempontrendszer alapján végeztük el. Az SE65 kódszámmal jelölt réteget a helyszíni szemle előtt a feltárást végző régész szakemberek bontották és mintázták meg. Ebből adódóan az SE65 talajmorfológiai tulajdonságait nem metszetben, hanem az átvett mintákon keresztül tudtuk csak megítélni.

A vizsgált metszeten kialakított rétegszelvény morfológiai leírásakor az elkülönített genetikai szinteket/kultúrrétegeket/üledékrétegeket az alábbi általános jellemzőkkel írtuk le:

szín⁵,
fizikai talajféleség,
szerkezet,
tömődöttség,
nedvességállapot,
szénsavas mésztartalom (megcseppentés: 10%-os HCl oldattal)
kiválások és konkréciók rögzítése,
(durva) vázrészek arányának rögzítése,
talajhibák,
gyökérzet,
szintek és/vagy rétegek közötti átmenet jellemzése.

A fent említett talaj-, illetve üledéktani jellemzőkön túlmenően külön hangsúlyt fektettünk a régészeti szempontból meghatározó és értelmezhető jelenségek, tárgyak megjelenésének leírására, a szelvényen belüli elhelyezkedésükre és szóródásukra. A vizsgált rétegekből gyűjtött antropogén üledékmintákból almintákat képeztünk a talajtani laborvizsgálathoz, valamint a geokémiai elemzéshez. A fennmaradó teljes mintamennyiséget pedig a flotálási maradékvizsgálathoz, azaz az archeobotanikához használtuk fel.

A talajtani laborvizsgálatok módszertana

A minták izzítási veszteség értékének (LOI = loss-on-ignition) meghatározása az MSZ-08-0012-6⁶ számú magyar szabványban leírtak szerint valósult meg. A LOI értékekből számított összes szerves-szén értékeket (TOC) is megadjuk.⁷ A minták kémhatását [pH(H₂O)], valamint a vízben oldható összes só tömegszázalékos értékeit az MSZ-08-0206/2-78⁸ számú szabvány szerint készített szuszpenzióban potenciometriásan mértük és határoztuk meg. A szénsavas mésztartalom Scheibler-féle kalciméterrel történt mérés alapján kerül közlésre. A minták fizikai féleségét az Arany-féle kötöttségi értékkel jellemeztük.⁹ A humusztartalom mérés a Tyurin-módszer alapján történt.¹⁰

⁴ TIM MÓDSZERTAN 1995, 92.

⁵ MUNSELL SOIL COLOUR CHARTS 1990.

⁶ MSZ-08-0012-6 1987

⁷ NELSON – SOMMERS 1996; BOJKO – KABAŁA 2014; JENSEN et al. 2018.

⁸ MSZ-08-0206/2-78 1978

⁹ MSZ-08-0205 1978

¹⁰ MSZ-08-0452 1980

A geokémiai vizsgálat módszertana

A négy rétegből származó minták elemösszetételét – királyvizes feltárást követően – mikrohullámú plazma atomemissziós spektrometriai módszerrel (MP-AES),¹¹ valamint induktívsatolású plazma tömegspektrometriai módszerrel (ICP-MS)¹² határoztuk meg. Az MP-AES technika azon elemek vizsgálatára alkalmas, melyeket a nitrogén plazma gerjeszteni képes, ezért számos mikro- és makroelem vizsgálatára alkalmas. A módszer alkálifémek és alkáliföldfémek mennyiségi meghatározására kiváló.¹³ A foszfor- (P) és a kén-tartalom (S) meghatározása induktívsatolású plazma atomemissziós spektrometriai (ICP-AES) módszerrel történt¹⁴. A talajminták teljes foszfor-tartalmának meghatározása arra a koncepcióra épül, hogy hazánk talajainak teljes foszfortartalma természetes körülmények között ritkán haladja meg az 1000 mg/kg (ppm) koncentrációt.¹⁵

Az archaeobotanikai vizsgálat módszertana

A mag- és termésmaradványok karpológiai elemzéséhez az előkészítés során eltávolítottuk a mintákból a talajanyag iszap frakcióját. A visszamaradt szervesetlen (kavics, patics, közettörmelék, kerámia- és cseréptöredékek) és szerves alkotórészeket egy 0,5–1,0 mm-es lyukbőségű szitasorozaton mostuk át. A szerves maradványokat binokuláris mikroszkóp segítségével különböző egységekre válogattuk, majd elkülönítettük a tanulmány szempontjából fontos növényi eredetű elemeket: a) ételmaradványok, b) termések, magvak, valamint c) a Gramineae család szárai és virágzati részei. Az előkészítési és határozási folyamatok során digitális kamerával felszerelt sztereo-mikroszkópot használtunk. A határozáshoz mag- és termés-határozókat,¹⁶ illetve egy, az összehasonlítás célját szolgáló recens mag- és termés-gyűjteményt hívtunk segítségül. A növényfajok tudományos elnevezése Simon¹⁷, Király¹⁸, valamint Zohary et al.¹⁹ nomenklaturáját követi; az értelmezéshez felhasználtuk Gyulai munkáit.²⁰

A növénymaradványok mennyiségi kiértékelése során alfabetikus fajlista készült, a mintákban lévő magvak és termések számának feltüntetésével. A termés- és magmaradványok mellett az ún. egyéb megfigyelt kategóriába soroltuk a kisméretű faszéntöredékeket, csigaházat, csonttöredékeket és egyéb összetevőket.

A növényleteink minőségi (ökoszociológiai) kiértékeléséhez a növényfajok termőhelyi igényeit figyelembe vevő növény-szociológiai és -ökológiai rendszert használtuk.²¹ Ez az elemzés figyelembe veszi azt is, hogy a növény-társulások összetétele az idők folyamán változhat, de termőhelyük állandó.

Termőhelyi csoportosítás az alábbi:

1. = vízinövény
 - 1.1. = szubmerz vízinövény-társulás
 - 1.2. = lebegő hínár
 - 1.3. = diverz vízinövények
2. = feltöltődő partmenti növényzet
 - 2.1. = nádas
 - 2.2. = magas sásos
 - 2.3. = vízparti pionírok
3. = famentes vízparti növényzet
 - 3.1. = mocsár(rét) láprét
 - 3.2. = nedves évelők
 - 2./3. = diverz vízparti növények/ártér
4. = nedves termőhelyű erdő
 - 4.1. = törmelékerdő (nedves termőhely)
 - 4.2. = ligeterdő/száraz erdő
5. = világos keverékerdő (friss termőhely)
- 4.–6. = erdei fajok különböző termőhelyen

6. = árnyékos erdő
7. = erdőirtás, erdőszél és száraz bokorerdő
 - 7.1. = erdőirtás/cserjés
 - 7.2. = erdőszéli társulás (átlagos termőhely)
 - 7.3. = erdőszéli társulás (száraz termőhely)
8. = rét/legelő
 - 8.1. = rét/legelő (nedves termőhely)
 - 8.2. = rét/legelő (átlagos termőhely)
 - 8.3. = száraz rét/legelő és sziklagyep
9. = szántóföld
 - 9.1. = kultúrnövény
 - 9.2. = tavaszi (kapás) gyom
 - 9.3. = őszi gabonagyom
10. = ruderalia
 - 10.1. = nedves termőhelyű ruderalia
 - 10.2. = átlagos termőhelyű ruderalia
 - 10.3. = száraz termőhelyű ruderalia
- Diverz = nem besorolható

¹¹ SPARKS – PAGE 1996.

¹² PANSU 2006.

¹³ BALARAM 2020; VYSETTI et al. 2014.

¹⁴ PANSU 2006.

¹⁵ FÜLEKY 1973, 1983.

¹⁶ SCHERMANN 1966; CAPPERS – BEKKER – JANS 2006.

¹⁷ SIMON 2000.

¹⁸ KIRÁLY 2009.

¹⁹ ZOHARY – HOPF – WEISS 2012.

²⁰ GYULAI 2001, 2010.

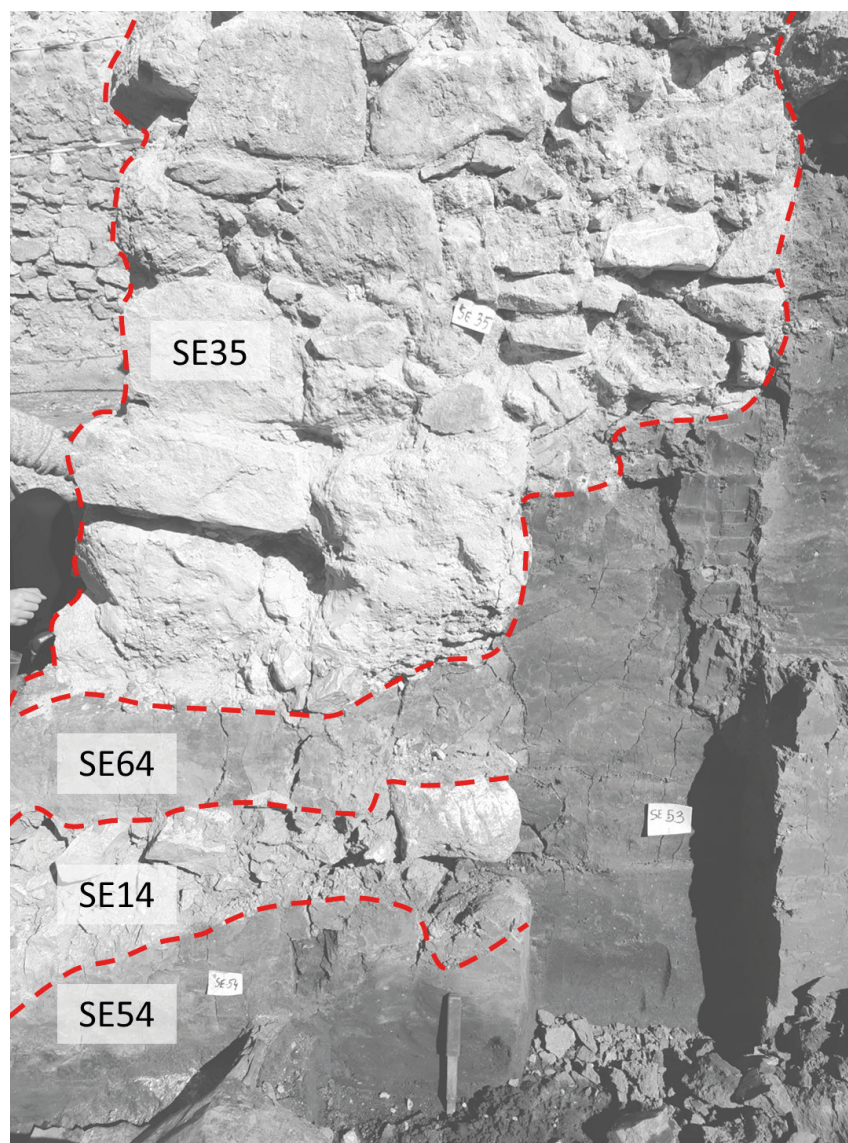
²¹ JACOMET – BROMBACHER – DICK 1989; EHRENDORFER 1973; ELLENBERG 1979.

A növényi diaszpórák többségében szenülésmentes, ún. szubfosszilis állapotban voltak, kivételt csak az egyes gabonafélék szenült szemci és az ételmaradványok jelentettek. A folyamatosan nedves környezetnek köszönhetően a magvak/termések többsége jó megtartásúnak bizonyultak, rajtuk a határozóbélyegek többé-kevésbé felismerhetők voltak.

EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

A helyszíni talajvizsgálat és a talajtani, valamint geokémiai laborvizsgálat eredményei

Az 1. ábrán bemutatott metszetfalon megjelenített rétegeket vizsgáltuk, illetve mintáztuk meg. A tárgyalt négy réteg közül hármat, az S14-est, az SE54-est és az SE64-est tudtuk szelvényben vizsgálni. Az SE65-ös réteg a kutatóárok aljában jelentkezett, annak közvetlen vizsgálatára az 1. ábrán bemutatott falon nem volt lehetőségünk, ugyanakkor a feltárás aljában, illetve a feltárást végző szakemberektől kapott mintablokkok alapján képet alkothattunk az SE65-ös réteg tulajdonságairól is. A mintákat a falban elfoglalt pozíciójuk alapján letről fölfelé tárgyaljuk; a helyszíni talajvizsgálat során rögzített adatokat az 1. táblázat adja közre.

1. ábra

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyen feltárt rétegsor a vizsgált rétegek megjelölésével (szerkesztett fénykép)

Helyszíni talajvizsgálati/fúrási jegyzőkönyv							
Talajszelvény azonosító	SZIKM-JM-1	Vegetáció		- (városi környezet)			
Kitettség	-	Lejtő alakja/fekvés		sík			
Lejtőkategória	0-5%	Erózió, defláció		nem erodált			
A fúrás/szelvény mélysége (cm)	150	EOV		n.a.			
Talajvízszint mélysége (cm)	-	Btszf (m)		n.a.			
Talajtípus	-	Humuszos réteg (cm)		0			
		Alapközet		-			
Szint/réteg jele	Mélység cm	Mintavétel (cm) -tól -ig	Szín	Fizikai féleség	Szerkezet	Régészeti jelenség	Egyéb antropogén jelenség (talajidegen anyag)
SE35	0-80	nem vizsgált					
SE64	80-120	80-120	2.5Y 3/2 * barnás fekete	agyagos vályog	szerkezet nélküli	-	-
SE14	100-120	100-120	-	agyagos vályog (durva vázrészek)	szerkezet nélküli	építőkö	-
SE54	120-150	120-150	2.5Y 3/1 * fekete (mátrix)	agyagos vályog	szerkezet nélküli	-	-
SE65	150-	150-	2.5Y 3/2 * barnás fekete	vályog	szerkezet nélküli	-	-
Szint/réteg jele	Nedvesség	Pezsgés	Durva vázrészek	Talajhibák	Elválasztások, konkreciók	Gyökér	Tömődöttség
SE35	nem vizsgált						
SE64	száraz	erős	0-5%	-	-	-	erősen tömődött
SE14	száraz	erős	70-80%	tömör kőzet	-	-	erősen tömődött
SE54	nyirkos	erős	0-5%	glejes réteg	rozsdá, glej	-	erősen tömődött
SE65	nedves	erős	0%	glejes réteg	rozsdá, glej	-	erősen tömődött
Egyéb észrevételek							
Felvételező: PÁ, BÁ							
Dátum: 2019. szeptember 18.							

1. táblázat

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyen feltárt rétegsor helyszíni talaj- és üledékvizsgálati adatainak összefoglalása

- SE65: A feltárás aljában jelentkező faszerkezet alatt, illetve részben azt befoglaló üledékösszlet. A nedvesen barnás fekete (2.5Y 3/2) üledékösszlet egy jelentékeny karbonáttartalmú ($\text{CaCO}_3\%_{\text{SE65}} = 14$), lúgos kémhatású ($\text{pH}_{\text{SE65}} = 8,64$), vályog fizikai féleség kategóriába ($K_{\text{A SE65}} = 40$) sorolható képződmény, amely egyértelmű hidromorf bélyegeket mutat (2. táblázat). Az *in situ* vizsgált során kisebb metszetekben vékony lamináris szerkezet mutatkozott, ami az üledékanyag vízben történő kiüledésének lehet a jele. A sok *mollusca* héj, illetve a redoxi bélyegek jelenléte is alátámasztja a többletvízhatás jelenlétét az üledékréteg genetikájában. A sötét szín a redoxi bélyegek mellett a magas szervesanyag-tartalomban is tetten érhető. A magas humusztartalom ($\text{H}\%_{\text{SE65}} = 2,77$) mellé 3,09%-os összes szerves-szén (TOC%) érték társul (2. táblázat). Az elemösszetétel vizsgálat magas foszfortartalmat mutatott (1 829 ppm), amely az üledékanyagot ért szervesanyag-terheléssel lehet összefüggésben (3. táblázat, 2. ábra).
- SE54: A metszettel legalsó rétege egy fekete mátrixú (2.5Y 3/1) agyagos vályog textúrájú ($K_{\text{A SE54}} = 43$) üledék. A réteg morfológiai megjelenése nem homogén, a fekete mátrixba kevésbé kötött, sárgásbarna (2.5Y 5/6), tapintásra homok textúrájú üledékrétegek és lencsék keverednek. Hasonlóan az SE65-ös réteghez, jelen esetben is magas szervesanyag-tartalmat mértünk, amelyet a réteg humusz, illetve összes szerves-szén értékei is alátámasztanak ($\text{H}\%_{\text{SE54}} = 2,42$; $\text{TOC}\%_{\text{SE54}} = 4,50$) (2. táblázat); emellett a réteg foszfortartalma is kifeje-

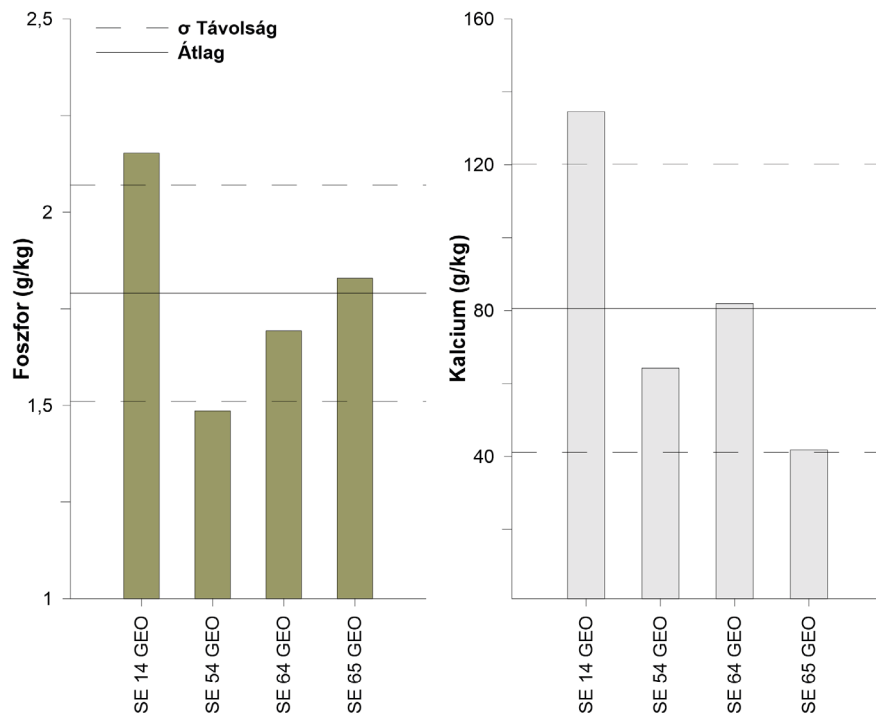
zett (1 693 ppm) (3. táblázat; 2. ábra). Morfológiai szempontból fontos megemlíteni, hogy az SE65-öshöz hasonlóan ebben a rétegben is tetten érhetőek a többletvízhatás talajtani bélyegei, így rögzítettünk redoxi foltokat, amelyek keletkezése azonban összefüggésben lehet utólagos vízszintemelkedéssel is.

- SE14. A vizsgálatához a törtköves réteg között található finomszemcsés üledékanyagot vettük alapul. Az erősen kötött üledékanyag 49-es Arany-féle kötöttségi értéket adott (2. táblázat), ami az agyagos vályog és az agyag fizikai féleség kategóriák határára helyezi a mintát. A minta kifejezetten magas szénsavas mész ($\text{CaCO}_3\%_{\text{SE14}} = 46$), illetve ezzel összhangban Ca-tartalmat mutatott ($\text{Ca}_{\text{SE14}} = 134,58 \text{ g/kg}$) (2. táblázat és 2. ábra). A réteg humusztartalma valamivel alacsonyabb, mint az alatta települő SE54-es esetében, ugyanakkor az izzítási veszteség értékből számolt összes szerves-szén értéke magasabb, sőt a teljes vizsgálati szelvényben a legnagyobbak tekinthető ($\text{TOC}\%_{\text{SE54}} = 5,35$) (2. táblázat). Ezt a megfigyelést tovább árnyalja a réteg mintájában mért kiugróan magas foszfortartalom (2 153 ppm) (3. táblázat; 2. ábra), amely jellemzően a nagy szervesanyag terhelést kapott felszíneken szokott jelentkezni. A korábbi szervesanyag-terhelés jelét a morfológiai megfigyelés során nem tudtuk detektálni, sem nagymennyiségű antropogén anyagban, sem le nem bomlott növényi maradványokban nem bővelkedett a törtkövek összekötésére használt „iszapszerű” üledék.
- SE64. Morfológiai tulajdonságaiban nem mutat jelentős eltérést a vizsgált rétegsor mélyebben települő rétegeitől. A nedvesen barnás fekete (2.5Y 3/2) színt adó réteg agyagos vályog fizikai féleség kategóriába sorolható ($\text{K}_{\text{A SE64}} = 45$) (2. táblázat). Mind a Ca-tartalom, mind a szervesanyag-tartalom tekintetében hasonló értékeket vesz fel, mint az SE54-es réteg mintája.

Mintakód	Vizsgált paraméter						
	H%	LOI [%]	TOC [%]	pH (H_2O)	$\text{CaCO}_3\%$	összes só %	K_{A}
SE64	2,47	7,76	4,50	8,77	18	0,16	45
SE14	1,80	9,23	5,35	9,00	46	0,09	49
SE54	2,42	7,77	4,50	9,03	24	0,06	43
SE65	2,77	5,34	3,09	8,64	14	0,10	40

2. táblázat

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyről származó mintákon végzett talajtani laboratóriumi vizsgálatok tételes eredménye

2. ábra

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyről származó mintákon végzett elemösszetétel-elemzés P és Ca adatainak összehasonlítása

Laborkód		115.1992.4	115.1992.2	115.1992.1	115.1992.3
Mintakód		SE 65 GEO	SE 54 GEO	SE 14 GEO	SE 64 GEO
P	g/kg	1,83	1,49	2,15	1,69
S	g/kg	3,81	1,59	3,49	2,08
Al	g/kg	5,23	10,50	11,10	11,13
Ca	g/kg	41,78	64,23	134,59	81,95
Fe	g/kg	8,96	14,67	16,49	16,32
K	g/kg	2,79	4,81	4,57	4,67
Mg	g/kg	8,86	18,66	13,62	14,26
Mn	g/kg	0,73	0,78	0,96	0,76
Zn	mg/kg	32	30	18	32
Sr	mg/kg	177	229	366	259
Cu	mg/kg	13	15	16	17
Ba	mg/kg	65	67	123	87
Cr	mg/kg	12	24	22	25
V	mg/g	8,55	12,06	15,52	15,96
Co	mg/kg	3,08	5,33	5,66	5,87
Ni	mg/kg	9,16	16,65	17,32	18,26
Ga	mg/kg	10,85	13,54	29,03	18,72
As	mg/kg	4,96	2,64	6,33	3,58
Se	mg/kg	0,53	1,47	1,79	2,89
Rb	mg/kg	11,02	23,43	13,51	17,97
Y	mg/kg	4,15	7,72	5,79	7,02
Cd	mg/kg	0,16	0,14	0,27	0,20
Cs	mg/kg	0,61	1,39	0,68	1,00
La	mg/kg	8,59	17,93	12,30	15,40
Ce	mg/kg	16,77	35,91	24,79	31,37
Pr	mg/kg	2,32	4,93	3,39	4,26
Nd	mg/kg	6,89	14,38	9,83	12,48
Sm	mg/kg	1,70	3,47	2,50	3,19
Eu	mg/kg	0,41	0,71	0,53	0,67
Gd	mg/kg	1,74	3,68	2,56	3,26
Tb	mg/kg	0,22	0,45	0,31	0,39
Dy	mg/kg	1,33	2,33	1,74	2,22
Ho	mg/kg	0,22	0,41	0,31	0,36
Er	mg/kg	0,59	1,16	0,80	1,05
Tm	mg/kg	0,08	0,15	0,13	0,13
Yb	mg/kg	0,52	0,91	0,74	0,89
Lu	mg/kg	0,10	0,32	0,19	0,16
Tl	mg/kg	0,00	0,04	0,04	0,06
Pb	mg/kg	9,13	13,38	12,98	14,78
Th	mg/kg	1,02	2,46	1,51	2,00

3. táblázat

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyről származó mintákon végzett elemösszetétel-vizsgálat tételes eredménye

Mind az SE65-ös, mind az SE54-es rétegek morfológiai bélyegei, illetve talajtani és geokémiai mérési eredményei abba az irányba mutatnak, hogy nedves környezetben képződött talajképződményeket jelenítenek meg. Másodlagos áthalmazásuknak nem láttuk jelét, de az eltemetődés és/vagy eltemetés hatására tömörödtek, kompaktálódtak. A sötét szín, a magas szervesanyag-tartalom, a magas foszfortartalom a mocsári, illetve lápi üledék- és talajképződést támasztják alá, ugyanakkor a vizsgált mintákban már nem voltak tetten érhető elhalt növényi részek, szövetek, így egy markáns aerob talajosodási fázissal számolhatunk a két réteg genetikájában.

Latin név	Magyar név	Maradvány	Állapot	Termőhelyi ökocsoport	Flóraelem / Elterjedés	SE65	SE54	SE14	SE64	Összesen
<i>Carduus crispus</i> L.	fodros bogáncs	kaszat	nem szenült	4.2./10.1.	euras-(med)	2	1			3
<i>Carex</i> cf. <i>pallens</i> L.	sápadt sás	makk	nem szenült	8.2.	cirk	1				1
<i>Carex</i> cf. <i>vesicaria</i> L.	hólyagos sás	makk	nem szenült	2.2.	eu-(med)		1			1
<i>Carex birta</i> L.	borzas sás	makk	nem szenült	8.1./10.2.	euras-(med)	1				1
<i>Carex</i> spec.	sás	makktöredék	nem szenült	Diverz		1			1	2
Cerealia	gabonaféle (rozs/búza/árpa)	szemtöredék	szenült	9.1.		3		5		8
<i>Chenopodium album</i> L.	fehér libatop	mag	nem szenült	10.2./9.3./9.2.	euá-(med)	49	3			52
<i>Chenopodium hybridum</i> L.	pokolvar libatop	mag	nem szenült	9.2./9.3.	euá-(med)	1				1
<i>Cirsium oleraceum</i> (L.) Scop.	halovány aszat	kaszat	nem szenült	3.2.	euá	2				2
<i>Eleocharis palustris</i> (L.) R. Et Sch. s. str.	mocsári csetkaka	makk	nem szenült	2.2.	kozm		1			1
Ételmaradvány	finomlisztből, süített tészta?	töredék	szenült			1				1
<i>Euphorbia</i> spec.	kutyatej	mag	nem szenült	Diverz					1	1
<i>Fumaria schleicheri</i> Soy.-Will.	parlagi füstike	makk	nem szenült	10.3./9.3.	euras-(med)	4				4
<i>Hordeum vulgare</i> L. ssp. <i>polystichum</i> (cf. <i>tetraschum</i>)	többsoros árpa	enyhén sérült pelyvás szem	szenült	9.1.	-			4		4
<i>Hordeum vulgare</i> L.	árpa	szemtöredék	szenült	9.1.	-	1		2		3
<i>Hyoscyamus niger</i> L.	bolondító beléndek	mag	nem szenült	10.3./9.3.	euras-(s)med	23			3	26
Indet.	nem	magtöredék	szenült	Diverz		1		7		8
Indet.	nem	magtöredék	nem szenült	Diverz		3	10		5	18
Kása/kenyér		töredék (d=2-2,5)	szenült					3		3
<i>Lepidium campestre</i> (L.) R. Br./	mezei/útszéli	mag	nem szenült	8.3./9.2./9.3./10.2	euras-(med)	62				62
<i>Panicum miliaceum</i> L.	köles	pelyvalevél töredék	nem szenült	9.1.	euá	2				2
<i>Panicum miliaceum</i> L.	köles	csupasz szem	szenült	9.1.	euá				1	1
<i>Poaceae</i> spec.	pázsifűféle	pelyvás szemtöredék	nem szenült	Diverz					1	1
<i>Poaceae</i> spec.	pázsifűféle	csupasz szemtöredék	szenült	Diverz				1		1
<i>Polygonum amphibium</i> L.	vidrakeserűfű	makk	nem szenült	3.1.	euras				2	2
<i>Polygonum aviculare</i> agg.	porcsin v. madárkeserűfű	makk	nem szenült	9.3./10.2.	euras-(s)med	6	3			9
<i>Ranunculus sceleratus</i> L.	torzsika boglárka	mag	nem szenült	2.3.	cirk	2				2
<i>Reseda lutea</i> L.	vadrezeda	mag	nem szenült	10.3./9.2./szőlőbe	D-euá-med/Eua-	2				2
<i>Rubus caesius</i> L.	hamvas szeder	magtöredék	nem szenült	4.1./4.2./9.3.	euras-(med)	1				1
<i>Rubus fruticosus</i> agg.	hamvas szeder	mag	nem szenült	4.1./4.2./9.3.	euá-(med)	1				1
<i>Schoenoplectus lacustris</i> (L.) Palla	tavi kaka (csuhu)	makk	nem szenült	2.1./9.3.	euras-(s)med	68	6	64	125	263
<i>Schoenoplectus tabernaemontani</i>	kötőkaka	makk	nem szenült	2.1.	kozm	1	1			2
<i>Bolboschoenus maritimus</i> Palla (syn. <i>Scirpus maritimus</i> (L.) Palla)	sziki kaka/zsióka	makk	nem szenült	3.1./9.3.	kozm	1	1			2
<i>Setaria glauca</i> (L.) Beauv., syn. <i>Setaria lutescens</i>	fakó muhar	csupasz szem	szenült	9.2./9.3.	kozm			1		1
<i>Solanum nigrum</i> L.	fekete csucsor	mag	nem szenült	7.1./9.2.	euras-(s)med	3				3
<i>Stachys annua</i> L./ <i>arvensis</i>	Egynyári/tarló tisztesfű	makkocska	nem szenült	8.1./9.2./9.3.	szmed-eu		3			3
<i>Stachys annua</i> L./ <i>arvensis</i>	Egynyári/tarló tisztesfű	makkocska	nem szenült	8.1./9.2./9.3.	szmed-eu	2				2
<i>Stachys</i> spec.	tisztesfű	magtöredék	nem szenült	Diverz	szmed-eu			2		2
<i>Stellaria media</i> agg.	tyúkhúr	mag	nem szenült	9.2. (kert,	euras-(s)med			1		1
<i>Thalictrum flavum</i> agg.	sárga borkóró	makkocska	nem szenült	3.2./8.1.	euá		1		8	9
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. <i>vinifera</i>	kerti szőlő	juvenilis mag	nem szenült	9.1.			1			1
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. <i>vinifera</i>	kerti szőlő	adult mag	nem szenült	9.1.		3				3
<i>Vitis vinifera</i> L. subsp. <i>vinifera</i>	kerti szőlő	adult magtöredék	nem szenült	9.1.		1				1
<i>Zannichellia palustris</i> L.	tófonal	mag	nem szenült	1.1.	kozm	1				1
Összesen mag						249	32	90	147	237
Összesen taxon						22	11	6	6	32

4. táblázat

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyről származó mintákon végzett archaeobotanikai vizsgálat tételes eredményei

A legérdekesebb jelenség a vizsgált rétegsorban a törtköves stratigráfiai egység (SE14) kemény kőzetanyaga között található üledék magas szervesanyag-tartalma. Morfológiai értelemben nem detektálható külső „adalékanyag” hozzáadása, de talajtani és geokémiai értékek feltételezik, hogy vagy máshonnan származik ez az anyag, vagy olyan hatás érte a felhasználása során, amely megnövelte a kimutatható szervesanyag-tartalmát. Az a tény, hogy ezt az üledékanyagot tapasztásra használták, visszaköszön az SE14-es minta kiugróan magas Ca-tartalmában is. A magas karbonáttartalom alkalmassá tehetette ezt az anyagot a nagyobb kőzetdarabok összetapasztására.

Az archaeobotanikai vizsgálat eredményei

Mindösszesen 32 növényi fajra és nemzetségre meghatározott taxon 488 darab magját és termését, 4 darab ételmaradványt, valamint 26 darab, gyenge megtartásuk miatt nem meghatározható (*indet.*) magtöredéket tártunk fel a 4 darab mintából (1. és 2. melléklet). Ezek minták szerinti eloszlása eltérő volt. Az SE14-es, az SE54-es és az SE64-es minták mind faj, mind magszám tekintetében hasonlóknak bizonyultak. Közös jellemzőjük a viszonylag alacsony maradványmennyiség. Az SE65-ös minta ebben a tekintetben jelentős kiugrást mutat ($n = 249$) (4. táblázat).

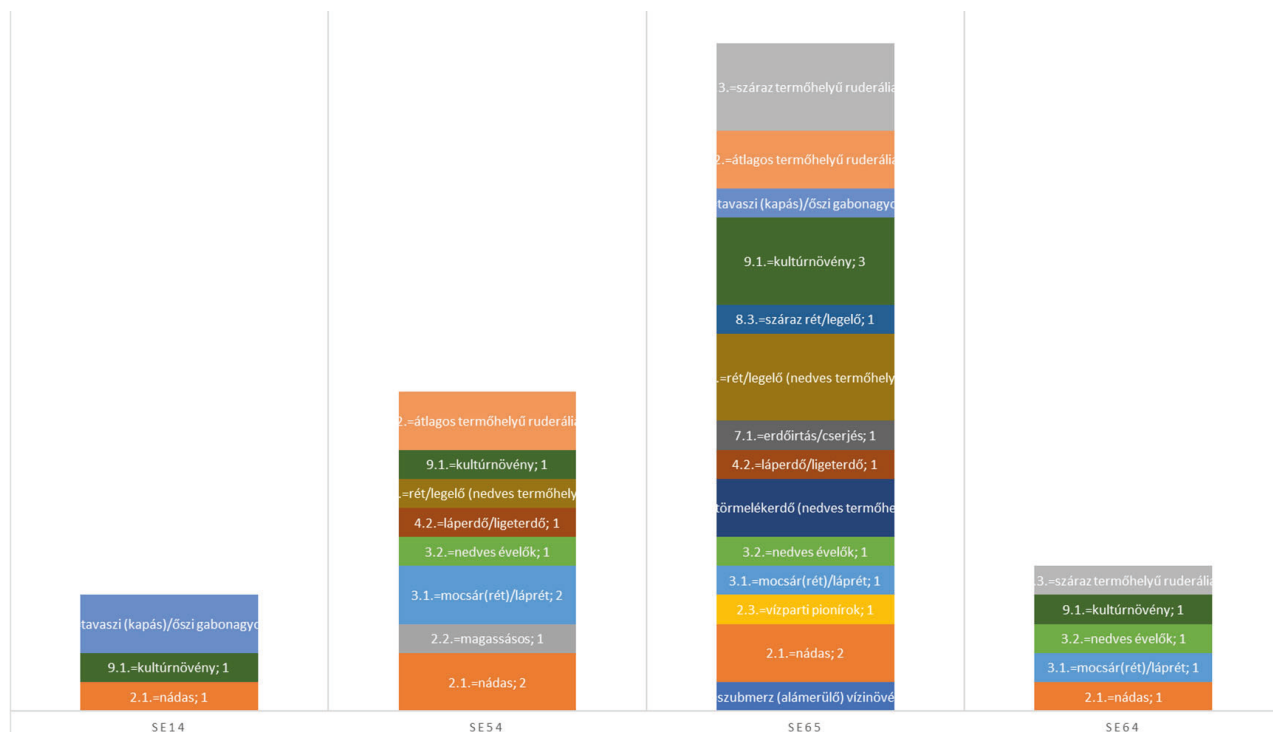
A lelőhely jellegéhez mérten a maradványok jelentős hányada szubfosszilis állapotú. A szenült maradványok gabonafélék többé-kevésbé épen megmaradt szemtermései és ételmaradvány-töredékek, míg a gyomok és az egykori környezetből származó fajok kivétel nélkül szenült állapotban találhatók.

A fajok többsége az egykori környezetből származott, ami bizonyos fokú környezetrekonstrukciót is lehetővé tesz. Ide csak a fajra pontosan meghatározható maradványok tartoznak.

A kultúrnövénymaradványok száma igen alacsony, inkább csak jelzésértékű. A gabonák közül az árpa (*Hordeum* sp.) és a köles (*Panicum miliaceum* L.), valamint több, töredékes volta miatt közelebbről nem meghatározható gabonaszem, valószínűleg ezek szenült töredéke került elő. Mind az SE14-es, mind az SE65-ös mintában jelen vannak. Az SE14-es minta árpaszemeinek viszonylag jó állapota miatt sikerült őket közelebbről is meghatározni, így azok a többsoros (hat- vagy annak lazább kalászu négyesoros) árpa (cf. *Hordeum vulgare* L. subsp. *polystichum*) pelyvák szemeinek bizonyultak. A köles két formában volt jelen: szenült állapotban az SE65-ös mintában, míg pelyvalevél szenülésmentes töredéke az SE64-es mintában. Az SE65-ös mintában talált 2 darab szenült kölesszem csupasz, pelyvalevél és csíra nélküli, azaz felhasználás előtti állapotban van, mert a hántolás során a csíra kiesik. Érdemes megjegyezni, hogy az árpa és a köles kizárólagos jelenléte, a búza teljes hiánya mindig egy egyszerűbb életmód archaeotípusaként, vagy egy szegényebb népréteg növénytermesztésének és táplálkozásának maradványaként fogható fel, amennyiben azok nem a mintavétel hiányából származnak.

A szőlőmagok (*Vitis vinifera* L. subsp. *vinifera* (Gmel.) Hegi) mintákban való előfordulása azonban már túlmutat ezen. Jelenléte mindig, de különösen a korai időkben fontos. A szőlőmagok csőrének formája szerint ezek kivétel nélkül a kultivált kerti szőlőtől (*Vitis vinifera* L. subsp. *vinifera* (Gmel.) Hegi) származnak, ligeti vagy vadszőlő jelenléte kizárható. Az egykori vitikultúra eme nem szenült maradványa két mintában is megtalálható volt. Amíg az SE54-es mintában mindössze egyetlen, juvenilis, vagyis nem beérett szőlőmagot találni, addig az SE65-ös mintában 3 darab ép, adult, azaz kifejtett bogyóból származó szőlőmagot és 1 darab ugyancsak adult töredéket számoltunk össze. A szőlőmagok alakja és formája szerint egyaránt megtalálni közöttük a csemege-szőlő kissé robusztusabb és a borszőlő jellegzetesen hosszúkas csőrű magjait.

Néhány gyomfaj magja is jelen volt a mintákban. Számuk alacsony, és elsősorban azon mintákban vannak (SE14 és SE65), ahol gabonaszemek is voltak. Minthogy ezek termőhelyi igényüket tekintve nem tipikusak, egyaránt származhatnak őszi és tavaszi vetésű gabonafélék gyomnövényeiktől, bár a tavaszi vetésű gabonagyomok konyhakerti kultúrákban is megtalálhatók: pokolvar libatop (*Chenopodium hybridum* L.), fakó muhar (*Setaria glauca* (L.) Beauv.), tyúkhúr (*Stellaria media* agg.). A mintákból néhány ruderalis vagy taposásos gyomnövényfaj magja/termése is előkerült (3. ábra). Az SE14-es minta kivételével valamennyiben volt idetartozó faj. Ezek utak, árokpartok, állatjárta területek, házak és karámok közeléből, azaz olyan emberi behatásnak kitett területekről származhatnak, ahol folyamatos volt a taposás (árkok, utak, épületek környékén, töltésoldalakon, mezsgyéken), és ott, ahol a talaj nitrogénben gazdag, esetleg (véletlenszerűen) trágyázott volt. Környezeti igény szerint ezek a ruderaliák átlagos és száraz termőhelyre, azaz vízellátottságra utalnak (3. ábra). Az átlagos termőhelyű ruderaliák mind az SE54-es, mind az SE65-ös mintákban egyenlő számban vannak jelen: fehér libatop (*Chenopodium album* L.), porcsin vagy madárkeserűfű (*Polygonum aviculare* agg.). Ezen fajok magszáma az SE65-ös mintában sokkal jelentősebb (3. ábra). A száraz termőhelyi ruderaliák is két mintában (SE64 és SE65) fordulnak elő: vadrezeda (*Reseda lutea* L.), bolondító beléndek (*Hyoscyamus niger* L.), ami meglehetősen mérgező (3. ábra).

3. ábra

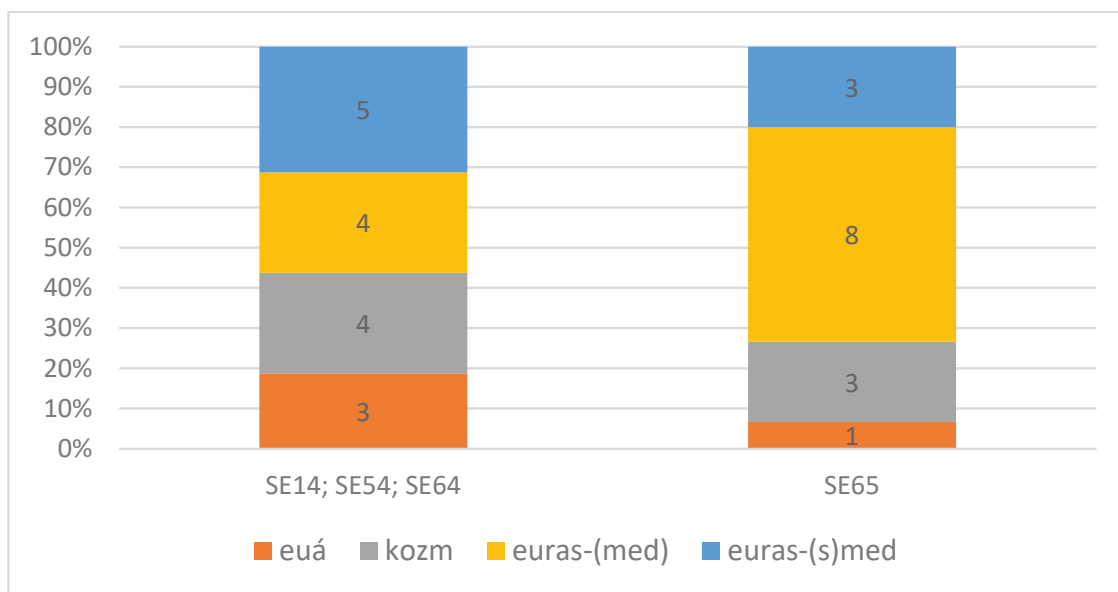
Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyen meghatározott fajok termőhely szerinti eloszlása a négy vizsgált mintában

Az egykori természeti környezetből előkerült fajok száma magas: 26 faj. A magok nagy része, 362 darab mag is innen származik. Ezek bemosódás, szél, esetleg állatok útján kerültek be, és a nedves környezet viszonylag jól megőrizte őket. Ezek változatos környezetre, a kultúrrétegek hidrológiai viszonyaira utalnak. Valamennyi mintában jelentős számú, az egykori nedves, vízjárta környezetből származó faj volt.

Alámertülő (szubmerz) vízínövény (tófonal) csak az SE65-ös mintában fordul elő, de a nádasövből származó fajok mind a négy mintában ott vannak (3. ábra). A környéken tartósan nyílt víz lehetett, és annak a szélén lévő nádasövből két faj is származik. A tavi káka (csuhu) (*Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla) makkjai nagy számban és valamennyi mintában jelen vannak, míg a kötőkáka (*Schoenoplectus tabernaemontani* (Gmelin) Palla) makkjai csak az SE54-es és az SE65-ös mintákban, de inkább csak szórványként. További egykori vízjárta élőhelyek fontos bizonyítékai az SE54-es minta magassásos övéből származó mocsári csetkáka (*Eleocharis palustris* (L.) R. Et Sch. s. str.) makkja, az SE65-ös mintában talált torzsika boglárka (*Ranunculus sceleratus* L.) magja. A mocsár(rét)/lápréti fajok száma viszonylag bőséges, és majd minden mintában jelen van: hólyagos sás (*Carex vesicaria* L.), vidrakeserűfű (*Polygonum amphibium* L.), zsióka (*Bolboschoenus maritimus* Palla). Következésképpen jelentős területeket borított be a víz. További nedves területek képviselőit is megtaláltuk: halovány aszat (*Cirsium oleraceum* (L.) Scop.), sárga borkóró (*Thalictrum flavum* agg.). A közelben lévő láperdőben/ligeterdőben gyűjtögethették a hamvas szedret (*Rubus caesius* L.). Az SE65-ös mintában talált fekete csucsor (*Solanum nigrum* L.) pedig az erdőirtások és cserjések faja. Néhány rétről/legelőről származó növény magját is megtaláltuk. A sápadt sás (*Carex pallescens* L.), borzas sás (*Carex hirta* L.), egynyári/tarló tisztesfű (*Stachys annua* L.) inkább átlagos vízellátottságra utal. A mezei, másnéven útszéli zsásza (*Lepidium campestre* (L.) R.Br./draba L.) csak az SE65-ös mintában és magas magyszámban található.

Ételmaradványok apró, mindössze néhány milliméter nagyságú szenült töredékei is előkerültek. Az SE65-ös mintából finomlisztből sülttészta, míg az SE14-es mintában kása, de még inkább kelesztett kenyér 3 darab töredéke.

Az SE14-es, az SE54-es és az SE64-es minták a 11. század első felét megjelenítő rétegekből származnak, az SE65-ös pedig ennél idősebb. Az ennek figyelembevételével kialakított két csoportba tartozó fajokat elterjedés/flóraelem szempontjából összehasonlítottuk. A 4. ábra tanúsága szerint az SE65-ös réteg mintája szerény, de látható eltérést mutat: az eurázsiai-mediterrán/szubmediterrán areájú fajok aránya magasabb, ami kedvezőbb klímára enged következtetni.

4. ábra

Székesfehérvár – Jókai Mór utca 14. lelőhelyen megmintázott egykorú rétegekből származó karpológiai maradványok elterjedés szerinti csoportosítása

IRODALOM

- BALARAM, V.
2020 Microwave Plasma Atomic Emission Spectrometry (MP-AES) and its Applications; A Critical Review. *Microchemical Journal*. 105483.
- BOJKO, O. – KABAŁA, C.
2014 Loss-on-ignition as an estimate of total organic carbon in the mountain soils. *Polish Journal of Soil Science* XLVII/2. 71–79.
- CAPPERS, R.T.J. – BEKKER, R.M. – JANS, J.E.A.
2006 *Digital Seed Atlas of the Netherlands* [Digitale Zadenatlas van Nederland] Barkhuis, Netherland.
- CHARLES et al.
Charles, M. – Crowther, A. – Ertug, F. – Herbig, C. – Jones, G. – Kutterer, J. – Longford, C. – Madella, M. – Maier, U. – Out, W. – Pessin, H. – Zurro, D.
2009 *Archaeobotanical Online Tutorial*
Online: <http://archaeobotany.dept.shef.ac.uk/> (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 18.)
- EHRENDORFER, F.
1973 *Liste der Gefäßpflanzen Mitteleuropas*. Stuttgart.
- ELLENBERG, H.
1979 Zeigerwerte der Gefäßpflanzen Mitteleuropas. *Scripta Geobotanica* 9.
- FÜLEKY György
1973 Néhány hazai talajtípus összes foszfor-tartalmának összehasonlító vizsgálata. *Agrokémia és Talajtan* 22(3-4). 311–318.
1983 Fontosabb hazai talajtípusok foszforállapota. *Agrokémia és Talajtan* 32(1-2). 7–30.
- GYULAI Ferenc
2001 *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növényzeti leletek alapján*. Budapest.
2010 Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages. *Archaeolingua Main Series* 21. 479.
- HARTYÁNYI Borbála – NOVÁKI Gyula – PATAY Árpád
1967/68 Növényi mag- és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. sz.-ig I. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1968. 5–85.
- JACOMET, S. – BROMBACHER, CH. – DICK, M.
1989 *Archäobotanik am Zürichsee. Ackerbau, Sammelwirtschaft und Umwelt von neolitischen und bronzezeitlichen Seensiedlungen im Raum Zürich*. (Berichte der Zürcher Denkmalpflege 7.)
- JENSEN et al.
Jensen, J.L. – Christensen, B.T. – Schjøning, P. – Watts, C.W. – Munkholm, L.J.
2018 Converting loss-on-ignition to organic carbon content in arable topsoil: pitfalls and proposed procedure. *European Journal of Soil Science* 69. 604–612.
- KIRÁLY Gergely
2009 *Új Magyar flóraszkönyv. Magyarország hajtásos növényei*. Határozókulcsok. Jószaftó.
- PANSU, M.
2006 *Handbook of Soil Analysis*. Berlin.

PETŐ Ákos – KENÉZ Árpád (szerk.)

2018 *Régészeti növénytan: Leletek, módszerek és értelmezés: Archaeobotanikai Kézikönyv. (Régészet és Természettudományok 2.)* Budapest.

SPARKS, D.L. – PAGE, A. L.

1996 *Methods of Soil Analysis*, Part 3. Chemical Methods.

SZÜCSI Frigyes – SZÖLLŐSY Csilla

2020 Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. 2019. évi tervásatásának eredményei. *CASTRUM – A Castrum Bene Egyesület folyóirata* 23. 164–177.

MSZ-08-0012-6

1987 *Tőzeg és tőzeggészítmények fizikai, biológiai és kémiai vizsgálata. A szervesanyagtartalom és a szerves széntartalom.* Magyar Szabványügyi Hivatal, Budapest MSZH-Nyomda, 4.

Munsell Soil Colour Charts

1990 *Soil Survey Manual* – U.S. Dept. Agriculture Handbook – 18.

NELSON, D.W. – SOMMERS, L.E.

1996 Chapter 34.: Total Carbon, Organic Carbon, and Organic Matter. In: Bigham JM et al. (eds.) *Soil Science Society of America and American Society of Agronomy. Methods of Soil Analysis*. Part 3. Chemical Methods-SSSA Book Series No. 5. Madison, WI, 1001–1006.

SCHERMANN Szilárd

1966 *Magismeret* I–II. Budapest.

SIMON Tibor

2000 *A magyarországi edényes flóra határozója. Harasztok–virágos növények.* Budapest.

TIM Módszertan

1995 *Talajvédelmi Információs és Monitoring Rendszer* 1. kötet: Módszertan. Budapest.

VYSETTI et al.

Vysetti, B. – Vummiti D. – Roy P. – Taylor C. – Kamala – C.T. – Satyanarayanan M.

2014 Analysis of Geochemical Samples by Microwave Plasma-AES. *Atomic Spectroscopy* 35. 65–78.

ZOHARY, D. – HOPF, M. – WEISS, E.

2012 *Domestication of Plants in the Old World: The origin and spread of domesticated plants in Southwest Asia, Europe, and the Mediterranean Basin.* Oxford.

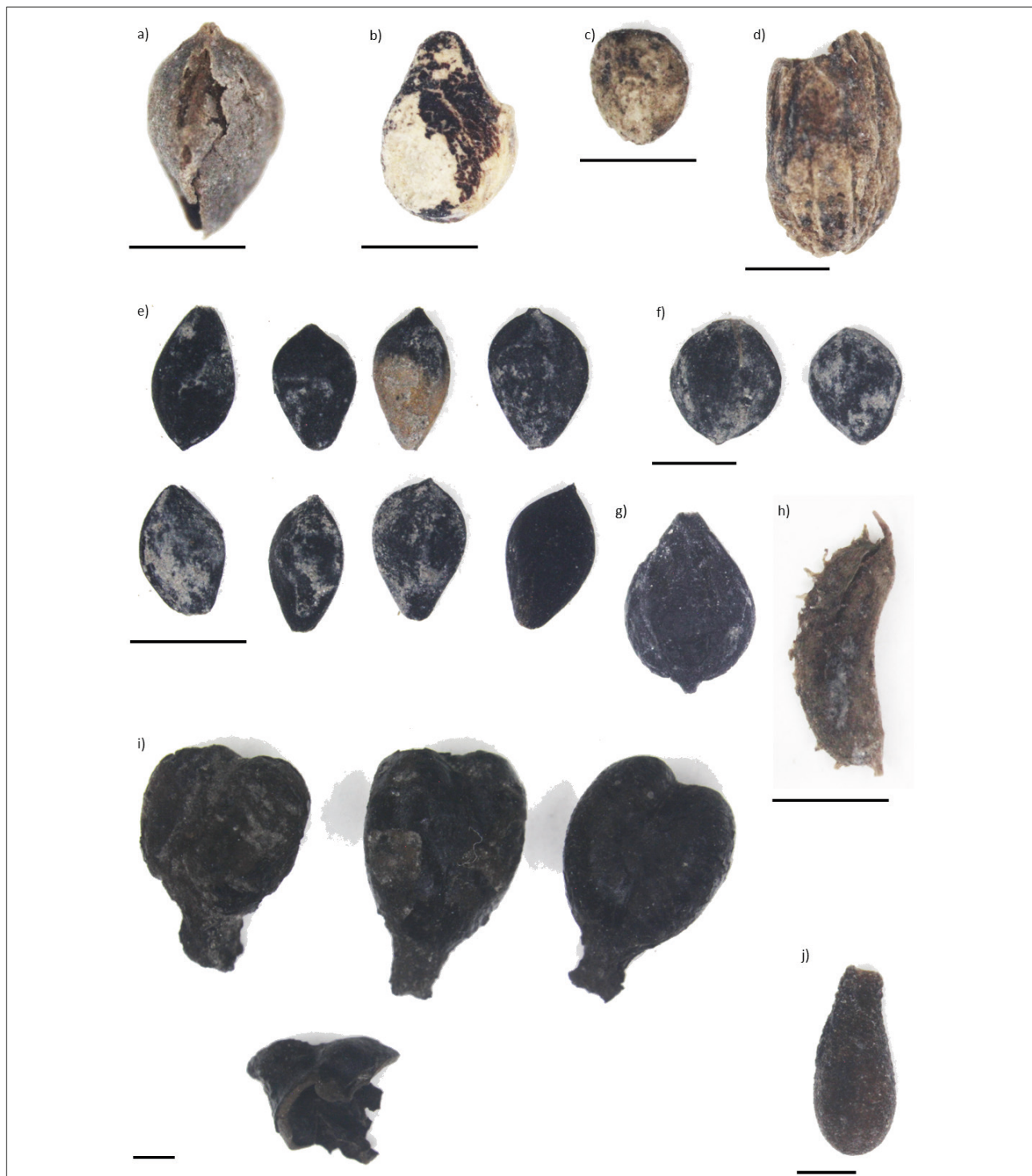
ÁKOS PETŐ – FERENC GYULAI – ÁDÁM BRAUN

**DATA OF THE GEOARCHAEOLOGICAL AND ARCHAEOBOTANICAL SURVEY CONDUCTED
AT SZÉKESFEHÉRVÁR, JÓKAI MÓR U. 14. ARCHAEOLOGICAL SITE**

The city centre of Székesfehérvár is one of the most researched area of Hungary from an archaeological point of view. The first excavations took place more than 150 years ago, yet they were rarely connected with natural scientific investigations. This study aims to shrink this hole, by presenting geoarchaeological and archaeobotanical findings from the site located at Székesfehérvár, Jókai Mór str. 14.

A section containing buried soil horizons and anthropogenic sediment layers were subjected to basic soil physical and chemical, as well as to geochemical analyses. Samples were taken from four distinct layers. Based on the geochemical and pedological measurements the bottommost layer shows that it was formed in a wet environment. Secondary redeposition could not be detected, but the layers were compacted by either natural or anthropological means. The dark colour, high organic and phosphorous content indicate bog or marsh origins. The archaeobotanical analyses resulted in the detection of 32 different plant taxa. Three from the four investigated layers proved to be similar. The sample (SE65) from the bottom of the excavation differed from the others. Traces of cereals were detected in the form of barley (*Hordeum* sp.) and millet (*Panicum miliaceum* L.) caryopses. The absence of wheat was notable and it might refer to the cereal preferences of the inhabiting population. Grape seeds were also present in the samples, which belong to the cultivated garden grape (*Vitis vinifera* L. subs. *vinifera* (Gmel.) Hegi.). Plant remains indicating the former environment were found in greater numbers than those of the cultivated taxa. These taxa indicate a wet environment. Even submergent aquatic plant remains appeared in sample SE65. In summary both the pedological, the geochemical and the archaeobotanical results point toward a generally wet, bog or marsh like environment.

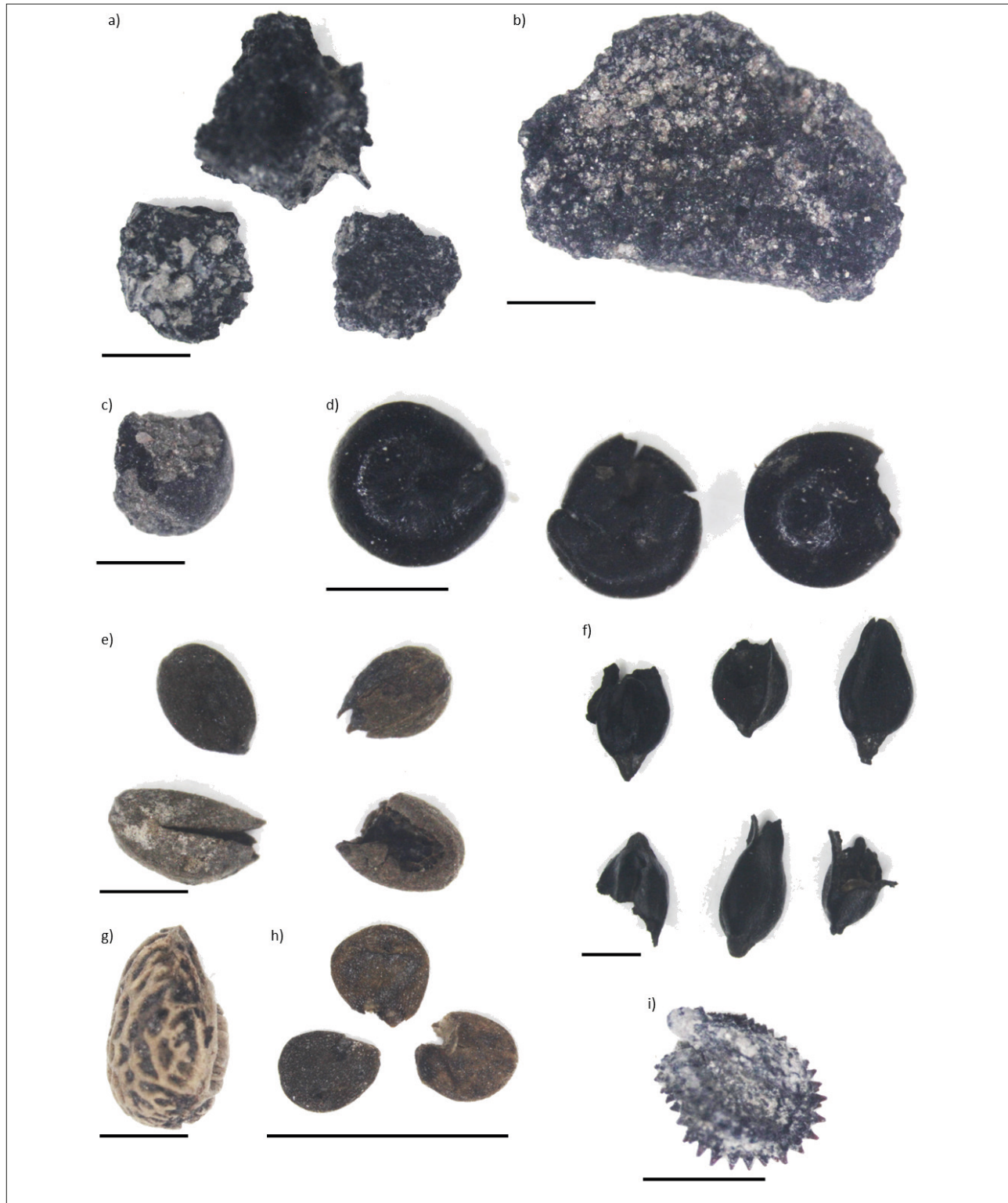
MELLÉKLET

1. melléklet

Az archaeobotanikai vizsgálat során feltárt egyes karpológiai maradványok I.

A nedves élőhelyek indikátorai: a) hólyagos sás (*Carex cf. vesicaria* L.) makktermése; b) mocsári csetkák (*Eleocharis palustris* (L.) R. et Sch. s. str.) makktermése; c) torzsika boglárka (*Ranunculus sceleratus* L.) magja; d) sárga borkóró (*Thalictrum flavum* agg.) makkocska termése; e) tavi káka (csuhu) (*Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla) makktermése; f) vidrakeserűfű (*Polygonum amphibium* L.) makktermése; g) sziki káka/zsióka (*Bolboschoenus maritimus* Palla) makktermése; h) tófonal (*Zannichellia palustris* L.) magja. A lelőhelyről származó kerti szőlő (*Vitis vinifera* L. subsp. *vinifera* (Gmel.) Hegi) i) adult magja és j) juvenilis magja. (A méretarány mérce egységesen 1 cm-t jelenít meg.)

2. melléklet

Az archaeobotanikai vizsgálat során feltárt egyes karpológiai maradványok II.

a) kása/kenyér maradványa; b) ételmaradvány; c) köles (*Panicum miliaceum* L.) csupasz szemtermése; d) fehér libatop (*Chenopodium album* L.) magja; e) mezei/útszéli zsázsa (*Lepidium campestre* (L.) R. Br./ *draba* L.) magja; f) madárkeserűfű/porcsin (*Polygonum aviculare* agg.) makktermése; g) hamvas szeder (*Rubus fruticosus* agg.) magja; h) fekete csucsor (*Solanum nigrum* L.) magja; i) tyúkhúr (*Stellaria media* agg.) magja. (A méretarány mérce egységesen 1 cm-t jelenít meg.)

MESTERHÁZY GÁBOR

SZÁNTÓK, ERDŐK, GYEPEK
A felszínborítottság hatása és változásai
a roncsolásmentes régészeti terepi kutatásban 1990 és 2018 között

BEVEZETÉS

A hazai régészeti tudományos kutatás és örökségvédelmi feladatellátás során az utóbbi években, évtizedekben egyre hangsúlyosabban jelennek meg a roncsolásmentes régészeti kutatási módszerek, melyek régészeti örökségünk többre jutó megismerését teszik lehetővé. E módszerek (pl.: terepbejárás, geofizikai kutatás, légifelvételzés, fémkeresős vizsgálat, stb.) mind meghatározott módszertani keretek között szolgáltatnak információkat, melyeket különböző térbeli, kronológiai pontosság is jellemez. Közös jellemzőjük ugyanakkor, hogy alkalmazásuk bizonyos felszínborítottsági típusok esetén hatékonyabb, míg más esetben értelmezési korlátokkal teli, vagy nem kivitelezhető. Az eredményes kutatás „közös feltételét”, azaz a felszínborítottság hatását és változásait vizsgálja jelen elemzés Magyarországon az 1990 és 2018 közötti időszakban. Az azonosítható tendenciák feltárása körvonalazhatják az elmúlt és az elkövetkezendő évek, évtizedek azon folyamatait, melyek a terepi kutatás lehetőségeire meghatározó befolyással vannak.

A téma aktualitását a módszertani kutatás mellett a felszínborítottsági változások gyorsuló üteme határozza meg. Ezen változások léptéke egyre jelentősebb méreteket öltött a korábbi kutatások alapján, hiszen míg 1970 és 1990 között Magyarország területének 1,5%-n, addig 1990 és 2000 között újabb 3%-nyi területen dokumentálhatunk változást a felszínborítottságban.¹ Az elemzést három szinten (országos, megyei, járási/kistérségi) végeztem el, hogy a táj antropogén és természeti eredetű változásai eltérő léptékekben is azonosíthatóak legyenek.

A tanulmány kiemelten foglalkozik a felszínborítottság hatásával a régészeti célú terepbejárásra, melynek haszna, eredményessége és alkalmazhatósági korlátjai nem ismeretlenek a hazai gyakorlatban. A szántóföldek európai szinten nominálisan magas részaránya kiváló lehetőséget teremtett a régészeti célú terepbejárásra, akár a Magyarország Régészeti Topográfiaja programjára², akár más tudományos kutatásokra,³ akár az 1990-es évektől meginduló nagyberuházások örökségvédelmi munkáira⁴ utalunk. A terepbejárás módszertani irodalmában legutóbb Luka Gruškovnjak összesítette a terepbejárás különböző módszertani és környezeti korlátozó tényezőit.⁵

A felszínborítottság változásainak szempontjából megkülönböztethetünk évenkénti, hosszabb időtartamú ciklikus és permanens változásokat. Évenkénti változások alatt, olyan folyamatokat érthetünk, melyek az év bizonyos szakaszaiban, vagy egészében lehetővé teszik a régészeti terepbejárás eredményes elvégzését. A hazai mezőgazdaság jellemzően termesztett haszonnövényeit (gabonafélék, kukorica, napraforgó) ebbe a csoportba sorolhatjuk, amelyek a vetést követően még rövid ideig, majd az aratás után újra kutathatóvá válnak a kapcsolódó mezőgazdasági munkáknak köszönhetően. Hosszabb időtartamú, de ciklikus változások alatt azokat a helyzeteket definiálhatjuk, melyeknél az eredményes kutathatóság több éves időtartamra megszűnik vagy korlátozottá válik. A szántóföldek pihentetése és legelőként, kaszálóként való hasznosítása ide sorolható, de jó példa lehet a lucerna vetése is. Permanens változás alatt olyan felszínborítottsági változásokat határozhatunk meg, melyek legalább évtizedes távlatokban, vagy véglegesen változtatják meg egy-egy terület terepi kutathatóságát. Ide sorolható egy szántóföld vagy gyepterület erdősítése, egy település terjeszkedése, ugyanakkor komolyabb földmunkával járó tevékenységek (infrastrukturális beruházások, bányászat) is e kategóriába utalhatóak.

¹ KOVÁCS 2011, 159–160.

² JANKOVICH-BÉSÁN 1992

³ Összefoglalóan ld.: MESTERHÁZY 2013, 267–269.

⁴ REMÉNYI 2019

⁵ GRUŠKOVNJAK 2019

RÉGÉSZETI CÉLÚ TEREPEJÁRÁS ÉS A KUTATHATÓSÁG

Az egyes területek hasznosítása kapcsán a régészeti terepejárás szempontjából megkülönböztethetünk kutatható, korlátozottan kutatható és nem kutatható térszíneket.

Jelen elemzés keretei között nem kutathatónak tekintjük azokat a térszíneket, ahol régészeti célú terepejárással a tartós fedettség vagy egyértelmű bolygatottság miatt releváns régészeti adatot nem gyűjthetünk. Jelentős antropogén hatásokat követően, mint a nagy kiterjedésű földmunkát igénylő folyamatok és beruházások (folyósabályozások, útépitések, ipari parkok, tereprendezések, anyagnyerő helyek) után a terepejárás jellemzően már nem végezhető, vagy nem szolgáltatathat megbízható adatokat a földmozgatások, depózások és elfedés következtében. Hasonlóképpen települések, városok belterületén az elsődleges azonosítási környezet megszűnése miatt leletgyűjtés eredményesen nem végezhető. Vízzel fedett és mocsaras jellegű területeket is egyértelműen a nem kutatható térszínként kategorizálhatjuk.

A gyűjthető adatok megbízhatósága alapján korlátozottan kutathatónak azokat a térszíneket tekinthetjük, ahol a leletek azonosíthatósága térben vagy intenzitásában a felszínborítottság miatt behatárolt vagy a tájban felismerhető domborzati elemekre koncentrálódik. A belterületi kiskertek, zárt kertek speciális esete kapcsán a legtöbb esetben az intenzív területhasználat miatt kétséges, a leletek elsődleges előkerülési helyükön azonosíthatóak-e. A trágyázás kapcsán mozgó leletanyagok⁶ is befolyásolhatják az itt gyűjtött leletanyagok megbízhatóságát. E térszín kapcsán elsődleges kérdés, hogy azokon folyt-e olyan antropogén, geológiai vagy tafonómiai folyamat, amely a leletek felszínre kerülését eredményezte és az a terepen azonosítható-e. Korábbi szántóművelést követően kialakított gyepes vagy erdősült területeken kiegészítő adatokat szolgáltatathat a terepejárás a klasszikus leletgyűjtési módszerekkel, akár a nyitott (pl. vakondtúrás, dagonyák, rókavár) felszínnek célzott vizsgálatával. Kedvező körülmények között domborzatilag is megjelenő régészeti jellegű örökségi elemek felismerésére is van lehetőség a gyepes és erdősült területeken, ezek korhatározósága azonban jellemzően analógiákon és egyéb kiegészítő vizsgálatokon keresztül lehetséges.

A boronálás és szántás során a felsőbb talajrétegekből a felszínre kerülő kerámiatöredékek adják a leletgyűjtés során a régészeti lelőhely-azonosítás fő térszíneit, megbízható módon jelezve a föld alatt elhelyezkedő régészeti lelőhelyek térbeli kiterjedését és intenzitását. Hagyományosan a terepejárás elsődleges és legnagyobb hatásfokú alkalmazási területe a szántóművelésben lévő területek összessége. E területek kutathatósága sem folyamatos azonban, és elsősorban a vegetáció állapotától, méretétől és intenzitásától függ.

A felszínborítottsági típusok hármas kategorizálása (kutatható, korlátozottan kutatható, nem kutatható) a terepejárás szempontjából egyúttal azt is jelenti, hogy a kutatható területek teljes bejárása is csak az adott vizsgálati egység bizonyos százaléka végezhető el néhány igen kedvező helyzettől eltekintve. A szántóföldi műveléshez „köttött” eredményes terepejárás során tehát egy adott tájegység vagy vizsgálati terület kutatását alapvetően befolyásolja, hogy a térszín mely részéről gyűjthető releváns régészeti adat. Az egyes térszín felszínborítottsága és ebből következően a kutathatósága, így a terepi munka megkezdése előtt behatárolja az eredményesen és korlátozottan vizsgálható területeket. A gyűjtött adatok rendszerezése vagy lelőhely-adatbázisok építése során az adatbázis torzulások elkerülése érdekében ezért kiemelt feladat a kutatható területek természetföldrajzi és környezeti feltételeinek vizsgálata a nem kutatható területekhez képest.

A felszínborítottság változásainak adatforrásai

A felszínborítottságra vonatkozó forrásaink regionális kutatások esetén jellemzően nem egy időpillanat állapotát mutatják a vizsgálati területek méretéből fakadóan, hanem a geodéziai mérések, térképészeti források vagy műszeres adatfelvételi ideje miatt – különösen régebbi források esetében – akár néhány éves intervallumot is jelölhetnek. Ezek a „pillanatképek”, illetve ezek időben jellemzően egyre sűrűsödő sorozata⁷ jelenti a felszínborítottság változásainak fő adatforrásait. Hazai környezetben jellemzően a katonai felmérések⁸ tekinthetők a vizsgálatok kiindulópontjának a könnyű elérhetőség és az országos lefedettség miatt.⁹

A felszínborítottságról rendelkezésre álló adatok alkalmazhatóságát két feltétel határozza meg. Egyrészt az adatforrásnak megfelelő pontossággal geodéziai rendszerbe illeszthetőnek kell lennie, azaz térképeknek vagy állományoknak georeferálnak vagy georeferálhatónak kell lennie legfeljebb 50 méteres vertikális hiba mellett. Másrészt a térkép tematikus tartalmának, így a felszínborítottságra vonatkozó adatoknak is megfelelő részletességűnek kell lennie, amely az adatfelvételi mód részletes ismeretét feltételezi. E geodéziai és tematikus pontosságnak a vizsgált terület egészére ki kell terjednie és egyszerre teljesülnie.

⁶ BINTLIFF-SNODGRASS 1988.

⁷ www.fentrol.hu; GoogleEarth

⁸ EKF 2004; MKF 2005.

⁹ PL.: GÁLL. 2014; MORVA-GYENISE 2018.

A CORINE ADATBÁZISOK

A modern kori felszínborítottság hosszabb távú vizsgálatára Európában, és így Magyarországon is a CORINE (Coordination of Information on the Environment) program ingyenesen elérhető adatbázisai nyújtanak jó lehetőséget. A felszínborítottságról gyűjtött kvantitatív, megbízható és összehasonlítható adatok a környezetgazdálkodás, ökológia és természetvédelem területén hasznosulnak elsősorban, azonban a tájhasználat régészeti szempontból is releváns változásai jól követhetőek alkalmazásával. A CORINE adatbázisok között három eltérő pontosságú és kiterjedésű állománycsoportot vizsgálhatunk:¹⁰

1. az 1:100.000-es léptékű páneurópai adatbázisokat (CLC100)
2. az 1:100.000-es léptékű páneurópai adatbázis változásait (CLC100_CH)
3. az 1:50.000-es léptékű magyarországi adatbázist (CLC50)

A CORINE európai lefedettséget biztosító 1:100000-es méretarányú felszínborítottsági adatbázisának (CLC100) adatfelvételét 1990-ben, 2000-ben, 2006-ban, 2012-ben és 2018-ban is elkészítették (1. ábra). A CLC100 állományok kezdetben fóliáról történő digitalizációja, majd teljes egészében számítógépen végzett interpretációja során a legkisebb interpretált objektum méretét 25 hektárban határozták meg, míg a vonalas létesítmények közül a legalább 100 méter széles jelenségeket digitalizálták. A lehatárolások tematikus pontosságát 85-87%-ra tehetjük a hivatalos számítások alapján (1. ábra). Az Európa szinten egységes adatbázisban öt fő kategória mellett 44 felszínborítási osztályt különítettek el a háromszintű nomenklatúrában, amelyből 27 jelent meg Magyarország területén.¹¹ A CLC100-as állományok kapcsán készült a változásokat részletesebben feldolgozó adatbázis is (CLC_CH). A négy állomány (1990–2000; 2000–2006; 2006–2012; 2012–2018) kapcsán 5 hektárban határozták meg a legkisebb változás méretét. Ennél fogva CLC100-as állomány és a CLC100-as változásadatok között nincsen teljes átfedés, utóbbiak részletesebb térbeli felbontásúak.

Az adatbázisok ökológiai szempontú lokális felhasználását sok esetben nehezítő térbeli felbontás javítására Magyarországon 1999-től kezdődött meg egy részletesebb, 1:50000 méretarányú országos felmérés (CLC50) két mintaterület (Bükk-Nyírség; Kiskunság) tapasztalatai alapján. A Landsat-5 TM és SPOT-4 műholdfelvételek alapján terepi ellenőrzéseket is magába foglaló projekt során a legkisebb interpretált objektum mérete 4 hektár (állóvizek esetében 1 ha), míg vonalas létesítményeknél a legkisebb szélesség 50 méter volt. A kategóriák száma a 4-ik és 5-ik szintű nomenklatúrában a pontosabb térképezés és a hazai felszínborítottsági viszonyok figyelembevételével 79-re nőtt, és egyúttal a műholdképeket EOTR térképeihez igazítva 10 méter alatti illesztési pontosságúak lettek. A részletesebb térképezés következtében országos szinten jellemzően hétszeresére nőtt a poligonok száma (174.000) a CLC100-hoz képest.¹²

A vonatkozó CLC100 és CLC50 adatbázis tájökológiai felhasználása kapcsán is felmerült azok alkalmazhatóságának kérdése. Egy északkelet-magyarországi összefüggő kistájrendszer vizsgálatának eredményei a minimális térképre vitt foltméretben és a foltok határolóvonalainak léptékből fakadó geometriai pontosságban határozta meg a jelentős különbségeket. A CLC50 kisebb minimális térképezési mérete a foltméretek mediánjában és a poligonok számában jól azonosítható, azaz a CLC100-on megjelenő nagyobb, összefüggő foltok apróbb részekre tagozódnak. A vizsgálat alapján a CLC100 elsősorban középtáji, megyei léptékben lehet hasznos, míg a CLC50 kistáji szinten.¹³

A CLC100-as felmérések esetében egy európai léptékben egyértelműen definiált három szintűegységes nomenklatúrát hoztak létre, amelyet a hazai CLC50-es esetében egy ahhoz illeszkedő 4-ik és esetlegesen egy 5-ik szint egészít ki. Ez az egységes rendszer lehetőséget biztosít az adatok összehasonlítására és egységes kezelésére. Az 1. szintű osztályozás elkülöníti az alábbi csoportokat:

1. Mesterséges felszínek
2. Mezőgazdasági területek
3. Erdők és természetközeli területek
4. Vizenyős területek
5. Vizek

Mindkét adatbázis nomenklatúrája¹⁴ a projekt célkitűzésének megfelelő tájökológiai szempontú felosztást követ, amely a régészeti felhasználáshoz régészeti szempontú újraosztályozást követelt meg. Ennek során a CLC50-es 4-ik és 5-ik szintű elemei jelentették a kiindulási alapot, amelyek „felmenő rendszerben” a CLC100-as 3-ik szintű osztályozására is értelemszerűen vonatkoztathatóak voltak (2. ábra).

¹⁰ MARI 2010, 317–318; SZABÓ 2010a, 50–51.

¹¹ MARI 2010, 318–319; SZABÓ 2010a, 50.

¹² BÜTTNER et al. 2001; MARI 2010, 323.

¹³ SZABÓ 2010b, 19–21.

¹⁴ CORINE 2002.

A régészeti szempontú reklasszifikáció elsődleges célja a terepbejárás során jellemző és azonos kutatható-ságúfelszínborítottsági típusok összevonása volt. Például a mesterséges felszínek közül az ipari területek (2. ábra 1.2.1), út- és vasúthálózat elemei (2. ábra 1.2.2) vagy összefüggő településszerkezet (2. ábra 1.1) egyértelműen egy bolygatott nem vizsgálható felszínre utalnak. A szántóföldek kategóriája (2. ábra 2.1), mint a terepbejárás fő alkalmazási területe egyértelmű elkülönítésre szorult. A gyepek, rétek (2. ábra 2.3; 3.2) összevonása is indokolt régészeti szempontból, míg a fás területek, mint erdők, cserjés területek és gyümölcsösök összevonása is megtörtént. A vizenyős, mocsaras területek között megjelenő édes (2. ábra 4.1.1.1) és szikes (2. ábra 4.1.1.2) között terepbejárás szempontból kevés különbség azonosítható. A folyó (2. ábra 5.1.1) és állóvizek (2. ábra 5.1.2) kapcsán is egyértelműen nem kutatható területekként osztályozhatóak (2. ábra).

A TÉRINFORMATIKAI FELDOLGOZÁS FOLYAMATA

A térinformatikai feldolgozás ArcGIS 10.4 szoftverben készült, a számítási folyamat automatizálására a Model-Buildert használtam. A feldolgozás térbeli alapegységét minden esetben egy változtatható poligon állomány jelentette. Az országos adatokhoz ezt a magyarországi járások poligonjai jelentették, melyek így a számítási gépigényt is jelentősen csökkentették. A CLC100-as változásadatok és a CLC50-es adatok vizsgálatát egy Polgár környéki 350 km²-es mintaterületen végeztem el. A feldolgozás első lépését a CORINE adatbázis vektoros állományainak letöltése¹⁵ jelentette, melyet a kutatási terület kivágása (Magyarország illetve a polgári mintaterület) és EOTR rendszerbe transzformálása követett. Az alábbi, CORINE adatbázisonként eltérő folyamatokat iteráció segítségével futtattam le.

A CLC100-as adatok

A CLC100-as öt felmérési állományát az adatrendezés során külön kezeltem és kivágtam az aktuálisan vizsgált járási poligon területét. Mindegyik adatfelvétel állományában külön oszlopba emeltem a nomenklátúra kategóriáját, melyek mellett létrehoztam a régészeti újraosztályozás oszlopát [ARcatxx] is. Ezt követően a 2. ábrán látható rendszerben újraosztályoztam rendelkezésre álló értékeket. Ezzel párhuzamosan egy kutatható, korlátozottan kutatható és nem kutatható klasszifikálást is elkészítettem. A kialakult poligonon területek számítása után az union parancs segítségével az öt felmérési állományt átlapoltam. E parancs során az öt CORINE fedvény poligonjainak térbeli kiterjedése alapján a legkisebb, teljesen átfedő, metsző poligonok kerültek meghatározásra. Adatkapcsolás során a korábban kiszámított attribútumok automatikusan a legkisebb metsző poligonokhoz rendelődtek. A CLC100-as adatbázisok 25 hektáros alapegységű, felvételezésenként újrakezdett digitalizációjából,¹⁶ jelentős számú töredékpolygon keletkezett (<1000 m²). Ezek döntő többségét egyértelműen az átrajzolásból származó hibaként értelmezhetjük, melyek az egyes adatfelvételek teljesen újrakezdett lehatárolása miatt keletkeztek. Ezek darabszáma járásonként az összes poligon darabszámának 90–97%-át tette ki, ugyanakkor országos viszonylatban mindössze 44,5 km²-t fedett le. A számítási kapacitás csökkentése érdekében e 1000 nm² alatti töredékpolygonokat töröltem és a fennmaradóak topológiai ellenőrzését elvégeztem. Mind az öt felvételezési állomány esetében meghatározásra került a régészeti kategóriák területe és az 1990 és 2018 között változatlan felszínborítottságú területek mérete és aránya. Hasonló módon az egyes régészeti kategóriák százalékos arányai is.

A fenti folyamatot a 197 magyarországi járásra iteráció keretében futtattam le, majd az eredményeket a minden egyes járás eredeti poligonjához kötöttem térbeli adatkapcsolás alapján (3. ábra). Az így kialakult teljes Magyarországot lefedő állomány lehetőséget biztosított az országos és megyei szintű folyamatok elemzésére. Az attribútum adatokat Excel-be emelve készítettem el az eredmények statisztikai összegzését.

A CLC100-as változásadatok

A CLC100-as változásadatokból négy áll rendelkezésünkre (1990–2000; 2000–2006; 2006–2012; 2012–2018), melyek kiterjedése a CLC100-as és CLC50-es adatokkal szemben nem fedti a teljes mintaterületet, csak azokat a területeket, ahol eltérés dokumentálható. A változások dokumentálására az adatbázis készítése során mindig csak az aktuális poligon digitalizációja történt meg. Az egyenetlen területi lefedettség ezért eltérő feldolgozási módszert is megkövetelt. A feldolgozás csak a polgári mintaterületre készült el.

A szintén iterált folyamat (4. ábra) során ArcGIS rendszerben csak a vonatkozó nomenklátúra újraosztályozása történt meg a régészeti és kutatható-sági kategóriák kapcsán a korábban ismertett paraméterek mentén. Ezt kö-

¹⁵ CORINE adat.

¹⁶ MARI 2010, 318–319; SZABÓ 2010a, 50.

vetően az union parancs segítségével ismét átlapolásra kerültek a vonatkozó fedvények, amelyet csak kis mértékű adatrendezés követett (területszámítás és a változások meghatározása). A törölt töredékpolygonok mérethatára a vizuális elemzés alapján 2000 m²-re esett. A számítások összegzése ismételt Excel programmal történt.

A CLC50-es adatok

A CLC50-es adatbázisból csak a 2000-es áll rendelkezésünkre, a részletesebb térképezés nem folytatódott a későbbiekben. Az adatbázis tágabb időbeli használhatósága miatt a polgári mintaterületre vonatkozóan a 2018 utáni GoogleEarth felvételek alapján elkészítettem a 2000-es CLC50-es adatbázis frissítését, javítását. Mindkét állományt a CLC100-as esetében ismertetett módon osztályoztam régészeti kategóriák szerint újra, hogy azok eredményei a későbbiekben összevethetőek legyenek. A digitalizálás során ténylegesen a 2000-es állomány felülvizsgálata történt meg, ahol csak a változással érintett területeken történt digitalizáció. A digitalizációs hibák csökkentése érdekében a vonatkozó javítás polygonok átrajzolása során automatikusan illesztettem a 2000-es állományok polygonjainak határvonalához és töréspontjaihoz. Az így kapott javítási állományt illesztettem a 2000-es állományba a vonatkozó helyszíneken törölve az eredeti adatokat. Mivel csak két időbeli állapot összevetéséről kellett gondoskodni ebben az esetben, a korábbi CLC100-as összehasonlításoknál egyszerűbb, de azokkal párhuzamokat mutató összevetés történt meg.

Ennek során a régészeti kategória kódját és szöveges leírását, a polygonok területét és a kutathatósági kódot tartottam meg a bemeneti fájlokban, majd hasonlóképpen az union paranccsal vettem össze a két állományt. A digitalizálási hibák vizsgálatát követően az 1000 m² alatti polygonok törlése vált indokolttá a vizuális ellenőrzés során. A legkisebb térképezési egység méretcsökkenése és a két állomány átlapolásából fakadó kisebb hibalehetőség miatt ebben az esetben csak a polygonok 9,8 %-át (72/739) kellett törölni.

ORSZÁGOS ÉS MEGYEI TENDENCIÁK

Országos statisztika

Országos viszonylatban az 1990 és 2018 közötti periódusban (5–6. ábra) folyamatosan emelkedő tendenciát mutat a beépített területek (+1,09%; 1016,9 km²) és erdők aránya (+2,61%; 2429 km²). Stagnáló vagy kis mértékű változást mutatnak a komplex művelésű területek (-0,61%; -565 km²), gyepek (0,18%; 168 km²), mocsaras területek (-0,18%; -164 km²) és vízfelületek (0,07%; 67 km²) részarányai. Egyértelműen csökkenő folyamatként írható le a szántóföldek (-2,73%; -2540 km²) és a szőlők (-0,44%; -412 km²) területvesztése.

A szántóföldek kapcsán körvonalazódó eltolódás döntő többsége az adatok alapján a 2000–2012 közötti periódusra tehető, míg a szőlők esetében a 2006–2012 közötti időszakra. Ezzel összefüggésben az erdők területnövekedése szintén a 2000–2012 közötti intervallumban körvonalazható, míg a mesterséges felszín folyamatos emelkedése nem köthető bizonyos periódushoz.

Országos szinten 81599 km² esetében nem történik változás a felszínborítottságban az 1990–2018 közötti időszakot figyelembe véve, ami az ország 87,8%-át fedi le. Időszakos felszínborítottság-változást, ahol az első és az utolsó adatfelvételezés idejében egyező, de a köztes állapotokban legalább egyszer változó régészeti felszínborítottsági kategória azonosítható, az ország 4,3%-án (4021 km²) határolhatunk le.

A fenti adatokat a régészeti kutathatósági kategóriákra vonatkoztatva megállapítható, hogy a kutatható területek ismert csökkenését (-2,73%; -2540 km²) a korlátozottan kutatható térszínnek (gyepek, erdők, komplex művelésű területek) nagyobb arányban (2,19%; 2032 km²), míg a nem kutatható területek kisebb arányban (mesterséges felszínnek, szőlők, mocsaras felszínnek, vízfelületek) kompenzálják (0,55%; 508 km²). A 2018-ban a fenti sorrendben rögzített 50,72% - 36,10% - 13,18% arányok a terepbejárás által kutatható területek európai szinten is magas arányát rögzítik. A 28 éves periódusban azonosított változások ellenben a terepbejárás által elsődlegesen kutatható területek egyértelmű csökkenésére utalnak (7. ábra).

Megyei és járási adatok

A megyei adatokat a járási területek jellemzőinek összegzésével nyertem. A változások százalékban kifejezett értékét a vonatkozó régészeti kategória megyei méretéhez viszonyítottam. A vizsgálat alapját az 1990 és 2018 közötti időszakban bekövetkezett eltérések jelentették (8. ábra).

A mesterséges felszínnek megyei aránya 0,28% és 3,77% között nőtt, azaz minden megyében területnövekedés azonosítható. Jelentősebb emelkedést a nagykanizsai járásban (Zala megye), a Budapest környéki agglomerációban, a szécsényi és salgótarjáni járásokban, Eger, Miskolc, Debrecen és Nyíregyháza környéki járásokban azonosíthatunk (9–11. ábra).

Hasonló tendencia írható le a szántóföldek országos szintű és egységes területvesztése alapján is. Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben 6% feletti a területcsökkenés, de országos szinten jellemzően 0,8–5% között adatolható. A járások szintjén a Budapest környéki agglomerációs járások, a Dunántúlon pedig Tét környéke (Győr-Moson-Sopron megye), valamint a nagyatádi, barcsi és sellyei járások területén azonosítható jelentősebb csökkenés. Az alföldi régióban a nagykőrösi, tiszakécskei, kisteleki és mórakalmi járások, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Záhonytól Nyíradonyig (Hajdú-Bihar megye) húzódó tengely mentén adatolhatunk jelentős csökkenéseket. Észak-Magyarországon Nógrád megye teljes területe és a gyöngyösi és egri járások emelkednek ki a szántóföldek részarányának csökkenését tekintve. Bár a szántóföldek területének csökkenése országos tendencia, elsősorban azok a régiók érintettek, ahol azok részaránya az országos átlag alatt maradt (12–14. ábra).

A komplex művelésű területek jellemzően alacsony területi arányú csoportja -1–1 % közötti ingadozást mutat ez azonban országos és megyei léptékben sem tekinthető releváns változásnak. Járási szinten elsősorban azokban a területeken azonosítható jelentősebb változás, ahol komplex művelésű területek részaránya a 4–5% fölötti. A Dunántúlon a nagykanizsai járásban azonosítható jelentősebb csökkenés (2,4%), mérsékelt növekedés Baranya, és a Nyugat- és Közép-Magyarországi régiók területén folyt. További részarány-csökkenések Szolnoktól délre, Nógrád megye keleti, Heves megye északi és Borsod-Abaúj-Zemplén megye nyugati, Hajdú-Bihar északkeleti részein és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közel teljes területén adatolhatóak (15–17. ábra).

Az erdők, cserjés területek országos szintű növekedése minden megye területén igazolható, Fejér megye kivételével legalább 1%-os léptékben. Legnagyobb bővülés Szabolcs-Szatmár-Bereg (7,85%) és Bács-Kiskun (5,01%) megyék keleti részén azonosítható. Járási szinten a Dunántúlon a téti, sümegi, a barcsi, nagyatádi, csurgói és sellyei járásokban, Észak-Magyarországon a balassagyarmati és salgótarjáni és encsi járásokban mutatható ki jelentősebb lokális gyarapodás az erdőállományban (18–20. ábra).

A gyepek és legelők aránya -2,45–2,33% között változik országos szinten. A dunántúli megyékben Veszprém, Fejér és Komárom-Esztergom kivételével csökken a kategória részaránya, míg a Dunától keletre eső megyékben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék kivételével a felszínborítottsági kategória növekedése látszik (21–23. ábra).

A mocsaras felszínnek kapcsán az ország jelentős részén nem azonosíthatunk változásokat, szórványos és kis léptékű eltérések a Balatontól nyugatra és északra dokumentálhatóak a kiskőrösi és kiskunmajsai járások mellett (24–26. ábra). Hasonló tendencia jelentkezett a vízfelületek kapcsán is, ahol az ország jelentős részén nem történt változás. Növekedés Pest megye délnyugati részén, a sümegi járás, a tiszafüredi, tiszaujvárosi és a karcagi járás kapcsán azonosítható. Területcsökkenés a Tisza és a Körös menti járások kapcsán adatolható szórványosan (27–29. ábra).

Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megye kivételével országos szinten legfeljebb 1,41%-os csökken a szőlőterületek részaránya. A járási adatok alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megyében átrendeződés figyelhető meg, a megye déli részén mérséklődik, míg az északkeleti részén növekszik a szőlőművelésű területek aránya, e változások azonban nagyrészt kioltják egymást (30–32. ábra).

A POLGÁRI MINTATERÜLET FELSZÍNBORÍTOTTSÁG VÁLTOZÁSAI

A CLC100-as adatok

A CLC100-as adatokkal a polgári mintaterületen is lefuttattam, ahol szintén megfigyelhetőek voltak az országos léptékű folyamatok és tendenciák (33–35. ábra). A mesterséges felszínnek kategóriája alacsony fluktuációt mutat kisméretű növekedés mellett (19,6 km² (1990) – 20,75 km² (2018)). Az 1990-es kiindulási helyzetben a szántott területek aránya 50,35%, amely 2018-ra 43,66%-ra változott, így 24,04 km² szántóterület eltűnését dokumentálja. A járási területeket figyelembe véve a közel 7%-os csökkenés országosan is kiemelkedő mértékű és két képcsőben történik. A 2000 és 2006 közötti időszakban arányosan 8,81%-kal, majd 2006 és 2012 között további 16,55%-kal csökken a szántóterületek részaránya. E területek nagyobb része az erdők és cserjések kategóriájában jelent meg, amelynek területe 27,15 km²-ről 40,17 km²-re növekedett. A gyepek és legelők kategóriája 2000 és 2012 közötti időszakban arányosan (5,57%; 4,76%) 108,05 km²-ről 117,39 km²-re változott, amely országos kitekintésben jelentős részarány-növekedést takar. A komplex művelésű, mocsaras felszínnek, vízfelületek és szőlők területi statisztikai stagnáló képet mutatnak (36. ábra).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szántóföldek, erdők és cserjések, valamint a gyepek és legelők kategóriái a kutatási terület 88,02%-át teszik ki 1990-ben, ami 2018-ra is csak 87,55%-ra változik. A felszínborítottság változások meghatározó része tehát e három, a vizsgálati terület kutathatóságát nagyban befolyásoló kategória között történik.

A teljes vizsgálati terület 8 régészeti kategóriája jellemzően statikus képet mutat. A 28 éves vizsgált időszak alatt 307,76 km²-en (85,7%) nem történik felszínborítottság változás. Egyszeri változás 42,36 km²-en (11,8%) adathozható, kétszeri 8 km²-en (2,2%), míg háromszori mindössze 0,78 km²-en (0,2%).

A fenti tendenciák a kutathatósági kategóriák arányszámai kapcsán is megjelennek a mintaterületen. A szántóföldek csökkenésével az elsődleges vizsgálati zónák mérete is csökkent, melyet a részben kutatható kategória növekedése ellensúlyoz. A nem kutatható területek kis méretű fluktuációja minimális variabilitást mutat (37. ábra)

Az adatbázis felhasználhatósága kapcsán szükséges néhány apróbb rendszerszintű anomáliára rámutatni egy-egy terület rész kategorizálása kapcsán. A Polgártól északnyugatra, a Tisza-part közelségében található depóterület az 1990-es évek kezdetekor egyértelműen azonosítható volt a légifelvételeken. A rekultiváció után azonban a gyeperesítés következtében e terület részek már a gyepek kategóriájába kerültek át. Régészeti szempontból egyértelmű, hogy e térszíneken valós régészeti adatokat nem gyűjthetünk. Mindez arra mutat, hogy a legújabb CORINE adatbázisok használata a korábbi változások követése vagy más forrású ellenőrzése nélkül félrevezető terepi kutatási lehetőségeket mutathat.

A CLC100-as változásadatok

A négy változásadatokat tartalmazó állomány (1990–2000; 2000–2006; 2006–2012; 2012–2018) eltérő térbeli lefedettségű és méretű. Ebből következően a fedvények átlapolása során több esetben is előfordult, hogy nem keletkeztek átfedő változáspolygonok. A felszínborítottság állandósága jól nyomon követhető a változások gyakoriságának és területi kiterjedésének vizsgálatával. A változással érintett terület összesen 41,35 km². Egyszeri változást 35,27 km²-en, kétszeri változást 5,7 km²-en, míg háromszori változást 0,38 km²-en dokumentálhatunk. Régészeti kategóriaváltás ennél szűkebb kiterjedésű területeket érintett (29,03 km² \ 4,18 km² \ 0,37 km²). Hasonlóképpen korlátozottabb a kutathatóság módosulása (27,47 km² \ 3,82 km² \ 0,37 km²). A vonatkozó arányok csökkenése részben a kategorizálás (régészeti és kutathatósági) jellegéből fakadó jellemző, másrészt jól mutatja, hogy bizonyos felszínváltozások a régészeti terepbejárást vagy kutatást érdemben nem befolyásolják. Az erdőgazdaságok művelése tipikusan ilyen példa, melynek során a CORINE nomenklatúrában az erdők és a vágás utáni cserjések megjelenése dokumentálható (38. ábra).

A változásállományok statisztikai adatainak vizsgálatakor a bizonyos helyszíneken többszörösen módosuló felszínborítottság miatt a statisztikai adatok összegzése nem fog egyezni az előző bekezdésben taglalt érintett terület méretével. Hiszen azon területi egységek, ahol például kétszeri felszínváltozás történt két változásállományban is felhasználásra és összegzésre kerültek.

Az 1990 és 2000 közötti időszakban régészeti kategóriákat tekintve kis kiterjedésű 5,61 km²-nyi régészeti szempontú változást dokumentálhatunk, melynek során a gyepek és szántóföldek között azonosíthatunk kétirányú felszínborítottság módosulást. A 2000–2006 közötti időszakban stagnál a leginkább a változások mértéke, azonban szerkezetileg már az országos folyamatokhoz hasonló tendencia érvényesül a szántóföldek mesterséges felszínre és gyepre alakulásával. A CLC100-as változásadatok 2006–2012 közötti időszakában dokumentálhatjuk a legjelentősebb módosulást, melynek során 21,02 km²-nyi területen alakul át a felszínborítottság régészeti kategóriája. Ekkor dokumentálható 19,67 km² szántó gyepre és erdővé alakulása. A 2012 és 2018 közötti periódusban az 1990–2000 közötti periódus szerkezetéhez közelebb álló tendenciát mutatnak az adatok, melynek során a gyepek, erdők és szántóföldek között módosul a felszínborítottság. Ez elsősorban egy ciklikus mezőgazdasági folyamat lenyomataként értékelhető, amelyre az erdőtelepítések befolyása is hatással van (39–40. ábra).

A CLC50-es adatok

A két CLC50-es állomány esetében (41–42. ábra) részletesebb digitalizáció történt, mint a korábbi CLC100-as állományok esetében. A 2018–2019-es műholdfelvételek alapján végzett kézi átrajzolások kapcsán kevesebb digitalizációból fakadó hibával számolhatunk. Hangsúlyos ugyanakkor, hogy az eredeti 2000-es állományon is a tanyák közel fele digitalizáció nélkül maradt. Részben következtelen a mocsaras területek és a vízfelületek lehatárolása is, melyek kisebb vízfolyások esetében megszakadnak és gyepeként vagy erdőként fedett területként jelentkeznek. A 2018–2019-es műholdfelvételek átnézése kapcsán a nyári időszakban készült felvételek esetén jelentős problémaként jelentkezett a bálázott gyepterületek és a bálázott tarlók elkülönítése. A CLC100-as állományokkal párhuzamba állíthatóan az erdőgazdálkodások felszínborítottsági változásainak nyomon követése és azonosítása is több helyszínen csak a terepi tapasztalatok alapján történhetett meg.

Az adatok értékelése kapcsán elmondható, hogy a jellemző felszínborítottság változási tendenciák a CLC50-es állományok kapcsán is felismerhetőek, ugyanakkor nominálisan kisebb mértékű eltéréseket tapasztalhatunk. A mesterséges felszín terület 19,58 km²-ről 21,23 km²-re, változik. A szántóföldek csökkenése bő 20 km²-es

az állományok alapján (178,45 km² – 158,29 km²). Stagnáló adatokat mutatnak a komplex művelésű területek a mocsaras felszínek és a vízfelületek részarányai. Az erdők (31,86 km² – 39,93 km²) és a gyepek, legelők (96,56 km² – 107,83 km²) ismert növekedése itt is jól követhető (43. ábra).

AZ ADATBÁZISOK ÖSSZEVETÉSE

A korábban vizsgált három adatbázis (CLC100, CLC100 változásadatok, CLC50) összevetése elsősorban az eltérő digitalizációs paraméterek miatt indokolt, melyekből szerkezeti eltéréseket és változásokat dokumentálhatunk. Jelen környezetben ez háromféleképpen történt:

1. A CLC100 és CLC50 2000-es és 2018-as adatainak összevetése statisztikai és térbeli szempontból
2. Mindhárom állomány 2000–2018 között felszínborítottság változásának összehasonlítása
3. A CLC100-as és CLC100 változásadatok eltéréseinek összevetése

A CLC100 és CLC50 2000-es és 2018-as kiterjedési adatai kapcsán a mesterséges felszínek, szántóföldek, komplex művelésű területek, erdők és szőlők régészeti kategóriája kapcsán legfeljebb 1–2 km²-es eltéréseket dokumentálhatunk, ami a közel 360 km²-es vizsgálati területhez képest minimális különbség. Jelentősebb eltéréseket a gyepek, mocsaras területek és vízfelületek hármasa kapcsán azonosíthatunk, ugyanakkor a változások tendenciája azonos. Eltérést a CLC50-es pontosabb digitalizációjából eredeztethetjük, melynek során a vízfolyások partján a mocsaras területek és vízfelületek felszínborítottsági kategóriái megjelentek (44. ábra).

A számarányokból következő állandóság azonban csak részben követhető az adatok térbeli összevetése során. A 2018–2019-es állományok összehasonlítása során 294,3 km² területen (81,78%) egyezett csak meg a két adatbázis régészeti kategóriája, a fennmaradó 64,7 km² területen eltérés mutatkozott. Ez az arányszám közelíti a CLC100-as adatbázisok hivatalos tematikus pontosságát (1. ábra). Legnagyobb különbséget a szántók és gyepek azonosítása mutatta (CLC50->CLC100: 15,9 km²; CLC100->CLC50: 5,1 km²). A 2–5 km² közötti eltérések között jelentkeznek azok a további CLC100-as felméréseken gyepeként jelzett kategóriák, melyek a CLC50-es felmérésen máshova kerültek besorolásra, valamint az erdők és szántóföldek eltérő digitalizációi is (44. ábra).

A három vizsgált adatbázis 2000 és 2018 közötti változásainak összevetése nagyrészt egyező léptékű változásokat mutat a régészeti kategóriák alapján. A 0–3 km² közötti eltérések alapján a legnagyobb eltéréseket ismét a szántók, gyepek és erdők kapcsán mutathatunk ki. Szorosabb kapcsolat a CLC100-as változásadatok és a CLC50-es között mutatható ki, amely a pontosabb digitalizálási keretrendszer miatt várható kapcsolat volt (45. ábra).

A CLC100-as és a CLC100-as változásadatok összevetése kapcsán hosszabb időintervallumban vizsgálható az állományok egyezősége. A CLC100-as adatok minden egyes régészeti kategória kapcsán a két vizsgált felvételezési időpont során azonosított területi kiterjedés különbségéből származnak. A változásadatok kapcsán a korábbi időpontból eltűnő és a későbbi időpontban létrejövő kiterjedések összegzéséből jöttek létre. Jelentős eltéréseket a 2000–2006, valamint a 2006–2012 közötti időszakban a szántóföldek és gyepek részarányai alapján rögzíthetünk.

A FELSZÍNBORÍTOTSÁG VÁLTOZÁSÁNAK LEHETSÉGES OKAI

A rendszerváltást követően a nagyüzemi gazdálkodás megszűnése és a földprivatizáció következtében széttagoltabb birtokszerkezet jött létre, amely néhány év alatt újra nagy kiterjedésű szántóföldekké alakult, főként az alföldi jellegű területeken. Az Európai Unió csatlakozást megelőzően a Gödöllői Egyetem Környezet- és Tájgazdálkodási Intézetében készítették el a földhasználat-változás egyik átfogó előrejelzését. Az Unió Közös Agrár Politikája (Common Agricultural Policy) alapján 1,5–2 millió hektárnyi területen vártak gyors művelési ág váltást, főként a legelők és szántóterületek erdősítése, szántóföldek legelővé alakítása vagy azok külterjes hasznosítása kapcsán.¹⁷

A CLC100-as 1990–2006 közötti állományainak vizsgálata alapján, Magyarországon éves szinten 0,5%-os felszínborítottság-változást dokumentáltak. Mindez az Európai Unió harmadik legnagyobb arányú területhasználati eltéréseit jelentette 20 éves időintervallumra vetítve az ország területének 10%-os részarányával. E folyamatos változásokat nagyjából részben az Európai Unió csatlakozás indukálta, melyek a gyepesítés és erdőtelepítések kapcsán nyilvánultak meg leginkább.¹⁸

¹⁷ ÁNGYÁN 2003; 2005.

¹⁸ BÜTTNER 2010.

Gyepesítés és kunhalmok

A kunhalmok jelentős száma pusztult el a különböző korok mezőgazdasági művelése következtében, melyet a 20. század nagyüzemi szántóművelési gyakorlata jelentősen felgyorsított. Az 1996. évi LII. törvény a természet védelméről jelentős előrelépésként ex lege védettséget biztosított a kunhalmoknak, azonban végrehajtó rendelet hiányában a megmaradt halmok művelése részben tovább folytatódott. A változást részben Magyarország Európai Unió csatlakozása hozta meg, főként a mezőgazdasági támogatások folyósítása kapcsán megjelenő kötelezettségek formájában. Az 50/2008. (IV.24) FVM rendelet¹⁹ alapján a támogatás alapfeltétele lett a helyes mezőgazdasági és környezeti állapot előírásainak betartása, melybe 2010-ben, mint tájképi elemek kerültek be a kunhalmok. A rendelet alapján a visszagyepesítési munkákat leszámítva a halomtestek művelésével fel kellett hagynia a gazdálkodónak. A 2014–2020-as Közös Agrár Politika támogatási reformjaként magasabb támogatási összeg járt ún. zöldítési támogatás következtében a 10/2015 (II.13.) FM rendelet²⁰ alapján. Ennek hatására például a Békés megye területén azonosított 185 darab kunhalom közül 2010-ben még 98 darabot bolygattak, míg 2015-re mindössze 8 darab művelését nem hagyták fel.²¹ Az Európai Unió támogatások ellenére a rét- és legelőterületek várt jelentős növekedése szórványos maradt, mivel azok elsősorban természetvédelmi területeken jelentkeztek, és nem a közvetlen állattenyésztést szolgálták.²²

Erdőtelepítések

A hazai erdőtelepítések a 1991–2000 közötti időszakban 65.755 ha területet érintettek, amely messze elmaradt a tervezett 150.000 ha-os tervezettől. A 2001–2010-es időszakra ismét meghatározott 150.000 ha-os telepítési cél éves átlagban jellemzően teljesült, azonban az Európai Unió csatlakozás és az ekkor változó támogatási rendszer miatt 2005-ben erős visszaesés azonosítható.²³ A CLC100-as adatokban 2000-től induló jelentős erdőterület-növekedés az erdészet költségvetési támogatásában is nyomon követhető. Amíg az 1996–2000 közötti időszakban erdőtelepítésre szánt költségvetési támogatások aránya 1 milliárd forintról 2 milliárdra nőtt, addig 2001-től jelentős ugrással ez az összeg 6 milliárd forintra változott.²⁴

A 2006–2015 közötti időszakban a 1110/2010. (X.27.) kormányhatározattal elfogadott Nemzeti Erdőprogram indulásakor Magyarország 18693 km² erdőterülettel (20%) rendelkezett, amely 2014-re 19435 km²-re (20,8%) módosult a folyó erdőtelepítések kapcsán.²⁵ A Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartása alapján ugyanezen intervallumban 18058 km²-ről 18653 km²-re változott a hazai erdőterület aránya.²⁶ A jelenleg érvényben lévő Nemzeti Erdőstratégia kapcsán 2019-től a támogatási rendszer bővülésével és összegeinek növekedésével újabb lendületet kaphat az erdősítés.²⁷

Távlati tendenciák

Szilassi Péter CLC100-as adatbázisok (1990–2012) és a változás poligonok vizsgálata során országos szinten elemezte a hazai kistájak mozaikosságát. Kutatásai alapján a hazai felszínborítás-változások felét az erdőterületek művelése okozza, a kivágások és újratelepítések következtében. Mindez régészeti szempontból azonban kevésbé releváns változás, hiszen az erdők kitermelése és megújítása önmagában egy területet nem tesz régészeti szempontból kutathatóvá. Ugyanakkor a homoktalajokkal rendelkező kistájak (Nyírség, Belső-Somogy, Bács-Kiskun megye északi része) mutatnak nagyobb változékonyságot a szárazodás miatt, e rossz adottságú területeken meginduló szukcesszió jelentős beerdősülésekhez vezetett. Szilassi megállapítja továbbá, hogy Magyarország legnagyobb részén a táj mozaikossága növekvő tendenciát mutat,²⁸ amely régészeti szempontból a nagyobb egybefüggő területek kutatását nehezíti.

¹⁹ 50/2008. (IV.24) FVM rendelet az egységes területalapú támogatások és egyes vidékfejlesztési támogatások igényléséhez teljesítendő „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot” fenntartásához szükséges feltételrendszer, valamint az állatok állategységre való átváltási arányának meghatározásáról.

²⁰ 10/2015. (II.13.) FM rendelete az éghajlat és környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági gyakorlatokra nyújtandó támogatás igénybevételének szabályairól, valamint a szántóterület, az állandó gyepterület és az állandó kultúrával fedett földterület növénytermesztésre vagy legeltetésre alkalmas állapotban tartásának feltételeiről.

²¹ BOTOS – TÓTH – NOVÁK 2019; RÁKÓCZI – BARCZI 2014; 2017; RÁKÓCZI 2018.

²² CSORBA 2011, 150–153; SZILASSI 2017.

²³ SZAMOSFALVI 2009, 32.

²⁴ HALÁSZ – GÉMESI – MÉSZÁROS 2003, 326.

²⁵ ERDŐPROGRAMRÓL 2016, 6.

²⁶ KSH 2019.

²⁷ ERDŐSTRATÉGIA 2019.

²⁸ SZILASSI 2017, 134–136.

A Nemzeti Erdőprogram kapcsán a hazai erdészeti politika egyik fő célkitűzése az országosan 26–27%-os erdőszültségi szint elérése.²⁹ Magyarország területének 34,6%-n található az erdőtelepítést megkönnyítő barna erdőtalajok valamelyike, ugyanakkor e terület szűk harmadán (11400 km²) áll csak jelenleg erdő. Telepítésre elsődlegesen az Alföld és Észak-Magyarország hátrányos szántóművelési adottságú területein lehet számítani (46. ábra).³⁰

ÖSSZEGZÉS

Országos, megyei és kistérségi szinten is egyértelműen azonosítható az 1990 és 2018 közötti időszakban a szántóföldek csökkenésének tendenciája, a 2580 km²-nyi „eltűnt” szántóföld jellemzően több MRT kötet területével egyezik meg. A mesterséges felszínek és erdők területnövekedése ellensúlyozza leginkább ezt a folyamatot, melyet a gyepek kis mértékű növekedése is kiegészít. Mivel a vonatkozó időszakban országosan mindössze 87,8%-nyi területen nem azonosítható felszínborítottsági változás, további átalakulások is leírhatóak, melyek két-két kategória közötti változást jelentenek.

A múltbéli és tervezett erdőtelepítési és gyepesítési programok egyúttal a szántóterületek arányának további csökkenését vetítik előre. Ebből következően országosan eltérő mértékben a terepbejárás elsődleges színtereinek számító szántóföldek további csökkenése várható. Az átalakuló felszínborítottság jelentősen módosíthatja a terepbejárás térbeli alkalmazhatóságát, azonban a mesterséges felszínek és erdőterületek növekedése hosszú távon idő- és költségigényesebbé teszi vagy megszünteti jelentős kiterjedésű területek régészeti kutatásának lehetőségét.

Bár jelen elemzés során a felszínborítottsági változásokat elsősorban a terepbejárás szemszögéből vizsgáltam, az azonosított tendenciák további roncsolásmentes kutatások számára is mérvadóak lehetnek. Régészeti geofizikai kutatás vagy légirégészet kapcsán a vonatkozó változások szintén a kutatási környezet módosulását adatolják, melyek a módszertani kötöttségek miatt részben eltérően jelentkeznek. Egy szántóföld erdősítése kapcsán például az igen korlátozottá váló terepbejárási lehetőségek mellett a légirégészet oldaláról korlátozódik a talajjelek dokumentálási potenciálja és a geofizikai kutatások is komplexebb terepi mérési feladatot jelentenek. Gyepesített vagy legelővé váló területek esetében azonban a geofizikai vizsgálatok sokkal hangsúlyosabb szerepet kaphatnak a jövőben, ahogy az a jelenlegi örökségvédelmi gyakorlat részét is képezi.

Tudományos és örökségvédelmi szempontból is meghatározó ugyanakkor, hogy a hazai régészet hogyan alkalmazkodik olyan külső, a kutatási lehetőségeket módosító tényezőhöz, mint a felszínborítottsági változása vagy hogyan gyűjt napjainkban még könnyen elérhető adatokat a kutatási lehetőségek megváltozása előtt. A roncsolásmentes régészeti vizsgálati módszerek szakszerű alkalmazása alapvető lesz ebben a folyamatban, különös tekintettel azokra a műhelyekre, ahol a komplex vizsgálatok elvégzésének lehetőségei adóttak.

²⁹ ERDŐPROGRAMRÓL 2016, 8.

³⁰ SZAMOSFALVI 2009, 64–67.

IRODALOM

ÁNGYÁN József

2003 *A környezet és tájgazdálkodás agroökológiai, földhasználati alapozása*. Doktori értekezés. SZIE. Gödöllő.

2005 Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. In: *Az Unió környezetpolitika aktuális kérdései*. A vidékfejlesztés és az agrárium jövője – Stratégiatervezet és civil program. Budapest. 2–22.

BINTLIFE, John – SNODGRASS, Anthony

1988 Off-site pottery distributions: A Regional and Interregional Perspective. *Current Anthropology* 29/3. 506–513.

BOTOS Ágnes – TÓTH Csaba Albert – NOVÁK Tibor József

2019 Tiszántúli kunhalmok talajának változásai művelés felhagyását követően. *Tájökológiai Lapok* 17/1. 23–31.

BÜTTNER György

2010 Magyarország 1990–2000 és 2000–2006 közötti felszínborítás-változásainak összehasonlítása. In: Lóki József – Demeter Gábor (szerk.): *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában*. Debrecen. 88–95.

BÜTTNER et al.

BÜTTNER György – MAUCHA Gergely – BÍRÓ Mária – KOSZTRA Barbara – PATAKI Róbert – PETRIK Ottó
2001 National Land Cover Database at Scale 1:50.000 in Hungary. In: Buchroithner, Manfred (ed.) *A Decade of Trans-European Remote Sensing Cooperation*. Dresden. 25–31.

CORINE

Adat CORINE LandCover 1990; 2000; 2006; 2012, 2018.

<https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover> (hozzáférés: 2019.09.07)

2002 Az 1:50000 léptékű országos CORINE Felszínborítási (LandCover) Projekt nomenklatúrája.

http://fish.fomi.hu/letoltes/nyilvanos/corine/clc50_Nomenklatura.pdf (hozzáférés: 2019.09.07)

CSORBA Péter

2011 Az Alföld tájváltozásainak tendenciái. In: Rakonczai János (szerk.): *Környezeti változások és az Alföld*. (A Nagyalföld Alapítvány Kötetek 7.) Békéscsaba. 149–158.

EKF

2004 *Az Első Katonai Felmérés 1763-1785*. CD-ROM. Budapest.

ERDŐPROGRAMRÓL

2016 *Értékelő beszámoló a Nemzeti Erdőprogramról szóló 1110/2004. (X.27.) Kormányhatározat szerint végrehajtott feladatok alapján elért eredményekről* (2006–2015).

<https://www.kormany.hu/download/6/3a/60000/NEP%20%C3%A9rt%C3%A9kel%C5%91%20besz%C3%A1mol%C3%B3.pdf> (hozzáférés: 2019.10.02)

ERDŐSTRATÉGIA

2016 *Nemzeti Erdőstratégia 2016–2030*.

https://www.kormany.hu/download/a/1a/d0000/Nemzeti_Erd%C5%91strat%C3%A9gia.pdf (hozzáférés: 2019.10.02)

GÁLL Eszter

2014 *Az 1850-es évek óta bekövetkezett tájhasználati változások geoinformatikai módszerekkel történő vizsgálata az Északkelet-Nyírségben*. Szakdolgozat. Debrecen.

GRUŠKOVNĀK, Luka

2019 Visibility of Archaeological Record on the Surface. In: Miloglav, Ina (ed.): *Proceedings from the 5th Conference Methodology and Archaeometry*. Zagreb.

HALÁSZ Gábor – GÉMESI József – Dr. MÉSZÁROS Károly

2003 Nemzeti Erdőstratégia és Erdőprogram Magyarországon V. rész. *Erdészeti Lapok* 138/11. 325–327.

JANKOVICH-BÉSÁN Dénes

1992 *A felszíni leletanyag szerepe a településrégészetben*. Kandidátusi értekezés. Budapest.

KOVÁCS Ferenc

2011 Az alföldi területhasználat és változásainak értékelése. In.: Rakonczai János (szerk.): *Környezeti változások és az Alföld*. (A Nagyalföld Alapítvány Kötetek 7.) Békéscsaba. 159–166.

KSH

2019 *A falállománnyal borított erdőterület és az élőfakészlet megoszlása fajcsoportok és korosztályok szerint*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_ome002b.html (hozzáférés: 2019.10.02)

MARI László

2010 Tájváltozás elemzés a CORINE adatbázisok alapján. In.: Szilassi Péter – Henits László (szerk.): *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. században*. (Földrajzi Tanulmányok 2010/5.) Szeged. 317–330.

MESTERHÁZY Gábor

2013 Regionális léptékű terepbejárás módszertani lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* 138. 265–279.

MKF

2005 *Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság* – Georeferált változat. Arcanum Kiadó. DVD.

MORVA Tamás – GYENISE Péter

2018 A tájhasználat változásának vizsgálata geoinformatikai módszerrel a mohácsi sík területén Kölked példáján. In: Molnár Vanda Éva (szerk.): *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában IX*. Debrecen. 243–252.

RÁKÓCZI Attila

2018 Újabb lépések a kunhalmok megőrzésében. *Tájökológiai Lapok* 16/1. 1–11.

RÁKÓCZI Attila – BARCZI Attila

2014 Védett tájlemek az Európai Unióban, a 73/2009 EK rendelet hatásai a magyar kunhalmok állapotára. *Tájökológiai Lapok* 12/1. 95–105.

2017 A kunhalmok védelmét szolgáló intézkedések gazdálkodói megítélésének vizsgálata. *Tájökológiai Lapok* 15/1. 1–7.

REMÉNYI László

2019 Előzetes Régészeti Dokumentáció. Első rész: feladatok, lehetőségek, módszerek. *Magyar Régészet* 2019 Nyár.
http://files.archaeolingua.hu/2019NY/Upload/cikk_Remenyi_H.pdf

SZABÓ Szilárd

2010a Tájmetriai vizsgálatok lehetséges adatbázisai. In: Szilassi Péter – Henits László (szerk.): *Tájváltozás értékelési módszerei a XXI. században*. (Földrajzi Tanulmányok 2010/5.) Szeged. 41–61.

2010b A CLC2000 és CLC50 adatbázisok összehasonlítása tájmetriai módszerekkel. *Tájökológiai Lapok* 8 (1) 13–23.

SZAMOSFALVI Károly

- 2009 *Az elmúlt időszak erdőtelepítési tevékenységének felülvizsgálata* (1990–2007).
https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/105215/Orszagos_erd_telepitesi_terv_felulvizsgalata.pdf/cc50cb3d-8e1a-4a99-b1bd-6a4b05698e84 (felkeresve: 2019.10.02)

SZILASSI Péter

- 2017 Magyarországi kistájak felszínborítás változékonysága és felszínborítás mozaikosságuk változása. *Tájjökológiai Lapok* 15/2. 131–138.

GÁBOR MESTERHÁZY

PLOUGHLANDS, FORESTS, PASTURES
Effects of land cover changes on non-destructive archaeological research
in Hungary between 1990–2018

Non-destructive archaeological methods gained more and more attention during scientific research and cultural research management project over the past years and decades in Hungary. Many methodological and technical developments were carried out during this process, which aimed to improve the usability and effectiveness of these methods. Land cover although seemed to be a constant source of problem, which generally defined the researchable areas during the fieldwork.

Current study aimed to develop a methodological framework to examine land cover changes in Hungary between 1990 and 2018 on national, county and micro regional level. The analysis was based on the CORINE 1:100,000 scale (1990, 2000, 2006, 2012, 2018), CORINE CHANGE (1990–2000, 2000–2006, 2006–2012, 2012–2018), and the Hungarian CORINE 1:50,000 (2000, 2018) scale open-access datasets.

The GIS-based analysis showed distortion on the usability of the aforementioned datasets, where the CORINE 1:100,000 scale proved to be effective on national and county level, meanwhile the other datasets could be beneficial on micro regional level also.

During the analysed 28 years period, 2590 km² ploughlands have disappeared in Hungary, meanwhile the proportion of forests and artificial areas improved significantly. It can be expected according to governmental plans with respect to the goals of the European Union's Common Agricultural Policy, that this process will continue in the upcoming years, decades.

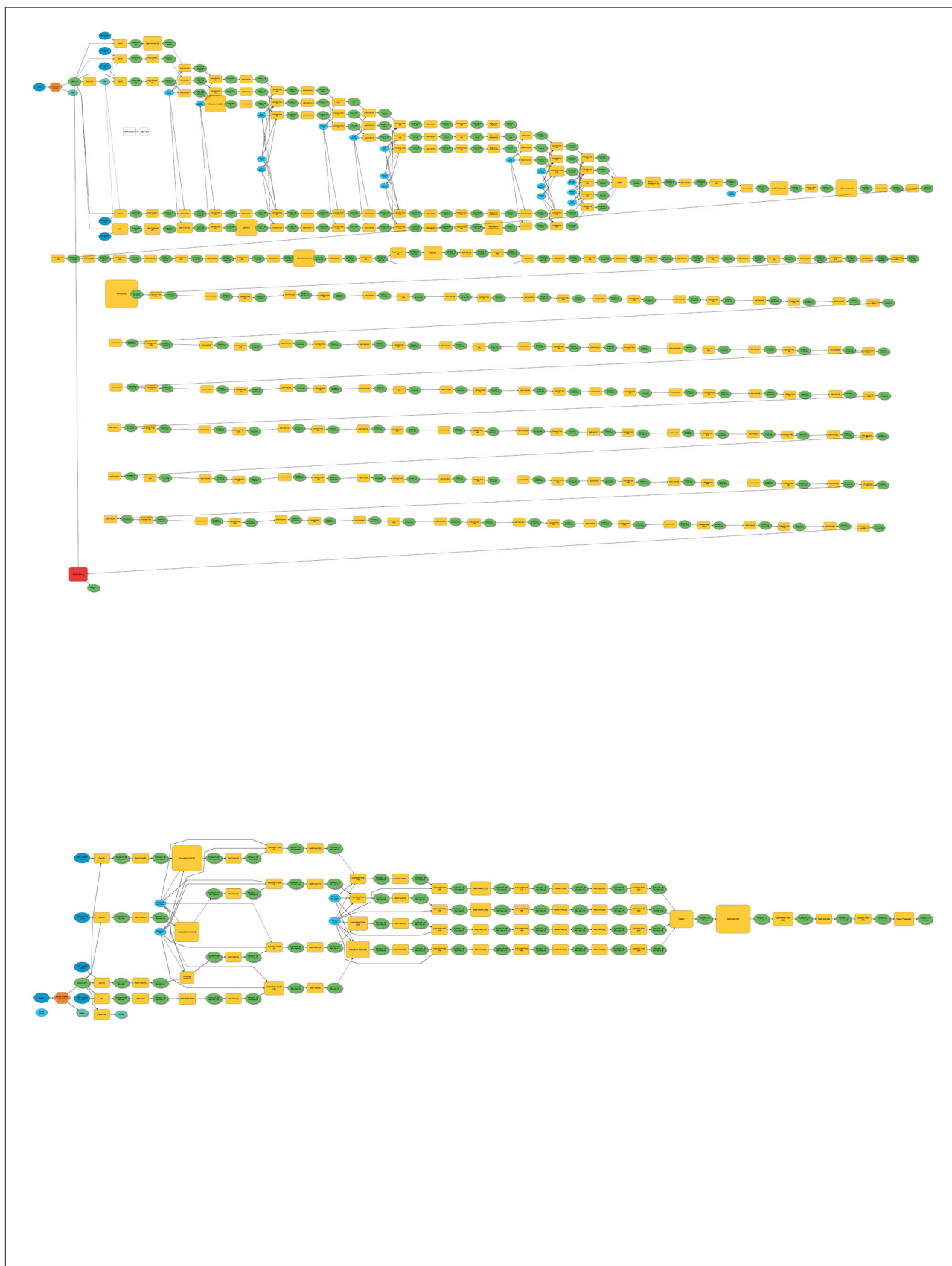
The land cover changes in the past decades showed and the plans for the future are predicting a decrease on ploughland areas, which will shrink the primary area of non-destructive research and will likely alter the applied methods and techniques.

ÁBRÁK

	CLC1990	CLC2000	CLC2006	CLC2012	CLC2018
műholdas adat	Landsat-5 MSS/TM	Landsat-7 ETM	SPOT-4/5 and IRS P6 LISS III	IRS P6 LISS III és RapidEye	Sentinel-2 and Landsat-8
műholdfelvételek ideje	1986-1998	2000 +/- 1 év	2006 +/- 1 év	2011-2012	2017-2018
műholdas adat geometriai pontossága	≤ 50 m	≤ 25 m	≤ 25 m	≤ 25 m	≤ 10 m (Sentinel- 2)
legkisebb térképezett egység/ szélesség	25 ha / 100m	25 ha / 100m	25 ha / 100m	25 ha / 100m	25 ha / 100 m
CLC geometriai pontossága	100 m	jobb, mint 100 m	jobb, mint 100 m	jobb, mint 100 m	jobb, mint 100 m
CLC tematikus pontossága	≥ 85% (valószínűl eg nem elért)	≥ 85% (elért)	≥ 85%	≥ 85% (valószínűl eg elért)	≥ 85%
feldolgozás ideje	10 év	4 év	3 év	2 év	1.5 év

CLC100 kód	CLC100 3. szintű nomenklátúra	régészeti kategória	Régészeti elnevezés
1.1.1	Összefüggő településszerkezet	1	Mesterséges felszínek
1.1.2	Nem összefüggő településszerkezet	1	Mesterséges felszínek
1.2.1	Ipari vagy kereskedelmi területek	1	Mesterséges felszínek
1.2.2	Út és vasúthálózat és csatlakozó területek	1	Mesterséges felszínek
1.2.3	Kikötők	1	Mesterséges felszínek
1.2.4	Repülőterületek	1	Mesterséges felszínek
1.3.1	Nyersanyag kitermelés	1	Mesterséges felszínek
1.3.2	Lerakóhelyek, meddőhányók	1	Mesterséges felszínek
1.3.3	Építési munkaterület	1	Mesterséges felszínek
1.4.1	Városi zöldterületek	1	Mesterséges felszínek
1.4.2	Sport-, szabadidő-, és üdülőterületek	1	Mesterséges felszínek
2.1.1	Nem öntözött szántóföldek	2	Szántóföldek
2.1.3	Rizsföldek	2	Szántóföldek
2.2.1	Szőlő	9	Szőlő
2.2.2	Gyümölcsösök, bogyósok	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
2.3.1	Intenzív legelők és erősen degradált gyepterületek	6	Gyepek, legelők
2.4.2	Komplex művelési szerkezet	4	Komplex művelési szerkezet
2.4.3	Elsődlegesen mezőgazdasági területek jelentős természetes növényzettel	1	Mesterséges felszínek
3.1.1	Lomblevelű erdők	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
3.1.2	Tülevelű erdők	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
3.1.3	Vegyes erdők	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
3.2.1	Természetes gyepek, természetközeli rétek	6	Gyepek, legelők
3.2.4	Átmeneti erdős-cserjés területek	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
3.3.3	Ritkás növényzet	5	Erdők, cserjés területek, gyümölcsösök
4.1.1	Szárazföldi mocsarak	7	Mocsaras felszínek
4.1.2	Tőzeglápok	7	Mocsaras felszínek
5.1.1	Folyóvizek, vízi utak	8	Vízfelületek
5.1.2	Állóvizek	8	Vízfelületek

1. ábra: A CORINE felszínborítottsági adatbázisok paraméterei
<https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>
2. ábra: A CLC100-as adatbázisok régészeti szempontú újraosztályozása
a Magyarországon megjelenő kategóriák alapján

3. ábra: A CLC100-as adatbázis feldolgozásának folyamata ArcGIS ModelBuilderben
4. ábra: A CLC100-as változásadatbázis feldolgozásának folyamata ArcGISModelBuilderben

	1990	2000	2006	2012	2018	ebből változatlan 1990–2018
mesterséges felszínek	6867,91	6953,79	7306,91	7843,43	7884,81	6008,52
szántóföldek	49706,42	49927,27	48526,05	47165,19	47166,03	44622,87
komplex művelésű terület	3184,69	2466,71	2818,38	2616,74	2618,96	1766,14
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	19254,81	19798,15	20561,49	21635,59	21684,24	18837,47
gyepek, legelők	9087,66	9086,51	9155,31	9334,83	9256,34	6987,3
mocsaras felszínek	1035,68	859,38	860,73	870,51	870,87	762,54
vízfelületek	1696,1	1732,39	1752,65	1759,55	1763,78	1636,08
szőlők	2151,99	2161,26	2003,94	1759,62	1740,43	978,35
	92985,24	92985,46	92985,46	92985,46	92985,46	81599,28

	1990	2000	2006	2012	2018
beépített környezet	7,39	7,48	7,86	8,44	8,48
szántóföldek	53,46	53,69	52,19	50,72	50,72
komplex művelésű terület	3,42	2,65	3,03	2,81	2,82
erdő	20,71	21,29	22,11	23,27	23,32
gyep, legelő	9,77	9,77	9,85	10,04	9,95
mocsaras	1,11	0,92	0,93	0,94	0,94
vízfelület	1,82	1,86	1,88	1,89	1,9
szőlő	2,31	2,32	2,16	1,89	1,87

	1990	2000	2006	2012	2018
kutatható	53,46	53,69	52,19	50,72	50,72
korlátozottan kutatható	33,91	33,72	34,99	36,12	36,09
nem kutatható	12,64	12,59	12,82	13,16	13,18
	100	100	100	100	100

5. ábra: Az egyes régészeti kategóriák területi kiterjedése országos viszonylatban a CLC100-as adatbázisok alapján (km²)

6. ábra: Az egyes régészeti kategóriák területi kiterjedése országos viszonylatban a CLC100-as adatbázisok alapján (%)

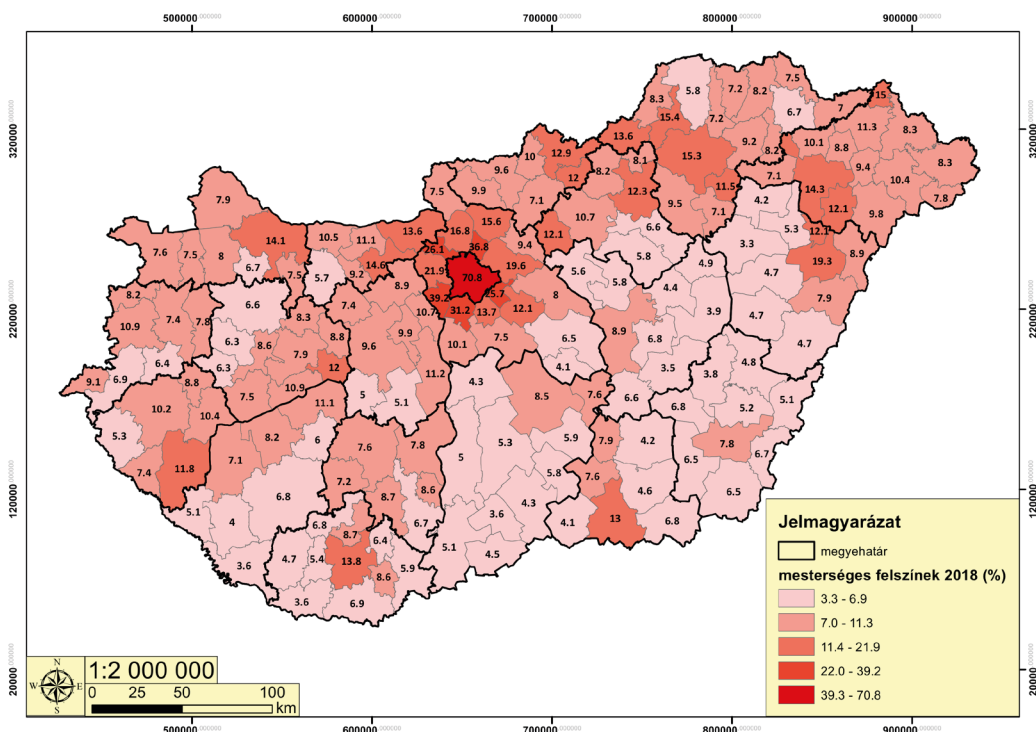
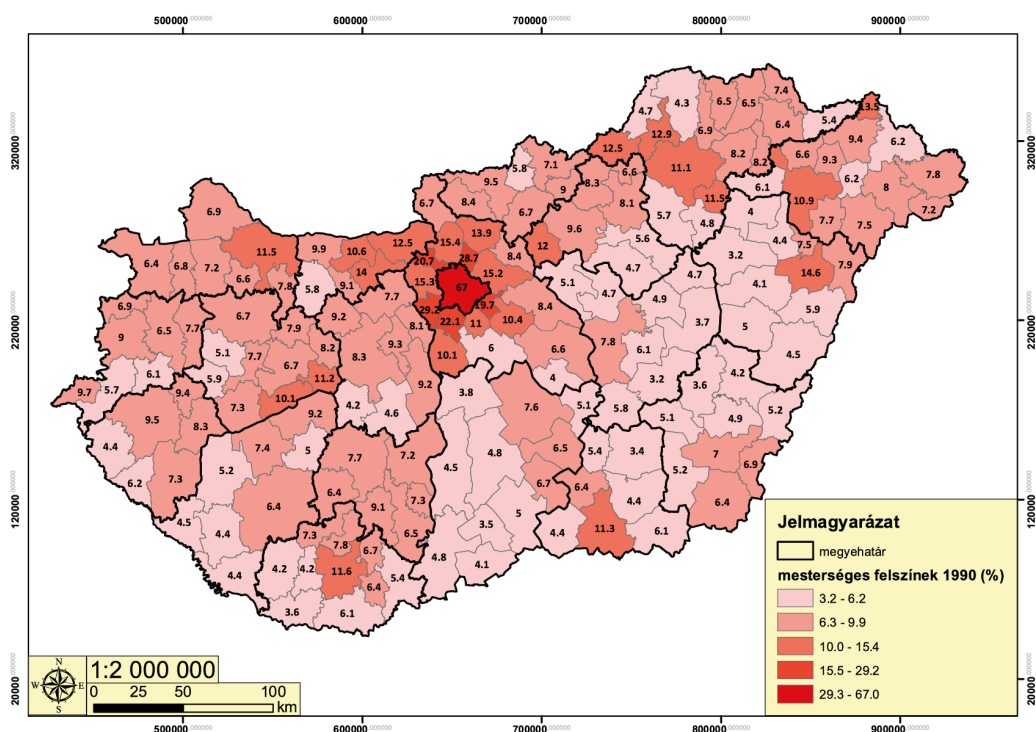
7. ábra: A kutathatósági kategóriák kiterjedésének változása a CLC100-as adatbázis alapján az ország területének %-ban kifejezve

Megye	Terület (km ²)	Mesterséges felszínek			Szántóföldek			Komplex művelésű területek			Erdők, cserjések		
		1990	2018	vált.	1990	2018	vált.	1990	2018	vált.	1990	2018	vált.
Bács-Kiskun	8441	442	468	0,3	4187	3964	-2,64	467	351	-1,38	1462	1885	5,01
Baranya	4428	281	315	0,75	2415	2332	-1,86	151	165	0,31	1189	1295	2,39
Békés	5629	301	331	0,53	4461	4402	-1,04	137	88	-0,86	178	236	1,04
Borsod-Abaúj-Zemplén	7243	550	689	1,92	2949	2712	-3,28	228	170	-0,81	2258	2441	2,53
Budapest	525	352	372	3,77	67	41	-4,94	12	9	-0,58	55	62	1,37
Csongrád	4261	254	291	0,88	2712	2590	-2,86	348	308	-0,94	293	384	2,13
Fejér	4357	329	371	0,96	2848	2792	-1,28	118	118	-0,01	544	563	0,42
Győr-Moson-Sopron	4206	330	379	1,16	2525	2404	-2,88	54	75	0,51	804	890	2,04
Hajdú-Bihar	6207	350	411	0,98	3610	3468	-2,29	158	97	-0,98	583	700	1,9
Heves	3636	280	330	1,37	1719	1567	-4,18	68	39	-0,78	952	1000	1,32
Jász-Nagykun-Szolnok	5581	287	317	0,54	4085	4030	-0,99	94	70	-0,44	274	350	1,37
Komárom-Esztergom	2264	231	243	0,49	1113	1062	-2,27	48	70	0,96	674	694	0,92
Nógrád	2543	197	255	2,28	929	758	-6,73	80	40	-1,58	1085	1178	3,68
Pest	6389	713	845	2,06	2984	2670	-4,92	270	224	-0,72	1649	1835	2,9
Somogy	6034	357	398	0,68	2732	2555	-2,93	253	229	-0,4	1858	2074	3,58
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5930	481	607	2,13	3334	2944	-6,58	263	140	-2,07	834	1300	7,85
Tolna	3702	272	282	0,28	2311	2279	-0,88	96	103	0,18	698	753	1,49
Vas	3335	241	270	0,87	1793	1763	-0,9	81	87	0,16	1022	1060	1,14
Veszprém	4491	331	356	0,55	1596	1505	-2,03	59	65	0,12	1482	1567	1,89
Zala	3782	287	356	1,82	1335	1328	-0,19	197	172	-0,67	1361	1417	1,46
Összesen	92985	6868	7885	1,09	49706	47166	-2,73	3185	2619	-0,61	19255	21684	2,61

8. ábra 1: Az országos és megyei felszínborítottsági statisztikák a CLC100-as adatok alapján

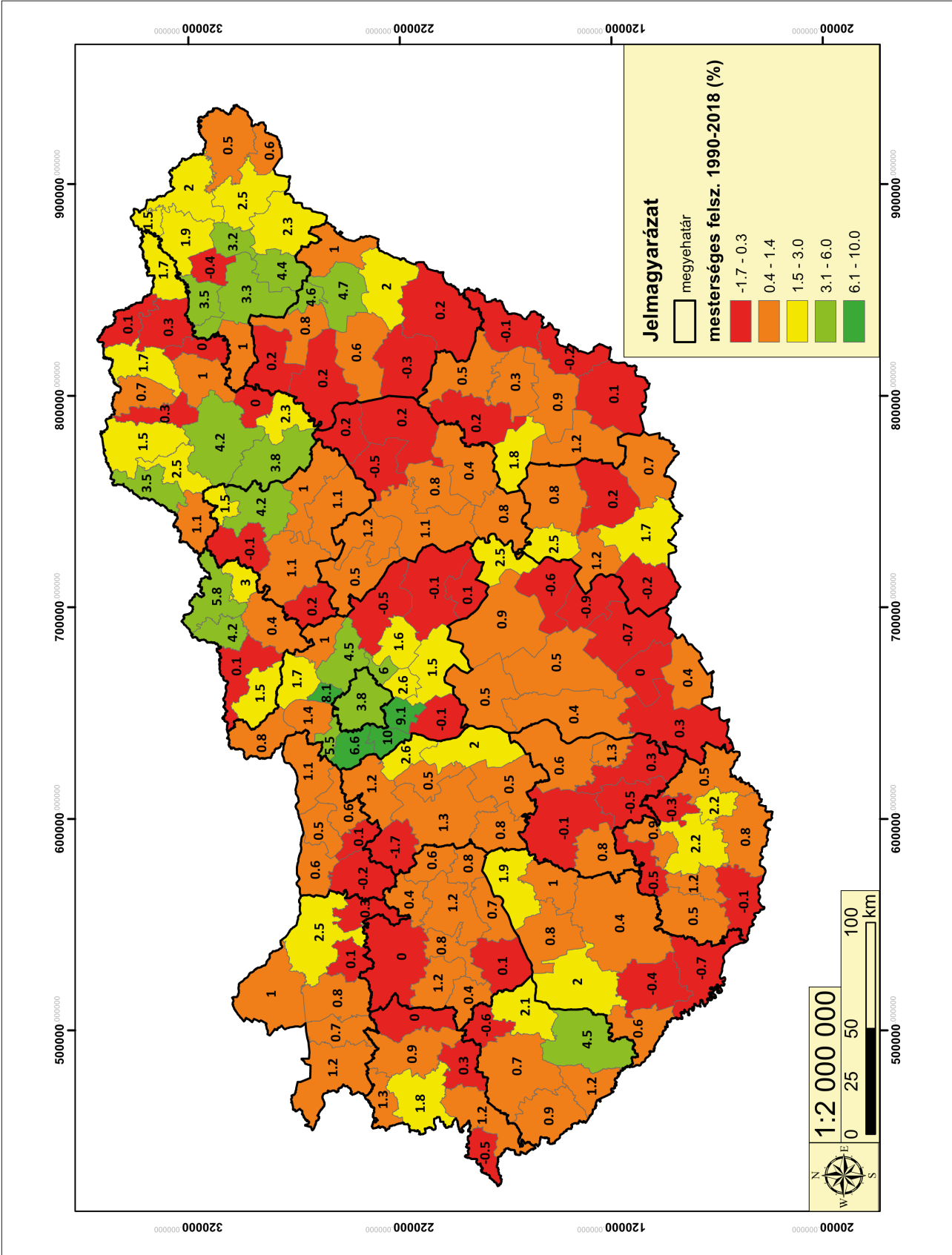
Megye	Gyepek, legelők			Mocsaras felszínek			Vízfelületek			Szőlők		
	1990	2018	vált.	1990	2018	vált.	1990	2018	vált.	1990	2018	vált.
Bács-Kiskun	1097	1146	0,59	210	167	-0,52	92	96	0,05	483	364	-1,41
Baranya	213	203	-0,22	37	27	-0,24	44	47	0,09	99	45	-1,22
Békés	464	494	0,53	19	12	-0,13	62	59	-0,07	6	7	0,01
Borsod-Abaúj-Zemplén	965	965	-0,01	53	54	0,01	52	56	0,07	188	157	-0,43
Budapest	17	22	0,98	2	1	-0,17	15	15	-0,02	5	2	-0,41
Csongrád	483	557	1,74	31	25	-0,15	74	74	0	66	31	-0,81
Fejér	314	346	0,72	60	45	-0,36	64	68	0,08	79	56	-0,53
Győr-Moson-Sopron	288	262	-0,62	91	91	-0,01	56	57	0,03	58	48	-0,24
Hajdú-Bihar	1275	1320	0,73	85	85	0,01	111	110	-0,03	35	16	-0,31
Heves	334	393	1,62	29	28	-0,02	67	71	0,1	188	209	0,58
Jász-Nagykun-Szolnok	620	614	-0,1	55	55	-0,01	115	124	0,16	49	21	-0,52
Komárom-Esztergom	89	124	1,53	9	8	-0,02	46	45	-0,01	54	17	-1,61
Nógrád	220	279	2,33	13	9	-0,17	3	5	0,08	15	18	0,12
Pest	503	568	1,01	35	27	-0,13	85	113	0,44	150	108	-0,65
Somogy	326	302	-0,4	114	95	-0,31	301	307	0,11	95	75	-0,32
Szabolcs-Szatmár-Bereg	687	542	-2,45	35	31	-0,06	76	72	-0,07	219	294	1,27
Tolna	140	134	-0,18	22	15	-0,19	61	62	0,02	101	74	-0,73
Vas	155	117	-1,13	7	3	-0,13	2	3	0,03	33	32	-0,04
Veszprém	545	549	0,07	41	34	-0,17	300	300	0	137	117	-0,43
Zala	352	321	-0,82	87	61	-0,67	70	79	0,25	92	48	-1,17
Összesen	9088	9256	0,18	1036	871	-0,18	1696	1764	0,07	2152	1740	-0,44

8. ábra 2: Az országos és megyei felszínborítottsági statisztikák a CLC100-as adatok alapján

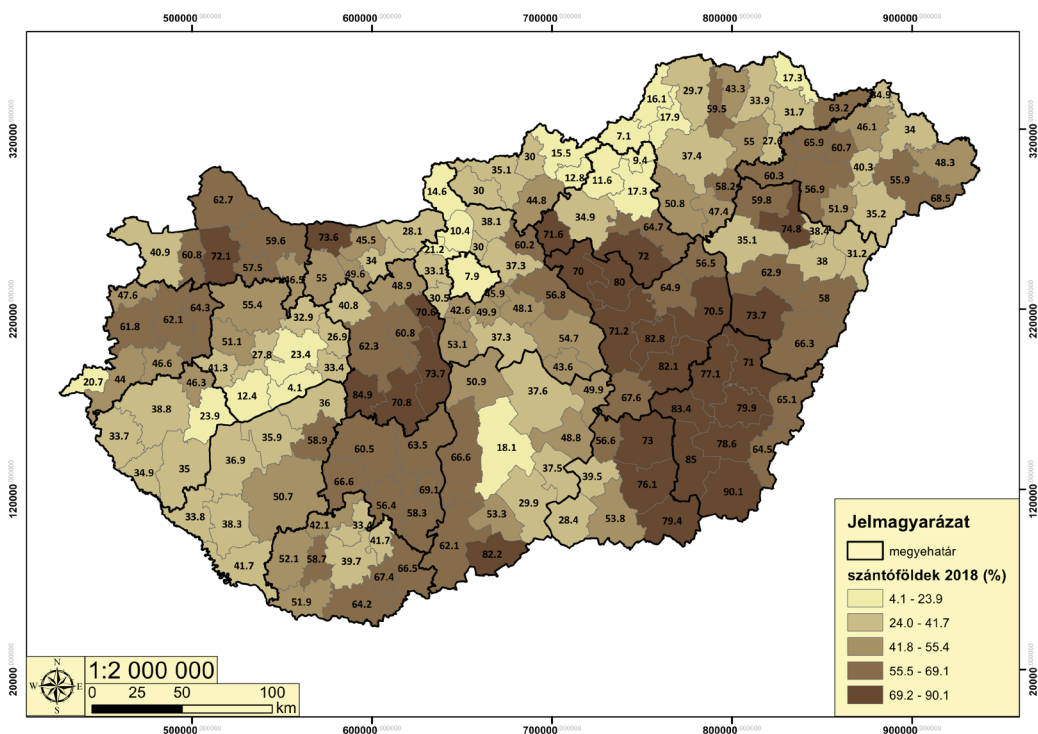
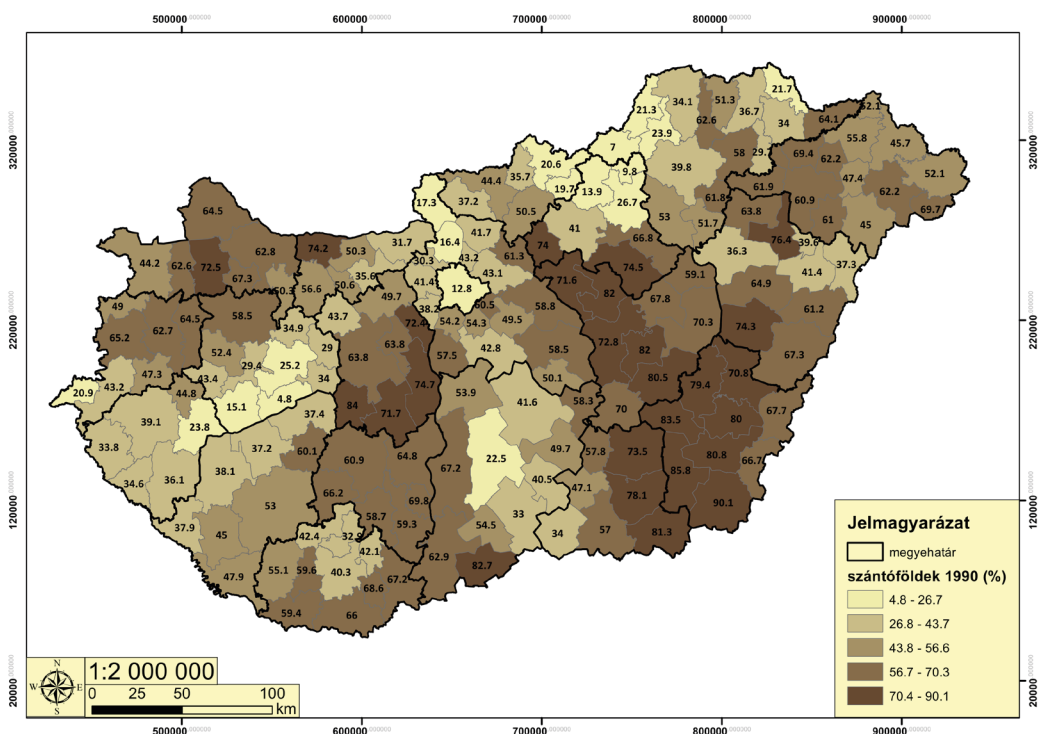

9. ábra: A mesterséges felszínek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

10. ábra: A mesterséges felszínek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

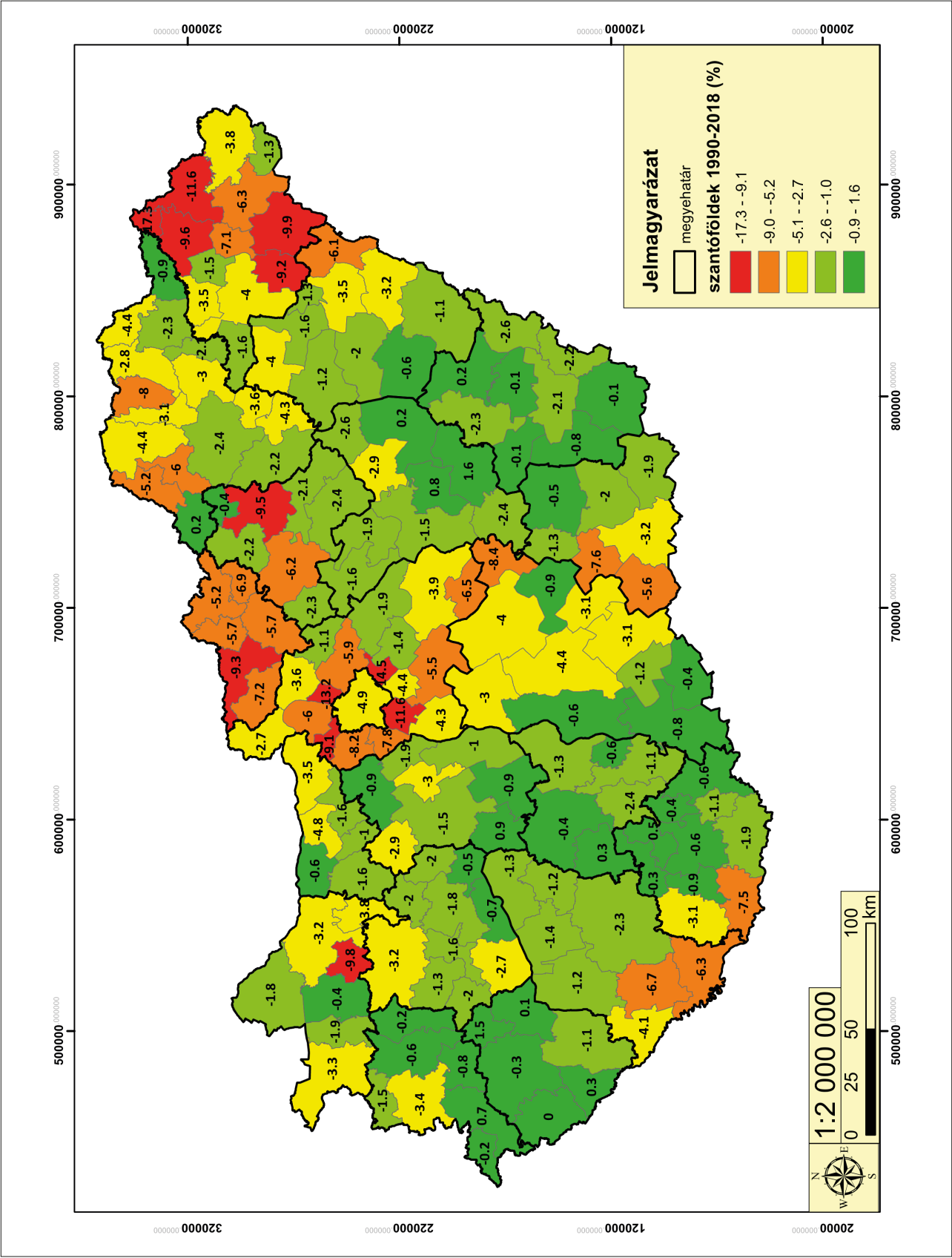

11. ábra: A mesterséges felszínek területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

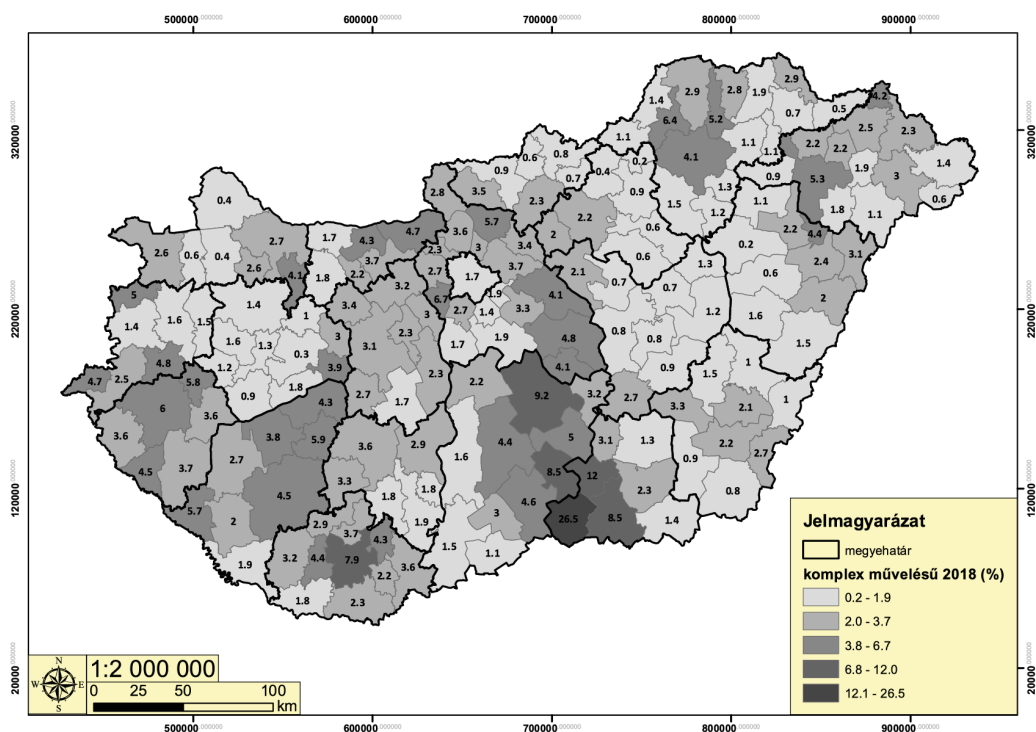
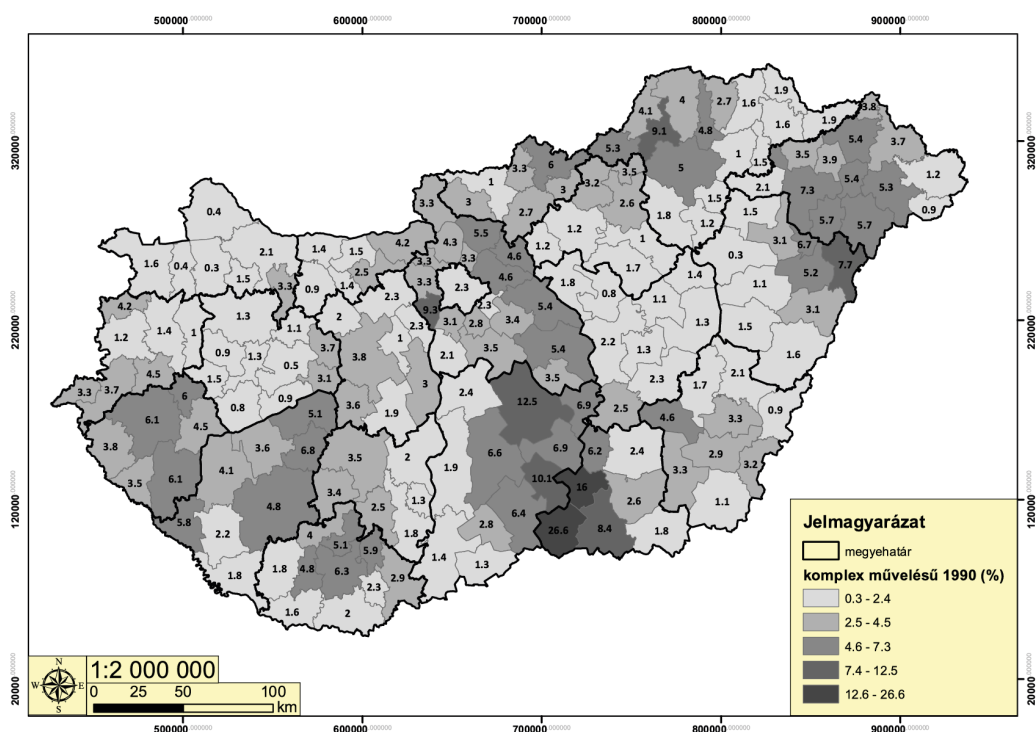

12. ábra: A szántóföldek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

13. ábra: A szántóföldek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

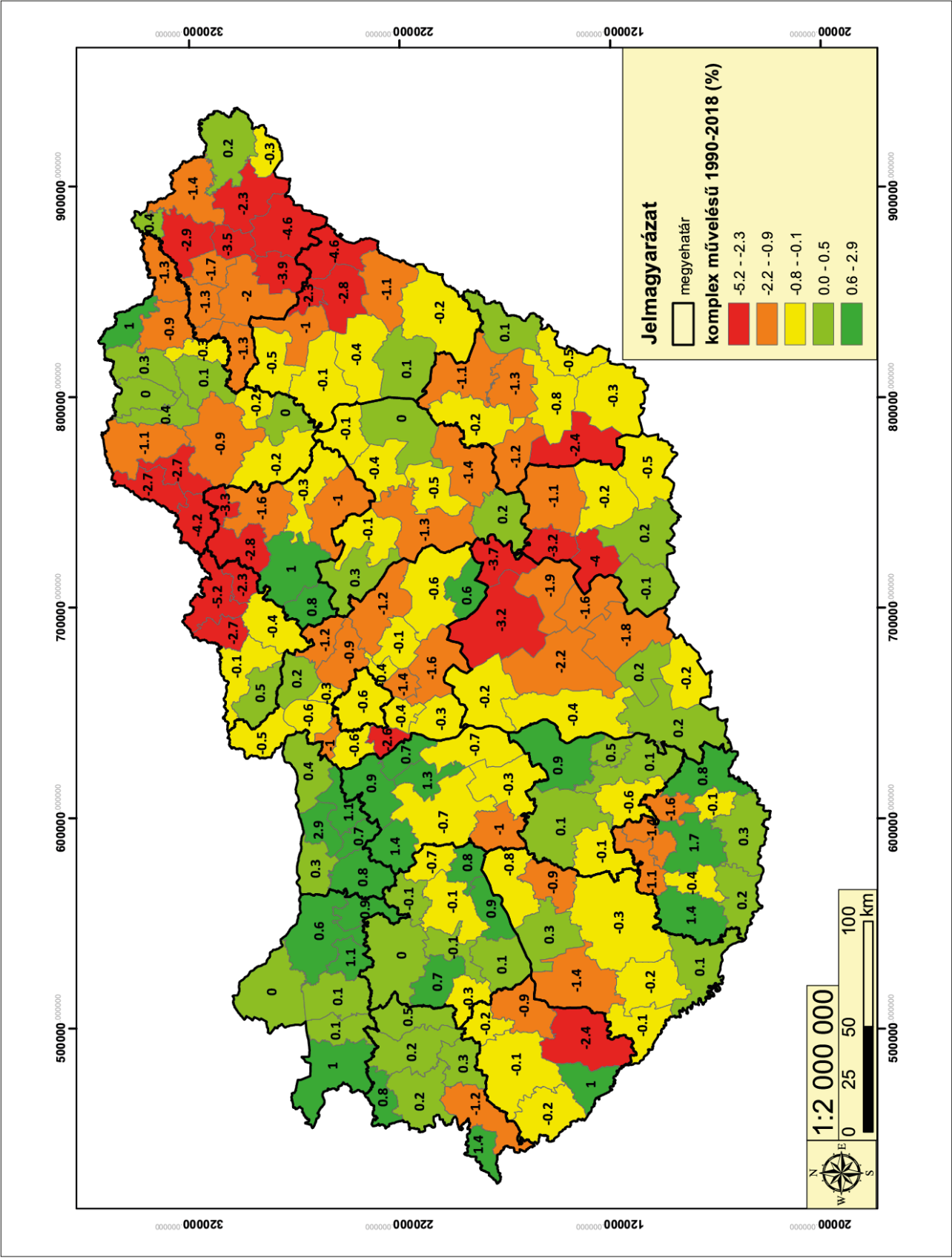

14. ábra: A szántóföldek területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

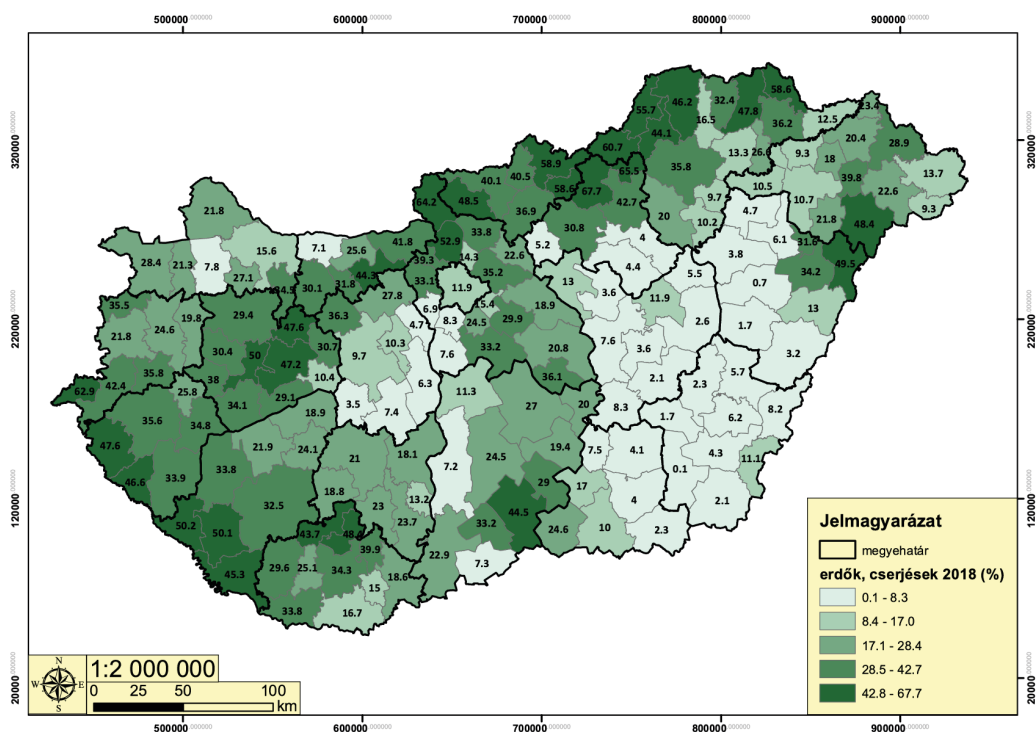
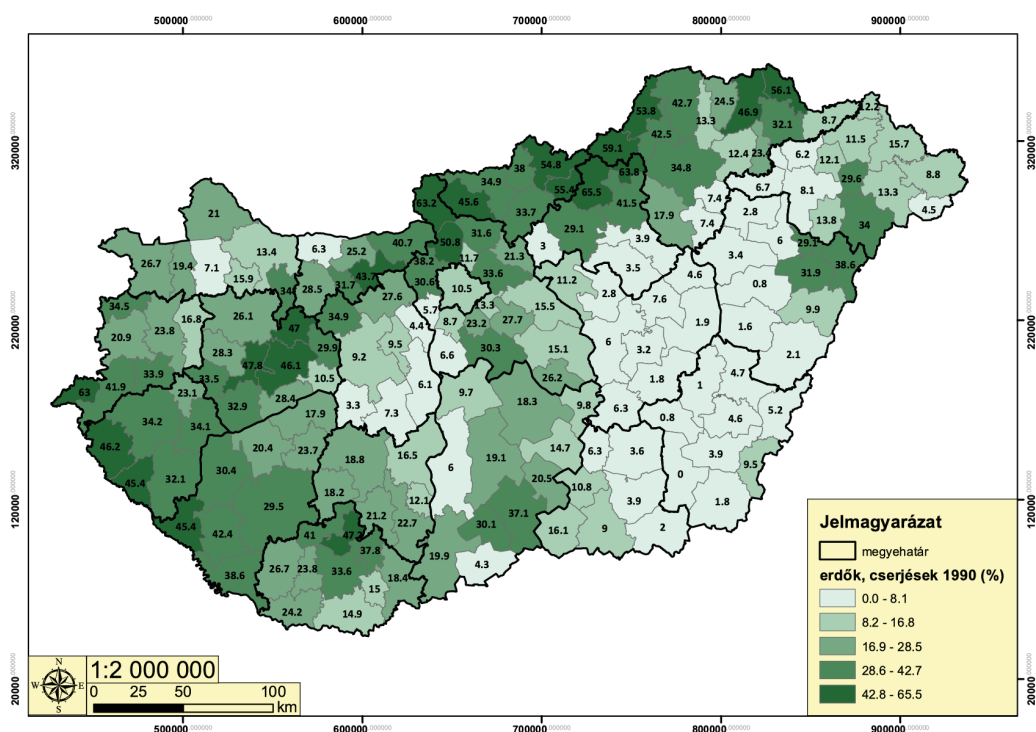

15. ábra: A komplex művelésű területek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

16. ábra: A komplex művelésű területek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

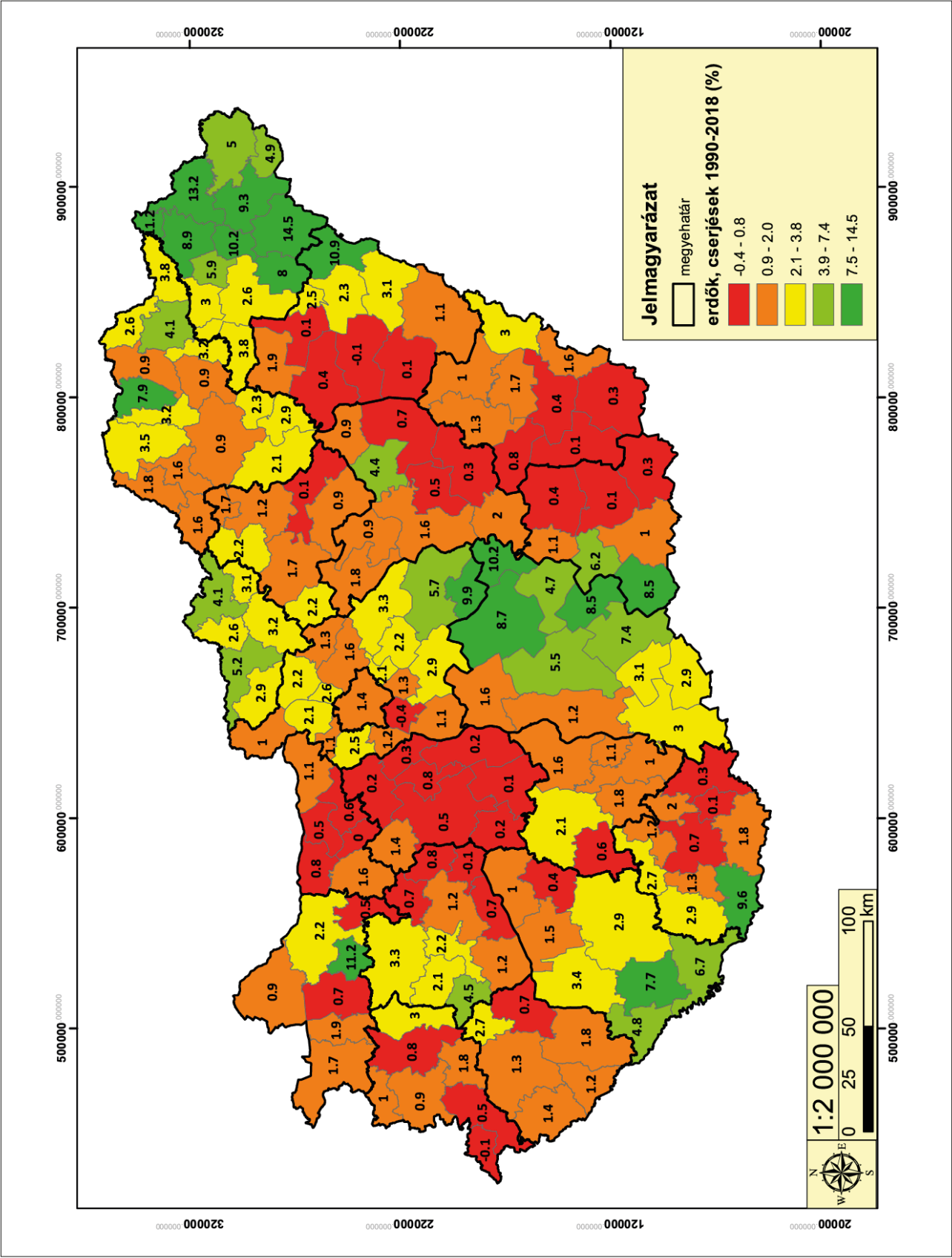

17. ábra: A komplex művelésű területek területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

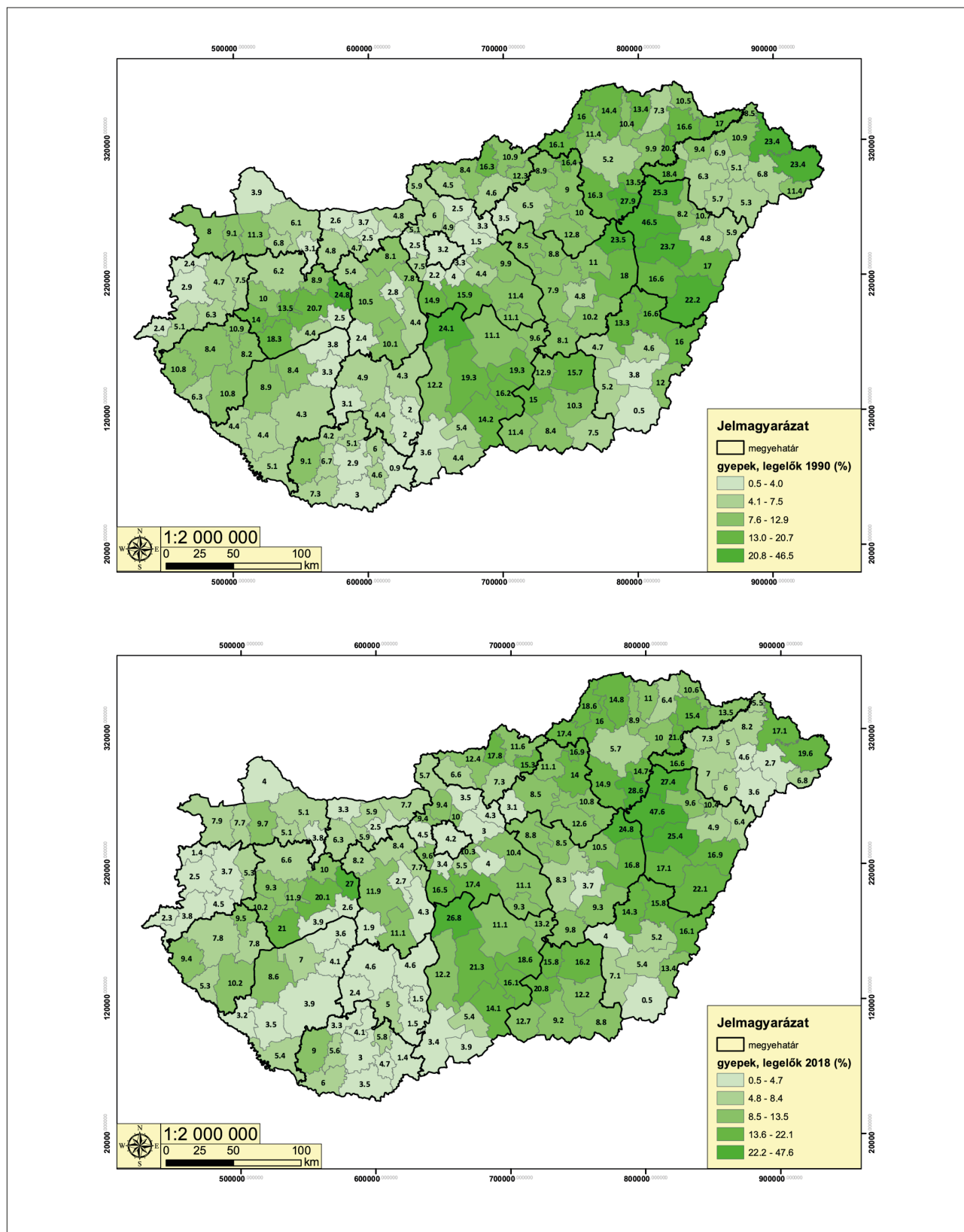

18. ábra: Az erdők, cserjések, gyümölcsösök területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

19. ábra: A erdők, cserjések és gyümölcsösök területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

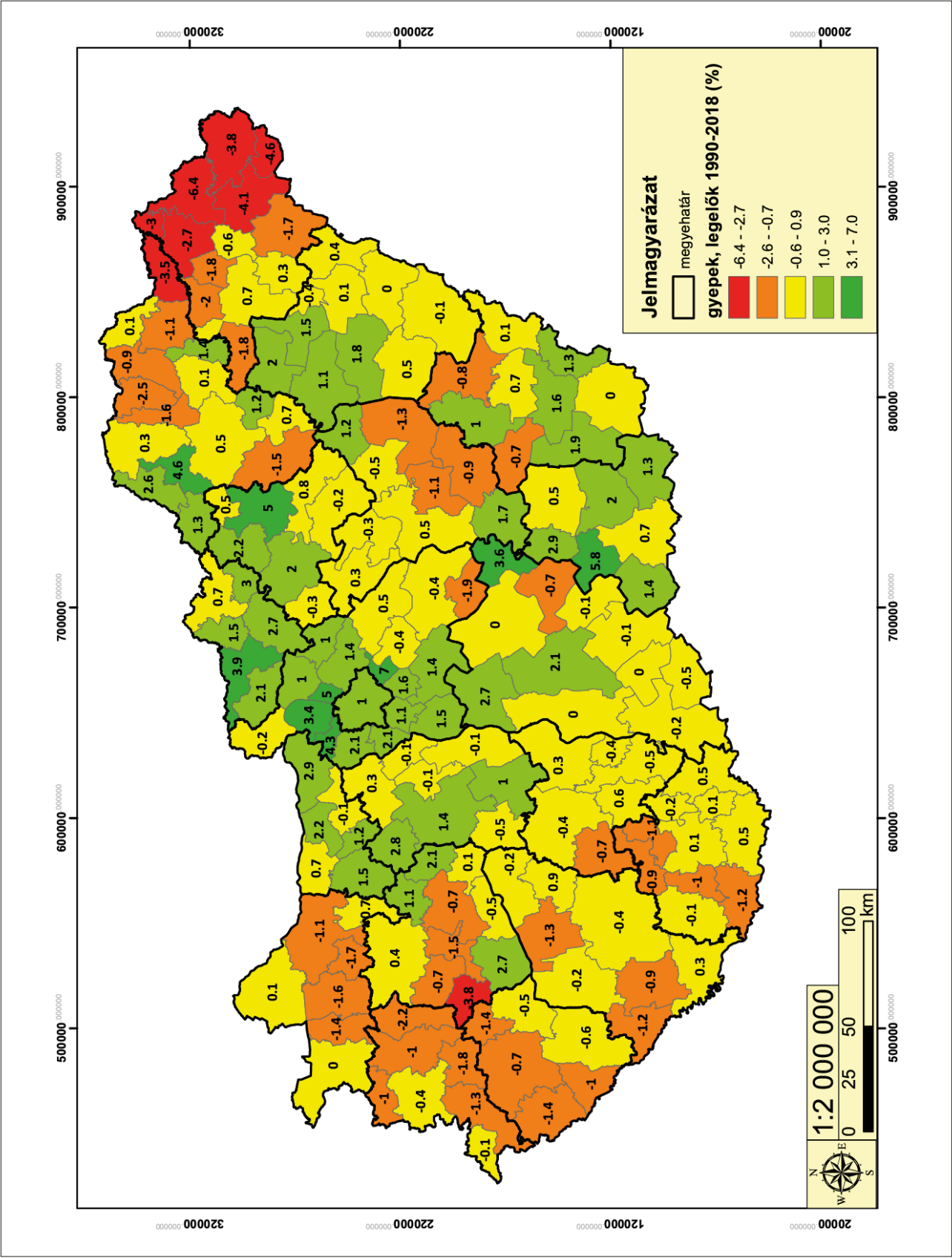

20. ábra: Az erdők, cserjések és gyümölcsösök területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

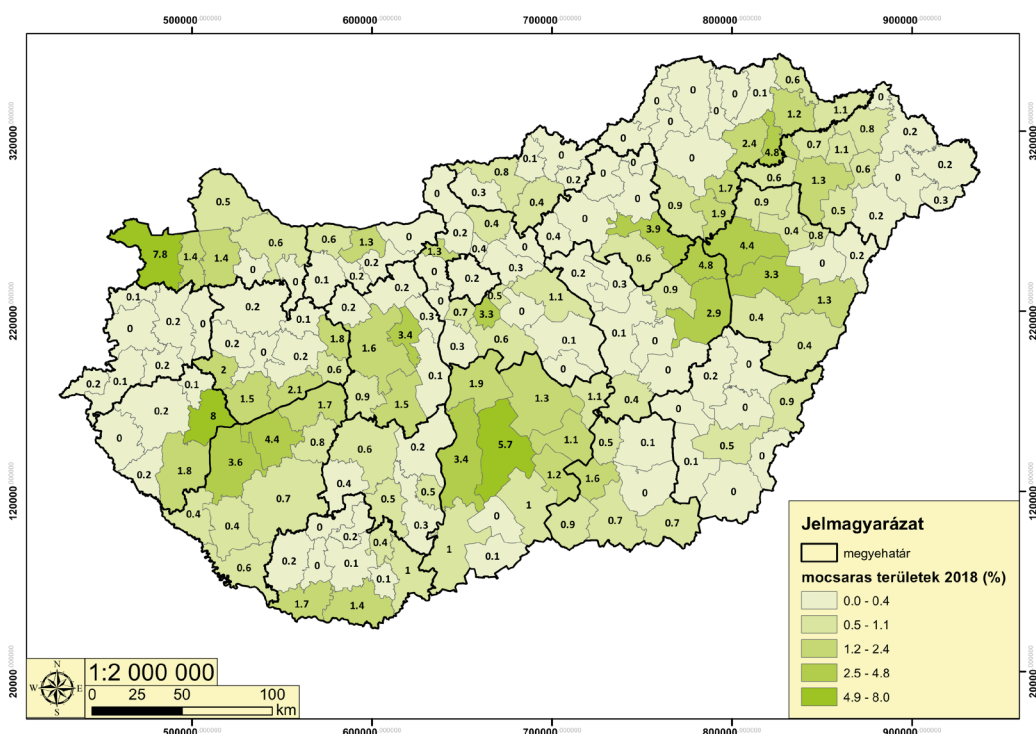
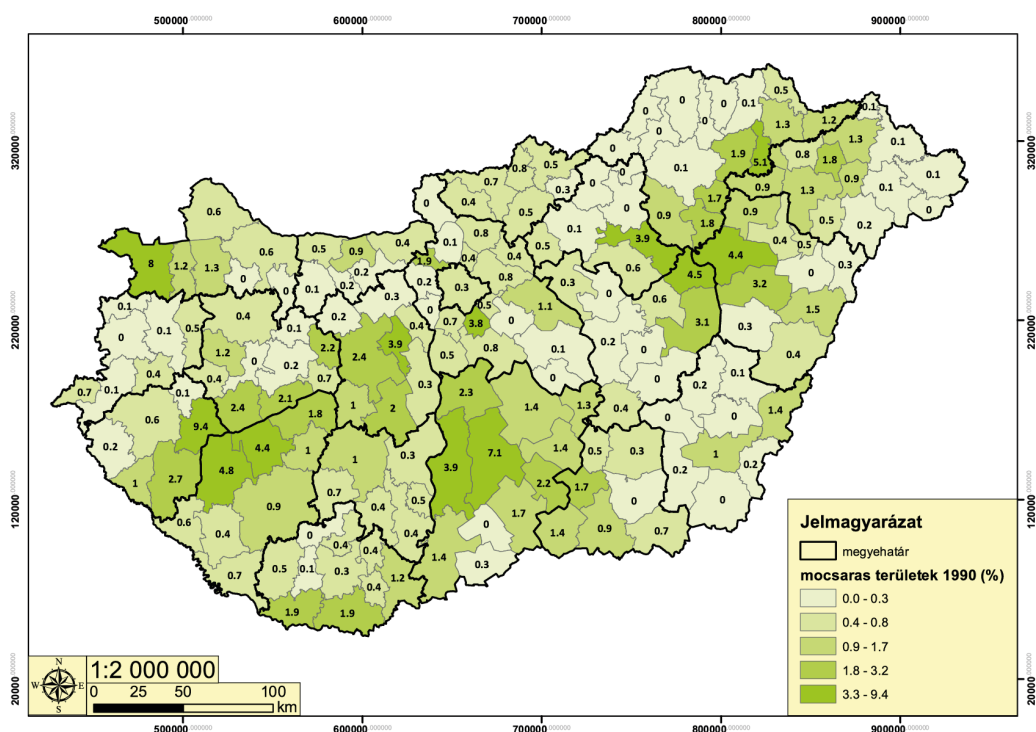

21. ábra: A gyepek, legelők területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

22. ábra: A gyepek, legelők területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

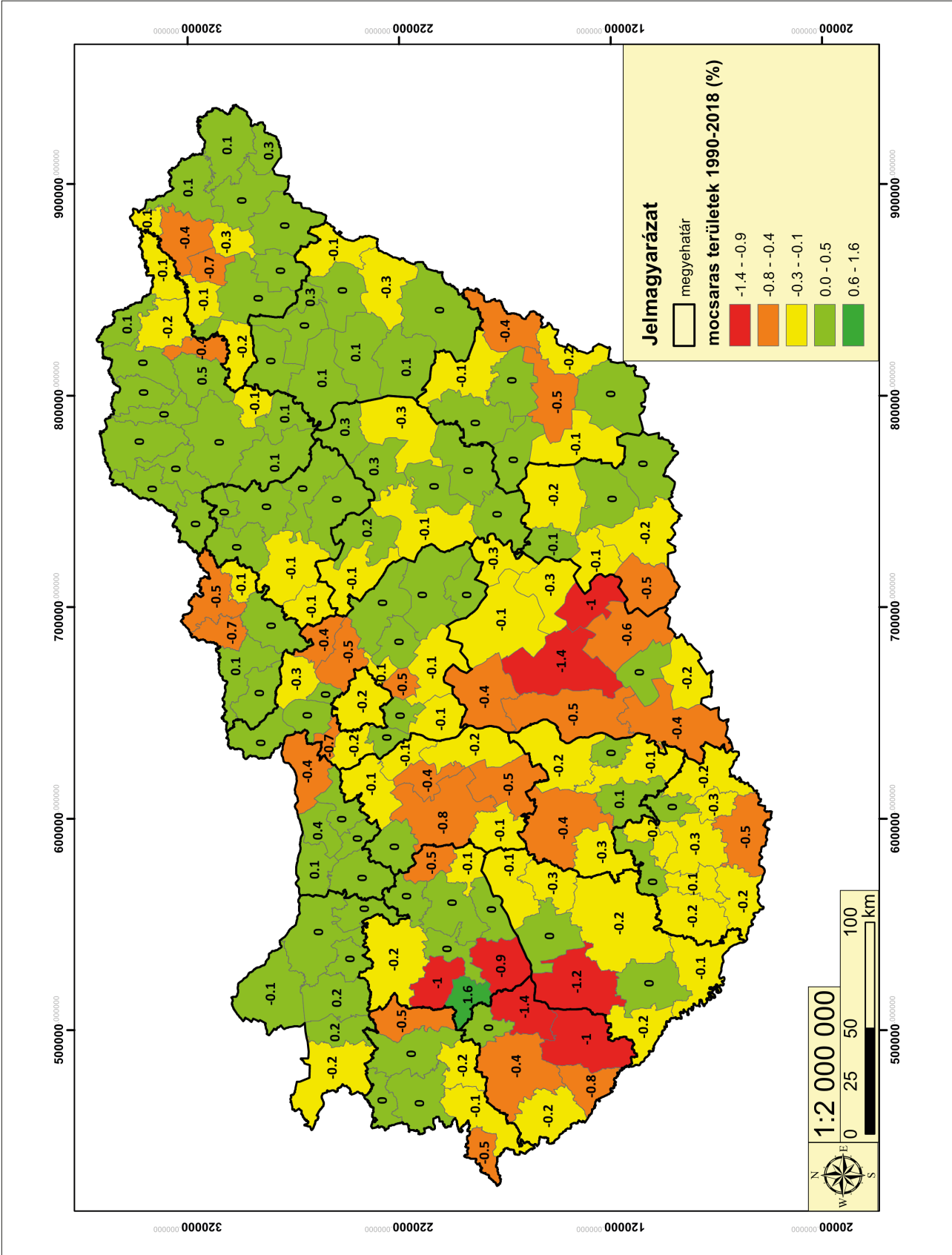

23. ábra: A gyepek, legelők területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

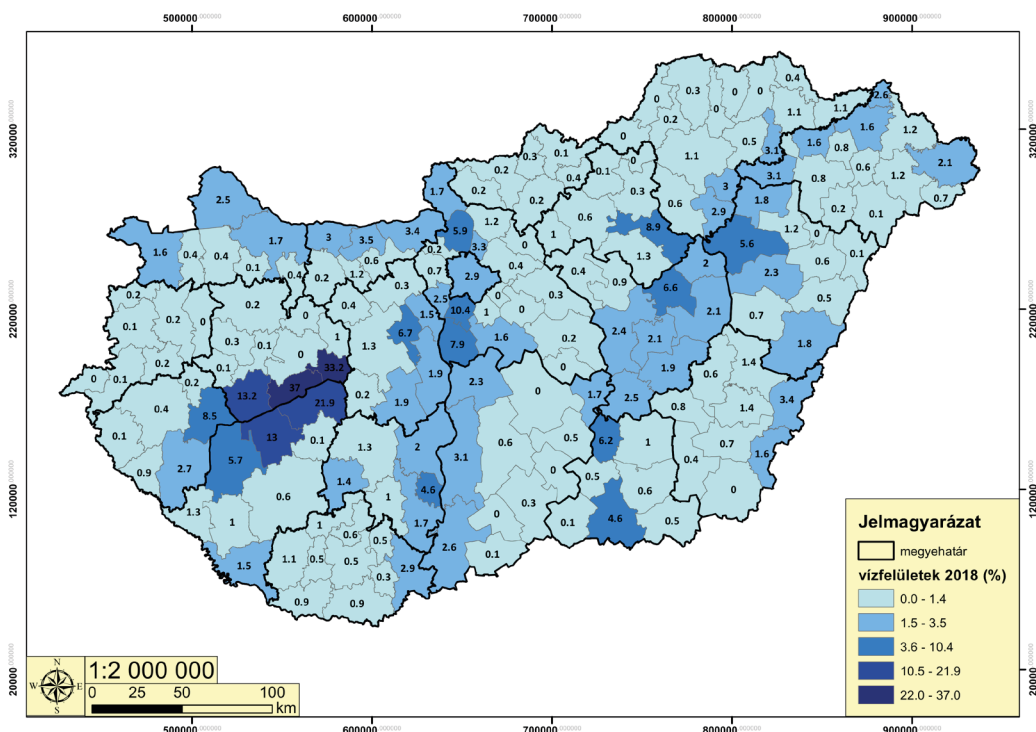
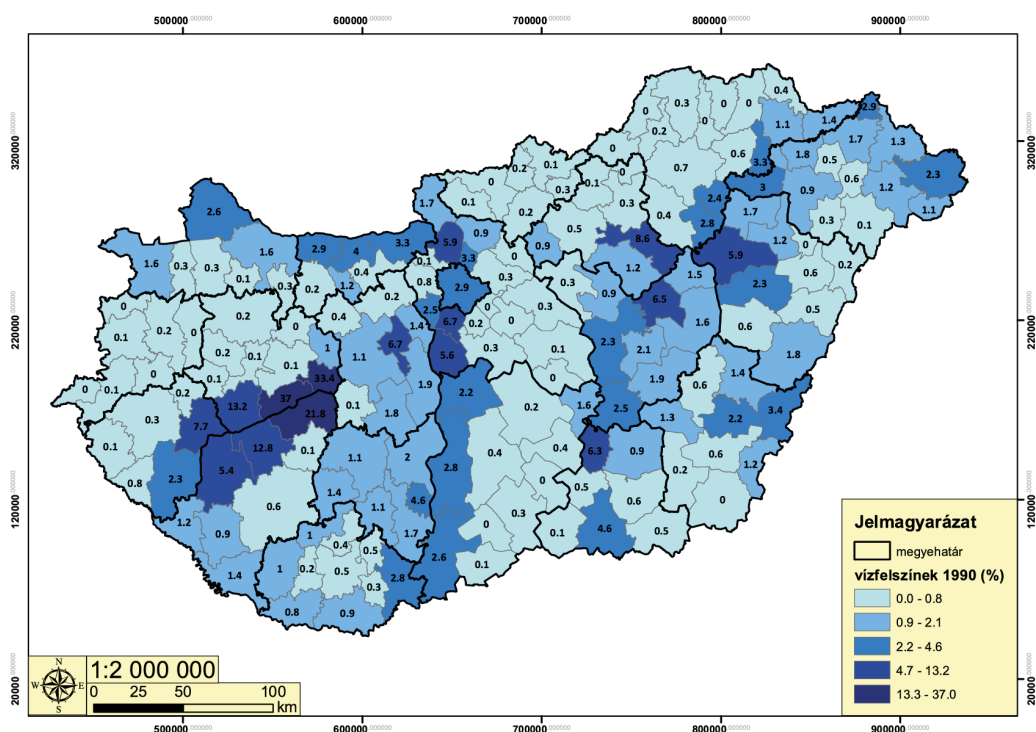

24. ábra: A mocsaras területek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

25. ábra: A mocsaras területek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

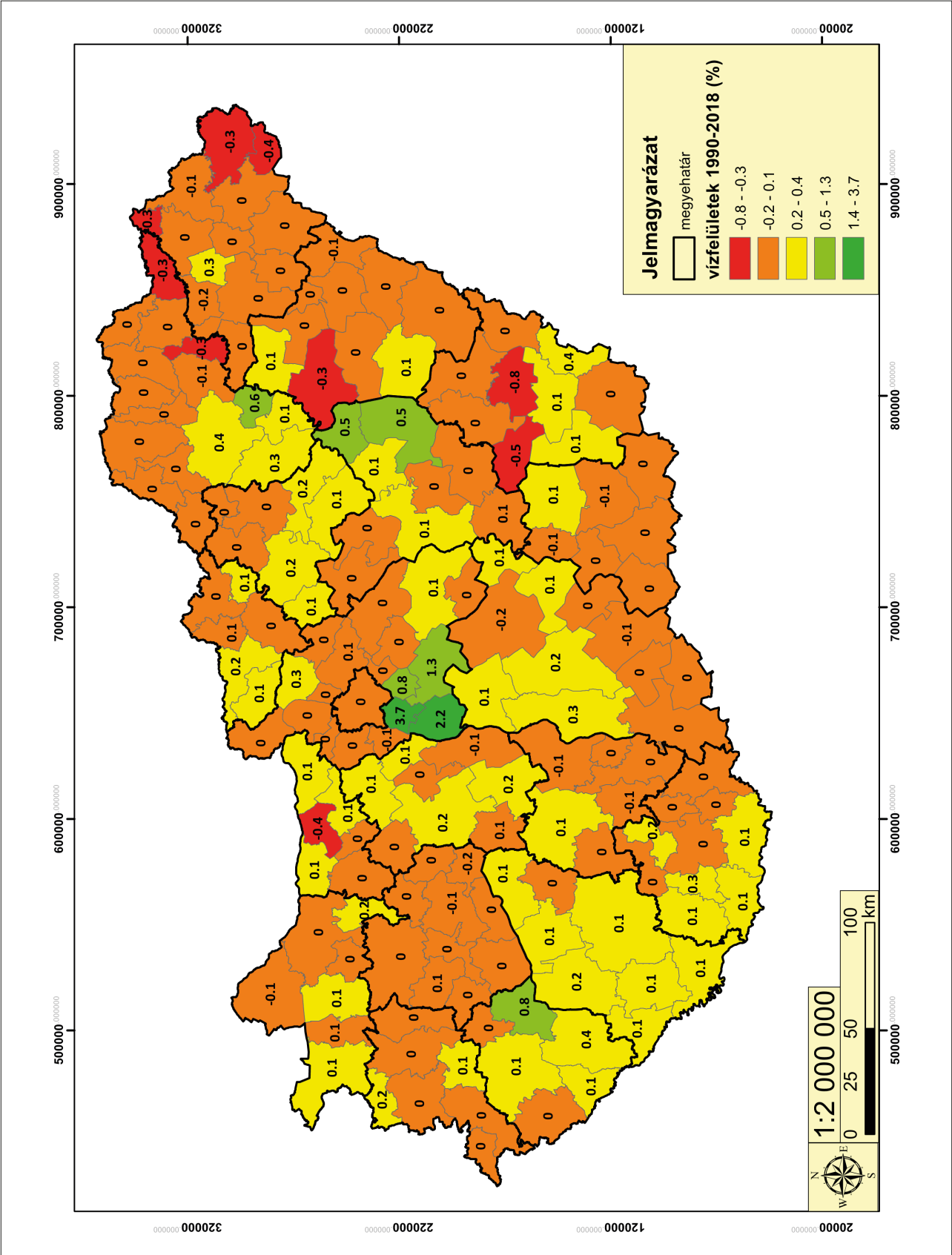

26. ábra: A mocsaras területek területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

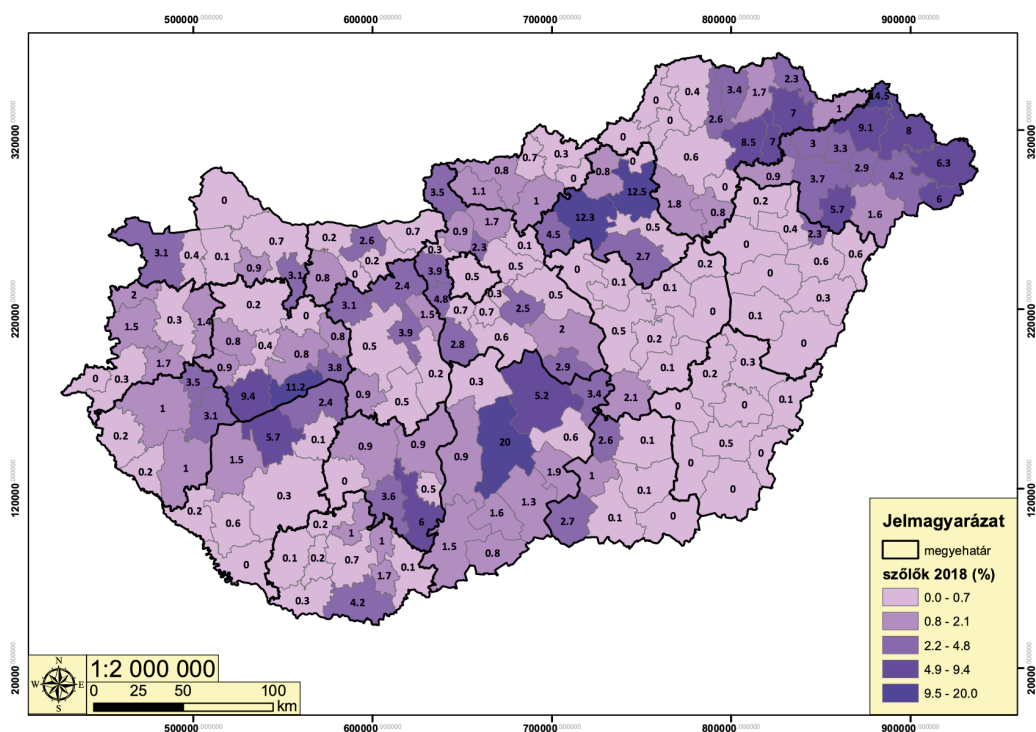
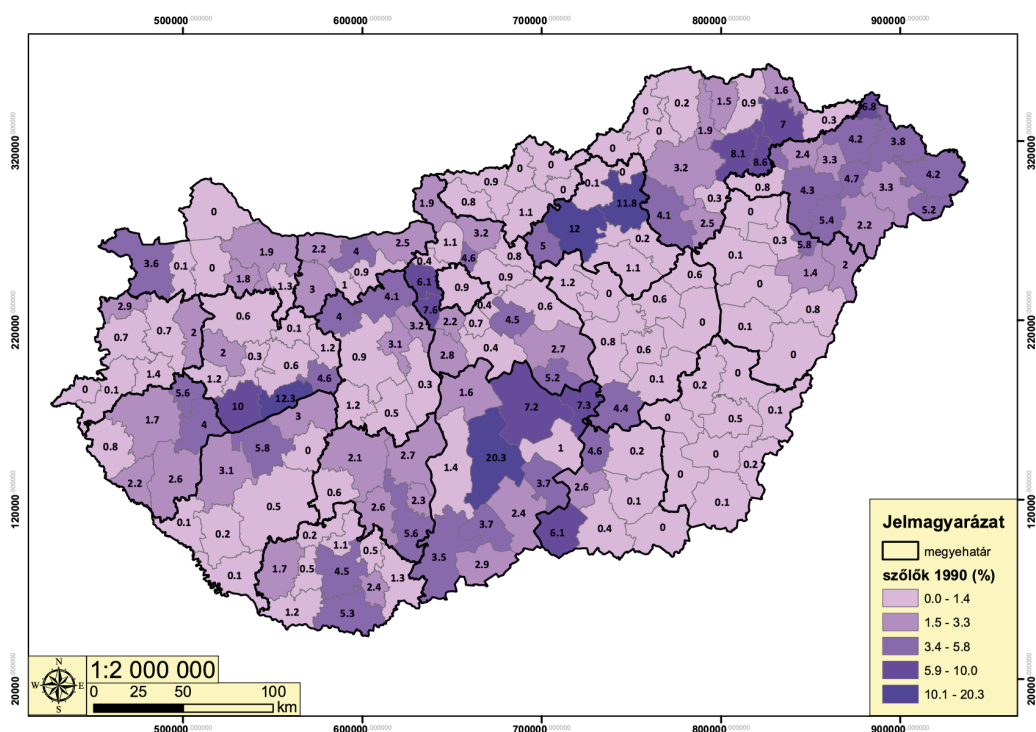

27. ábra: A vízfelületek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

28. ábra: A vízfelületek területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

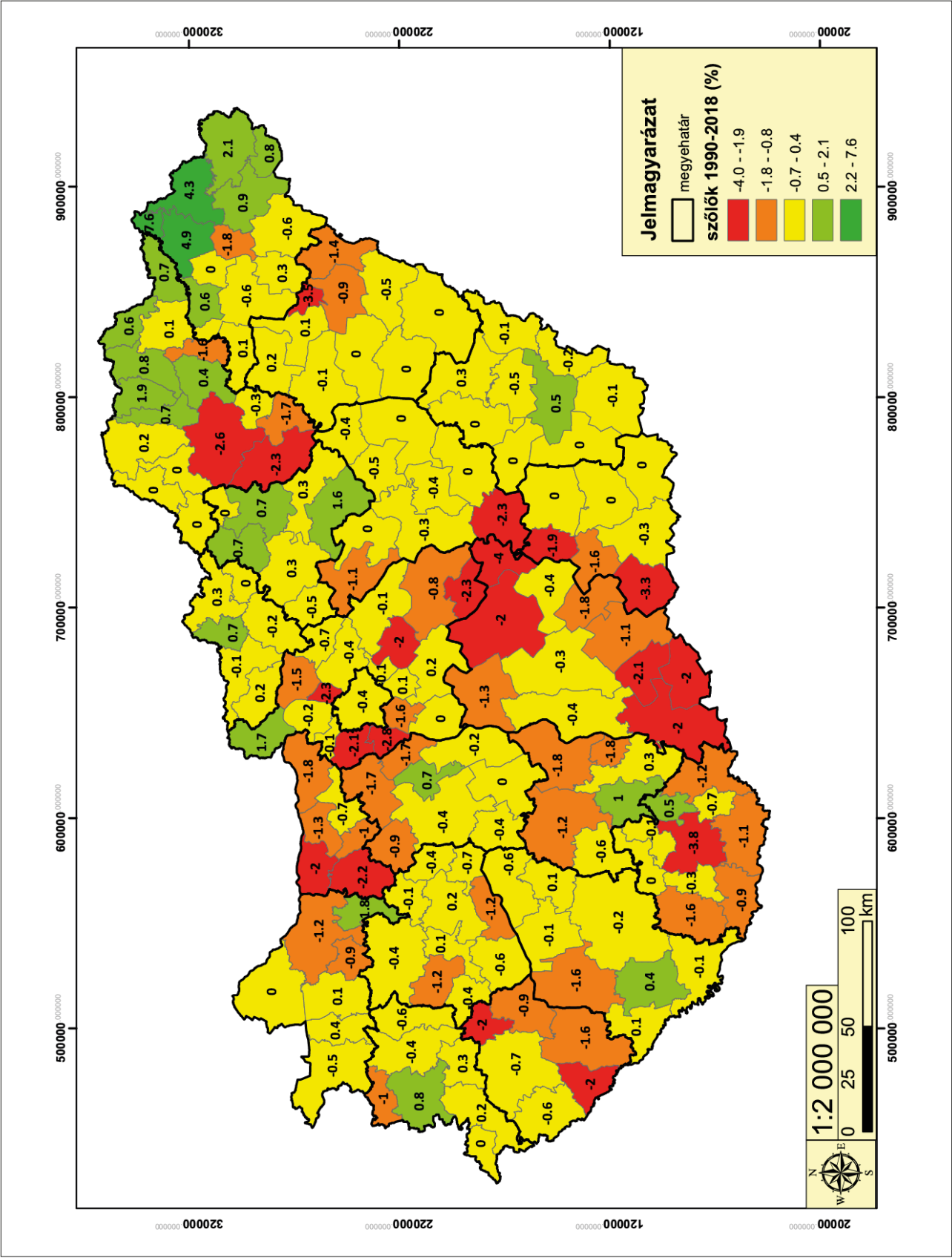

29. ábra: A vízfelületek területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

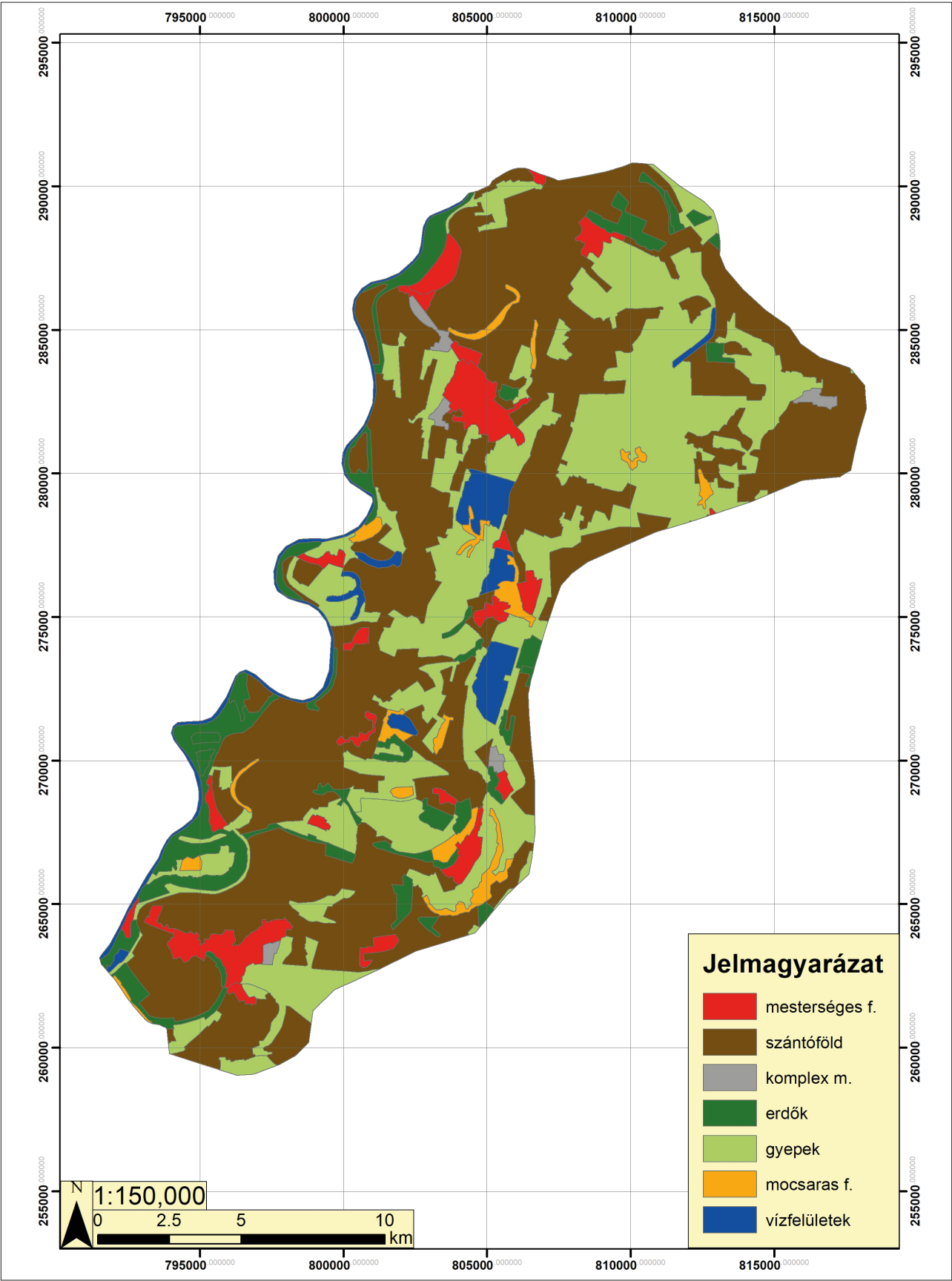

30. ábra: A szőlők területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC1990-es állományok alapján

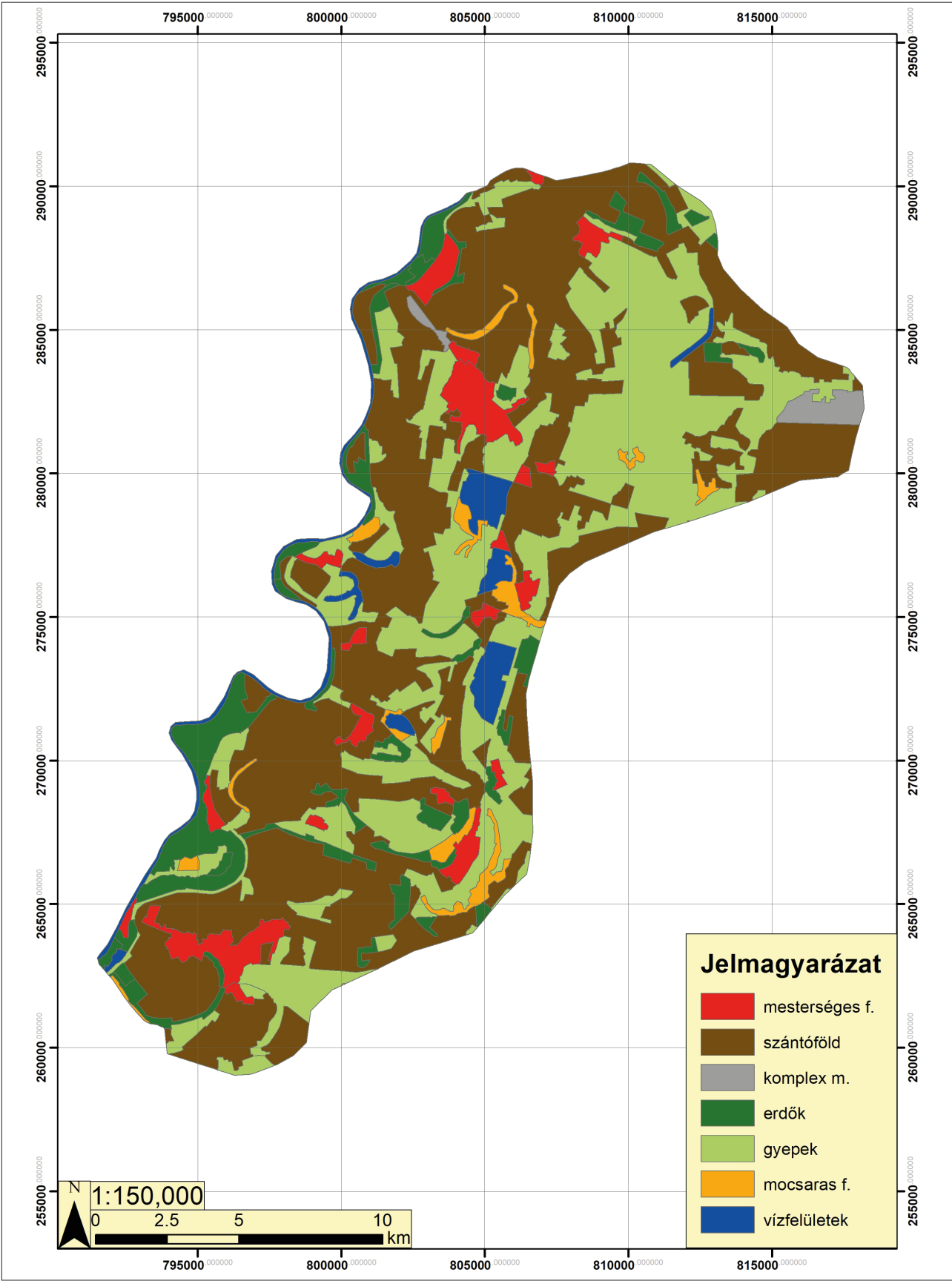
31. ábra: A szőlők területi aránya a magyarországi járásokon belül a CLC2018-as állományok alapján

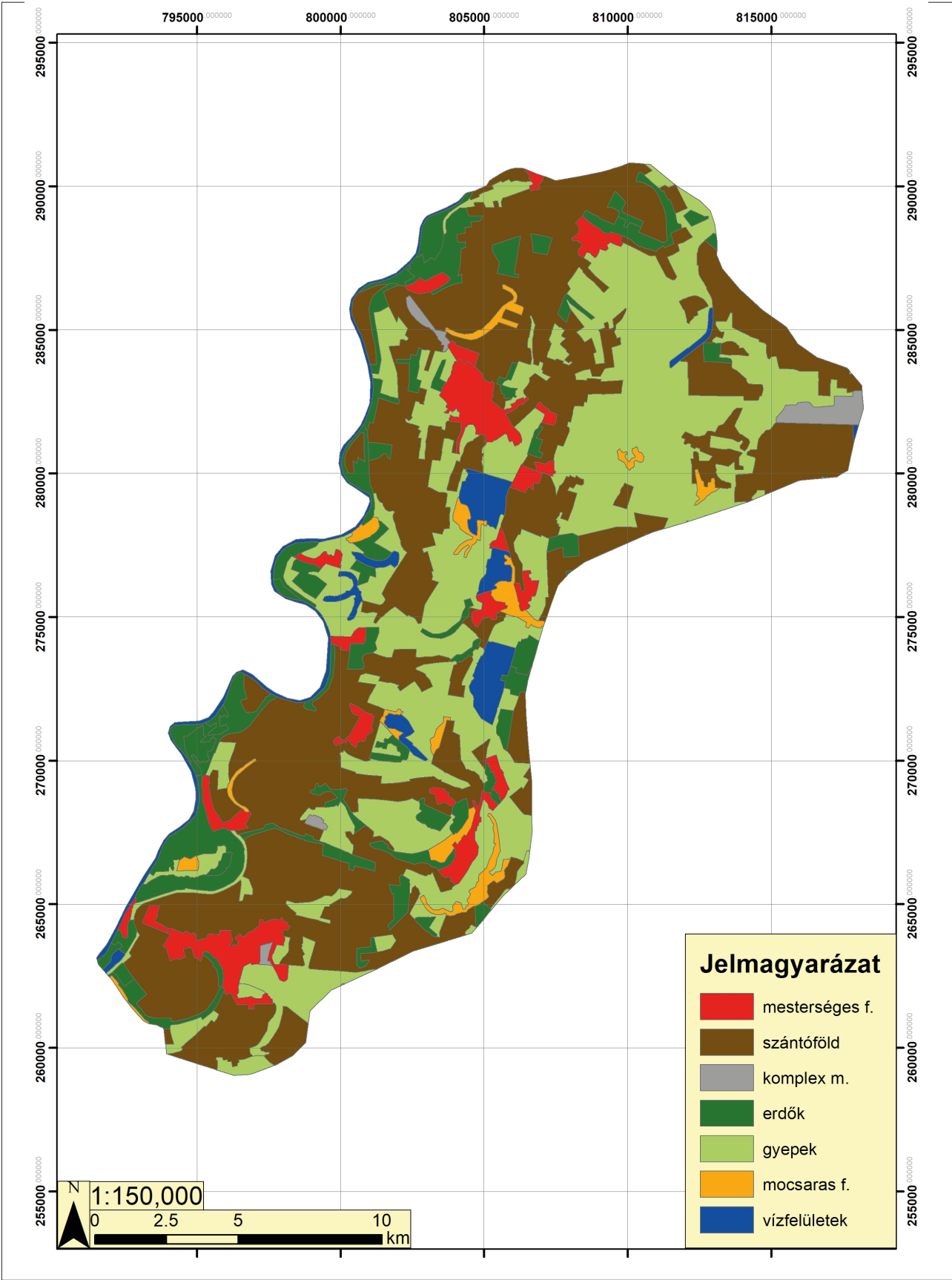
32. ábra: A szőlők területi arányának változása 1990 és 2018 között a magyarországi járásokon belül

33. ábra: A CLC100-as adatbázis régészeti kategóriái 1990-ben

34. ábra: A CLC100-as adatbázis régészeti kategóriái 2006-ban

35. ábra: A CLC100-as adatbázis régészeti kategóriái 2018-ban

	1990	2000	2006	2012	2018	ebből változatlan 1990–2018
mesterséges felszínek	19,6	18,44	19,42	21,59	20,75	16,3
szántóföldek	180,73	180,36	171,55	155	156,69	147,26
komplex művelésű terület	2,47	1	3,43	3,36	3,36	0,61
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	27,15	29,2	29,33	38,55	40,17	26,41
gyepek, legelők	108,05	109,23	114,79	119,55	117,39	97,84
mocsaras felszínek	8,23	8,31	8,31	8,51	8,15	7,27
vízfelületek	12,4	12,09	12,09	12,36	12,43	12,07
szőlők	0,3	0,3	0	0	0	0
összesen	358,93	358,93	358,93	358,93	358,93	307,76

	1990	2000	2006	2012	2018	ebből változatlan 1990–2018
kutatható	50,35	50,25	47,8	43,18	43,66	-6,7
korlátozottan kutatható	38,35	38,85	41,11	44,98	44,83	6,48
nem kutatható	11,29	10,9	11,09	11,83	11,51	0,22
	100	100	100	100	100	0

	1990–2000	2000–2006	2006–2012	2012–2018	
összes változás	9,02	7,41	22,22	9,18	47,82
régészeti kategória vált	5,61	4,31	21,02	7,59	38,53
kutathatósági vált	4,76	4,31	20,17	7	36,24

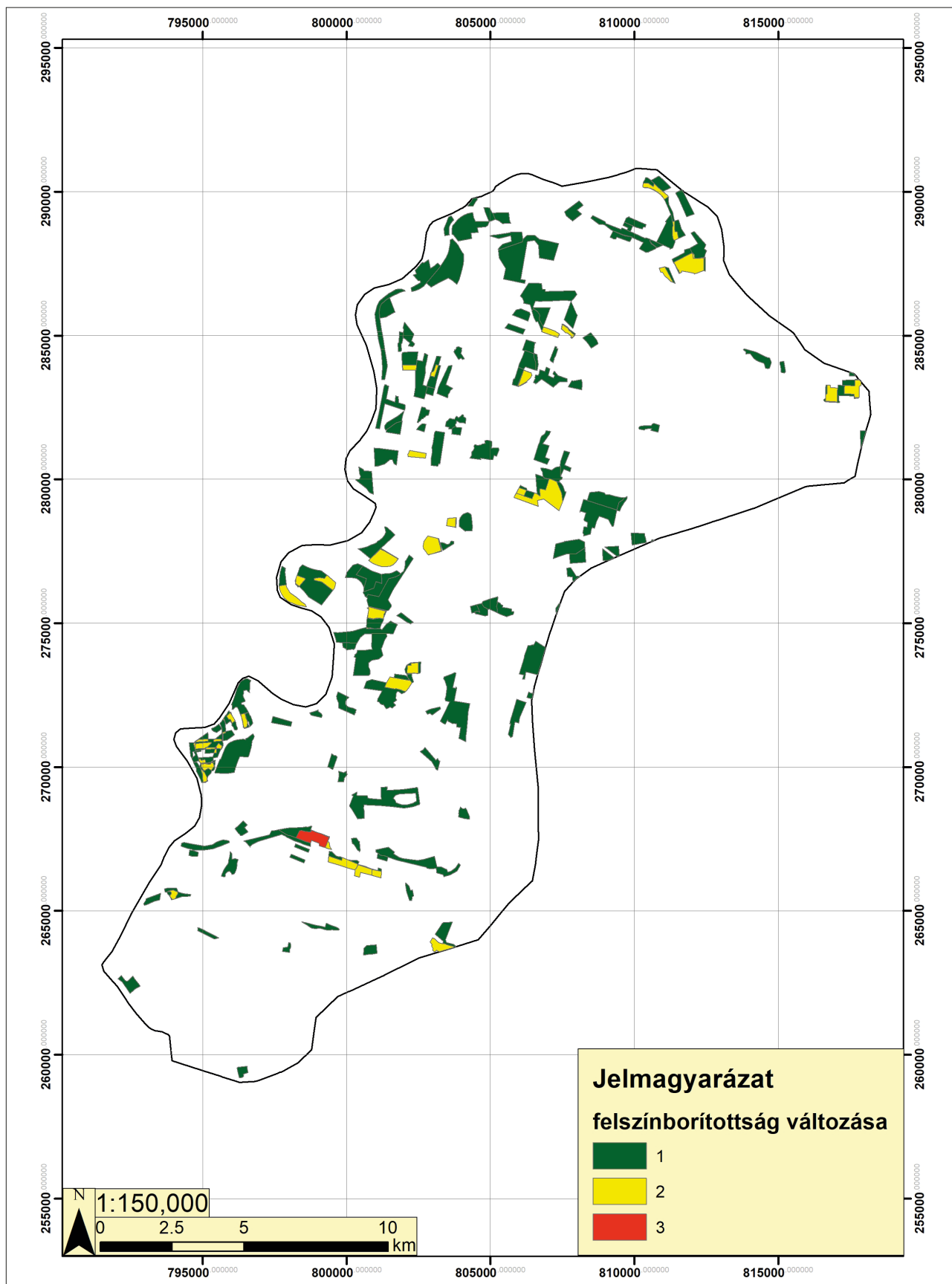
	1990–2000 változás (km ²)		2000–2006 változás (km ²)		2006–2012 változás (km ²)		2012–2018 változás (km ²)	
	1990	2000	2000	2006	2006	2012	2012	2018
mesterséges felszínek	0	0	0	0,65	0	0,26	0,97	0,13
szántóföldek	1,64	3,12	3,95	0,36	19,67	0,37	2,26	3,63
komplex művelésű terület	0	0	0	0	0	0,85	0	0
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	0	0,61	0	0,33	0	9,3	0,47	2,44
gyepek, legelők	3,74	1,64	0,36	2,97	1,35	10,06	3,73	1,32
mocsaras felszínek	0	0,24	0	0	0	0	0,16	0
vízfelületek	0,24	0	0	0	0	0,13	0	0,06
szőlők	0	0	0	0	0	0,06	0	0
	5,61	5,61	4,31	4,31	21,02	21,02	7,59	7,59

36. ábra: A polgári mintaterület CLC100-as állományainak statisztikája (km²)

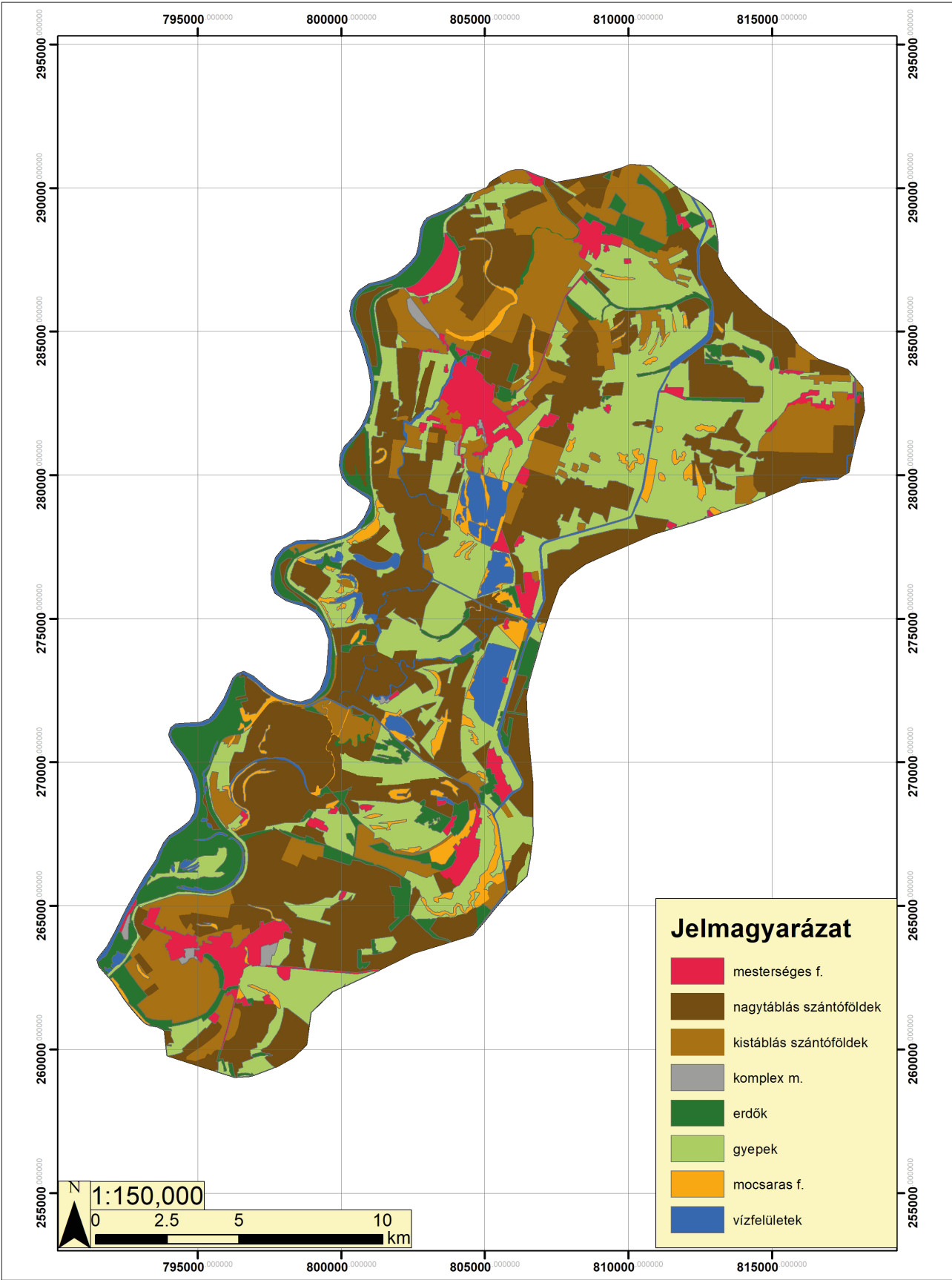
37. ábra: A kutathatósági arányok (%) összevetése a CLC100-as állományok alapján 1990–2018 között

38. ábra: A CLC100-as változásadatok áttekintő statisztikai kimutatása (km²)

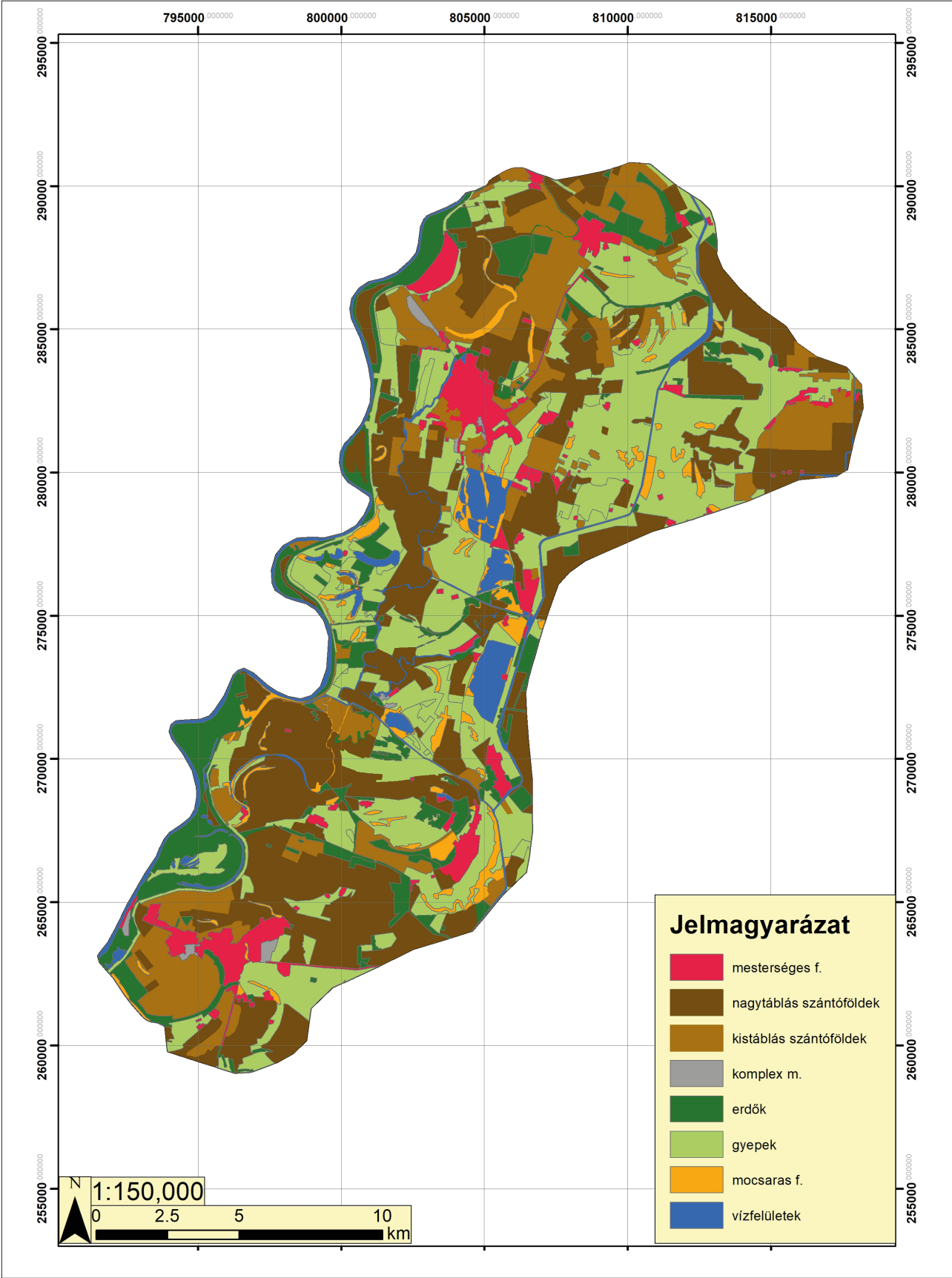
39. ábra: A CLC100-as változásadatok részletes, régészeti kategória alapú statisztikai adatai (km²)

40. ábra: A CLC100-as változásadatok alapján az érintett területek bekövetkező felszínváltozások száma

41. ábra: A CLC50-es felszínborítottsági állomány 2000-ben

42. ábra: A CLC50-es felszínborítottsági állomány javítása 2019-ben

	2000	2019	ebből változatlan 2000–2018
mesterséges felszínek	19,58	21,23	19,46
szántóföldek	127,74	108,54	107,83
kistáblás szántóföldek	50,71	49,75	49,29
komplex művelésű terület	1,32	1,38	1,32
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	31,86	39,93	31,52
gyepek, legelők	96,56	107,83	94,52
mocsaras felszínek	13,75	13,06	13,03
vízfelületek	17,49	17,3	17,28
szőlők	0	0	0
	359,02	359,02	334,24

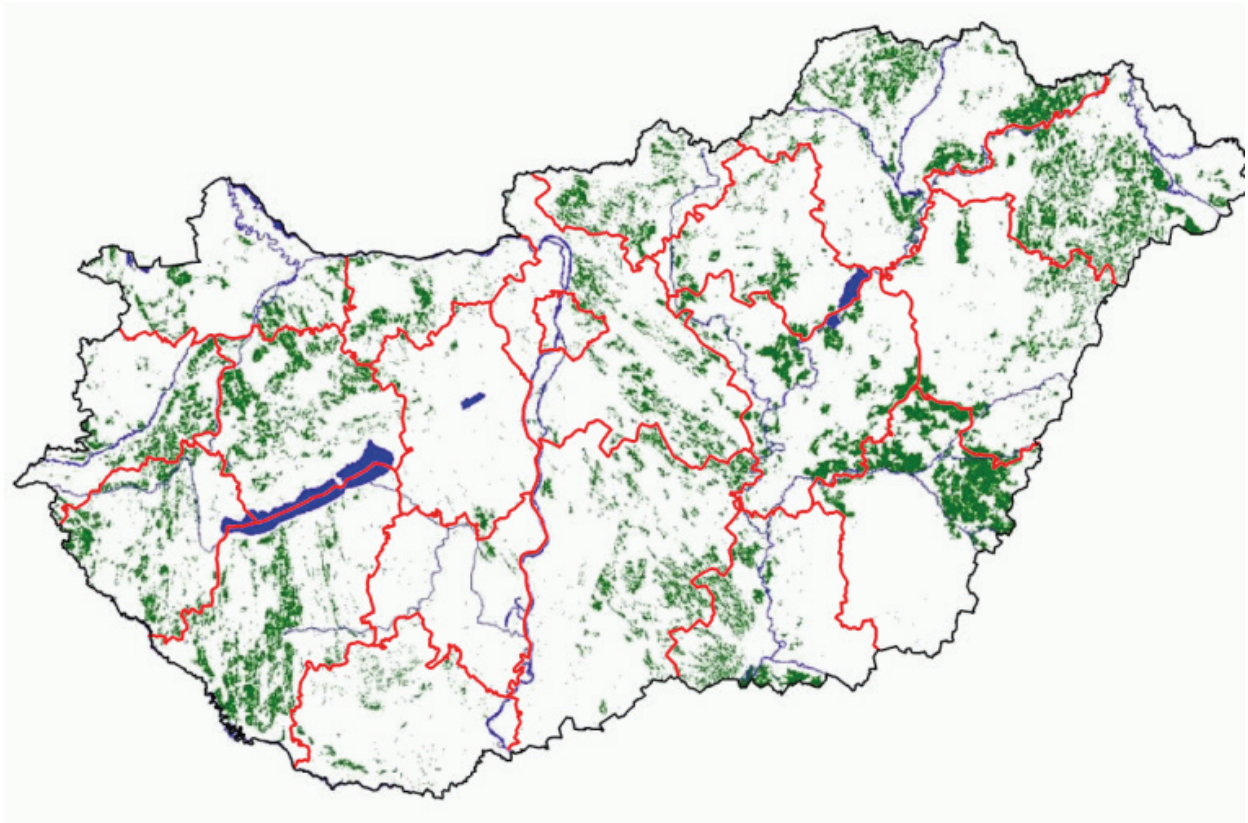
	CLC100	CLC50	CLC100	CLC50
	2000	2000	2018	2019
mesterséges felszínek	18,4362	19,58	20,7516	21,23
szántóföldek	180,3571	178,45	156,6931	158,29
komplex művelésű terület	1,002096	1,32	3,358613	1,38
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	29,20064	31,86	40,16864	39,93
gyepek, legelők	109,2295	96,56	117,3854	107,83
mocsaras felszínek	8,310274	13,75	8,147391	13,06
vízfelületek	12,09122	17,49	12,4257	17,3
szőlők	0,30334	0	0	0
	358,93	359,02	358,93	359,02

	CLC100	CLC_CH	CLC50
mesterséges felszínek	2,32	0,91	1,65
szántóföldek	-23,66	-22,88	-20,16
komplex művelésű terület	2,36	0,85	0,06
erdők, cserjés területek, gyümölcsösök	10,97	9,62	8,06
gyepek, legelők	8,16	11,32	11,27
mocsaras felszínek	-0,16	0	-0,69
vízfelületek	0,33	0,13	-0,19
szőlők	-0,3	0,06	0

43. ábra: A CLC50-es felszínborítottsági adatok statisztikai kimutatása (km²)

44. ábra: A CLC100-as és CLC50-es adatbázisok területi arányai 2000-ben és 2018-ban (km²)

45. ábra: A három CORINE adatbázis 2000 és 2018 közötti változásai a régészeti kategóriák bontásában (km²)

46. ábra: Erdőtelepítésre, fásításra alkalmas terület övezetei (SZAMOSFALVI 2009 74. alapján)

LIBOR CSILLA – LÁSZLÓ ORSOLYA

GYERMEKEK KUTATÁSI LEHETŐSÉGEI A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Az elmúlt évtizedben nemzetközi szinten megnőtt az érdeklődés a gyermekek és a gyermekkor bioarchaeológiai vizsgálata iránt. Biológiai viszonylag nehezen megfogható fogalom a gyermek lét. Más állatfajokkal ellentétben az ember rendelkezik egyedül szociális értelemben „gyermekkorral”, mely nem feltétlenül a nemi érettségtől, illetve az egyed teljes kifejlődésétől függ.¹ Háromféle életkort tudunk elkülöníteni: biológiai, kronológiai és szociális.² Mindezek mellett az összetettséget az adja, hogy több szempontból is megközelíthető ez a kérdés: jogi, társadalmi, biológiai úton, melyre a kutatásaink során próbát is tettünk.

Elsőre viszonylag könnyebben megfogható módja az egyének jogi státusza alapján meghatározni a gyermekkort. A 7. századi Angliában egy 10 éves, majd a 10. századtól 12 éves egyén már magántulajdonnal rendelkezhetett, és már a felnőttek törvényei vonatkoztak rá.³ A késő középkorban pedig 8–12 éves korban volt a „tanuló idejük”, és 12–14 éves korban már házasodhattak. Az írott források alapján a 14 éves korhatár szintén hasonlóan volt az ókori Rómában, valamint Egyiptomban.⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy jogilag ez lehetett a gyermekkor vége. Sajnálatos módon vannak korszakok, amikor nem tudunk írásos emlékeket felkutatni, valamint területek is, ahol hiába szeretnénk megismerni a középkori társadalmat, az írott források igen kevés támpontot adnak. Ilyen Magyarország, ahol a háborús időszakok miatt a középkori kútforrások nagy százaléka megsemmisült.

Az angliai példa teljes egészében átvethető lenne a Kárpát-medencére is? Ha csak a mai törvényeket nézzük, akkor is feltűnnek különbségek az egyes országokban. Vegyük ismét példának Angliát és Magyarországot. A mai Egyesült Királyságban 14 éves kortól már büntethető, 16 évesen már legálisan szexuális életet élhet egy fiatal, 17 évesen jogosítványt szerezhet, és 18 éves korától alkoholt fogyaszthat, házasodhat, nagykorúvá válik. Magyarországon ezzel szemben 12 éves kortól a gyermekek már büntethetőek, mivel komoly viták után az a döntés született, hogy a „*Napjainkban a gyermekek biológiai fejlődése felgyorsult, a gyermekek korábban „érnek”, az információs forradalom következtében a kiskorúakat már tizennegyedik életévüket megelőző életstageszükben eléri a társadalom olyan különféle hatásai, amelyekről a korábbi időkben még védve voltak.*”⁵ Így lett ez a jogi határ a korábbi 14 életév helyett 12 év. Ennek ellenére más eljárás vonatkozik egy 12 évesre, mint a 14–18 év közöttiekre, mivel még a jogban is elfogadott tény, hogy a biológiai fejlettség és az értelmi fejlődés között nem lehet párhuzamot húzni. Így a gyermek definiálása a büntetőjogban továbbra is „..., aki a büntetendő cselekmény elkövetésekor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, kivéve... ..., ha a bűncselekmény elkövetésekor a tizenkettedik életévét betöltötte, és az elkövetéskor rendelkezett bűncselekmény következményeinek felismeréséhez szükséges belátással.”⁶ A nagykorúságot Magyarországon is a 18. életév betöltéséhez kötik. Ezzel szemben például az Egyesült Államokban a 21. év a nagykorúság határa. Mindezek alapján is látható, hogy nemcsak a múltbéli, de a modern társadalmakban is vannak eltérések és viták a gyermekkor definiálására.

Ha történelmi társadalmakat vizsgálunk különböző földrajzi területről és korszakokból, olykor kirajzolódik egyfajta egységesség. A franciaországi neolitikumra datálható temetők esetében megfigyelték, hogy a 14 évnél idősebb egyének temetkezési rítusában, mellékletben, elhelyezésben nem mutatnak különbséget a felnőttekhez képest. Az 5 évnél fiatalabb egyének alulreprezentáltságát pedig azzal indokolják, hogy az ő eltemetésükre külön rítust alkalmaztak és így ők a vizsgált temetőrészelteken kívülre eshettek.⁷ Ezek alapján meg tudunk határozni egy határvonalat az 5. életévnél és 14.-nél is. Ezt a módszertant követve érdemes lehet vizsgálni a subadult korosztályt a temetkezésekben más korszakokban is. Mindezt segítik a mellékletadási szokások, valamint a viseleti elemek elemzése.

¹ BOGIN 1990, 16.

² LEWIS 2011, 2.

³ KAMP 2001, 4.

⁴ LEWIS 2011, 3.

⁵ <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. március 25.)

⁶ <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. március 25.)

⁷ LE ROY et al. 2018, 80.

Az őskortól kezdve a 11–12. századig az Európában megtelepedett népek nagyrészt tettek valamit az elhunyt mellé a sírba. A Kárpát-medencében viszont a kereszténység elterjedésével megszűnt a mellékletadás szokása. Két, Lengyelországban és Magyarországon feltárt 11–12. századi temetőnél⁸ korrespondenciai analízis készült a sírban talált tárgyak, a vázak tájolása, valamint a korcsoportok közötti kapcsolat vizsgálatához. Főképp a lengyelországi Lubien 126 síros 11–12. századi temetője alapján mutatták ki, hogy a 7 éves kor vízválasztó lehetett a fiúk életében, valamint a lány temetkezésekben is láttak különbségeket a mellékletadási trendben. Több egykori társadalmi rendszerben (pl. az ókori római jogrendszerben is) az 5–14 év közti időszak egyfajta átmenet a gyermeki és a felnőtt lét között. Ugyan még nem számíthatott a gyermek teljes értékű felnőttnek, ám már mégis bizonyos tevékenységekben, szokásokban megmutatkozhatott, hogy nem csak gyermekként kezelték őket. Erre bizonyíték a Lubien temetőjén készült elemzések eredménye.

A magyarországi Képuszta lelőhely volt a vizsgálatuk másik tárgya, mely a 10. század végétől indult és a 12. század elejéig volt használatban. Itt már az is szembetűnő volt, hogy a 388 sírból csupán 122 rendelkezett sírmelléklettel, így ennél a temetőnél már nem tudták a mellékletek nyújtotta lehetőségeket kiaknázni.⁹ A kevesebb mellékletadásnak az oka, hogy ez az időszak a Kárpát-medencében egy átmeneti időszaknak számít. Ekkor tér át a magyarság a kereszténységre, és annak ellenére, hogy a korai időszakban még megmarad néhány pogány szokás, ezek szép lassan eltűnnek a temetkezésekből. A 12. századtól kezdve leginkább a temetőn belüli elhelyezkedésre hagyatkozhat a kutatás, illetve az esetleges viseleti elemek elemzésére, ám ezek jelenléte is rendkívül megfogytatkozik.

Kutásaink során a 14 év alatti egyéneket vizsgáljuk. A vizsgált temetők a 12–16. század közötti időszakot fedik le, mind templom körüli temetők. Elsőként a temetők demográfiai képét elemeztük, ami rámutatott több esetben is az 5–9 éves korosztályban elhunytak nagyobb arányára. Ennek okát több szempontból is meg lehet közelíteni. Az egyik lehetőség, hogy a demográfiai adatokat kiegészítjük a patológiai vizsgálatok eredményeivel. Kána (12–14. század) és Paks-Cseresznyés (14–16. század) temetők esetében kimutatható, hogy az Árpád-korra datálható Kánán az 1–4 éves korosztály nagyobb arányban van jelen, mint az 5–9 éves korcsoport, ellentétben több másik lelőhellyel, köztük Paks-Cseresznyés késő középkori temetőjével, ahol az 5–9 évesek dominálnak.¹⁰ A patológiai vizsgálatok pedig azt mutatták ki, hogy a Pakson feltárt temetkezésekben kevesebb egyénen volt megfigyelhető fertőzésre utaló csontelváltozás (endocranialis elváltozás, periostealis új-csontképződés, specifikus fertőzések, pl. TBC), mint Kánán.¹¹ Vagyis ez nem azt feltételezi, hogy a középkor második felének időszakára keltezhető temető népessége egészségesebb volt, hanem épp ellenkezőleg. Amennyiben a magas mortalitás kevés patológiai elváltozással párosul, az jelentheti azt is, hogy a magas halálozás oka gyors lefolyású fertőzések (járványok) eredménye, amelyek kellő idő hiányában nem alakítanak ki elváltozást a csontszöveten. Ezután részletesebben elemezhetjük a különböző korcsoportok szerinti eloszlásokat is, amely során érdemes figyelembe vennünk a gyermekek eltérő társadalmi szerepét is.

A magzati időszakban az anya által már ismert fenyegetésektől tanul védelmet az immunrendszerünk. Ez után, a szoptatás időszaka alatt szintén az anya adja és erősíti a csecsemő ellenállóképességét. Majd a szoptatás végeztével, még egész kis korban, főképp a családtagokkal találkozik egy kisgyermek. Ezután jön a változás, mikor bekerül az óvodába vagy bölcsődébe, valamint a történeti korú egyéneknek, amikor bekerül a falu vérkeringésébe. Több emberrel érintkezik, több az idegen kórokozó, az immunrendszernek hirtelen sokkal több ismeretlen fenyegetéssel kell megküzdenie, mint amivel eddig találkozott.

A fejlődő agyban 5–7 éves kortól a homloklebeny az ezt megelőző időszakokhoz képest magasabb szinten hangolja össze az agyi központokat. Ezáltal ez a korosztály már képes irányítani a figyelmét, világos terveket alkotni és önmagára is figyelni.¹² Így már ők is elég „érettek” ahhoz, hogy nagyobb szerepet vállaljanak a társadalom életében. Ez az 5–7 éves korban történő változás lehet az egyik válasz arra a kérdésre, miért is marad magasán, sőt emelkedik ki kissé a mortalitási görbe a nagyobb/idősebb gyermekkorban. Ez lehetett az az időszak, mikor kibújjik a gyermek az anyai védelem alól, és szerves része lesz a családnak és a háztartásnak, valamint a közösségének. A megszokott környezetből, mely meglehet eddig csupán a szülőkből, testvérekből, esetleg tágabb családból állt, bekerül a közösség vérkeringésébe, és több emberrel kerül kapcsolatba. Valóban lehet-e ez a magyarázata ennek az antropológiai jelenségnek? Azonban az, hogy a mortalitás milyen mértékű, mennyire általános jelenség egy adott korcsoportban egy adott közösségen belül, azt csak más népeségekkel összevetve láthatjuk.

⁸ CURTA – KOVAL 2018.

⁹ CURTA – KOVAL 2018.

¹⁰ LÁSZLÓ 2012; 2018.

¹¹ LÁSZLÓ 2018.

¹² COLE – COLE 2003, 480.

Ezt a kérdést elsősorban a régészet és a történeti embertan együttes elemzésével oldhatjuk meg. Maga a gyermek kutatása egy rendkívül komplex kérdéskör, melyet nem csupán a fizikai növekedés, a genetikai örökség, a környezet, ellenben még a kulturális tényezők (pl. gyermeknevelési szokások, gyermekgyógyászat) is befolyásolhatnak.

Régészeti szempontból a gyermekek társadalmi helyzete, a hozzájuk köthető temetkezési szokások vizsgálhatóak, valamint az is, ezeket mennyire befolyásolhatta például egy negatív környezeti hatás, úgymint például egy nagy halálozással járó járvány.¹³ Mennyiben írhatta felül a társadalmi, kulturális szabályokat? A temetők elemzése során érdemes a temetőterképek, illetve a térinformatika nyújtotta lehetőségeket is kiaknázni. Kutatásunk még folyamatban van, de már a korai stádiumában megmutatkozik, hogy egy temetőn belül mely régészeti szintjein, illetve a temető mely szegmenseiben helyezkednek el a gyermeksírok, de szembetűnő a nők és a gyermekek csoportosulás, kapcsolata is a temetőszerkezeti sajátosságok alapján. Első lépésként korrespondenciaanalízist végzünk, ami a gyermekek kora és mellékletei közötti összefüggést vizsgálja. Ezt követi majd a temetőn belüli elhelyezkedés, a patológiai elváltozások (anyagcsere-zavar, fertőzések eredetű megbetegedések), a mellékletek/viseleti elemek összefüggéseinek vizsgálata. Mivel középkori templom körüli temetők esetében a mellékletek/viseleti elemek jelenléte a sírokban elenyésző, így alapvetően a biológiai és a térinformatika eredményeinkre kell támaszkodnunk, hogy új megvilágításba helyezhessük a kutatást. Előzetesen már kirajzolódott, hogy a gyermekek esetében nem látható csoportosulás Paks templom körüli temetőjében. Megközelítőleg egyenletes eloszlásban kerültek eltemetésre a temető minden részén, koncentrikusan, ami a vizsgált patológiai elváltozásokra is igaznak bizonyult, vagyis nincs olyan terület, ahol esetleg teljesen üres lenne a térképünk (nincsenek elváltozások), vagy csak patológiás esetek lennének. Ez a járványos időszak hipotézisünk ellen szól, így továbbra is fennáll a kérdés, miért van ez a különbség a két időszak temetőinek mortalitásában a gyermekeket tekintve?

Reméljük a jövőben sikerül elérni céljainkat, és újabb ismeretekkel bővülünk a Kárpát-medencei középkori gyermekkorral kapcsolatban. Az már most is egyértelműen körvonalazódik a kutatásokban, hogy a középkor korai és kései szakasza eltérő mortalitást mutat az 5–7 év közötti időszakban, valamint 14 éves korban az eltérő társadalmi szerepvállalás, környezeti hatások okozataként. Viszont sok megoldatlan kérdés vár ránk, valamint annál is több a kiaknázatlan lehetőség a biológia és a régészet együttműködésében, különösképpen a társadalomrégészeti kutatások esetében. Magyarországon a régész és antropológus kutatók egyre nagyobb figyelmet tulajdonítanak az egykori közösségek különböző szegmenseinek, így a gyerekeknek is,¹⁴ több ígéretes kutatási irányvonalat felmutatva, melyek igen biztatóak a jövőre nézve. A középkor tekintetében is egyre több lehetőség nyílik a különböző társadalmi rétegek széleskörű, interdiszciplináris elemzésére, a kidolgozott módszerek és eredmények pedig a későbbiekben más korszakokra is alkalmazhatóak lehetnek.

¹³ LEWIS 2007.

¹⁴ RÁCZ – SZENICZEY 2017; LÁSZLÓ 2012; 2018; LIBOR 2017; 2018.

IRODALOM

BOGIN, Barry

1990 The Evolution of Human Childhood. A unique growth phase and delayed maturity allow for extensive learning and complex culture. *BioScience* 1990. 16–25.

COLE, Michael – COLE, Sheila R.

2003 *Fejlődéslélektan*. Budapest.

CURTA, Florin – KOVAL, Matthew

2018 Children in eleventh- and twelfth-century Hungary and Poland In: Nagy B. – Vadas A. – Schmieder F. (eds.): *The Medieval Networks in East Central Europe*. London. 87–122.

KAMP, Kathryn. A.

2001 Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory* 8. 1–29.

LÁSZLÓ Orsolya

2012 „Régmúlt gyermekkor” Középkori temetők gyermeknépességeinek összehasonlító elemzése. In: Kreiter Attila – Pető Ákos – Tugya Beáta (szerk.): *Környezet – Ember – Kultúra*. Budapest. 241–250.

2018 *Gyermekkorú maradványok összehasonlító vizsgálata történeti népségeken*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

LE ROY, M. et al.

2018 Who was a 'Child' During the Neolithic in France? *Childhood in the Past* 11. 69–84.

LEWIS, Mary E.

2007 *The Bioarchaeology of Children*. Cambridge.

2011 The Osteology of Infancy and Childhood: misconceptions and potential In: Lally, M. – Moore, A. (eds.): *(Re)Thinking the Little Ancestor: New Perspectives on the Archaeology of Infancy and Childhood*. (BAR International Series 2271.) 2–13.

LIBOR Csilla

2017 *Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori népességének a paleodemográfiai elemzése*. MA szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

2018 Mit mesélnek nekünk a gyermeksírok? Balatonszárszó – Kis-erdei-dűlő középkori temetőjének példája alapján. In: Ringer István (szerk.): *A Fiatal Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötet*. Sátoraljaújhely. 95–107.

RÁCZ Zsófia – SZENICZEY Tamás

2017 Children of the Avars. Children graves of the 6th–8th century cemeteries of Kölked (South-West Hungary) In: Gligor M. – Kogalniceanu R. – Soficaru A. (eds.): *Homines, Funera, Astra: Death and Children from Prehistory to the Middle Ages*. Alba Julia. 45.

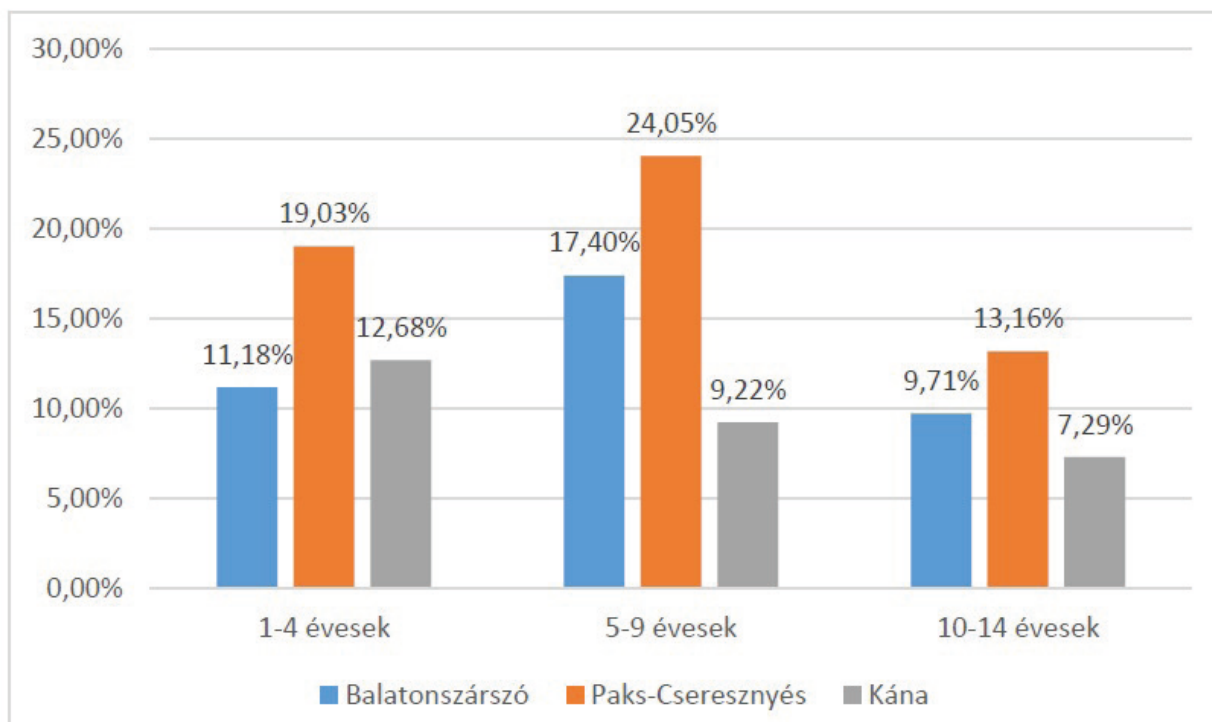
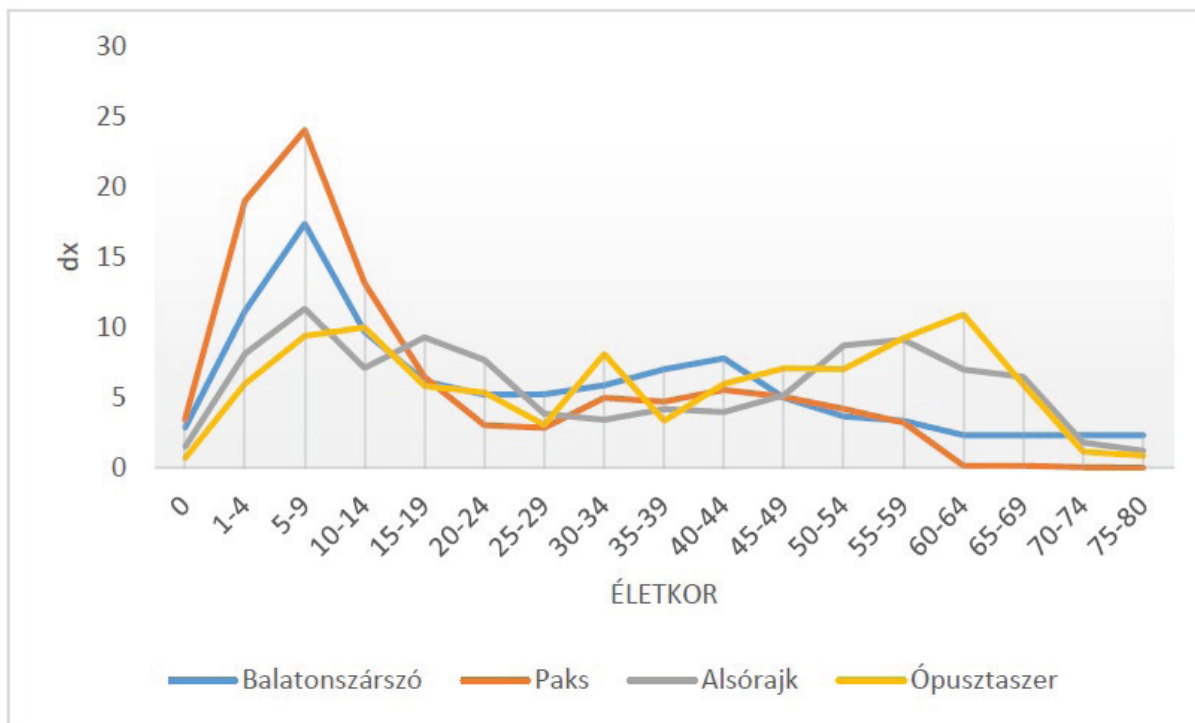
CSILLA LIBOR – ORSOLYA LÁSZLÓ

BIOARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF MEDIEVAL CHILDREN IN HUNGARY

Since the 12th century AD, with the spread of Christianity, burials around temples have appeared complying with the strict church rules. At the same time the grave goods disappear, and the clothing items become less common. Consequently, archaeological analysis can be done almost exclusively on the stratigraphic and spatial patterns of the graves, which can be complemented well by the results of the anthropological examination of the human remains. Our work is based on the mortality pattern of non-adults in early (12–14th c.) and late medieval (14–16th c.) church round cemeteries with approx. 2500 individuals. The mortality rate of children is between 25–40% in these cemeteries; therefore, they cannot be overseen in these materials. The examination of children in the field of anthropology and archaeology has come into view in recent years. The researches so far assume significant mortality differences based on the study of the children of the early and late medieval populations. During the Middle Ages several epidemics hit Europe's population, but in the absence of written sources, we have no information to rely on the appearance of epidemic infections in a given area. The results of an analysis of a Hungarian late-medieval village community indicate that, despite the high child mortality, bone lesions of long-lasting infections occurred at a low rate in children, which may indicate that rapid and severe infections lead to the high mortality rates.

Our question is: the higher mortality of late medieval children in late childhood can be explained by different cause of death (e.g. major epidemics)? If so, can this be detected by different spatial pattern of infant burials in these cemeteries? Can children be positioned (like in extent groups) in the cemetery structure differently in late medieval cemeteries because of higher number of deaths in late childhood? We attend to answer these questions with the spatial analysis of child graves combined with the anthropological data.

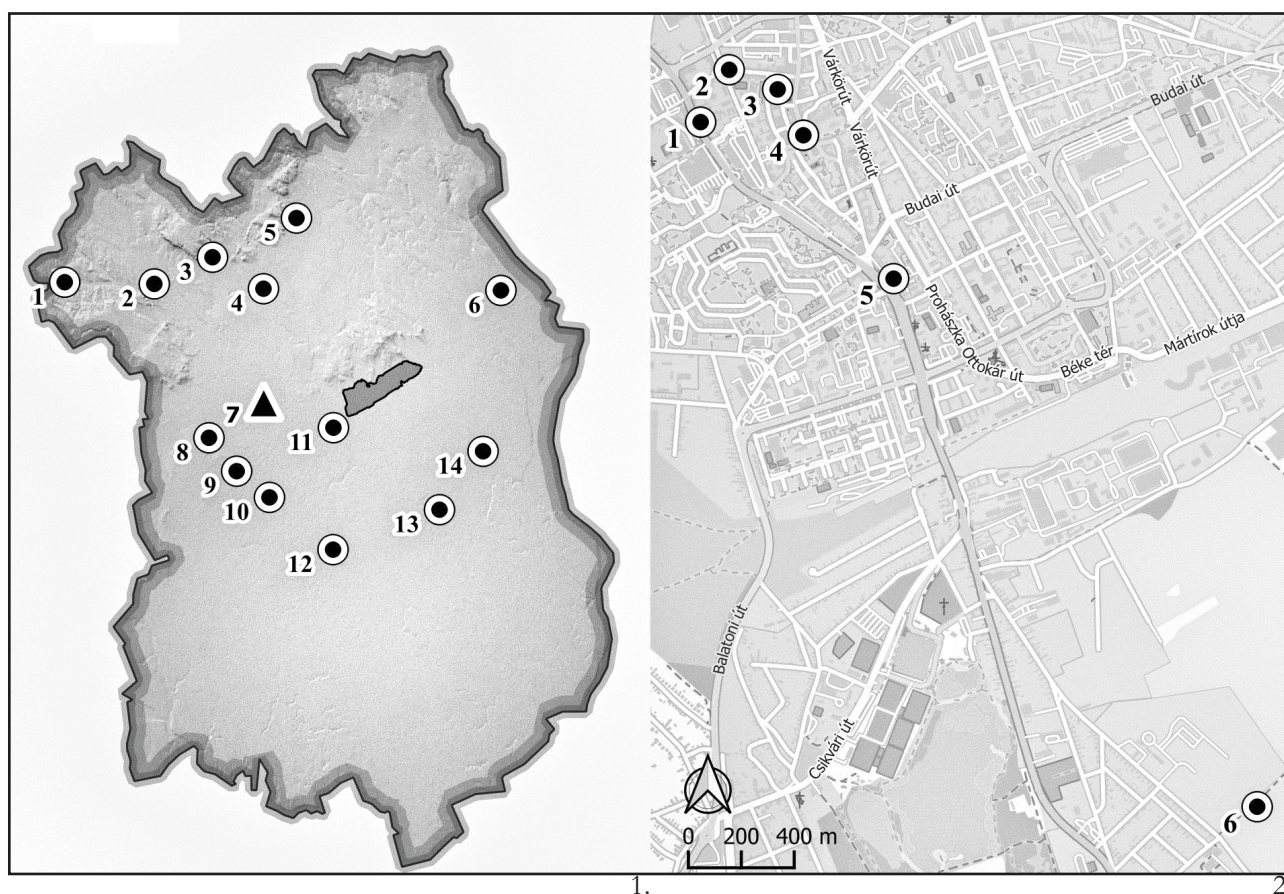
ÁBRÁK

1. ábra: Négy késő középkori temető összehasonlító mortalitási görbéje
 2. ábra: Gyermekek korcsoportonkénti megoszlásának összehasonlító diagramja

Összeállította
POKROVENSZKI KRISZTIÁN

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM TEREPI RÉGÉSZETI KUTATÁSAI FEJÉR MEGYÉBEN 2020

1. kép: Fejér megye

1. Bakonycsérnye, Kenderföldek; 2. Bodajk, Proletár földek I.; 3. Csákvár, Dolomit-bánya, Cobácai-lapos I–III., Orondpuszta;
4. Zámoly, MRT 15/7; 5. Csákvár, Luther utca és Ostrom utca, Ostrom utca 2., Római katolikus templom (1 hrsz.), Fornapuszta II.; 6. Martonvásár, Kastélypark; 7. Székesfehérvár; 8. Sárszentmihály, Vasútállomás II.;
9. Szabadbattyán, Sárvíz-Malom-csatorna; 10. Tác, Gorsium; 11. Székesfehérvár-Börgönd, Szent László-hegy;
12. Aba, Belsőbáránd, Bolondvári-dűlő, Varjaskéri-dűlő; 13. Szabadegyháza, Hippolyt-puszta;
14. Pusztaszabolcs, Dohányos-völgy északi part

2. kép: Székesfehérvár belterülete

1. Palotai út 11., 2. Ady Endre u., 3. Bartók Béla tér, 4. Városház tér 4., 5. Vörösmarty tér 12., 6. Váralja

SZAKFELADATELLÁTÁS

Aba, Belsőbáránd, Bolondvári-dűlő

Aba, Bolondvár, ismert középső bronzkori földvár déli oldalán, egy vízszintes, egyenes fennsíkon hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárás során viszonylag nagy mennyiségű középső bronzkori kerámiatöredéket, pattintott pengét és őrlőkövet találtunk. Szintén előkerült kevés felszíni szórvány a középső bronzkorból és 1 darab középkori töredék a földvár nyugati oldalán, a Dinnyés-Kajtor csatorna nyugati oldalán fekvő domboldalon. A lelőhelyek érdekessége, hogy Aba-Bolondvárat épp úgy veszik körbe a külső bronzkori lelőhelyek, ahogy Beloianisz-Bolondvár környékén a 2018-2019. évi munkáink során tapasztaltuk.

Kovács Ágnes

Bakonycsernye, Kenderföldek

Bakonycsernye nyugati határában, a Kenderföldek nevű határrészen hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárás során középső bronzkori kerámiatöredékeket találtunk.

Kovács Ágnes

Csákvár, Luther utca és Ostrom utca

régészeti megfigyelés

2020 tavaszán Csákváron a szennyvízhálózat kiépítéséhez kapcsolódó munkálatok során régészeti megfigyelést hajtottunk végre, amely eredményeként a Luther utca 9. szám előtti nyomvonalszakaszon, valamint az Ostrom utca 9–10. szám előtti szakaszon római falmaradványok kerültek elő. A feltárt falak értelmezését nehezítette a vezeték nyomvonalának keskenysége, valamint a közművek által megbolygatott környezet.

A Luther utcában 90 cm mélységben egy DK-ÉNy-i irányú falmaradvány (SE 02) jelentkezett, mely a felmenő fal első kősorát alkotó nagyméretű kváderköből (M: 100x45x25 cm) és ca. 70 cm vastag habarcsos-kavicsos alapozásból állt. Az előkerült falszakasz vastagsága arról tanúskodik, hogy egy masszív, magas építmény, valószínűleg az erőd/városfal része lehetett. A falmaradvány nyugati oldalán egy masszív, tegulából és imbrextöredékekből álló, habarcsos omladékréteget (SE 03) fogtunk meg, melyből késő római szürke házi és mázas kerámiatöredékek, egy narancsszínű üvegpasztta gyöngy, valamint 3 darab 4. századi kisbronz került elő. Az omladékréteg alatt egy keményre égett, fekete felület, az egykori járósínt (SE 06) mutatkozott.

A további munkálatok során az Ostrom utca 10. szám előtti szakaszon egy épülethez tartozó falszakaszt (SE 19) tártunk fel, mely -120 cm mélységben jelentkezett. Az ÉNy-DK-i irányú fal 84 cm hosszú szakaszon maradt meg épen, a nyugati részét már korábban elszedték, megbolygatták.

Kiss Alexandra – Romat Sándor

Csákvár, Ostrom utca 2.

régészeti megfigyelés

2020 májusában régészeti megfigyelést végeztünk Csákváron, az Ostrom utca 2. szám alatti ingatlanon épülő családi ház sávalapjának kiásásánál. Az alapárookban néhány recens és 5 darab régészeti jelenség került elő. A sávalap

északi részén egy kövekből és tegulatöredékekből álló omladékszerű jelenséget (SE 01) tártunk fel, benne római és középkori kerámiatöredékekkel, ettől délre 2 darab, megközelítőleg egy vonalban elhelyezkedő oszlophely (SE 02-03) jelentkezett. A ház sávalapjának délkeleti részében került elő a negyedik jelenség (SE 04), ami kissé nehezen értelmezhető és jelentős része csak a metszetsfalban volt megfogható. A habarcsos-kavicsos betöltésű beásásokat talán egy épület falkiszédeiseiként értelmezhetjük. Ennek része lehetett a sávalap délkeleti sarkában feltárt, néhány kővel kirakott, kisméretű tüzelőhely (SE 05).

Kiss Alexandra

Csákvár, Római katolikus templom (1 hrsz.)

régészeti megfigyelés

A csákvári Szent Mihály főangyal-plébániatemplom körül számos középkori temetkezést tártak fel, de a kutatások során nem került elő a hozzátartozó egyházi épület nyoma. 14. századi pápai tizedjegyzékekből ismeretes „Chacuara/Scacuar” plébánosa. 1702-ben a fehervári összeírásban elhagyott régi templomot említene, amelyet 1748-ig a reformátusok használnak, nem tagadva épületük korai létét. 1721-ben a vármegyei vizsgálat során az egyik tanú így nyilatkozik: „a templomot kicsoda építette, bizonyosan nem tudja, hanem jelekből gondolja, valaha a katolikusokénak kellett lenni, mivel bent a falára képek vannak festve, és mintha oltár hely volna, olyan forma körakása vagyon.” A katolikusok erre való hivatkozással 1748-ban visszakapják, és nem sokkal később új tornyot építenek hozzá.

2019 őszén dréncsővezést folytattak a templom körül, melynek két oldalán teljesen szimmetrikusan egy-egy falsarok került elő 10–20 cm-rel a mai járászínhez képest. A törtekövekből emelt, 100–120 cm széles, 120 cm magas falalapozások a jellegük alapján középkoriak. Elképzelhető, hogy a korai templom északnyugati és délnyugati sarkairól lehet szó. A déli oldalon fekvő falmaradványon egy téglasor húzódott, amely a barokk kori építkezéshez kapcsolható. A szentélyének nyomát sem találtuk meg, ezért valószínűleg a mai templom alatt keresendő vagy teljesen elbontották. Az egyházi épület alaprajzának rekonstruálásához (hajóinak száma, kiterjedése) további információk nem állnak jelenleg rendelkezésünkre.

A bontás során számos emberi maradvány került a felszínre, de ép csontvázat az állandó bolygatások miatt már nem sikerült feltárni.

Reich Szabina

Martonvásár, Kastélypark

teljes felületű megelőző feltárás

2019. október 28. és december 11. között végeztük el az MTA Agrártudományi Kutatóközpont fejlesztése projekt teljes felületű megelőző feltárását. Az ásatás területe Martonvásáron a Kastélypark területén, annak keleti sarkában, a Szent László-patak északi oldalán található. A feltárás során 117 rétegtani egységet azonosítottunk és tártunk fel.

A feltárt területen a késő bronzkori urnamezős kultúra települése feküdt, biztosan ehhez a kultúrához sorolható 102 rétegtani egység. A tisztítatlan leletanyag előzetes megfigyelése alapján a település a kultúra korábbi, Bz D - Ha A1 korú részéhez tartozik. A feltárt objektumok mind telepielenségek, különböző funkciójú és méretű gödörök, cölöplyukak, árkok és kemencék. A feltárás során temetkezést nem találtunk. A terület déli sarkában feltártunk egy égett kövekből álló kupacot, de a kövek alatt már a sárga agyag altalaj feküdt, hamvakat, sírmellékletet nem találtunk. A település minden irányban folytatódik tovább, délnyugat felé a közeli patakpart felé megritkulnak a jelenségek.

A telepjelenségek közül jelentős az SE 93-as, egy majdnem teljesen megmaradt kemence, továbbá fontos eredmény, hogy a telepen belül elkülöníthető egy speciális funkciójú terület, ahol az őrlőkövek és a kemencék csoportosulnak.

Különleges jelenség az SE 45-ös, a feltárás déleleti szélén húzódó, 10–11 m széles, hullámos szélű árokfolt, mely alakja alapján kiszáradt patakmeder lehet. Ezt megerősíti, hogy a bontás során a jelenség szélén és alján egy kavicsos, iszapos réteget találtunk. A kiszáradt patakmedret a bronzkorban valószínűleg feltöltötték, így kerülhetett a tetejére a leletben gazdag, vörösre égett folt. A patakmeder déleleti szélébe valószínűleg speciális tevékenységekhez kapcsolódó gödröket ástak. A meder a telep életében fontos szerepet játszhatott, közelében található az SE 75 jelzésű gödör, amely réteges betöltése és gazdag leletanyaga alapján valószínűleg áldozógödör lehetett.

A feltárás során 1 darab Árpád-kori gödört találtunk, amely az SE 111 jelzést kapta. A gödör a telep nyugati szélén, a Szent László-patak mai ágához közel feküdt, késő bronzkori jelenségek vették körbe. A gödör valószínűleg az Árpád-kori telep szélét jelzi.

Kovács Ágnes

Pusztaszabolcs, Dohányos-völgy északi part

teljes felületű megelőző feltárás

2019-ben az „Ercsi-Pusztaszabolcs vasút - börgöndi kiágazás” projekt keretében több régészeti munka is folyt a lelőhelyen. Először Váczi Gábor végzett teljes felületű feltárást a lelőhely keleti felén húzódó nyomvonalon, majd Kiss Alexandra végzett próbaátást a lelőhelyet L alakban átszelő F15 földút területén. A földút teljes felületű feltárását 2019. augusztus–október között végeztük el.

Először az F15 földút ÉÉK-DDNy-i irányú szakaszát tártuk fel, amely Pusztaszabolcs határától vezet a Dohányos-patakig. Ezen a részen a földút középső szakaszán és északi részén találtunk régészeti jelenségeket, árkokat és 1 darab sírt. Az árkokból 1 darab kerámiatöredék és kevés állatcsont került elő. A csekély korhatározást segítő adat alapján az árkok egy római kori bennszülött településhez tartozhattak. A földút északi részén egy háton fekvő, nyújtott csontvázas temetkezést találtunk. A sírban melléklet, viseleti tárgy nem volt. Ismeretlen korú, talán középkori temetkezés lehet.

A második szakaszban a földút patak mellett fekvő, ÉNy-DK irányú részét tártuk fel. A földút itt a patak mellett fut, ahol a humuszréteg nagyon vastag, kb. 100–120 cm volt. A földút északkeleti szélé azonban magasabban feküdt, a humuszréteg itt jelentősen vékonyabb volt, kb. 30–70 cm között változott. A földút magasabban fekvő részén 39 régészeti jelenséget tártunk fel. Ezek közül 12 darab objektum árok, mely lelet nélküli volt vagy kevés római és modern kori leletet is tartalmazott. A feltárt terület egy domb alján húzódik, így valószínű, hogy a modern kori leletek a domboldalról lemosódtak az árokba. Elhelyezkedésük alapján az árok valószínűleg a római kori telep részei voltak. A többi telepjelenség cölöplyuk, gödör (köztük méhkas alakú tárológödrök), munkagödör, földbe mélyített ház, a munkagödrökhöz tartozó kemencék voltak. A jelenségekből viszonylag kevés lelet, néhány kopott római kori kerámiatöredék, tegulatöredék, állatcsont, vastöredék került elő.

A csekély leletanyag ellenére maga a telep igen érdekes: az egyik munkagödörben 3 kemencét tártunk fel, közülük az egyiket később megnagyobbították, így összesen 4 darab kemence tartozott hozzá. Az SE 394 számú műhelygödör kemencéjének alját római tegulatöredékekkel rakták ki. A római kori teleprészlet valószínűleg valamilyen gazdasági, kézműves tevékenység helyszíne lehetett a patakparton.

Kovács Ágnes

Szabadegyháza, Hippolyt-pusztá

Szabadegyháza, Hippolyt-pusztá régészeti lelőhelyen hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárás során római kori kelta cserepeket találtunk, ez alapján javasoltuk a régészeti lelőhely kiterjedésének változtatását.

Kovács Ágnes

Székesfehérvár, Ady Endre utca

régészeti megfigyelés

Székesfehérvár, Ady Endre utcában, 2020 nyarán végzett régészeti megfigyelés során -40 cm-en (aszfalt tetejétől mérve) egy kövezett járófelület/útburkolat részlete került elő több részletben, 9,2 m hosszan, 40 cm-es szélességben és 10 cm-es vastagságban. Számos beásás bolygatta meg a felületet. A használat során megkopott, különböző méretű kődarabokat salakos ágyra fektették. Az objektum korára vonatkozóan nem került elő lelet, de a szintadatok alapján valószínűleg nem régészeti korú járószintről van szó.

Reich Szabina

Székesfehérvár, Bartók Béla tér

régészeti megfigyelés

2019–2020-ban Székesfehérváron, a Bartók Béla tér felújításához kapcsolódóan régészeti megfigyelést végeztünk. A terület a középkori Belváros (Castrum) részét képezte.

A munkálatok során számos falmaradvány részlete került a felszínre, amelyek feltárással tisztázhattuk korukat és alaprajzi összefüggéseiket. A török hódoltság megszűnését követően az épületek nagy részét elbontották rossz állapotuk miatt, és újakat emeltek a kor stílusának és igényeinek megfelelően. A megfigyelt objektumok nem régészeti korúak, tehát nem 1711 előttiak, de fontos helyük van az épített történelmi örökségek sorában, segítségükkel megismerhetővé válik a város múltjának egy szelete. A feltárt falak téglából és másodlagosan beépített középkori kövekből (törtkövek között előfordult faragvány) épültek, gyakran boltozatindítással. Minden esetben pincék részét képezték, amelyek visszatöltése félig vagy háromnegyedig történt meg. Székesfehérvár gazdaságában végig jelentős szereppel bírt a borkereskedelem, ezért az épületek többsége alapincézett volt.

A tér délnyugati sarkában kőből kirakott vízgyűjtő helyezkedett el, amely egy ház udvarán állhatott.

Romat Sándor – Reich Szabina

Székesfehérvár-Börgönd, Szent László-hegy

Lakossági bejelentést követően terepbejárást folytattunk a Székesfehérvárhoz tartozó Börgönd határában, Szent László-hegy lelőhelyen, az ismert középső bronzkori földvár területén és környékén. Jóval nagyobb területen találtunk szórvány bronzkori kerámiatöredékeket, őrlőkö töredékeket, mint a korábban nyilvántartásba vett lelőhely, ezért javasoltuk a régészeti lelőhely területének módosítását.

Kovács Ágnes

Székesfehérvár, Palotai út 11.*próbafeltárás*

Székesfehérvár-Sziget lelőhely északi részén, a Palotai út 11. szám alatt 2020 februárjában próbafeltárássra került sor tervezett nagyberuházás miatt. A feltárást a Szent István Király Múzeum végezte, mint a Várkapitányság NZrt. által bevont intézmény. A jelenleg parkolóként funkcionáló murvás terület ahhoz a külvároshoz tartozó rész, melyet Sziget vagy Nova civitas néven ismer a kutatás. A rendelkezésünkre álló adatok alapján középkori településre utaló nyomokat, illetve középkori temetőt regisztráltak a közhiteles nyilvántartásban a lelőhely egészét érintve.

A próbafeltárás során 7 darab kutatóárok került megnyitásra, melyek átlagosan 15 m hosszúak és 2 m szélesek voltak. A terület speciális volta, a belvárosközeli lelőhelyekre jellemző 4–5 méteres mélység miatt a szelvények felső harmadát részsűsen szedettük a munkagéppel. A munkát nehezítette, hogy az egész területen egykor modern épületek álltak, melyeket azóta visszabontottak, így 130–150 cm mélységig omladékos, törmelékes réteg jelentkezett. Alatta már kirajzolódott az a Fehérváron jellemző, szürkés-fekete iszapos réteg, mely a mocsaras területre utal. Mélyebben ez a réteg egyre sötétebb, mállékony állagú lett. A sárgás, agyagos altalajt 4,5 méter mélyen értük el a felület keleti részén. Ez a réteg fokozatosan emelkedett nyugati irányban, mely jól kirajzolódott a kutatószelvények oldal falán. Az északnyugati részen található (7-es) szelvényben már csupán 40–50 cm mélyen jelentkezett, beleszámolva a parkoló cc. 20 cm vastag, felső murvás rétegét is. Anyaga már kevésbé agyagos, inkább löszös volt. Ez a jelenség minden bizonnyal a középkori belvárost körülölelő, egykori mocsaras, vizenyős terület nyugati szélét jelzi. A kutatás számára ez az adat rendkívül hasznos, mivel pontosan rekonstruálható a Belváros és Sziget külváros közötti terület kiterjedése, ezáltal Nova civitas keleti szélé.

A feltárás során több, Árpád-korra datálható jelenség, főként árkok, kisebb gödrök kerültek elő a mocsaras terület emelkedő oldal falában. Az egykori vizenyős terület nyugati partján lokalizáltunk egy nagyrészt törtekövekből rakott, de alul néhány faragott darabot is tartalmazó, falsíkkal rendelkező ÉÉK-DDNy irányú falszakaszt vagy alapozást (SE 14). Kötőanyagot nem figyeltünk meg, a köveket homokba rakták, melyek közül késő középkori kerámiatöredékek kerültek elő.

A régészeti jelenségek többsége azonban mégsem a középkorra datálható, ahogy azt várnánk. Előkerült ugyanis egy, a leletek alapján a 7. századra, esetleg a 6. század utolsó harmadára helyezhető avar temetőrészlet. Székesfehérváron korábban mindössze két avar kori temető volt ismert, de mindkettő jóval távolabb helyezkedett el a mai belvárostól: egyik a Pozsonyi útnál, másik az Ikarus területén található. A sírok főként a mocsaras terület oldal falába vájva helyezkednek el, Ny-K-i tájolással, de elérnek a Palotai úthoz legközelebb eső (7-es) szelvénybe is.

Pokrovenszki Krisztián

Székesfehérvár, Váralja*teljes felületű megelőző feltárás*

Székesfehérvár déli részén, a Börgöndi és a Juharfa utca kereszteződésétől északi irányban elhelyezkedő területen, a Várkapitányság NZrt. megbízásából teljes felületű feltárást végeztünk. A feltárással érintett terület mérete 6579 m² volt, a régészeti munka április és május havában zajlott.

A teljes felületű megelőző feltárás során jelentős méretű árokrendszer került elő, amelyek jól elkülöníthetően „parcellákra” osztották fel a területet. Az árokrendszer gerince ÉK-DNy-i irányú volt. Több árokban megfigyelhetők voltak vöröses, barnás, vasas elszíneződések, melyek gypvasérc kinyerésére utaltak, a területen további két érintetlen gypvasérc lelőhelyet is találtunk, ezekből mintát vettünk. Az objektumok típusai és a kisszámú leletanyag alapján feltehetőleg egy iparos település szélét találtuk meg. A csekély mennyiségű leletanyag ellenére néhány érdekesebb darab is előkerült. A teljesség igénye nélkül: jelölt római tegula és gagát karperec töredéke. A feltárt területtől keleti irányban folyóvíz található és a domborzat geomorfológiája is kedvezőbb a megtelepedésre.

Belegrai Tamás – Hornyik Adrienn

Székesfehérvár, Városház tér 4.

régészeti megfigyelés

2019 nyarán régészeti megfigyelésre került sor a Székesfehérvár, Városház tér 4. számú ingatlanon álló ferences rendházban. A munkálatok a kolostor kerengőfolyosójára, a Szent Imre-templom sekrestyéjére és a kolostorudvar területére terjedt ki.

Sikerült kisebb régészeti bontómunkát végezni az épületen belül a talajradar eredményeire támaszkodva. Az egyik szelvényben (kerengőfolyosó) egy nagyméretű gödröt találtunk feltöltési rétegekkel, elsősorban török kori kerámialeletekkel (pipa-, talpastáltöredék).

A másik kutatóárkot a sekrestyében nyitottuk. Itt valószínűleg egy középkori, téglával boltozott helyiség maradványaira bukkanunk. Egy falsarkot sikerült megfigyelnünk, melynek alapozása során legalább két sírt elvágtak. Mindkettő esetében a koporsó szélét

és az alsó végtagjait sikerült feltárni. A boltozat beomlott és feltöltötték a helyiséget, melyből nagymennyiségű késő középkori és kora újkori kerámialeletek származtak.

Az egykori ruhatár dobogója alatt egy északnyugat–délkeleti irányú falmaradvány helyezkedett el. Az északi végében egy boltozat húzódtott, melynek keretét kőből faragták ki. Elképzelhető, hogy egy középkori pince lejárata lehetett, melyet a barokk korban is használtak.

A területen álló Szent Imre-templom középkori előzményével kapcsolatban megoszlik a kutatás véleménye. A sekrestyében talált sírok felvetik annak a lehetőségét, hogy valóban állhatott már egy templom a középkorban, de ennek tisztázására további kutatások szükségesek.

Reich Szabina

Székesfehérvár, Vörösmarty tér 12.

próbafeltárás és régészeti megfigyelés

A Székesfehérvár, Vörösmarty tér 12. szám alatti ingatlanon 900 m² nagyságú területen mélygarázzsal rendelkező 17 lakásos lakóépület kivitelezési munkálataihoz biztosítottak régészeti feladatellátást a Szent István Király Múzeum munkatársai. 2020 áprilisában próbafeltárást végeztünk a munkaterület északi részén, melynek eredményeképpen a kitűzött szondaárok délnyugati részén, egymáshoz közel 3 darab, bizonytalan funkciójú cölöphely került elő. A cölöphelyek betöltése néhány állatsontot és késő középkorra keltezhető kerámatöredéket tartalmazott.

A próbafeltárás eredményei alapján a kivitelezéshez kapcsolódó további földmunkák során 2020. május 4-től kezdődően régészeti megfigyelést végzünk, mely a beszámoló írása idején még folyamatban volt. Az eddigi munkálatok során egy nagyméretű, cölöpszerkezetes ház (SE 23) látott napvilágot a hozzátartozó sekély, ovális alakú emésztőgödörrel (SE 21). A szemetesgödör átégett betöltési rétege számos állatsontot, valamint kerámatöredékeket tartalmazott, melyek alapján az épület használata a 13–14. századra tehető. Ettől délnyugatra valószínűleg a várost egykor körülvevő mocsár egy keskenyebb és egy szélesebb ágát találtuk meg. A két feltöltődött mocsármeder közötti „szigetszerű” területen egy cölöpsor (SE 28–33) jelentkezett. Feltárára került továbbá egy hódoltság kori kút (SE 35) is

(átm.: 120 cm; száj átm.: 75 cm; mélység: ca. 150 cm), melynek kör alakú kávája a mai járószinttől mérve ca. 250 cm mélységben jelentkezett. Az objektum körül ca. 10 cm szélességben szürke agyagtapasztás nyomai (SE 37) is megfigyelhetők voltak. A kút négyszög alakú gerendavázis alapozása (SE 40) a felső kősortól mérve ca. 120 cm mélységben mutatkozott. A kút rendkívül épen megmaradt gerendavázis alapozása 4 gerendából állt, melyeket csapolással illesztettek össze. A kút gerendáiból mintát is vettünk dendrokronológiai vizsgálat elvégzése céljából. A kút felső betöltési rétegéből (SE 38) még vegyesen kerültek elő régészeti korú és újkori kerámia töredékei, azonban a kút gerendavázis alapozását elérve egy másik betöltési réteg (SE 39) jelentkezett, melyből török kori leletek láttak napvilágot. A ruhatű és a pitykegomb mellett egy 16. századi besimított felületű, szürke korsót, valamint két réz kiöntőcsöves korsót találtunk. A kút iszapos betöltésében a szerves anyagok is jól megőrződtek: a bőrből készült cipőtalp mellett növényi maradványokat is találtunk. Ezen leletek alapján a feltárt kút használatát a hódoltság időszakára keltezhetjük.

Kiss Alexandra

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROGRAM

Aba, Varjaskéri-dűlő

terepbejárás és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

Terepbejárást és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztünk 2020. február 3-án Aba, Varjaskéri-dűlő lelőhelyen 14 önkéntes fémkeresős segítségével.

A terepmunka során begyűjtött leletanyag nagyobb hányada, összesen 120 darab fémtárgy a római korra keltezhető, amelyet főként fibulák (emailos korongfibula; nor-pannon szárnyasfibula; egygombos, erősprofilú fibula), katonai diploma töredékei, öv- és lószerszámveretek, tükör töredékek, valamint 12 darab érme alkotják. A kutatás során kisebb számban középkori leleteket is találtunk. Egy megközelítőleg 3 m-es átmérőjű körben egy 58 darabból álló, Luxemburgi Zsigmond korára keltezhető ezüst éremgyűttes került elő. A terepi munka során a lelőhely kiterjedését pontosabban sikerült lehatárolni, valamint korára vonatkozóan is új információkat szereztünk. A begyűjtött leletanyag alapján valószínűsíthetően egy, az 1. és a 3. század között működő település feküdt a területen.

Kiss Alexandra

Bodajk, Proletár földek I.

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2020. február 24-én műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek Bodajk, Proletár földek I. lelőhelyen 19 önkéntes fémkeresőssel. A lelőhelyet terepbejárás alapján Árpád-kori településként határozták meg, azonban a 2019. évi műszeres leletfelderítés eredményei egy római villagazdaságra utalnak.

Az idei bejárás során is szép számú leletanyagot, megközelítőleg 180 darab fémleletet találtunk. A szántott felszínen erőteljesen szétszántott köves-tegulás törmelék jelentkezett. A leletanyag nagyrészt a római korra keltezhető érmek teszik ki (138 darab). Ezek nagyobb hányada a 4. századra datálható, de néhány 3. századi kisbronz is előkerült. A további fémleleteket különféle fibulák töredékei (egygyombos, erősprofilú fibula; csokorfibula; térdfibula; számszerű fibula; hagymafejes fibula), övcsat és -veretek, egy gemmás gyűrű töredéke alkotják. A terepi munka során néhány más korszakra keltezhető tárgyat is találtunk, többek között egy a közeli avar temető anyagához tartozó övcsatot, valamint egy 17–18. századra keltezhető kegyérmet. A lelőhely a begyűjtött leletanyag alapján valószínűsíthetően az 1. századtól egészen a 4. századig használatban volt.

Kiss Alexandra

Csákberény, Dolomit-bánya, Csákberény, Cobácai-lapos I–III.

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 5 önkéntes fémkeresős részvételével 2019. október 18-án, valamint 2019. október 24-én műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek Csákberény-Cobácai-lapos I–III. és Csákberény-Dolomit-bánya lelőhelyeken.

A terepbejárás egyik fő célja az ismeretlen korú Csákberény-Cobácai-lapos I–III. nevű lelőhelyek korszakhoz kötése, valamint a lelőhelyek kiterjedésének pontosítása volt, azonban a kutatás során csak kevés lelet került elő. Ez valószínűleg részben a korábbi golfpálya kialakításához kapcsolódó földmunkával, a terület tereprendezésével hozható összefüggésbe. A leletek javarésze a római korra keltezhető.

A bronzkori lelőhelyként azonosított Csákberény-Dolomit-bánya területén műholdfelvételeken épületek alaprajzai rajzolódtak ki a növényzetben, melyek egy római villagazdaság részét képezhetik. A lelőhelyen nagyobb mennyiségű leletanyagot találtunk, valamint a frissen szántott felszínen a köves-tegulas törmelék jól körülhatárolta az egykori épületek helyét. A leletek a római korra datálhatók, túlnyomó részüket az érmek (ca. 18 darab) teszik ki, de a fémtárgyak sorát bővíti egy bronz gyűrű, bronz csat, veretek és csüngők, zárszerkezet, valamint 7 darab fibula is. Összesen 41 darab fémtárgyat gyűjtöttünk be a lelőhelyről. A felszínen elterülő építési törmelék és szóródásuk alapján valószínűsíthetően egy római villagazdaság épületeit azonosítottuk.

Kiss Alexandra – Szűcsi Frigyes

Csákberény, Orondpuszta

tervásatás

A 2019-ben újrakezdett ásásokat folytatva 2020. július 27-től augusztus 12-ig végeztek feltárást a Szent István Király Múzeum munkatársai Szűcsi Frigyes vezetésével a csákberény-orondpusztai avar kori temetőben. Az ásátás megvalósulását dr. Vécsei László polgármester és Csákberény Község Önkormányzatának támogatása, valamint a bontómunkában segédkező 37 önkéntes tette lehetővé. Az önkéntesek mellett több száz felnőtt és gyermek látogatta meg egyénileg vagy szervezett csoportokban a tervásatást, amely így egyúttal közösségi régészeti eseménnyé vált.

Az idei ásatási szelvénynek az Otto Braasch-féle légifotó georeferált változatának segítségével való kijelölésekor a cél az volt, hogy lehetőség szerint kora avar kori sírokat is leljünk. Modern feltárási módszerekkel kívántuk ugyanis hitelesíteni és pontosítani a '30-as évek feltárási alapján alkotott képünket a csákberényi temetőt használó közösség 7. századi kultúrájáról. Fontosnak tartottuk emellett, hogy a későbbi bioarcheológiai vizsgálatokhoz hitelesen feltárt embertani anyaggal rendelkezünk (a '30-as évek feltárásiain ugyanis nem fordítottak kellő gondot az embertani anyag szisztematikus gyűjtésére).

A 2020. évi tervásatás fentebb írt céljai sikeresen megvalósultak. A korábbi sírszámozást folytatva 35 sírt tártunk fel (506–535. sír). A feltárt – sajnos többségében bolygatott – sírok között több olyat is találunk, amelyek „kora avar jellegűek”, pontos időrendi besorolásukhoz azonban még szükséges a leletanyag restaurálása és a feltárt sírok régészeti feldolgozása, illetve értelmezése. Külön kiemelendő 2 darab – fegyverekkel is ellátott – lósír (508, 540. sír) és egy Meroving-germán divat szerint eltemetett nő bolygatatlan sírja (523. sír). Utóbbiban teljesnek tekinthető lábszárkötő-készletet (2 darab bronz nagyszíjvég, 2 darab bronz kisszíjvég, 2 darab bronzcsat) és a térdek között egy szinte teljesen ép, préselt bronz korongfibulát találtunk. Az ép tűszerkezetű korongfibula előlapját kereszt díszítette, a kereszt szárai között négy emberalakkal. A köztes tereket a II. germán állatstílus felidéző díszítés tölti ki.

A 2020. évi ásátás során is sikerült sírépítményeket megfigyelni, ám ezúttal kizárólag ún. cölöpös sírokat (a sír hosszanti oldalában 2–2 vagy 3–3 cölöphely), és azok is egy elkülönülő csoportban jelentkeztek a szelvény délnyugati részében.

A régészeti leletanyag a Szent István Király Múzeumba került elsődleges feldolgozásra és végleges megőrzésre.

A Szent István Király Múzeum részéről az ásatás állandó technikus munkatársai Kovács Dömötör és Nagy Dávid voltak, de egy vagy több nap erejéig besegítettek a munkába Benke András, Molnár Gábor és Rechner Balázs ásatási technikusok, Libor Csilla régész-antropológus, továbbá Kiss Alexandra, Reich Szabina és Romát Sándor régészek. A terepi munkálatokat a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum is támogatta az alábbi munkatársaik több napos részvételével: Péterváry-Szanyi Brigitta régész-múzeumigazgató, Balatincz Anna régész, Papp Attila és Sziránszki Klaudia technikusok. Egy vagy több napig segítették a munkánkat Rácz Tibor Ákos (Ferenczy Múzeumi Centrum), Füredi Ágnes (Várkapitányság NZrt.), Lencsés Zsuzsanna (Fejér Megyei Kormányhivatal) és Petkes Zsolt régész kollégák, továbbá Vinis Zoltán ásatási technikus (Várkapitányság NZrt.).

Az ásatás nem valósulhatott volna meg az alábbi önkéntesek áldozatos munkája nélkül: Ádám László, Árok Ádám, Bánlaki Zsolt, Beker Edit, Bende Filippa, Bolvári Miklós, Cseh István, Csuti Judit, Farkas Gábor, Farkas Károly, Fogarasi Endre, Hajnal Tibor, Hári Krisztina, Havas Veronika, Kaszás Zsolt, Kertész Sándor, Kovács Zoltán, Körmendi József, Látrányi Viktória, Lőrincze Tibor, Megyeri András, Meleg József, Nagy Zalán, Nagy Zoltán, Németh Zoltán, Oláh Pál Olivér, Póczi Dorottya, ifj. Potondi Miklós, id. Potondi Miklós, Simon Tünde, Síró Imre, Szabó László, Szij Barbara, Sziránszki József, Tauser Péter, Várnai István Kevin, Vincze Viktor Levente.

Szücsi Frigyes

Csákvár, Fornapuszta II.

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Múzeum munkatársai 2020. június 12-én műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek Csákvár-Fornapuszta területén 17 önkéntes fémkeresős részvételével.

A terepi munka során megközelítőleg 78 db fémtárgyat gyűjtöttünk be. A leletek többsége a római korra keltezhető (59 db), de középkori anyag (érmek, veretek, patkó) is került elő. A római leletanyagot főként érmek (19 db) és fibulatöredékek (18 db) teszik ki. A fibulák között egygombos, erősprofilú fibula, térdfibula, állatalakos fibula, valamint hagymafejes fibula található. A további tárgyakat övcsat és -veretek, egy tükör, továbbá egy karpercec töredéke alkotják. A fémleletek időbeli szóródása a 2. századtól a 4. századig követhető. A fémkeresős kutatás során egy ez idáig ismeretlen, a közhiteles nyilvántartásban nem szereplő lelőhelyet sikerült azonosítani, amelyen a begyűjtött leletanyag alapján római és középkori megtelepedéssel számolhatunk.

Kiss Alexandra

Sárszentmihály, Vasútállomás II.

műszeres leletfelderítés

Szücsi Frigyes vezetésével a Szent István Király Múzeum és a Várkapitányság NZrt. munkatársai 2020. június 17-én folytattak önkéntesek bevonásával fémdektoros kutatást a közhiteles nyilvántartásban Sárszentmihály-Vasútállomás II. néven (azonosítószáma: 82293) szereplő római kori és középkori lelőhelyen, valamint közvetlen környezetében. A római kori, középkori és az újdonságként ható avar kori (7–8. századi) leleteken kívül egy 10. századi készenléti íjtegezhez tartozó ezüst függesztőveret is napvilágot látott Németh Zoltán önkéntes találataként. Más, kifejezetten a 10. századra keltezhető lelet nem került elő, jelenleg tehát szórványként tekinthetünk a tárgyra. További kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy honfoglalás kori (valamint avar kori) temetővel is számolhatunk-e a területen.

Szücsi Frigyes

Szabadbattyán, Sárvíz-Malom-csatorna

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A múzeum munkatársai 2020. február 1-én műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek Szabadbattyán-Sárvíz-Malom-csatorna lelőhelyen 19 önkéntes részvételével.

A terepmunka során a római lelőhelyen számos leletanyagot találtunk. A szántott felszínen köves-tegulas törmelék is több helyen jelentkezett. Az előkerült leleteket GNSS készülékkel mértük be. A nap folyamán igen nagyszámú, mintegy 785 darab fémlelet, többségében pénzérme került elő. A pénzérmék zöme a 4. századra keltezhető, kisebb számban azonban akadnak 3. századi, valamint néhány 2. század második felére datálható érem is. A további kis fémleletek (övveretek, csatok, fibulák) szintén zömmel a 4. századra keltezhetők. Az előkerült leletanyag tehát alátámasztja a Nádorfi Gabriella által folytatott ásatások eredményét a település használati idejével kapcsolatban. Egy egész és egy töredék nor-pannon szárnyasfibula veti fel a lehetőségét annak, hogy már az 1. században számolhatunk itt megtelepedéssel.

Kiss Alexandra – Szűcsi Frigyes

Zámoly, MRT 15/7

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A Szent István Király Múzeum munkatársai 2019. december 12-én terepbejárást és műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek a Zámoly – MRT 15/7 lelőhelyen 7 önkéntes fémkeresős segítségével.

A terepmunka során a lelőhelyen megközelítőleg 150 darab fémtárgyat gyűjtöttünk be, valamint a frissen szántott felszínen 5 darab tegula és kőtörmelék által kirajzolódó épületnyomot és 1 égett paticsoltos objektumot (kemence?) azonosítottunk és mértünk be. A leletek – néhány középkori érmet leszámítva – a római korra keltezhetők, többségük a felszínen látható épülettörmelékes foltokból és környékükről került elő. A leletanyag túlnyomó részét az érmek (65 darab) teszik ki, de a fémtárgyak sorát bővítik az előkerült vastárgytöredékek, egy bronz karperec, veretek és csüngő, valamint 7 darab fibula, köztük egy emailos fibula. Több zacskónyi kerámiatöredéket is begyűjtöttünk. A felszínen elterülő építési törmelék és szóródásuk alapján valószínűsíthetően egy római villagazdaság egykori épületeit sikerült azonosítanunk.

Kiss Alexandra – Szűcsi Frigyes

Tác, Gorsium

műszeres lelet- és lelőhelyfelderítés

A múzeum munkatársai 2020. július 20-án műszeres lelet- és lelőhelyfelderítést végeztek TÁC-Gorsium lelőhelyen. A kutatás 16 önkéntes fémkeresős részvételével zajlott.

A vizsgált terület a táci Gorsium Régészeti Park északkeleti részén található; a kutatás a római erőd keleti fal-szakaszát és az ettől keletre eső területet érintette. A terepmunka során nagyszámú, összesen 548 darab fémleletet találtunk. A tárgyak túlnyomó részét a késő római korra, a 4. századra keltezhető kisbronzok alkották. A további kis fémleletek (hagymafejes fibula, aláhajtott lábú fibula, térdfibula, övveretek, övcsat) többségét szintén zömmel a 3-4. századra datálhatjuk. A fémkeresős kutatás során begyűjtött anyag feldolgozását és kiértékelését követően a lelőhely késő római történetére vonatkozóan újabb információkkal gazdagodhat a kutatás.

Kiss Alexandra

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

SZABADOS GYÖRGY

EREDETRŐL, HAGYOMÁNYRÓL ÉS KRITIKÁRÓL

A középkori magyar történetírás fő vonalának áttekintése*

ELVESZETT SZÖVEGEK – A REKONSTRUKCIÓ LEHETŐSÉGEIRŐL ÉS NEHÉZSÉGEIRŐL

Köztudomású, hogy Szent István uralkodása (997–1038) az államforma-váltás mellett a latin nyelvű írásbeliség meghonosodását hozta: még az ő országlása alatt keletkeztek az első törvények és oklevelek Magyarországon,¹ tőle számítandó a magyar államelméleti irodalom (*Intelmek*),² és néhány évtizeddel halála után útjának indult a hazai historiográfia. Ha szem előtt tartjuk a Szent István-i életmű sajátosságait, akkor máris semmi csodálkozni valót nem találunk azon, hogy a magyar történetírás bölcsőjét nem az ő uralkodásának idején ringatták. István ugyanis alapvetően újító király volt, ezért ami számára fontos lehetett, annak akkor még nem volt itthon történelme, ami pedig akkor már magyar történelem volt, arra nemigen kívánt emlékeztetni. Hiszen amikor a pannonthalmi alapítólevélként elhíresült privilégium (1001) a király nevében szól arról, hogy „*egy bizonyos Somogy nevű megye el akarván engem űzni az atyai székből*”,³ voltaképpen egy kényes legitimációs kérdést kerül meg, a dinasztia valamelyik idősebb ágából eredt Koppány főhatalmi törekvését, ami 997-ben rokonháborút támasztott.⁴ István törvényei és a fiához intézett *Intelmek* egyaránt jövőbe mutató akaratot fogalmazott meg. A törvénykönyv bevezetőjéből öntudatos kezdeményezés hangja csendül ki: „*Isten akaratából kormányozván államunkat, a régi és új császárokat utánoszván, törvényben testet öltött gondoskodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet*”.⁵ Az európai antikvitásban is gyökerező *Intelmek*, „*Mint a teokratikus keresztény monarchia eszményének úttörő jelentőségű metaforikus megszólaltatása*”,⁶ rögtön az elején hangsúlyozza az atyai példa követését.⁷ A nyolcadik pontba sorolt tanítás – az ősök példájának követéséről – egyértelműen a király elődök tetteit jelöli ki zsinórmértékül, ám (bizonyra azért, mert a Magyarország kapcsán *király elődökről* többes számban nem lehetett szólni) a fejezet végén a „*kövessd az én szokásaimat*” útmutatás révén István saját magát jelöli ki a folytatandó hagyomány, egy új politikai időszámítás kezdetéül.⁸ István végső soron nem a germán szellemben fogant jogot ültette át, hanem a steppei egyeduralkodói módszereket alkalmazta céljai megvalósítására, így a keresztény magyar középkort az antik-keresztény elemek és a népvándorlás-kori hagyaték ötvözetéből teremtette meg;⁹ ezt a helyzetértékelést a trónutódlásban hozott döntései szintén megerősítik. Az *Altaichi Évkönyvek* szerint „*miután az ő fia [Imre] még atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt [Pétert] örökbe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokónak fiát [Vazult], noha az méltóbb volt a királyságra, mint hogy ebben nem értett vele egyet, megvakította, s kicsiny fiait száműzetésbe küldte.*”¹⁰ A keménykezű egyeduralkodó ilyenformán épp a hagyomány erejével élve fordult szembe magával a hagyománnyal, amikor a fiági öröklés rendjét hatályon kívül helyezte, és nőtestvérének fiára hagyta a trónt.

A szerző a Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont történésze, a Szent István Király Múzeum történész tanácsadója, az MKI – László Gyula Kutatóközpont és Archívum igazgatója.

¹ Alapvető tájékoztatásul ld. ÁKÍF 46–77; DRMH 1–11; SZENTPÉTERY 1938; GYÖRFFY, DHA I. 17–128.

² Legújabb kritikai kiadását Havas László tette közzé 2004-ben. Ld. *Intelmek*. A 2004 utáni szakirodalomból kiemelendő ÉRSZEGI 2007; HAVAS 2012; 2013.

³ GYÖRFFY, DHA I, 39. (5/II. sz.)

⁴ SZABADOS 2011, 240–279.

⁵ ÁKÍF 48. (Kristó Gyula fordítása.) V. ö. DRMH 1.

⁶ HAVAS 2004, X–XXIII; 2012, 363.

⁷ *Intelmek* 7–13.

⁸ *Intelmek* 44–45. Ennek a királykoronázásban megnyilvánuló vetületéről újabban l. SZABADOS 2019.

⁹ VÁCZY 1932; DEÉR 1938, 79–105; VÁCZY 1938, 35–69.

¹⁰ ÁKÍF 240. (Makk Ferenc fordítása) V. ö. *Annales Altahenses* 24.

1038 és 1046 között az első magyar uralkodóház hatalombirtoklása valóban szünetelt. Ez idő alatt Szent István két, egymással is ellenséges leányági unokaöccse, Orseolo Péter és Aba Sámuel volt Magyarország királya.¹¹ 1046-ban viszont Vazul fia, I. András (1046–1060) trónfoglalásával – 1301-ig hatóan – helyreállt a dinasztia örökletes királysága.

I. András két világ határán élt: a „fehér és katolikus” király törvényes feleségén kívül ágyast tartott, akitől fia is született; bátyja, Levente még pogány módra temetkezett dédapjuk, Taksony nagyfejedelem mellé; ő maga trónra kerülését jórészt országos pogánylázadásnak köszönhetette, amellyel aztán szembe fordult.¹² András királysága egyszersmind István politikai akaratának is ellentmondott, hiszen Vazul megcsónkíttatása és fiai elűzése éppen a dinasztia ezen ágát kívánta megfosztani a hatalomtól. Csakhogy István ága kihalt, míg Vazul ágában az uralkodó nemzetség tovább élt, amely 1046-ban még jóval több pogány nagyfejedelmet tudott felmutatni, mint keresztény királyt. András dinasztikus legitimációja tehát a pogány korban gyökerezett, és ez a körülmény az 1000 előtti múlt előtt utat nyitott a történelmi érdeklődés számára; bizonyos keretek között. Ezeket a kereteket részint a megírandó tárgy, részint a latin nyelvű keresztény íráskultúra műfaji rendszere jelölte ki.

Milyen kifejezőmódokból lehetett „gazdálkodni”? A kronologikus előadást az antik eredetű évkönyv, avagy az újabb keletű krónika formájába lehetett önteni. Míg az évkönyvbe inkább helyi érdekű, országos tárgyú eseményeket jegyezték az egymás munkáját folytatók, addig a krónika visszatekintő jellegű, egyszerű alkotás, s általában egyetemes történelmet mond. Abban hasonlítanak, hogy egyaránt az isteni akarat egy-egy földi megnyilvánulását szemléltetik, és az évenként elkülönülő adatok nem igénylik az oknyomozó történetíró kritikai magatartását; annál eredményesebben tükrözik az egyházas álláspontot. Azokat az ízig-vérig világi témákat, mint például egy nép eredete, pogány korszakban viselt dolgai, más műfajokat választva dolgozták fel: ezek – a geszta, história – szintén az antik Róma hagyatékából származtak. Az ősidőket, a pogány-kori múltat tárgyi összefüggéseiben kellett előadniuk, és ehhez nem annyira kronologikus, mint inkább tematikus elrendezés, meg némi forráskritika szükségeltetett.¹³ Mindez persze csak elméleti meghatározás, mert számos példa akad arra, hogy évkönyvekbe csak sok idő múltán jegyeznek fel eseményeket, gyakran téves évszámhoz rendelve, sőt nem ritkán megkettőzve és külön évek alá sorolva azokat;¹⁴ nemkülönben számos példát találhatunk arra, hogy egy-egy krónikát több személy is írhatott, avagy folytathatott, és abba más műfajú munkákat is beledolgozhatott. Mindemellett nem minden szerző volt tudatában annak, milyen műfajban alkot, milyen elemeket kellene alkalmaznia.¹⁵ Persze a középkor egészében több műfajjal (pl. hágiográfiái irodalom) és alműfajjal (pl. kereszties krónika) találkozunk, és a gyakorlati megvalósulás így is sokszor kilóg az elméleti sablonokból,¹⁶ de a hazai viszonyokról praktikus rendszerezést nyújt Hóman Bálint 1925-ben megfogalmazott áttekintése.

Hóman a németföldön elterjedt, partikuláris évkönyv- és krónikairódom szinte teljes hazai hiányában is annak tanújelét látta, hogy korai keresztény kultúránk nem egyszerű függvénye a németnek.¹⁷ Tekintettel arra, hogy a Magyar Királyság független monarchiaként csatlakozott a keresztény Nyugat-Európa államközösségéhez, ez teljes-séggel érthető. Az idő múltával a magyarországi fejlődés tovább távolodott a német jellegzetességektől, és ennek külpolitikai természetű okai is voltak.

¹¹ Az első magyar király és utódának rokonsági viszonya egyértelmű. Orseolo Péter Orseolo Ottó velencei doge fia volt, aki 1011-ben vette el István király nőtestvérét (HELLMANN 1976, 33). István és Aba vérségi kapcsolata azonban vitatott. Kézai Simon a *14. századi krónikaszerkesztményben* úgy tartja, hogy Aba Sámuel Szent István *sororiusa* volt (SZENTPÉTER, SS Rer Hung I, 174, 325). Jóllehet a *sororius* elsődleges jelentése a 'nőtestvér férje', vagyis ily módon Abát István sógoraként lehetne számontartani, ám, amint azt Györffy György felvetette, létezik a 'nőtestvér fia' jelentés is, amiből Aba unokaöcs-mivolta következik (GYÖRFFY 1987, 838–839). Magam némileg más érveléssel ez utóbbi értelmezést vallom (SZABADOS 2011, 306–309).

¹² SZENTPÉTER, SS Rer Hung I, 336–345. Vazul fiának Levente, András, Béla születési sorrendjét Váczy Péter állapította meg, azon krónikahely hitelét pedig, amely Leventének Taksony melletti temetkezését állítja, Szócs Tibor igazolta (VÁCZY 1941; SZÓCS 2009, 22–25).

¹³ HÓMAN 1925a, 98–102.

¹⁴ A *Fuldai Évkönyvek*be például 895 és 896 alá egyaránt bekerült a magyar–bolgár háború (*Annales Fuldenses* 126, 129–130). Klosterneuburgban ennél is furcsább eredmény állt elő, amikor Imre magyar király halálának évét 1203-nál és 1205-nél is feltüntették a tényleges 1204 helyett (PERTZ, MGH SS IX, 620–621, 634).

¹⁵ DELIYANNIS 2003, 2–7.

¹⁶ SCHMALE 1985, 105–123; GOETZ 1999, 110–124; FOOT 2012; VESZPRÉMY 2019.

¹⁷ HÓMAN Bálint: A magyar történetírás első korszaka: HÓMAN 1938, 281; a kevés emlékből a somogyvári formuláskönyv évkönyveinek új kiadását a régebbi irodalommal l. BÁCSATYAI 2019.

A Magyar Királyság és a Német-Római Császárság harmonikus szövetségi viszonya idején született meg a hazai latin íráskultúra. Ez, amint azt fentebb érintettem, nem a múlt megörökítésével, hanem jogi, államigazgatási rendeltetésű írások (oklevél, törvény, *Intelmek* – királytükör) vette kezdetét az első ezredfordulón, és e műfajokat legalább fél évszázados lemaradással követte a legkorábbi hazai história. E bő fél évszázad alatt azonban mélyreható változás állt be a külkapcsolatok terén. A magyar–német viszony a német dinasztia váltás (1024) után megromlott. Mélypontra akkor jutott, amikor az 1045-ben vállalt német hűbért elsöpörte az 1046. esztendei pogánylázadás, amelynek során a klerikusok jó része odaveszett, az új király, I. András pedig rögtön birodalmi fenyegetéssel volt kénytelen szembenézni. Noha megvédte királyságát, sőt 1058-ra helyreállította Magyarország és Németország között az 1024 előtti érvényes viszonyt, de amint öccse, I. Béla (1060–1063) letaszította őt trónjáról, sőt a testvérek viszálya fiaikban folytatódott, a magyar–német kapcsolat változó intenzitással a 11. század végéig (illetve sok esetben azon túl is) feszült maradt. A fentiek láttán érthető, ha András nem gondolhatott arra, hogy a pogánylázadás során megritkult, latin írást tudó egyházi réteget a közeli német területekről pótolják. Kézenfekvő volt, hogy András a német birodalom megkerülésével újlatin (francia, vallon) vidékekről hívjon be papokat.¹⁸ Ezek a papok nem csupán a liturgiára, a szentkultusz alakulására hatottak, de a magyar historiográfia pályáját is meghatározták. Míg a német területekre az évkönyv volt inkább jellemző,¹⁹ addig az újlatin nyelvű országok történetírása a gesztát részesítette előnyben. Ezek tehát azon külső tényezők, amelyek a geszta-műfaj gyors térhódítására engednek következtetni hazánkban. Pontosabban sajnos nem fogalmazhatunk, hiszen eme historiográfiánk gyökereinek halványult körvonalai csak későbbi, 13–14. századi írásművekben sejlenek fel.

A hazai történeti irodalom kezdeteiről szólva a kutatás máig nem jutott megegyezésre afelől, mikor keletkezett a legkorábbi magyar história. Még a 19. században fogalmazódott meg az a vélekedés, hogy I. András idején készült egy *Gesta Ungarorum*.²⁰ Domanovszky Sándor ennek lezárultát András uralmának elejére tette.²¹ Győry János és 1948-ban Györffy György szintén a „régí Geszta” András-kori eredetét vallotta.²² Ifjabb Horváth János hozzájuk csatlakozva Miklós püspökben az író személyét is megjelölte.²³ Hóman Bálint egy Szent László-kori (1077–1095) első *Gesta Ungarorum*-nak szentelt hatalmas forrástanulmányt. Íróját a Ják nemzetség tagjai között kereste, és elképzelhetőnek tartotta az 1099-ben hősi halált halt Ják nembeli Koppány püspök szerzőségét.²⁴ Gerics József viszont I. András fia Salamon királyságára (1063–1074) datálta legkorábbi gesztaszerkesztésünket.²⁵ Ugyancsak Salamon korára gondolt Csóka J. Lajos, ám ő a pannonthalmi Szent Benedek-rendi apátságban készült *Chronica Hungarorum* mellett tört lándzsát, elvetve Miklós püspök szerzőségét.²⁶ Györffy korábbi nézetét megváltoztatva 1993-ra Könyves Kálmán (1095–1116) idejétől számította történetírásunk kezdetét.²⁷ Ebben a datálásban egyetértett vele Kristó Gyula.²⁸ Veszprémy László azt javasolta, hogy több, egymástól független 11. században írt történeti feljegyzéssel számoljunk.²⁹

A fentebb vázolt bizonytalanságot fokozza, hogy az egyes nézetek nem állnak teljes ellentmondásban egymással, például egy Kálmán idején leírt történet léte önmagában nem zárja ki az I. András-kori geszta lehetőségét, legfeljebb az a kérdés, hogy a könyves király országlásakor hányadik história készült. A vita időszerűségét jelzi, hogy mindkét markánsan elkülönülő vélemény képviselteti magát a jelenkori tudományban. A magyar historiográfia korai kezdeteit Szovák Kornél vallja, s egy I. András, vagy inkább Salamon idején keletkezett gesztával és Miklós püspök szerzőségével számol,³⁰ Thoroczkay Gábor viszont a Kálmán-kori őskronika mellett foglal állást.³¹

¹⁸ Erről összefoglalóan ld. MAKK 1996, 43–138.

¹⁹ BREISACH 2007, 101.

²⁰ Ld. HORVÁTH 1954, 308.

²¹ DOMANOVSKY 1906, 129–130.

²² GYŐRY 1943, 218; GYÖRFFY 1993, 147–150. (A vonatkozó rész 1948-ban jelent meg.)

²³ HORVÁTH 1954, 305–315.

²⁴ HÓMAN 1925a, 86, 105–106.

²⁵ GERICS 1961, 46–84.

²⁶ CSÓKA 1967, 356, 361–364.

²⁷ GYÖRFFY 1993, 184–188.

²⁸ KRISTÓ 1994, 114; 2002, 32. V. ö. MÁLYUSZ 1966, 720.

²⁹ VESZPRÉMY 2004a, 346–347.

³⁰ SZOVÁK 2004, 244.

³¹ THOROCZKAY 2016, 110.

Amint a szóhasználatból kitetszik, az első magyar történelmi összegzés műfaja felől szintén megoszlanak a vélemények. Hóman szerint az udvari légkörben keletkezett, „nemzeti büszkeséggel” és dinasztikus hűséggel telt alkotás nyitotta historiográfiánkat, amelyet egyéni íróművészete, elevensége, sokoldalúsága méltóvá tett a geszta műfaji követelményeihez.³² Vele szemben Mályusz Elemér és Kristó Gyula egy szerény színvonalú őskronikára gondolt.³³ Nem lehet eléggé tudatosítani, hogy ezek a rekonstrukciók 13–14. századi, vegyes formai jegyeket felmutató emlékeken alapulnak. Mivel közülük a legkorábbi, Kézai Simon *Gesta Hungarorum* (1285 előtt) csak kivonatossan jutott korunkra,³⁴ a régi történetírás teljesebb hagyatékáért a 14. századi *krónikaszerkesztmény*hez kell fordulnunk. (Az egyes fejezetekre teendő utalások is erre a szövegegyüttesre vonatkoznak.) Magam az I. András-kori *Ősgeszta* meglétét és Miklós püspök szerzőségét valószínűsíttem, mivel úgy látom, hogy az András királyságával jelentkező dinasztikus-legitimációs természetű történeti érdeklődésen, valamint az előbb vázolt külpolitikai körképen túl további megfontolások is támogatják ezt az ifjabb Horváth János megfogalmazta lehetőséget.

Az emellett szóló filológiai érv az úgynevezett tihanyi alapítólevél (1055) és a krónika lehetséges kapcsolatához vezet. A legkorábbi eredeti formában fennmaradt, hiteles hazai privilégium fogalmazója az a Miklós püspök, királyi jegyző volt, aki a 90. krónikafejezet szerint 1051-ben egy furfangos üzenethamisítással hazarendelte a németek Dunán lehajózó élelmiszer-ellátmányát,³⁵ s akiről ifjabb Horváth János feltételezte, hogy az I. András-kori *Ősgeszta* szerzője lehetett. Elméletét Csóka J. Lajos éppen a tihanyi alapítólevélre hivatkozva támadta, mondván a fogalmazó „N presul” bajosan adhatta magának a privilégiumban szereplő „beatissimus” jelzőt. Miklós püspök egyházi férfinaként saját élete során valóban nem ékesíthette magát a szentek jellemzőivel, ám a „beatus” melléknév korántsem csak „boldog”, „szent” értelemben fordult elő. A magyarországi középlatinosság szótára a ’szerencsés’ jelentést is felvette, sőt a tihanyi alapítólevéllel éppen a ’magas rangú egyházi személy tiszteleti címe’ megfeleltetést példázza.³⁶ Így Csóka J. Lajos érvelése okafogyottá válik, ráadásul az 1046. évi pogánylázadás ismeretében érthető, ha egy főpap szerencsésnek tartja magát, de az említett szótárhoz igazodva a ’főtiszteletű’ fordítás javasolható.

A hazai gesztáírás kései kezdetét kívánta bizonyítani Györffy György a 70 esztendő történelmi emlékezet-határ korjelölő erejével. Ez a 80–85 éves emberek serdülőkora, amelynek fontos eseményeire az idős szemtanúk emlékezni tudnak. A 70 éves időhatárt a legkorábbi lengyel és a cseh elbeszélő forrásokban is felfedezni vélte. Anonymus Gallus 1113-ig vezette a lengyel fejedelmek viselt dolgoit, s az, úgymond, hiteles értesüléseken nyugvó folyamatos történetmondás az 1040 körüli évekkel kezdődik. Prágai Cosmas 1125-ig, 80 éves korában bekövetkezett haláláig írta cseh krónikáját; ő körülbelül 1038-tól adja elő összefüggően azokat az eseményeket, amelyeket vagy maga tapasztalt, vagy hiteles szemtanúktól tudott meg. Györffy úgy véli, hogy a magyar geszta folyamatos, de még hagyományos elemeket tartalmazó elbeszélése 1031 után indul, de csak 1041-től ad megbízható eseménymenetet; mindez 1100 körüli keletkezésre utal, így az első hazai gesztaszerző Anonymus Gallus és Prágai Cosmas kortársa volt.³⁷ E megfontolásból pártolt el Györffy György az András-kori *Ősgeszta* gondolatától a Kálmán-koriért. Az általánosságok szintjén mindjárt több kérdés fogalmazódik meg, amelyekre nem kaphatni választ. Hol voltak azok az idős, 80–85 éves szemtanúk, akik emlékeikkel töltötték meg a legkorábbi magyar geszta lapjait? Mennyire számított a véleményük? Egyáltalán kikről szól a korai magyar história? Utóbbi kérdésre legkönnyebb felelni: az uralkodóház tagjairól és a velük kapcsolatba került előkelőkről. Szövegeink hírforrását ezért a király környezetében kell keresnünk. Ám a 11–12. századi Árpádok közül kizárólag Szent István és Szent László haladta túl az 50. életévet, a többiek 40-es, 30-as éveik idején, vagy még ennél is fiatalabban haltak meg: esélyük sem volt a „70 éves történelmi emlékezet-határ” megközelítésére! Nem tudni azt sem, hogy akadt-e olyan ember, aki a dinasztiahoz mindvégig közelállóként és ebből következően előkelő jogállású személyként magas kort is ért, és hatni is tudott a gesztáíróra. Györffy elméletének vannak még buktatói. Egy térben és időben más környezet tanulsága arra int, hogy nem lehet egy ilyen hosszú emlékező idővel végig egyforma minőségű információs közegként számolni. Az ókortudós Jan Assmann kutatási tapasztalatainak fényében az eleven emlékezés még az írásos társadalmak körében sem ér 80 évnél távolabb. Ez első pillantásra mintha Györffy teóriáját erősítené, csakhogy e határérték felénél

³² HÓMAN 1925a, 103–106. Hasonló felfogásban ld. még PINTÉR 1930, 74; HORVÁTH 1931, 32–35.

³³ MÁLYUSZ 1966, 718–724; KRISTÓ 1994, 124–135.

³⁴ DOMANOVSKY 1906, 8–18; HÓMAN 1925a, Melléklet.

³⁵ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 348. V. ö. GYÖRFFY DHA I, 152. (43/I. sz.)

³⁶ LLMAeH I, 327–328.

³⁷ GYÖRFFY 1969, 222–224. Érdekes egybeesés, hogy kétféle nézetét 45 év különbséggel fejtette ki, s e két nézet által feltételezett *Ősgeszta* 45 évnyi távolságra áll egymástól!

kritikus küszöbhez érünk: 40 év elmúltával a jelentős eseményt felnőtt fejjel megélt kortársak kiválnak az inkább jövőbe tekintő közéletből, és eléri azt a kort, amelyben felerősödik az emlékezés, s vele a rögzítés és a továbbadás vágya.³⁸ Vagyis az emlékezetidőt egy belső választóvonal tagolja, ami miatt ajánlatos az önkifejezési kedv eltérő intenzitásával számolni. Ezzel elérkeztünk az emlékezés tág kérdésköréhez. Nem olyan rég Hoppál Mihály közölt egy tudományközi áttekintést a népi elbeszélő hagyomány és a memória összefüggéseiről. Ebben rávilágított arra, hogy eddig kevés figyelem irányult az emlékezés mechanizmusára, az elbeszélés grammatikájára, avagy egyéb belső szöveg-létrehozó folyamatokra. „Az adott kultúra tudás- és hiedelemrendszerébe mélyen beágyazott elemek és elemkapcsolatok nehezen hullanak ki az emlékezetből, azt mondhatjuk, hogy a közösségi emlékezet, éppen a gyakori használat miatt, igen tartósan őrzi ezeket a makropropozíciókat. A felejtés folyamata tehát jóval lassúbb, mint ahogy azt eddig gondolták.”³⁹ Hoppál másutt Hóman Bálint és Szabolcsi Bence idevágó kutatásait idézi fel. Hóman 1925-ben hívta fel a figyelmet arra, hogy „a szájhagyomány... igen hosszú időn át, századokig fenntartja, és nemzedékről nemzedékre átörökíti a hős nevét és a nevéhez fűződő legfontosabb esemény emlékét.”⁴⁰ Szabolcsi a hosszú távú emlékezetet több magyar példával szemléltette 1928-ban. „Anonymus még a bonfoglalás mondáit hallja az énekmondóktól (ez mintegy háromszáz évmi disztanciát jelent), Turóczi korában Kontról énekelnek a lantosok, Liszti püspök a kenyérmezei diadalt hallja korcsmai hegedősöktől, Istvánffy Miklósnak még alkalma van rá, hogy Zách Feliciánról szóló hegedős-éneket halljon – harmadfél évszázad múltán; s Bél Mátvás még Toldiról mondott énekekről tud.”⁴¹ Néprajzi és irodalomtörténeti eseteket tovább is lehet sorolni a hagyomány tartósságának bizonyosságául. Béres András egy 1809-ben felakasztott hortobágyi betyár sorsának népénekekben megőrzött elemeit vetette össze levéltári kútffokkal, és megállapította, hogy a szájhagyomány 150 esztendőnél régebbi eseményekre jól emlékezett.⁴² Jóval messzebbre ható memóriáról olvasni Sudár Balázsnál, aki az 1579-ben erőszakos halált halt Ádil szultán epikai utóéletét ütköztette történeti forrásokkal. A róla szóló nogáj hősi ének 19–20. század során egymástól függetlenül gyűjtött változatai cselekményvázukban történetileg szinte teljesen igazolhatóak.⁴³ A nogáj énekmondók 300–350 év távlatából is képesek voltak hiteles információt közölni. E nemzedékről nemzedékre háramló epikus hagyaték fényében egyáltalán nem túloz az a kazak közmondás, amely szerint „az a férfi, aki nem ismeri bét férfi őst, tudatlan.”⁴⁴ Sőt az emlékezet határait még tovább tágíthatjuk! Magam a fehér ló mondájának elemzésekor a Pannónia megvételéről szerzett éneket hasonlítottam össze a 14. századi krónikaszerkesztmény 28. fejezetével. A magyar vers és a latin próza közül egyik sem merített a másiktól: egymástól függetlenül keletkeztek, és a szájhagyomány közös kútfeje éltette őket.⁴⁵ Ha igaza van Pray Györgynek, és a históriás ének első ismert lejegyzése a 14. századra tehető (márpedig a jelek szerint igaza van),⁴⁶ úgy Árpád életidejétől számítva már majdnem félezer évnél járunk! Fentiek tanulsága arra int, hogy különítsük el a személyes emlékezet szűkös határait a kollektív emlékezés hagyománytartó szellemi erejétől; a kollektív emlékezésnek a generációkon átívelő jellegét a nemzedékek közti jelző tudná szemléltetni. Mindazonáltal az 1030-as évek eseményei előadásáról lerí, hogy nem érvényesülhetett benne sem a személyes, sem a kollektív nemzedékek közti emlékezet szabad áramlása. Milyen erőik formálták akkor a szöveget?

A 69. és a 87. krónikafejezet István és atyai rokonainak kapcsolatát magyarázza igen érdekes módon. Előbbiből megtudhatjuk, hogy Imre herceg halála után az öregedő király rabságban tartott unokatestvérét, Vazult jelölte utódának, ám Gizella királyné Istvánt kijátszva megvakíttatta Vazult; ennek láttán a tehetetlen uralkodó menekülésre buzdította Szár László (Vazul öccsének) fiait, Andrást, Bélát és Leventét. Utóbbi fejezet azon „némelyek” állításával vitatkozik, akik e három testvért Vazul fiának tartják.⁴⁷ Miért e túlbiztosított magyarázkodás? Ha Vazul bűnös volt, István miért nem Szár Lászlót tette eleve saját örököséül? Ha Vazult csonkították meg, miért Szár László fiainak kell menekülniük? A válasz kézenfekvő. Levente, András és Béla (ez a helyes sorrend) igenis Vazul fia volt. A korabeli híradásokat megőrző német *Altaichi Évkönyve*kből már idéztem, hogy Imre halála után István mellőzte Vazult, majd annak tiltakozását látva megvakíttatta, s fiait is maga küldte száműzetésbe.⁴⁸ De a sors igazságot szol-

³⁸ ASSMANN 2004, 51–52.

³⁹ Erről összefoglalóan ld. HOPPÁL 2002.

⁴⁰ HÓMAN 1925b, 52; HOPPÁL 2014, 108.

⁴¹ SZABOLCSI 1928, 229.

⁴² BÉRES 1979.

⁴³ SUDÁR 2007.

⁴⁴ Idézi BENKŐ 2003, 128.

⁴⁵ HUBERT 1995; SZATHMÁRI 2010; SZABADOS 2017.

⁴⁶ PRAY 1774, 75–76.

⁴⁷ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 319–321, 344.

⁴⁸ *Annales Altabenses* 24.

gáltatott Vazulnak: 1046-tól az ő leszármazottai uralkodtak Magyarországon. Az első királyhoz mért legitimációs kényszer azonban adott volt, és ez 1083-ra István szentté avatásában csúcsosodott ki. Össze kellett tehát békíteni a vér szerinti ősapa és a politikai örökhagyó emlékét, csakhogy ezt a kívánalmat második körben alaposan túlteljesítették úgy, hogy az áldozattá lett Vazul ősatyai szerepét annak problémamentes öccsére ruházták. Ez két, egymásra nehezedő alkotói mozzanatra utal. Ezért sem lehet érvényes a párhuzam Anonymus Gallus és Prágai Cosmas működésével; a lengyel és a cseh história egy-egy írói egyéniség tollából eredt, a magyar krónikaszerkesztés több szerző keze nyomát viseli magán. Györffy elmélete ennél fogva már alapjaiban hibás: egy *önálló* formában, *eredeti* megszövegezésében létező Kálmán-kori *Gesta Ungarorum*ból indult ki, holott ilyen régi forrás nem maradt ránk. Az előadottakból kiviláglik, hogy a 70 éves történelmi emlékezzethatár elmélete tarthatatlan, mert nincsen forrásbázisa, sőt több más tudomány adataival is szembemenetel. Az *emberi* emlékezet határai nem az idő síkján, hanem a dinasztikus múltértelmezési elvárások által kijelölt történetírói lehetőségekben mutatkoztak meg.

Elismerem, hogy a „beatissimus” szó, vagy az emberi emlékezzethatár kapcsán kifejtett észrevételeim nem bizonyítják a Miklós püspök tollából való András-kori *Ősgeszta* létezését, csupán azt kívántam láttatni, hogy az ellene felhozott érvek nem éppen meggyőző erejűek. Így megmarad e feltételezés lehetősége, amit a szöveg további jegyei is gyámolítanak.

„A magyarok viselt dolgairól szerzett régi könyvekben meg van írva, hogy teljességgel tilos a keresztényeknek feleséget venni Vata és Janus rokonai közül...”⁴⁹ szövegrésznél nyíltabban szólni nem nagyon lehet egy korábbi historiai műről (82. fejezet). De árulkodó még a „mondják némelyek” kitétel (87. és 92. krónikafejezet I. András és I. Béla kapcsán), egyazon eseményről szóló ellentétes értékelések közlése (91. és 92. fejezet Salamonnak apja általi megkoronázásáról), egy közbeékelte kronológiai visszatekintés és I. András különböző előjelű megítélése a 91. fejezetben.⁵⁰ Érdemes a tartalmi jegyek mentén is keresni a szerzői egyéniségek nyomait, mert ez az írói magatartás másutt is megfigyelhető. Erről árulkodik Könyves Kálmán kétféle jellemzése: előbb egy torz testű és torz lelkű zsarnok (143. fejezet) kudarcait, később egy írástudó „*Cunues*” király sikereit olvasni (152. fejezet).⁵¹ Alakjának befekettítése egy újabb megvakítással és egy újabb dinasztiai belüli ágváltással magyarázható. Kálmán megvakította öccsét, Álmost és annak kicsiny fiát, Bélát, csakhogy az ő fia, II. István (1116–1131) magtalanul halt meg, így az uralkodó nemzetségnek azon ága következhetett, amelyiket Kálmán e csonkítással akarta a tróntól távol tartani. II. (Vak) Béla (1131–1141) minden további Árpád-házi király őse lett, akiknek udvarában az írói toll állt utólagos bosszút Álmos és Béla megnyomoríttatásáért. Hogy ezt II. Béla fia II. Géza (1141–1162) avagy annak fia, III. István (1162–1172) országlása alatt végezték-e el, arról sem alakult ki szakmai közmegegyezés, mint ahogy a következő évtizedek történetírói termése felől folytatott vitákat is az önálló formában kézbe vehető kódexek hiánya élteti.

E vita egyik újabb állomását jelenti Thoroczkay Gábornak a magyar krónikairódalom kezdetéről írott tanulmánya, amely, amint azt említettem, I. András és Salamon korának lehetőségét elutasítva a könyves király idejére keltezi historiográfiánk nyitányát. Érvelésében felemlíti, hogy az 1051. és az 1052. év magyar–német háborúit a hazai krónika fordított sorrendben közli, hibázik az uralkodóházak közötti kapcsolatok meghatározásakor, fontos neveket téveszt el; ilyen hibákat kortárs szerző nem követ el. Az *inter arma silent musae* (fegyverek közt hallgatnak a múzsák) bölcsességét aktualizálva hangsúlyozza, hogy I. András idején előbb a német támadások, majd a testvérharc körülményei akadályozták meg a történeti irodalom kifejlését.⁵² Ami a krónika tárgyi és időbeli tévedéseit illeti, abban mind igazat kell adnunk Thoroczkaynak, csakhogy Györffyhez hasonlóan ő sem szentel kellő figyelmet annak a ténynek, hogy egy *önálló* formában, *eredeti* megszövegezésében létező krónika nem maradt ránk sem I. András, sem Könyves Kálmán korából! A legkorábbi szöveg (1285 körül) Kézai Simontól jutott korunkra, de az is kivonatos formában; a bővebb krónikaszerkesztések pedig mind 14–15. századiak. Mármost az *inter arma silent musae* klasszikus közmondását felidézni szellemes ötlet volt Thoroczkay Gábor részéről, csakhogy ez a valóságban nem így működött. Elég a magyar középkor példatárában körülnézni: Könyves Kálmán is több háborút folytatott (lázongó testvér, a Magyarországon fosztogatva átvonuló keresztetek, Horvátország Velence ellen); Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ának keletkezési időhatárait pedig éppen a hód-tavi csata (1282) és a második tatárjárás (1285) jelöli ki; a *Képes Krónika* alapszövegének írásakor (1358 májustól) Anjou I. Lajos király alig zárta le Velencével vívott háborúját, máris indult Szerbia ellen (1359); Thuróczy János 1488-ban kinyomtatott *Chronica Hungarorum*ának írása

⁴⁹ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 338.

⁵⁰ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 344, 351–355.

⁵¹ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 421–422, 432–433.

⁵² THOROCZKAY 2016, 110.

idején Hunyadi I. Mátyás király befejezi Bécsújhely meghódítását (1487 augusztus), majd a krónika kiadásakor elkezdi a glogauai háborút (1488 május – 1489 tavasza). Ennyiből is látszik, hogy Árpád-kori historiográfiánk esetében másképpen kell keresnünk az időrétegek elkülönítésének lehetőségeit.

A 12–13. század írói egyéniségeit elkülönítendő filológiai, stíluskritikai, politika- és eszmetörténeti szempontok érvényesültek, köszönhetően annak, hogy a ránk maradt emlékek formai jegyeit egyenletlenség jellemzi. Valójában mind vegyes műfajú alkotások: a színesebb és tematikus jellegű geszta, az időrendhez szorosabban kötődő krónika vonásai rendre jelen vannak. Olybá tűnik, hogy ki-ki a maga tehetsége szerint írta tovább (és át) a históriát, amely a 14. századi krónikaszerkesztménybe torkollott.⁵³ Az I. András-kori (és/vagy Salamon-kori) *Ósgeszta* fonalát a 11. század végéről (Koppány püspöktől?) való *Gesta Ladislai Regis* vihette tovább. Egy Kálmán- és egy II. István-kori továbbírással is számolni kell. Az Álmos-ági királyok idején legalább egy gesztafolytatás készült a Kálmán-ág erőteljes kritikájával: ez adta a *Képes Krónika* többletének zömét, míg vele párhuzamosan krónikás jellegű rövid fejezetek alapozták meg a *Budai Krónika* szövegvezét, de a 12. század közepi eseményektől a *Képes Krónika* köre szintén szűkszávúvá vált. Egy 1200-as évek elején szerzett *Gesta Ungarorum Christianorum* mellett főleg stíluskritikai érvek merültek fel;⁵⁴ V. István (1270–1272) korában Ákos nembeli Ákos mester írt egy arisztokratikus szemléletű gesztát.⁵⁵

Ismételten hangsúlyozandó: a fentiekben sok a feltételezés, hiszen nem rendelkezünk 11–12. századból fennmaradt eredeti kódexekkel. Ráadásul a szövegkapcsolatok sokkalta szövevényesebbek annál, mint ahogy az imént a tartalmi jegyekre összpontosítva bemutattam. Mégis, e bizonytalansági tényezők dacára ésszerű egyfajta historiográfiai fő vonalat kiolvasni a korunkra jutott művekből, méghozzá a *megjelenített*, az *elhallgatott* és a *vitatott* mondandó alapján. A *megjelenített* tartalom túlnyomó része az uralkodóház és környezete köré szövődik. Ennek ellentmondani látszik az a fegyelmezett *hallgatás*, ami Árpád és Taksony között élt nagyfejedelminket, meg a főhatalmat igénylő Koppány és István rokonsági fokát övezi, ám ezt az ellentmondást feloldja egy szabályszerűség: a krónikáinkban definiálható rokonságú Árpád-háziak rendre Árpád legkisebb fiától, Zoltától származtak, akik később a keresztény királyokat adták. E hallgatás által a legifjabb Árpád-ág hatalom-kisajátítása nem kényszerül legitimációs magyarázkodásra. Más a helyzet a keresztény-kori fejezetekkel: itt az egyes írók sokszor elődeikkel *vitatkozva* közölték a maguk változatát. (Ide a Vazul-fiak származtatása, Salamon koronázása és Könyves Kálmán megítélése értendő.) A korábbi szövegekkel való egyet nem értés jelei furcsa mód azt bizonyítják, hogy azoknak tekintélye volt. Akkor, hogy az újraértékelő klerikusok nem rekkentették el őket nyomtalanul, hanem a „meghaladott” múltértelmezés cáfolatával egyfajta túlélést biztosítottak neki; csak éppen az érvényét vették el nyilvánosan. Az író-elődök szövegének kényszerítő erejű alapul vétele és a tárgy javarészt monarchikus-dinasztikus irányultsága együttesen arra vall, hogy az Árpád-kori magyar állam központja, az uralkodóház éltette a történetírást.⁵⁶ Ám az átértékelés nem sikerült tökéletesre, hiszen Kálmánnak kedvező vonásai is benne maradtak a szövegben, sőt egy olyan uralkodót is elért a történeti kritika, akivel kapcsolatosan egy esetleges elnéző írói magatartáson két megfontolásból sem ütköznénk meg. II. Béláról van szó, aki egyfelől apja bűnei miatt ártatlan gyermekként, ártatlanul kellett, hogy elszenvedje a megvakíttatást, másfelől az Árpád-ház minden további királya tőle származott le. Szépen is indul a *Képes Krónika* megemlékezése róla, hiszen, mint olvashatjuk, Vak Béla a jó cselekedeteknek szentelte magát, a királyságot megszi-lárdította, s ellenségeit az Úr gyalázatra adta.⁵⁷ Ámde „miután az ország megerősödött a kezében, borivásra adta magát. Udvari emberei hozzájárultak ahhoz, hogy bármit kérjenek is a királytól részegségében, megkapják; és részegsége elmúltával a király nem vonhatja vissza. Részegségében adta Poch és Saul szerzeteseket is ellenségeik kezére; ok nélkül meg is ölték őket.”⁵⁸ Egy borissza uralkodó szenvedélybetegsége klerikusok életébe került: ezért hát, az áldozatok egyházi mivoltára való tekintettel fedte fel az első Álmos-ági király gyarlóságát az udvari gesztáíró, szintén egyházi személy. Burkolt bírálata csak egy röpké pillantás erejéig enged betekinteni a névtelen tollforgató klerikus alkotói elméjébe; annyit tudhatunk még róla, hogy szövegét a *Képes Krónika* bővebb családja őrizte meg, de az ő esetében is egy önállóan korunkra nem háramlott Árpád-kori geszta visszfénye villan elénk.

⁵³ A 12–13. századi időrétegekről ld. HÓMAN 1925a, 69–75, 106, Melléklet; GERICS 1961, 84–112; KRISTÓ 1974; GERICS 1995. Stíluselemzésre ld. HORVÁTH 1954, 270–288, 305–315; KRISTÓ 1994, 44–135.

⁵⁴ KRISTÓ 1994.

⁵⁵ MÁLYUSZ 1971.

⁵⁶ Horváth János érzékletes megfogalmazásával élve „irodalmunk egészében a nemzet-történet az első, örökletes létezésre felnövekvő műfaj, az irodalmi műveltség első állandó gócpontja pedig maga az istápoló királyi udvar.” (HORVÁTH 1931, 34).

⁵⁷ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 446.

⁵⁸ KK 204. (Bellus Ibolya fordítása); V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 452.

A FENNMARADT SZÖVEGEKRŐL (13–15. SZÁZAD)

Nem számítva Rogerius nagyvárad kanonoknak a tatárjárásról szóló kortörténetét csupán két magyar história maradt ránk az Árpád-korból, és közülük csak az egyiknek ismerjük név szerint a szerzőjét. IV. László (1272–1290) klerikusa, Kézai Simon 1282 és 1285 között írta le a magyarok cselekedeteit.⁵⁹ Jellemző, hogy ez a láthatóan vegyes műfajú, több előzményt felölelő alkotása ugyanúgy a *Gesta Hungarorum* címet viseli, mint az ebbe a láncolatba nem sorolható „vegytiszta” műfajú és egyszerűző regényes geszta. Ez utóbbit Béla király névtelen jegyzője vetette pergamevre, vélhetőleg a 13. század elején.⁶⁰

Anonymus a 9–10. századi hadviselő jeles hősök emlékét élteti. Előszavában kritikai hitvallása áll. „*Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete (nobilissima gens Hungariae) eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álmoképekben ismerje meg. Inkább az Írások biztos híradásából és a történetírás egyértelmű magyarázatából jusszon illő módon (nobiliter) tudomására a történetek igazsága.*”⁶¹ Bár később kiderül, hogy népi szóhagyománytól nem tud teljesen elvonatkoztatni, de távolságtartását nem leplezi. „*Ha akadna bárki, aki a magyarok barcainak és hőstetteinek jelen írásunk alapján nem adna hitelt, úgy higgyen az igricek csacsogó énekeinek és a parasztok csalfa történeteinek. Ezek a magyarok harcait és hőstetteit mind a mai napig megmentették a feledéstől. Vannak, akik úgy tudják, hogy a magyarok egészen Konstantinápolyig eljutottak és Botond bárdjával a konstantinápolyi aranykaput is beszakította. Én azonban ezt művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem bukkantam nyomára, csakis a parasztok csalfa történeteiben hallottam róla.*” (42. fejezet)⁶²

A történetkritika e megnyilvánulását gondolatébresztő módon jellemezte Arany János: „*legrégibb történetírásunk, tudós naivságában, megvetni, lenézni látszik a naiv költészetet... Már első krónikásainknál látjuk a józanságot, melyhely a történetileg valót a mesétől, költeménytől igyekeznek elválasztani. Béla Névtelenje gondosan óvakodik a parasztok csacsogó énekei ellen: noha máskor meg hivatkozik rájuk... Azonban e józanság hátrányos vala népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán, mint maga a keresztény vallás terjesztése: mert ez csak a hitregénknek üzent badat; míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el, midőn a történetből száműzni akar vala minden regeszert. Mert nincs a naivnak esküdtebb ellensége, mint azon kezdetleges, szintén naiv állapot, midőn valamely egyén vagy nemzet gyermeki elfogultságából kibontakozni kezd. Ilyenkor egy hitében megtértnek buzgalmaival indít háborút azon tévelygés ellen, melynek előbb önmaga is rabja volt, gyűlöli azt, mert értelme világánál szégyenli, hogy valaha szerette.*”⁶³ Arany 1860-ban közölt tanulmánya (*Naiv eposzunk*) óta sokan és sokféleképpen értelmezik a művelt klerikus felsőbbbségtudatát.⁶⁴ Jóllehet nem érzek felhatalmazást arra, hogy az Anonymus-problémakör akárha egyetlen kérdőjelét is a felkiáltójel egyenesévé kalapáljam, de az újragondoláshoz nem árt abból kiindulni, milyen szerzői szándékkal ragadott tollat a néhai Béla király névtelenül ismert jegyző-mestere. Elmondása szerint baráti kérésre írja meg „*Magyarország királyainak és előkelőinek származását (genealogiam regum Hungarie et nobilium suorum), hogy miként indult el Szkítiából a hét fejedelmi személy, akiket hétmagyarnak (Hetumoger) hívunk.*”⁶⁵ Ebből és a gesztában elődottakból világosan látszik egy kettős, monarchikus-arisztokratikus irányultságú, elitista felfogású gesztairói célzat.⁶⁶ Az imént soroltak figyelembe vételével máris érthetővé válik, hogy amíg az uralkodóház eredetmondáját és az előkelő nemzetségek hőstörténetét felvette művébe, addig a köznép hőstörténetét mellőzte (vagy Botond esetében vonakodva írta le). Egyszeriben szabályszerűséget ölt az, hogy az uralkodóház eredetmítosza a turul-monda szerepel nála, de a magyar nép geneziséét előadó csodaszarvas-monda hiányzik; Álmos nagyfejedelem őseként feltüntetett Attila királyt,⁶⁷ ugyanakkor a hun népnevet egyszer sem írja le. Természetesen a kiválogatást nem ennyire tökéletes szigorral végezte a Névtelen, hiszen a népi eredetű Botond-monda mellett a székelyek Attila

⁵⁹ HÓMAN 1925a, 60–68, Melléklet.

⁶⁰ Az Anonymus-szakirodalomhoz kiindulásul ld. CSAPODI 1978, 7–34; KRISTÓ 1994, 7–43; SZOVÁK 1994, 10–27; THOROCZKAY 1994–1995; VESZPRÉMY 2004b; 2019, 149–239.

⁶¹ AKS 10. (Veszprémy László fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 33–34.

⁶² AKS 37. (Veszprémy László fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 87.

⁶³ ARANY 1860, 18, 34.

⁶⁴ Ld. pl. FEST 1935, 163; GYÖRY 1942; HONTI 1942; VESZPRÉMY 1991; JANKOVITS 1998.

⁶⁵ AKS 9. (Veszprémy László fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 33.

⁶⁶ E kettősség eredőjét kutatóink abban látják, hogy egy eredeti „genealogia/gesta regum” koncepció bővült később a „genealogia/gesta nobilium” irányultsággal a nemzeti hagyományok írásba foglalása révén (INOKAI TÓTH 1945–1946, 29–33; GYÖRY 1948, 76–112).

⁶⁷ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 40.

király népeként mégiscsak feljutottak a geszta lapjaira,⁶⁸ vagyis velük egy etnikus hagyományelem nyert bebocsátást az elit viselt dolgai közé. Ám akárhogy is gondolta egykor a Névtelen Jegyző az előszavában foglaltakat, gesztája hamar kikerült a történetírás véráramából: 1746-os első kiadásáig, jó félezer évig ismeretlenül lappangott, ekképp a régmúltról szerezhető tudás az írott hagyomány krónikás gerincén nyugodott évszázadokon át. Ebben nem kis szerep jutott a másik *Gesta Hungarorum* már említett szerzőjére.

Anonymus monarchikus-arisztokratikus szemléletéhez képest Kézai Simon határozott etnikus érdeklődést tanúsított. Kun László klerikusát a kutatás általában a teljes hun história krónikába foglalójának tekinti,⁶⁹ aki a királyának kedves őstörténet lejegyzésével a régmúltat újra az érdeklődés homlokterébe állította. Nála olvasható legkorábban a magyarság etnikus eredettörténete, a csodaszarvas-monda lejegyzett változata, ám mivel a korábbi geszta- illetve krónikaszerkesztések nem állnak rendelkezésünkre, nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy Kézai foglalta írásba elsőként a csodaszarvas mondáját.⁷⁰

Kézai Simon a maga *Gesta Hungarorum* előszavában érett alkotói öntudatról, kritikai érzékről tesz tanúbizonyságot. Figyelemre méltó a skolasztikus bizonyítási módszer, amellyel a hunok démonoktól való származását cáfolja: mivel „*a szellemnek nincs húsa és csontja*», továbbá: „*ami a testből születik, az test, ami Lélekből születik, az lélek*». Megítélésem szerint a dolgok természetével is ellentétes, s az igazságnak alapvetően ellentmond ama állítása, hogy képesek a nemzésre a szellemek, akiknek nem adattak meg azok a természet szerinti eszközök, melyek a nemzéshez szükséges képességet, a nemzés végrehajtását biztosíthatnák, hogy igazi magzat fogamhasson tőlük. Így hát nyilvánvaló, hogy a magyarok is, akárcsak a világ többi népe, férfiuól és nőtől vették eredetüket...”⁷¹ Nem különben fontos a történetírói elfogultság elleni felszólamlása. A külföldöt megjárta udvari pap név szerint Paulus Orosiust marasztalja el részrehajlás miatt. „*Ugyancsak ő abban a vonatkozásban is meglehetősen eltért az igazságtól, hogy a magyaroknak csupán balszerencsés kimenetelű csatáiról emlékezett meg, a szerencsés kimenetelűeket pedig hallgatással mellőzte, ami nyilvánvaló bizonyosságát adja gyűlöletének. Én, mert az igazságot akarom követni, a szerencsétlen csatákat éppúgy beillesztem elbeszélésembe, mint a szerencséseket.*”⁷² Jóllehet ma már tudni lehet, hogy nem Paulus Orosiuson kellett volna elvernie a port, de a tárgyilagosságra való törekvés elméleti igényességére vall. Ehhez oly vaskövetkezetességgel tartotta magát, hogy „*Lehel kürtje*” mondáját kemény kritikával illette. 955-ben tudvalevőleg Lél és Bulcsú német fogságba esett, és bitófán végezte életét. Kézai Simon, miután rögzíti a magyar vezérek felakasztását, így ír: „*Egyesek viszont csacska módon azt bizonygatják, hogy másképpen történt elítélésük, mivel miután a császár elé állították őket, egyikük a kürtjével a császár fejére sújtott és agyonütötte. Ez a történet nagyon is valószínűtlen, és aki ihyesmit elbíz, az hebeburgya gondolkodásról tesz tanúbizonyságot; a vádlottakat ugyanis megkötözött kézzel szokás a fejedelmek színe elé állítani. Am az igaz, és a krónikás könyvek is tartalmazzák, hogy a császárral vakmerően, káromkodva és szitkozódva beszéltek.*”⁷³ A „krónikás könyvek” közé bizonyára nem sorolja Anonymus gesztáját, hiszen az csak a kivégzés pusztá tényét rögzítette. A hagyományáramlás további érdekessége, hogy Kézai Simon viszont azt a Botond-mondát jegyzi le minden fenntartás nélkül, amit Béla király jegyzője éppen az írásos előkép hiányára hivatkozva fogadott kételkedően, amint azt fentebb olvashattuk.⁷⁴

Kézai magyar története először 1781-ben jelent meg.⁷⁵ A fél évezredre rúgó lappangás alatt azonban Anonymuséhoz képest teljesen más utóélet jutott osztályrészül. Béla király jegyzőjének a már említett viszonylag gyors elfeledettségével szemben IV. László király papjának újítását az Anjou-kori krónikairódalom nagy becsben tartotta: a hun–magyar kettős honfoglalás szerkezetének érintetlenül hagyásában a 13. századi íróelőd tekintélye ismertszik meg. Mivel Kézai munkája nem maradt ránk teljes terjedelmében, csupán kivonatos másolat formájában,⁷⁶ ezért nélkülözhetetlen a később keletkezett, de részletesebb 14. századi krónikaszerkesztmény két csoportjából, a Budai és a Képes Krónika családjából kiindulnunk, ha az ősi hagyományt akarjuk megközelíteni.

⁶⁸ „*Siculi, qui primo erant populi Atthyle regis.*” SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 101. Az identitásformák hazai írott hagyománybeli megjelenéséről ld. SZABADOS 2014.

⁶⁹ HÓMAN 1925a, 64; HORVÁTH 1963; KRISTÓ 1986, 498–501.

⁷⁰ Kiinduló irodalom gyanánt ld. HÓMAN 1925b; BERZE NAGY 1927. Újabban ld. MÁTÉFFY 2013.

⁷¹ AKS 90. (Bollók János fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 141–142; HORVÁTH 1963, 451.

⁷² AKS 90. (Bollók János fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 142.

⁷³ AKS 106. (Bollók János fordítása.) V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 169.

⁷⁴ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 87, 109, 171.

⁷⁵ DOMANOVSKY 1906, 8, 142; HÓMAN 1925a, 62.

⁷⁶ DOMANOVSKY 1906, 8–18; HÓMAN 1925a, Melléklet.

Az a körülmény, hogy Kézai Simon művének csak egy kivonatát ismerjük, egyebek mellett felold egy ellentmondást, amely egy fontos forrásproblémában, a magyar uralkodóház pogány eredettörténetében jelentkezik. Álmos első nagyfejedeleme születése előtt várandós anyjának egy ragadozó madár formáját öltő jelenés nyilatkoztatta ki, hogy fia dicső királyok ősapja lesz. A monda két változatban örökítődött ránk. Az egyik Anonymus gesztájában, míg a másik a *14. századi krónikaszerkesztmény* szövegeiben öltötte ma ismert formáját. Mindkét változat az „*ölyvforma madár* (forma asturis)” kifejezéssel él.⁷⁷ Kézai ezt az eredettörténetet nem hozza, viszont a dinasztia kapcsán három helyütt is szól egy magyarul „turul” nevű madárról.⁷⁸ Nem hihető tehát, hogy pont az a Kézai Simon ne tudott volna Álmos mitikus eredettörténetéről, aki magát a „turul” szót szórvány nyelvi emlékként felvette írásművébe. Ezért érdemes a „turul-monda” szakkifejezést alkalmazni rá.

A turul-monda sarkalatos kérdése, hogy mikor jegyezhetők le először, vagyis melyik változat állhat közelebb a pogány eredetihez: a krónikaszerkesztések időbeli rétegzettségét tekintve korántsem biztos ugyanis, hogy a legkorábbi ránk maradt változatot foglalták legkorábban írásba. Nem mindegy, hogyan alakulhatott a turul-monda bűvópatakszerű útja, amit a hazai latin nyelvű historiográfiában megtett: vajon a 11. századi kezdetektől fogva jelen volt, mint a hivatalosan már keresztény dinasztia mítoszba bújtatottan vállalt pogány legitimációja, avagy csak egy 1200-as évek elején érkezett ideológiai enyhülés (a regényes geszta világias szelleme) engedte leírni. Hóman Bálint, ifjabb Horváth János és Dümmerth Dezső úgy vélte, hogy a 11. századi *Ógeszta* tartalmazta a turul-mondát, vagyis az átadó kútfő ez volt, az átvevők közé egyfelől a krónikás láncolat későbbi elemeit, másfelől Béla király névtelen jegyzőjét kell számítani.⁷⁹ Györffy György és Kristó Gyula ugyanakkor azt tartotta, hogy Anonymus volt az átadó, és tőle merítették a későbbi krónikaszerkesztők.⁸⁰ Szentmártoni Szabó Géza remek megfigyelését hasznosítva, miszerint Anonymus tévedésből nevezte el az álomlátó „Eunodbilia” anyát Emesének,⁸¹ arra jutottam, hogy a Hóman, Horváth és Dümmerth képviselte nézet a megalapozottabb: a turul-mondát már az *Ógeszta* szerzője rögzíthette.⁸² (Itt utalok vissza arra, hogy I. András dinasztikus legitimációja kedvező háttérrel biztosított az uralkodóház pogány eredetmondájának ily korai lejegyzéséhez.) Sokat mondó körülmény, hogy amíg az egyes nemzetségi mondákat (Lehel kürtje, Botond vitézsége) elérte az Árpád-kori klerikusok kétkedése, addig Álmos esetében a Hagymány tekintélyét a Kritika nem kezdte ki. Lehel és Botond bíráló megjegyzések nélkül előadott történetét mindenestre legkorábbi ránk maradt változatban olvashatjuk együtt.⁸³

A pogány-kori mondák lejegyzését, írói fogadtatását nyomoznán a szövegkapcsolatok szövevényében kell eligazodnunk, amint azt az imént láttatni igyekeztem. Nem sokat segít annak tudatosítása, hogy a kései krónikák készítési szakaszai időben körülölelik Anonymus egyszerű gesztáját. Azért Anonymus és Kézai kritizmusával ütköztetve domborodik ki igazán a *14. századi krónikaszerkesztmény* egyes közléseinek archaikus jellege.

„Az Úr 1358. esztendejében, áldozócsütörtök nyolcadán belüli kedden [május 15-én] kezdődik e krónika a magyarok régi és legújabb cselekedeteiről, eredetéről és előmeneteléről, győzelmeiről és bátorságáról; összegyűjtve különféle régi krónikákból, lejegyezve igazságukat és teljesen cáfolva tévedésüket. Az Úr nevében. Amen.”⁸⁴ A Kálti Márkkal erős valószínűség szintjén azonosítható klerikus e szavakkal kezdi a *Képes Krónika* kódexében (is) fennmaradt írásművét. Az 1358. május 15-én elkezdett szöveg nem eredetiben, hanem öt kódexben maradt fenn, közülük a legdíszesebb a *Képes Krónika*, amelynek keletkezése nem sokkal követte a lejegyzést.⁸⁵ A többi másolat, a *Teleki*-, a *Csepreghy*-, a *Béldi*- és a *Thuróczy-kódex* a 15–16. században készült, s ez az öt példány alkotja egy elfogadott szakkifejezéssel élve a *Képes Krónika* családját.⁸⁶ Bár az időbeli közelség lehetővé tenné, hogy Márkot a díszes kódex írójaként tartsuk számon, egy körülmény ezt kizárja: a szöveg egy 1330-as tárgyú mondat közben szakad meg, amit közülük egyedül a *Thuróczy-kódex* fejez be.⁸⁷ Érdekes,

⁷⁷ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 38, 284.

⁷⁸ Attila címeres pajza kapcsán: „avis... quae Hungarice turul dicitur.” SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 152. Árpád és Géza nagyfejedeleme származása: „de genere Turul” SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 165, 188.

⁷⁹ HÓMAN 1925a, 85, 95–97, 103–106; HORVÁTH 1954, 16–17; DÜMMERTH 1971, 415–419.

⁸⁰ GYÖRFFY 1993, 41; KRISTÓ 2002, 13–15.

⁸¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ 2002, 402.

⁸² SZABADOS 2010.

⁸³ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 307–311.

⁸⁴ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 239.

⁸⁵ DERCSÉNYI 1986, 400–404. (A korábbi vélemények ismertetésével.)

⁸⁶ DOMANOVSKY, Alexander: *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Praefatio*. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 231–233; KRISTÓ 1986, 462.

⁸⁷ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 500.

hogy az I. Lajos királyságáig vezető eseménytörténeti szálat egy másik krónikacsald két tagja vitte tovább,⁸⁸ amelynek törzsszövege korábban keletkezett. Az I. Károly uralkodása (1301–1342) alatt készült krónikaszerkesztés Kálti Márk számára egyik közvetlen és fő forrás gyanánt szolgált. A szintén öttagú szövegcsaládot ma a *Budai Krónika* ősnymtatványáról nevezzük, amely továbbbirtan 1473 folyamán került ki Hess András budai sajtója alól; rajta kívül a *Sambucus*-, az *Acephalus*-, a *Római-kódex*, végül az ugyancsak 15. század végén keletkezett *Dubnici Krónika* kézírata tartozik ide.⁸⁹ E különböző időkben másolt írásművek számos ismeretlen klerikus tevékenységének nyomait őrzik. (Fontos, hogy az ősforrásokhoz filológiaiilag legközelebb álló változatok nem jelentik azt, hogy ezek időben is a legközelebb állnak, hiszen egy későbbi, de pontosabban másoló személy hívebben tükrözi az elveszett alapokat, mint egy közel korabeli, de öntudatosabb egyéniség bátor tollforgatása.) A *Budai* és a *Képes Krónika* közötti alapvető szerkezeti eltérés, hogy utóbbi a 11. század végétől a 12. század közepéig bővebb előadásban szól, erősen befejeztítve a Kálmán-ági királyok emlékét, ekképp valamelyik Álmos-ági geszta tartandó Márk másik fő forrásának. E szakmai körökben régóta ismert tényeket azért kell itt felidézni, hogy lássuk: az eltérések dacára a középkori magyar történetírás fő vonulata bontakozik ki előttünk.

A fentiek olvastán joggal merül fel az a kérdés, hogy vajon a jelenkorra fennmaradt, avagy éppen az elenyészett darabok alkották-e a történeti irodalom fő vonulatát. Bár az eltűnt kódexek híján nem lehetünk teljesen biztosak afelől, hogy a ma fellelhető példányok a maguk korában szintén a historiográfia gerincének számítottak, de az előbb bőséggel bemutatott ráutaló jelekből (dinasztikus szempontok, átértékelés) ez következik. Emellett utalok arra, hogy az Anjou-kori kódexírók a Kézai óta nyomom követhető hun–magyar őstörténelmi vázat, egyáltalán a belső szerkezeti-műfaji sajátosságokat is kötelező érvényűnek tartották magukra nézvést, csupán bizonyos elemeit cserélgették. A historiográfiai láncolatba tartozó egyes példányok megbecsültségének látható jegyei szintén komolyan veendőek. I. Lajos (1342–1382) korából a *Képes Krónika* kódexének, I. Mátyás (1458–1490) idejéből pedig két könyvnek kell reprezentatív jelleget tulajdonítani: a szerényebb kivitelű *Budai Krónika* nem melleleg szólva az első Magyarországon kiadott ősnymtatvány, Thuróczy János *Chronica Hungarorum* külső és belső ismérvei alapján egyaránt a középkori magyar krónikairodalom külvilágnak is szánt összegzése. Úgy vélem, hogy ezekből a hivatalos magyar történetekből logikus egyfajta állami érdekeltségű historiográfiai fő vonalat kiolvasni.

Ez az állami érdeklődés mindazonáltal a közjogi tárgyasultság jegyeit is hordozta. Amikor I. András próbára tette öccsét, Bélát, felkínálva a választást a királyság és a hercegség között ily szavakkal szól: „Ha a királyságot akarod, vedd a koronát, ha a hercegséget, vedd a kardot!” (92. fejezet).⁹⁰ A korona államszimbolizáló jelentése szépen illeszkedik a 11–12. más műfajú hazai forrásainak sorába (*Intelmek*, Szent István-legendák).⁹¹ Az uralkodóháztól elvonatkoztatott államtörténeti érdeklődés pedig abban az 1156 utáni betoldásban érhető tetten, amely az Aba Sámuelről szóló 73. fejezet végén megjegyzi, hogy az ő idejében még örgrófok, s nem hercegek voltak Ausztriában.⁹²

A késő középkori magyar historiográfiát objektív tényezők távolították a dinasztikus szemlélettől. Amikor a régmúltat új krónikás foglalta össze, akkor a rendi Magyarországon éppen egy választott király, Hunyadi Mátyás uralkodott. Az ő ítélőmestere volt Thuróczy János, akinek műve, a *Chronica Hungarorum*, 1488 folyamán majdnem egy időben hagyta el Brünn és Augsburg nyomdáját.⁹³ Figyelemre méltó, hogy Gutenberg új eljárásával mindjárt kettős kiadásban és szépíves kiállításban bocsátották közre; ez a mű reprezentatív értékére vall. A nyomtatással így nem csupán elődei sorsát kerülte el a *Magyarok Krónikája*, amelyek kézíratos kódexekben eltemetve várták a feltámadást, de a Hess András sajtója alól kikerült *Budai Krónika* éppen e bővebb összefoglalás által vált hamar elavulttá.

Thuróczy János, az első magyar világi történetíró az addigi tudást betetőzve az újkori magyar történelemszemlélet alapművét hozta létre. Jóllehet a régmúltól szerezhető ismereteit 14. századi írásművek határozták meg, de az általa érvényesített arányok némi önállóságot tükröznek. A *Chronica Hungarorum* előszavában Attila méltatlanul elmaradt dicsőítését tűzte ki célul, akinek történelmi jelentőségére minden íróelődénél nagyobb hangsúlyt helyezett. Egy hatásos fordulattal aktualizálta a „világ porölyét”, amennyiben a nagy hun uralkodót saját győzedelmes királyá

⁸⁸ KRISTÓ 1986, 464.

⁸⁹ Az áttekintés kiindulópontjául vett irodalmat ld. HÓMAN 1925a, 93–94, Melléklet; HORVÁTH 1954; CSÓKA 1967; MÁLYUSZ 1971; KRISTÓ 1986; 2002; SZOVÁK 2004; VESZPRÉMY 2009.

⁹⁰ „si vis regnum, accipe coronam, si ducatum, accipe gladium” SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 355.

⁹¹ BARTONIEK 1934.

⁹² SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 327.

⁹³ Életéről és történetírásáról Mályusz Elemér készített monográfiát. MÁLYUSZ 1967a.

előképűl állította; krónikájának egyik augsburgi kiadása Mátyás királyt egyenesen második Attilának hívta.⁹⁴ Attila és Mátyás egy bő évezredet átívelő párhuzama érthetővé teszi, hogy Thuróczy miért elégedett meg a közbülső korok eseménytörténetének pusztá, majdnem szó szerinti átvételével. Annál feltűnőbb, hogy a honfoglalás datálásában önállósította magát. Sem a *Budai Krónika* köre által képviselt 888-at, sem a *Képes Krónika* és a vele rokon kódexek 677-ét nem fogadta el, hanem helyükbe új időpontot vezetett be, az Úr megtestesülése utáni 744. esztendő.⁹⁵ Ez a rejtélyes évszám végképp nem ismeretes egyetlen régi históriánkban sem, de arra legalább jó volt, hogy a 17. század második feléig nyúlóan tartósítsa a magyar bejövétel időrendi bizonytalanságát.⁹⁶

Hagyomány és kritika a magyar középkor végén? Hová helyezhető Thuróczy a régi és az új között? Sorra véve azt, hogy a történelemformáló tényezők közé Isten mellé a végzet (*fatum*) és a szerencse (*fortuna*) is felzárkózott, Kristó Gyula ily sarkos summázatot adott: „*Thuróczy középkori szerkesztő és humanista alkotó.*”⁹⁷ Ami a középkori szerkesztésmódot illeti, abban mindenképpen egyet kell értenünk Kristóval, hiszen Mátyás ítélőmestere igazán nem jeleskedett e téren. Az még teljesen rendben van, hogy a régmúlt idők forrásai között egy Károly- és egy Lajos-kori krónikát nevez meg, vagyis a *Budai* és a *Képes Krónika* családjának egy-egy tagját,⁹⁸ hiszen ez még nem zárja ki a szerkesztői tudatosságot. Az viszont már furcsa, hogy művének 130. és 185. fejezete által határolt szakasza nem más, mint János kükkülei főesperes (†1393/1394) I. Lajos királyról írt krónikájának szó szerinti átvétele, benne hagyva az Anjou-kori szerző személyi önazonosítását és hivatali pályájának sarokköveit.⁹⁹ Ily módon Thuróczy saját előszava mellett egy idegen íróegyéniségét is közli. Saját előszóból viszont nem kevesebbet produkál, mint hármat. Egyet a krónika elején olvasni (1–3. fejezet), benne a Drágyi Tamás személynöknek szóló ajánlással; majd a Kükkülei-krónika után, a Kis Károlynak szentelt kilenc fejezet elején, Hásságyi István országbírói ítélőmesternek ajánlva (186. fejezet); végül külön előszó vezet be Zsigmond király (1387–1437) tetteit (195. fejezet), s itt Guti Ország Mihály nádor közléseit, valamint a kancelláriai oklevéljegyzéket (*registrum*) jelöli meg kútfőjeként.¹⁰⁰ Noha mai medievista szemmel nézve csak méltányolni lehet a diplomatikai kútfők történeti kiaknázását, ám Thuróczy János nem vált humanista alkotóvá. Ez nem baj, mert egy vérbeli humanista alkotó középkori elődeitől elhatárolódván saját „emelkedettebb” stílusában egységesítette volna a történetmondást, márpedig a *Chronica Hungarorum* nyelvezete éppen oly kevésbé egységes, mint szerkezete: az Árpád- és az Anjou-kori fejezeteket néhány változtatást leszámítva (őseredetről való értekezés, Attila említett felértékelése, a magyar honfoglalás 744-es évszáma) nemcsak tartalmilag, hanem stílusban is változatlanul hagyta.¹⁰¹ Mindezeknél fogva úgy látom, hogy Thuróczyt az újabb koreszmék legfeljebb megérinthették, de mélységében nem befolyásolták. Középkori szellemiségű szerző-szerkesztőként vált a középkori krónikás történettudás „régies” összegzőjévé; az „újat” külfönből jött korosztályosai honosították meg a Magyar Királyságban.

⁹⁴ THURÓCZY Chron Hung I, 292. V. ö. MÁLYUSZ 1967b. 155–156.

⁹⁵ THURÓCZY Chron Hung I, 60. V. ö. SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 284–286.

⁹⁶ Történeti irodalmunk legkorábbi ismert emlékei sem tükröztek egységet: Anonymus 884-re, Kézai 872-re, a *Zágrábi* és a *Váradai Krónika* vitatott olvasatú évszáma talán 889-re keltezi a bejövételt (SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 41, 206, 286). Amíg a *Budai Krónika* 888-a Anonymushoz és a zágrábi és váradai szöveghez hasonlóan Regino 889-ére mutat vissza (REGINO 131), addig a *Képes Krónika* 7. századi datálásáról óvatosan lehet szólni, amint Szádeczky-Kardoss Samu tette: „*Amennyiben a Bécsi Képes Krónika (Chronicon Pictum Vindobonense) 26. caputjának a 677-es évszáma a magyarok »második« bejövételéről Pannoniába nem teljesen légből kapott, úgy egy olyan elveszett forrás szolgálhatott ennek a datálásnak az alapjául, amelyik az onog(und)uroknak a Pannoniába vándorlásáról szól.*” (SZÁDECZKY-KARDOSS ATF 219 [kommentár]). Mindenesetre Nadányi Jánosig kellett várni arra, hogy a magyar honfoglalást ne tájolják el a valós korszaktól, a 9. század második felétől (NADÁNYI 1663, 40 [889-et írva.]) E folyamatról ld. SZABADOS 2006, 24–25, 60–61, 71–79, 130–132, 143–144. Úgy látszik, a kérdés csak nem jut nyugvópontra. Noha a köztudatban Pauler Gyula hatására 895 tudatosult (PAULER 1880), ám újabban Szőke Béla Miklós meggyőzően érvelt amellett, hogy a honfoglalás egy több évtizedes eseménysor volt, amelynek 895 nem a kezdő, hanem a befejező dátuma lehetett (SZŐKE 2014, 108–110. V. ö. SZABADOS 2016, 638–639).

⁹⁷ KRISTÓ 2001, 459.

⁹⁸ THURÓCZY Chron Hung I, 17. V. ö. KRISTÓ 1986, 459–465.

⁹⁹ THURÓCZY Chron Hung I, 160–204. V. ö. KRISTÓ 2000, 90–103.

¹⁰⁰ THURÓCZY Chron Hung I, 15–20, 188, 204. (További uralkodók krónikája már nem kapott külön előszót.)

¹⁰¹ MÁLYUSZ 1967a, 185.

SZÉKESFEHÉRVÁRI FÜGGELEK

Székesfehérvár a Magyar Királyság koronázó városa volt 1000–1527 között. Az is közzismert, hogy a város török elfoglalása (1543) előtt az ottani Szűz Mária Bazilika volt uralkodóink legkeresettebb nyughelye: az addigi 38 királyból 15 vagy 16 királyunk „teste Fehérvárott nyugszik”, krónikáink szófordulatával élve. 1083-ban az első Székesfehérvárott celebrált szentté avatások, István király (†1038) és Imre herceg (†1031) felemeltetése révén a Szűz Mária Bazilika királykoronázó és (igaz, akkor még nem jellemző) dinasztikus temetkezési helye új vonással gazdagodott, s ezáltal az állami-szakrális szerepkör a lehető legmagasabb szintre emelkedett. A „Királyi Fehérvár” (*Alba Regia*) túlzás nélkül tartandó Magyarország középkori fővárosának, függetlenül attól, hogy központi jelentőségén a későbbi évszázadok során Budával és Visegráddal meg kellett osztoznia, illetve az első magyar érseki központ, Esztergom a király hatalmi reprezentációjának is színteret adott.

Ezek láttán felmerül a kérdés: volt-e Székesfehérvárnak (egy vagy több) középkori történetírója? A válasz nemcsak azért követel fokozott körültekintést, mert székesfehérvári illetőségű történészként mindenáron kerülni akarom a túlzó elfogultság gyanúárnyékát.¹⁰² (Bár nem látom be, miért lenne eleve gyanús, hogyha székesfehérvári illetőségű történészként székesfehérvári illetőségű történelmet kutatnék.) A fokozott óvatosságot a legkorábbi magyar történeti irodalom oly régóta tudott és fentebb is áttekintett fő jellegzetességei kívánják meg: gesztáink és krónikáink többsége nem jutott korunkra, szerzőik zömét nem tudjuk név szerint azonosítani, a ránk maradt krónikaszerkesztések különböző műfaji jegyeket viselnek és a 12. század közepétől a 13. század elejéig tartó időszakra különösen szűken mérik a szót. Még ha elfogadjuk, hogy Miklós püspök vagy Ják nembeli Koppány egri püspök gesztát írt (hiszen gesztaszírói mivoltuk sem bizonyosság, csupán valószínűség), akkor is szembe kell néznünk azzal, hogy megyéspüspöki méltóságuk betöltésekor már nem lehetett ténykedésük fő színtere Székesfehérvár, korábbi pályafutásukról – lehetett-e valamelyikük székesfehérvári prépost vagy kanonok? – adatok híján még találgatni sem érdemes.

Oklevelek kiadása a 13. századtól kezdve vált tömegessé hazánkban, ilyenformán ettől a kortól kezdve nyílik esély arra, hogy egy-egy írástudó klerikus pályáját nyomon kövessük. Legkorábról egy olyan gesztáíró személye bontakozik ki előttünk, akinek történeti munkája ugyan nem maradt fenn önállóan, de legalább nevét és hivatali pályájának székesfehérvári szakaszát is lehet dokumentálni. Ákos nembeli Ákos mester 1248-tól 1251-ig székesfehérvári őrkanonok volt, majd 1248–1261 között királynéi kancellár, 1254–1272 között budai prépost lett; élete alkonyán, V. István idején írta meg gesztáját.¹⁰³ Az őrkanonok eleve a káptalan egyik legtekintélyesebb tagja volt, a Szűz Mária Bazilikában, a királyok koronázó és (sokuk) temetkezési helyén, kincsek és iratok őrzésekor mindez még többet jelentett.¹⁰⁴ Az utóbbi évtizedek kutatásában a Szent István által tett adományok közül a székesfehérvári racionálék (liturgikus ruhák) problémakörére vetült fény;¹⁰⁵ ennek leírását valóban Ákos mesterhez köthetjük, de hogy még mely krónikafejezetek szerzőségét tulajdoníthatjuk neki, erre csak úgy adódhat biztos válasz, ha valami csoda folytán előkerül gesztája.

Kézbe vehető krónikás kódexeink közül csak egy van, amelynek legalább közvetlen alapszövegéről tudjuk, hogy szerzője/szerkesztője székesfehérvári illetőséggel is rendelkezett. Ő volt (ő lehetett) Kálti Márk, akinek pályáivét Jakubovich Emil vázolta fel. Zomoy fia Mihály fia Márk ősi birtoka Veszprém megye északkeleti részében, *Catlu*, *Kathl*, *Kalt*, *Kát*, *Káltháza*, másként *Bánkfölde*, *Bánkháza* néven említetik. Életére 1336–1358 között vannak adataink. 1336–1337 között Erzsébet anyakirályné kápolnájának klerikusa, 1342–1352 között a budai Szent Péter vértanú egyház plébánosa volt. 1352-ben lépett át Erzsébet anyakirályné kancelláriájából Lajos királyéba, ahol 1352-ben a királyi kápolna, ily módon a kápolnában őrzött királyi levéltár őre (*custosa*) lett. A király ekkor járta ki számára VI. Kelemen pápánál azt, hogy meglévő méltósága mellé újakat is kapjon: székesfehérvári és veszprémi kanonok lett. 1353–1354 között a szerémi/ kői káptalan prépostja, 1358-ban székesfehérvári őrkanonok volt, sőt

¹⁰² Sajnos ilyesmire azért akadt példa a középkori magyar történeti irodalom kutatásában. A mégoly kiváló Csóka J. Lajos pannonthalmi bencés szerzetes-történész monográfiája szerint az első *Chronica Hungarorum* egy pannonthalmi bencés mű, volt; Anonymus is „minden bizonnyal” pannonthalmi szerzetes volt, mielőtt udvari nótárius lett (Csókánál II. Béla jegyzője); sőt a II. Géza- és III. István-kori krónikafolytatónak is pannonthalmi illetőséget tulajdonított (CSÓKA 1967, 344–364, 453–513, 513–525).

¹⁰³ GYÖRFFY 1993, 156–161. (A vonatkozó rész 1948-ban készült.)

¹⁰⁴ MÁLYUSZ 1971, 15–20.

¹⁰⁵ SZENTPÉTERY SS Rer Hung I, 316. Alapos elemzését ld. Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári racionálék. A XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához. THOROCZKAY 2009, 117–142.

a koronázó városban saját házat birtokolt. Minden feltétele megvolt, hogy az őrzésére bízott régi geszták, krónikák és egyéb kútfők alapján királyi megbízásból megírja a magyarok történetét.¹⁰⁶ Ezek ismeretében könnyen érthető, hogy például a *Budai Krónika* családjához képest mért szövegtöbblete egy 12. század közepi, Álmos-ági királyok idején keletkezett geszta kiaknázására vall.¹⁰⁷

Érdekes, hogy amint Ákos mester, úgy Kálti Márk is élete végén írta meg históriáját. 1358-ból való említései közül az április 27-i oklevél tanúsítja: a székesfehérvári Szent István király egyház ispotályos háza keresztese konventje jelenti Lajos királynak egyebek mellett azt, hogy Dobokai Pál királyi ember április 24-én Márk székesfehérvári őrkanonokot a királyi jelenlét elé idézte annak Székesfehérváron lévő házában Taszár (Somogy és Tolna megye) birtokával kapcsolatos iratainak vizsgálata céljából.¹⁰⁸ Utolsó előfordulását 1358. szeptember 20-án jegyzi oklevél.¹⁰⁹ Mindezek ismeretében áll elő az a különleges helyzet, hogy – lévén nemcsak székesfehérvári őrkanonok, de székesfehérvári lakos is – a „legszékesfehérváribb” középkori krónikásunknak Kálti Márk tartandó.

¹⁰⁶ JAKUBOVICH 1924, 15–18. V. ö. pl. AO XXXVIII (1354), 228–230. (280. sz.)

¹⁰⁷ A II. Géza- és/vagy III. István-kori keltezések összegzését ld. KRISTÓ 1986, 491–492.

¹⁰⁸ AO XLII (1358), 173–174. (445. sz.)

¹⁰⁹ A székesfehérvári egyház káptalanja ekkor átírta Erzsébet királyné 1289-ben kiadott nyílt oklevelét (AO XLII [1358]. 390. [1052. sz.]) A regesztában tévesen olvasókanonokként szerepel, mert az eredeti oklevél szerint Márk a korábbiakhoz hasonlóan őrkanonok volt (DF 200945).

IRODALOM

AKS

2004 *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Budapest.

Annales Altahenses

1891 *Annales Altahenses Maiores.* Ex recensione W. de GIESEBRECHT et Edmundi L. B. ab OEFELE. Editio altera. Recognovit Edmundus L. B. ab OEFELE. (*Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi IV.*) Hannoverae.

Annales Fuldenses

1891 *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientales.* Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus KURZE. Hannoverae, 1891. (*Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi VII.*)

AO XXXVIII (1354)

2013 B. HALÁSZ Éva (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár XXXVIII (1354).* Budapest–Szeged.

AO XLII (1358)

2017 PAPP Róbert (szerk.): *Anjou-kori Oklevéltár XLII (1358).* Budapest–Szeged.

ARANY János

1860 Naiv eposzunk. Naiv eposzunk. *Szépirodalmi Figyelő* I. évfolyam 1. szám. 2–4, 17–19, 33–35.

ASSMANN, Jan

2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest.

ÁKÍF

1999 KRISTÓ Gyula (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged.

BARTONIEK Emma

1934 Corona és regnum. *Századok* 68. 314–331.

BÁCSATYAI Dániel

2019 *A Somogyvári forduláskönyv évkönyvei.* Székesfehérvár.

BENKŐ Mihály

2003 *A torgaji madiarok. Keleti magyar néptörődék Kazakisztánban.* Budapest.

BERZE NAGY János

1927 A csodaszarvas mondája. *Ethnographia* 38. 65–80, 145–164.

BÉRES András

1979 Barna Péter betyár balladájához. *Ethnographia* 90. 85–89.

BREISACH, Ernst

2007 *Historiography, Ancient, Medieval and Modern.* Chicago.

CSAPODI Csaba

1978 *Az Anonymus-kérdés története.* Budapest.

CSÓKA J. Lajos

1967 *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XV. században.* Budapest.

DEÉR József

1938 *Pogány magyarság – keresztény magyarság.* Budapest.

DELIYANNIS, Deborah Mauskopf

2003 Introduction. In: Deliyannis, Deborah Mauskopf (ed.): *Historiography in the Middle Ages.* Leiden–Boston. 1–13.

DERCSÉNYI Dezső

1986 A Képes Krónika és kora. In: Bellus Ibolya (ford.): *Képes Krónika.* Budapest. 383–457.

DOMANOVSKY Sándor

1906 *Kézai Simon mester krónikája.* Budapest.

DRMH

1999 *The laws of the medieval Kingdom of Hungary (Decreta regni mediaevalis Hungariae). 1000–1526.* Volume 1. 1000–1301. Translated and edited by János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney. With an essay on previous ed. by Andor Csizmadia. Idyllwild.

DÜMMERTH Dezső

1971 Álmos fejedelem mítosza és valósága. *Filológiai Közöny* 17. 404–430.

ÉRSZEGI Géza

2007 Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége. In: Kerny Terézia (szerk.): *Szent Imre ezer éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából.* Székesfehérvár. 24–29.

FEST Sándor

1935 Anonymus angol forrásai. *Egyetemes Philológiai Közöny* 59. 162–180.

FOOT, Sarah

2012 Annals and Chronicles in Western Europe. In: Foot, Sarah – Robinson, Chase F. (eds.): *The Oxford History of Historical Writing.* Volume 2. 400–1400. Oxford. 346–367.

GERICS József

1961 *Legkorábbi gestaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* Budapest.

1995 A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Budapest. 165–173.

GOETZ, Hans-Werner

1999 *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im Hohen Mittelalter.* Berlin.

GYÖRFFY György

1969 A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 18. 199–225.

1987 Az új társadalmi rend válsága. In: Székely György (főszerk.): *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* Budapest. 835–888.

1993 *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok.* Budapest.

GYÖRFFY, DHA

- 1992 GYÖRFFY, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Volumen I. 1000–1131. Budapestini.

GYÖRNY János

- 1942 P. mester franciaországi olvasmányai. *Magyarságtudomány* 1. 8–25.
 1943 Adalékok XI. századi krónikáinkhoz. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 67. 214–221.
 1948 *Gesta regum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról*. Budapest.

HAVAS László

- 2004 Bevezetés. *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmek*. I. a szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecini. V–LXXIX.
 2012 A Szent István-i *Intelmek* mind a teokratikus keresztény monarchia eszményének úttörő jelentőségű metaforikus műfaji megszólaltatása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 115. 363–379.
 2013 Hungaria (re)nata – a keresztény királyság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai”-nak metszéspontjában. In: Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Debrecen. 9–46.

HELLMANN, Manfred

- 1976 *Grundzüge der Geschichte Venedigs*. Darmstadt.

HÓMAN Bálint

- 1925a *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest.
 1925b *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest.
 1938 *Hóman Bálint munkái II. Történetírás és forráskritika*. Budapest.

HONTI János

- 1942 Anonymus és a hagyomány. *Minerva* XXI.

HOPPÁL Mihály

- 2002 Elbeszélés és emlékezet. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istránovits Márton emlékezetére*. Budapest. 118–129.
 2014 *Mítosz és emlékezet*. Budapest.

HORVÁTH János

- 1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest.

ifj. HORVÁTH János

- 1954 *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest.
 1963 A hun történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67. 446–476.

HUBERT Ildikó

- 1995 Dugonics András levele Gruber Antalhoz a *Pannóniai Énekről*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 99. 95–102.

INOKAI TÓTH Zoltán

- 1945–1946 Tuhutum és Gelou. Hagymány és hitelesség Anonymus művében. *Századok* 79–80. 21–84.

Intelmek

- 2004 *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmek*. I. a szöveget gondozta és fordította Havas László. Debrecini.

JAKUBOVICH Emil

- 1924 *Adalékok legrégibb nyelvméltós okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Ki volt Anonymus és Márkus krónikás? (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 20.)* Budapest.

JANKOVITS László

- 1998 P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók. *Irodalomtörténeti Közlemények* 102. 1–9.

KK

- 1986 *Képes Krónika*. Fordította Bellus Ibolya. Budapest.

KRISTÓ Gyula

- 1974 Legitimitás és idoneitás. *Századok* 108. 585–619.
1986 A Képes Krónika szerzője és szövege. In: Bellus Ibolya (ford.): *Képes Krónika*. Budapest. 459–516.
1994 *A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig*. Budapest.
2001 Utószó. Thuróczy János: *A magyarok krónikája – Rogerius: Siralmas Ének*. Budapest. 453–462.
2002 *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest.

LLMAeH I

- 1987 *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. (A magyarországi középkori latinság szótára) Volumen I. A–B. Ad edendum preparavit Iván BORONKAI*. Budapestini.

MAKK Ferenc

- 1996 *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged.

MÁLYUSZ Elemér

- 1966 Krónika-problémák. *Századok* 100. 713–762.
1967a Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai. *Magyar Könyvszemle* 83. 1–11.
1967b *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest.
1971 *Az V. István-kori gesta*. Budapest.

MÁTÉFFY Ailla

- 2013 Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében. *Ethnographia* 124. 1–40.

NADÁNYI, Joannes

- 1663 *Florus Hungaricus sive Rerum Hungaricarum*. (RMK III/1. 2192.) Amstelodami.

PAULER Gyula

- 1880 Lebedia, Etelköz, Millenarium. *Századok* 14. 1–21, 97–117.

Pertz, MGH SS IX

- 1851 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus IX*. Edidit Georgius Heinricus Pertz. Hannoverae.

PINTÉR Jenő

- 1930 *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Első kötet. A magyar irodalom a középkorban*. Budapest.

PRAY, Georgius

- 1774 *Dissertationes historio-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae.

RMK III/1

- 1896 Szabó Károly – Hellebrant Árpád szerk.: *Régi Magyar Könyvtár. III-dik kötet. Első rész*. Budapest.

SCHMALE, Franz-Josef

1985 *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung.* Darmstadt.

SUDÁR Balázs

2007 Ádil szultán és az igricek „csácsogó” éneke. Egy nogáj epikus ének történeti háttéréről. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem.* Budapest. 241–267.

SZABADOS György

2006 *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.* Budapest.

2010 Ünődbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmátoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára.* Budapest. 23–34.

2011 *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) Szeged.

2014 Identitásformák és hagyományok. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Budapest. 289–305.

2016 Vázlat a magyar honfoglalás Kárpát-medencei háttéréről. In: Kovács László – Révész László (főszerk.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére.* Budapest. 629–648.

2017 Országot egy fehér lóért. A „Pannóniai Ének” forrásértékéről. In: Sudár Balázs (szerk.): *Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemről.* Budapest. 313–340.

2019 „Országnak nagy örömével” – Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia* 47. 105–116.

SZABOLCSI Bence

1928 A középkori magyar énekmondók kérdéséhez. *Irodalomtörténet* 17. 219–236.

SZATHMÁRI István

2010 Miről árulkodik a Pannóniai Ének nyelve és helyesírása? In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmátoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára.* Budapest. 105–114.

SZÁDECZKY-KARDOSS, ATF

1998 Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai.* Budapest.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza

2002 „Álmomban azt látám” Pünkösdi hava és a szerelmi álmok. In: Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Budapest. 389–406.

SZENTPÉTERY, SS Rer Hung

1937–1938 SZENTPÉTERY, Emericus ed. *Scriptores Rerum Hungaricarum* I–II. Budapestini.

SZOVÁK Kornél

1994 *P. mester Gesta Hungarorum és a Szent László-legenda. (A magyar király uralmának Karoling-kori vonásai a XII. század végén.)* Kandidátusi értekezés. (Kézirat.) Budapest.

2004 Utószó. *Képes Krónika.* Fordította Bollók János. Budapest. 233–256.

SZŐCS Tibor

2009 Nagyfejedelmek temetkezési helyei az írott források tükrében. *Belvedere Meridionale* 21/1–2, 16–44.

SZŐKE BÉLA Miklós

2014 *A Karoling-kor a Kárpát-medencében.* Budapest.

THOROCZKAY Gábor

- 1994–1995 Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). *Fons* 1/2. 93–149, 2/2. 117–143.
- 2009 A székesfehérvári racionálék. A XIV. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához. In: Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest. 117–142.
- 2016 A magyar krónikairodalom kezdeteiről. In: Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Budapest 108–116.

THURÓCZY, Chron Hung I

- 1985 Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest.

VÁCZY Péter

- 1932 A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. *Minerva* 10. 100–145, 167–209.
- 1938 A királyság központi szervezete Szent István korában. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* II. Budapest. 35–69.
- 1941 A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. *Levéltári Közlemények* 18–19. 304–338.

VESZPRÉMY László

- 1991 „Álom és hazugság” Anonymusnál. *Magyar Könyvszemle* 107. 109–113.
- 2004a Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok* 138. 325–347.
- 2004b Utószó. Irodalom. In: *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Budapest. 73–86.
- 2009 A Képes Krónika a nemzet könyvtárában. Veszprémy László – Wehli Tünde – Hapák József: *A Képes Krónika könyve*. Budapest. 11–35.
- 2019 *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe) – History Writing and Historians in Hungary during the Reign of the Arpad Dynasty (Eleventh–Mid Thirteenth Century)*. Budapest.

GYÖRGY SZABADOS

ON ORIGIN, TRADITION AND CRITIQUE
AN OVERVIEW OF THE MAIN THREADS OF MEDIEVAL HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY

Hungarians are the only nation to have emerged from the cultural community of the Eurasian Steppe and became one of the kingdoms of Western Christian Europe. During this transition the governmental system changed from a steppe empire to a Christian kingdom which began with the coronation of King Stephan I the Saint in the year 1000. With the adoption of Latin by the clergy as the official language of literacy, this period also heralded the beginning of Hungarian historiography. Although the surviving Hungarian *gestas* and chronicles date to the 13th century onward, their philological characteristics prove that they drew on a much older text: the *Ancient Gesta* written during the reign of King Andrew I (1046–1060) with additions from later continuators in the 11th and 12th centuries. The aim of this paper is to frame the evolution of Hungarian historiography from its naissance to the last medieval chronicle compiled and edited by John Thuróczy in 1488. During this period historical remembrance was controlled by the royal dynasties and the clerical authors who at times treated some oral traditions with incredulity and criticism.

The reconstruction of early Hungarian historiography is complicated by several factors. The most important factor is that most of the early *gestas* and chronicles are now lost and only traces of them are preserved in later texts. Thus, attempts to reconstruct these early chronicles rely on 13th–14th century texts. Since the earliest of these, Simon of Kéza's *Gesta Hungarorum* (ca. 1282–1285), survives only in excerpts, we must instead look to 14th century chronicles for a more complete picture of our early historiographic tradition. For this, we turn to two groups of texts. The first is the ancestor of the *Buda Chronicle*, which was completed before 1342 and the other is the *Hungarian Illuminated Chronicle*, the basic text which was written in 1358 by its author, most likely Mark of Kált. This Mark of Kált was a clergyman of the royal chapel, before becoming a canon warden to the provost church of the Royal Coronation Basilica dedicated to the Virgin Mary in Székesfehérvár, where due to his position he had access to written records kept in the royal archives in the cathedral. Though in the absence of codices we cannot be sure that the surviving *gestas* and chronicles represent the dominant historiographic directions of the times, there are several signs that point in this direction. Most importantly, the authors of these *gestas* and chronicles did not simply continue writing history, but even challenged and debated the works of their predecessors, sometimes reinterpreting the earlier texts. Furthermore, I aim to point out that the Angevin-era codex writers, considered it is important to retain the structure of the Hun-Magyar ancient history which can be read in the gesta of Simon of Kéza, at the same time keeping semantic and gesta-specific characteristics intact, only making minor tweaks to a few elements. From the viewpoint of the process of historiography, in certain manuscripts there are signs of value worthy of notice. The following should be considered representative: the codex of the *Hungarian Illuminated Chronicle* from the time of Louis I (1342–1382), and two books from the time of Matthias Hunyadi I (1458–1490): the concise *Buda Chronicle* (1473), the first printed book to be printed in Hungary, and John Thuróczy's *Chronica Hungarorum*, of the late 15th century (1488 printed in Brünn and Augsburg), which is a summary of medieval Hungarian chronicle literature intended for a broader audience. I believe that it is logical to conclude from these official Hungarian histories that the main thread of historiography was dictated by state interest.

DEMETER ZSÓFIA

**FAJTAVÁLTÁSOK AZ URADALMI JUHÁSZATOKBAN A 18–19. SZÁZADBAN,
HERCEG BATTHYÁNY LAJOS ÉS FÜLÖP ENYINGI GAZDASÁGÁNAK PÉLDÁJÁN**

A 18–19. SZÁZADI JUHÁSZATI FAJTAVÁLTÁSOK KORSZAKAI

A 18. század második felében kezdődő agrárreform a Habsburg Birodalom tájainak gazdaságait különböző időszakokban formálta át. A reform tudományos alapokon nyugvó modernizációs folyamat volt, amelynek jelenségei, gazdálkodási területei a piacos, azaz nyereségorientált szemléletet helyezték előtérbe.

Látványosan átalakuló gazdasági ágazatként az állattartás, ezen belül legjellemzőbben a juhászat, majd a reform eredményeként az állattenyésztés, legfőképpen a birkanemesítés ment végbe.¹ Az egész gondolatkört foglalta össze korszakos jelentőségű mezőgazdaságtudományi művében, *A szorgalmatos mezői gazda* címűben Nagyváthy János 1791-ben: „*Amely ember a mezői gazdaságot jobb lábra akarja venni, a javítást a barmokon kezdi.*”²

A 18. század végén a birkanemesítés mind a földesurak új generációjának, mind elméleti kidolgozóinak, mind pedig azt a gyakorlatban is bemutató gazdászati szakembereknek kedves témája lett. A 19. század első felében is a „selem birkáról” szólt a gazdasági tudósítások jó része.

A folyamatot a gazdászati irodalom és az intézményesülő oktatás maga is felgyorsította. Korrekt és egységes ismereteket az 1796 után Keszthelyen a Georgikonban,³ illetve 1818 után Magyaróváron, a gazdasági akadémián képzett szakemberek szerezhettek.⁴ Nagyváthy említett fő művével jelentős, lényegében a nemesítési és a jószágrendezési folyamatot megalapozó és azt serkentő magyar nyelvű agrártudományi munka született.

Miután mintegy másfél évszázadról van szó, a gazdasági irodalom lehetőséget ad arra, hogy különböző korszakairól külön szövjünk.

A juhászati modernizáció első korszakát a németnek, vagy morvának nevezett Parlagi juh elterjesztése jellemezte, amelyhez lényegében már társult csírájában mindaz, amit a 19. század végéről visszatekintve a merinó elterjedéséhez szokás kötni. Jellemző, hogy már a német Parlagit birkának nevezték, ezzel jól megkülönböztetve a török megszállás után egységesülő országrészekben általában tartott juhtól.⁵ A selyem birka kifejezés alá csak később és fokozatosan kúszott be a merinó fajtacsoportozáshoz tartozó sokféle tenyésztési irány.

A második korszakot a juhászat modernizációjában a később egyszerűsítően merinó tenyésztésnek nevezett, eredetileg spanyolvérű fajták megjelenése, és különböző irányokból (Ibériai-félsziget, Itália, Szilézia, Szászország) viszonylag gyors, gyökeres átalakulást eredményező térhódítása jellemzi a napóleoni századfordulót követő évtizedekben.

Harmadik fajtaváltó korszakként a túlfinomított gypjú miatt a 19. század második felére bekövetkező átalakítást tekintem. A fajtaváltás kényszerét a külpiacok átalakulása mellett a gypjútermelés gazdasági környezetének és a gypjufeldolgozó ipar igényeinek változása idézte elő.

Mindhárom szakasz jól elkülöníthetően jelen volt a herceg Batthyány család (Lajos tulajdona 1806-ig, Fülöpé 1870-ig) kezelése idején az enyingi uradalom juhászatában. (A harmadik korszak vizsgálata éppen a Batthyányi Fülöp halála utáni felosztás miatt nem fejezhető be.) A fajtaváltások folyamatát tehát ezen gazdaság anyagán esettanulmányként tudom bemutatni. Különösen feltűnő az, hogy az uradalmat 1806-ban kezelésébe vevő Batthyány Fülöp kifejezetten a birkanemesítés mellett döntött, gazdasága fejlesztését ennek jövedelmeire alapozta. Az uradalomból szükséges olykor kitekinteni, hiszen a Mezőföld mint nagytáj, különösen alkalmas volt a török megszállás után elnéptelenedett, a pusztásodás sorsára jutott terület legeltető hasznosítására. Székesfehérvár természetes piacokhoz pontul szolgált előbb az állathajtó útvonalak, majd a juhászati árutermelés kiszolgálására.

¹ DEMETER 2013, 287–322.

² Idézi LÁZÁR 1955/3–4, 249.

³ KURUCZ 2013, 16–19, 33–36.

⁴ KAPOSI 2002, 90.

⁵ PALÁDI-KOVÁCS 2001, 141. Itt köszönöm meg Paládi-Kovács Attila régi tanácsait, melyekkel tovább segített a kutatásokban.

AZ ENYINGI URADALOM ÁLLATTARTÁSA

Az állattartás az enyingi uradalomnak a vizsgált időszakban általában „húzóágazata” volt. Az iratanyagban fellelhető állatlétszám adatokból fontos változások tűnnek a szemünkbe.

A 18. század utolsó harmadában a luxuscélokat kielégítő, főúri birtokokon hagyományos parádés ménes gondozása tűnik ki. A napóleoni századfordulón az ún. „sweitzer marha” megjelenését figyelhetjük meg. Ez természetesen még csak előfutára a 19. század vége felé felállítandó „csírázatoknak, fejőtéknék, sweiczerájoknak”, s még az uradalom szempontjából sem teremt precedenst majd tejgazdaság felállítására. Itt még csak házi szükségletre való tejelő majorság felállításáról van szó; nem termel piacra sem közvetlenül (tej, tejföl), sem közvetve (vaj, sajt), és nem használ erre a célra kitenyésztett nyugati tejelő marhákat. További adatok hiányában csak azt tétélezhetjük fel, hogy a jobban tejelő, kezesebb teheneket egyszerűen kifogták a magyar szürke gulyából, s valószínűleg árendás tehenes keze alá lekötötték. Ugyanebben az időszakban figyelhető meg a juhnyáj felszaporítása is. A juhok árendás kezeléséről később szövegek, mert ennek adatait elemezve már a fajtaváltás kérdésével is foglalkoznunk kell.

Az 1806 utáni adatoknál ismét változást figyelhetünk meg. Ekkor vette saját kezébe hg. Batthyány Fülöp uradalmait. Az ő gazdálkodási elképzeléseiben kiemelt figyelmet kapott eszközként a juhnevelés és célként a gyapjú-árutermelés fokozása. Mindennek nyoma a juhszám megemelkedésében már 1807-ben megjelenik, 1809-ban pedig a törzsnyáj felállításáról is hírt kapunk a számokból, 1811 nyarán pedig tekintélyes mennyiség, több mint 18 ezer állat legelt az uradalom négy birkásmajorjában, Enyingen, Mezőkomáromban, Tisztavíz és Fürged pusztán⁶. 1848 után az adatok természetesen utalnak a robot és a robotos igaerő elvesztésére: a jármos ökrök száma hirtelen, a hámos lovaké csak fokozatosan növekszik. Ebben az időszakban tűntek el az uradalmi sertéstartás, a vadaskert és a méhészet adatai, pedig ezek az ágazatok is léteztek tovább, csak más formában. A vadaskert az egyetlen kivétel, amely az erdészet átszervezésével valóban megszűnt. A vadaskert a rebeci erdőn 56 1/3 holdat foglalt el; 1823-ban már rozzant vadászházzal. A vadaskert északi részén 1804-ben új épületet emeltek, amit a „tengeri nyulak” (a mezei nyúlnál szaporább, tenyésztésbe vont déli eredetű nyúlféle) házaként írtak le.⁷ A nyúltenyésztést, mint haszontalant, hamarosan felszámolták, a házat átalakították fővadász-lakká, így itt a vadgazdaság megszűnt. A bivalytartásra az 1830-as évek utáni korszakban találunk szórványos adatokat. Nem valószínű, hogy a bivalytartás valóban hagyományok nélkül kezdődött volna uradalmunkban. A számadásokban a szamar is csak az 1840-es évek közepétől jelent meg, bár teljességgel elképzelhetetlen, hogy előbb, éppen a birkatartás nagy század eleji felfutásakor már ne létezett volna. Valószínűbb az ennek az utóbbi két állatnak az esetében, hogy ezeket az uradalom, mint a gazdálkodás segítőit már jóval előbb is tartotta, természetesen igen korlátozott számban, csak most, a pontosabb számadások időszakában fordítottak rájuk is némi figyelmet. 1864-ben 16 szamarat tartottak a juhmajorokban. Ugyanígy nem jelenik meg az uradalmi számadásokban a halászat. Az természetes ugyan, hogy a halállományt nem számolták, ám a Batthyány hercegek körmendi halászata évszázados múltra tekintett vissza, a példa tehát adott volt.⁸ A 19. század elején valószínűleg több árendátorral szerződtek az akkor még mezőkomáromiként emlegetett uradalomban. A Mezőkomáromban lakó Földesi Pál halással kötött három éves szerződés⁹ szerint ő a Tolvajlápi és a Bozsoki víz, valamint az Új folyón kívüli vizeket, a hozzájuk tartozó 3 hold őszi és 4 hold tavaszi szántót bérelte 1808 és 1810 között. Halászott, rákászott és vizimadarakat lőhetett, érte 160 Ft éves bért fizetett, és a hercegi konyha számára, illetve az uradalom tisztjei számára meghatározott áron halat, rákot, „tekenyős békát”, szárcsát és récét igény szerint adott el. 1823-ban halászó vízként említették a Siót, a Csikgát patakot, és az Elepoklai tavat, ezeket árendás halászoknak adták ki.¹⁰ Uradalmi baromfitartásra utaló nyomot nem találtam. A házi szükségletet valószínűleg kielégítette az urbariális dézsmabevétel, sőt még eladásra is telt ebből. Egy 1821-es irat¹¹ szól – az akkori enyingi bírónak és a „*tavali bírónak*” aláírásával – arról, hogy a „*bétsi tikász*”, akit az urbariális baromfiak megvásárlására a főkörmény küldött mindenféle kifogást talált, a sovány állatokból csak kettőt vett volna át egyként. Így a beadás kevés lett, mert a falu ebbe az alkuba nem ment bele. A cselédeknek megengedett baromfitartással is csak gond volt: nem voltak megfelelő ólak és a szertekóborló ludak mellé nem fogadtak pásztort,¹² így az uradalom gyakran fenyegetőzött a baromfitartás eltiltásával. Ugyanígy állandó rendészeti ügy volt a kutyatartás. Általában azt az elvet követték a rendszabályok, hogy csak azoknak engedték meg a kutyatartást, akiknek a munkájukhoz szükséges volt (juhászok, csőszök, őrök, erdőkerülők), és belenyugodtak a puszták úri népének vadászkutya-tartásába (gazdasági tiszték,

⁶ MOL P 1328. 3. csomó. 1811. május 30. Joseph Meringer birkainspektor kimutatása a juhszámokról.

⁷ MOL FML BUI 3. 1823. Uradalomleírás; HANÁK 1846, 113–114

⁸ KOVÁCS 1962, 108–112.

⁹ MOL P 1322. 67. csomó. 1808. Szerződés.

¹⁰ MOL FML BUI 3. 1823. Uradalomleírás. FML BUI 21. 1847. Uradalomleírás.

¹¹ MOL P 1321. 25. csomó. 1821. Egyéb urbariális baromfieladásra vonatkozó iratok: MOL FML BUI 3.1833; MOL FML BUI 7.1835. Levelezőkönyv.

¹² MOL FML BUI 18.1868. Farkas I. körirata.

fővadász).¹³ A szükséges őrkutyákat is csak megfelelő körülmények között tarthatták gazdáik: a kutyákon térdükig érő „*csülömp*” lógott, így gátolták meg, hogy az apróvadakban, illetve a birkák bundájában kárt tegyenek. A gulyások komondort, a juhászok pumit tarthattak, kivétel a pepinéria, a törzsöknyáj, amely mellett a juhász pumit sem tarthattott, hiszen az tereléskor rongálhatta az értékes bundát. A bérese és csőszök a kutyát nem vihették magukkal a mezőre. Ezeken kívül a pusztában egy cselédháznál csak egy házőrző kutya lehetett, megkötve. Az előírások szerint a felesleges kutyákat agyon kellett lőni.¹⁴

Némi számbeli átcsoportosítást láthatnánk az 1850-es és 60-as években is, ha a táblázat uradalmi adatait körönként lebontanánk. 1856-ban ugyanis a dinnyési bérlet megszűnésével az itteni gazdaság állatait szétosztották, illetve belőlük hozták létre a Horhi pusztai majorságot.¹⁵ 1862-ben pedig Németegres került vissza a bérlőktől és itt alakítottak ki új önálló ispánságot.¹⁶

1. A juhászati fajtaváltás első szakasza: a Parlagi juh tenyésztése

A német Parlagi juh (*Ovis Germanicus*, melynek nálunk morva változata is elterjedt) tenyésztése a 18. század folyamán egyre gyorsuló folyamat volt, a század 70-es éveire vidékünkön kiszorította a hagyományos juhajtát.¹⁷ Sőt a Parlagi elterjesztése a 18. század végén szorosan összekapcsolódott az akkor különös, újdonságnak számító tenyésztési irány, a spanyolvérű merinó hírével.

A Parlagi behozatala több szakaszban történt a 15. századtól. Paládi-Kovács Attila megfigyelése szerint jellemzően a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség allódiумаiban tartották.¹⁸

A medence közepére csak a török megszállást követően jutott. Megjelenése együtt járt a fajta megjelölésére szolgáló birka kifejezéssel, a 17–18. század fordulójától a német birkás árendátorok térhódításával.¹⁹

A birkás vállalkozók jelentős számban, nagy nyájakkal, nagy legelőterületet bérelve kitűnően megtalálták számításukat a török hódoltság alól felszabadult, munkáskéz hiányával küzdő uradalmakban, jelesen a Mezőföldön. A bérleti rendszer újdonságként jelent meg először a Parlagit tartó uradalmakban. Új munkáltatási forma volt ez a földesúri- és a jobbágygazdaság között: az árendás bikás vagy bért fizetett (ez esetben a teljes haszon az övé), vagy részt kapott a jövedelemből.²⁰ Jogállása tehát nem volt azonos az uradalmi béresekével, konvenciósokéval, hiszen ők kialakított éves bért kaptak (pénzben, természetbeliekben és konvencióso földben), nem volt azonos tehát a konvenciósok között nyilvántartott pásztorokéval sem. Hasonlított viszont a svájccserosokéra, vagy az árendás halászokéra, végső soron pedig az uradalmak legkülönbözőbb bérlő vállalkozói foglalkoztatására.

A birkás bérlők az uradalmi juhászatok felfutásával párhuzamosan, a Mezőföldön általában a 19. század első évtizedeiben el is tűntek (tevékenységük az Alföldre helyeződött át). Éppenséggel pontosan olyan ütemben, ahogyan az egyes uradalmak saját kezelésű merinó tenyésztésre álltak át: annak kialakításáért befektettek, jövedelmét élvezték, hozzá megfelelő szakembereket alkalmaztak (egyrészt juhászati személyzetet, másrészt gazdasági szakembereket).²¹ Ezután a számadó juhászokat nevezték birkásnak, a század első felében sok volt közöttük a németajkú, német nevű és nemzetiségű személy, de alkalmazásuk szépen besorolta őket a konvenciósok közé. Az uradalmi pásztorokat irányító, részben már gazdasági iskolát végzett, vagy az uradalmi ranglétrán kinevelődött honorácior, értelmiségi szakemberek alkalmazottak voltak: birkásispán, birkainspektor, várnagyi számadó, tisztartó, tehát a legkülönbözőbb neveken és beosztásokban.

Az általam vizsgált anyagban Farkas Imre enyingi uradalmi példáján mutatható be, hogy a juhászati szakértelem egész életre szóló karriert jelenthetett.

A német Parlagiról a 19. századi szakirodalomban leginkább azokból az adatokból szerzünk tudomást, amikor ennek merinó kosokkal való nemesítéséről esik szó.

Úgy látszik, hogy a Parlagi terjedése hosszú, akár több évszázados folyamat: már a 16–17. században elkezdődött, viharos fordulatot a 18–19. század fordulóján, a gyapjúkonjunktúra hatására vett. Vívmányai, a hozzá kapcsolódó jelenségek később a merinó tenyésztési irányhoz szervesültek, általában is a megújulási folyamat a nyugati fajták térhódításává egyszerűsödött.

¹³ MOL FML BUI 10. 1816. Rendeletek. FML BUI 4. 1864. Levelezőkönyv.

¹⁴ MOL FML BUI 18.1864. Farkas I. körirata.

¹⁵ MOL FML BUI 16.1856. A dinnyésen felszabaduló eszközök szétosztása.

¹⁶ MOL FML BUI 17.1862. Körirat a németegresi árenda megszüntetéséről és az itt létesítendő új ispánság felszereléséről.

¹⁷ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 283.

¹⁸ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 192–195.

¹⁹ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 194; 2001, 141–142.

²⁰ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 286; 2001 142–143.

²¹ DITZ 1869, 267; FARKAS 1972, 48.

A 18. században azonban még a német Parlagi behozatala volt a döntő. Ez szorította ki az 1770-es évekre az uradalmakból a magyar juhott, és egyáltalán juhszámban ezzel alapozták meg a korszerű uradalmi juhtartást és nemesítést.

A Parlagi tartásmódjához már újítások járultak, gondosabb, hozzáértőbb kezelésüket mind az iratok, mind pedig a gazdasági szakemberek kiemelték, bár – ahogy az lenni szokott – mire leírásba, instrukcióba, rendtartásba kerültek az új tartáskörülmények, már a merinó fajtairánynak készítették a szabályokat.²² Kutakat ástak, vízfolyásokat szabályoztak, tavakat alakítottak ki. A Parlagi tartása már egész évben nem alapozódhatott a legeltetésre, teletetése a 18. század végén már az évben megtermelt takarmányra épült,²³ teletetésükre kevés rétet, az emberek ellátására kevés szántót kezdtek művelni az uradalmak és a bérlők is. Levegős, tetejezett aklok, etetőrácsok, elető ketrecek készültek a birkásmajorokban, a birkások kezébe juhászkaupó, a vezérürük nyakába csákvári kolomp került, a birkát úsztatták (tehát a gyapjút a birka hátán mosták), és általában évente kétszer nyírták. Birkás vidéken szaporodtak eleinte a Szent Lénárdhoz, később Szent Vendelhez kapcsolódó emlékjelek.²⁴ A pusztai gazdálkodás első épületei is megjelentek. Nagy Lajos megfigyelése szerint: „A pusztai birkásházak építése előbb indult meg, mint az urasági majorságok bővítése, kiépítése.”²⁵

A hatások vizsgálata általában nem helyezi előtérbe, szerintem azonban nagyon fontos, hogy a nemesítés hosszú folyamata kezdettől megkövetelte a tenyésztési célnak megfelelő rendet, illetve a pontos számadást. A juhászati év egész rendjét ezután a szelekció, az osztályozás szempontjai határozták meg, a célrendszer középpontjába a több, majd a finomabb gyapjú termelése került.

Az újabb kutatások a juhászcéhek megalakítását és alakítási kísérleteit is a Parlagi juh elterjesztéséhez kapcsolják, a német eredetű birkás bérlők gyakorlathoz és szokásához.²⁶ Károly János Fejér megye monográfusa tudott dologként írta le a 19. század végén a német és morva gyökereket: „a dunántúli juhászság a török után ide jött morvák maradéka és Tolnából elterjedt németiség sarjadéka volt.”²⁷

Az agrárreform gazdasági és gazdálkodási újításai, szokásanyaga és az intézményesülés felé mutató jelenségek (céhszervezet, bérleti forma) egyaránt megjelentek a Parlagi juh tenyésztésével kapcsolatosan alapvetően német földről érkező hatásokkal. Wellmann Imre rámutatott a birkás bérleti forma németországi párhuzamaira.²⁸

A szaktudáson, az új ismereteken kívül a német birkás bérlők 18. századi tevékenységének a Mezőföld tágas körzetében több tárgyi nyoma maradt fenn. Zámolyon az 1745-ben felépült sövénytemplom alaptökéjét Rieder Bertalan pusztai juhász adományozta. Hochburg földesasszony kért a templomba németül tudó plebánost.²⁹ Mezőfalván a templom számára két oltárképet festetett a sismándi bérlőné, Hainrich Anna.³⁰ Ebbe a sorba tartoznak tárgyi emlékként a juhászládák,³¹ illetve még megmaradt sírkövek.³²

Feltétlenül megjegyzendő azonban, hogy utólag ezeket a jelenségeket a közgondolkodás – elsősorban a 19. századi gazdasági irodalom hatására – a merinó tenyésztéssel kapcsolja össze. Annnyiban jogosan, hogy a spanyolvérű kosok behozatala már az 1786-os importot engedélyező rendelet előtt is előfordult, tehát elkezdődött a nemesítés, de a mindent elsőprő fajtacsere, a spanyolvérű törzsnnyájuk kialakítása még nem történt meg. Ha elfogadjuk a szakirodalom által emlegetett 1770-es korszakhatárt, amikor a dunántúli uradalmak szinte kiirtották az eredetileg tartott hagyományos magyar juhott, a merinó irány rohamos térhódításáig legalább fél évszázad telhetett el, amelyet már tömegesen a német Parlagi tartása uralt. Ugyanez a fél évszázad azonban már a Parlagi merinóval való javításának, keresztezésének, nemesítésének eleinte szórványos, majd az 1820-as gyapjúkonjunktúra idejétől rohamos adatait mutatja fel.

Ez a gyökeres változás persze sem a mezőföldi, sem a dunántúli és főként az egész magyarországi területen nem egyszerre következett be. Tehát bármennyire is elsőprőnek írják egy-egy uradalom, vagy nagytáj adatai, négy-öt évtizedet is átfogott a változás időtartama, az Alföld északkeleti részéig az 1860-as évek végéig,³³ Magyarország északkeleti részéig pedig csak a 19. század végén jutott el.³⁴ Nyomai a 20. századi fényképeken is megjelentek (1–2. ábra).

²² Például NAGYVÁTHY 1791, 509–520; GAÁL 1966, 302, 453, 494, 496; DEMETER 1997, 66–81.

²³ KOVÁCS 1962, 55.

²⁴ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 216, 318; részletesen LUKÁCS 2018, 286.

²⁵ NAGY 1960, 93.

²⁶ GÉMES 1977, 192–195; SZENDREI 2015, 213, 215–216.

²⁷ KÁROLY 1898, 215.

²⁸ WELLMANN 1979, 141.

²⁹ DEMETER – LUKÁCS 2002, 96–97.

³⁰ LUKÁCS 2018, 158.

³¹ GÉMES 1977, 173–179; DEMETER – LUKÁCS 1980, 40, 92–95; LUKÁCS 2012, 117–118. Utóbbi művében Lukács rámutat arra, hogy a magyar hagyomány tulipános ládáját a juhászok előzte meg.

³² LUKÁCS 2018, 160–161.

³³ DITZ 1869, 274.

³⁴ PALÁDI-KOVÁCS 2010, 89.

1.1. A Parlagi juh nemesítésének jelei az enyingi uradalomban a birkás bérlők kezén

Az enyingi uradalom iratanyagában már a 18. század közepén több adat mutatja, hogy szívesen alkalmaztak birkás bérlőket.

1746-48 között Szolemár Mihály mezőkomáromi bérlőről kapunk hírt. Mezőkomáromban birkás házat bérelt, 1 600 birkát tartott, 10 pozsonyi mérővel elvethető őszi földet művelt, 9 szekér szénát kapott az állatok teleléséhez, szalmát, amennyi kellett. Fizetett 400 Ft-ot két részletben (Szent György és Szent Mihály napján). A megengedett szám feletti birkát, azaz a szaporulatot el kellett adnia, és a bérlet két éve alatt a házat jó karban kellett tartania.³⁵

1758-ban két birkás bérlő leltárát készítették el. Fers Márton halála miatt készült az egyik leltár, túlélő második felesége Szemer Katalin és lányuk, illetve az első feleségtől származó két lány jussának szétválasztása miatt. A gazdaságban összeírtak 117 öreg birkát és 64 bárányt, 2 lovat, 1 szamarat, 105 font gyapjút és 64 font vajat. Ezek értékét a gazdasághoz tartozó felszerelésekkel (viselt eke, rozszant szekér, sajtárok, hordók stb.) 341 Ft-ra értékelték, az örökösök az összeget az özvegy és leánya, valamint két nevelt leánya között megosztották.³⁶

Szonnenmájer Mihály javainak leltára is elkészült, nem jegyzik meg, hogy milyen okból. A szokásos háztartási eszközök és berendezési tárgyak mellett említendő egy új ruhás láda, a tejkezelés eszközei, 370 birka, 2 herélt szamár, 7 sertés, 4 jármos ökör, 1 ökrös szekér és 1 kétlovas kocsi.³⁷

1757-ben az enyingi uradalmi inspektor jelentése az uradalomban található birkásházak renoválásával, modernizálásával és építésével foglalkozott. A jelentés már folyó munkákról számol be, tehát előzetes döntés alapján kezdtek hozzá a házaknak az új birkások igényei szerinti átalakításához Nyéken, Hídvégen és Enyingen. A nyéki birkás 700 Ft árendáért 600 birkát legeltetett, de csak úgy szerződött, ha a birkásházhoz egy új szobát építenek fel „*más különben helyre sem jött volna*”. Batthyány Lajos herceg engedélyezte, hogy „*egy szoba vályogból föl építtessék a' födele pedig csak parasztosan meg csináltassék*”. Ugyanakkor a faluhidvégi új birkás kívánságára engedélyezték „*füstös konyhája belett bolt hajtásos és kéményes konyha, s abban Birkásnak való jó nagy Süítő Kemencze*” építését. Előzőleg rendelkeztek az enyingi új birkásház felépítéséről. Most jelezték, hogy az engedélyeztetthez képest még egy pincét, a 40 öles istálló mellé még egy 5 vagy 6 lónak való istállót kíván az új birkás, ezért a kőművesmunka 640, az ácsé 620 Ft-ra növekedett, szükséges még 43 Ft értékű asztalosmunka, 70 Ft értékű lakatosmunka és némi üvegesmunka is. Mindezt a herceg engedélyezte.³⁸

1773 áprilisában két, egymással nem teljesen egyező fogalmazványként maradt fenn a tisztartó jelentése. A szövegkörnyezetből kitetszik, hogy a legfontosabb munkát ekkor az uradalmi térkép készítése volt, ezért sokat foglalkoztak a Batthyány családon belüli, a grófi ággal vitás és közös használatú területekkel és a bérletekkel. Megtudjuk, hogy Hodos pusztát 12 évig a keneseiek bérelték szántó és legelőterületként évi 800 Ft-ért. Ekkor kérték az enyingiek a bérletet. Leszögezi a tisztartó, hogy a birkás bérlőknél nem lesz változás, mert a bérletek határideje mostanra Szent Mihály nappal állandósult. Áprilisban, Szent György nappal nem lesz tehát mozgás. Tutáin János, nyéki felső birkás azonban 1772-ben meghalt, özvegye csak Szent Mihály napig maradt. A birkás 501 saját birkája után 1-1 Ft-ot fizetett, összesen viszont 700 birkát legeltetett. Ez az első adatunk arra, hogy az uradalom a bérlő kezére adta saját állományát, egy 200-as nyáját is. A változásra felkészülve a tisztartó jelezte, hogy a bérletre a „*vá-roshidvégi görögök*” jelentkeztek, de szántót és kaszálót is kérnek és csak 200 Ft-ot fizetnének. A másik jelentkező a Szabadbattyánt eddig bérlő Ritter Jakab.³⁹

Az enyingi uradalom nagyobb részét – ekkor még hg. Batthyány Lajostól – Augustin von Holtzmeister bérelte 1787-től 1792-ig, majd 1805-ig. Holtzmeister bérlete Enying, Tisztavíz, Felsőnyék és Fürged pusztáira terjedt ki, mellette Mezőkomárom egy részét Adam Herbst, Hodost Polimperger bérelte.⁴⁰ Holtzmeister előbb Hunyady gróf ürményi uradalmát bérelte.⁴¹ Enyingi legmagasabb bérösszege 59 997 Ft 40 krajcár volt, ezért ő nem csak a legelőt, hanem a teljes területet, tehát a saját kezelésű majorságot is bérelte: azaz a szántóföldet és a kezére adott 12 900 darab juhot is.⁴² Holtzmeister korának legnevesebb juhnesítője volt. 1828-ban már a császári és királyi törzs- és családi jószágok igazgatója lett, és a Negretti tenyésztési irány nagy propagátora.⁴³ Nem alaptalan feltételezés talán, hogy az ő tevékenysége irányította rá az uradalmat saját kezelésébe vevő fiatal Fülöp herceg figyelmét a juhtartás, és főként a nemesítés jövedelmezőségére, a juhnesítésben a hozzáértő szakember és a tenyészanyag fontosságára.

³⁵ MOL FML BUI 12. 1746.

³⁶ MOL FML BUI 12. 1758. Fers Márton leltára.

³⁷ MOL FML BUI 12. 1758. Szonnenmájer Mihály leltára. A dégi parkról és tervezéséről: ALFÖLDY 2015.

³⁸ MOL FML BUI 12.1757.

³⁹ MOL P 1322. 106. Enying 1773.

⁴⁰ MOL P 1322. 67. csomó.

⁴¹ GALGÓCZI 1855, 344.

⁴² MOL P 1322. 67. csomó.

⁴³ GALGÓCZI 1855, 338; KOVÁCSY 1923, 99; TAKÁTS 2014, 35.

Bár itt kell megjegyeznünk, hogy a nemesítés már Lajos hercegnek is kedves témája volt. Holtzmeister a nemesített állomány számát 20 000-re gyarapította, tiszta spanyol vérű, 18 hónapos kosait 5 aranyért tudta eladni.⁴⁴ Ez a tulajdonos kezére visszaadott nyáj azonban nem volt tisztavérű merinó tenyészet, a tisztavérű kosokat még Parlagi juhok feljavítására használták.⁴⁵ A merinó nemesítés munkája még csak most kezdődhetett. A sikeres üzletember, Holtzmeister példája és az általa megmutatott nemesítési irány tényei mellett befolyásolhatta a herceg döntését a gazdasági szakirodalom is.

A másik bérlőt, Polimperger Józsefet a korszak neves szakírója, Bartosságh József a Mezőföldről ismerte, de már mint Sárszentágota pusztá híres juhtenyésztését beállító nagybérlőjéről szólt.⁴⁶ A Polimperger család (később Pálmaffy néven) nemességre jutott, megyei karriert futott be.⁴⁷

Az enyingi uradalom úriszékéhez a birkás bérlők már 1774-ben panasszal fordultak azért, mert a helybeli jobbágyságnak az uradalom ugyanannyi birka tartását engedte meg, mint amennyi után a birkások árendát adtak. A panasz oka nemcsak az azonban, hogy a jobbágyok birkái ugyanazt a zsúfolt közös legelőt járkák, mint az övék, hanem már az is, hogy ezek nem nemesek, hanem „tisztátalanok” s így a keveredéssel a nemesített nyájat lerontják. Az úriszék megoldásként szesszióként 80 birkában korlátozta a jobbágyok által tartható állatok számát.⁴⁸ Az imént megemlített forrás több tanulsággal is szolgál. Bizonyítja egyrészt azt, hogy már jóval az 1786-os vámmentes behozatalt engedélyező rendelet előtt megjelentek az enyingi uradalom területén a nemes birkák,⁴⁹ másrészt viszont azt, hogy ebben az időben még jelentős lehetett a jobbágyi juhtartás is, és az nem utolsó sorban, az uradalmak hatalmas birkalétszáma miatt szűnt meg utóbb. Erre konkrét adatot is találunk: 1811-ben, formailag a marhatartók legeltetési lehetőségei védelmében az uradalom az enyingi lakosoknak megtiltotta a birkatartást.⁵⁰

2. A juhászati fajtaváltás második szakasza az uradalmi birkatartásban: a mesék selyemszövő báránya

A mezőgazdaságból származó termékek iránti keresletet, s egyben áruk emelkedését előbb a hétéves háború (1756–1763), majd igen jelentősen a francia háborúk (1792–1815) egész kontinensre kiterjedő hatásával könnyen megérthetjük. Különösen kiemelendő a kontinentális zárlat időszaka 1806-tól, amikor, a világpiactól elvágyva, kifejezetten növekedett Közép-Kelet-Európa gazdasági jelentősége. A háborúk végéig a gyapjú ára fokozatosan emelkedett, igaz, hogy a gabonaárak ugrásszerű emelkedésével természetesen nem ért fel ez a növekmény.

Különös jelenség volt azonban a háborúk befejezésével kialakult piaci helyzet. A háborús gazdaságra felfuttatott gabonakonjunktúrának egyszerre vége szakadt, mélypontját 1820-ban érte el. A gyapjúkonjunktúra virágkora az 1820-as években köszöntött be, a búza árának 1818-at követő zuhanása után.⁵¹ A gyapjútermelés fokozására sarkallt 1819-ben a gyapjú vámjának nyolcadára történt leszállítása. Ezek a tényezők a magyar gyapjút kifejezetten az európai piac felé irányították, s ez okozta, immár kényszerűségből a juhászati modernizálás újabb, mostmár viharos folyamatát. A világpiacon értékesítést indukálta a hazai textilipar fejletlensége, ugyanakkor már korlátozták jelenségek: az ausztráliai gyapjú tömeges beáramlása, ezzel az gyapjú árának csökkenése, és az 1839-es kiviteli korlátozó intézkedések, amelyek a gyapjút az osztrák örökös tartományok felvevő piacára terelték.⁵² Mindkét tényezőre a gyapjútermelés fokozásával reagált az uradalmi birkatartás.

Galgóczy Károly igen szemléletes képet ad a helyzetről: „Egyedül a gyapjú volt még az, mely illendő áron vevőre talált, s’ a juhtenyésztés volt az, mely az elcsüggedt mezői gazdát végromlásból s az országot tökéletes elszegényedéstől megmenté. Kinek juha nem volt, pénzt alig látott, a gyapjút pedig arannyal fizették...közönséges jelszó lett a juhok szaporítása és nemesítése.”⁵³

A gyapjú ára a 19. század 70-es éveig kisebb átmeneti ingadozásokkal általában folyamatosan emelkedett. A tenyésztés, mint nem egykönnyen változtatható folyamat ezekre a kisebb ingadozásokra is a fokozott, egyes esetekben a tervekől eltérő mértékű tenyészanyag-vásárlással válaszolt.⁵⁴ Az ausztrál gyapjú megjelenése persze letörte

⁴⁴ GALGÓCZI 1855, 338.

⁴⁵ KOVÁCSY 1923, 98.

⁴⁶ BARTOSSÁGH 2014, 66.

⁴⁷ KÁLLAY 1988, 35; TAKÁTS 2014, 66.

⁴⁸ MOL FML BUI 23. 1774.

⁴⁹ A források általában úgy tudják, hogy inkább csak e rendelet után. KOVÁCSY 1923, 98, 99; HANKÓ 1940, 83; GAÁL 1966, 296; ANDRÁSFALVY 1975, 385.

⁵⁰ MOL P 1321. 9.csomó. 1811-12. Enyingiek panasza és resolúció.

⁵¹ PACH – BEREND – SÁNDOR 1961-62. II. 1.11; ÉBER 1961, 118; WELLMANN 1933, 155.

⁵² MÉREI 1980, 213-425. 264- 267.

⁵³ GALGÓCZI 1855, 339. Itt jegyzem meg, hogy a nevet, a gazdasági irodalomban szokott módon a végén y-nal írom. A hivatkozott 1855-ben megjelent munka címlapján i-vel, Galgóczy szerepel, így ha kifejezetten erre a műre utalok, meg kell tartanom ezt az írásmódot.

⁵⁴ SZENTIVÁNY 1943, 233–244; KAPOSÍ 2000, 112.

a világpiaci árakat, de a mennyiség növelésével és az örökös tartományok gyapjúigényének kielégítésével a magyarországi gyapjú általában kedvező piaci térben mozgott. A tartós konjunktúra kedvezett az amúgyis viszonylag kisebb beruházást igénylő juhtartás számára.⁵⁵ Ezekhez a kedvező piaci lehetőségekhez viszont csak azok a birtokok tudtak alkalmazkodni, amelyek vagy előzőleg a gabonakonjunktúra kihasználása révén tettek szert befektethető nyereségre, vagy a nemesítés felé tettek már megalapozó lépéseket. Ezek az uradalmak vállalkozhattak nemes, úgynevezett „selyemszőrű” juhok, azaz birkák beszerzésére, a hozzájuk értő pásztorok, a jórészt német eredetű „birkások” letelepítésére.⁵⁶ „*Állattenyésztésünk mezéjén alig talált egy ág is sikeresebb bevételre és eredményesebb elterjedésre hazánkban a finomabb, úgynevezett merino juhnál*” – így értékelték a juh-fajtaváltást 1855-ben.⁵⁷ A juh fajta változtatásával a finomabb, így akkor kelendőbb gyapjú termelése felé olyan lépést tettek az uradalmak, amely a konjunkturális lehetőségek kihasználására, kelendő árucikk termelése révén többletjövedelem szerzésére és mindezek alapján az igen költséges 19. századi jószágrendezések beruházásainak megtételére tette képessé őket. Megjegyzendő azonban, hogy a nemesített juh tenyésztése a majorsági gazdálkodásnak eleve inkább a modernizált változatába illik bele, hiszen ezek az értékes állatok már istállókat, takarmányozást és szakértelmet igényelnek. Tartásuk a puszták kiépítettségét, valamilyen szintű mesterséges takarmánytermesztést, korszerűbb rétgazdálkodást és szakemberek alkalmazását, mint előzményt a Parlagi juh tenyésztésével már csirájában megfigyelhettük Dunántúl szerte.

A merinó nyájak tartása könnyen illeszkedett a nagyrészt külterjesen gazdálkodó hatalmas birtokok szerkezetébe. A rosszabb minőségű legelőket és a birtok távolabbi pontjait is használhatóvá tették, és nagy tömegű juh már tekintélyes mennyiségű trágyát termelt, amivel a szántóföldi növénytermesztést segítette.

Jelentős juhszaporítás a trágyamennyiség szaporodásával alapvető okot szolgáltatott a szántógazdasággal való kapcsolat kialakulására,⁵⁸ ugyanis a trágyázás, a szalastakarmány szántón való termesztése, a lucernáskertek létrehozása, a vetések tipratása, a tarlólegeltetés és a tarlók vetésének (zabosbüköny) gyakorlata igazán fontos lépés az okszerű mezőgazdaság felé.

Ugyanakkor a merinó fajta igényesebb, gondosabb tartásmódja lényeges, elsősorban metodikai lépés az istállózó állattartás felé: példáján látható a megfelelő fajta –, a hozzáértő szakember kiválasztásának és a takarmányozás javításának nyereséggel mérhető hasznossága. Nem véletlen, hogy csak ekkor, a merinótenyésztés nagy felfutásának idején jut el a gazdaságokhoz a már az 1770-es években propagált lóhere- és lucernatermesztés,⁵⁹ először külön lucernáskertekben, majd a szántóföldön, akár a javított háromnyomásos gazdálkodás, akár a váltógazdálkodás keretében.

A jószágrendezést megalapozó jövedelmek az 1770-es évektől folyamatosan főként az állattenyésztésből származtak és az 1830-as évekig elsősorban az állattenyésztésbe is fektették azokat. A mezőföldi majorságok kiépítésének pénzalapjait egyébként általában a 18. század 40-es éveitől a hatalmas legelőterületeken folytatott szilaj állattartás jövedelmei teremtték meg vagy a birtokos saját kezelésében tartott, gyakrabban az árendába adott legelőkön.⁶⁰ A legelők bérbeadása évszázados gyakorlat volt; a nagybérlok mellett a környező falvak népe is így jutott nagyobb földterülethez.⁶¹ A nyugat felé irányuló marhakereskedelem egyik fontos pontja volt Székesfehérvár.⁶²

Míg birka szavunk már 1461-ben, tehát a fajtaváltással összefüggésben korán jelent meg az iratokban,⁶³ addig a merinó kifejezést 1828-ban, ebből a szempontból későn említik.⁶⁴ Magában ez a majd négyszáz éves eltérés is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy mindkettő a 18–19. század fordulója körül bekövetkező radikális fajtaváltáshoz szervesült.

A merinó szinonimájaként többször említett selyem birka, selyemjuh megjelenése az adatokban ráadásul két behozatali irányt jelölt az ibériai általánosan ismert és használt merinó vonalat, illetve a 17. század végén megjelenő Pádai juh (Ovis Catotis paduane), amely maga is bergámói spanyol keresztezés volt.⁶⁵

⁵⁵ GAÁL 1966, 493.

⁵⁶ HÓMAN – SZEKFÜ 1935. VII. 79.

⁵⁷ KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855, 443.

⁵⁸ KAPOSI 2000. 117.

⁵⁹ GAÁL 1966, 229.

⁶⁰ NAGY 1960, 93.

⁶¹ FARKAS 1968, 165; 1969, 126; 1981, 342; FÜGEDI 1953, 216, 223; PALÁDI-KOVÁCS 1979, 103; ZIMÁNYI 1961, 62.

⁶² Oláh Miklós fehérvári örkanonok leírását közli BALOGH 1903, 129; SINKOVITS 1977, 15; SZ. HORVÁTH 1977, 80; 1971a, 104; DEMETER 2010, 94–96.

⁶³ BENKŐ 1967, 305.

⁶⁴ BENKŐ 1970, 2, 901; PALÁDI-KOVÁCS 1993, 285.

⁶⁵ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 194.

Az Ibériai-félszigetről érkező döntő többség az észak-afrikai merinó vérvonallal való, már a mór hódítás alatti keresztezés eredménye volt (Brehm az eredetét sokkal előbb, Nyugat-Ázsiában találta meg)⁶⁶. A tenyésztési vonal megtartását 1760-ig a flamand posztóipar gyapjúigényének emelkedése miatt kiviteli tilalommal védte a spanyol király.⁶⁷ A spanyol birkakiviteli tilalom és a Habsburg Birodalomra vonatkozó, II. József által 1784-ben elrendelt gyapjúbehozatali tilalom között mindössze 24 év telt el. Ezalatt a juhtenyésztésről alkotott minden elképzelés megváltozott a Habsburg Birodalomban is. Itt és ekkor kezdődött a magyar juhtenyésztés fénykorának nevezhető évszázad: ekkor foglalt szinte kizárólagos helyet az uradalmi gazdálkodásban a mesék selyemszörű báránya.

Az 1773-as kezdőpontot Galgóczy Károlytól idézem. „*Mária Terézia volt az első, ki 1773-ban a Zágráb megye délnyugoti csúcsán fekvő mercopaili királyi majorba 325 darab merinó juhot hozatva, megkezdte birodalmában a juhnemesítést.*”⁶⁸ A magyar juhtenyésztés bölcsőjéül kiválasztott vidéknek ugyancsak Galgóczy nevezte „*a fejérvármegyei pusztaság*”-ot,⁶⁹ amely szerinte elsősorban a Mercopail-ból Budaörsre 1782-ben átköltöztetett páduai juhászat révén fejlődött. Galgóczy Mercopail tenyésztésének felszámolásából származtatta a Bécs melletti Mannersdorf juhászatát, amit később újabb spanyol vásárlásokkal fejlesztettek.⁷⁰

A Nyitra megyei Holicson megnyitott második királyi tenyészet 1803-tól a spanyol importot folytatta. Galgóczy szerint a birodalmi intézkedések tehát megalapozták a merinó irányú elterjesztését, az 1784-es posztóbehozatali tilalom pedig piacot teremtett a hazai gyapjúnak.⁷¹

Galgóczy szerint döntő jelentősége volt a tiltó rendelkezésnek a juhászat szerepének növekedésére, s egyben a nemesítés fontosságának felismerésére. Hiszen megnövekedett a birodalmon belül a posztógyárak gyapjúigénye, s egyben megnyílt a finom gyapjú előtt a kontinentális piac.

Az 1770-es évek végétől tehát jó minőségű tenyészállatok kerültek ki az udvari tenyészetekből, már a Mercopail-i mintából kapott Festetics Pál (Keszthely) és Chernel Dávid (Tömörd) uradalma.⁷²

A 19. század első éveiben újabb császári vásárlásokkal együtt magán kezdeményezésű spanyolországi behozatalt is jelzett a szakirodalom. Érdekesnek és nagy hatásúnak látszik Bernhard Petri juhtenyésztési életműve (kerttervezői munkáit Alföldy Gábor elemezte).⁷³ Lichtenstein herceg birtokigazgatójaként figyelt fel a nemesítés fontosságára, angliai tanulmányai és tapasztalatai alapján a tiszta beltenyészet gyakorlatát folytatta, tenyészanyagát 1803. évi kalandos spanyolországi útján szerezte be.⁷⁴ Saját nyáját telepített a Nagyoroszihoz tartozó Jásztelek pusztán⁷⁵, 1804-től pedig híres mintagazdaságot fejlesztett a Bécsújhely melletti Theresienfeldben.⁷⁶ Tenyésztői és gazdasági hatása a magyarországi nemesítések szempontjából vitathatatlan, a tenyészanyag eladása Theresienfeldben és Nagyorosziban is folyt, sőt utóbb elárúsító fiáikat is nyitott.⁷⁷

Petri tenyésztői munkájának csodálója és népszerűsítője volt Bartosságh József, bár az 1820–30-as években már erősen bírálta Petri gazdaságát, elsősorban a tenyészanyag drágasága miatt.⁷⁸

Bartosságh József gr. Nádasdy lepsényi uradalma morva származású bérlőjének, Nowotnyak gyakornokaként ismerte meg 1802–1804 között a mezőföldi uradalmak tenyészeteit. A vidéket „*a selem birka tenyésztés classicus földjének*” nevezte.⁷⁹ A Lepsényben töltött gyakornoki idő igen hasznos ismereteket, gyakorlatot és ismeretsegeket biztosított Bartosságh számára. Eleinte Nowotny kíséretében Lepsényből, majd másokkal részt vett a holicserinó tenyészet híres licitációin, ezek egyikén ismerte meg Petrit is. Később látogatója volt a Petri által szervezett Lichtenstein-birtok birka árverésének.⁸⁰ Fontos volt számára, hogy Nowotny több más uradalomban (többek között Tolna, Fejér, Pest és Győr megyékben) töltött be intézői, jószágkormányzói, vagy feles haszonbérlői funkciókat, így Bartosságh ezeket az alkalmazási formákat is megismerhette.⁸¹ A gyakornokság után maga is előbb Baranya és Tolna megyei uradalmakban bérlői, illetve kormányzó feladatokat látott el, majd országszerte különböző birtoko-

⁶⁶ BREHM 1929–1933, *Juhok*.

⁶⁷ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 195.

⁶⁸ GALGÓCZI 1855, 337.

⁶⁹ GALGÓCZI 1855, 338.

⁷⁰ GALGÓCZI 1855, 337.

⁷¹ PALÁDI-KOVÁCS 1993, 284; DITZ 1869, 266.

⁷² TAKÁTS 2014, 66.

⁷³ ALFÖLDY 2018; 2019.

⁷⁴ ALFÖLDY 2019, 20–32.

⁷⁵ BARTOSSÁGH 2014, 176.

⁷⁶ ALFÖLDY 2019, 35.

⁷⁷ BARTOSSÁGH 2014, 69–70, 176.

⁷⁸ BARTOSSÁGH 2014, 176.

⁷⁹ BARTOSSÁGH 2014, 34.

⁸⁰ BARTOSSÁGH 2014, 35–37, 177.

⁸¹ BARTOSSÁGH 2014, 37.

kon dolgozott. Escuriál és Negretti irányú nemesítésbe 1820-ban, Tolna megyei alkalmazásában kezdett, amikor az Apponyi birtok jószágkormányzója volt.⁸² Még ebben az évtizedben országos tanulmányutat tett gyapjűminták beszerzésére.⁸³

1822-es tanulmányútján a dégi Festetics uradalomban látottak leírását a következő évben közölte. Kiemelte „a Festetics Antal úr pusztái alkotta nagyszerű birtoktestet, amely búszezer és több ott élő nemesített birka miatt, valamint építészeti és kulturális kiválósága révén egyaránt említésre érdemes”.⁸⁴ Bartosságh Józsefet Wenzel Gusztáv 1887-ben jeles gazdasági szaktekintélyek közé sorolta.⁸⁵

Bartosságh fantasztikus mennyiségű szakcikket publikált elsősorban kedvenc témájáról, a finomgyapjas juhok tenyésztéséről, és a magyarországi viszonyokra való alkalmazásáról.⁸⁶ Számtalan uradalmat látogatott meg, leírásai – így a dégi uradalom és kastélypark esetében is – forrásértékű adatokat tartalmaznak, Alföldy Gábor pl. ennek alapján tudta bizonyítani, hogy a kastélypark kialakításában döntő szerepe volt Petrinek.⁸⁷

Bartosságh József tevékenysége életének több szakaszában kötődött a Mezőföldre. Az uradalmak birkás bérlőiről is említést tett, s ő maga is kiemelte mezőföldi sikereiket: „Az árendásokkal győtt be a német birka ezereknél, melyek nemesítéséhez spanyol kosok által dicső Mária Thereszia uralkodása alatt az Udvar alkalmatosságot adott, és az árendások, kiválteppen Fejér vármegyék [sic!] térs pusztáiban igenis használtak. Ezt látván a földesurak utána iparkodtak.”⁸⁸ Az idézett részben az árendások a magukkal hozott „nevezetes summa pénz”, a tudás és szorgalom, valamint nem utolsósorban a gazdaság személyes irányítása miatt voltak sikeresek, és adtak mintát a földesuraknak. A szerző az írásműben többször szólt a mezőföldre, a fejlesztésben élen járó földesurakról (Lilien József, Festetics Antal, Czindery László, Csapó Dániel) és az Esterházy, a Viczay, a Nádasdy családról.

Az árendások között természetesen nagy tisztelettel említette Nowotnyt, aki mellett csupán az enyingi uradalommal is kapcsolatban állókról, Holtzmeisterről és Polimpergerről szólt.⁸⁹

A többségében német eredetű, birkatenyésztésből meggazdagodott birkások, birkás mesterek még a 20. század elején is foglalkoztatták az irodalmat. Hermann Ottó 1909-es művében foglalkozott a kérdéssel: „németek nemességet is nyertek és teljesen megmagyarosodtak, s nem egy közülük vármegyénk közéletében előkelő szerepet játszott, köztisztviselőként szolgált.”⁹⁰ Hattyúffy Dezső a Turul hasábjain 1907-ben vitába keveredett Roditzky Jenővel (egyébként Bartosságh József unokája) a birkás bérlők nemességét illetően. Hattyúffy Fejér megyei birtokosként Roditzkyvel ellentétben megkérdőjelezte, hogy a birkás nemesek a 18. század végi birkás mesterektől származtak volna.⁹¹ Polimperger esete mindenestre Roditzky álláspontját erősíti és jelzi, hogy a 20. század elejére már elfelejtődött az a tény, hogy a híressé vált bérlő családok jelentős vagyont felhalmozó ősei esetleg már betelepedésükkor is nemesek lehettek. A 19. századi uradalmi adatok birkás néven az uradalmi szolgálatba szegődött kevésbé szerencsés juhász számadók leszármazottait tartották számon.

Forrásaink megegyeznek abban, hogy a birkás bérlők gazdasági sikereiben nagy szerepet játszott az, hogy a 18. század végéig még nagyon olcsón jutottak hozzá nagy legelőterületekhez. Galgóczy Károly így írt: „Ezek az ún. birkások, pusztamesterek – schaefer, pusztan-meister – igen olcsóért jutottak itt földre, mert az azon időben csaknem teljesen sivatag volt, itt a magokkal hozott pénzből olcsó szerű majorokat építvén, a szinte Németországból velők jött nyájakból nagyszerű juhászokat állítottak fel.”⁹² Ditz is felhívta a figyelmet arra, hogy a székesfehérvári központtal működő bérlők „a roppant legelőterületeket potom áron árendálták ki.”⁹³

Galgóczy a „velők hozott nyáj” jelentőségét abban látta, hogy a birkás bérlőkkel még otthon nemesített nyájak érkeztek. Ebből kiindulva vezette le a nemesítés folyamatát: a már nemesített nyájat a hazai válogatott anyákkal szaporítják, bérlik az itteni birtokosok nyájait és nemesítik, rendszeresen adnak el nemesített kosokat. Ilyen értelemben említette Holtzmeister enyingi bérletét is: hiszen a bérlő nemesített állományt adott vissza.⁹⁴

Az iratanyagból látható, hogy még az 1970-es évekig is követhetők bizonyos birkás dinasztiák. Menyhárt Antal és testvére Dombrádi Lajosné az 1970-es években emlékeztek arra, hogy ősük a ciszterci rend előszállási uradalmába érkezett juhásznak. „Az apám apja is juhász volt, meg az anyám apja is (anyai ágon a család Schaefer), az öregapám apja

⁸² PÁLMÁNY 1987, 131.

⁸³ TAKÁTS 2014, 9–10.

⁸⁴ Közli és fordítja ALFÖLDY 2019, 10.

⁸⁵ WENCZEL 1887, 415.

⁸⁶ PÁLMÁNY 1987, 132.

⁸⁷ ALFÖLDY 2019, 13.

⁸⁸ BARTOSSÁGH 2014, 66.

⁸⁹ BARTOSSÁGH 2014, 35, 66.

⁹⁰ HERMANN 1909, 334.

⁹¹ HATTYÚFFY 1907, 89–90.

⁹² GALGÓCZI 1855, 338.

⁹³ DITZ 1869, 267.

⁹⁴ GALGÓCZI 1855, 338, 344.

is juhász volt.”⁹⁵ (3. ábra) Jellemző volt rájuk a foglalkozási endogámia, ami nyelvi, vallási, kulturális okokból is táplálkozott, általánossá válását az uradalmak szegődttetési rendszere és a Szent Mihály nap együttes ünneplése, pl. a fehervári lakozások határozottan elősegítették.

A német birkás dinasztiákban megőrzött családi történetek alapján is megkülönböztethető a saját állatállománnyal betelepedők két nagy csoportja: a 18. század közepén érkezőké, és a 19. század elején érkezőké. Utóbbiakat már az uradalmak kifejezetten a birkanemesítés céljából hívták be. Az első csoportba példaként sorolhatjuk a Reiter családot,⁹⁶ amelynek képviselője Szabadbattyánban jelentős területet bérelt. A második csoport példaként a Czettli családot említem. Czettli Ferenc arra emlékezett 1971-ben, hogy ükapja Elzász-Lotaringiából selyemgyapjas birkákkal együtt telepedett le Apponyi Sándor uradalma Alsó-Rácegres pusztáján az 1820–30-as években. A hétezeres juhállomány mellett számadóként 6 juhászlegényt tartott.⁹⁷ A családi történet előzménye kiegészíthető az enyingi uradalom adataiból, hiszen már az 1809. évi zsoldtabellában egyszerre három számadót találunk, még németesen írva Zettl néven. Mindhárman, Johann, Joseph és Anton egy-egy birkásmajor élén, Tisztavízen, Fürgeden és Mezőkomáromban szolgáltak.⁹⁸

A gazdasági irodalom fontos témája volt szinte az egész 19. század folyamán az, hogy a merinó tenyésztés irányon belül melyik változatot válasszák.

A selyem birka fajtacsoporthoz később általában merinóként emlegetett különböző fajták tartoztak. Ezek az új ágazatok különböző korú ibériai vagy itáliai behozatalokkal, különböző helyi állományra telepítve alakultak ki. A különböző neveken futó átkezesztések erdejéből most csak a Németországban és a Habsburg Birodalomban leggyakrabban és legeredményesebben tartott Elektorál és a Negretti fajtát emelem ki.

Az Elektorál neve is mutatja – az eredeti Escuriál név helyett a szász választófejedelemről lévén később elnevezve –, hogy hozzánk elsősorban a német birkásokkal érkezett, illetve a későbbi szászországi, sziléziai és holicai vásárlásokkal alakult tovább. Ennél a leglényegesebb felfigyelni arra, hogy az egyoldalúan a gyapjú finomítása érdekében folytatott tenyésztés itt okozott először károkat, a túltenyésztettség jelei itt jelentek meg.

A Negretti irány, nevében Negretti spanyol grófot megidézve, a Habsburg Birodalomban folytatott újabb spanyol vásárlások révén alakult ki, alapjául Leon tartományból származó tenyészanyag szolgált.⁹⁹ Neve azért többször Leoneserként fordul elő.

A kettő átkezesztése a 19. század 30–40-es éveiben fontos program lett. Az új típus, az Elektorál-Negretti az utóbbiak szilárdabb testalkatát egyesítette az Elektorál gyapjúfinomságával, kiküszöbölve a birka ráncosságát és a gyapjú sárga zsirosságát.¹⁰⁰

Bartosságh József jól érzékeltette leírásában, hogy ádáz viták dúltak a fajtahasználat, a tenyésztés irányának meghatározása ügyében: „Füstöl az ember feje hatsak a birkatartásról szóló könyvek nevezettjeit az új században tsupán csak német nyelvben megtekénti...” Sőt azt is felvetette, hogy ha valaki minden évben azonos tenyésztetből vásárol kosokat, nem biztos, hogy ugyanazt a típust kapja.¹⁰¹ Mintha itt egy kis oldalvágásról lenne szó Petri felé, hiszen kifejezetten a híres tenyésztő két gazdaságát említette: Theresienfeldet és Nagyoroszt. Petri a Guadeloup-i és a Paulaner fajták tenyésztése mellett is érvelt.¹⁰² Bartosságh írásában utalt az Elektorál túltenyésztettségére, szerinte a fajta „nem több, mint egy dilettánsi ugyantsak drága játék.”¹⁰³

Galgóczy Károly az 1822-es adatok alapján igen részletesen felsorolta és leírta a tenyészteket és megpróbálta azokat besorolni néhány kategóriába. „A buda-örsi nyáj a spanyol negretti fajtából való volt, hanem ennek két különböző főtörzsei az infantandók s a guadeloupok mindegyike képviselve volt ebben; később innen leoneserek, Szászországból pedig főképp az escuriál fajhoz tartozók kerültek hozzánk, és pedig legtöbb az elektorál fajból Gadegast híres juhászatából, aztán jöttek a franczia ramboillet nyájából.”¹⁰⁴

Galgóczy leírása igen érzékenyen jelezte, már tehát az 1822-es adatokból, hogy a nemesítési irányokban mutatkoztak negatív jelenségek és azok leküzdésére irányuló kísérletek. Bognár József Győr megyei gazdaságában már küzdöttek az Elektorál (Galgóczy az Escuriál nevet használta) korcsosulása ellen. A magyaróvári főhercegi uradalom legrégebbi tenyészteiben már leálltak a beltenyésztettel: „már máshonnan hozott kosokkal is kereszteztetett.”

⁹⁵ GÉMES 1977, 176; DEMETER – LUKÁCS 1980, 39–41.

⁹⁶ GÉMES 1977, 180.

⁹⁷ GÉMES 1977, 174–176; LUKÁCS 2012, 118, 121.

⁹⁸ MOL FML BUI 1. 1808, 1809, 1810. Juhászati zsoldtabellák.

⁹⁹ BREHM 1929–1933.

¹⁰⁰ BREHM 1929–1933.

¹⁰¹ BARTOSSÁGH 2014, 176.

¹⁰² TAKÁTS 2014, 176.

¹⁰³ BARTOSSÁGH 2014, 75.

¹⁰⁴ GALGÓCZI 1955, 341–342.

Ugyanezen uradalom Féltorony majorban tartott szász Elektorál faj anyanyáját istállón, míg ivadékaikat Farkaskúton legelőn tartották. Ez utóbbit keresztezték, ennek gyapjútermését „a legfinomabb eredeti szász elektorál gyapjával egyáron adhatta el.”¹⁰⁵

Nagyon korán felismerhető volt tehát a baj, a nagy többség azonban – felülve a 19. század nagy részét átfogó gyapjúkonjunktúra felhajtó erejére – gőzerővel folytatta az Elektorál-Negretti nemesítést.

Néhány kivétel azonban akadt. Az 1819-ben felállított tizenegyezer holdas alcsúti főhercegi uradalom szakemberei már aggályosnak tartották a finomgyapjas fajták egyoldalú nemesítését. A gazdaságot 1840-ben meglátogató Magyar Gazdasági Egyesület küldöttsége előtt nagyon is érthetőek ezek az elvek, hiszen „a’ legfinomabb gyapjút ritkán fizeti meg a’ kereskedő kellő arányban”¹⁰⁶. Ezért a juhászatot eleve az Infantandó fajtára támaszkodó helyi nemesítésű állománnyal a megfelelő, a juhok testmagasságára, és a bunda tömörségére is figyelő szelekcióval állították fel.¹⁰⁷

2.1. A juhtenyésztés, valamint a gyapjűvásárok mezőföldi központjai és a mesebeli juhászceh

Fényes Elek 1835-ben már a tiszta merinó nemesítés fázisairól is hírt adott: „Legfontosabb és legkiterjedtebb ága mindazonáltal a baromtartásnak a’ juhtenyésztés, melynek már régóra fő jésze volt Fejér Vármegye. Azonban azelőtt a juhok nagyrészt magyar fajból valának: de már most ezek többnyire megnemesítették; sőt egészen tiszta merino vagy elektorális nyájuk is állítottak fel.”¹⁰⁸

Eddig idézett forrásaink megegyeznek abban, hogy a juhnemesítés fontos területeként tekintettek a Mezőföldre és tágabb, töröktől visszafoglalt körzetére. Ezt a területet éppen a nemesítés szempontjából igazából nem lehet Fejér megyére szűkíteni (már csak azért sem, mert lényegében a mai megyebeosztás 1950-ben alakult ki, tárgyalt korszakunkban néhány kiemelt tenyészet, pl. Enying és Dég is Veszprém megyéhez tartozott). A korabeli források ezt a szűkítést többször megtették, összekapcsolva a gondolatot Székesfehérvár vásári, gyapjúkereskedelmi és posztófeldolgozó központi szerepének kidomborításával.¹⁰⁹

„A 18-dik Századnak mint egy közepén a juhok tenyésztése kivált Fejér Vármegyében kezdődött: ezeknek becse a mostani 19-dik Század elein a’ legmagasabb értelemre hozattatott, s még most is különös indulattal a Pusztákat bírók, Ménesseiket, Guláikat megsemmisítve, Juhokkal terbelik áldott Telekeiket.”¹¹⁰ Szerzőnk, az M betűjellel aláírva dolgozatát, 1817-es cikkében a juhok nemesítését támogatta, de a juhok számának a többi állat tartásának rovására véghezvitt szaporítását (valamint az idegen árendások beengedését) elítélte.

Magda Pál Fejér vármegyéről ír: „Szép legelői lévén mindenütt a Vmegyének, jó lovakat nevel, kivált a juh tartás nagy dívatjában van, s nagy bétben tartattanak a’ Fejérvári kosok, és ezért más Vmegyébe is eladattatnak.”¹¹¹

Székesfehérvár mégsem elsősorban tenyészállatairól volt a korszakban híres, hiszen a városi földszűke miatt, és az ezzel kapcsolatos állandó rendészeti problémák miatt, 1801 után a magisztrátus saját területén tiltani kezdte a juhtartást.¹¹²

Sokkal inkább híressé vált állatvásáraitól, a gyapjúkereskedelemben betöltött szerepéről, sőt a gyapjűfeldolgozásban is szerepet játszott.

Korai és egyedülálló adatot közölt Petri 1812-es, eredetileg anonim, később Bartosságh által azonosítható leírásában: dunántúli utazásának egyik céljaként a fehérvári állat- és gyapjűvásár meglátogatását tűzhette ki. Alföldy Gábor hívta arra fel a figyelmet, hogy későbbi könyvében Petri a fehérvári gyapjűvásár jelentőségét emelte ki.¹¹³

A gyapjű árucseréjére kifejezetten a csapó céh 1700-ban kihirdetett céhlevele utal. Természetesen a csapók, mint gyapjű alapanyagból szűrposztót előállítók szempontjából említi és tiltja meg a dirib-darab gyapjű megvásárlását.¹¹⁴

¹⁰⁵ GALGÓCZI 1855, 342–349.

¹⁰⁶ TÖRÖK 1841, 104.

¹⁰⁷ TÖRÖK 1841, 103–108.

¹⁰⁸ FÉNYES 1836.

¹⁰⁹ DEMETER 2019, 131.

¹¹⁰ M 1817, 34–39.

¹¹¹ MAGDA 1988, 34.

¹¹² KÁLLAY 1968, 117.

¹¹³ ALFÖLDY 2019, 38. Hálásan köszönöm ezt a megfigyelést, hiszen Székesfehérvár esetében sok forrás szól az állatvásárok jelentőségéről, de a gyapjűt illetően ilyen kutatás nem történt.

¹¹⁴ LUKÁCS 2019, 111.

A 18. század végén a gyapjúfeldolgozással Székesfehérváron 36 csapó és 11 posztós foglalkozott,¹¹⁵ 1784-ben 35, 1868-ban 28 csapót tartottak számon a városban.¹¹⁶

A fehérvári posztósok igen erőteljesen védték érdeküket külső posztó behozatala,¹¹⁷ vagy 1766-ban a posztómanufaktúra működése ellen. Ellenállásuk miatt bukott meg Berfl János kísérlete az 1760-as évek végére: ennek alapítását nem, de működését néhány éven belül sikerült megakadályozni.¹¹⁸ Minden más Mária Terézia rendelkezéséből kezdeményezett manufaktúra városi támogatását is megtagadták.¹¹⁹

A városi magisztrátus a Helytartótanács felhívására 1818-ban összeállította a városban gyakorolt iparágak listáját. A gyapjúfeldolgozással foglalkozók között posztósok, kalaposok és csapók kézműiparát említi az összeállítás. Mindegyiknél leszögezik azonban, hogy „csak nyomorognak”, hiszen a gyapjú nagyon drága, mind külföldre megy, a fonók maguk is külföldre mentek és nincsen kallómalom. A csapókkal kapcsolatban, akik a durvább gyapjút dolgozták fel, megjegyzik, hogy „a magyar juhok igen megfogytak”.¹²⁰

A posztósok és pokrócosok szaporodásáról Fényes Elek ad számot: 1851-ben a 90-et is meghaladta a számuk.¹²¹ Fényes 1847-es munkájában említette már a kallómalmot,¹²² amely a gyapjuszövet nedves állapotban való tömörítésére és tisztítására szolgált, és az előző század végén még a csapó cég tulajdonában volt.¹²³ Forrásaink alapján elkülöníthetők a posztósok, illetve a csapók és szűrszabók: a posztósok elsősorban németek, valószínűleg a morva textiliparból jöttek ide, míg a többiek nagyrészt magyar nevűek voltak.¹²⁴

Fehérvári kereskedők vásárolták fel a Mezőföldön termelt uradalmi gyapjú jó részét, s közvetítették azt általában Bécs felé. 1845-ben is csak Tschida János és Ybl Miklós kereskedők tudtak jelentős mennyiségű gyapjút raktározni házuknál,¹²⁵ ugyanők vásároltak bizományba (nagykereskedőházak számára) gyapjút az enyingi uradalomtól a vasútépítés előtt.¹²⁶

Sok forrás használja azt az adatot, miszerint létezett volna Székesfehérváron a mezőföldi juhászoknak céhszervezete.¹²⁷ Létezésére azonban semmiféle közvetlen egykorú írásos adat nincs, számos irodalmi adat azonban utal rá. A Szent István Király Múzeum céhes anyagában egy sokáig céhlevélnek tartott, 1745-ből datált iratpár található magyar és német nyelven.¹²⁸ Gémes Balázs és Szendrei Eszter tagadta a céh létezését,¹²⁹ az iratot a mosoni juhász céhlevél egyszerű másolatának tartották, ráadásul anélkül, hogy abban Fehérvár neve, vagy az aktuális dátum szerepelt volna, s ellátták volna a kihirdetési záradékkal. Károly János is felfigyelt arra, hogy a céhlevélnek tartott iratról nem bizonyítható, hogy a megyei közgyűlésen kihirdették volna.¹³⁰

Ha adataink a szabályszerű céhes társaság meglétét nem is igazolják, a juhászok évente megismétlődő ünnepét viszont igen.¹³¹ Sőt, bár hagyományosan Székesfehérvár volt a mezőföldi juhászat központja, ilyen Szent Mihály napi ünnepek Simontornyan és Móron is voltak, erre még a 20. században élt idősebb juhászok is emlékeztek.¹³² A juhászceh említésekor is makacs hagyományról volt szó, hiszen csak emléke létezett már a 19. század közepén, mégis Galgóczy, Ditz mellett sokan említették, sőt a 20. század elején Hermann Ottót is foglalkoztatta.

A céhhagyományt és a juhászok fehérvári lakozását írta le Prónay Gábor 1855-ben: „Az úgy nevezett juhász gazdákon a' jobb életmód szemlélhető. Ezek több fizetést is kapnak, miután nekik kell többnyire a bojtárokat is fizetni, kik a' nyáj szerint fogadtatván fel, némely juhász gazdánál számosabban vannak. Léteznek gazdaságok, hol a' juhászok rendes fizetésükön kívül gyapjú részletet is kapnak, sőt némelyiküknek még a' nyájban is van része. Az ily juhász gazdák, kiket birkásoknak hívnak tehetős emberek, néha egész pusztát bérelnék ki magoknak, s nagy juhtenyésztést folytatnak. Túl a' Dunán, Székesfehérvár környékén egész céhe van a juhászoknak. Ezek az év őszi szakában bemennek Székesfehérvárra, s ott pohár és vihar közt több napokat töltenek, hogy ez alatt a' környékben valahol szolgálatot nyerhessenek.”¹³³ Prónay 19. század közepén született leírása tehát

¹¹⁵ VARGA 1968, 165–166.

¹¹⁶ LUKÁCS 1988, 19.

¹¹⁷ KÁLLAY 1971b, 359.

¹¹⁸ KÁLLAY 1971b, 326–327.

¹¹⁹ KÁLLAY 1988, 148.

¹²⁰ KÁLLAY 1988, 149–150.

¹²¹ FÉNYES 1851, I.

¹²² FÉNYES 1847, I. 35.

¹²³ LUKÁCS 2007, 86.

¹²⁴ LUKÁCS 2007, 86.

¹²⁵ KÁLLAY 1968, 159.

¹²⁶ DEMETER 2013, 303–304.

¹²⁷ GALGÓCZI 1855, 338; KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855, 444; KÁROLY 1896. I. 539; HERMAN 1909, 253; HEGYI 1978, 146–148.

¹²⁸ SZIKM Népérajzi Gyűjtemény, céhes anyag, F-128; Közli: ÉRI – NAGY – NAGYBÁKAY 1975. II. 377.

¹²⁹ GÉMES 1977, 190; SZENDREI 2005.

¹³⁰ KÁROLY 1896. I. 539.

¹³¹ M 1817, 38; NAGY 1818, 78.

¹³² Menyhárt Antal ill. Dobrádi Lajosné, alapi lakosok közlése, 1979. (Saját gyűjtés.)

¹³³ PRÓNAY 1855, 18.

magyarázatot ad a névhasználat változására, hiszen ekkor már az uradalmak konvenciók birkás számadóiról szól, akik vezető beosztásukkal kiemelkednek a rangsorból. Fehérvári évi találkozásuknak a mulatozás mellett fontos motívuma a szegődés: az új egész éves foglalkoztatási hely megtalálása.

Fontos motívum a juhászok zászlaja alatt kifejezetten nekik szolgáltatott szentmise a felsővárosi Szent Sebestyén templomban, amelyet azóta hagyományosan ma is juhásztemplomként emlegetünk. Károly János ezt a szempontot is figyelembe vette. A templomban „őket a plébános a három papi misével és prédikációval várta. Az Offertorium bőséges volt. Öt forintos bankók, régi ezüst tallérok találkoztak a tálcán, egy forintnál, vagy Szent Máriás buszánál még a gyerekek sem adtak kevesebbet az Úr oltárára. A szent mise alatt ott álltak az oltár előtt zászlóval rendesen ugyanazon családokból való legény tartotta, jobbról-balról számadók vastag viaszgyertyát égelve. Mise után betűzték a zászlót a helyére, s jövő Szent Mihályig nem nyúlt abhoz senki. És ezzel eleget tettek őseik hagyományainak a lelkiekre nézve.”¹³⁴

A harmadik fontos motívum a városé: a háromnapos fehérvári tartózkodás alatt a Szent Mihály nap hetében tartott hetivásáron szerezték be egész évi iparcikkigényüket, és fogyasztottak a Vásártér környéki vendéglőkben, a Bárány, a Korona, a Csillag és az Arany Sas volt a juhászok lakozásának hagyományos színhelye. A lakozások, dombórozások körül elszabadult indulatok közben a városi vendéglősök, iparosok és kereskedők érdekének képviselőiben a városi magisztrátus Fejér megye hatóságai ellenében is a juhászünnep megtartása mellett állt ki. Rendészeti szempontok azonban már megjelentek, számos városi tiltás igyekezett a bajoknak elejét venni: 1808-ban eltiltották a pásztorokat a török viselésétől, 1821-ben előre elszedték botjaikat.¹³⁵ Szendrei Eszter ezzel kapcsolatosan vetette fel, hogy a juhászok tömeges fehérvári megjelenése és az elhíresült rendbontások megakadályozására történt volna kísérlet már a 18. század közepén arra, hogy a minták alapján a céhszervezetet létrehozzák.¹³⁶ Hasonló indokok miatt jelenik meg a céhszervezet Ditz leírásában: „Székesfehérvár volt e német juhászok, vagy másképpen pusztamesteriek központja, kik sajátos czéhbé egyesültek s Szent Mihálykor évenként itt tartották közgyűléseiket. Céljuk a fegyelem és rend fenntartása volt a pásztorok között, s általában a juhtenyésztés emelése.”¹³⁷

A vita az 1830-as években fajult el, a megye 1837-ben eltiltotta a juhászok fehérvári lakozását. A megyei tiltásnak azonban foganatja nem lett, ezért 1839-ben fegyveres őrökkel blokádnak alá vonta a várost, a mulatozást azonban a juhászok a környező falvakban megtartották. Így a város joggal hivatkozott a mesteremberek és fogadósok érdekére, de még a juhászok szabadságjogait is emlegették, amikor a tiltás megszüntetését kérték.¹³⁸ Az ünnepségek 1839 után városi rendfenntartással folytak.¹³⁹

Nem véletlen tehát, hogy a fehérvári Szent Mihály napi lakozással kapcsolatban a dombórozás, és főként ennek elítélése lett a vezető hír már a 19. században.¹⁴⁰ Údító kivételként említhetem Fekete János írását, amellyel a Pesti Divatlap 1844-ben elkezdte a népismereti rovatot. Fekete pásztoróraként, vagy lagziként említette a fehérvári Szent Mihály napi juhászünnepet. A templomi szertartás után a juhászok szörnyű kolompolással, „mellyet a pusztai kosok nyakába vásároltak” értek a vigalom helyére, az ebéd után „néhány pint urhidaival” vezették be a táncot.¹⁴¹

A 20. századi helytörténeti irodalom a juhászok hagyományos ünnepét, mint múltbeli jelenséget emlegette, de már nem szólt a céhes hagyományról.¹⁴²

Az enyingi uradalmi iratai is utalnak arra, hogy ez a juhászhagyomány és ünnep létezett. 1835-ben a dombóvári járás főbírája a megyei közgyűlés tiltását továbbítja Felsőnyékre: a juhászok „Szent Mihály napján össze csoportozni, dombórozni és szegődni ne bátorodjanak”.¹⁴³ Fontos megfigyelnünk, hogy ez a tiltás visszatükrözi a környező megyék együttes állásfoglalását arról, hogy véget kell vetni a fehérvári juhászbúcsúnak. Ennek ellenére a szegődés helye, ha jelentkező nem akadt, még az 1860-as években is Székesfehérváron volt.¹⁴⁴ Ehhez igazította az uradalom is munkarendjét. 1861-ben „bevett általános szokásként” közlik, hogy a juhászok Szent Mihály napkor 3 napra eltávoznak, „mely idő leteltéig a béreseik által őriztetnek a juhok”.¹⁴⁵ 1869-re olyan legényhiány alakult ki, hogy a szegődtetőnek tanácsos volt időben érkezni Fehérvárra „ne hogy elkéssék, miután kapós a legény cselédség.”¹⁴⁶

¹³⁴ KÁROLY 1898. II. 214.

¹³⁵ SZFV Városi Levéltár, tanácsülési jegyzőkönyvek, 1808. augusztus 18.; 1821. szeptember 28.

¹³⁶ SZENDREI 2005, 215–216.

¹³⁷ DITZ 1869, 267.

¹³⁸ SZMJVL tanácsülési jegyzőkönyvek, 1937. szeptember 11.; 1839. január 18.; április 5.; szeptember 14.

¹³⁹ GÉMES 1977, 183–190.

¹⁴⁰ NAGY 1818, 71–78; M 1817.

¹⁴¹ FEKETE 1844, 367–372.

¹⁴² LÁNG 1926, 34.

¹⁴³ MOL FML BUI 14.1835. Levelezőkönyv.

¹⁴⁴ MOL FML BUI 17.1862. Farkas I. körirata.

¹⁴⁵ MOL FML BUI 16.1861. Farkas I. a főkormányznak.

¹⁴⁶ MOL FML BUI 18.1868. Farkas I. körirata.

2.2. A merinó fajtaváltás folyamatával összefüggő újítások az enyingi gazdaságban: új építmények, tartási technológiák

1801-től kezdve folyamatosan építették a birkamajorokat. Ekkor épült a tisztavízi pusztán egy 119 öles birkaakol téglából, náddal fedve és birkás lakás istállóval, 1805-ben épült a mezőkomáromi, amit 1822-ben egy harmadik szárnyal ki kellett bővíteni. 1809-ben a pátai gulyaállás helyén egy 100 öles akol épült, melynek egyik szárnya volt a birkás lakás, 1821-ben a Tükrös-majori akol épült Horhi pusztán. Ezek mellett nyilván régebben épült a már 1823-ban dűledező akol és birkás lakás Fürgeden illetve Faluhidvégen.¹⁴⁷ Egy másik, 1847-re datálható (eredetileg keltezetlen és töredékes) leírás szerint már 12 juhmajor létezett. Az imént említetteken kívül volt juhistálló: Kustyánban, Óhodoson, Újhodoson, Pélen, Szélesen, Korlátban és Potalban. Az újonnan építettek közül az újhodosi volt a legnagyobb. A juhaklok területe ekkor összesen 3 746 négyszöglet tett ki. Ez az akkori számítás szerint bőségesen elegendő volt az akkori juhszámhoz (20 256 darab), sőt még szaporításra is lehetett gondolni.¹⁴⁸ Az 1823-as uradalomleírás még külön kiemelendőnek tartja, hogy Pátán „német pópista” a számadó „kövér szép selyemszőrű birkákról” ad számot.¹⁴⁹ A század elején a „birka inspektor” lakása Mezőkomáromban volt, ám az 1818-ban leégett. Építettek helyébe új házat, de addigra már csak „birka ispán” lakott Mezőkomáromban (4–5. ábra).¹⁵⁰

Az enyingi uradalomban 1823-ban már a birkamajorok mellett rendre 12–32 holdas lucernáskertek voltak, összesen 106 holdon.¹⁵¹

Végignézve az 1810-es évekbeli zsoldtabellákon szereplő neveket,¹⁵² döntő többségük német név, s azokat a német nyelvű számadásokon természetesen németesen is írják. 1809-ben az enyingi számadó Joseph Hosong, a tisztavízi Anton Zettl, a mezőkomáromi Johann Zettl és a fürgedi Joseph Zanner. A zsoldlista végén általában a számadó felesége szerepel, mint akit a családtalan juhászlegények ellátásáért fizet az uradalom. A férj és a feleség készpénzjövödelmének aránya 200:30. A juhászlegények között sok a Koller, Wentz és Wagner; ha magyar legényről van szó a nevet magyarosan írják, még ha német hangzású is, pl. Szántó Mihály, Heiser János. A legények a számadó bérének alig több, mint felét kapják, a bojtárok pedig a legények bérének a felét. A számadók, bár nem egyforma nagyságú sereg tartozott hozzájuk (3 legény 3 bojtár ill. 5 legény 5 bojtár, s ennek megfelelően a nyájak száma is így változott) teljesen egyforma bért kaptak: 200 Ft készpénzt, gabonát, sót, húst, takarmányt, bort, fát, marhatartást és földet. A legények és bojtárok földet természetesen nem kaptak, a tartásukra szolgáló természetbeniekkel pedig a számadóné gazdálkodott. Az 1810–11-es zsoldlista magasabb összegekkel számol, de az arányok ugyanazok maradnak. A birkások hierarchiája lényegében 1812–13-ban sem változott, csak föléjük helyezték a „birka inspektorságot”,¹⁵³ azzal a Joseph Meringerrel az élen, aki a leégett inspektor lakásban lakott. Ugyanakkor a devalváció hatására a birkásbéreket visszaállították az 1810 előtti mértékre: a számadók készpénzbére ismét 200 Ft lett a birkainspektor 500 Ft-ja mellett. Az inspektor, írnoke és mindenese együtt alig kapott kevesebbet, mint 3 számadó. A számadóné körül valami visszaélésre derülhetett fény, mert főzőasszonynak már más nevűeket alkalmaztak. A juhászati személyzet bérének készpénz része ekkor 4 110 Ft volt.

Az 1811-es év egész juhászati elszámolását ismerjük.¹⁵⁴ Joseph Meringer birkainspektorként készítette a kimutatásokat 1811. május 30-án. A téli gyapjú nyírása utáni juhlétszámról és a gyapjútermésről. A birkákat Enyingen, Mezőkomáromban, illetve Tisztavíz és Fürged pusztákon tartották. Kor- és nem szerinti nyájak legeltek: Mezőkomáromban öreg- és tenyészkosok, anyák és az idei bárányok, Enyingen és Tisztavízen anyák, idei bárányok és ürök, Fürgeden anyák, kosok és ürök. Összesen a kimutatás 18 482 juhról ad számot. Megfigyelhetjük, hogy a számadás osztályozás után készült, az idei anyákat és az idén kiherélt üröket külön tartották: Enyingen, Tisztavízen az elsőfű anyákat, Fürgeden pedig az üröket (6–700-as nyájakban). Ebből az adatsorból az is látható, hogy szigorú volt az osztályozás. Bárányként sorolták be a télen született bárányokat, ezeket mindenütt az anyanyájuk mellett, de már külön csoportban tartották. Az ezévi gyapjú eladásából 247 640 Ft, a tenyészállatok és mustrák eladásából 62 100 Ft, tehát összesen 309 740 Ft bevételük volt. Kiadásuk a gyapjú mosás utáni súlyvesztéséből, a kezelő személyzet készpénzbéréből és konvenciójának értékéből, a juhászati épületek és felszerelések javítási költségeiből, és a birkák által elfogyasztott takarmány értékéből adódott és összesen 108 191 Ft 21 krajcárt tett ki. A tiszta nyereségnek tehát 201 548 Ft 39 krajcárt tekinthetünk.

¹⁴⁷ MOL FML BUI 3.1823. Uradalomleírás.

¹⁴⁸ MOL FML BUI 21. 1847. Uradalomleírás.

¹⁴⁹ MOL FML BUI 3. 1823. Uradalomleírás.

¹⁵⁰ MOL FML BUI 3. 1823. Uradalomleírás.

¹⁵¹ MOL FML BUI 3. 1823. Uradalomleírás.

¹⁵² MOL FML BUI 1. 1808–1809, 1809–1810, 1810–1811. Juhászati zsoldtabellák.

¹⁵³ MOL P 1321. 10. csomó. 1812–13. Juhászati zsoldtabellák.

¹⁵⁴ MOL P 1328. 3. csomó. 1811. Éves juhászati kivonatok.

Az osztályozásnál már az 1810-es években fontos szempontnak tartották azt, hogy mennyi takarmány várható, mennyi állatot tudnak biztonsággal kiteleltetni. Nyáron a 20 ezres létszámot, télen a 14 ezer körülit tartották ideálisnak.¹⁵⁵

1847-ben 5 számadó szolgált 56 legénnyel.¹⁵⁶ 1868-ban¹⁵⁷ 13 számadó, illetve majorgazda felelt a juhokról 8 gazdasági körben; hozzájuk 64 különféle rangú és beosztású személy tartozott. Készpénzfizetésük 3 464 Ft-ot tett ki. Bérjárandóságukhoz a következő természetbeliek járultak: a hús, só és vaj helyett készpénzt kaptak, összesen 4 466 Ft-ot, 654 pm búzát, 988 pm rozst, 176 pm árpát, 98 akó újbort, 79 öl hasábfát, takarmányként: 270 q szénát, 312 q sarjút és 402 q szalmát. Tartásföldet ekkor is csak a majorgazdák, illetve a számadók kaptak, összesen 98 holdat kukorica, 11 holdat „kolompér”, 5 holdat káposzta és 5 holdat kender alá. A bojtárok kivételével mindenki tarthatott meghatározott számú állatot: a legények csak 2-2 sertést, a gazdák és számadók emellett 2-2 tehenet és borjút. A legnagyobb birkamajorok számadói vagy gazdái 2-2 lovat is tarthattak, s a lovak ellátására külön takarmányt és almot kaptak. Az így tartható összes állat 1847-ben: 10 ló, 26 tehen, 26 borjú és 169 sertés. Megjegyzendő, hogy a juhászlegények között már előfordult ekkor nős ember; az ő ellátásuk csak abban különbözött, hogy 1/2 öllel több hasábfát kaptak.

Érdekes megjegyezni, hogy az összes juhászati alkalmazott között csak 14-en származtak az uradalomhoz tartozó falvakból, ugyancsak 14-en az ország másik feléből (Hatvan, Gyula, Majsza, stb.), a maradék 49 személy a Mezőföldről.¹⁵⁸

2.3. A törzstenyészet kialakítása

A nemesítés irányát, időről időre az állomány sajátosságaihoz, a piac kívánalmaihoz és az uradalom lehetőségeihez kellett igazítani. A tisztavérű merinó törzsállománnyal rendelkező uradalom az 1820–30-as években célként a gypjű finomodását tűzte ki. Ennek a célnak már a század legelején is a Negretti fajta felelt meg,¹⁵⁹ Holzmeister is már ezzel kísérletezett. Az 1830-as évektől ezt az Elektorál iránnyal frissítik, s így a legéletképesebb Elektorál-Negretti irányt alakítják ki. Első lépésként már 1809-ben jelezték a számadások a pepinéria felállítását Enyingen.¹⁶⁰ Ezt akkor törzsöknyájként kezelték, de a tenyésztésanyag jelentős beszerzése csak ezután kezdődtek, a pepinéria elhelyezésére az istállót 1854-ben tervezték meg (6–8. ábrák).

Nagyon gondos osztályozással 1834-ben alakították ki a tisztavérű Elektorál-Negretti törzstenyészetet. Az ezekről származó utódok legjobbjai alkotják ezután mindig a pepinériát, és a tisztavérű kosoktól, de keverék anyaktól származók a mesztic állományt.¹⁶¹ „A herceg azt kívánja, hogy a pepinéria számára szükséges 25 anya és 2 kos... gr. Vrba sziléziai, berlitzi uradalmából szerezzék be” „...az elektoral kosokat az első klasszisú nyájba osztják be...”¹⁶² Ily módon egységes Elektoral-Negretti irányú tenyésztés kialakítását kezdték meg 1834-ben, amelynek eredményeként az enyingi, a felsőnyéki és az érdi állomány egységes kezelését lehetett célul kitűzni. Távlatos céljaik közt már ekkor is szerepelt, hogy ezek a törzstenyészetek fogják ellátni nemes tenyészállatokkal a többi hercegi uradalmat. Erre a szerepre Enyinget és az ekkor tőle elválasztott Felsőnyéket, valamint az érdi uradalmat jelölték ki, mint amelyek földrajzi körülményei, és fekvése a leginkább megfelel e célra, s ahol már ekkor megjelent a feladatot teljesíteni képes fiatal szakember, Farkas Imre, akkor várnagyi számadó. „A juhtenyésztés mindaddig a gazdának fáradozásait leginkább jutalmazván meg, a lehető legnagyobb számban kell szaporítani a juhokat,” „mind az enyingi, mind pedig a felsőnyéki uradalom 17 000, az érdi uradalom pedig 15 000 db birkát is megbírhat.”¹⁶³

A tenyésztés központjául kijelölt Enyingre 1837-ben Intáról, a herceg majorátusi Vas megyei uradalmából¹⁶⁴ hozott Farkas Imre 2 kos és 25 anyát.¹⁶⁵

1834–38 között az említett sziléziai tenyészetből 20 darab kos és 122 darab anyát vettek meg, 16 922 Ft-ért.¹⁶⁶ A vásárlást és a hazaszállítást, a tenyésztésbe való beállítást és az előleges osztályozást mind Farkas Imre végezte.

¹⁵⁵ MOL P 1322. 163. csomó. Havi kimutatások.

¹⁵⁶ MOL FML BUI 21. 1847. Uradalomleírás.

¹⁵⁷ MOL FML BUI 41. 1868–69. Juhászati zsoldmutató.

¹⁵⁸ MOL FML BUI 41. 1868–69. Juhászati zsoldmutató.

¹⁵⁹ KOVÁCSY 1923, 91, 99.

¹⁶⁰ MOL P 1328. 3.

¹⁶¹ KOVÁCSY 1923, 62–63.

¹⁶² MOL FML BUI 7. 1834. Sényi Móroczának, 6. Mórocz a juhászati felügyelőnek.

¹⁶³ MOL FML BUI 7. 1835. Sényi Móroczának.

¹⁶⁴ DEMETER 2013, 9.

¹⁶⁵ MOL P 1322. 163. csomó. Farkas Imre elszámolása.

¹⁶⁶ MOL FML BUI 21. 1847. Uradalomleírás.

1838-as útja – amely 18 napig tartott – alkalmával a megvásárolt állatokat Sziléziából az eladó Bécsig hajtatta, majd itt vette át őket az uradalom számára Farkas. Az egyik megvásárolt kos közben részt vett a bécsi „állatmutatáson”, s így csak ezután lehetett az állatokkal hazaindulni. Az útról készült jelentésben Farkas beszámol arról, hogy 9 esetben kellett útközben valamelyik kocsi javíttatni, 5 esetben a 10 ló valamelyikét patkoltatni. Saját tartására 84 Ft 22 krajcárt, a kísérő uradalmi kocsisok, juhászok és cselédek tartására 134 Ft 7 krajcárt, a juhok szállítására és élelmezésére pedig 201 Ft 38 krajcárt, összesen tehát 420 Ft-ot fordított.¹⁶⁷

A sziléziai vétel mellett tenyészállatokat vettek máshonnan a mesztic-állomány számára is. 1834-ben Köcsögen, majd hg. Eszterházy kismartoni és ozorai nyájából is vásároltak.¹⁶⁸ A tárgyalt évek alatt felszaporított és felszaporodott nyáját folyamatosan osztályozták, s a hosszú folyamat eredményeként ún. „electa nyáját” (a „válogatott” értelemben használták a kifejezést, s nem az elektoral típusra kívántak utalni vele) állítottak fel, amely a további évek törzstenyésztének alapját képezte.¹⁶⁹ Az electa nyáját 500 darabból állították össze. A pepinériát Kollátnban, az electa nyáját Potoilon és Fürgeden helyezték el. Mindkét nyájról külön könyvet vezettek.¹⁷⁰ Az 1840-es évekre a nemesítés céljából való kosvásárlások befejeződtek, viszont a vérfrissítéshez ugyanolyan fajú kosokra időről-időre még szükség volt.¹⁷¹ Az 1840-es években beérett a nemesítési munka első szakasza: a nemesített törzsállományt kialakították, a nyári 25 ezres és a téli 21 ezres sereg számára a feltételeket megteremtették (aklok, legelők, kutak, személyzet, takarmány, gyógyítás, úsztató stb.), az állatlétszámot a kellő határig növelték. Egy 1840-es kimutatás szerint a törzsöknyáj felállítására 1806-tól 16 249 Ft-ot költöttek.¹⁷² Ez jelentette ebben a korszakban a legnagyobb beruházást, pedig ekkor épült ki a pusztahálózat is. 1841-42-ben a költségeket a tolvajlápi tapon kialakított juhúsztató is növelte 6 063 Ft-os költséggel (ez természetesen utak, hidak, kutak építését és a körülárkolást is fedte).¹⁷³ Juhok úsztatására készült épületek, zúgók, aklok és nyirőhelyek két évtizedre adtak feladatot (9–15. ábrák).

Mindezt 1844-ben rekord gyapjú-termés és a herceg dicsérete követte. „Teljes megelégedéssel értette ő Hercegsége az idei gyapjú termésnek nevezetesebb többségét, méltányolván a tisztásgnek, különösen az uradalmi tisztartónak a juhászat körül tanúsított buzgó eljárását...”¹⁷⁴

Mint említettem, az imént vázolt folyamat teremtette meg az érdi pepinéria és electa tenyészetet is. Az érdi uradalmat sohasem kezelték számadásilag együtt az enyingivel, de mint a majorátushoz nem tartozó, majdnem szomszédos, hasonló profilú uradalmak, mégiscsak szinte egyek voltak a főkormány szemében. Így lehetséges az, hogy a két uradalom szakembereit gyakran cserélgették, a számadásokat kölcsönösen felülvizsgáltatták a másikkal, és éppen a juhnemesítés terén, az érdi alapelveket is Farkas Imre elképzelései és tanácsai határozták meg. Így, amikor az érdi uradalmat eladták minden felszerelésével együtt, az átadást is az enyingiek bonyolították le. Az érdi átadó leltárban a juh-billegek között „Balásházi juh tenyésztő könyvé” is megtalálhatjuk.¹⁷⁵ Ez az érdi tenyészet lett később már br. Sina kezében a 2. törzskönyvezett állomány Magyarországon.¹⁷⁶

3. A gyapjú finomodásának ára: újabb fajtaváltás kényszere

A tenyésztés célja a gyapjú finomítása, a finomgyapjú termelése volt. Az 1850-es évekre viszont a kereskedők már nem fizettek sokkal többet a finom gyapjúért, mint eddig.

Az 1850-es évek végétől lassú hanyatlás tapasztalható azokban a tenyészetekben, ahol viszonylag korán kezdték el általában a merinó, majd a tenyésztendőnek ítélt Elektorál és a Negretti tenyészvonalat. Ez az egyébként természetes „túltenyésztettség” – mint látni fogjuk, minden jókor megtett óvintézkedés ellenére is – a gyapjú túlfinomodásához, mennyiségi elmaradásához vezetett.¹⁷⁷ Ugyanakkor ebben az időszakban a piaci viszonyok kedvezőek voltak a gyapjú számára – az ára az 1870-es évekig némileg emelkedett, vagy legalább nem csökkent.¹⁷⁸ A piacon a finomposztó aránylag keveset veszített értékéből, ez a finomgyapjú termelés mellett szólt. Ellene szólt azonban a globális piaci viszonyok megváltozása: az ausztrál és az amerikai közepes finomságú gyapjú dömping hatása, valamint a pamutipar gyors előretörése.¹⁷⁹ Változtatást követelt az az igény is, hogy a nagyobb testű juhok több gyapjút adnak és adott esetben a hús hasznát is figyelembe kellett venni.¹⁸⁰ Ez utóbbi hasznosítás nem csupán az élelmiszerpiaci jelentőségét növelte a új fajta juhnak,

¹⁶⁷ MOL P 1322. 163. csomó. 1838. Farkas elszámolása.

¹⁶⁸ MOL FML BUI 5. 1832. Seyff Enyingnek; 7. 1834. Mórocz Enyingnek; MOL P 1322. 163. csomó. 1835, 1837. Elszámolás.

¹⁶⁹ MOL FML BUI 14. 1835. Prefektusi rendelet az elekta nyáj felállításáról.

¹⁷⁰ MOL FML BUI 7. 1835. Mórocz Enyingnek, illetve Felsőnyéknek.

¹⁷¹ MOL FML BUI 8. 1844., 3. 1850. Sényi Enyingnek.

¹⁷² MOL FML BUI 41. Kivonása a juhok nemesítésére és a törzsöknyáj felállítására volt költségeknek.

¹⁷³ MOL P 1328. 4. csomó. Kimutatása az 1841–43-ban tett beruházásoknak.

¹⁷⁴ MOL FML BUI 8. 1844. Sényi Enyingnek.

¹⁷⁵ SZIKM HGy./5. 80.723.1.1838.

¹⁷⁶ ÉBER 1961, 212.

¹⁷⁷ GAÁL 1966, 418.

¹⁷⁸ FÜR 1970, 279.

¹⁷⁹ HENSCH 1901. I. 289.

¹⁸⁰ KOVÁCSY 1923, 21–23.

hanem az uradalmak esetében komoly mérlegelés tárgya volt a 19–20. század fordulója körüli évtizedekben elsősorban a kapásnövények termesztésének növekedésével párhuzamosan a summások, aratók, bógerok (felföldi kaszás tótok), tehát a nagy tömegű időszakosan alkalmazott munkaerő élelmezése.

Egyes uradalmak eltérően viselkedtek. Többben feladták a posztógyapjas tenyésztését, azaz az Elektorál-Negretti irányt, helyette kezdték el a Rambouillet átkereszteléssel a fésűsgyapjas irányt: ezzel újra nagyobb termetű, erősebb, később húshaszonra is alkalmas juhállomány járta a legelőket.¹⁸¹ Ilyen lépéseket kezdett az enyingi uradalom is. Ez lesz a 20. században a magyar Fésűsmerinó tenyészirány alapja.

Mások felhagytak a gyapjú temelésével. Így tett néhány évtizedes tengődés, hiábavaló tenyésztési kísérletek után a piarista kusztódiátus uradalma. A területet a fehervári kusztódiátus birtokából 1807-ben adományozták a piarista rendnek: ekkor a juhászati cél a merinóra való minél gyorsabb átállítás volt. A kedvezőtlen piaci helyzetre 1880-ban a tenyésztési létszám apasztásával, 1903-ban pedig a juhászat helyett a marhatartásra való áttéréssel reagáltak, jellemzően a szántóföldek trágyaigényét előtérbe helyezve.¹⁸²

A legfinomabb gyapjú termesztésében megmaradt gazdaságok közül Ditz 1869-ben a mágocsit emelte ki. Szerinte azonban ez kockázatos: nagy vagyonnal lehet csak fenntartani, és nagy lehet a veszteség.¹⁸³ A századforduló után érdemes Brehm megjegyzésére figyelni: „*finomabb gyapjat adó nyájak már szinte csak Magyarországon vannak!*”¹⁸⁴

3.1. A túltenyésztettség jelei az enyingi uradalomban

„*A nemesedésben nagyon is előre haladtunk, mert a gyapjú kevesebb ugyan de jobb. Amikor a gyapjú gorombább volt, mázsája 80-100 pft volt. A mostanié 140 pft. Az átvető is elismerte a gyapjúnk finomságát, de mégis drágállotta, mert a finom gyapjúnak nincs kelendőse.*”¹⁸⁵ Az 50-es évekre tehát az uradalmat utolérte a nemesítők végzete: megváltozott – vagy inkább változóban volt – a divat. Nem a túlfinomult, selyemszerű, rövid gyapjú kellett már, hanem a több, hosszabb szálú gyapjú, ami ha nem is durva, de már a kevésbé finom is megfelelt a gyáraknak. A több évtizedes minőségi követelmények után egyszerre megint a mennyiség lett a fontos. Ennek megfelelően ismét átalakították a nyájakat. „*Hogy a gyapjú mennyiségében se veszítsünk, jövőre úgy intézzük, hogy a juhoknak csak 1/3-a legyen Electa, 1/3 I. és 1/3 II. classisú, ezért idén nagy számfelletti eladó lesz tenyésztésre.*” 1856-ban 1 899 tenyészállatot kívánnak eladni, 225 darabot fognak hízóra és 356 banya mustrát mutatni ki vágásra.¹⁸⁶ Ekkorra tehát eltérnek a szigorú beltenyésztettől, hiszen idegen kosokat eddig is használtak, de az osztályozásban az Elektorál-Negretti fajtajelleget részesítették előnyben. 1850-es években a közeli sárszentmihályi állományból kapnak kölcsön, illetve cserélnek Rambouillet-kosokat.¹⁸⁷ Ily módon 1864-ben 9¹⁸⁸, 1865-ben 33¹⁸⁹, 1869-ben Pélben már 151 Rambouillet törzs anyát tartanak külön.¹⁹⁰ A 60-as években pedig Pátán felújítják a racka tenyésztését.¹⁹¹ Az uradalom történetének utolsó éveire minden együtt van tehát: a merino vonal, a Rambouillet irány és a racka ahhoz, hogy az akkor egyetlen kelendő tenyészirány, a fésűs merinó kialakuljon.

A konjunkturális helyzetet az uradalmak vezetése sokkal több bevétellel szeretne volna kihasználni, olyan mértékű fejlődést – nyereségnövekedést – várt volna, mint az 1830-as években.

Farkas tisztartó az elvárások és a valóság között őrlődve mindent igyekezett megtenni a juhászat fejlesztéséért. 1856-ban pl. adatokat kért a szomszédos uradalmaktól az ottani juhászati bérekről. A kapott adatokat maga elemezte, s úgy ítélte meg, hogy az ozorai, a dégi és az iregi uradalmak juhászbérei rosszabbak az enyinginél, a lángi uradaloméi közel egyformák, a siómarosiéi és a szabadiéi jobbak.¹⁹² Még azon évben harcba szállt a juhászlegények bérének emeléséért, és a juhászmarasztás idejére elérte a főkormánynál, hogy a legények 4-4 pft. pótlékot kaphassanak. Szerinte ugyanis évről-évre „*az uradalomnak gyenge- és aljasabb juhász bojtárjai vannak*”, holott az lenne a helyes hogy „*egy juhász bojtár, kinek kezeibe 3–4000 pft. tőke van fektetve, díjaztassék jobban*”. Annál is inkább, mert „*a szomszéd uradalmak mind jobban fizetnek tisztjeiknek és bojtárjaiknak...így csak az aljja jut nekiünk, vagy az elhalt öreg számadók gyere-*

¹⁸¹ BREHM 1929–1933, *Juhok*.

¹⁸² SZENTIVÁNYI 1943, 226–239.

¹⁸³ DITZ 1869, 270.

¹⁸⁴ BREHM 1929–1933, *Juhok*.

¹⁸⁵ MOL FML BUI 19. 1854. Farkas I. a főkormánynak.

¹⁸⁶ MOL FML BUI 19.1856. Farkas I. a főkormánynak.

¹⁸⁷ MOL FML BUI 15.1856,1858. Kimutatások; 19.1856. Farkas a főkormánynak; 3.1856. Levelezőkönyv.

¹⁸⁸ MOL FML BUI 17. 1864. Tiszti tudósítás.

¹⁸⁹ MOL FML BUI 17. 1865. Tiszti tudósítás.

¹⁹⁰ MOL FML BUI 18.1869. Farkas I. körirata.

¹⁹¹ MOL FML BUI 18.1868. Farkas I. körirata.

¹⁹² MOL FML BUI 20. Zsoldmutatók.

kei.”¹⁹³ A munkakedv fokozására már a 30-as évek óta meglévő bárányösztöndíjakat is minden elválasztott, nyírásra kerülő bárány után 3 krajcárra emelték és a juhászati segédszemélyzet (kisbojtárok, mindenesek) is részesedett belőle.¹⁹⁴

Az 1830-as évektől állandó probléma volt a juhok megfelelő nem- és korcsoportjainak kialakítása, és az ehhez szükséges személyzet felvétele. A főkormány nehezen egyezett bele a számadók, bojtárok, kisbojtárok és mindenesek számának szaporításába, hiszen az egyre újabb és újabb falkák kialakítása új épületeket és felszerelést, új takarmányozási gondot és több kiadást jelentett. A gypjútermés növelése céljából azonban, mint láttuk, a kezelők száma lassan növekedett.¹⁹⁵

A számadókat, bojtárokat szinte minden marasztáskor másik majorba, másfajta nyájhoz osztották be. A juhászmarsztást általában július folyamán tartották,¹⁹⁶ az osztályozás és nyírás után, amikor az új falkákat összeállították. A juhászszámadók felvétele viszonylag egyszerűbb volt, mert általában a tartósabban ott szolgáló házas emberek közül választottak, akiket tehát már ismertek. Nyári Istvánt pl. 1864-ben belfürgei számadóvá „*tekintve 8 évi szorgalmas maga viseletét és számos tagból álló családját*” léptetik elő, kikötve azonban, hogy ezen túl is kötelessége őriznie a nyáját, ha szükséges lesz.¹⁹⁷ Elharapódzott ugyanis az a helytelen gyakorlat, hogy ha a bojtárnak valami miatt el kellett távoznia, napszámosokat fogadtak a falka mellé. A tiszttartó külön rendelkezik az ilyen esetekről úgy, hogy „*a bojtár nélküli falkát őrizze a számadók*”.¹⁹⁸ A bojtárok, vagy legények felvételénél figyelembe vették, hogy tud-e írni.¹⁹⁹ A jó legényeket igyekeztek megtartani, de a rossztól meg akartak szabadulni. A rosszak nevét az uradalomban minden marasztáskor köröztették, „*beírták a fekete könyvbe*”, nehogy valamelyik másik kör felvegye. Azt is előírták ezzel kapcsolatosan 1858 után, hogy a cselédkönyvét mindig meg kell nézni a legénynek, mert akit az uradalom elbocsájtott, azt tilos felvenni. A jó magaviseletű legényeket feljegyezték, és marasztáskor a környékbeli, „vidéki” jó legényekről is listát készítettek, hogy ha jelentkezik, őt választhassák.²⁰⁰ Különösen igyekeztek a pepinéria számára és a bárányok gondozására a legjobbakat beosztani: „*nőlen, írástudó és jó magaviseletű legyen*.”²⁰¹ A bárányos és a fejős kiválasztását akár felvétellel, akár előléptetéssel Farkas tiszttartó magának tartotta fenn.²⁰² A juhászati alkalmazottakról pályafutási jegyzék készült, abba be kellett jegyezni, hogy tud-e írni, olvasni.²⁰³ Erre igyekeztek nagy gondot fordítani, úgy látszik azonban nem sok sikerrel, mert még 1862-ben is a rovásról rendelkeznek: „*a juhászokat dupla rovással lássák el: az egyik legyen a számadónál, a másik a bojtárnál*.”²⁰⁴ Éjjel az aklok körül a legények felváltva őrködtek. Ez nagyon szigorú rendszabály volt, ha ennek elmulasztása miatt valamilyen kár történt, azt a számadóval fizettették meg.²⁰⁵ A juhászlegényekre igyekeztek egyéb munkákat is kötelességül róni. Kötelessége volt pl. a nyája után járva a legelőket tisztítani: a bokrokat, cserjéket, szűrös és ártalmas növényeket irtani. Ugyanígy feladatuk volt a bárányok vagy a téli etetés számára csalánt, illetve falombot gyűjteni.²⁰⁶ A déli behajtás és a délutáni kihajtás között, amikor a juhások „*untig reá érnek*”, az új asztaghelyeket kellett elkészíteniük.²⁰⁷

3.2. A juhászati év az enyingi gazdaságban: Farkas Imre tiszttartó nyári hadműveletei

Farkas tiszttartói kinevezésének is oka volt a juhászatban a merinó és az Elektorál-Negretti fajta kiváló ismerete.²⁰⁸ 1834-ben, a prefektusi rendszer kidolgozásakor kapott Farkas feladatai között különös hangsúlyt a juhászat „*a gazdaság emez ágának nemesítés által eszközözendő előmozdítása*”.²⁰⁹ Farkas Imre tiszttartói kinevezésekor, 1841-ben készült instrukcióban fő célként szerepel a juhászat és a pepinéria „virágoztatása”. A herceg elvárja „*hogy tiszttartó úr minden kitelhető módon iparkodni fog ezen uradalomnak jövedelmeit gyarapítani és megszüntetni azon sok visszaéléseket s rendetlenségeket*”.²¹⁰

¹⁹³ MOL FML BUI 19.1856. Farkas I. a főkormányinak.

¹⁹⁴ MOL FML BUI 7.1835. A herceg Mórocz prefektusnak.; 41. 1868–69. Juhászati zsoldmutató.

¹⁹⁵ A juhászati személyzet szaporításáról, pl. MOL FML BUI 7.1834; 14.1835; 8.1852; 17.1861; 10.1870.

¹⁹⁶ MOL FML BUI 4.1863; 18.1864. 17.1863. Köriratok.

¹⁹⁷ MOL FML BUI 18.1864. Körirat.

¹⁹⁸ MOL FML BUI 18.1864. Körirat.

¹⁹⁹ MOL FML BUI 18.1864. Körirat.

²⁰⁰ MOL FML BUI 17.1863. Körirat.

²⁰¹ MOL FML BUI 17.1862. Körirat.

²⁰² MOL FML BUI 17.1863. Körirat.

²⁰³ MOL FML BUI 18.1864. Körirat.

²⁰⁴ MOL FML BUI 17.1862. Körirat.

²⁰⁵ MOL FML BUI 16.1863. Farkas I. a főkormányinak.

²⁰⁶ MOL FML BUI 18.1868, 1869. Köriratok.

²⁰⁷ MOL FML BUI 18.1864. Körirat.

²⁰⁸ DEMETER 2013, 24, 120–211, 287–308.

²⁰⁹ MOL P 1322. 40. csomó. Instrukció.

²¹⁰ MOL FML BUI 3. 1841. augusztus 27.

A többi hercegi uradalom, illetve Érd törzsöknyájának, a pepinériának a kialakítása, a tenyészállat vásárlásban és eladásban való jártassága miatt, s különösen az osztályozásban messze vidéken a legfőbb szaktekintélynek számított: többször hívták, mint jó nevű szakembert, más gazdaságok állományának osztályozására, a Veszprém Megyei Gazdasági Egyesület is szakértőjének választotta.²¹¹

1841-ben, még tisztartói kinevezése előtt tette meg felelőssé a herceg Farkast a pesti állatmutatáson való részvételre.²¹² 1844-ben,²¹³ 1846-ban és 47-ben is tenyészjuhokkal szerepelt az uradalom a kiállításokon.²¹⁴ Az 1851. évi országos terménykiállításra és a londoni terménykiállításra gabonákat küldtek. A 92 1/2 fontos búza kiállítási oklevelet nyert. „Tetszéssel értette őhercegsége, hogy enyingi uradalma ezen kiállításra érdemesített.”²¹⁵

1857-ben a pesti terménykiállításra a gabonafélék és gyapjúbundák mellett szekszárdi vörös bort is küldtek, 4 gabonamintájuk (2 búza, 1 köles, 1 moharmag), az egyik bunda és a bor is dicsérő oklevelet nyert.²¹⁶ Az 1858-as pesti juhkiállításra a tisztartó jó vásárt csinált: egy sziléziai kiállítótól Sina báró 1 kost 300 pft-ért vett; 2 ugyanolyan fajú és vérű kost vett egy másik, kevésbé felkapott kiállítótól Farkas 205 pft-ért.²¹⁷ Az 1862. évi londoni világkiállításra gyapjúbundákkal, gabonákkal és takarmánymagokkal vettek részt. Két érmet nyertek, s a díjazott termékeket a londoni múzeumnak ajánlották fel.²¹⁸ Az 1864. évi terménykiállításra szalmás gabonát, az 1865. évi állat- és gépkiállításra 6 darab pepiner juhot küldtek.²¹⁹

Nem csoda tehát, ha Farkas Imre egész hadművelleti tervekkel írt elő minden évben a nagy nyári juhászati munkákkal kapcsolatosan.

A bárányok legelőn való megerősödése mutatta meg az új nyáj jellegzetességeit, az új falkák kereteit.

Az új falkákat azonban csak az úsztatás és nyírás után állították fel, akkor levették a csengőt a régi vezérürü nyakából, hogy összeszokjon az új nyáj, ne zavarja a régi csengő szava.²²⁰ A juhászati év nyarán tehát éppen a nemesítés, vagy az átkeresztelés szempontjából a leglényegesebb munkafolyamatok zajlottak le: egyrészt megtisztították és lenyírták a termelt téli gyapjút, másrészt a tenyészirány ismeretében és a várható takarmánytermés tudatában kialakították az új állományt és az ennek megfelelő juhászati struktúrát.

A május és június hónap legfontosabb munkája a juhászatban az úsztatás és „nyírás” (az egykorú és tájegységi nyelvhasználat nyírest, nyíró asszonyt és nyíró ollót említett). Az úsztatás célja a mosás, a gyapjúbundának a juh hátán való megmosása azért, hogy a lenyírt gyapjút tiszta, lehetőleg szép fehér legyen, amit magasabb áron vásárol meg a vevő (persze számolni kell a zsír kimosásával előálló súlyvesztéssel). Ily módon a két munkafázis szorosan összekapcsolódott: amint a megmosott birka megszáradt, máris célszerű volt nyírni. A nyírásnak több szempontból is a lehető legrövidebb időn belül követnie kellett a mosást; először is azért, hogy a gyapjút nehegy ismét összepiszkolódjon, másodszor pedig azért, mert a nyírást az aratásig feltétlenül be kellett fejezni, mert „ha az aratás ideje bekövetkezik nyírónőket a legmagasabb díj mellett sem kaphatni vidéküinkön”.²²¹

Az uradalomnak a nagybbszabású nemesítés elhatározásakor tervei között szerepelt egy juhásztató építése. Eredetileg a pélpusztai patakra építettek volna egy úsztatót 232 Ft 21 krajcárért. Ez már elfogadott és megvalósítandónak ítélt terv volt 1835-ben, amikor Farkas Imre tenyészkosbeszerző útján kapott egy juhásztató tervet is a herlitz uradalomból (9. ábra). Így ezt a vélhetően korszerűbb tervet valósították meg Enyingen, még ha ez többlet költséget igényelt is. Nem sok esetben tanúsít a főkörmány ilyenfajta nagyvonalúságot; ez most is nyilván a juh-tenyésztés kiemelkedő fontosságát mutatja.²²² Az úsztató kialakítására 6 063 Ft-ot költöttek.²²³ Ettől függetlenül megépült a pélpusztai úsztató is, hiszen 1847-ben az uradalomban két juhásztató létezett: Enyingen és Pélpusztán. „Juhásztató van Enyingen, az udvari kert végénél, az úgy nevezett Tohajlapi tónál – építetett 1842ik évben – szilárd szerekből faszindellyel földve, ebben vagyon 10 láb hosszú, 4 széles és 3 1/2 láb mélységű 2 meder, melynek egyikében... meleg vízben először is a juhok megáztattnak, innen a másik medencébe vezetvén a hol 7 láb magasságról eső víz zuhan által egyszerre 10 db juh hófejségű tisztára, s így összesen 1000 db juh naponként mosathatnak.” Az úsztató ki- és bevezetésénél téglalapú deszkaépületek voltak, a meleg medence felőli épület mellett volt a víz melegítésére szolgáló kazán egy önálló épületben. A

²¹¹ MOL FML BUI 15.1864. Veszprém megye Farkas Imrének.

²¹² MOL FML BUI 3. 1841. április 30.

²¹³ MOL FML BUI 8. 1844. július 12.

²¹⁴ MOL FML BUI 8. 1846. február 20.; 19. 1847. június 18.

²¹⁵ MOL FML BUI 14. 1850. augusztus 9.; 3. 1851. szeptember 12.; 8. 1852. január 20.

²¹⁶ MOL FML BUI 3. 1857. március 20.; május 6., 23., 28.; december 11.; 20. április 15., december 11.

²¹⁷ MOL FML BUI 20. 18-8. április 28; július 4.

²¹⁸ MOL FML BUI 9. 1861. november 11; 15. 1861. november 20.; 15. 1862. február 4.; november 2.; 9. 1862. október 30.; 4. 1864. december 29.

²¹⁹ MOL FML BUI 4. 1863. június 28.; 1865. március 23.; 10. 1865. március 31.; 15. 1865. május 5.

²²⁰ MOL FML BUI 3. 1845., 1850., 1856. 1861., 1862., 18. 1969. Farkas I. köriratai.

²²¹ MOL FML BUI 16. 1862., 17. 1871. Farkas I. a főkörmánynak.

²²² MOL FML BUI 7.1835. Sényi Móroczának.

²²³ MOL P 1328. 4. csomó 1843. Kimutatása az 1841–43 tett beruházásoknak.

kazánház fölött lakott az úsztatót felügyelő őr.²²⁴ A másik úsztató, a péli ekkor már korszerűtlenebb, csak hideg vizes mosást tett lehetővé. Ez nem volt más, mint egy embermélységű, lepadlózott aljú gödör, amelyen keresztül két vályút fektettek. A vályúk alatt 3-3 birkát lehetett egyszerre megúsztatni, kézzel megmosni, majd a vályúkból rájuk öntött tiszta víz szolgált zuhany-öblítés gyanánt. Itt naponta 150-300 birkát moshattak tisztára.²²⁵ Mindkét úsztatóhoz elég sok ember kellett. Az úsztatásra váró állatokat az egyik végén legeltette valaki, majd falkánként és egyenként beterelte őket egy másik, minden birkát egy-egy ember a vízben állva alaposan megmosott, leöblített, majd egy újabb alkalmazott kivezette az állatokat. A tisztára mosott birkákat az úsztató másik végén egy másik juhász gyűjtötte össze és a kijelölt legelő felé elhajtotta. Bonyolult, sok embert igénylő feladat volt ez, nem csoda tehát, hogy nagyon igyekeztek a mosást-nyírást az aratás megkezdése előtt lebonyolítani. Egész kis haditervet dolgoztak ki évről-évre a mosás lebonyolítására: természetesen részt vett benne a juhászati személyzet, – távollétük alatt a juhmajorokban maradt állatokat a köri ispánok felügyelték²²⁶ – mellettük ez a gazdasági gyakornokok és tisztí őrök nagy próbája volt. Az előkészítést és a szervezést is ők végezték. A vízben állva az állatok mosását igyekeztek napszamosokkal, vagy a bógerokkal (felföldi kaszás munkásokkal) végeztetni; ilyen több napig tartó munkára a béreseket nemigen vehették igénybe, hiszen a béresekhez általában állatok is tartoztak, azok ellátását nem bízhatták másra. Ettől függetlenül sokszor előfordult, hogy nem kaptak „pénzeseket”, s akkor a béreseket kellett kivonni a majorok munkájából.²²⁷ Az úsztatást az 1860-as években korszerűsítették. 1860-ban új réz kazánt állítottak be,²²⁸ 1864-re nagyobb medencét és 3 új zuhanyt készítettek.²²⁹ Ugyenebben az évtizedben az akkor hirdett juhmosószerekkel is igyekeztek kísérletet tenni. 1862-ben Hatschek és Sachs-tól rendelnek egy szert 25 állaton való kipróbálásra.²³⁰ A kísérlet úgy látszik nem járt a kívánt eredménnyel, így 1868-ban egy másik módszert akartak 100–200 juhon kipróbálni. Az újabb kísérletekre azonban a nagybani vevő, Biedermann nem járult hozzá.²³¹ 1870-71-re szaponaria használata mellett állapodtak meg.²³² Az úsztatás alatt a falkák sorrendjét is meghatározták. Az első volt természetesen az enyingi pepinéria, azután a bárányok következtek. Utánuk „a vizet kieresztik, az úsztatót kiganajazzák”, és jöhetett sorban a többi falka.²³³ Az úsztatás és nyírás idején az úsztatandó és úsztatott birkák számára tiszta, jó legelőt kellett biztosítani, így az egyébként itt járó falkákat már jó előre máshová helyezték, hogy itt üde legelő maradjon.²³⁴ Az úsztatás után a száradó falkákat pedig különös gonddal óvták még a portól is: száraz időben a csapásokat 1/4 órányi távolságra szalmával szórták fel.²³⁵ A teljes száradás után hajtották a falkát a nyírók elé.

Az uradalom az 1830-as évektől biztosan csak „egynyiretű gyapjút” termelt, tehát a birkákat évente csak egyszer nyírták. A kétnyiretű gyapjú egyébként is lassan kiment a divatból, a nyári gyapjúért a kereskedők is kevesebbet adtak.²³⁶

A nyírásnál a juhászati személyzet, a köri őrök és gyakornokok, és a lenyírt bunda mérésénél a major gazda mellett a nyíróasszonyok végezték a munkát. A nyíréshez 70–80 nyírónőre volt szükség, így az összes környező faluban, vasárnap délelőtt a templom előtt doboltatták ki a munkaalkalmat. A nyírásra Enyingről, Mezőkomáromból, Falu- és Városhidvégről toborozták az ehhez a munkához értő asszonyokat.²³⁷ Az úsztatás végén már rendszerint kezdődött az aratás, így a nyírást végző asszonyokat már rendszerint nehéz volt kiállítani, általában külön kedvezményekkel kellett őket Enyingen tartani. 1861-ben pl. csak úgy maradtak, ha Mezőkomáromból hétfőnként a köri fogatok elhozták őket,²³⁸ vagy ha áldomásul egy akó bort ígérték.²³⁹ A nyírók a saját szerszámukkal dolgoztak, ám, ha valamilyen új, célszerűnek látszó ollóról szereztek tudomást a tisztek, azt az uradalom számára beszerezték. 1835-ben, a nagy juhászati beruházások idején 110 darab új fajta nyíró ollót hozattak Bécsből. Ezeket a nyírókkal kipróbáltatták, s aki akarta, megvehette munkabéréből az új szerszámot.²⁴⁰ 1862-ben már jutalomképpen osztottak

²²⁴ MOL FML BUI 21.1847. Uradalomleírás.

²²⁵ MOL FML BUI 21.1847. Uradalomleírás.

²²⁶ MOL FML BUI 17.1861. Farkas I. körirata.

²²⁷ MOL FML BUI 17.1861; 18.1868; 1870. Farkas I. köriratai.

²²⁸ MOL FML BUI 9.1860. Sényi Enyingnek.

²²⁹ MOL FML BUI 4.1864; 17.1862. Farkas I. körirata.

²³⁰ MOL FML BUI 15.1862. Farkas I. levele.

²³¹ MOL FML BUI 9.1868. Seyff Enyingnek.

²³² MOL FML BUI 4.1871. Szállítólevél Bécsből, illetve Farkas I. a főkörmánynak. 17.1871. Farkas I. a főkörmánynak.

²³³ MOL FML BUI 17.1862. Farkas I. körirata.

²³⁴ MOL FML BUI 4.1864. Farkas I. körirata.

²³⁵ MOL FML BUI 16.1863. Farkas I. a főkörmánynak.

²³⁶ KOVÁCSY 1923, 32.

²³⁷ MOL FML BUI 17.1861. 1862. Farkas I. körirata.

²³⁸ MOL FML BUI 17.1861. Farkas I. Szentmihályfának.

²³⁹ MOL FML BUI 16.1862. Farkas I. a főkörmánynak.

²⁴⁰ MOL FML BUI 7. 1835. Mórocz Enyingnek, illetve Sényi Móroczának.

szét a legjobb nyírók és a legszorgalmasabban megjelenők között 10 db ollót.²⁴¹ A juhbundát a nyírás után gondosan átnézték és osztályozták. Simára kiterítették, összetekerték és gyapjúszakokba bevarrták.²⁴²

A következő nagy munkafázisa a juhászatnak ennek megfelelően az osztályozás és ezzel együtt a tenyésztés szempontjából nem megfelelő egyedek és a rosszak különválasztása, azaz a mustrálás. A tenyésztendő fajtajelleget nagyon szigorúan megkövetelték s valóban csak a legkiválóbb egyedeket tartották a nyájban, mindegyiket a nemének, korának, testi fejlettségének megfelelő falkában. Az osztályozott legkiválóbb tenyészállatok egész seregét azonban nem tartották meg: innen került ki az eladó tenyészkosok és anyák sora.²⁴³ Ennek, a tenyésztés szempontjából a leglényegesebb, felelősségteljes, pontos és tegyük hozzá, nehéz munkának legfontosabb szakembere Farkas Imre volt. 1864. évi jelentésében ki is emelte a saját munkáját, abból a szempontból, hogy mennyit takarított meg az ő munkája révén az uradalom.

„Itt megemlítendőnek vélem, hogy Isten kegyelméből 1828-tól egész 1864-ik évig a juh osztályozást teljesítettem és ez idő alatt osztályoztam.

Enyingi uradalomban: 36 évig p. 3000 db 3 fű kos és anyát	108 000
1841-ik évben az összes öreg tenyész kosokat és anyákat újra osztályoztam és osztály szerint majorokra osztottam	6 000
Haszonbérelt Dinnyési pusztán 12 évig 300 db 3 fű anyát	3 600
Előzőben az öreg anyákat is újra osztályoztam	1 200
Érdi uradalomban 3 évig 700 db 3 fű kos és anyát	2 100
Összesen:	120 900

*Ha ezt a gyapjú rendező p.6x-r dbja teljesítette volna, mi is a többi uraságoknál maiglan is szokásban van, került volna 7 254 fiba, mit is megkíméltem.”*²⁴⁴ Tegyük hozzá, 1864 és 1871 között mindezen feladatait Farkas Imre tovább teljesítette az enyingi uradalomban. Az osztályozás során alakultak ki az új falkák. A tenyészállatokat nem- és korcsoportonként osztották fel kosok, öreg anyák, harmadfű anyák, toklyók (fiatal, még nem ellett állatok), kosbárányok, bárányok, falkájára, az eladandókat pedig ürük, hízó ürük, banyák (kivénült, kopasz, kimustrálandó állatok) falkájára és ha volt beteg állat a majorban, azokat is külön őrizték. Ez utóbbi nyáj neve a 40-es évekig „ispita”, majd egyre inkább „kóros” volt.

3.3. A gyapjú, és más juhászati árúk eladása az enyingi gazdaságban

A főkormány az 1840-es évek nagy gyapjúbevételei után türelmetlenkedve fogadta, hogy egy évtized múlva a mennyiség nem növekedett, a minőséget pedig nem fizették meg. Így legalább a tenyészállatok eladásából akartak jobb bevételekhez jutni.

Számtalan főúri és közrendű vevővel büszkélkedtek. Albrecht főherceg bellyei uradalma, a veszprémi püspök, gr. Eszterházy tатаi uradalma gr. Festetics Sándor süttöri uradalma, hg. Eszterházy dombóvári uradalma stb.²⁴⁵ Joggal vetik ezután a főkormány szemére, hogy „a többi hercegi uradalmak tökéletesen mellőznek bennünket, s ily kedvező körülmények mellett is más helyekről szerzik be juh szükségéseiket és pénzüket vidékieknek adják.”²⁴⁶ Míg, ha Enyingről vennék, ez jó volna azért is „mivel a pénz megmaradna Öhercegsége pénztáráiban, részben növelné a juhászat hitelét, mert már több venni szándékozótól merült fel azon kérdés, vajjon más hercegi uradalmak mi okból vásárolják tenyész juhaikat vidékiektől.”²⁴⁷

²⁴¹ MOL FML BUI 9.1862. Sényi Enyingnek, illetve Farkas I. a főkormányának.

²⁴² MOL FML BUI 17.1862. Farkas I. körirata.

²⁴³ MOL FML BUI 3.1857; 16.1861; 1863; 17.1864. Farkas I. a főkormányának.

²⁴⁴ MOL FML BUI 17.1864. Tiszti tudósítás.

²⁴⁵ MOL FML BUI 3.1833; 1845; 1856; 1857; 4.1858; 1865; 8.1844; 15.1857; 1858; 1860; 1861; 1862; 1864; 1867; 16.1863; 1868; 17.1865; 18.1868; 19.1846; 1847. Levelezőkönyv.

²⁴⁶ MOL FML BUI 16.1863. Farkas I. a főkormányának.

²⁴⁷ MOL FML BUI 17.1865. Farkas I. a főkormányának. A hercegi uradalmak megjelentek természetesen, de nem a legértékesebb árut és nem nagy tömegben vásároltak. A kanizsai uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3.1833; 1841; 1845; 1856; 4.1858; 7. 1835; 9. 1856; 14. 1834; 17. 1858; 19. 1851; 1856. MOL P 1322. 163. csomó. 1835. A körmendi uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3. 1850-51; 17. 1851; 19. 1854; 1855; MOL P 1322. 163. csomó. 1836. A Sellyei uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3.1850-51; 8.1850. A Némethyvári uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3.1833; MOL P 1322. 163. csomó. 1836. Az intai uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3. 1833; 1850-51; 14.1833; MOL P 1322. 163. csomó. 1836. A ludbregghi uradalomnak adtak el: MOL FML BUI 3.1850-51; MOL P 1322. 163. csomó. 1835; 1836.

Az uradalom még egy javaslatot tett időközben: az enyingi uradalom gyapjút adják el külön, ne az összes uradalomét együtt, hátha így kiderülne, hogy a minőséget mégis meg lehet fizettetni. A javaslatokra a főkörmány 1867-ben, 5 évvel az első javaslat után válaszolt: „*teljesen igaz van a tisztségnek*”.²⁴⁸ Farkas tiszttartó egészen pontosan tudta, hogy amit termelnek gyapjában és tenyészállatban, az egyaránt kíváló. Ezt írta egy vevőnek: „*a herceg az egész majorátusi uradalmakban levő gyapjút egyben adja el. Tavaly az egész 125 ft-ért kelt el, az enyingiért külön a 160 ft-ot is megkaphatta volna*...”²⁴⁹

Időszakonként végeztek átlagtermés számítást is. Az 1840-es évekre az évi 320 mázsa körüli gyapjútermés állandósult, ami természetesen a mindenkori állományszám, takarmányozási- és egészségügyi helyzet szerint ingadozott. Egy birka 1811-ben 29 1/2 lat,²⁵⁰ 1847-ben 1 1/2 font, egy bárány 18 lat²⁵¹ gyapjút adott.

Az uradalom gyapjúeladásával kapcsolatos 1811 és 1870 közötti adatait összefoglalva jól látszik, hogy a gyapjútermelés a juhszám növekedésével, illetve a nemesítés előrehaladtával az 50-es évek közepéig általában növekvő tendenciát mutat. Ezután kb. 10 évig nagyjából azonos szinten marad, majd a Rambouillet-keresztelés mutatójaként a 60-as évek második felére ismét magasabb szinten áll be.

A gyapjú szempontjából is voltak persze jó és rossz évek. Rossz termést okozott a gyér takarmány, a rossz telelés vagy a nagyon száraz, meleg nyár, amikor okkal számítottak takarmányhiányos telelésre, és eleve kevesebb anyát engedtek kos alá.²⁵² A főkörmány a több gyapjútermést dícsérettel nyugtázta: „*Minnél sűrűbbek a kellemetlen tudósítások az idei időben, annál kellemesb meglepetéssel értetett a tisztségnek... jelentéséből, hogy az idei gyapjú termés a tavalyt 25 mázsával felülmúlta*”.²⁵³

A gyapjút minden esetben egyben, nagybani áron vásárolták meg az uradalomtól. A nagybani árat már 1769-ben előnyösebbnek tartották, sőt igyekeztek a kialakult áron több év termését is lekötni, mert még évtizedekig kétszer nyírtak, s a nyári gyapjú értékesítése sok utánajárást igényelt, s még így is bizonytalan volt.²⁵⁴ Ebben az időszakban hagyományosan a fehérvári Bult Jakab volt az uradalom vevője. Az 1820-as években is Fehérvárra szállították a gyapjút, de csak bizományba: itt Ybl kereskedő vette át Lachenbacher,²⁵⁵ Figder,²⁵⁶ illetve Auspitz²⁵⁷ számára. Úgy tűnik, hogy a 30-as években a bécsi Schulhof-Liebenberg nagykereskedőházzal kötöttek üzletet,²⁵⁸ ugyancsak Székesfehérvár közbejöttével. A közvetítő az 50-es évek elejéig változatlanul az Ybl ház volt, majd Tschidáék.²⁵⁹ 1850-ben a Löwenstein bécsi nagykereskedőház is csak közvetítő, a vevő egy angol kereskedő.²⁶⁰ 1852-ben jelent meg az iratokban a bécsi Biedermann nagykereskedőház, ekkortól szinte folyamatosan vevői az uradalomnak.²⁶¹ Biedermannék egyben eladói is voltak az uradalomnak: ők közvetítették a gőzgép és a hozzávaló cséplő-, illetve malomszerkezet vételét. A költségeket a bécsi kereskedőház és az uradalom kölcsönösen jóváírta egymásnak; a cséplőszerkezet árát az uradalom évekig báránygyapjújával törlesztette.²⁶²

A kedvezőbb szállítási lehetőséget és a biztonságosabb megoldást az uradalom azonnal igyekezett kihasználni. A Buda–Nagykanizsa vasútvonal megnyitása után vasúton szállítottak. A vevő helyben, az egyes pusztákon vette át az árut, utána az uradalom fogatai vitték a legközelebbi vasútállomáshoz (az Enyinghez közeli Lepsénybe), ám az átvétel után a szállítás közbeni esetleges károk a vevőt terhelték, azért az uradalom már nem volt többé felelős.²⁶³

A gyapjú szállítása igen kényes, nagy körültekintést igénylő feladat volt, a tiszttartó évről-évre egész menetrendet dolgozott ki végrehajtására. A vendégoldallal, kötéllel, ponyvával felszerelt hosszú kocsikat a legtávolabbi pusztákról is be kellett ilyenkor rendelni, hiszen az uradalom évi gyapjútermése 200–280 gyapjúsákban 25–37 hosszú kocsin fért el. A munkához az uradalom majorlovain és kocsisain kívül általában az összes lótartással rendelkező: csőszöket, gulyásokat, számadókat és a pincemestereket is be kellett rendelni. Az időpont megválasztása is nagyon fontos volt: a gyapjú nem ázhatott meg és nem várhatott hetekig a kocsikon, kivonva azokat a munkából. A gyapjú nagy értékű áru, tehát biztosításáról, őrzéséről is gondoskodni kellett.²⁶⁴

²⁴⁸ MOL FML BUI 9.1867. Seyff Enyingnek.

²⁴⁹ MOL FML BUI 16.1868. Farkas I. ismeretlennek.

²⁵⁰ MOL P 1328. 3. csomó. 1811. Feljegyzés a gyapjúról.

²⁵¹ MOL FML BUI 21.1847. Uradalomleírás.

²⁵² MOL FML BUI 9.1871; 17. 1864. Levelezőkönyv.

²⁵³ MOL FML BUI 9.1864; 1867. Seyff Enyingnek.

²⁵⁴ MOL FML BUI 1.1769. Levelezőkönyv.

²⁵⁵ MOL FML BUI 2.1822. Levelezőkönyv.

²⁵⁶ MOL FML BUI 8.1840. Levelezőkönyv.

²⁵⁷ MOL FML BUI 3.1841; 8.1844; 1846. Levelezőkönyv.

²⁵⁸ MOL FML BUI 6.1835; 1836; 7.1834; 14.1834. Levelezőkönyv.

²⁵⁹ MOL FML BUI 3.1851; 9.1855; 19.1851. Levelezőkönyv.

²⁶⁰ MOL FML BUI 8.1850. Levelezőkönyv.

²⁶¹ MOL FML BUI 4.1858; 1859; 1863; 1865; 8.1852; 9.1860; 1981; 1866; 1970; 18.1869. Levelezőkönyv.

²⁶² MOL FML BUI 3.1857. Levelezőkönyv.

²⁶³ MOL FML BUI 9.1866; 1870; 17.1862; 1871; 18.1868; 1869. Kőriratok.

²⁶⁴ MOL ML BUI 15.1860; 17.1861; 1862; 18.1868; 1869. Kőriratok.

Jelentéktelennek mondható az a haszon, amit a birkák fejéséből és a tej feldolgozásából nyertek többször olasz sajtos bérlőket alkalmazva.²⁶⁵ Jelentősebb haszonként jelent meg a tenyészállatok, a hízott ürök, a juhbőrök és a mustra juhok eladása, valamint a saját uradalmi használatban a juhhús.

Másodrendű eladandó termékként tartották számon a meghízalt, vagy „göboly” üröket (általában mészárosok Perger, Krausz, Kilik, vagy nagykereskedők Rosenberg, Fuchs, Brettenhofer, Kohn²⁶⁶ vették meg). A legjobb és évről-évre visszatérő vásárló Bauer Ferenc soproni kereskedő volt.²⁶⁷ A kimustrált rosszabb, vagy foltos birkákat általában a helyi kereskedő Kohn Lipót vette meg.²⁶⁸ A juhbőrök értékesítésekor is elsősorban Kohn, vagy egy szombathelyi kereskedőcég, Pinkusz és Grünwald jött szóba.²⁶⁹ A juhászati áruk eladására az uradalom az 1830-as években árveréseket hirdetett meg.²⁷⁰ A 40–60-as években már újsághirdetésekkal hívták fel áruikra a figyelmet: a *Pesti Napló*, a *Hon*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Kertész Gazda*, a *Vásár és Politikai Újdonságok*, a *Gazdasági Lapok*, az *Atheneum*, illetve a *Pester Lloyd* hasábjain jelentek meg felhívásaik.²⁷¹ Az is előfordult azonban, hogy Farkas Imre maga válaszolt egy *Pesti Napló*-beli hirdetésre,²⁷² illetve, hogy közvetítő ügynökhöz fordult (16. ábra).²⁷³

²⁶⁵ GUNDA 1964, 599–600; DEMETER 1994, 617–618; 2009, 223.

²⁶⁶ MOL FML BUI 3.1833; 1841; 1845; 5.1832; 6.1835; 7.1834; 8.1840; 1844; 14.1834. Levelezőkönyv.

²⁶⁷ MOL FML BUI 8.1846; 1850; 1852; 9.1855; 10.1865. Sényi köriratai.

²⁶⁸ MOL FML BUI 4.1858; 8.1846. A főkormány Enyingnek.

²⁶⁹ MOL FML BUI 4.1859; 6.1835; 8.1840; 1844. Sényi Enyingnek.

²⁷⁰ MOL FML BUI 7.1834. Mórocz Enyingnek.

²⁷¹ MOL FML BUI 3.1857; 4.1870; 15.1867; 16.1869; 1870. Levelezőkönyv.

²⁷² MOL FML BUI 16.1870. Farkas I. levele.

²⁷³ MOL FML BUI 16.1870. Farkas I. levele.

RÖVIDÍTÉSEK

MOL FML BUI = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, Batthyány uradalmi iratok

MOL FML BU = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, a Batthyány uradalom mérnöki hivatalának mappái

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár

SZIKM = Szent István Király Múzeum

Ad. = Adattár; F = Fotótár; C = Céhes gyűjtemény; HGy = Helytörténeti gyűjtemény

SzMJVL = Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára

IRODALOM

ALFÖLDY Gábor

2015 *A dégi Festetics-kastélypark: egy magyarországi tájkert története és helyreállítása.* Budapest.

2018 Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes történetéhez I. Egy ismeretlen útleírás Dégről 1812-ből. *Ars Hungarica* 44. 101–107.

2019 Újabb adatok a dégi Festetics-kastélyegyüttes történetéhez II. *Ars Hungarica* 45/1. 5–54.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1975 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig.* (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.) Szekszárd.

BALOGH Margit

1903 *Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútforrás.* (Művelődéstörténeti Értekezések 8.) Budapest.

BARTOSSÁGH József

2014 *A gazdasági kormány - írta egy aradi 1830.* Budapest.

BENKŐ Loránd

1967 A magyar szókészlet eredete. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története.* Budapest. 259–312.

1970 *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 2. Budapest.

BREHM, Alfred Edmund

1929–1933 *Az állatok világa.* Új magyar kiadás. Budapest.

Online: Juhok <http://mek.niif.hu/03400/03408/html/257.html>

DEMETER Zsófia

1994 Olasz sajtókészítők a dunántúli Batthyány-uradalmakban. *Ethnographia* CV. 615–619.

1997 A juhászat szerepe az enyingi uradalom gazdálkodásában (1806-1870). *Agrártörténeti Szemle* XXXIX. 63–102.

2009 Formaggiari italiani nelle tenute di Batthyány nei dintorni di Dunántúl (Transdanubio). *Alba Regia* 38. 221–223.

2010 „Holnap a csikót eladja Fehérváron” Fehérvári vásárok és vásározók. In: *Vásárok világa* IV. Szekszárd 81–120.

2013 *Egy hajdani nagybirtok. A munkaerő, a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806-1870).* Budapest.

2019 Országos gazdasági kiállítások Székesfehérváron (1879-1927) *Alba Regia* 47. 131–159.

DEMETER Zsófia – LUKÁCS László

1980 *A puszták népe. A Mezőföld története.* (Az István Király Múzeum Közleményei D sorozat 133.) Székesfehérvár.

2002 *Zámoly.* (Száz Magyar Falu Könyvesháza) Budapest.

DITZ, Henrik

1869 *A magyar mezőgazdaság.* Fordította: Halász Gábor. Pest.

ÉBER Ernő

1961 *A magyar állattenyésztés fejlődése.* Budapest.

ÉRI István – NAGY Lajos – NAGYBÁKAY Péter

1975 *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere* I-II. Budapest.

FARKAS Gábor

1968 Nagykarácsonyszállás története. *Fejér Megyei Szemle* 5. évf. 1. 163–172.

1969 Az intenzív állattenyésztés az előszállási uradalomban 1810–1815. *Alba Regia* 10. 188–191.

1972 A tőkés viszonyok kialakulásának és fejlődésének néhány kérdése Fejér megyében. *Fejér Megyei Történeli Évkönyv* 6. 39–65.

1981 Előszállás. *Fejér Megyei Történeli Évkönyv* 15. 334–400.

FEKETE János

1844 Pásztoróra Székesfehérváron. *Pesti Divatlap* 12. sz. 367–372.

FÉNYES Elek

1836 *Magyarországnak, s hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapota Statisticai és geographiai tekintetben.* Pest.

1847 *Magyarország leírása.* I. Pest.

1851 *Magyarország geográfiai szótára.* Hasonmás, 1984. I–II. Pest.

FÜGEDI Erik

1853 Az újratelepités. In: Székely György – Molnár Erik (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon.* Budapest. 213–222.

FÜR Lajos

1970 Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1969–1970. 267–384.

GAÁL László

1966 *A magyar állattenyésztés múltja.* Budapest.

GALGÓCZI Károly

1855 *Magyarország a Szerbvajdaság s a Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája.* Pest.

GÉMES Balázs

1977 A juhászok ládái és a juhászceh kérdése Mezőföldön a XVIII–XIX. században. *A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeumi Évkönyve* VI–VII. 173–196.

GUNDA Béla

1964 Olasz sajtókészítők Magyarországon. *Ethnographia* LXXV. 599–600.

HANÁK Ker. János

1846 *Természetrész.* Pest.

HANKÓ Béla

1943 *Magyar háziállataink.* Budapest.

HATTYÚFFY Dezső

1907 A birkások. *Turul* 1907. 89–90.

HEGYI Imre

1978 *A népi erdőkielés történeli formái.* Budapest.

HENSCH Árpád

1901 *Mezőgazdasági üzemtán.* Magyar-Óvár.

HERMAN Ottó

1909 *A magyarok nagy ősfoglalkozása.* Budapest.

HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula

1935 *Magyar történet I–VII.* Budapest.

KÁLLAY István

1971a *A székesfehérvári vásári bíraskodás 1768–1790. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. 103–125.*

1971b *Manufaktúra alapítási kísérlet Székesfehérvárott 1765–1769 között. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. 325–329.*

1988 *Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai.* (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18.) Székesfehérvár.

KAPOSZI Zoltán

2000 *Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században.* Budapest–Pécs.

2002 *A magyarországi uradalmi rendszer változásai a 18–20. században. Limes 5. 85–106.*

KÁROLY János

1896 *Fejér Vármegye története I.* Székesfehérvár.

1898 *Fejér Vármegye története II.* Székesfehérvár.

KORIZMICS László – BENKŐ Dániel – MÓROCZ István

1855 *Mezői gazdaság könyve.* Pest.

KOVÁCS Miklós

1962 *Adatok a XVI–XVIII. század magyar állattartásának és tenyésztésének történetéhez. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1962. 44–62.*

KOVÁCSY Béla

1923 *Juhtenyésztés és gyapjúisme.* Budapest.

KURUCZ György

2013 *Keszthely grófja Festetics György.* Budapest.

LÁNG István

1926 *Székesfehérvár város és környékének útmutatója.* Székesfehérvár.

LÁZÁR Vilmos

1955 *Nagyváthy János emlékezete. MTA Agrártudományi Közlemények 3–4. 245–256.*

LUKÁCS László

2007 *A tisztas ipar emlékei.* Székesfehérvár.

2012 *Tárgyak, életformák, népszokások.* Székesfehérvár.

2018 *Szent Vendel főpásztor, barmok patrónusa.* Székesfehérvár.

2019 *Székesfehérvár néprajzi értékei.* Székesfehérvár.

M

1817 *A juh-tenyésztésről. Tudományos Gyűjtemény XII. 34–39.*

MAGDA Pál

1817 *A juh tenyésztéséről. Tudományos Gyűjtemény 1817. VII. kötet 34.*

MÉREI Gyula (főszerk.)

1980 *Magyarország története 1790–1848. Magyarország gazdasága.* Budapest. 213–425.

NAGY Lajos

1960 *Adalékok a Fejér megyei jobbágyság történetéhez. Alba Regia I. 77–98.*

NAGY Márton

1818 A Birka-tartásról. *Tudományos Gyűjtemény* IV. köt. 71–78.

NAGYVÁTHY János

1791 *A' szorgalmatos mezzei gazda*. Pest.

PACH Zsigmond Pál – BEREND Iván – SÁNDOR Pál

1961–62 *Magyar gazdaságtörténet* I-II. Budapest.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest.

1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. Budapest.

2001 Adatok az uradalmi birkatartáshoz. Mindszent-Algyő (1780–1848). In: Bali János – Jávor Kata (szerk.): *Merítés. Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest. 141–152.

2010 *A keleti palócok pásztorkodása*. Debrecen.

PÁLMÁNY Béla

1987 Bartosságh József. *Magyar agrártörténeti életrajzok*. I. Budapest.

PRÓNAY Gábor

1855 *Vázlatok Magyarhon népeletéből*. Pest.

SINKOVICS István

1977 Székesfehérvár a török támadás előestéjén. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár Évszázadai* 3. Székesfehérvár. 15–28.

SZ. HORVÁTH Anna

1977 Istolni Belgrád gazdaságtörténeti kérdései. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár Évszázadai* 3. Székesfehérvár. 77–83.

SZENDREI Eszter

2005 A magyarországi céhes juhászat kérdéseiről. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 2004. 205–223.

SZENTIVÁNYI Béla

1943 *A piarista kuszódíátus gazdaságtörténete*. Budapest.

TAKÁTS Rózsa

2014 *Bevezetés és jegyzetek Bartosságh József A gazdasági kormány című könyvéhez*. Budapest.

TÖRÖK János

1841 *Alcsúth gazdasági tekintetben*. Pest.

VARGA Marianna

1968 Mesteremberek Székesfehérvárott a XVIII. században. *Alba Regia* VIII–IX. 263–267.

WELLMANN Imre

1933 *A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása*. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 7.) Budapest.

1979 *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. (Agrártörténeti tanulmányok 6.) Budapest.

WENZEL Gusztáv

1887 *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest.

ZIMÁNYI Vera

1961 Adalékok a Batthyányak XVII. századi marhakereskedelme történetéhez. *Agrártörténeti Szemle* 3. 60–84.

ZSÓFIA DEMETER

RASSENWECHSEL IN DEN GUTSHOFSCHÄFEREIEIEN IM 18–19. JAHRHUNDERT, VORGESTELLT AM ENYINGER GUTSHOF DER HERZOGE LAJOS UND FÜLÖP BATTHYÁNY

Der in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts begonnene Agrarreform hat die Wirtschaft der Gutshöfe des Habsburgerreiches in verschiedenen Zeitspannen verändert. Der Reform war ein Modernisationsprozess mit wissenschaftlichen Grundlagen, dessen Charakteristiken und Wirtschaftsgebiete die profitorientierte Perspektive des Marktes vor Augen hatten.

Der Wirtschaftszweig mit den größten Veränderungen war die Viehzucht, darunter hauptsächlich die Schafzucht und als Ergebnis des Reforms die Schafsveredlung. Die Schafsveredlung wurde am Ende des 18. Jahrhunderts zum beliebten Feld der neuen Generation von Gutsherren, den Erfindern der Theorie, und den Wirtschaftsexperten, die das alles in der Praxis vorstellten. Selbst in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts sprachen die Wirtschaftsnachrichten oft vom „Seidenschaf“.

Der Vorgang wurde von der Wirtschaftsliteratur und von der institutionalisierten Bildung nur beschleunigt.

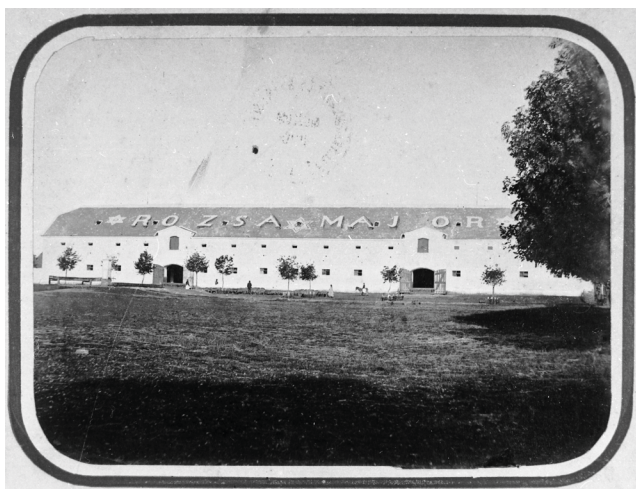
Da das Thema anderthalb Jahrhunderte umfasst, können wir mit Hilfe der Wirtschaftsliteratur von mehreren Zeitaltern der Schafsveredlung sprechen.

Das erste Zeitalter der Modernisation der Schäferei wird mit der Verbreitung des „deutschen“ Schafes gekennzeichnet, was schon die Grundsätze für die Verbreitung der Merinot-Schafe (vom Ende des 19. Jahrhunderts zurückblickend) in sich trug. Das zweite Zeitalter wird durch die Erscheinung der vereinfacht nur „Merinot-Zuchtlinie“ genannten, aus Spanien stammenden und aus mehreren Richtungen (Iberische Halbinsel, Italien, Schlesien und Sachsen) verbreiteten Schafsarten gekennzeichnet, was in den Jahrzehnten nach den Napoleonkriegen große Veränderungen in der Viehzucht mit sich brachte.

Als dritten Zeitalter des Rassenwechsels betrachte ich die durch die übertrieben verfeinerte Wolle hervorgerufene Veränderung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Der Rassenwechsel wurde durch die Veränderung der ausländischen Märkte, der wirtschaftlichen Umgebung der Wollenherstellung und die Veränderung der Ansprüche des Wollenfertigungssektors erzwungen.

Alle drei Zeitspannen waren in der Schäferei des Enyinger Gutshofs der Herzogenfamilie Batthyány (der Gutshof gehörte bis 1806 zu Lajos, bis 1870 zu Fülöp) zu sehen. (Die Untersuchung des dritten Zeitalters konnte wegen der Aufteilung nach Fülöps Tod nicht vollständig durchgeführt werden.) Den Vorgang des Rassenwechsels kann ich also als Fallstudie durch die Materialien dieses Gutshofs vorstellen.

ÁBRÁK

1.

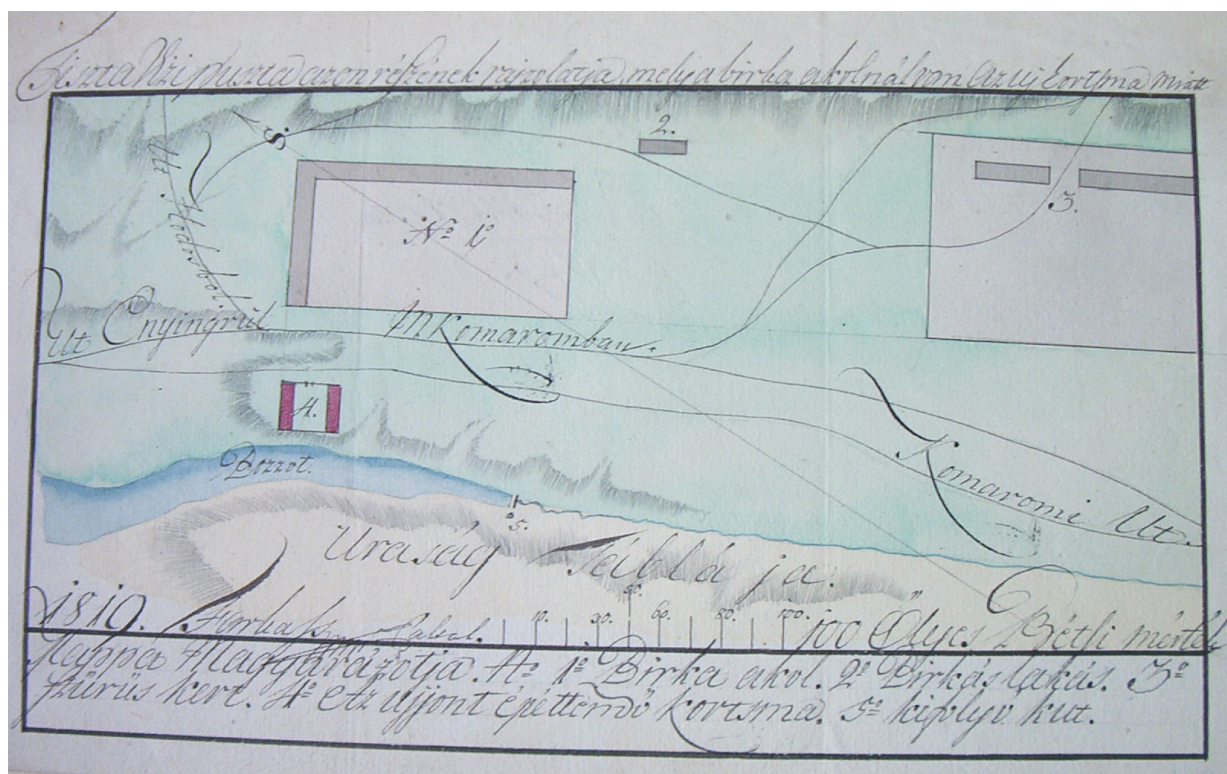

2.

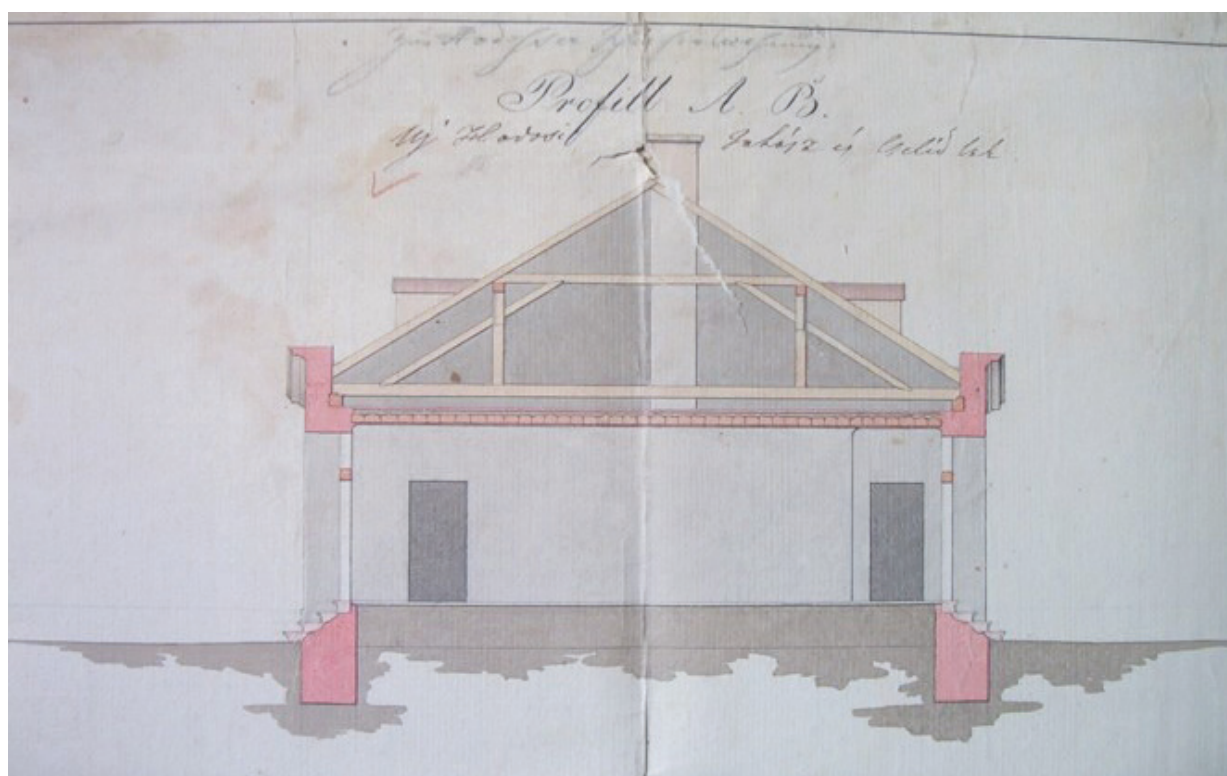

3.

1. ábra: Juhistálló Kishörcsök-Rózsamajorban, 1914. (SZIKM Ad. F)
2. ábra: Gr. Hunyady Károly nagylóki uradalmában nevelték az 1923. évi budapesti országos kiállításon első díjat nyert Elektorál-Negtretti fajtájú tenyészkost. (SZIKM Ad. F)
3. ábra: Menyhárt Pál, alapi birkás juhászkségeivel számáron, 1958. (Pesovár Ferenc felvétele. SZIKM. Ad. F)

4.

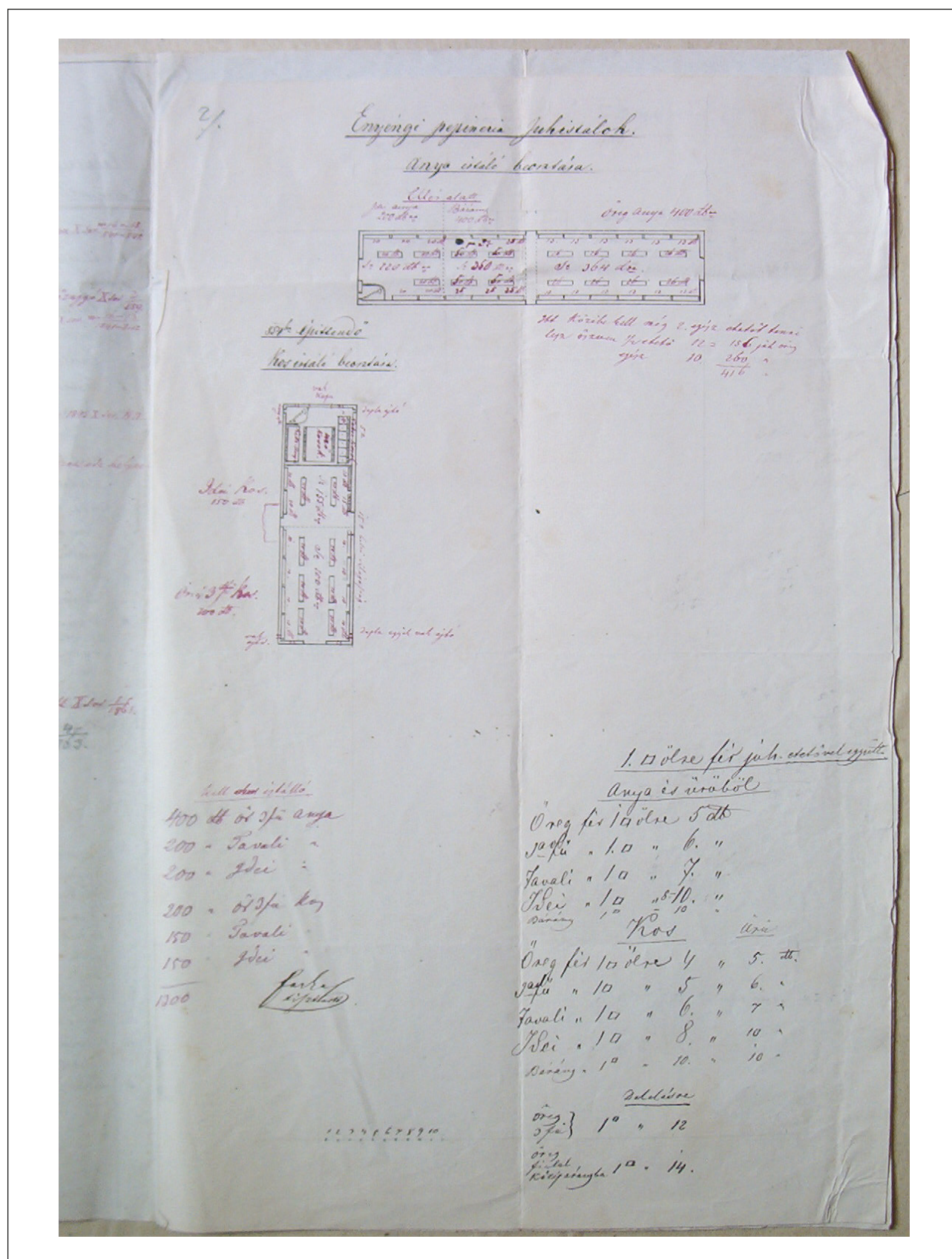

5.

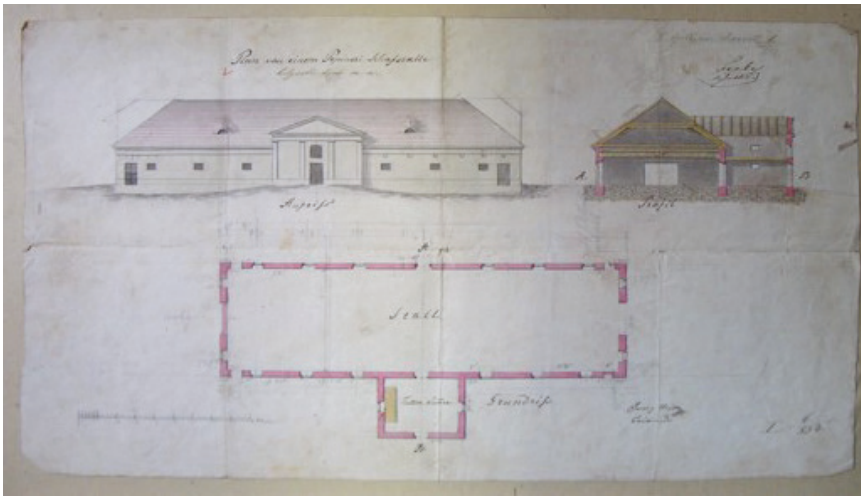
4. ábra: Tisztavízpuszta rajza 1819-ből.

Az új kocsma (4.) helyének kijelölése miatt készült: 1: birkaakol, 2: birkáslakás, 3: szérűskert. (MOL FML BU)

5. ábra: Újhodosi juhász- és cseléd háza. (MOL FML BU)

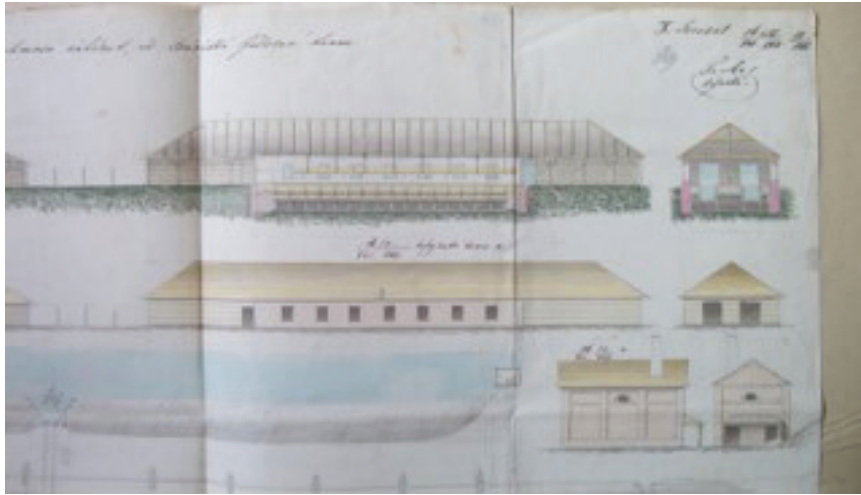
6. ábra: Farkas Imre kimutatása az enyingi pepinériában elhelyezhető birkákról már az 1851-ben építendő kosistállót is számítva. (MOL FML BU)

7.

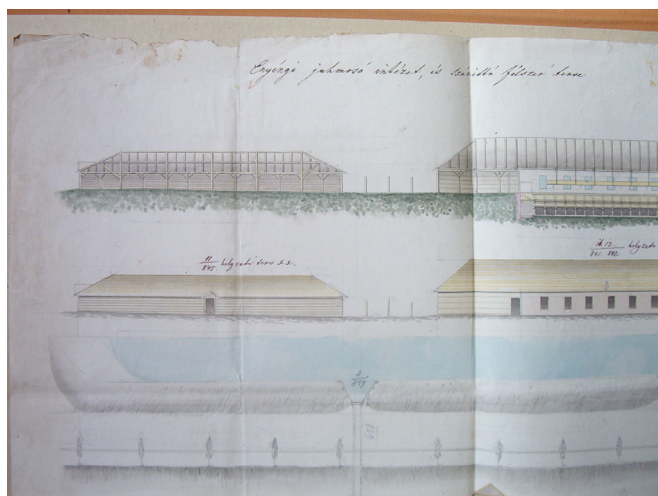

8.

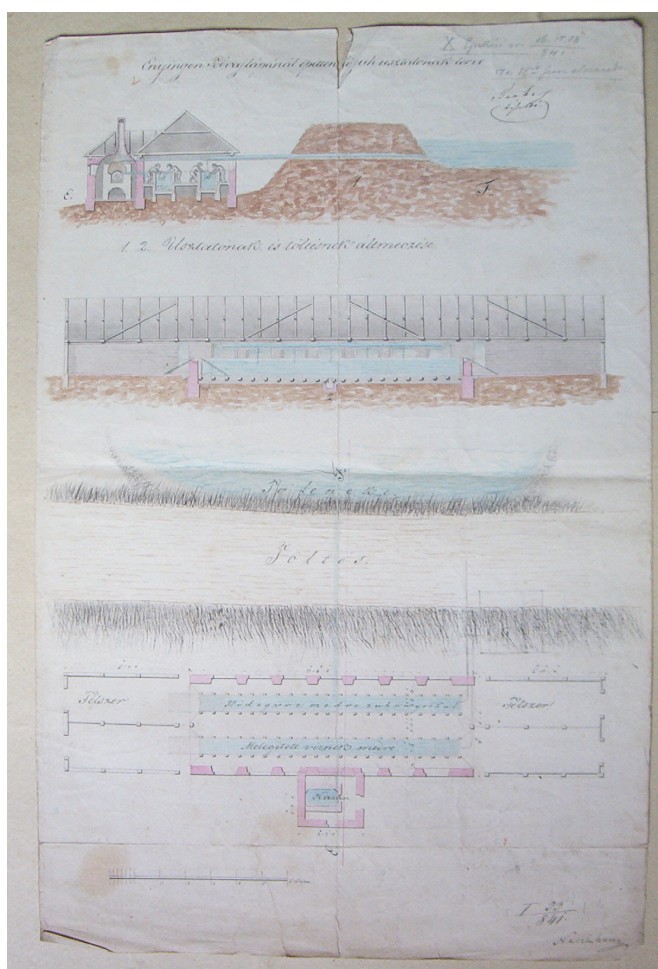

9.

7. ábra: Az enyingi pepinéria-istálló, 1854. (MOL FML BU)
8. ábra: A Tolvajláp elhelyezkedése a kastély és az angolpark délkeleti sarkában. Ez a kastély mögötti terület a Cifrakert. (MOL FML BU)
9. ábra: A Juhmosó tervrajza a nevezetes juhvásárlás hozománya. (MOL FML BU)

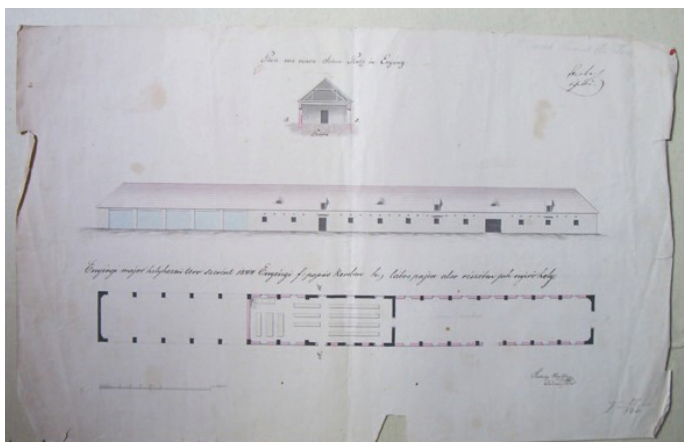
10.

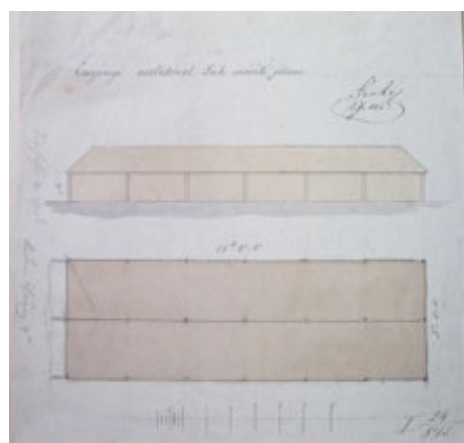
11.

10. ábra: Az enyingi juhmosó és a szárító fészer: az első 1845-re, a másodikat 1842-re, az alul ábrázolt kifolyót 1859-re datálták. (MOL FML BU)

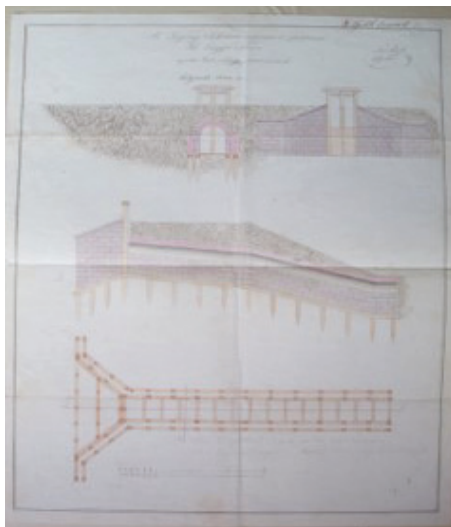
11. ábra: Az enyingi Tolvajlápi tóra épített úsztató rajzán a töltés átmetszését, a kiásott mederben a hideg- és a melegvizes mosás helyét, illetve két oldalán a behajtás és a kihajtás fészerét, alul a kazánházat ábrázolták. A felső metszet mutatja a töltés mögött elhelyezkedő kazánt, valamint a hideg- és melegvizes munkaterületet. Naszluhác terve, 1841. (MOL FML BU)

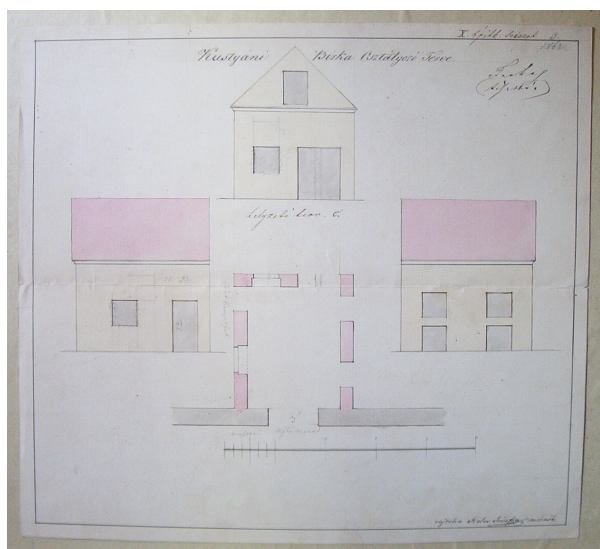
12.

13.

14.

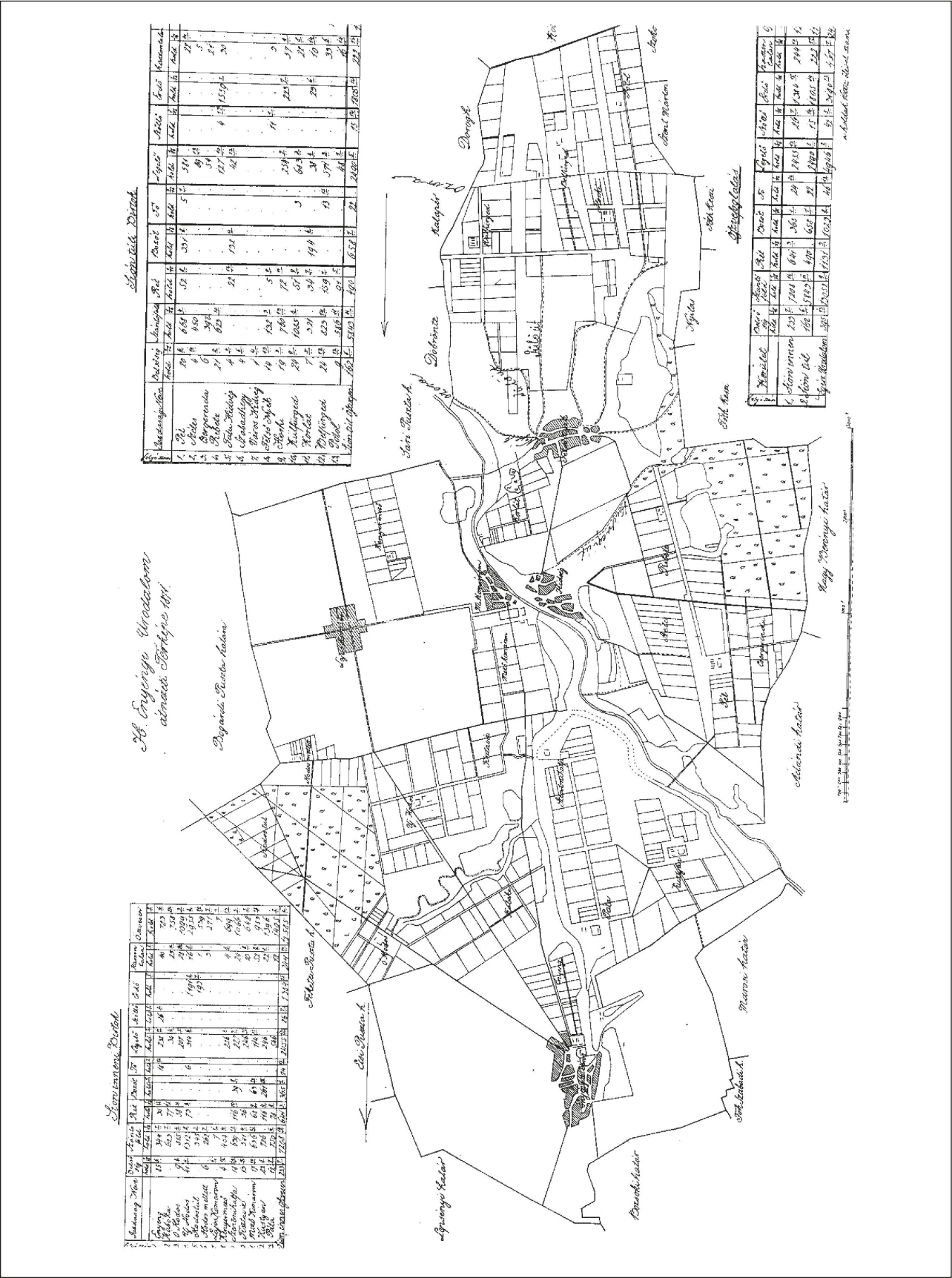
15.

12. ábra: Az enyingi pajtáskertbe 1844-ben tervezett nyírőhely. (MOL FML BU)

13. ábra: Az úsztatonál levő juhastálló, 1845. (MOL FML)

14. ábra: Az enyingi juhmosónál kőből épült zúgó. Szeles József terve, 1859. (MOL FML BU)

15. ábra: A kustyáni birkaosztályozó terve, 1862. (MOLFML BU)

16. ábra: Az enyingi uradalom átnézeti térképe, 1871. Szeles József munkája. (MOL FML BU)

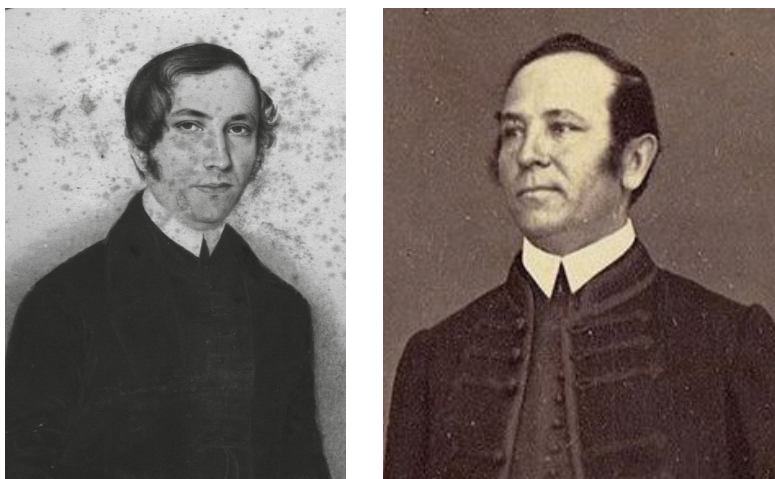

NÉPRAJZ

PÁKOZDY JUDIT

NYULASSY ANTAL (IGNÁC) ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

1–2. ábra

*Nyulassy Antal (Ignác) 25 éves és 55 éves kora körül.
(A fiatalkori fénykép Mátyóki Zoltánné tulajdona,
az 1875-ben készült fénykép származási helye
Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Fotótár.)*

200 éve született a sokoldalú Nyulassy Antal Ignác (1820–1900) szentbenedekrendi aranymisés szerzetes, plébános, gimnáziumi tanár, költő.

Nyulassy Antal 1820. január 19-én Székesfehérváron Nyulassy Ignác néven látja meg a napvilágot. (Az Antal nevet 17 évesen a pannonhalmi Szent Benedek Rendbe való belépésekor kapja). Keresztelőjére a római katolikus, székesfehérvári Szent István-székesegyházban kerül sor. Jómódú, polgári családból származik. Apja Nyulassy Ferenc, jónevű bőriparos tobakmester Székesfehérváron. Anyja Botos Terézia, Botos Mihály fehérvári tobakmester lánya. Szülei 55 éven át társai egymásnak. Kapcsolatukból kilenc gyermek születik. Az öt fiú közül csak Antal (Ignác) és négy lány éli meg a felnőtt kort.

A fehérvári Nyulassy család, Nyulassy Antal (Ignác) dédapja révén, 1727 körül telepedik le Fehérváron. Nyulassy Balázs (1694–1774) szőlőműves, a sziléziai Opole városából (ma Lengyelország) érkezik. Leszármazottjai közül mindenki földművelésből él, kivéve Nyulassy Antal (Ignác) apját, Nyulassy Ferencet (1759–1826), aki szakítva a családi hagyománnyal, iparos mesteremberré képzi ki magát, hogy aztán 55 éven át a Székesfehérvári Tobak Céh oszlopos tagja, 1833-ban pedig a céh vezetője, céhmestere legyen. Egyetlen (felnőtt kort megélt) fia, Nyulassy Antal (Ignác) szentbenedekrendi szerzetes, plébános, gimnáziumi tanár, költő lesz. Nyulassy Antal lánytestvérei mind fehérvári tobakos mesteremberekhez mennek hozzá: Terézia (1806–1886) Pákozdy Jánoshoz, Anna (1817–1844) Fekete Antalhoz, később Katona Istvánhoz, Rozália (1822–1884) Tanczos Jánoshoz, Erzsébet (1827–1891) pedig Kucsora Istvánhoz.

Nyulassy Antal (Ignác) számára szerető szülei viszonylag gondtalan gyermekkort biztosítanak, tudjuk meg a *Szegény árva* című verséből (részlet):

*„Gazdagok ők nem valának,
De szeretve ápolának;
Sok szép jóra oktatának,
Biztos őreim valának.”*

Szüleivel Székesfehérváron az iparosok lakta Palotaváros rész 229. helyrajzi számú házában, a Tobak utca 5. szám alatt laktak. Ez a ház öt generáción keresztül, 1775 és 1900 között a tobak mesterséget űző, Botos-Nyulassy-Pákozdy család tulajdonában állt. Ebben a házban éltek 1775-ben Nyulassy Antal (Ignác) anyai nagyszülei, Botos Mihály (1742–1805) bőriparos tobakmester és felesége, Majsay Anna (1751–1805). Érdekességgéppen megemlítem, hogy Nyulassy Antal anyai ükapja, Majsay György (1667–1737) volt az egyike annak a nyolc fehérvári tobak mesternek, akik 1694-ben megalapították a Székesfehérvári Tobak Céhet.¹

3. ábra
Tobak utca az 1930-as évek végén
(Molnár Tibor felvétele, SZIKM Ltsz.: MT 37a.28)

A Tobak utcai 5. szám alatti ház egy 790 négyszögöl² telken álló, kétlakrészes, nagyobb kerttel rendelkező ház, melynek utcai lakrészében nevelkedik Nyulassy Antal (Ignác). Így ír szüleiéről és a Tobak utcai családi házról 36 éves korában (1856. augusztus 20.), *Szüleimnél* című versében:

„Itthon vagyok, itt e csendes házikóban,
Hol jó öregeim fölneveltek engem.
Kis ablakból nézek, s szemem a patakban,
Mely lenn, a ház előtt cseregetve mégyen;

....

Kékszejű czinge czingeg fejem felett,
Szabadon ugrálva ágain a fáknak,
Miket édes apám akkoron ültetett,
Mikor nagyszüleim sötét sírba szálltak.
Valahányszor látom e hű emlékeket:
Szemeim hullatnak gyászoló könnyeket!

....

Áldott jó szüleim, kik oly bűn szeretnek;
Hő kegyelemnek tisztelt tárgyai ők,
S gyöngéd szerelmökben most is emlegetnek.
Apám, anyám! futok forró kebeletekre,
S csókot nyomok érdemtelen kezetekre?”

¹ A Székesfehérvári Tobak Céh Mesterkönyve 1694–1774. SZIKM Céhes gyűjtemény I.19.

² Székesfehérvár Város Telekhivatalának iratai 1698–1847. Wüstinger József-féle Kataszteri Telekkönyvek 1826. VLKI IV.A.1006.a

Gyermekkorában a Tobak utcai házuk udvarán fűzfapapírokra kerget lepkéket és nyargalászik a Sárreuten, tudjuk meg fent idézett verséből. Egy másik verséből is, melyet Szanyó bátya kunyhója³ címen írt, sokat megtudhatunk érzelmegazdag gyermekkoráról:

„Mikor én iskolás vig gyermekőce voltam,
De vígan szállt akkor az idő fölöttem!
Egy szünnap, s midőn lezékém megtanultam,
Iskolatársaimmal a mezőre mentem.
Tele volt a kezünk léppel, kalitkával,
Tele volt a szívünk örömbével, vággyal!”

Kismadarat szerettek volna befogni a kalitkába, de egy se szállt a lépre – írja versében. Az ég beborult. Siettek hazafelé, de utolérte őket a zápor. Futottak egészen a rettegett Szanyó csősz silány kunyhójáig. Az istenfélő, mezei csősz bográcsban ízes ebédet főzött az elázott kis társaságnak. „S kitől remegtünk, utóbb megszerettük, Úgy megszerettük, hogy el sem is feledtük.”

A nyolcéves Antal (Ignác) apja, Nyulassy Ferenc az 1828. évi székesfehérvári vagyonösszeírás⁴ szerint a Tobak utcai házon kívül tulajdonosa még 11 pozsonyi mérő hold (6600 nöl) bevetett szántóföldnek és 6 hold (7200 nöl) kaszás rétnak. Ebben az időben a ház körül két tehenet és egy borjút tartanak. Nyulassy Ferenc tobakmester ezenkívül a Székesfehérvári Tobak Céh által birtokolt, a Tobak utca közepén futó, 350 méter hosszú áztatócsatornából a szakmájához elengedhetetlenül szükséges, 18 méter hosszú kanálissal és kőhíddal is rendelkezik⁵. (Ezt az 1783-ban tobakmesterek által, mesterségesen kiépített csatornát a tobakos mesterség megszűnése miatt az 1930-as évek elejére már betemették.)

Nyulassy Antal (Ignác) középiskolai tanulmányait a Ciszterci Rendi Szent István Katolikus Gimnázium falai között végzi Székesfehérváron. „Eminens” diák.

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM.							
Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio.	Gens, seu Natio, Locus Natalis, et Comitatus.	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus- dem Conditio, et Habitatio.	Annus et Schola, quam frequentavit.	C l a s s i s.			
				In Doctrina Re- ligionis.	In Literis et Scientiis.	In Studio Linguae Hun- garicae.	In Moribus.
Ignatius Nyulassy anno 17. Cathol.	Hung. Alba Regia C. Alba Reg.	P. Francisz. Civis Viden.	1836. Secundum Hittis Scholam reperiis Diligentia	Inter 28 Condiscipulos Emm.	Emm.	Emm.	Emm.
Datum in Regio Gymnasio Alba Regalensi				Anno 1837 Mensis Julii die 31 ^{ma}			
Henrico Jakabffy S.D. C. Ep. Reg. Gym. Viden.				Thomas Kunke C. Ep. Reg. Gym. Viden.			

4. ábra

Nyulassy Antal (Ignác) gimnáziumi bizonyítványa, 1837. július 31.
(PFK Benedictina gyűjtemény BK 267/IV.6./2.)

³ A vers megjelent *Szünorák* 1862. évi számában.

⁴ Székesfehérvár város Tanácsának iratai 1688-1848. Népszámlálási iratok. 1828. VLKI IV.A.1002.f.

⁵ A Tobak Céh Kanálisa 1833-1871. SZIKM Céhes gyűjtemény. I. 60.

A gimnazista Nyulassy Antal (Ignác) legidősebb nővére, Terézia házassága révén, ekkor már évek óta rokonságban áll Terézia férjének nagybátyjával, az 50 éves Pákozdy Kázmér Mihály (1787–1847) bencésrendi plébánossal, aki szintén e gimnázium falai közt tanult, s ebben az időben, 1837-ben Balatonfüreden a Savanyúvíz-i Fürdőtelep kiskápolnájában teljesít lelkészi szolgálatot. Nagy a valószínűsége, hogy Pákozdy Kázmér Mihály tanári és lelkészi hivatása hatással van a fiatal Nyulassy Antal (Ignác)ra.

Nyulassy Antal (Ignác) 17 évesen hagyja el a szeretett szülői házat és a Pannonhalmi Főapátság épületegyüttesében lévő, bentlakásos Pannonhalmi Bencés Gimnázium falai között folytatja tanulmányait. Így ír erről *Búcsúzás*⁶ című versében:

„Amott, a hármás ősfokon,
Hol élesb szellő fújdogál,
Egy várölelte zárdá áll,
Az Úr áldási környezik,
Benn csend s magány ölelkezik
Velők osztózni távozzom.”

1837. szeptember 16-án „öltözik be”, belép a pannonhalmi Szent Benedek Rendbe. Beöltözköskor az Antal nevet kapja. Pannonhalmán az első év egy próbaidőszak, ezt követően a Rend gondoskodik növendékeinek szerzetespapi és tanári képzéséről. A próbaidőszakban a bencés rend történetének megismerése és szabályzatának elmélyítése, az ima és az elmélkedés van a fókuszban. Ekkor ezt írja egy levelében szüleinek: „Nincsen egyéb hátra, mint az állhatatosságban megrendíthetetlenül megmaradni. Esedezzenek tehát könyörgöm Alkotónk oltára előtt, hogy kötelező foglalatosságaim pontosan véghez vivén Istenünk bálaadatos szolgálója, Szent Rendünknek igaz tagja... lehessék”⁷

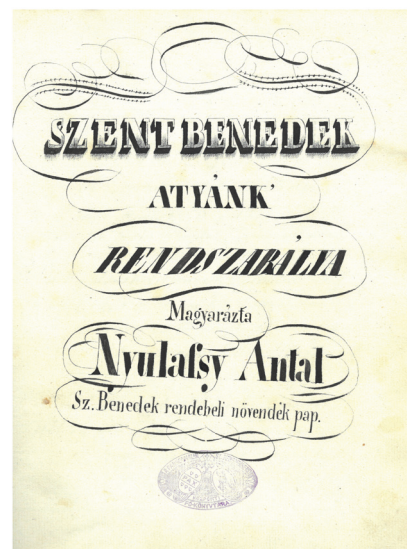
A próbaidőszak leteltével, 1838. szeptemberében Nyulassy Antal a Győri Lyceumba⁸ kerül, ahol két éves képzésben bölcseletet - logikát, metafizikát, gazdaságtant, természettant, történelmet, mennyiségtant, magyar és görög nyelvet - tanul. Itt kezdődik barátsága tanárával, Czuczor Gergely bencés költővel, aki Nyulassynak a magyar irodalmat és a görög nyelvet tanítja. A bölcseleti képzés harmadik éve, 1840. szeptemberében Bakonybélben kezdődik. Itt két tanár vezetése alatt tanul esztétikát, pedagógiát, diplomatikát, humani órát és klasszikus filológiát. Egyre inkább az irodalom felé fordul, többek között Bajza, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty verseit gyűjti. Kéziratban ránk marad növendékkori verselgetésének 296 költeménye, mely 1840-ben a *Dalfűzér* címet kapja.

A bölcseleti képzés harmadik évében a papnövendékeknek, a szónoklás gyakorlása végett, a nyilvánosság előtt prédikálniuk kell. A bakonybéli naplóban ez a bejegyzés található: „1841. december 26-án Nyulassy Antal clericus igen jól prédikált.”⁹

Bakonybélről *Ehülés után*¹⁰ című versével búcsúzik és 1842-ben Pannonhalmára megy teológiát tanulni. Ezalatt is tartja korábbi tanárával, Czuczor Gergellyel a kapcsolatot. Nyulassy folyamatosan küldi verseit Czuczornak véleményezésre, s nagyon hálás a visszajelzésekért. Még növendékként ír verset Rimely Mihály apát 1843-as beiktatására, melyet megzenésítve a növendékpapság együtt énekel.¹¹

Pannonhalmán versírása mellett irodalmi latin fordításokat is végez. Papnövendékként hatalmas nagy feladatra vállalkozik. Latinról magyarra Nyulassy fordítja le elsőként a pannonhalmi Szent Benedek Rend Reguláit, rendszabályait 1843-ban.

A 196 oldalas kézirat¹² első oldalán ez áll: „Szent Benedek Atyánk Rendszabálya – Magyarázta Nyulassy Antal Sz. Benedek rendbeli növendék pap”. Ez irányú munkásságát nem méltatják. Nem tudni, hogy fordításának színvo-

5. ábra

Szent Benedek Atyánk Rendszabálya – a bekötött kézirat első oldala
(Szent Benedek Atyánk Rendszabálya, Nyulassy Antal fordítása, 1843. PFK, BK 2047/9-4)

⁶ NYULASSY 1851, 33.

⁷ Nyulassy Antal levele, 1837. PFK Bencés Kézirat BK 267/II./4.

⁸ Nyulassy Antal élete és irodalmi működése. PFK 1934.4., Kádi Lajos Győző bencés tanárjelölt szakvizsgálati házidolgozata.

⁹ PRT 1904, IX. V. 259.

¹⁰ Nyulassy Antal *Ehülés után* című verse, 1841. PFK Bencés Kézirat BK 267/1.

¹¹ Nyulassy Antal bencés költő élete és költészete. PFK 1949.9. Farkas Sándor Virgil Szakvizsgálati házi dolgozata.

¹² Szent Benedek Atyánk Rendszabálya. Nyulassy Antal fordítása, 1843. PFK BK 2047/9-4; PRT 1916.

nala vagy esetleg növendék léte miatt szorult munkája háttérbe. (A rendszabályfordítás nyomtatásban Labach Berthold fordításában jelent meg több mint ötven évvel később, 1895-ben.) Személyes hagyatékában azonban még egy bekötetlen kézirat található „Sz. Rendszabály fordította Nyulassy Antal 3adévi theologus 1844.”¹³

Nyulassy Antalt családi körben igazi hölgykoszorú veszi körül. Két nővére (Terézia és Anna) és két húga (Rozália és Erzsébet) meghitt szeretetében él. Nagyon megviseli fiatalabb nővérének korai halála. Anna 1844. augusztus 20-án hunyt el, s mindössze 26 éves volt. Nyulassy Antal még fiatal papnövendékként így emlékezik meg Annáról a *Nővérem sírján*¹⁴ című versében:

„Azt úgy előtt, ott álltam én szívemnek
Kimondhatatlan bánatásiban,
És láttam a tusát idegeidnek
Erőszakos szétszaggatásiban,
Kék ajkaidon mély sóhajok lebegtek,
Azt öntudatlanság hő szárnyain,
Bágyadt szeműeid reám meredtek:
S föláradának égő kínjaim;
Könyűm kicsordult, térdeim inogtak,
Fohászaim mély lángimára gyúltak.”

Fájdalmas emléke 12 évvel később sem veszít erejéből. 1856. augusztus 20-án ezt írja *Szüleimnél*¹⁵ című versében:

„E napon temették el jó nővéremet,
Kit jobban szerettem, mint ennenmagamat,
Bár nyugodnám én ott, a hideg bant alatt!...”

Papnövendéki tanulmányai végén, 1845. július 26-án tesz fogadalmat a Pannonhalmi Szent Márton kolostorban, hogy a Szent Benedek Rend szabályai szerint éli tovább életét. A fogadalmának szövege:¹⁶

„Jézus Krisztus Urunk nevében. Amen.
A Krisztus születése utáni 1845. év július 26-án én, Nyulassy Antal testvér, székesfehérvári magyar, Fejér vármegyéből és egyházközségből, Isten és minden szent előtt, akiknek relikviája található itt, a semmilyen egyházmegyének nem alárendelt, csakis közvetlenül a Szentszéknek alávetett pannonhalmi Szt. Márton monostorban, megfogadom, hogy Szt. Benedek atyánk regulája szerint állhatatos lesznek, jóra fordítom erkölceimet, és engedelmes lesznek. A méltóságos és tisztelendő Rimely Mihály főapát jelenlétében, aki a Monte Cassino, más néven padovai Szt. Jusztina kongregáció alá tartozik. Ennek bizonyosságául írtam alá saját kezűleg ezt a kérelmet a fenti dátummal.”

1845. augusztus 1-jén szentelik áldozó pappá a Pannonhalmi Főapátságban. 1845. augusztus 14-én joghatósági vizsgát¹⁷ és esküt tesz harmadmagával a Pannonhalmi Egyházmegyei Szentszék előtt, hogy lelképásztori munkába állhasson.

1845 és 1850 között hitszónok Pannonhalmán és Sopronban, majd 1850 és 1866 között bencés tanár több dunántúli város (Sopron, Esztergom, Komárom, Pápa, Győr) gimnáziumában. 1866-tól lelkész Bakonybél (1866–1877 és 1897–1898), Nyalka (1877–1882) és Tárkány (1882–1897) települések plébániáin. 1898-tól 1900-ban bekövetkező haláláig a Bakonybéli Apátság perjele.¹⁸

¹³ Sz. Rendszabály fordította Nyulassy Antal 3adévi theologus 1844. PFK Bencés Kézirat BK 267/2.3.

¹⁴ NYULASSY 1851, 25.

¹⁵ Megjelent: *Családi Lapok* 1856. november 13. 1043.

¹⁶ Nyulassy Antal fogadalomtétele, 1845. PFL Főapátsági Levéltár, Professiones 1845. július 26.

¹⁷ Nyulassy Antal joghatósági vizsgájának bejegyzése, 1845. PFL Főapátsági Levéltár, Vikáriusi Levéltár, Szentszéki iratok, Protocollum 1841–1944, 30.A. 1845. augusztus 14.

¹⁸ BERKÓ – LEGÁNYI 1986, 77. Nr.540

6. ábra
Bakonybéli Plébánia, 1939.
(Zempléni Múzeum Képeslapgyűjtemény. Leltári szám: 0094993)

1846 és 1847-ben jelennek meg első írásai a *Honderű* című magyar irodalmat közlő lapban. Magyarsága, nemzeti érzelmei miatt az 1848/1849-es szabadságharc idején – 1949-ben még élő rokonai emlékezete szerint – el akarták fogni, s emiatt a Pannonhalmi Főapátság pincéjében bujkált.¹⁹ Egyetlen hazafias verse jelent meg a *Honderű* 1847. december 28-i számában *Véreimhez* címmel, mely verscímet 1851-ben *A magyarokhoz*²⁰ címre finomított.

1851–1856 közötti esztergomi gimnáziumi tanársága alatt jelennek meg első versei, írásai. 1851-ben itt kerül kiadásra *Nyulassy Antal versei* című 84 verset tartalmazó kötete. Esztergomi tartózkodása alatt költészete egyre inkább a diákság és a nép felé fordul. A gimnáziumi értesítőkből megjelenő írásai mellett 1853-ban kiadásra kerül *Új magyar köszöntő*²¹ címmel mindkét nembeli ifjúság használatára írt különféle alkalmi üdvözlétei és „szavalmányai”. 1853. július 6-án az *Új magyar köszöntő* kéziratát eladja Horák Ede nyomdabérlőnek 100 pengőforintért és 20 darab ingyen példányért.²²

7. ábra
Új magyar köszöntő, 1853. Előlap és tartalomrészlet.
(*Új magyar köszöntő. Különféle alkalmi üdvözlések és szavalmányok tára. Mindkét nembeli ifjúság használatára, 1853. Beimel nyomda, Esztergom.*)

¹⁹ Nyulassy Antal bencés költő élete és költészete. PFK 1949.11., Farkas Sándor Virgil Szakvizsgálati házi dolgozata.

²⁰ NYULASSY 1851, 194.

²¹ NYULASSY 1853.

²² Adásvevési szerződés 1853. július 6. PFK, Bencés Kézirat 267/IV.2 Töredék.

A könyv igen sikeres. A kiadvány 35 év alatt öt kiadást ér meg idegen nyelvű bővítésekkel, 1859-ben pedig a *Budapesti Hírlap* hasábjain²³ ajánlják olvasásra. A kiadvány nyelvezete gyermekien egyszerű, őszinte és szívhez szóló. Célja, hogy az ifjúságban szeretetet, tiszteletet és hálát ébresszen szüleik és nevelőik iránt, tudjuk meg könyvének általa írt előszavából.

Tanító szándékú, népies elbeszéléseivel, rajzaival és életképeivel a nép vallásos és kulturális felemelkedését kívánta szolgálni. Alaposan megfigyeli népének mindennapjait, viselkedését, miközben kellő önismerettel szemléli saját magát is. Példabeszédeivel rávilágít az emberi viselkedés hibáira, miközben szeretettel oktat javulásra. Nemcsak tükröt mutat, hanem megoldást is kínál. „Szavaiból őszinteség, a nép szeretetétől áthatott meleg szív, jóllétéért, művelődésért való lelkesedés sugárzik. Senki sem oktat nagyobb türelemmel, mint ő... szelídebb, mint szigorú. Igazi bölcs... jól érti a nép nyelvét, ismeri gondolkodását, lelkivilágát, tudja, hogyan kell szólni hozzá, hogy a szívéhez vezető utat megtalálja.”²⁴ – vélekedett róla egyik rendtársa.

Neve az évek folyamán egyre ismertebb. Írásai egyrészt különféle folyóiratokban, hetilapokban, naptár kiadványokban jelennek meg, másrészt önálló kötetben összegyűjtve. Sok írása azonban kiadatlan marad. Nyulassy Antal kézíratos hagyatékát a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár őrzi. Saját néven vagy álnéven jelennek meg írásai. Írói álnevei: Bakonyi Remete, Bús Remete, Öregbíró, Bakonyi Öregbíró, Hajsza Barna, Rengő, Ny.A.

Költeményeket ír a *Családi Lapokba* (1854–1858), *István bácsi naptárába* (1875–1889), *Lonkay Olvasókönyvébe*, az *Egri Népiújságba*, a *Katholikus Néplapba* és a *Katholikus Hetilapba*, a *Religióba*, a *Pesti Naplóba* és a *Szent István Társulat Naptárába*.

Írásaiban a hit és a bizalom fontosságával a vallás vigasztaló és megnyugtató erejét hangsúlyozza, gyakran felekezeti hovatartozás nélkül.

Gyakran adományoz, fontosnak tartja az Esztergomi Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium (ifjúsági) könyvtárának növelését, ezért 1855-ben 12 krajcárt adományoz a könyvtár számára.²⁵

A *Vasárnapi Újság*ot a kezdetektől, 1854-től haláláig járatta és lapszámaint megőrizte – tudjuk meg hagyatékának rendezése kapcsán fennmaradt iratokból.²⁶ A *Vasárnapi Újság* egy hetilap volt, amelynek célja a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelés, és mindenféle közhasznú ismeretek közreadása volt.

1856 és 1862 között a komáromi bencés gimnáziumban tanít, egy diákja így emlékezik róla: „Nyulassy volt egyedül a tanári testületben, a ki a testi fenyítéket a legritkább esetben alkalmazta, neki volt kedélye, többször láttuk derült hangulatban, sőt akárhányszor tréjálkozó kedvében.”²⁷

1857. január 7-én Komárom megye kormányzója megbízza a helyi Kultsár István féle könyvtárhagyaték mielőbbi rendezésével. Kultsár István volt az első olyan hazafi, aki saját, több ezer kötetből álló könyvtárát „hazafias indulatból” szülőföldjének ajánlotta fel, megalapítva ezzel az első közhasznú könyvtárat. Nyulassy Antal hat hétig dolgozik a könyvtári katalógus elkészítésén. Jutalmul kinevezik a könyvtár vezetésére, mely tisztséget aztán öt évig lelkiismeretesen gyakorolja. Precíz és könyvválmány növelő munkáját mindenki elismeri. A könyvtár állományát elsősorban irodalmi és tudományos könyvekkel gazdagítja, így annak állománya Nyulassy öt éves felügyelete alatt 510 kötettel, 4238 kötetre bővül.²⁸ 1862. szeptember 22-én fejezi be a Kultsár könyvtárban végzett munkáját és adja át a könyvtár addigi lajstromát.

Nyulassy Antal komáromi tartózkodása alatt, 1860. október 10-én vesztí el 78 éves apját. Anyja több mint 10 évvel később, 83 éves korában, 1871. július 28-án távozik az élők sorából.

Szülei síremléke - ha nem is teljes valójában – még ma is megtalálható Székesfehérváron a Szentháromság (ma Hosszú) temetőben.²⁹

9. ábra
Nyulassy Antal szüleinek síremléke
Székesfehérváron 1927-ben.
(SZIKM Leltári szám 000070.)

²³ Budapesti Hírlap 1859. március 11.

²⁴ MÉREI 1916, 556.

²⁵ Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium Programja, Esztergom, 1855. 42.

²⁶ Intézkedés Nyulassy Antal hagyatékára iránt, 1900. szeptember 23.; 1900. október 20. PFL Főapáti Hivatal iktatott iratai. 570/1900. 1900.09.23. és 1900.10.20.

²⁷ KACZ 2011, 129.

²⁸ Kultsár könyvtárra vonatkozó iratok, 1857–1872. PFK BK 267/3.

²⁹ Székesfehérvár, Hosszú temető 1. parcella 13. sor 34. sírhelyen

1865-ben Ifjúsági Dalfüzért és Alkalmi Dalokat ír római katolikus, középiskolai növendékek számára. Dalverseit Lovassy Sándor zenésíti meg, Erkel Ferenc zeneszerző jóváhagyásával. Erkel véleménye a kiadványban feltüntetésre kerül: „Jelen munkának dallamait és harmóniáját átvizsgálván, azt helyesnek találtam. Erkel Ferencz s.k.”³⁰

A dalfüzet előszavában Lovassy Sándor, a Nyulassy Antal szövegeire dallamot író zeneszerző, a következőket írja: „Legszebb kötelességeink egyikét teljesítjük, midőn az ifjúnak érzelmeit nemesítjük.”

Ugyanebben az évben jelenik meg Nyulassy Antal a népet mulatva oktató verseskötete *Kátyolok a nép életéből*³¹ címen. A kötet tíz képrajzot is tartalmaz. Műve erkölcsi verses elbeszéléseket, falusi életképeket mutat be a tudatlanságról, az erény hanyatlásáról és a babonák káros terjedéséről. Előfizetési ára 1865-ben 1 forint 50 krajcár.³² A kötet nagyon nagy népszerűségnek örvend.³³

16 éven át (1865–1880) szerkeszti a híres *Komáromi Kalendáriumot*, mely abban az időben az ország legnépszerűbb és legelterjedtebb naptára volt. A *Kalendárium* Nyulassy szerkesztése alatt éli virágkorát. Népies versei és adomái jelennek meg.

1866-ban, 46 éves korában lelkészi pályára cseréli a gimnáziumi katedrát. A győri bencés gimnáziumban az egyik iskolaév végén így búcsúzik diákjaitól: „megjutalmazva érzem magam, ha csak egy is azok közül, kiket a tudományok kertjében vezetgettem, mondom, ha csak egy is azok közül hálásan elismeri fáradozásom érdemeit; ha pedig egy sem lesz, vigasztal ama boldogító örömtudat, hogy mindig javatokra törekedtem.”³⁴

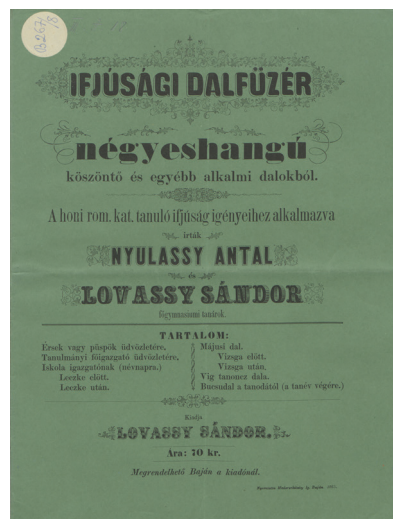
A győri gimnáziumból a Bakonybéli Apátságba költözik, hogy az ottani római katolikus templom plébánosa legyen 1866-tól 1877-ig, 11 éven át. Ezalatt felújíttatja a Nepomuki Szent János szobrot, megnagyobbíttatja a temetőt, megjavíttatja a temetői keresztet, s rövid idő alatt azt is eléri, hogy egyre többen járjanak iskolába. Kedvelik az emberek, mert egyházi szónoklatai pont olyanok, mint költeményei nyelvezete. A szívéből szól, szavaiból melegség árad, gondolatmenete egyszerű és világos.

1872-ben Bakonybélben a *Katholikus Kaszinó* létrehozásával igyekszik az olvasottságot népszerűsíteni. A kaszinó több napilapot és folyóiratot jár. Nyulassy Antal főtisztelendő úr ezenkívül egy kisebb könyvtár alapításán is dolgozik.³⁵

1876. augusztus 27-én I. Ferenc József részt vesz a Pannonhalmi Apátság Templomának felszentelésén. Az ő tiszteletére, a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend örök hódolata jeléül írja meg Nyulassy Antal a *Kegyeletfűzér*³⁶ című versét. Ugyanezen alkalomból még két Nyulassy Antal által írt vers kerül átadásra a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend által. A *Nefejejtskoszorú*³⁷ című versét József főhercegnek, a *Babérkoszorú*³⁸ Simor János bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának írja.

1877-ben Bakonybélből a Pannonhalmához közel lévő Nyalkára helyezik át. 1877 és 1882 között, öt évig a Nyalkai Római Katolikus Plébánián, majd 1882 és 1897 között, 15 éven keresztül a Tárkányi Plébánián teljesít – a bakonybélihez hasonlóan aktív – lelkészi szolgálatot.

1881. június 2-án Győrszentmártonban a pannonhalmi főapát szentbenedekrendi lelkészei, köztük Nyulassy Antal is, felemelik tiltakozó hangjukat

10. ábra
Ifjúsági Dalfűzér 1865.
(PFK, BK 267/8.)

11. ábra
Nyulassy Antal
(PFM Fotótár
Arcképcsarnok 034 008 jelzet)

³⁰ Ifjúsági Dalfűzér, 1865. PFK BK 267/8.

³¹ NYULASSY 1865.

³² Religio 1865. 2. félév. 142.

³³ Kátyolok a népéletéből című kötetre vonatkozó iratok, 1865–1866. PFK BK 267/3.

³⁴ Nyulassy Antal bencés költő élete és költészete. PFK 1949.18., Farkas Sándor Virgil Szakvizsgálati házi dolgozata.

³⁵ Katholikus Néplap 1872. február 8. 48. oldal

³⁶ Pannonhalmi templom felszentelése. Kegyeletfűzér, 1876. PFK, B 267/13.

³⁷ Pannonhalmi templom felszentelése. Nefejejtskoszorú, 1876. PFK, B 267/11.

³⁸ Pannonhalmi templom felszentelése. Babérkoszorú, 1876. PFK, B 267/12.

a polgári házasságkötés bevezetése ellen,³⁹ mely hitük szerint sérti a római katolikus vallást. Felháborítónak tartják az intézkedést, mellyel a házasság szentségét tiporják sárba, hiszen a házasság így egy bármikor felbontható szerződésé válik, mely erkölcsi értéket már nem képvisel. Azt is sérelmezik, hogy az intézkedés megvonja a szülők azon jogát, hogy gyermekeiket megfelelő vallásos nevelésben részesíthessék. Tiltakozásukat fejezik ki amiatt is, hogy esetleg ennek kapcsán felmerül a katolikus iskolák állami költségelvonása is.

1886-ban elbeszélő költeménye jelenik meg „Remete Péter, a derék földműves” címmel. A 13 oldalas kis füzetcskét 4 krajcárért árulják 1888-ban. Nyulassy Remete Péter alakját követendő példaként ajánlja. Az okos, józan, tiszta jellemű, igazságszerető és vallásos Remete Péter eleinte ostoros, majd béresnek áll és gazdája halálát követően őt nevezik ki gazdának. Józan és takarékos életmódja miatt, gazdagságra tesz szert.

Tárkányi plébánosként készül papi szolgálatának 50 éves évfordulójára, mely közelgő évforduló alkalmából az akkori pannonhalmi főapát üdvözlő levelet ír neki 1895. augusztus 6-án: „... nemcsak Főtisztelendő Plébános úr ajkai rebegnek hálát a Mindenhatónak ötven éven át Önre árasztott szent kegyelméért, hanem hálás szívvel emlékeznek meg Főtisztelendő Plébános úr buzgó fáradozásáról mindazok, kiket Ön, mint oktató, mint nevelő, mint lelkiatya szeretetteljes gondozásban részesített.”⁴⁰

1895. augusztus 15-én boldogan ünnepli pappá szentelésének 50 éves évfordulóját⁴¹. Felszentelésének kerek évfordulóján hálaadó szentmisét tartanak tiszteletére. Nyulassy Antal 75 éves korában, 50 éves lelkési szolgálattal, kiérdemelte a „szentbenedekrendi aranymisés áldozó pap” címet.

A pannonhalmi főapát úr augusztus eleji üdvözlő soraira a jubileumi évforduló másnapján, 1895. augusztus 16-án Nyulassy Antal így válaszol: „Az augusztus 15-i jubiláris ünnep óta a meghatottság és édes elérékenyülés varázshatalma alatt állok. ... Méltóságodnak köszönöm, ki egyházi és országos óriás gondjai között csekélységemről meg nem feledkezett és nekem atyai áldását elküldötte.”⁴²

1897-ben, 77 éves korában visszatér a Bakonybéli Apátságba, ahol három évig rendházi lelkiatya, majd 1898-tól haláláig perjel, rendházi vezető, a Bakonybéli Apátság vezetője.

Életének utolsó éveiben összegyűjti, leírja, rendszerezi irodalmi hagyatékát, melyet a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár és Könyvtár őriz.

78 évesen, Bakonybélben 1898. január 13-án olvasóihoz írott levelében eképpen fogalmaz: „Kedves, nyájias olvasók! el ne utéljetelek engem! – Ha írott néha nem eléggé hibátlan a versem; ha néha nem találtam el a bángot.... bocsánatot kérek; mentsen ki a jó akarat, hogy mind a felsőbb körök, mind a nép számára írt műveimben... nem fényleni és ragyogni (akartam) bűi dicsőségben!”

A századfordulóra írott *Száz esztendő*⁴³ című versében már megérinti az elmúlás gondolata.

„Zarándokok vagyunk; változódik létünk,
Ma ismét egy újabb határkőhöz értünk,
Rá van írva Ezer kilencszáz esztendő,
Ime az új jelen, mely vala jövőendő.
E jelenből ismét múlt lesz nemsokára,
Ha kijelölt futamát lejárja.”

Nyulassy Antal 80 éves korában, 1900. szeptember 18-án hal meg Bakonybélben. Halálát tüdőgyulladás okozza. Élete utolsó pillanatában unokahúga és egyben házvezetőnője, Kucsora Janka ápolja odaadóan. Halálakor testvérei már nem élnek.

Nyulassy Antal hagyatékáról szóló bakonybéli házgondok jelentésből⁴⁴ és kimutatásból kiderül, hogy Nyulassy magánpénztárában (kerekítve) 782 korona, pápai takarékpénztári könyvében 204 korona, összesen 986 korona „találtatott”. Értéktárgyai: aranyozott ezüst kehely, aranyóra láncsal, arany ceruzatartó, Horváth Endre emlékérmek, ezüstözött tubákszelence és egy 10-es kaliberű kétsövű vadászfegyver. Szobájában álló bútorai: íróasztal oldalsó fiókkal, faszék nádüléssel és hátlattal, fekete politúros ágy, matrac és paplan, két vánkos, egy pokróc, ágya mellett toalettasztalka és falióra.

³⁹ Relegio 1881. 2. félév. 6–7.

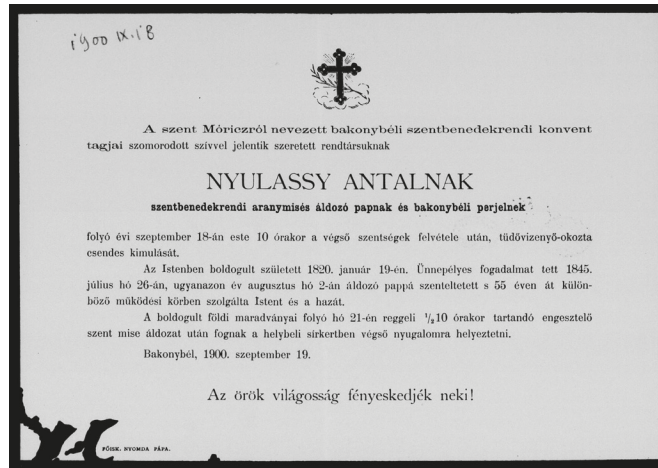
⁴⁰ Üdvözlőlet Nyulassy Antal plébánosnak 50 éves jubileumára, 1895. augusztus 7. PFL Főapáti Hivatal iktatott iratai. PFL 412/1895.

⁴¹ Nyulassy Antal bencés költő élete és költészete. PFK 1949.20., Farkas Sándor Virgil Szakvizsgálati házi dolgozata.

⁴² Nyulassy Antal tárkányi plébános megköszöni a főapátnak aranymiséjére való gratulációját, 1895. augusztus 16. PFL Főapáti Hivatal iktatott iratai. PFL 436/1895.

⁴³ Megjelent: *István bácsi naptára* 1900.

⁴⁴ Jelentés és kimutatás Nyulassy Antal hagyatékáról. Főapáti Hivatal iktatott iratai, 1900. szeptember 26. PFL 585/1900.

12. ábra

Nyulassy Antal gyászjelentése, 1900.
(Pannon Digitális Egyesített Archívum, Gyászjelentések)

Nyulassy tulajdonában lévő festményekről köztudott volt, hogy nyitrai (név)rokona, a nemesi származású dezséri Nyulassy Lajos (1811–1892) autodidakta festőművész és nyitrai ügyvéd festette őket. Nyulassy Antal nemcsak a festőművészt, Nyulassy Lajost, hanem annak feleségét Szmétanovics Vilmát is jól ismerte. Szmétanovics Vilmának az 1850-es évek közepén „nagy szerepe volt Nyitra vármegye közéletében, melynek vezérlő alakjai az ő vendégszerető házában beszéltek meg a megye sorsát... Az 1848/49-es szabadságharc idején báró Jeszenák Jánosnéval, a vértanúhalált szenvedett nyitrai főispán özvegyével együtt alakítja meg a sebesült honvédek segélyezésére és ápolására szánt egyesületet, a melynek javára nemcsak munkaerőjét, de vagyonának legnagyobb részét is áldozta.”⁴⁵

1858-ban Nyulassy Antal verset ír a 45 éves Vilmának *Emlékoszorú Nyulassy Lajosnő született Szmétanovics Vilmának*⁴⁶ címen, mely díszes nyomtatásban Nyitra, 1858. április 7. dátummal jelenik meg.

„S Téged úgy tekintlek, mint kit a nagy Isten
Küld a művészek tündér műhelyébe

.....

Oh, mi volna ő, ha Tégedet nem hina
Lelke legmélyéből szeretett nejének!?

.....

S én, kit a barátság tiszta lángja vonza
E művészi élve béke-hajlokába,
Hő imámat küldöm hálalángra gyulva
Az örök kegy és üdv csillagos homába:
Hogy KI oly magas szívet ad a nőnek,
Mely csodát miveltet a művész kezével,
Adjon gazdag áldást a dicső jövőnek,
Hintve kölcsönüdvöt élted életére!”

Nyulassy Lajos egyházi témájú képeit többnyire Rómában festette az eredeti festmények után. Nyulassy Antal hagyatékában hátrahagyott festményei: két Szent Jeromost ábrázoló festmény, három tájkép (Svájc, tengeri hajó és szent család futása Egyiptomba) festmény, Sibillát és Di Cencit ábrázoló festmény, Szent János fővétele festmény, Nyulassy Antalt és Nyulassy Lajost ábrázoló arckép festmény, Tizianot ábrázoló arcképfestmény fekete kerettel, apostolok oszlása könyomat és végül Szent Anna és Szent Cecília ereklyéje, mely állítólag Mária Lujza, Napóleon nejének volt a tulajdona. Nyulassy Antal ruhaneműi egy „kiszolgált bunda kivételével, mely egy tárkányi mesternek adatik”, a házi cselédek és a bakonybéli szegények között kerül kiosztásra.

⁴⁵ Pesti Hírlap 1906. május 6. Halálozás.

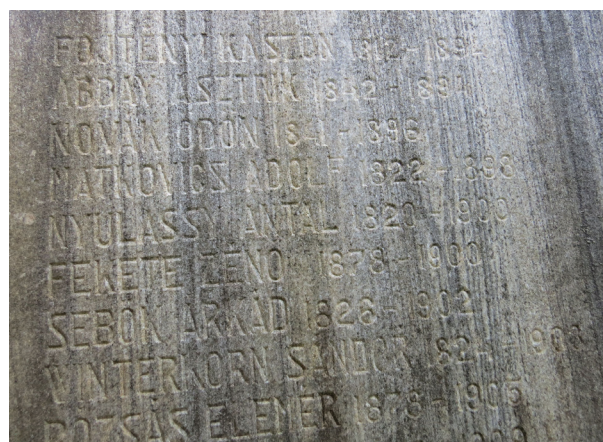
⁴⁶ Emlékoszorú Nyulassy Lajosnő született Szmétanovics Vilmának, 1858. PFK BK 267.

A hagyatéki eljárás során Pannonhalmára kerül 906 korona készpénze kamataival együtt, egy aranyozott ezüst kehely, egy aranyóra láncsal, arany ceruzatartó, ezüstözött tubákszelence, Nyulassy Lajos festő Tiziano arcképfestménye fekete kerettel, összes kézírata és könyvtárából származó könyveinek egy része.

Unokahúga, Kucsora Janka hiába állítja, hogy Nyulassy Antal még életében ráhagyta a Tiziano arcképfestményt, az végül Pannonhalmára kerül. Janka ezenkívül „alázattal igényt tart” egy másik festményre, Szent János fővételére is, továbbá Nyulassy ágyára teljes felszereléssel, kis toaletasztalára és oldalsó fiókos íróasztalára. Kéri, hogy testvéreihez kerülhessen a Nyulassy Lajos festette két Nyulassy arcképfestmény, Antaltól és Lajostól, s a „*kiszolgált állapotban*” lévő falióra. A hagyatéki eljárás szerint a Tiziano festmény kivételével a család megkapja a megboldogult értéktárgyait, s ezenfelül 80 korona készpénzt. Fennmaradt egy levél⁴⁷, melyben Kucsora Janka hálás köszönetét fejezi ki mind maga, mind testvérei nevében az „*átengedett pénzért és holmikért*”.

A hagyatéki eljárás során könyveit jegyzékbe veszik, majd az is szétosztásra kerül. Egy részük a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárába kerül, más részük a Bakonybéli Apátságban marad, a szépirodalmi könyvek pedig az általa alapított bakonybéli „Katholikus Kaszinó” könyvtárát gazdagítják.

Nyulassy Antalt 1900. szeptember 22-én helyezik öröknypalotmra a bakonybéli bencés sírkertben található közös sírboltba. Neve felkerül rendtársai mellé a kőoszlopba.

13–14. ábra
Bakonybéli temető, Bencés Sírkert, 2017.
(Fotó: Pákozdny Judit)

Nyulassy Antal halálát követő napon a bakonybéli perjeli naplóban ezek a sorok kerültek beírásra: „*Mint egyházi népies költő Isten előtt magának sok érdemet, az egyháznak és a rendnek dicsőséget szerzett.*” „*Egy nemes szívű ember és buzgó pap költözött el vele az élők sorából. Ma is emlegetik még az öregek Tárkányban, egykori plébániáján, szeretett „Nyulkó” bácsijukat. Vendégszerető ember volt, bort nem ivott, jósága miatt még a betyárok sem bántották.*”

Egyik bencés rendtársa így emlékezik Nyulassy Antal akkori tárkányi plébánosra későbbi önéletrajzában, még szerzetesnövendék korából: „*Átrándultunk Nyulkó bátyánkhoz is Tárkányba, az örökké vidám kedélyű, verselő kedvű, rokonérzésű tiszteletreméltó rendtársunkhoz.*”⁴⁸

Halála után három évvel, 1903-ban jelenik meg a *Magyar Szaváló-könyv*,⁴⁹ mely válogatott költeményeket tartalmaz az elemi fiú- és leányiskolák IV. osztályú növendékei számára, valamint magánhasználatra. Ennek első részének második verseként még megtaláljuk Nyulassy Antal *Isten házában* című versét. Ezt követi Vörösmarty Mihály Szózat című verse.

Százhusz évvel ezelőtt „Nyulkó” még elismert költő, iskolások szavalják verseit. Mára Nyulassy Antal sokoldalú munkásságát – kicsit érdemtelenül – elfeledték.

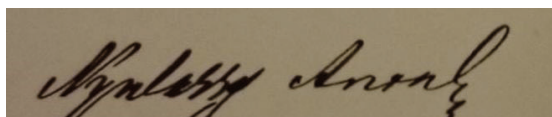
⁴⁷ Jelentés és kimutatás Nyulassy Antal hagyatékáról. PFL Főapáti Hivatal iktatott iratai, 1900. október 20. PFL 585/1900.

⁴⁸ SÓLYMOS 2003, 82.

⁴⁹ Szent István Társulat kiadásában, 1903.

Emlékül az utókornak egy részlet Nyulassy Antal *Jelenből néztek*⁵⁰ című verséből:

„Isten! ki ülsz a csillagok felett,
Mindenható s tudó a te neved:
Elménkebe nyiss csak annyit érteniünk,
Mennyit igényel boldog életünk.
A szent, s magunk feletti titkokat
Vizsgálni emberelmét meghalad!
Ó, adj csupán csak annyit érteniünk,
Hogy Téged ismerjen meg szellemünk;
E nélkül minden földi tudomány
Hiú, csalóka fénysugár csupán!...”

15. ábra
Nyulassy Antal kézjegye
(Fotó: Pákozdy Judit)

⁵⁰ Családi Lapok 1857. január 8.

RÖVIDÍTÉSEK

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

PFL = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

PFM = Pannonhalmi Főapátsági Múzeum

SZIKM = Szent István Király Múzeum

IRODALOM

BERKÓ Pál – LEGÁNYI Norbert

1986 *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend Névtára 1802–1896.* Győr.

dr. MÉREI Kálmán

1916 *Nyulassy Antal Ignác. A Pannonhalmi Szentbenedek Rend Története.* A magyarországi bencés irodalom. Hatodik korszak. B kötet. Negyedik fejezet. 554–569.

NYULASSY Antal

1851 *Nyulassy Antal versei.* Esztergom.

1853 *Új magyar köszöntő. Különféle alkalmi üdvözlések és szavalmányok tára. Mindkét nembeli ifjúság használatára.* Esztergom.

1865 *Kátyolok a nép életéből.* Mulatva oktató versek, tíz képpel. Pest.

PRT – A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I–XII.

1904 *A bakonybéli apátság belső élete. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. A Bakonybéli Apátság története II., PRT. IX. kötet. V. fejezet. 188–264.*

1916 *Növendékpapi munkálatok. Fordítások. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. A Pannonhalmi Főapátság története II. A magyarországi bencés irodalom, PRT. VI.B kötet. IV. fejezet. 134–880, 290–292, 554–569, 880.*

SÓLYMOS Szilveszter

2003 *Bozsmánszky Gyárfás bencés (1873–1958) önéletrajzáinak és naplóinak tükrében.* Pannonhalma.

JUDIT PÁKOZDY

THE LIFE AND WORKS OF ANTAL (IGNÁC) NYULASSY

Antal (Ignác) Nyulassy was born 200 years ago on January 19, 1820 in Székesfehérvár. He was a versatile man: a monk of the order of St. Benedict with 50 years of service, a parson, a poet in the style of folk poetry and a grammar-school teacher.

His name at birth was Ignác and was given the name Antal at the age 17 when he joined the order of St. Benedict at Pannonhalma. His ancestors were craftsmen dealing with tanning animal skin. His father was Ferenc Nyulassy, a wealthy tawer, and his mother was Trézia Botos from a tawer family.

He studied in St. Stephan Catholic Grammar-school of the Cistercian Order in Székesfehérvár. He started writing poems there. In 1837 he went to Pannonhalma to study theology, but did not give up writing poetry. He was ordained a mass priest in the Abbey of Pannonhalma on the 1st of August, 1845. From that time he was a preacher in Pannonhalma and Sopron, later he became a Benedictine teacher for years in many cities of Transdanubia, like Sopron, Esztergom, Komárom, Pápa, Győr. From 1866 he was the parson of the settlements of Bakonybél, Nyalka and Tárkány. In 1895 he celebrated the 50th anniversary of his ordination. At the age of 75 after 50 years of service he was given the title "Benedictine golden mass priest". From 1897 until his death he was the Prior of the Abbey of Bakonybél.

His first poems were inspired by József Bajza and later by Gergely Czucor. As a student in Pannonhalma he was first to translate the Rules of St. Benedict for Pannonhalma from Latin into Hungarian. His first works were put in print when he was 27, later his writings were published in a number of journals, periodicals and almanacs. He had his own volumes of poetry published as well. He aimed to improve the religious and cultural life of people through his teaching narratives, depictions and imaginary scenes.

He died at the age of 80 in Bakonybél September 18, 1900.

GELENCSÉR JÓZSEF

KÉPESLAPOK, LEVELEK AZ I. VILÁGHÁBORÚBÓL

1.

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően hazánkban a társadalom széles rétegei megtanultak írni, olvasni. Köszönhető volt ez mindenekelőtt az Ercsiben született, Fejér megyében egykor az aljegyzői tisztelet viselő, az Andrássy-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Eötvös Józsefnek (1813–1871), aki a népiskolai közoktatás tárgyában született 1869. évi XXXVIII. tc-et előterjesztette. Köszönhető volt továbbá a törvény végrehajtóinak, különösen a tanítóknak. A katonai szolgálat miatt otthonukból hosszú időre távolra került legények, férfiak így mind gyakrabban levélben adhattak hírt magukról és a környezetükben történetekről. Hasonló módon számíthattak az otthoniak híradására.

A hazaérkező levelek egyik igen figyelemre méltó csoportja Bosznia-Hercegovinából érkezett. Az 1878. évi okkupáció után ugyanis ide, a Balkánra elvitt katonák számos okból nehéz körülmények közé kerültek. Idegen földrajzi, éghajlati, társadalmi, kulturális körülmények között, ellenséges érzületű lakosság közelében, a szülőföld nagy távolságában az amúgy sem könnyű katonai szolgálat még nehezebbé vált. Az 1878 és 1918 közötti négy évtizedből szépszámmú, innét Magyarországra küldött levélről tudunk. Ezek címzettje legtöbbször családtag, azután barát, ismerős, esetenként valamelyik hírlap volt.

2.

Az itthoniak és a katonák közötti levelezés tömegessé az I. világháború alatt vált. A hadba vonult katonák levelezése tipikusan a rendszeresített, világos színű (sárga vagy rózsaszín) *tábori postai levelezőlap*on (*Feldpostkarte, Feldpostkorrespondenzkarte*) történt. Ezeket jobbára a katona vitte magával a frontra, vagy úgy küldték ki neki. A szépirodalom, a hírlapok, idővel a múlt kutatói sokat közöltek, bemutattak ezekből. Mivel a bevonultatottak döntő része paraszti származású volt, így elősorban ennek a rétegnek írásából. Tekintélyes részük szívószerű, akár a frontról, akár a hátszorból keltezett. A legmegrázóbbak azok, melyekben egy-egy bajtárs tudósította az otthoniakat, hogy férjük, fiúk vagy testvérük mikor, miként hunyt el a harc során és hova temették. Az egyszerű tábori lapokra leginkább ceruzával szövegezték meg a mondanivalót. A katonáktól származó leveleknek mind stílusában, mind tartalmában, sőt némelykor keletkezési idejében is megfigyelhető volt bizonyos azonosság. Észlelte és érzékeltette mindezeket Molnár Ferenc (1878–1952) író az 1914–1915-ös haditudósításában. A keleti fronton 1915 augusztusában-szeptemberében a bakák a legtöbb levelezőlapot a támadás előtti egy-két órában írták. Sokszor árokban, a térdükön. Tudatták, hogy hála Istennek jó egészségben vannak. A támadás utáni, hosszabb levelekből az író többet szó szerint, minden javítás nélkül közölt.

A frontról érkező levelek datálással kezdődnek, a keletkezés helyének közelebbi megjelölése nélkül. Legfeljebb az szerepel, hogy az a kórház vagy a harctér. Aztán a címzett, szeretett feleségnek, kedvesnek, édesanyának, testvérnek a jó Istentől tiszta szívből egészséget kívánnak. Tudatják, hogy hála Istennek semmi bajuk, egészségesek, vagy betegen, illetve sebesülten kórházba kerültek. Az utóbbi esetben pár szót írnak a sebesülés körülményeiről, a seb helyéről, jellegéről. Szólnak a címzés esetleges megváltozásáról. A korábbi levél vagy csomag, netán pénz kézhezvételéről. Nyugtatják, vigasztalják az otthoniakat, kérik az Úr segítségét, a hozzá imádkozást. Felsorolják, hogy kit tiszteltetnek még a megszólításban szereplőkön kívül. Síríg szerető férjként, kedvesként, gyermekként, testvérként köszönnék el, netán emléküket megőrzését kérik.

Az író falvakból érkező, egyszerű dunántúli és székely asszonyoktól, leányoktól származó leveleket is közölt. Feleségtől, kedvestől, szülőtől, barátától származót. Ezek általában hosszabbak, mint a katonáké. Íróik a keltezés után a kedves, jó, szeretett drága címzettnek fohászkodva kérik az égiek (Isten, Jézus, Mária) segítségét. Szívből kívánnak szerencsét és egészséget. Tudatják az otthoniak állapotát. Hiányolják vagy nyugtázzák a háborúba vitt személy levelét, szólnak saját írásukról, küldeményükről. Ismertetik a családtaggal, más személlyel, főleg a katonákkal kapcsolatos történeteket. Írnak a gádzálkodásról, az időszertű munkákról. Aggodalmuknak, reményüknek, sze-

retetüknek, ábrándjuknak adnak hangot. Utalnak az otthoni nehézségekre, szűkösségre, drágaságra. Mégis kérdik, hogy milyen küldeménnyel tudnának segíteni. Bízna a mielőbbi hazaérkezésben. Kérik Isten áldását, minden jót kívánnak.¹

3.

A levelek, híradások külön csoportját képezték azok, melyek nem paraszti foglalkozásúak, hanem a középréteghez tartozók, így a polgárok, továbbá a városban élők, sokszor a szegényebb sorsúak között folytak. Ezeken belül további alcsoportot alkottak azok, melyeknél a címzett tudósítása nem, vagy nem csak tábori lapon, hanem képes levelezőlapon történt.

Petercsák Tivadar, a képeslapok történetének kiemelkedő kutatója így írt az általa vizsgált tárgyakról. Az előző századfordulón aranykorát élte az akkor páratlanul népszerű és praktikus kommunikációs eszköz, a képeslap, a 19. század utolsó harmadának terméke. Igen alkalmas volt rövid híradásra, ráadásul az illusztrációk is üzenetet hordoztak, emléket ébresztettek, pozitív vagy negatív élményekről vallottak. A képeslap nagy példányszámban, széleskörű, közforgalmazásra szánt, nyomdai vagy fotografikus eljárással készített, illusztrációt tartalmazó sokszorosítvány volt, mely a postaforgalom keretében, a posta szabályai szerint, bérmentesítéssel, nyitott formában üzenetet közvetített. A képeslapoknál a kép és a szöveg azonos fontossággal bírt.²

Az 1870–1871-es francia–porosz háború idején látták el először a képeslapokat a háborúra utaló képekkel és feliratokkal. Az 1899 és 1919 közötti időszakban a világon a becslések szerint 140 milliárd képeslapot bocsátottak ki, melyből jelentős arányt képviseltek a háborús években forgalmazottak.³

Miután a Nagy Háború idején a hadban álló felek mindegyik oldalon engedélyezték a fronton harcolók képeslaphasználatát, ezek száma és változatos témája messze túlhaladta az előző korszakokét.⁴ Így a fiatal katonák és az otthoniak előszeretettel használhatták a kor népszerű üzenetküldési formáját. Olcsó levelezési forma volt ez az érzelm kifejezésére és a kapcsolat folyamatos fenntartására. A katonák a rövid írásokból értesülhettek szerelmük, családjuk életéről és ez erőt adott számukra a megpróbáltatások elviseléséhez. Ugyanis a háború egyre több vérrel és szenvedéssel járt. A kezdeti lelkes hangnemet így mindinkább az aggodás és a hazavárás-hazavágyódás váltotta fel. A képeslapok betekintést nyújtanak a kor emberének írásbeli szokásaiba,⁵ és a tartalom révén érzelmeibe. Különösen a társadalom alsóbb rétegének gondolkodása, lelkivilága olvasható ki belőlük. Érzékeltetik az ide tartozók műveltségét, érdeklődését, íráskészségét, stílusát, helyesírásuk, nyelvhelyességük színvonalát.

A képeslap az I. világháború alatt a kapcsolattartás mellett a háborús propaganda és a tömegtájékoztatás fontos eszköze is volt. A növekvő igényre gyorsan reagáltak a kiadók: új témaként szerepelt a háború, illetve nagyobb példányszámban adták ki a korábbi lapokat.⁶ Az I. világháborús lapok többségét bécsi nyomdák állították elő, de egyes ezredeknek is volt saját kiadású lapjuk. Az utóbbiak jórészt hadiárvaik, hadiözvegyeik megsegítését szolgálták.⁷

A háborús lapok „képes” oldalán eleinte a hazafias téma dominált: érzelmes, giccsbe hajló búcsújelenetek, virágdíszes, a lelkesedéstől dagadó keblű, frontra induló katonák kerültek ábrázolásra. Jelezték a hűséget az uralkodóhoz, a császárhoz, a királyhoz. Ahogy a háború elhúzódott, úgy egyre inkább a központi hatalmak vezetőinek, katonáinak szilárdságát, hősiess helytállását, a hátszág áldozatkészségét vagy a gyűlölt, kegyetlen, netán nevetséges ellenséget ábrázolták.⁸

4.

Az I. világháború kitörésével az addig is létező, civilek közötti *képeslap-írás, -küldés és -gyűjtés szokása* új stádiumba került: a *katonai szokások* részévé vált. Írta és küldte egymásnak a katona és a család, a szerető, a barát. Féltve őrizték, gyűjtötték a hadbavonult katonától származókat otthon, a hátszágban. A fronton küzdő vagy a kórházban lábadozó katona maga is félretette, óvta a neki kézbesített lapokat. A legszerencsésebb esetekben a háború alatt vagy után a két „gyűjteményt” egyesíteni tudták.

¹ MOLNÁR 2000, 342, 360–363, 372–381.

² PETERCSÁK 2015, 337.

³ BALÁZS 2005, 127.

⁴ ERŐS 1985, 22.

⁵ FAZEKASNÉ 2005, 247–254; PETERCSÁK 2015, 338; LŐRINCZI 2019, 45–46.

⁶ NOVOTNY 1987, 38–39; FAZEKASNÉ 2005, 247–248.

⁷ PETERCSÁK 2015, 350–351.

⁸ ERŐS 1985, 22–23.

A közgyűjtemények egy része feladatának tekintette, hogy a kezdetektől megőrizze a háborús emlékeket, így a kapcsolódó képeslapokat. Az Országos Széchényi Könyvtár 1914 nyaratól külön gyűjteményt hozott létre a háborús dokumentumok számára. A Hadtörténeti Múzeum legfőbb gyűjtési köréből adódóan szintén nagy számú tárgyat, dokumentumot őrzött meg. Székesfehérváron már az I. világháború alatt, 1917 februárjában kiállításra kerültek háborús emlékek. A megyeháza dísztermében a 17. honvéd gyalogezred harctéri életkörülményeiről fotókat és használati tárgyakat láthattak az érdeklődők.⁹ Egyes családoknál is történt gyűjtés. Elsősorban a katonai szolgálatot teljesítővel összefüggésben őrizték meg a fényképeket, tábori postai és képes levelező lapokat, tárgyakat. Ezeken túlmutatóan is a korabeli újságokat, más nyomtatványokat, a háborút, a harcokat idéző emlékeket. Így jelvényeket, gyűrűket, tányérokat, poharakat, lövedékből készített tárgyakat.

A peresztegi (Sopron m.), jogi végzettséggel rendelkező, a cs. és kir. 48. gyalogezredbe bevonuló Szedeník Jenő (1889–1943) élénk levelezést folytatott Ilona/Iluska húgával. A világháború alatt hadnagyi rangot elérő katona 1914 szeptemberétől 1916 december végéig a frontról, háborús vagy átmenetileg békés helyszínekről 138, döntően Iluskának címzett, képes levelező és tábori lapot küldött haza. Pontosabban családjának köszönhetően ennyi maradt meg. A nőtestvér levelei viszont a hadműveletek során elvesztek.

Szedeník Jenő az 1915. május 16-án kelt írásos üzenetében húgát kifejezetten a háborús emlékek megőrzésére inspirálta: „*Kedves Iluska! Nézd, itt küldök egy érem leírását. Ha hozzájutsz, szerezz egyet. De ne csak ilyesmit, hanem mindent el kell tenni, ami a háborúra vonatkozik, mert később mindez értékes dolog lesz, ha most bolondságnak is látszik. Pld. az a füsttelen napi jelvény is érdekes volt. Talán láttál vagy olvastál róla. Mondd meg papának, hogy hadikölcsönre is jegyezz, legalább is egy részvényt, ha teheti...*”¹⁰

A 138 darabból 88 a képeslap. Osztrák, magyar, cseh, horvát, német, szerb vagy jelöletlen kiadású. Az ábrázolt téma igen változatos. Táj, vár, város, építmény, természeti képződmény, uralkodó, civil, katona, harci jelenet, Zeppelin, népviseletbe öltözött személy, kintornás, kisgyerek, művészeti alkotás reprodukciója, szobor, tengeri és folyami hajó egyaránt szerepel rajta. Látható köztük gúnyrajz és karácsonyi üdvözlés. A népviseletet magyar, cseh, szláv, dalmát, más horvát, pravoszláv, krajnai és bosnyák személyek hordják.

Szedeník Jenő érzékelhetően csaknem mindig arra törekedett, hogy tartózkodási helyén képeslapot vásároljon. Akár az ellenségtől származót, szerb kiadásút. Ezáltal is tájékoztatta húgát hollétéről. Nagyon gyakran a lap címzési oldalán a szövegben utalt a képre, akkori környezetére. Látható, hogy vonzódott a helyi jellegzetességek, nevezetességek iránt: a tájtól kezdve a népviseletig bezárólag. Így egyes tematikájú lapjainak nem csak had- és családtörténeti, hanem néprajzi, művelődéstörténeti, művészeti értéke is van. Az önként bevonult katona a képeslapok szerint a bő két év alatt járt a mai Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Magyarország, Montenegró, Olaszország, Románia, Szerbia, Szlovénia és Ukrajna területén.

Másik példaként említhető, hogy fennmaradt Demeter Anna (1901) háromszéki leány részére küldött 580 első világháborús képeslap. Valamennyit férfi írt, összesen 25 személy. Részben udvarlási szándékkal. A lapokon látható képek elemzését Lőrinczi Dénes végezte el.¹¹

5.

Deák Dénes, a székesfehérvári Városi Képtár művészeti alkotásainak adományozója több olyan tárgycsoportot is gyűjtött, megőrzött, melyek kívül estek a mives képzőművészeti munkák körén. Így 35 darab, egymástól különböző képes levelező lapot, melyek az I. világháború alatt keletkeztek.¹² A 35 darabból 32 Burger/Búrger Jenő és kedvese, Hives/Híves Berta közötti üzenetváltást szolgálta. Egy Burger Jenőnek írott a családjától származó, egy másik pedig a barátjától. Az utolsó darab megíratlan maradt.

A legérdekesebb a szerelmes pár levelezése. Keveset tudunk róluk. Mindketten budapesti, azon belül I. kerületi lakosok voltak. Burger Jenő szüleivel és testvéreivel az azóta elbontott Tabánban, a hosszú Hadnagy utcában, az 5. szám alatt lakott. Ennek közvetlen közelében volt található az aprócska, derékszögű Farkas utca. Hives Berta a Farkas utca 6., illetve a Döbrentei út 9. szám alatt lakott. Az utóbbi a Tabán alatt, a Duna partján nyújtózott. Erre a címre egy lap érkezett, 1916-ban. 1918. augusztus 3-án és szeptember 9-én viszont lakcímeiként a Hadnagy utca 5. szám olvasható, majd utána ismét a Farkas utca 6. Hives Berta a háború alatt dolgozott, de foglalkozása nem ismert. Az nyilvánvalónak tűnik, hogy Burger Jenő és Hives Berta ismeretsége az egymáshoz közeli lakóhellyel függött össze. Az viszont nem világos, hogy Hives Berta idővel milyen minőségben, jogállással lakott a Hadnagy utcában. Vajon Burger Jenő családjával együtt, vagy másik lakásban, helyiségben? Csupán feltételezhető, hogy Burger Jenő és Hives Berta az I. világháború idején, vagy utána összeházasodtak. A lapokon látható adatok azonban ellent-

⁹ DEMETER 2017, 77.

¹⁰ SUDÁR 2018, 21–23, 30, 58–177.

¹¹ LŐRINCZI 2019, 46.

¹² A képeslapok jelenleg magángyűjteményben találhatók.

mondásosak. Az 1916. január 27-i képeslapon Burger Jenőné szerepel feladóként, (az aláírásból is következően írója Berta volt). Viszont a későbbi lapokon címzettként csak a Hives Berta nevet tüntette fel Burger Jenő, és feladóként is Hives Berta szerepel. Két levelezőlap címzésében szerepel Burger Jenő részéről a „szépreményű” finomkodó jelző – ezek egyike 1916. május 25-én kelt, míg a másikon keltezés nincs és a postai bélyegző is olvashatatlan. Burger Jenő az által írt összes többi lapot 1918-ban adta fel, melyeken kiegészítő címként az „őnagysága” szerepel.

A képeslapokon szereplő megszólításokból sem lehet messzemenő, de még kevésbé egyértelmű következtetéseket levonni a családi állapotról.

Hives Berta 1915-ben *drága mucúsomnak, édes mucúsomnak*; 1916-ban *drága kis apámnak, egyetlen szívemnek, édes mucúsomnak, édes fiacskámnak*; 1917-ben *egyetlen édes páromnak*; 1918-ban *drága csibikémnek, drága egyetlen fiacskámnak, egyetlen drága szeretett édesemnek* szólítja Burger Jenőt.

Burger Jenő 1916-ban *édes kincsemnek*; a dátum nélküli lapon *édes angyalomnak*; 1918-ban *drága kis anyámnak, drága szívcskémnak, egyetlen drága csibémnek, drága kincsemnek, drága egyetlen kis anyámnak, egyetlen drága kis anyámnak* szólítja meg Hives Bertát.

Az aláírások sem adnak biztos eligazítást.

Hives Berta részéről legtöbbször az *anyucikád, szerető anyucikád* szerepel, de olvasható a *mucikád, szerető szívéd, anyuskád* aláírás is.

Burger Jenő legtöbbször az *apukád* aláírással köszön el, 1916-ban egy alkalommal a *szerelmed* megjelölés szerepel.

6.

Burger Jenő és Hives Berta világháború alatti üzenetváltása négy időszakra bontható, mégpedig a férfi sorsának alakulása nyomán:

- a.) A 30. gyalogezreddel a keleti fronton.
- b.) A Zita-hadikórházban Budapesten.
- c.) Hadiüzemben Győrött.
- d.) A 37. honvéd tábori tüzérezreddel az olasz fronton, a Piavenál.

A szerelmespár között nagyon élénk kommunikáció zajlott, döntően képeslapon, esetleg csomagba tett levél révén is. Annak ellenére, hogy bizonyos időszakokban naponta írtak egymásnak, ezekből – több ok következtében – csak igen kevés, és csak képeslap maradt meg. Tartalmukból valamelyest rekonstruálni lehet az egymást szerető pár kapcsolatát, illetve jobbra a férfi háború alatti sorsát. A levelezés hézagai, továbbá a cenzúra korlátozása miatt – a viszonyok megismertetése érdekében – elengedhetetlen, hogy hosszabban szóljak a hadszínterekről, a két katonai egységről, a kórházról és a hadiüzemről. Mindezek ugyanis nem egyszerűen a háttérrel adták, hanem az eseményekben részt vevő férfi sorsát közvetlenül, életbe vágóan meghatározták. Szerencsés módon támaszkodhattam az ezredtörténetekre, melyek azonban Burger Jenőt – mint sok más közkatonát – név szerint nem említették.

7.

A magyar királyi 30. honvéd gyalogezred a véderőtörvény, az 1912. évi XXXI. tc. alapján, mint új ezred jött létre. Katonái Pest-Pilis-Solt-Kiskun, valamint Bács-Bodrog megyéből kerültek ki. Az ezredtörzs székhelye Budapest volt. 1915. január 10-én az ezred a szerb harctérről az orosz harctérre indult, ahol Galiciában és Volhyniában kemény küzdelmekben vett részt. Szeptember 28-án Smordwára vonták vissza tartalékba. Novembertől egyre nehezebb időjárási viszonyok között védelmi állások, utak és téli körletek kiépítésében tevékenykedett. Az ezredhez november végén menetzászlóalj érkezett. Vélhetően ekkor került ki a harctérre Burger Jenő is. Az ezred 3. zászlóalj 12. századának lett sebesültvivője. Az újonnan érkezettek harcszerű kiképzést is kaptak.

December 1-én Hives Berta már csomagot is küldött szerelme részére. December 4-én az ezrednél a hadosztályparancsnok, Nagy Pál tábornok tartott körletszemlét. Ugyanezen a napon kelt képeslapján Hives Berta jó egészséget kívánt „*édes mucúsának*”. Aztán egy tiltott dolgot kért tőle, írja meg, hogy hol van. A következő napi dátummal a lány két lapot is írt. Egyikben Isten segítségét kéri, hogy mihamarabb lássák egymást. A másik érdekesebb. A férfit tudatja, hogy lapját megkapta. Az első vagy a második lehetett ez, melynek igen örült. Megírta, hogy a december 1-i csomagot milyen tábori postaszámra küldte. Valószínű ugyanis, hogy Burger Jenő már hiányolta a küldeményt. December 19-én a Burger család küldte fronton lévő családtagjának tiszta szívből eredő és a „legjobb karácsonyi üdvözlöt”. A levélíró a szerető hűg, Anna volt, aki odaírta a testvéreket (Ilon, Pisti, Juszta), a mamát és a nagymamát is. A „Boldog Karácsonyi ünnepeket” felírt képeslap az alkalomhoz illő. Egy ülő katonát ábrázol a hófedte harcmezőn, kezében levél, előtte csomag, mellette fenyőfa, vállán puska. Messze a távolban, szinte a felhők között egy apa, négy kicsi gyermekével. (2. kép)

December 24-én 15 órától az ezred áhitattal ünnepelte Jézus születését. A zászlóaljak mindennemű dísz és édesség nélkül *karácsonyfát állítottak*. Mindössze néhány gyertya hirdette a fenyőfácskákon a szeretet ünnepét. A honvédek meihatottan énekeltek. Az ünnep alatt az otthonról jött leveleket olvasták, vagy írtak haza. Ám karácsony második napján ismét munkát végeztek: az újabb menetzászlóaljnak körletét készítették. A továbbképző tanfolyamok is zajlottak.

Karácsony első napján, december 25-én kelt Hives Berta vigasztaló lapja, búsuló kedvese számára. Vigasztalta, hogy imádkozik érte, és majd az Isten megsegíti, csak vigyázzon magára. Egészséget és minden jót kívánt. (1. melléklet, 3. kép)

December 30-án az ezred menetparancsot kapott azzal, hogy irány Boratyn-Plaszewa. Ott csűrökben kaptak elhelyezést. *Szilveszter* napján *éjjélkor kocintva* köszöntötték egymást, és emlékeztek meg az *otthonvalókról*. Az 1916. január 1-én beérkező újabb menetzászlóaljat az otthoni hírekről faggatták. Január 3-án vasúton Lembergen és Kolomeán át Czernowitz védelmére vonultak. A hosszú pihenő, a tartalék állapot után az 50. közös gyalogezred állásaiba kerültek. Január 11-től egy héten át az oroszok tűzérési előkészítése után az ellenséges rohamok egymást követték. Volt nap, amikor 6, máskor 9 rohamot vertek vissza. Esetenként az oroszok a védőállásokba is betörték, közelharcra került sor, amikor a *fokosok, rohamfokosok* is nagyszerűen beváltak. Rövid tartalékba helyezés után újabb és újabb öldöklő dulakodásban és ellentámadásban vettek részt, kivételes helytállást tanúsítva. A hadosztály (négy magyar gyalogezred) január 20-ig 13 tiszti, 518 legénységi halottat, 50 tiszti és 1781 legénységi sebesültet veszített. A leírtakból, különösen a számokból egyértelmű, hogy Burger Jenőre, mint sebesültvivőre az állandó vészhelyzetben rengeteg feladat várt.

Január 20-tól az ezredet kivonták a védővonalból, de 27-én Rarenczénél újra visszakerült oda. Ezen a napon írta Berta a következő, az utókorra fennmaradt, az érzelmekre ható „harctéri lapot”. Rajta egy katona menetöltözetben a távolban, elől pedig a fényképét nézi, levelét olvassa a kedvese. Berta sorai ide kapcsolódtak: „*Ugye bár mi ketten vagyunk ez nekünk szól a lap ugye bar?*”.

Februárban az ezred változatlanul védőállásokban, állóharc folyik lövöldözéssel, tűzérési párbajjal. Úgy tűnik, mintha jelentősebb esemény nem is lenne, mégis minden nap van sebesült. Vagyis a segélyhelyhez tartozóknak nincs nyugalmuk. Ebből az időszakból származnak, mégpedig három egymást követő nap keltezésével (február 13., 14., 15.) Hives Berta képeslapjai. Egy sorozatba tartozóak, ahol a babérkoszorús keretben ugyanaz a katona enyeleg ugyanazzal a lánnyal, nyilván kedvesével. Berta a két első lapon arról ír, hogy bárcsak ők is ilyen közel lennének egymáshoz, illetve ilyen boldogok lehetnének. Hiszen párosan szép az élet. (2. melléklet) A harmadikon azt kéri, hogy „*Drága kispám írd meg hány képeslapot kaptál!*”. Úgy gondolja, hogy Jenőnél már nagyon sok képeslap és levél lehet. Kérdezi, hogy van-e helye ezeket „hova rakni”. Május 25-én Jenő a lapjára verset írt, bizakodó szerelmi vallomást:

*Sohse búsulj ha elmegyek
Vissza jövök még hozzád
Visszacsál engem kélek szemed
Piros ajkad piciny édes szád.*

Brusszilov offenzívájában a 30. gyalogezred az orosz bekerítés nyomán megsemmisült. A támadás és a közelharcok során sokan megsebesültek, meghaltak vagy fogságba estek. Június 5-re az ezrednek csak töredéke maradt. Újjászervezésére június 12-vel került sor.

8.

Azt nem tudni, hogy Burger Jenő az orosz offenzíva idején vagy már korábban megsebesült-e, illetve megbetegedett-e. Későbbi képeslapokból arra lehet következtetni, hogy fogságba nem esett, Budapestre került. 1917. április 7-én Hives Berta a Hadnagy utca 5. szám alá küldött képeslapot „egyetlen édes párjának”. Ebben mind neki, mind szüleinek kellemes húsvéti ünnepeket és minden jót kívánt. Fennmaradt még egy képeslap május 7-i keltezéssel, melynek évszáma nem olvasható. A feladó itt is Hives Berta, a címzett Burger Jenő, a címzés Zita kórház 12. pavilon, Budapest IX. kerület, Gyáli út. Ebben szerelemtől áthatottan azt írta, hogy Jenő „édes lapját” megkapta; továbbá elnézést kért, hogy kisebb betegsége miatt vasárnap nem tudta meglátogatni. Május 7-e 1917-ben hétfőre esett, tehát a keltezés évszáma ez lehet. Ilyen kevés, egymáshoz logikusan nem kapcsolódó, bizonytalan adat mellett nem lehet megmondani, hogy Burger Jenő milyen okból és mikor került a Zita-hadikórházba. Arra úgyszintén nincs adat, hogy meddig tartózkodott a kórházban, illetve a fővárosban, egyáltalán mikor gyógyult meg. (Az sem zárható ki, hogy az ápolást mint szolgálta segítette.)

Külön kell itt szólni a budapesti *Zita-hadikórházról*. A fővárosban először egyes középületekben, iskolákban berendezett 200, 500, 1000 ágyas hadikórházak működtek. Azután a székesfőváros áldozatkészsége nyomán – hasonlóan a vidéki nagyvárosokhoz, így Székesfehérvárhoz – 1914 októberétől 5 hét alatt felépült a IX. kerületben, a Gyáli út és az Üllői út között, Rákos homokbuckáinál a trónörökös feleségéről elnevezett hadikórház. A részben fából, részben téglából készült 72 pavilon egész utcasorokat alkotott. Egy részük (53) kórterem lett, a többi különféle gazdasági és egyéb célokat szolgált. 3400 ágyával ennyi sebesült vagy beteg katona ellátására volt alkalmas. A műtétéig terjedő gyógyító, ápoló és egyéb munkákat az erre szolgáló helyiségekben és a 60–80 ágyas kórtermekben 12 orvos, 260 ápolónő, 180 szolga, megfelelő főző- és mosó személyzet végezte. A kórházvonalak egy kiépített szárnyvonalon jutottak el a hadikórházig, ahol a sebesültekre és a betegekre igen célszerűen szervezett vizsgálati és gyógyító eljárás várt. A ragályos betegeket a közeli Szent László kórházba vitték.¹³

A kórházból a katonák nagy levelezést folytattak, melyhez a nyugodt körülmények is biztosítottak voltak. A kórházi viszonyok módot adtak a katonáélethez fűződő számos *szőkás* gyakorlására. A gyógyuló katonák *nótáztak* és saját *cigánybandájuk* is volt: hegedűssel, kontrással, cimbalmossal, klarinétossal és nagybőgőssel. A kellően megerősödött katonák és a kórházi fehérnép *táncra is perdült*. Ilyenkor egyesek *szőlőtáncot* is bemutattak. Cirkuszi produkció, lelkipásztori tevékenység is zajlott a kórházban. A katonák sokat *kártyáztak*, közte tiltott hazárdjátékot is folytattak.¹⁴

9.

Burger Jenő, amikor sebesüléséből vagy betegségéből felépült, vélhetően nem került vissza a frontra. A legvalószínűbb az, hogy mint munkára alkalmas, frontszolgálatra kevésbé alkalmas személyt a hadigépjárműbe irányították. Ennek jogalapját az 1912. évi XXX. tc. 57. § jelentette. A jogszabályhely értelmében adott volt a lehetőség a közös hadsereg, a haditengerészet vagy a honvédség kötelékében álló egyének közül azoknak a *felmentésére*, akik a fegyveres erő vagy a közszolgálat fontos érdekeire való tekintettel hivatalukban, alkalmaztatásukban vagy polgári hivatásukban nélkülözhetetlenek, ott kivételesen *meghagyhatók* voltak a mozgósítás és a háború egész tartamára. A felmentést a közös haderőre nézve a hadügyminiszter, a honvédség kötelékébe tartozóknál a honvédelmi miniszter fogantatosította. A végrehajtás érdekében a honvédség egységeként, illetve megyéenként kialakította a maga szervezeti rendszerét és eljárását, az alkalmas személyek hadiüzemekbe irányítására.

A képeslap gyűjtemény egyik darabja Pozsonyban íródott. A bélyegzőlenyomatból csak az állapítható meg, hogy novemberben adták fel. Feltételezhetően 1917 novemberében. A lapot egy, ugyancsak Jenő keresztnévű személy küldte *druszejának*, vagyis „Tek. Burger Jenő úrnak” Győrbe, a Szent István u. 14. sz. alá. Az írásbeli üzenet tartalmának a lényege, hogy a feladó tudatja: újság nincs, csak rossz megint megszokni a *komisz életet*, amit rögvést, ahogy haza ért, át kellett vennie. Burger Jenő a fenti címen többet magával lakhatott, mert a lapíró mindnyájukat tisztelteti, valamint egy Ferenc nevű személyt is. Tehát a lapot feladó Jenő ebből a körből távozott el.

A Győr, Szent István u. 14. szám alatti ingatlanon közvetlenül a háború kitörése előtt munkásotthoni épület állt. Gyanítható, hogy a háború alatt ide munkásokat szállásoltak el. Feltételezhetően gyári munkásokat, mégpedig valamelyik hadiüzemből. A mozgósítások következtében a háború kitörésétől kezdve az üzemek, gyárak létszámihiánnyal, különösen szakképzett munkások hiányával küzdöttek. A megoldást a hadiüzemek esetében az jelentette, hogy a honvédelmi vagy a hadügyminisztérium „bevonultatott” személyeket osztott be az üres munkahelyekre. Burger Jenő és társai valószínűleg ebbe a kategóriába tartoztak. Úgy tűnik, a címmel azonos utónevűnek azonban Pozsonyba hazatérve katonaruhát kellett öltönie. 1917-től kezdődően ugyanis rendszeresen felülvizsgálták a meghagyásban részesítetteket, talán ekkor szüntették meg a lapíró felmentését. Ahogy tintaceruzájával írta, egy lapot küld, azt, ami hamarosan éppen a kezébe akadt. Gyorsan teszi, hogy Burger Jenő megkapja. Külön kiemeli, hogy „itt küld egypár tűzért”. A lap másik, színes, négyosztatú, képes oldalán egy barna zubbonyos tűzér búcsúzik kedvesétől, mégpedig négy változatban. Mindezt egyértelművé teszi az oda nyomtatott érzelmes vers. (8. kép)

Győrben az I. világháború alatt mind a Magyar Waggon és Gépgyár Rt., mind a Magyar Ágyúgyár Rt., mint hadiszolgáltatást folytató vállalat elsőrendű hadiüzemként működött. Az 1914 elejétől termelő ágyúgyárat a háború alatt folyamatosan bővítették. A szakképzett munkásokon kívül a hadigazgatás beosztott ide más munkásokat és orosz hadifoglyokat is. Feltételezhetően Burger Jenő és társai az ágyúgyárban dolgoztak, és az ehhez nem távoli munkásotthonban laktak. A pozsonyi lapíró választása vélhetően tudatos volt: az ágyúgyárban dolgozóknak tűzérábrázolást küld, ezt hangsúlyozza is. Azt, hogy Burger Jenő mettől-meddig dolgozott Győrben, nem tudni. Talán nem csak 1917 novemberében, hanem előtte is, utána is. Ebből az időszakból Burger Jenő és Hives Berta levelezéséből a gyűjtemény egy lapot sem tartalmaz.

¹³ Vasárnapi Könyv 1915. I. félév 5. füzet.

¹⁴ MANDA Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet. *Élet a Zita-hadikórház telepen* 1915. (Némafilm)

Burger Jenőnek és társainak lehettek bizonyos ismeretei a vasas mesterségről, talán ezért kerültek a győri gyárak egyikébe. A felmentések felülvizsgálata, megszüntetése minden bizonnyal Burger Jenőt is érintette, őt újra a frontra vitték. Nem elképzelhetetlen, hogy éppen ágyúgyári múltja miatt került a tűzerekhez. Mégpedig 1918 tavaszától a 37. honvéd tábori tüzérezred 6. (aknavető) ütegéhez.

10.

Az I. világháborúban egyre inkább kimerülő Osztrák–Magyar Monarchia 1918-ban katonai és lélektani viszonyait egy újabb győzelemmel kívánta megváltoztatni. Katonái az olasz fronton már eljutottak a 300 m széles Piave folyóig, melyen átkelve a gazdag olasz síkságot és Velencét kívánták birtokba venni. A terv szerint 1918 nyarán Svetozar Borojević tábornagy csapatainak a szeszélyes, gyors sodrású Piaven át kellett támadni, és elfoglalni a síkságból kb. 12 km hosszan kiemelkedő 2-300 m magas Montello hegyet. Az angol és francia hadosztályokkal megerősített olaszok kitűnően kiépített védelmi rendszerben, 10 hadosztálynyi fölényvel (58: 48 arány) várták a támadást. Ez június 15-én hajnalban tüzérségi előkészítés után indult és több napon át tartó kegyetlen küzdelmet hozott. A mindkét oldalon meredek partok, a védelem pusztító tüze, az angol repülőgépek folyamatos támadása, a támadók-nál az utászok hiánya, a lassú átkelés hatalmas áldozatokat eredményezett. Az átkelésben résztvevő 12 hadosztály fele magyarországi kiegészítésű volt. A több helyen ágakra szakadó Piave szigeteinek igénybevétele, pontonok segítségével több átkelési szakaszon az osztrák–magyar csapatoknak mégis sikerült lábukat megvetni a nyugati oldalon. A küzdelem kritikus napjaiban, június 17–18-án a nagy esőzések nyomán a folyó hirtelen, nagy mértékben megáradt, ami a védekezőket segítette. A támadók további átkelése, a már átjutottak utánpótlása lehetetlenné vált. Hiába ékelődtek be sikeresen a monarchia ezredei a Montello védelmi vonalába, 7 nap után vissza kellett vonulniuk – az ellenség állandó tüzeben, a rohanó folyón át. Június 24-én reggelre az osztrák–magyar csapatok eredeti állásaikba kerültek vissza, 150 000 fős veszteséggel. Mindezt nem ellensúlyozta a 60 000 olasz hadifogoly. Október 24-én viszont az olasz–angol–francia csapatok keltek át a Piaven, két nap alatt áttörve a monarchia védelmi vonalát. A vereség nyomán november 3-án Padovában sor került a fegyverszünet aláírására.¹⁵

A továbbiakban Burger Jenő tüzér életútjának ismertetéséhez alakulata történetét használom fel.¹⁶ A nyitrai 4. honvéd tábori ágyús ezred 1912-ben alakult, 1919-ben szűnt meg. Ebből az ezredből sarjadt a 37. honvéd tábori tüzérdandár több ezrede is. 1918 tavaszán az átszervezés során hozták létre a 4. honvéd tábori ágyús ezredből a 37. honvéd tábori tüzérezredet. Ez az egység 6 ütegből állt: két ágyús (1. és 4.), három tarackos (2., 3. és 5.) és az aknavető (6.). Az utóbbi üteg csak 1917 júniusától tartozott az ezredhez. A háború végéig parancsnoka Halassy Barna hadnagy és Németh József hadnagy volt. Az 1918 tavaszi átszervezés előtt a tűzerek az oroszok és a románok elleni harcokban vettek részt. Az átszervezés után Gyergyóújfaluban, Csíkszentimréen és a környékbeli falvakban kaptak elhelyezést. Gyergyóújfaluban már az ezred állományába tartozhatott Burger Jenő, akinek május 13-i és 17-i Hives Bertához írott képeslapja maradt fenn. Egyrészt szerelmi vallomással, másrészt tájékoztatással, hogy eddig még minden nap írt. (7. melléklet, 9. és 10. kép)

1918 tavaszától a nyugalmas Csíki-medencéből mind több katonai egységet szállítottak el. A tüzérezred májusban kapott parancsot, hogy az olasz frontra induljon. Az ezredtörzs és két üteg május 18-án, a 6. üteg egy nappal később indult. A tűzerek a vagonokat *lombokkal díszítették fel* és egy-két *nemzeti színű zászló* is előkerült. A vonatkerekek csikorgását túlharsogta a *legénység nótája*. Így búcsúztak a vendégszerető székely lakosságtól. Gyergyószentmiklós–Kolozsvár–Nagyvárad–Szeged–Szabadka–Zágráb–Laibach–Görz útvonalon haladtak. Nyolc napi vonatkozás után Velence tartomány Sacile nevű városkájában rakodtak ki. Május 27-én az ütegek elfoglalták körletüket. Egy-mástól kilométernyi távolságra, egy-egy kis majorban telepedtek meg. Burger Jenő május 28-án két lapot is küldött. (11. és 12. kép) Az egyikben arra kérte Hives Bertát, írja meg, hogy az ezred utazása alatt elküldött, különféle tájakat ábrázoló képeslapokat megkapta-e. Vagyis hány érkezett meg? Azt is kérdi, hogy „ugye szép tájék van arra”? Ez utóbbi lapok azonban a gyűjteményben nem maradtak fenn.¹⁷

A 150 km-es frontszakaszból az ezredre felelős szerep a Montello hegynél tervezett csatában várt. Megkezdődtek az előkészületek. Burger Jenő május 29-én arról tudósította szerelmét, hogy „hála a jó Istennek egészségben vagyok”. (13. kép) Június 4-5-én az ezred első öt ütege előbbre húzódott a San Pietro és Antiga közötti vonalra. Az ezredtörténet itt a 6. ütegről nem tesz említést. Valószínű, hogy ők még előbbre, a Piavehoz közelebb foglaltak állást. Az ezred június elején már érezte a támadás határnapjának közeledtét. Június 12-én éjszaka az első öt üteg lövegei a folyóhoz a korábbinál még közelebb, a Serneglia-Collalto vonalon kerültek tüzelőállásba. Ebben az időszakban József főherceg is felkereste az ezredet, dicsérte a legénységet, jó ételmezést ígért nekik. Június 13-án Burger Jenő még küldött egy képeslapot Hives Bertának. Abban bízott, hogy a régi szép idők még visszajönnek egyszer, Berta pedig egy kisbabát fog kezében tartani. A lap alján érzékeny szavakkal köszönt el.

¹⁵ BIAŁOSKURSKI – BERÓ – DERCSÉNYI 1939, I. 263–298; SZABÓ 1977, 127–135.

¹⁶ BIAŁOSKURSKI – BERÓ – DERCSÉNYI 1939, I. 5, 251, 263–298, 313.

¹⁷ Valószínű, hogy egy tájakat, településeket ábrázoló képeslapgyűjtőhöz kerültek.

A 37. tüzérezred ütegei egy óriási gépezet kis kerekét képezték. Velük együtt 240 löveg zúdította vas esőjét és gáz gránátjait a Montello aránylag kis területére. A törzskari irodákban az egységek számára mindent pontosan meghatároztak. Június 15-én hajnali háromtól tartott a tüzérségi előkészítés, előre meghatározott tűzrend szerint. Minderre az ellenséges tüzérség válaszolt, gigantikus erőik csaptak össze. Hat óra tájt a 31. hadosztály átkelt a Piaven. Köztük voltak a kaposvári 44. gyalogezred *rosszebakái*, ők is megmázták a hegyet és a második olasz vonalban kapaszkodtak meg. Hét órától így a tűzhenger egyre előre ment, a lövéseket nyújtották. A több mint négy órás tüzelés nyomán a tüzérezrednél a lövegek izzásig forrósodtak, csőrobbanások is történtek. A velük szembeni ellenséges akna, majd ágyútűz erősödött, de veszteséget nem szenvedtek. A lőszer fogyott. A tüzekek láthatták, miként folyik az utaszok hídverése és a gyalogság átkelése. Hét óra körül az ellenséges aknavetőket ontották a tüzet az olasz első vonalból, de rövidesen a támadók tüzérsége elhallgattatta azokat. „Több tiszt a legnagyobb csodálat hangján nyilatkozott, különösen a 37. ezred aknavető ütegről.” Az első nap az ezred ágyúi és tarackjai 9528 lövést adtak le.

A további átkelést a repülőgépek is akadályozták. Alkonyatra a gyalogság mégis a Montello magaslataira került. A hordtávolság miatt az ezred a Piave partjáig vontatta előre lövegeit. Június 16-ra virradó éjjel megfeszített munka folyt, főleg lőszerhordás. Megeredt, sőt szakadt az eső. Nappal az ezred a Montellon támadó csapatokat segítette, illetve védte az olasz támadásoktól. A következő napra a tüzérség feladata változatlan maradt. A zuhogó esőben azonban a Piave árja mindent vitt magával, szinte megszűnt a közlekedés a két part között.

Június 20-án az ezred vezetése már látta, hogy a vízár és az ellenséges repülők nem engedik az átkeltek megerősítését, munícióval és élelemmel való ellátását. A küzdelem egyenlőtlené vált: az olaszok nyolc ezreddel támadták a monarchia túlsó gyalogságát. Az Antant repülőgépei és ágyúi már a tüzérséget is veszélyeztették. Az ezredparancsnok, Naményi Koncz Viktor alezredes ilyen körülmények között is rendszeresen felkereste az ő fiait.

A Montelloról a gyalogságot 21-től kezdik visszavonni. Mindez három napon át és különösen éjszaka tartott. A rohanó ár hidat rombolt, pontont, kompot, csónakot sodort. A visszavonulás egyre drámaibb lett. A Piave néhol tíz-husz ágon folyt, átúszására mégsem volt mód. Egyesek a szigeteken rekedtek, részben sebesülten. Június 24-én az olasz gyalogság újra megszállta korábbi első vonalait. A tüzérezred vesztesége a körülményekhez képest csekély: egy tiszt megsebesült, a légénységből egy személy meghalt, hat megsebesült, tízennégyen kórházba kerültek, ketten eltűntek.

Burger Jenőnek június 15 és 22. között nem nagyon lehetett módja lapot írni és feladni. Június 23-án azonban tudatta szerelmével, hogy annak Máriaremetéről küldött lapját megkapta. A kegyhelyen Berta nyilván imádkozott érte. A tüzér sajnálta, hogy nem lehetett ott vele úgy, mint tavaly. (14. kép) A harcra természetesen semmit nem szólt. Négy nappal később sem. Viszont arról tudósítást adott, hogy kedvese újabb szép képeslapját megkapta. Kérte Bertát, hogy ha lehet, küldjön csomagot, benne öngyújtót is. Június 28-án annak örült, hogy már a harmadik képeslapot kapta „a szép imádságos sorozatból”. Viszonyairól most is csak annyit említett, hogy „*Én hála a jó Istennek egészségben vagyok*”. (8. melléklet, 15. kép)

Ez idő alatt, június 24–25-én a túloldáról visszavont 13. osztrák lövészhadosztályt kivonták a harcból, a 35. közös gyaloghadosztály váltotta. A váltásnál a tüzérezred ütegei őrködtek, aztán visszavonultak az eredeti, a támadás előtti állásokba. Június utolsó napjaiban az ellenséges tüzérség az 1–5. üteg állásait rendszeresen lőtte. Az aknavető üteget az ezredtörténet itt sem említette. Idővel az olasz tüzelés csendesült, az esőzés viszont állandó maradt. A hónap végéig az ezredből 46 személy került sebesülten a kórházba, a fennjáró betegek száma 30–50 között változott. Burger Jenő feltehetően nem került bele egyik kategóriába sem. A július viszonylag csendben telt, a védelmi körzetek konszolidálódtak. Az ezred ütegei a Piavétól 4–5 km-re foglaltak lövegállást. A támadásoktól, az esőtől, a szabadban éjszakázástól kimerült ezred fogékonnyá vált a járványszerűen fellépő vérhasra és spanyolnáthára.

Burger Jenőnek a szerelméhez írott júliusi lapjaiból 3 maradt fenn. A július 27-i képeslapját megelőzhetette egy küldemény, melyben kedveséhez havasi gyopárt juttatott el. A képeslapra ugyanis ezt írta: „*ha a havasi gyopártod megkapod, akkor úgy gondolj, hogy ez a mi kedvenc virágjaink eszt el lehet teni akár meddig nem hervad el. Ted bele eszt egy könyvbe és préseld toráh.*” A virág így a közöttük nem múló szerelem szimbóluma lett. (16. kép) A következő napi képeslap a tüzekek körletéről nyújt némi adalékot: „*hajnal 1/2 5-kor kis szobába üldögélek és gondolkodok, hogy mit álmodsz felőlem*”. (9. melléklet) Július 29-én boldogan írta szerelmének, hogy megkapta az általa küldött csomagot. De „*csak holnap éhezhetem a jó falatokat. ... már csak úgy folyik a nyálam*”. (17. kép) Augusztusból szintén három képeslapról van tudomásom. A hónap második napjával kelteztben Jenő a múlt szép napjait sóvárogja, de mérges nyilak nélkül. Vagyis némi, közöttük keletkezett haragra utal, mely a megbocsátó szerelemben oldódott fel. (10. melléklet, 18. kép) Augusztus 3-án a szokott fordulattal írta kedvesének: „*hála a jó Istennek egészségben vagyok*”. (19. kép) Berta ugyanezen a napon, majd szeptember 4-én egy-egy civil úriembert és hölgyet, láthatóan szerelmeseket, ábrázoló képeslapot küldött Jenőnek. Mindegyikre verset, műköltészeti alkotást írt, mely az otthon, magára maradt nő bánatáról szólt. (3. és 4. melléklet)

A levelezés mellett a csomagküldés is folyamatos lehetett július végén és augusztus hónapban. Augusztus 17-én az aknavető tüzér arról számolt be szerelmének, hogy fogyasztja azt, amit ő küldött neki. Különösen a cseresz-

nyepálinka ízlik. Jó süteményt is kapott és az ételekből semmi nem romlott meg. Azt, hogy a csomagok szállítása körül teljes rend mégsem volt, a szeptember 2-i képeslap szövege bizonyítja. Burger Jenő sajnálkozik, hogy Berta egy csomagját nem kapta meg, pedig az előzőből már egy morzsa sincs. Hives Berta szeptember 8. napján szerelmes, becézó szavak közepette válaszolta, hogy „arra a csomagra már keresztet tetettünk”. Annál is inkább, mivel „szalámi is volt bent téli amit a mamád vet”. (5. melléklet) A következő napon kelt, az előzővel azonos sorozatba tartozó, virágos környezetben katonát és hozzá simuló kedvesét ábrázoló képeslap szövege tele van Berta panaszával. Ő minden nap ír, Jenő viszont nem, pedig van rá ideje. Valószínűbb, hogy a tábori posta működésével lehetett gond. (6. melléklet, 20. kép) Sajnálatos módon a gyűjtemény innét kezdve sem Bertától, sem Jenőtől nem őrzött meg képeslapot, vagy más írásbeli üzenetet.

Szeptember első két hetét a Piavénál a front csendje jellemezte. Talán ekkor keletkezett az ezred 3. és 5. ütegének Antiganál pihenő tisztjeiről készített fénykép. Elöl az ételt, italt fogyasztó, heverő tisztek láthatók. A háttérben katonaruhában, sapkával a fején két zenész, egy hegedűs és egy kisbőgös. Ismerve a kor közízlését, a tisztikar igényét, a (cigány)zenészek repertoárját, vélhetően magyar nóták, népies műdalok, katonanóták, népdalok hangzottak fel.

Szeptember 12-től az ezredet felváltották, lövegeit leadta, 15-én pedig vonatra szállt. A 6., aknavető üteg viszont kivált az ezredkötelékből és közvetlenül a francia frontra indult. Az ezred többi része 17-én érkezett Laibachba, ahol szeptember végétől egyre forradalmibb lett a hangulat. Október 28-án kikiáltották a délszláv államot, így a magyar katonák mind feszültebb körülmények közé kerültek. Az október 31-én a hazaindulás mellett született döntés: St. Andrä–Griffen–Wolfsberg–Graz alatt–Feldbach útvonalon gyaloglással, lovak tehervontatása mellett november 11-én értek a magyar határra, majd Szentgotthárdra. November 14-én teljes legénységi létszámmal vonultak be a pótüteghez Érsekújvárra. Megérkezésük – a lakosságnak a csehektől való férelme miatt is – feledhetetlen volt. „Az utcák zászólódásban, igen sokan kinn az utcán, s minden arcon öröm, boldogság. A kősző őrök minden virágát élénk szőrták.”

A 6. (aknavető) ütegről a továbbiakban sem történt említés az alakulattörténetben. Azt nem tudni, hogy az üteg a francia front felé meddig jutott, illetve tagjai miként kerültek haza. Burger Jenő visszatértét az bizonyítja, hogy Hives Berta neki küldött képeslapjait meghozta.

Korábban már említettem, nem biztos, hogy a szerelmespár a háború alatt összeházasodott. Az azonban valószínű, hogy erre a háború után sor került. Bizonyítékkal szolgálhat, hogy a katona és a szerelme által külön-külön összegyűjtött képeslapokat egyesítették, egy gyűjteménybe helyezték.

11.

A képeslapokon megfogalmazott gondolatokból nyilvánvaló, hogy Burger Jenő és Hives Berta egyaránt a nagy szerelem lángoló tüzeiben égett. Szerelmük és hűségük folyamatos kinyilvánítása, a másik iránti vágyakozás, a korábbi együttlétlen merengés, boldogságuk visszatértében való bizakodás, az óvatos jövőtervezés, az ábrándozás, az aggodás, a féltés mellett üzenetváltásaiknak további állandó elemei voltak. Mindig örömmel tudósítottak a megérkezett képeslapokról, illetve Jenő a csomagokról. Gyakran hozták lelki állapotukat, érzelmeiket összefüggésbe a képeslap illusztrációjával. Kívánták a jó Isten, ritkábban más égi személy segítségét, bíztak is ebben. A fronton állandó veszélyhelyzetben élő Jenő többször hírt adott egészségi állapotáról. Mindezt szerelmes szavakkal, csak a viszonyukban használt, a másiknak szóló kifejezésekkel, kedveskedéssel tették. Különösen a megszólításban és az elköszönésben, aláírásban mutatkozott ez meg. Az üzenetekből egyszerre érezhető az egymástól elszakított, de így is egymást szerető pár lelki boldogsága és fájdalma. A képeslapok kiválasztása mindehhez tudatosan történt. Berta és Jenő ízlése azonos volt. Ennek megfelelően dicsérik a másik által küldött „édes, szép” lapot, annak ábrázolását, az írott sorokat, az elküldött, ma már érzélgősnek ható verseket.

A képeslap érkezését mindketten feszülten, aggodva várták. Elmaradásukból szemrehányás is fakadt. Mind Jenő, mind Berta szóvá tette, hogy ő minden nap tud írni, míg másikuk, úgy tűnik, ezt elmulasztja. Aztán rögvess megértéssel, szerelmes szavakkal, a csomag köszönetével oldják fel előző szavaik élet. Elnézés kérése is felbukkan, a mulasztás indokának megjelölésével.

A gyűjteményből két képeslap (a Burger család és a pozsonyi drusza által küldött) ábrázolásáról már esett szó. Az üresen maradt kiadványon a krisztusi kereszt mellett álló lány összekulcsolt kézzel imádkozik. A további 32 db képeslap Burger Jenő és Hives Berta üzenetváltásából származik. Levél, tábori lap nincs a gyűjteményben. Mivel gyakran naponta küldtek egymásnak képeslapot, sőt volt nap, amikor kettőt írtak, a küldemények száma százaz nagyságrendű lehetett. Mire vezethető vissza a hiány? A háborús viszonyok közt néhány már a kézbesítés előtt elkallódhatott, netán a cenzúra nem engedte tovább. Talán Burger Jenő sem tudta a fronton megőrizni, onnét hazahozni Hives Berta minden küldeményét. A szerelmespár egyesített levelezéséből itthon is több elveszhetett, megsemmisülhetett, kiemelésre kerülhetett. Az utóbbiak közé tartozhattak a tájakat megjelenítő. Mégis, a megmaradt darabok, a gyűjtemény tudatos megőrzése, komoly érzelmi kötődésre utal.

Az érzelmekkel teli tartalom mellett érdemes számszerűsíteni is a kis gyűjteményt. Burger Jenő Hives Bertának 18 képeslapot írt. A megmaradt lapok közül csupán egyet küldött 1916-ban, egyet valószínűleg 1917-ben, a többit 1918-ban: májusban ötöt, júniusban négyet, júliusban hármat, augusztusban hármat, míg szeptemberben egyet. Csaknem valamennyi küldeményen látható a katonai egység hosszú bélyegzője. 1918 május hónapban egy lapon szerepel a lila színű, hiányos pecsétnyomat: *M. KIR... GYALOGEZRED*. Négy lapon a katonaság élénkvörös bélyegzése: *M. kir. 4. Honvéd Tábori Ágyús Ezred 6. ÜTEG*. Júniusban ugyancsak négy lapon ugyanez szerepel. 1918 július hónapban három, júliusban egy lapon, szeptemberben szintén egy lapon a *M. kir. 37/6 honvéd tábori üteg* van feltüntetve. Kifejezetten cenzúra/Zensura bélyegzőlenyomat nem található a lapokon. Bár elképzelhető, hogy két lapon a cenzor olvashatatlan, kézzel írt betűi láthatók.

Ugyanakkor Burger Jenő 14 képeslapot kapott Hives Bertától. Ez utóbbiak időbeli eloszlása változatosabb képet mutat. 1915-ben négy, 1916-ban ugyanennyi, 1917-ben kettő, míg 1918-ban négy képeslap érkezett kezeihez kedvesétől. A feladó a lapokat a 30. honvéd gyalogezred 3. zászlóalj 12. század, segélyhely, sebesültvivő (1915 és 1916-ban 4-4 lap), M. K. 37. honvéd tábori tüzér ezred 6. üteg (1918-ban 4 lap) címre küldte. 1917-ben a két képeslap budapesti címre érkezett: a Hadnagy utcai lakcímre, illetve a Zita-hadikórházba.

A körülményekből, a kor szokásaiból egyértelmű, hogy a két szerelmes egyszerre nagyobb számú, sokszor két vagy több darabból álló sorozatba tartozó képeslapot vásárolt, majd írt meg. Jenő a frontra is vitt magával üres példányokat, melyeket felhasznált. (Emellett őrizte Berta lapjait.) A kiadók ontották a lapokat, így azokhoz a hátországban könnyű volt hozzájutni. A gyűjtemény képeslapjainak mintegy felén nem jelölték meg sem a kiadót, sem a nyomdát. Soknál csak a nyomda logóját tüntették fel, a termék számával vagy anélkül. Kivételt jelent Jenő 1918. szeptember 2-i küldeménye. A szerelmes bohócpárt bemutató lapon szöveg utal rá, hogy a Párisi Nagy Áruház, Budapest adta ki. A lapok döntő többsége Bécsben készülhetett. A nem egyszer hibás magyar nyelvű szöveg (vers vagy üdvözlés) is ezt sejteti. Petercsák Tivadar írta, hogy a 30. gyalogezrednek és a 37. tüzérezrednek egyaránt voltak saját kiadású képeslapjai. Burger Jenőék fennmaradt levelei között ilyen nem található.¹⁸

Berta és Jenő olyan képeslapokat kerestek, választottak, vettek, melyek a szerelem édes-bús hangján szóltak. A távollétet, a nehézségeket, a veszély fennállását ezek és a rájuk írt sorok tették elviselhetővé. A másik személy, kedvesük léte jelentette nekik az élet értelmét, az adott erőt számukra. Bertának az esti képeslap írás a boldogság pillanatait hozta el. Hives Berta 1918-ban a Hadnagy utca 5. szám alatt is lakott, Jenő családjával azonos ingatlanon. Az egymáshoz közel kerülő nők, akár biztathatták, vigasztalhatták egymást. A feltételezést gyengíti, hogy a szerelmesek levelezésében a férfi családjáról alig esik szó, Bertáéről pedig semmi.

Ahogy a szövegben nincs utalás a háborús lelkesedésre, az uralkodóhoz való hűségre, más népek gyűlöletére, úgy a képek között sem találhatunk ilyent. A katona és kedvese egymásnak küldött 32 képeslapja a fényképezés technikájának felhasználásával készült. Alapvetően fekete-fehérben, de majd mindegyik néhány további színnyomással, mely még vonzóbbá tette azokat. A fénykép alapú illusztráció témája elsöprő mértékben a szerelem volt. Beállított személyekkel: egyrészt elegáns, választékos öltözetű, békebeli civilek, másrészt a katona és szerelme láthatók. (9., 13., 17., 18. illetve 4., 5., 8., 10., 11., 20. kép) A férfi társaságában, meghitt, biztonságos környezetben boldog nőt ábrázoltak/alakítottak. Akadt kép, melyen a szerelem mellé/helyére a szeretet társult, amikor a kedves helyét a feleség foglalta el a gyerekekkel, vagy csak az édes kicsi leánygyermek. (2. illetve 1. kép) Egyedül ritkán jelent meg a szerelmes, de előfordult egy-egy példa: a lány kedvese sírjánál, vagy a katona az útszéli kegyképpel. (7. illetve 3. kép) A környezetbe virágok, különösen rózsák, repdeső madarak, fák, tópart, kerti pad és asztal, levélfüzérek kerültek. (5., 10., 18., 19., 20. kép) Az egész gyűjteményből 13 lapon édeskés, érzelgős, ismeretlen, névtelen szerzőtől származó vers, vagy csak egy-két szó erősíti a kép mondandóját. (6., 7., 8., 10., 12., 14., 15., 16., 20. kép) A képeslapok gyakran egy-egy sorozatba illeszkedtek. Berta és Jenő kifejezetten keresték az ilyeneket. (1., 5., 12., 13., 17., 19. kép) A szakirodalom több gondolata is helytálló Hives Berta és Burger Jenő levelezése kapcsán. Lapjaikon is látható, hogy a propaganda folyamatosan ábrázolta az otthon maradt, szelíd természetű és sebezhető női modellt. A nők a hűséget, a várakozást, a magányt sugározták. Mindez a katonát a harc szükségességére és a hazatérésre emlékeztette.¹⁹ Ezerszámról jelentek meg azok az üdvözlőlapok, melyek a frontra induló, kedvesétől búcsúzó, vagy a már őrséget álló katonát mutatták, aki ott is családjára, szerelmére, falujára gondol. A szerelmi lapok egy része is háborús jelenetet ábrázolt. Az otthoniak megnyugtatót szolgálták azok a romantikus lapok, melyeken a katona levelet olvas. Mindenki biztosságérzetét erősítették a vallásos jellegű képeslapok, az ott megjelenő szakrális elemek, szövegek, imádkozó személyek. A fronton lévők az ilyen képeslapra rótt néhány soros üzenettel megnyugtatták szeretteiket és ezeket cenzúrázni is könnyű volt. Mivel a katona lényeges információt nem írhatott le, így mindenekelőtt azt közölte, hogy él és egészséges. Az otthoniaknak pedig ez volt a legfontosabb hír.²⁰ A dolgok természetéből adódóan a képeslapokra írt szövegek rövidebbek és egyszerűbbek voltak, mint a levelek.

¹⁸ PETERCSÁK 2015, 351.

¹⁹ LŐRINCZI 2019, 51.

²⁰ PETERCSÁK 2015, 338, 351–353.

Burger Jenő és Hives Berta levelezése, valamint a hozzá kapcsolódó általános gyakorlat bizonyítja, hogy az I. világháború alatt a katonák és civil hozzátartozóik körében *szokás* volt a képes levelezőlapon történő üzenetváltás. Az ezt megelőző választás, majd a futott (használt) lapok összegyűjtése szintén *szokásként* élt. Kialakult és követésre került az a *gyakorlat*, melynek nyomán formulákat, szókapcsolatokat alkalmaztak a leírtak tartalmát, külön is a megszólítást, jókívánságokat és az elköszönést illetően. Összegezve azt lehet mondani, hogy az említett szokások egy szélesebb körbe, a *katonaélet szokásai* közé tartoztak.

12.

Végezetül egy szépirodalmi alkotásról kívánatos szólni. Gyóni Géza (1884–1917) újságíró, költő a 20. század elején három alkalommal hívták be katonának. Negyedszerre a szarajevói merénylet után, a mozgósításkor, 1914. augusztus 1-én, mint póttartalékost. Ezredével Przmyśl erődjébe került. A kezdeti lelkesedés után kiábrándult a háborúból. Folyamatosan írt, versei a helyi Tábori Újságban jelentek meg. Az erőd 1915. március 22-i feladása után Gyóni orosz hadifogságba került. A szibériai Krasznnojarszkba vitték, 33. születésnapján ott halt meg.

Egyre szomorúbb lírájában már 1914. szeptember 6-án megszületett a *Magyar katonák dala*. A fájdalommal teli népdalok hangján szólalt itt meg, a népköltészet egyes motívumait használta fel. A katona a küldeményben üzenetet küld szerelmének.

„...*Vigye a levelem
Búgó galamb szárnya
Az én édesemnek
Szép Magyarországra.
Mondja el fennszóval:
Semmi bajom sincsen...
Mondja el halkabban:
Járok piros vérben.
Esti harangzókor
Imádkozzon értem...*”

A fronton szolgálók és az otthoniak tábori levelezőlapon, képeslapon és levél útján tartották a kapcsolatot. Megörökítésük, közlésük utólag főleg a történészekre és a néprajzkutatókra várt. A háború éveiben, illetve az azt közvetlenül követő időszakban a népdalok, a kuplék, a szépirodalom költészete és prózája, a képzőművészet, a haditudósítások, a naplók, a visszaemlékezések szóltak mindezekről. Sokféle színben, színvonalon, érzéssel, célzattal és hatással.

IRODALOM

BALÁZS Károly

2005 *Képes levelezőlap lexikon*. Somorja.

BIAŁOSKURSKI Ödön – BERÓ Jenő – DERCSÉNYI Dezső

1939 *A m.kir. IV. honvéd tábori ágyúszereg (később 37. honvéd tábori tüzérezred) története*. I. Budapest.

DEMETER Zsófia

2017 *A derék város. Székesfehérvár Anno... 3*. Székesfehérvár.

ERŐS László

1985 *Képeslapok könyve*. Bukarest.

FAZEKASNÉ Majoros Judit

2005 Első világháborús képeslapok a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményében. *Történelmi Múzeológiai Szemle* 5. 247–254.

LŐRINCZI Dénes

2019 Az írás és a képeslap szerepe a Nagy Háborúban. Nők egy háromszéki képeslaphagyaték tükrében. *ME. DOK: Média-történet-kommunikáció* 1. 45–54.

MOLNÁR Ferenc

2000 *Egy haditudósító emlékei. 1914 november–1915 november (1916)* Budapest.

NOVOTNY Tihamér

1987 Képeslap a frontról. *Műzsák Múzeumi Magazin* 4. 38–39.

PETERCSÁK Tivadar

2015 Képes levelezőlapok az első világháborúban. *Acta Academiae Agriensis Sectio Historiae* XLIII. 337–354.

SUDÁR Lászlóné Molnár Zsuzsanna

2018 „Őrzők: vigyázatok a strázsán” DR. Szedenik Jenő képes-levelező és tábori lapjai Iluska hűgához 1914–1916. Csepreg.

SZABÓ László

1977 *Doberdo, Isonzo, Tirol*. Budapest.

JÓZSEF GELENCSÉR

POSTCARDS, LETTERS FROM WORLD WAR I

A smaller collection of postcards originating from World War I (1914–1918) survived consisting of 35 pieces of postcards. Out of these, 32 pieces contain correspondence between Jenő Burger and Berta Hives, Budapest 1st district residents. These pieces preserved the love exchanges between the young man enlisted to war and the working girl who stayed at home.

Postcards are products of the last thirty years of the 19th century. They were capable of sending short news and their pictures also relayed a message. From 1899 to 1919 approx. 140 billion postcards were sent, a big proportion of which were dispatched during wartime. In the Austro–Hungarian Monarchy, the existing practice of writing, sending and collecting postcards by civilians entered into a new stage after the start of World War I, when this habit became part of the military customs.

During the war, Jenő Burger served as medevac assistant for an infantry regiment in the Russian front lines in 1915–1916. Thereafter, in 1918 he served as a mortarman in an artillery regiment at the Italian front. Between the two periods, first he was hospitalised in Budapest at a military hospital, then he was in Győr, where he presumably worked at a military plant. His story could be partially traced by the published military records and the postcards. Jenő Burger and Berta Hives were in deep love. This was reflected both in the choice of the postcards (pictures) and the written messages containing apprehensive, concerned, bittersweet, dreamy thoughts. The received postcards were kept both by the boy and the girl. After the war they presumably got married and merged their collections. During the war they wrote postcards almost every day, thus it is very likely that they originally had hundreds of postcards.

Similar collections contain postcards, military letter-cards, letters. The content and style of these usually reflect resembling characteristics as outlined above.

MELLÉKLETEK

Hives Berta és Burger Jenő képeslapon írt üzeneteiből:

1.

Feladó: Hives Berta Budapest I. k. Farkas utca 6.

Címzett: Burger Jenő 30 honvéd, gyalog, ezred, 3 zászló alj 12 század Segély hely Sebesült vivőnek

*Drága műcsom!
Ne busulj semin imádkozók
én is érted csak az volna
jó ha a jó Isten megsegítene
téged. Drágám aranyosom csak
vigyázz magadra majd meg
segít a jó Isten sok egészséget és
minden jót kívánok
1915. XII. 25én Maradok szerető szíved*

2.

Feladó: Hives Berta I. k. Farkas utca 6 Budapest

Címzett: Burger Jenő 30, honvéd gyalog, ezred, 3 zászló alj 12 század Segélyhely Sebesült vivőnek

*Egyetlen szívem! 1916. II. 14.
Ugye bár édesem mily boldogok
volnánk mink is
ha így lehetnénk ugye bár
szívem csak már itt volna
ily édes idő szával párosan szép az élet
Csokol anyucikád Berta*

3.

Feladó: Hives Berta I. Hadnagy u. 5. Budapest

Címzett: Burger Jenő M.K. 37. honvéd tüzér, Tábori tüzér ezred 6. üteg

*Drága Egyetlen Kincsem 1918. VIII.8.
Valahol messze harangok zúgnak
Valahol messze fekete gyász!
Fehér galambok zokogva bugnak,
Egy kicsi házhban bánat tanyáz!
Kétt édes szemedből hullanak könnyek
Csokos ajkad panaszra kell
Szegény sebzett szív sohse lesz könnyebb
Messziről jön egy fekete levél
Isten veled Csokolja millioszor
édes apukát anyuskád
Pá édes Berta*

4.

Feladó hiányzik

Címzett: Bürger Jenő M. K. 37. honvéd tüzér tábori tüzér, ezred, 6 üteg

Drága Csibikém! 1918. IX. 4.

Ugy járok csenben, mint az árnyék

Egyetlen társam a magány.

Zogogna elhalt minden öröm,

Ugy látlak még mint akkor régen

Sapkád mellett friss virág

Két köny opál csillant szemedben

S elvit dalolva a vonat

S én fájós szívvel a bánatot leltem

Minden jót sok erő egészséget

drága tubicám

Csokol anyuskád Berta

5.

Feladó hiányzik

Címzett: Bürger Jenő M. K. 37, honvéd, tüzér tábori, tüzér. ezred. 6 üteg

Egyetlen drága szeretett édesemnek 1918. IX. 8.

Drága szívecském édes lapodat

meg kaptam 2ki kelt. Fiacskám azt írod hogy morzsa sincs a házaiból

elbízsem én azt szeretnék szívesen veled osztózkodni arra a csomagra

már keresztet tehetünk szálami

is volt bent téli amit a mámad vett

Isten veled minden jót Csokol

millioszor bánatos anyuskád Berta

6.

Feladó: Hives Berta I. k. Hadnagy ú 5.

Címzett: Bürger Jenő M. K. 37, honvéd, tüzér. tábori, tüzér, ezred, 6, üteg,

Drága Egyetlen fiacskám 1918. IX. 9.

drága szívem nem tudom elgondolni

halgatásod okát oly furcsa vagy ha én

irok minden akkor te is irhatsz

mert elegendő időd van hogy irhatsz

Láthatod a dátummal hogy minden nap

irok és szorgalmasan minden este

lefekvés előtt írom édes soraimat

anélkül nem is tudok aludni én

meg a borogatás ez a kettő az esteli feladatod szívem csak te

jönél már alig várlak teged apúskám

Csókol milioszor hü anyuskád aki

oly forron szereti hü apuskát Berta

7.

Feladó: *Burger Jenő M. kir. 4. Honvéd Táborigény Ezred 6. Üteg*
Címzett: *Ónagyhíves Berta urhölgynek Budapest I. ker. Hadnagy utca 5 sz.*
1918. V. 13.

*Drága szívecském!
Minél hamarabb
ideig nemlátalak
anál jobban
vagyodom forró
édes ajkad után
Isten veled csókol
hű apukát aki
forron szeret Jenő*

8.

Feladó: *Burger Jenő M. kir. 4. Honvéd Táborigény Ezred 6. Üteg*
Címzett: *Ónagyhíves Berta urhölgynek Magyarország Budapest I. ker. Hadnagy utca 5 szám*
1918. VI. 28.

*Drága egyetlen kis anyám
Édes szívem tudatlak hogy
már a harmadik képeslapot kapom aból a szép imádságos
sorozatból. mi ujság van odahaza? Én bála a jó
Istenek egészségben vagyok
Isten veled csókol számtalanszor
szeretet hű apukád Jenő*

9.

Feladó: *Burger Jenő M. kir. 37/6. honvéd táborigény ezred*
Címzett: *Ónagyhíves Berta urhölgynek Magyarország Budapest I. ker. Hadnagy utca 5 szám*

*Egyetlen drága kisanyám 1918. VII. 28.
Drága kincsem ejzel vagyis jobban mondva hajnal 1/2 5kor kis szőbaba
üldögelek és gondolkodok, hogy mit álmozok felőlem.
Hogy vagy mindig ird meg, hogy mit álmozál mert ezen
a napon nagyon sokat csúfoltam Isten veled
drága kis anyám csókol
számtalanszor szeretet kis apukád Jenő*

10.

Feladó: *Burger Jenő M. kir. 37/ honvéd tábori üteg*

Címzett: *Ónagy Híves Berta úrbölgy Budapest I. ker. Hadnagy utca 5 sz.*

Drága kincsem! 1918. VIII. 2.

*Édes szívem bórva
letek a múltnak a
szép napjai bárcsak
eljőne újra de nem
ojan mérges nyilak
legyenek közte mind
már voltak de látom
hogy a szerelem újra
meg bocsájt meg meg-
józánit. Isten veled
drágám csókol
apukád Jenő*

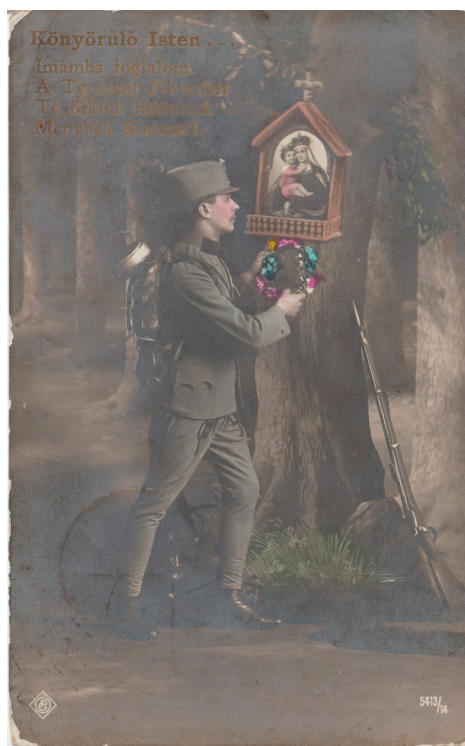
KÉPESLAPOK

1.

2.

3.

4.

1. kép: Hives Berta küldte Burger Jenőnek. 1915. XII. 4. Magántulajdon.
2. kép: Burger család küldte Burger Jenőnek. 1915. XII. 19. Magántulajdon.
3. kép: Hives Berta küldte Burger Jenőnek. 1915. XII. 25. Magántulajdon.
4. kép: Burger Jenőné küldte Burger Jenőnek. 1916. I. 27. Magántulajdon.

5.

6.

7.

8.

5. kép: Hives Berta küldte Burger Jenőnek. 1916. II. 15. Magántulajdon.
6. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1916. V. 25. Magántulajdon.
7. kép: Hives Berta küldte Burger Jenőnek. 1917. V. 7. (?) Magántulajdon.
8. kép: Jenő keresztnevű személy küldte Burger Jenőnek. 1917. XI. (?) Magántulajdon.

9.

10.

11.

12.

9. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. V. 13. Magántulajdon.
 10. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. V. 17. Magántulajdon.
 11. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. V. 28. Magántulajdon.
 12. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. V. 28. Magántulajdon.

13.

14.

15.

16.

13. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. V. 29. Magántulajdon.
 14. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VI. 23. Magántulajdon.
 15. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VI. 27. Magántulajdon.
 16. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VI. 28. Magántulajdon.

17.

18.

19.

20.

17. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VII. 29. Magántulajdon.

18. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VIII. 2. Magántulajdon.

19. kép: Burger Jenő küldte Hives Bertának. 1918. VIII. 3. Magántulajdon.

20. kép: Hives Berta küldte Burger Jenőnek. 1918. IX. 9. Magántulajdon.

GELENCSÉR JÓZSEF

BÜNTETTEK, TRAGÉDIÁK ÉS FOLKLÓRJUK II.**BEVEZETŐ**

Alábbi írásommal, születésének 90. évfordulóján, tisztelegni kívánok Pesovár Ferenc (1930–1983), a kiváló néprajzkutató emléke előtt. Tudományos munkássága mellett azért is, mert velem együtt többen neki köszönhetjük számos ismert személyiséghez vagy adatközlőhöz fűződő, életre szóló emberi, baráti kapcsolatunkat és a tiszta néprajzi értékek megismerését, felismerésének igényét.

Az *Alba Regia* 47. számú kötetében tanulmányom jelent meg *Büntettek, tragédiák és folklórkjuk* címmel.¹ Írásom alapjául két jogeset szolgált. Közülük az első az 1907. június 3-án Tác külterületén, Pötölle/Sárpötölle pusztá közelében lezajlott rablógyilkosságról szólt. Az elkövető megölte, majd kirabolta a Székesfehérvárról a pusztára visszatérő tejeskocsist, Magyar Jánost. A kocsis ugyanis börtanskába zártan a székesfehérvári postáról pénzt vitt a pusztára, Gulner Gyula főispán uradalma részére. A tragikus eseményről a mezőföldi és székesfehérvári nép körében rövidesen ének keletkezett. Pesovár Ferenc néprajzkutató az éneknek 8 változatát ismerte, melyek közül kettőt közölt a Fejér megyei népzenei szöveggyűjteményében.

Rögvest a bűncselekmény elkövetése után megindult a nyomozás. A nagy hatósági erővel folytatott, széleskörű eljárás azonban az elkövető személyét illetően hosszú hónapok után sem vezetett eredményre. A jogellenes cselekményt a több gyanúsított közül senkire sem sikerült rábizonyítani. Így azt írtam, hogy az elkövető elkerülte a büntető igazságszolgáltatás kezét.

2019 végén Dénes Zoltán népzeneész, operatőr, rendező arra hívta fel figyelmemet, hogy a történetnek ezzel még nem szakadt vége. Az általa hivatkozott és számos további hírlapi tudósításból – a bűnügyi iratok hiányában is – kiderült, hogy bár a tettesre az igazságszolgáltatás nem tudott lesújtani, de személyére fény derült. Mégpedig egy másik büntett, az 1909. évi székesfehérvári postarablás vizsgálatának alkalmával. A tettesként végrehajtott bűncselekménye során, a sértettek önvédelme következtében a helyszínen bűnhődött, meghalt.

A POSTARABLÁS**1.**

A székesfehérvári vasúti pályaudvaron a 2. számú postahivatal épülete az állomás főépületéhez kapcsolódott. A postahivatalban éjjel-nappali, tehát folyamatos szolgálatot láttak el. 1909. január 2-ról 3-ra, vagyis szombatról vasárnapra virradó éjjel (este 8 órától) négy személy teljesített szolgálatot: Kiss Zoltán 39 éves posta-segédellenőr, Schmidt Ferenc 22 éves posta-segédtsízt (más forrásban gyakornok), mint hivatalnokok, továbbá Berényi István 33 éves és Szajkó József 29 éves postaszolgák. A postahivatal az állomási épület keleti szárnyában, a fedett csarnokon kívül, három helyiségből állt. A pályaudvarra nyíló ajtón keresztül a raktárhelyiségbe lehetett bejutni, innen egy ajtón át a hivatali helyiségbe, ahol egy Morse-távíró is működött. Innét egy kis fürkébe nyílt az ajtó, ahol a bútorzatot csak egy-egy vaságy és álló íróasztal képezte. A fürkéből az utca felé lehetett kijárni, illetve a közönségnek a hivatalba bejárni. Az utcai ajtó vasredőnyét éjszakára lehúzták, bezárták. A jelzett éjszakán a posta hivatali/hivatalos helyiségében emberölés történt, mely után az elkövetőt a fürkében agyonverték.

2.

Január 2-án, szombaton, éjfél előtt, menetrendszerinti időben megérkezett az állomásra a budapesti személyvonat, mely nagy postaszállítmányt hozott. A vonatot Schmidt postai segédtsízt és a két szolgálta várta. A csomagokat és a két pénzeszsákot kézikocsin bevitték a hivatalba, ahol azokat mintegy másfél óra alatt osztályozták. Mivel vasárnap

¹ GELENCSÉR 2019, 191–203.

hajnali fél ötre volt várható a nagykanizsai postavonat érkezése, a négy férfi lepihenhetett. A két szolga a raktárban nyugodott, Schmidt a hivatalos helyiségben felállított vaságyon, Kiss pedig a fürkében szunnyadt el. Fél kettőkor Berényi István éppen zárni kívánta a pályaudvarra nyíló ajtót, amikor a helyiségbe egy sárga bőrálarcos, fekete álszakállú marcona férfi lépett be. Alaposan felfegyverkezve, hiszen vállán egy Mannlicher lovassági karabély, kezében egy hatalmas, 12 mm-es revolver, oldalán pedig két-három további revolver volt. A szolga rákiáltott: *Mit akar itt? A belépő, vagyis a bűncselekmény elkövetője fenyegetően válaszolt: Hallgass, egy szót se, mert megbalsz! Pénzt ide, ha kedves az életed!* Berényi megrettent, segítségért kiáltott. A másik postaszolga, Szajkó kisietett a szomszédos helyiségből, de a rablót látva visszahúzódott. A kiáltásra előbb Schmidt ébredt, aki ijedten a fürkébe menekült. Aztán az ugyancsak ruhástól ledől Kiss Zoltán kelt fel, akire a benyomuló rabló ráemelte fegyverét. Egyidejűleg ráfordulva követelt minden értéket, pénzt. Engedetlenség esetére lövéssel fenyegetett, közölve, hogy menekülésre nincs lehetőség, mert akkor kint álló társai fognak lőni. A rabló sürgetett, Kiss viszont távozásra szólította fel. A rabló ismételtén életveszélyesen fenyegetett: *Még egyszer, utoljára mondom, adjatok ide minden pénzt, különben halál fiait vagytok!*

A postatiszt nem ellenkezett tovább: a vasredőnnel lezárt szekrényből kiadott 23 pénzeslevelet, mely 58 600 koronával volt megterhelve. Az elkövető a válláról egy nagy, a csendőrök által is viselt bőrtáskát akasztott le és Kiss Zoltánnal abba rakatta a pénzesleveleket. A táskát a rabló nyakába vette, és ismét utalt arra, hogy a hivatali társai körülvegyék. Ezt követően a Wertheim-szekrény felnyitását követelte, amit Kiss elhárított azzal, hogy ahhoz két kulcs szükséges, nála pedig csak egy van. Úgy látszott, ezt a rabló tudomásul veszi, távozik a zsákmánnyal, de ehelyett az elmozduló Kisshez lépett és karabélyával homlokra lőtte. A postatiszt azonnal meghalt. A másik három ember rémülten a belső fürkébe menekült, a rabló követte őket, háromszor utánuk is lőtt. Schmidt az ágy alá bújt, a két szolga az ablakmélyedésbe húzódott. Az elkövető azonban életüket akarta venni, hogy cselekményének ne maradjon tanúja. Ahogy a belső fürkébe ért, további lövéseket adott le. Berényi Istvánban fölülkerekedett az életösztön, és elkialtotta magát: *Egy életem, egy halálom!* Ezzel rávetette magát a tettesre, mégpedig fejjel rohant neki. Az pedig lőtt. A lövedék Berényi jobb vállát fúrta keresztül. Ennek ellenére sikerült a rablót egyensúlyából kibillenteni, aki megtántorodva hanyatt vágódott a nyitott vaságyra. Az alkalmat felhasználva Szajkó szolga társa segítségére sietett. Iszonyú küzdelem vette kezdetét, melynek során az elkövető további lövéseket adott le. Ennek egyike Berényit a másik, a bal vállán sebesítette meg. A percekig tartó dulakodás során mindannyian a földre, illetve a fürkébe kerültek. Itt sikerült Szajkónak a rabló kezéből kicsavarni a nagyobbik revolvért, mellyel azután többször fejbe sújtotta ellenfelét. A tettes fejére mért mind több csapás során annak agyveleje kilocsant és a helyszínen nyomban meghalt. A küzdelem után a hivatalos helyiség és a fürke rettenetes képet mutatott. Elöl Kiss Zoltán hivatalnok feküdt holtan, saját vérében, a fürkében a támadó összeroncsolt teteme látszott, arccal a földnek. A falak, ablakok véresek voltak, mindenütt lövések nyomait lehetett látni. Az egyik lövedék az ágy alatt elrejtőzött Schmidt hivatalnok karját súrolta, könnyebben megsebesítette.

A VIZSGÁLAT

1.

A két szolga és a rejtékhelyéről előkerülő hivatalnok egy ideig halálra váltan, tanácstalanul állt, félve az állítólag kint várakozó bűntársaktól. Aztán Schmidtnek jó ötlete támadt: a távirógépen adott a budapesti központnak vészjelzést. Jelentette a rablótámadást, és kérte, hogy értesítsék a székesfehérvári állomásfőnökséget. Az eseményekből semmit nem észlelő állomásfőnökségről Adler Lajos forgalmi tiszt a jelzés után rögvest nyolc munkással a postára sietett. Értesítették a rendőrséget és a mentőket. Simon Sándor rendőrkapitány, Liszt Ferenc rendőrbiztos, Bierbauer Viktor városi tiszt, főorvos, több rendőr, majd Sárkány Ferenc vizsgálóbíró és Rostaházy János postafelügyelő érkezett a helyszínre. A főorvos konstataulta a két beállott halált, bekötözte Berényi sebeit, akit a mentők a Szent György kórházba szállítottak. Ott az orvosok a nagy vérvesztés miatti gyengeség ellenére bíztak fölépülésében.

A nyomban megkezdődött vizsgálat során a pénz hiánytalanul megkerült, a bőrtáskában volt, az agyonvert tettes vállán. Az elkövető személyét ruhája átvizsgálása után sem tudták mindjárt megállapítani. Simon rendőrkapitányban már akkor felmerült a gyanú, hogy a tettes ugyanaz a személy lehet, aki másfél éve a pötöllei tejeskocsist, Magyar Jánost megölte és kirabolta. A postarabló Mannlicher karabélyja és a betöltött lőszer is ezt erősítette. További hosszas vizsgálat után Simon felismerte, hogy a halott elkövető Kern István, a székesfehérvári királyi javítóintézet szolgája. Rövidesen többen is hasonlóan vélekedtek. A kapitány egyik rendőrt sürgősen át is küldte a közeli javítóintézetbe, azt megtudakolni, hogy Kern otthon tartózkodik-e. Az először felületes rendőr a második alkalommal már bement a javítóintézetbe, a szolga lakásába, ahol Kern Istvánné sz. Szilasi Máriát a hajnali időpontban felöltözve találta. Az asszony úgy tudta, hogy férje az intézetben a takarítást végzi, tőle pedig visszaérkezési idejére mosdóvizet rendelt. A férfit azonban sehol nem találták.

A rablás helyszínére kísért asszony rémülten állapította meg az elkövető holttestét látva: *Ez az én uram, igen.*

Az asszony a rendőri kérdésekre zavaros feleleteket adott, ezért felmerült a gyanú, hogy tudott férje bűnelkövetési szándékáról. Erre figyelemmel a kapitány fogva tartotta. Kern lakásán pedig házkutatást végeztek. A fellelt ingóságok meglepetést keltettek. Találtak 16 db finom művű fegyvert, különböző szerkezetű revolvereket és tömördek lőszert, köztük Mannlicher töltényeket. Párizsi, londoni, berlini fegyverkereskedő cégek levelei, árajánlatai is kerültek elő, vagyis Kern a fegyverkészletét külföldről szerezte be.

2.

A vizsgálat során arra is fény derült, hogy Kern jól ismerte a pötöllei tejeskocsist, akivel naponként találkozott a postán. Kern ellen szólt, hogy a kocsis meggyilkolása idején szabadságon volt. Az akkor használt fegyver pedig megegyezett a székesfehérvári postarablásnál használttal. Kern egyébként 1899-ben került a javítóintézet szolgálatába. Előtte csendőr volt, vagyis értett a fegyverhasználathoz. Városszerte jól ismerték, szolgálatkésznek, illedelmes modorúnak tartották.² Így hangzott a Pesti Napló székesfehérvári tudósítása, amely – mint az alábbiakból kiderül – a tényállás egyik változatát tartalmazta.

A *Pesti Hírlap* aznapi híradása lényegében megegyezett a *Pesti Napló*éval.³ Néhány eltérést és pár kiegészítést azonban szükséges megemlíteni. A *Hírlap* szerint a rabló további követelésére Kiss Zoltán az 58 600 koronán kívül néhány értékes csomagot is az elkövető táskájába gyömöszölt. A Berényivel és Szajkóval folytatott küzdelemben pedig Kern előbb vágott, harapott, üvöltött, majd vesztét látva, kegyelemért könyörgött. Az élet-halál küzdelemben azonban a postaszolgák revolverekkel, székekkel „addig ütötték-verték, amíg élet volt benne. Végül csizmáikkal szétroncsolták az agyvelejét és valósággal kikaposták a beleit. Egyetlen, vértől gőzölgő húscsapat volt a rabló.” Kern Istvánné az éjszaka során fogházba került. Reggel sem tett terhelő vallomást sem magára, sem a férjére. Csak néha szólalt meg: *Hiába faggat a kapitány úr, én nem tudok semmit. Engem agyon ütött volna, ha szólni merészelek!* Behozott kislánya, a 11 éves Mária szerint anyjának tudnia kellett, hogy apja hova ment. Ezen túl érdemét nem mondott. Az asszony szerint a sok fegyvert férje azért tartotta, hogy a javítóintézetből elszökdöső gyerekek után lövöldözzön. A védekezés ellenére a kapitány Kernét bűnrészesnek tekintette, továbbra is fogva tartotta. A kislányt az asszony szüleinek, jóra való parasztembereknek adták át.

A *Pesti Hírlap* ismertette azt is, hogy a rendőrségre beidézett javítóintézeti igazgató, Mészáros Sándor milyen vallomást tett. Elmondta, hogy a gyerekek nagyon félték Kerntől, aki fegyverrel járt és fenyegette őket. A pötöllei esettel összefüggésben azt vallotta, hogy 1907. május 31-én Kern négy napos szabadságot kért tőle és arról június 4-én visszatért. A tejeskocsis gyilkossága június 3-án történt. Feljelentést is akart tenni, mert gyanú támadt benne Kern ellenében, de felesége lebeszélte, mondván, nincs bizonyíték. Az igazgató egyébként teljes bizalommal volt Kern iránt. Száz korona igazságügyi minisztériumi jutalomra is felterjesztette, amit éppen a postarablás napján kívántak részére ünnepélyesen átadni. Kern minderről semmit nem tudott. Megválaszolatlanul maradt a kérdés: jutalmazása ismeretében elköveti-e a rablást?⁴

3.

A *Pesti Hírlap* január 6-i száma újabb részletekkel szolgált a fehérvári postarablásról. Az életben maradt Schmidt Ferenc postagyakornok, Berényi István és Szajkó József postaszolgák mind a rendőrségnek, mind a hírlapok tudósítóinak részletesen elmondták rémes éjszakájuk történetét. Vagyis a tényállásnak újabb, módosított változatát.

A magas, szélesvállú, volt csendőr Berényi ekkor már a budai új Szent János kórházban feküdt. Alaposan megvizsgálták, de az operációt pár nappal elhalasztották. A rablótámadásról általa elmondottak némileg eltértek a korábbi hírlapi közlésektől. Azzal kezdte, hogy mindenre pontosan emlékszik. Már aludt Szajkó mellett, mikor valaki felébresztette: *Mozogj már, te istentelen! Kelj fel, aztán gyujts világot!* Felugrott, félálomban lámpát gyújtott és akkor látta, hogy egy álarcos, fekete ruhás ember áll előtte, kinek vállán fegyver, kezében tör, bőr övében pedig 4–5 revolver van. Az egyiket aztán rá is szegezte: *No, elő a pénzzel, ide minden pénzt!* Berényi szabadkozott: *Ugyan ne tréfálgass, koma, hisz nincs nekünk pénzünk.* A rabló rámondott: *Ne beszélj olyan sokat, mert mindjárt agyonlőlek! Tudom, hogy itt sok pénz van.* Berényi még békíteni próbálta a fegyverest, aki azonban pisztolyát megtöltve ismét rászólt: *Mozdulj már, mert mindjárt meghalsz!* Így aztán a szolgálta bement a hivatali szobába, felköltötte a tiszt urakat. A rabló utána ment és a postai ellenőrré fogta fegyverét: *Gyorsan, gyorsan teljesítsétek parancsomat! Adjatok elő minden pénzt, különben meghaltok! Ki nem mehetek, mert odakünn a társaim vigyáznak.* Az ellenőr előbb azt állította, hogy nincs pénz, nem tud adni. Szajkó azonban könyörgött, hogy az ellenőr úr adja oda a pénzt, így mentse minnyájuk életét. Majd holnap ők, a szolgák meg

² Pesti Napló 1909. január 5. 7–9.

³ Az eseményekről számos helyi, más megyebeli és országos hírlap beszámolt, nagy hasonlósággal. Valamennyi híradás ismertetése szükségtelen.

⁴ Pesti Hírlap 1909. január 5. 6–8.

fogják tudni, hogy ki ez az álarcos férfi. Kiss Zoltán ilyen körülmények között kivette a szekrényből a pénzt, amit a rabló a táskájába tett. Azután Kiss az íróasztalához akart menni, hogy revolverét elővegye. A bűnöző utasításának nem engedelmeskedett, így szembekerült vele. Erre a rabló ráemelte revolverét és halántékon lőtte. Schmidt Ferenc ijedtében az ágy alá bújt, Szajkó pedig egy sarokba húzódott be. A tettes ezek után karabélyával Berényire célzott, aki viszont nekiugrott, elkapta a derekát. A karabély eldőlt, de a lövedék csak súrolta Berényit, a közelség miatt kissé megpörkölte a ruháját. A rabló álarca a dulakodásban leesett, így fejét lehajtva elfordult, hogy ne ismerjék fel. Közben még vagy háromszor elsütötte fegyverét. Berényi ezalatt tolt a fulke felé. Amikor a falat elérték, Szajkó előugrott rejtékhelyéről, kiragadta a karabélyt a tettes kezéből, aki viszont egymás után két kisebb revolvert rántott elő övéből és lőtt velük. Az egyik lövés eltalálta Berényi jobb karját. Bár gyengült, de leszorítva tartotta a rablót. Odszólt Szajkónak: *Üsd, engem már meglőtt. Érzem, nem bírom tovább.* Amíg Berényi tartotta, Szajkó 4–5 ütést mért a karabéllyal a rabló fejére. Az összeroskadt. Nem könyörgött az életéért, nem jajgatott, nem is nyögött, meghalt. Amikor végeztek a rablóval, előbújt Schmidt, értesítette a budapesti telefonközpontot, a fehérvári állomásról pedig jött a segítség.

Berényi szerint Kern jól ismerte a postai viszonyokat, a személyzettel barátkozott, többször bent járt náluk. Így az előző nap délelőttjén is. Berényitől barátságosan tudakolta, hogy ki lesz estére szolgálatban. A postaszolga megmondta, hogy ő. Kern erre azt válaszolta: *Pedig nem lesz jó, mert hidegek az éjjelek.*

Az alacsony termetű, sovány Szajkó József rövid mondandója lényegében megegyezett Berényiével. Szerinte azonban Kiss Zoltán tette a pénzt a rabló táskájába. Mikor az ráemelte fegyverét, az életéért könyörgött: *Az istenért, meg ne lőjjön!* De már rogyott is össze holtan. Szajkó úgy emlékezett, hogy nem a karabélyt, hanem a revolvert csavarta ki a rabló kezéből. Azzal ütötte a fejét, míg szét nem zúzta.

Schmidt Ferenc arról szólt, hogy Kern István Kiss Zoltántól a Wertheim-szekrényből további pénzt követelt. Kiss választ, hogy nincs kulcsa a szekrényhez, Kern tudomásul vette.

4.

Simon Sándor rendőrkapitány szerint Kern István jól ismerte a helyszínt és az ott dolgozókat. Egy végzett csendőr jártasságával, és egy rablógyilkos hideg elszántságával készült tettére. Korábban már álkulcsokat készített, melyeket a motozásnál megtaláltak nála. Egyik a javítóintézet kapuját, másik a postahivatal redőnyét nyitotta. Az utóbbi segítségével észrevétlenül jutott be a tett színhelyére.

Mészáros Sándor javítóintézeti igazgató azt vallotta, hogy Kernt szorgalmas, jóindulatú embernek ismerte. Kern sok fegyveréről tudott, de elfogadta, amit a javítóintézeti szolga ezeket illetően mondott: *Mint volt csendőr szereti a puskákat.* Barátai kérdésére pedig így válaszolt: *Tudjátok, szeretek én babrálni az efféle játékokkal.*

A vizsgálat során a rendőrség meghallgatta Muth Istvánt, a Déli Vasút mozdonyvezetőjét. Vallomása szerint szombatról vasárnapra virradó éjjel szolgálatba menet látott egy férfit a Lövölde kert mellett, aki az állomás felé haladt. Jól megnézte, mert álarcot viselt az illető. Magában azt gondolta: *Még itt sincs a farsang, az emberek máris maszkában járnak.* Akkor semmi fontosságot nem tulajdonított a dolognak, ment a fűtőházba, hogy szolgálatba lépjen. Csak utólag merült fel benne, hogy talán Kern Istvánt látta.

5.

A vizsgálat azt állapította meg, hogy Kern minden pénzét a fegyverekbe fektette. Lakásán olyan leveleket is találtak, melyeket afrikai és indiai szállodatulajdonosoktól kapott. (Ugyanis angol és francia nyelven elég jól beszélt.) Állandóan oroszlán- és tigrisvadászatra készült. Felesége is megerősítette ezt, férje éppen Afrikába akart indulni.

A vizsgálat arra a megállapításra jutott, hogy Magyar János pötöllei tejeskocsist is olyan, négy helyen bevágott Weiss Manfréd-féle lövedékekkel lőtték le, mint amelyet Kern lakásán találtak. Sőt, 8 évvel korábban, Csákvár közelében a postakocsist is feltételezhetően Mannlicherrel és az említett, bevágott tölténnyel gyilkolták meg.⁵ A csákvári postakocsi kirablója 35 000 koronát vitt magával. A posta- és távíróigazgatóság külön kérése, leirata nyomán a székesfehérvári rendőrség a bűnügyi múzeumból bekérte azt a golyót, melyet a boncoló orvos a postakocsis, Kocsis István fejében talált. Mivel ez is Mannlicher fegyverből származott.⁶

⁵ Pesti Hírlap 1909. január 6. 7–8; Pesti Napló 1909. január 10. 14.

⁶ Pesti Napló 1909. január 10. 14.

6.

Január 8-án a Pesti Napló arról számolt be, hogy Sárkány Ferenc vizsgálóbíró szabadon bocsátotta Kern Istvánnét, mert ellene semmi bizonyítékot nem talált. Gyermekkorú lányának vallomása pedig nem vehető figyelembe. Az asszonnyal kapcsolatban nem talált bizonyító tényeket a tekintetben sem, hogy tudott volna a pötöllei rablógyilkosságról. Az pedig szerinte légből kapott, hogy a csákvári postakocsi kirablásához Kernnek lett volna köze. Ujházi Sándor királyi ügyész is hozzájárult az asszony szabadon bocsátásához, mert a vádnak nem lenne jogi alapja. Berényi és Szajkó ellen pedig az eljárást meg kell szüntetni, mert jogos önvédelemből ölték meg Kern Istvánt.⁷

A BÜNTETT UTÁN: GYÓGYÍTÁS, TEMETÉS, KITÜNTETÉS

1.

Berényi István műtétjére az események után csaknem egy héttel, január 8-án került sor. Budapesten, a Szent János Kórházban Manninger professzor hajtotta végre. Kiderült, hogy a bankrabló három golyója találta el a postaszolgát. Jobb vállában két lövedéket leltek. A harmadik a bal vállát érte, de ez nem volt veszélyes. Maga a műtét másfél órát vett igénybe. A gyógykezelés után, február 27-én bocsátották el Berényit a kórházból. Egyik karja azonban végleg béna maradt.⁸

2.

A székesfehérvári postarablás áldozatát, Kiss Zoltánt a január 4-i boncolás után, 6-án nagy részvét mellett, álmaköltségen temették el. A postások az eseményen testületileg, illetve csoportosan jelentek meg, nagy számban, jórészt vonaton érkeztek. A gyászünnepségen részt vett a budapesti postás zene- és énekkar is. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter képviseltette magát. A sírra mások mellett a posta is koszorút helyezett. Az elhunyt özvegyet és négy gyermeket hagyott maga után. Az özvegygel közölték, hogy megfelelő kegydíjat és postamesteri állást kívánnak neki felajánlani.⁹

A bűnelkövető Kern István pap általi temetését Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök megtiltotta. Azt sem akarta megengedni, hogy a bűnöző hulláját a felszentelt temető területén földeljék el. A temető árkat tartotta megfelelő helynek. Ilyen körülmények között Simon rendőrkapitány rendőröket küldött a Sóstói temetőbe, akik a temetőárok szélén ástak sírt a holttest számára. Január 5-én, kedden délután közönséges parasztszekér vitte a halottasházból a rendőrök által feltett, egyszerű fakoporsóban a halottat a Sóstóhoz, a temető árkába. A szekeret senki nem kísérte, a feleséget még fogva tartották, a leánygyermeket pedig nem engedték oda.¹⁰ Prohászka püspök döntését élesen támadta a Népszava.¹¹

3.

A postarablás elhárításában közreműködő három postai alkalmazott elismerése nem maradt el. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter Berényi Istvánt és Szajkó Józsefet hősiek magatartásukért soron kívül posta- és távírdai altisztekké nevezte ki. A beosztáshoz 1100 korona fizetés és törvény szerinti lakpénz járt. Ezen túl mindegyiküknek 1000 korona jutalmat engedélyezett a miniszter. A távíratkozó Schmidt Ferenc részére pedig 500 koronát. Berényi István kórházi és gyógykezelési költségeit a postaigazgatóság fedezte.¹²

Gróf Zichy Aladár, a király személye körüli miniszter előterjesztésére Ferenc József király Berényi István és Szajkó József posta- és távírdai altiszteknek a székesfehérvári postarablás alkalmával, életük kockáztatásával tanúsított bátor magatartásuk elismeréséül a koronás ezüst érdemkeresztet adományozta. A döntés 1909. március 16-án született meg.¹³ A kitüntetések a postaaltisztek részére a Városháza nagytermében, ünnepség keretében, előkelő és szépszámu közönség jelenlétében Siposs Kálmán soproni postaigazgató tűzte mellre. Jelen volt Széchenyi Viktor főispán és Saára Gyula polgármester is.¹⁴

⁷ Pesti Napló 1909. január 8. 12.

⁸ Az Ujság 1909. január 8. 9; Budapesti Hírlap 1909. január 12. 11; Friss Ujság 1909. február 27. 3.

⁹ Pesti Hírlap 1909. január 6. 7–8; Az Ujság 1909. január 6. 7–8.

¹⁰ Pesti Hírlap 1909. január 6. 7–8; Az Ujság 1909. január 6. 7–8.

¹¹ Népszava 1909. január 6. 8.

¹² Az Ujság 1909. január 6. 7–8.

¹³ Posta és Távírda Rendeletek Tára 1909. április 7. 140.

¹⁴ Pesti Napló 1909. április 15. 10.

4.

Szajkó Józsefet a kiállott izgalmak nagyon megviselték, megrendítették. Bántotta, hogy embervér tapadt a kezéhez. Meggyónt és úgy tűnt, a lelkész szavai csillapítólag hatottak rá. Nem sokáig élvezhette azonban a magasabb beosztás előnyeit, viselhette a kitüntetést, ugyanis 1909. június 10-én elhunyt. Budapesten a Kristóf téren hirtelen összerogyott és szívszélhűdésben meghalt. Bár Kern István támadásánál csaknem sértetlen maradt, de idegrendszerét a kiállott izgalmak mégis megviselték. Ezen túl örökös rettegésben élt, hogy Kern halálát valaki megbosszulja rajta. Budapestre helyezése ellenére, végül mégsem tudott vigasztalódni amiatt, hogy embert ölt. Temetése ünnepélyes formában, nagy részvéttel történt 1909. június 13-án. A koszorúkkal borított négylovas gyászkocsi előtt haladt társa, a katonás Berényi István postaaltiszt. A postások zenekara Beethoven, Chopin és Verdi gyászindulóját játszotta.¹⁵

AZ ELKÖVETŐ SZEMÉLYISÉGE

1.

Kern István a bűncselekmények elkövetése idején magas, erős, élete teljében, szellemi és fizikai képességei magas szintjén álló, tapasztalt férfi volt. Viselkedése a vele kapcsolatban álló személyek társadalmi és jogi helyzetétől függetlenül tudatosan változó, eltérő volt.

Munkahelyi, javítóintézeti feljebbvalója, Mészáros Sándor igazgató megbízott benne, szorgalmas, jóindulatú embernek tartotta. Munkatársai pontos, becsületes embernek vélték. Székesfehérváron úgy ismerték, mint szolgálatkész és illedelmes modorú férfit. Közbizalom vette körül. A hozzá hasonló helyzetű személyekkel barátságos volt, sőt beszélgetett, ismerkedett, barátkozott. Úgy nyilatkoztak róla, hogy voltak barátai is. Ezek inkább csak hozzá közelebb álló férfiak lehettek. Nagy ismeretségi körrel bírt, sokat mozgott a város mindennapi életében.

2.

A szimpatikusnak tűnő személynek azonban voltak keményebb, szigorú, mi több kegyetlen tulajdonságai is. A javítóintézeti gyerekek rettegtek tőle. Feleségével, a korszak amúgy sem a férfi-női egyenjogúságot hirdető jogi és erkölcsi normáinál is szigorúbb volt. Az asszonyt többször megverte. Vele szemben zárkózott volt, titkaiba nem avatta be. Kern Istvánné joggal félt, hogy férje, az esetleg számára hátrányos viselkedése esetén, akár agyon is veri. Nem jó véleményt formált Kernről a feleség anyja, Szilasi Mihályné sem.

Legkegyetlenebb vonásai a bűnelkövetés során mutatkoztak meg. Csendőrként szerzett ismereteit, tapasztalatait hasznosította a fegyelmezettség, a feljebbvalónak engedelmesség, az alaposág, a fegyverek ismerete terén. Ha nem is kiválóan, de jól lőtt. Tudatosan gyűjtötte a jó minőségű fegyvereket.

A bűncselekmény elkövetését megelőzően alaposan tájékozódott. Nagyfokú tudatossággal építette fel tervét: a jövőbeni sértettekkel barátkozott, hogy bűncselekménye elkövetésekor a körülményekkel tisztában legyen. A helyszínt bejárta, előzetesen megismerte. Előre kitervelt, szándékos bűncselekményét határozott akarattal (*dolus directus*) követte el. Végrehajtása során utasított, kíméletlenséget, sőt kegyetlenséget mutatott. Az egyik legfőbb emberi értéket, az életet, pontosabban áldozatai életét nem kímélte. A végrehajtáshoz társra nem volt szüksége. A bűncselekmény során kevés nyomot igyekezett hagyni, ezért tört a tanúk életére is.

A CSELEKMÉNYEK JOGI MINŐSÍTÉSE

1.

Kern István 1909. január 3-i székesfehérvári bűncselekménye ügyében a vizsgálatokat követően a rendőrség, a vizsgálóbíró és az ügyész megállapíthatta a tényállást, melyet források hiányában nem ismerünk. Ehhez képest a hírlapi tudósítások és a tanúk, elsősorban a postai alkalmazottak vallomásai részletekben nyilvánvalóan eltérőek, hiányosak, ellentmondásosak voltak. Az egyértelmű, hogy a bűncselekmény megtörtént, a tettes Kern István volt, akit halála miatt felelősségre nem lehetett vonni. Így a hatóságoknak a tényállás felderítése tekintetében nem kellett törekedni minden apró részlet megállapítására.

¹⁵ Budapesti Hírlap 1909. január 12. 11; Friss Ujság 1909 június 11. 6; Pesti Hírlap 1909. június 13. 11.

2.

A cselekmények minősítése a magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. tc. (továbbiakban Btk.) alapján történt. Most magam is ennek a jogi normának a figyelembe vételével tekintem át a cselekményeket.

Kern István a székesfehérvári postán időben legelőször a *rablást* követte el. Kern célja a pénz megszerzése volt, ám látva Kissnek pisztolya használatára irányuló szándékát, megölte őt. A Btk. 344. § értelmében, aki ingó dolgot annak birtokosától vagy birlalójától, - ez vagy más jelenlevő ellen alkalmazott erőszakkal vagy fenyegetéssel azon célból vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, rablás büntettét követi el. A 349. § szerint a rablás minősített esete áll fenn, ha a bűnös személy szándékos emberölést is elkövet. Ilyenkor a büntetés életfogytig terjedő fegyház.

A Btk. 278. és 279. § az élet elleni bűncselekmények szabályozása körében különbséget tett egyébként a gyilkosság és a szándékos emberölés között. A normaszöveg szerint a *gyilkosságot* az követi el, aki embert előre megfontolt szándékból megöl. A büntett elkövetőjét halállal kell sújtani. A 279. § értelmében viszont, aki embert szándékosan megöl, de szándékát nem előre fontolta meg, az a *szándékos emberölés* büntettét követi el. Itt a büntetési tétel 10 évtől 15 évig terjedő fegyház.

A körülmények alakulása folytán Kern a helyszínen döntött a másik három postai alkalmazott megöléséről. Ha már rabolt és egy embert megölt, nem maradjon tanú. Vagyis a postán a további három személlyel szemben az emberölés kísérletét követte el azzal, hogy rájuk lőtt. A Btk. 65. § alapján ugyanis a cselekmény, mellyel a szándékolt büntett vagy vétség véghezvitelét a tettes megkezdte, de nem végezte be, az *kísérlet*. A 66. § értelmében a kísérlet enyhébben büntetendő, mint a véghez vitt büntett vagy vétség. Sőt, a befejezett büntett/vétség alsó büntetési tételén alul, illetve enyhébb büntetési nemből is megállapítható a szankció.

Az sem lehetetlen, hogy a bíróság azt is megállapítja ítéletében, hogy Kern István Berényi Istvánnal szemben súlyos testi sértés büntettét, Szajkó Józseffel és Schmidt Ferencsel szemben könnyű testi sértés vétségét követte el. A Btk. 301. § szerint, aki másnak testét szándékosan, de ölési szándék nélkül bántalmazza, vagy egészségét sérti, a *testi sértés* bűncselekményét követi el. A törvényszöveg értelmében *súlyos testi sértés* büntette valósul meg, ha a sérülés 20 napnál hosszabb ideig tart (Berényinél); *könnyű testi sértés* vétsége valósul meg, ha a sérülés 8 napnál rövidebb ideig tart (Szajkónak a verekedés során, Schmidtnek a lövéstől szerzett sérülése).

A jogesetet és a büntetés kiszabását tovább bonyolítja, hogy Kern István 1907-ben a pötöllei rablásnál Magyar János életének elvételével – úgy tűnik – nem emberölést, hanem előre megfontolt szándékkal gyilkosságot követett el. Annak pedig halál a büntetése. Vagyis ez esetben más büntetés nem jöhetett számításba, csak a halál.

Megjegyzendő viszont, hogy a bűnügyi iratok hiányában pontosan nem tudni, hogy a pötöllei eset kapcsán a nyomozás gyilkosság vagy a rablás minősített esete miatt folyt.

Mindezeket a szabályokat azonban mégsem lehetett alkalmazni, a büntetést nem lehetett kiszabni és végrehajtani, mert Kern elhunyt. A Btk. 105. § 1. pontja ugyanis kimondta: kizárja a bűnvádi eljárást a bűnös halála.

3.

Kern István halálát Berényi István és Szajkó József formálisan szándékos emberöléssel okozta. Megbüntetésükre azonban nem kerülhetett sor, mert jogos védelmi helyzetben cselekedtek. A Btk. 79. § szerint kizárja a cselekmény beszámíthatóságát a *jogos védelem*. A törvényszöveg ennek fogalmát is megadta: „*Jogos védelem az, mely akár a megtámadottnak, akár másnak, személye vagy vagyona ellen intézett, - vagy azt fenyegető jogtalan és közvetlen megtámadásnak elhárítására szükséges.*”

A jogalkotó számított arra is, hogy a jogos védelmi helyzetbe került, abban cselekvő személy meghatározott okból, indokoltan túllépi a jogos védelem határait. Ezért mondta ki a normaszöveg, hogy: „*A jogos védelem határainak félelemből, ijedtségből, vagy megzavarásból származott túlhágása nem büntetett.*” Az eljáró hatóságok pedig úgy ítélték meg, hogy Berényi és Szajkó nem lépte túl az indokolt határt. Nem is büntetésükre, hanem előléptetésükre és kitüntetésükre került sor. Igaz ez utóbbiak már nem az eljáró büntető hatóságok hatáskörébe tartoztak.

4.

Kern Istvánné esetében a vizsgálat során különösen a rendőrség részéről merült fel, hogy bűnös. Mégpedig vagy *részben* és azon belül *bűnsegéd*, vagy *bűnpártoló*. A Btk. 69. § 2. pontja szerint bűnsegéd különösen az, aki a büntett vagy vétség elkövetését szándékosan előmozdítja vagy könnyíti; úgyszintén az, aki a hatósági intézkedések megghiúsítása iránt előzőleg egyetért. A bűnsegéd tehát a büntett vagy vétség elkövetése előtt cselekszik. A bűnpártoló viszont az elkövetés után. A Btk. önálló deliktummá minősített 374. § szerint a bűnpártoló a büntett vagy a vétség tettesének

vagy részesének segítséget nyújt arra, hogy a hatóság üldözése elől meneküljön, a büntető eljárás sikerét megghiúsítsa, ha ez iránt vele nem a büntett vagy a vétség elkövetése előtt egyezett meg.

Kern Istvánné azonban a fenti tételes rendelkezések értelmében sem bűnsegédnek, sem bűnpártolónak nem minősült.

5.

A postakocsi csákvári kirablását sem kutatni, sem jogilag minősíteni nem kívántam. A pötöllei tejeskocsis megöléséről szóló énekkel közvetlen összefüggésben – az elkövető megállapítása miatt – csak a székesfehérvári rablás állt. A három bűncselekményről, mint egymáshoz kapcsolódóról, újágyíróként szolt Kováts György. Eltérő szempontú vizsgálatára figyelemmel nem említette a Magyar János tragédiájáról szóló népköltészeti alkotást.¹⁶

NÉPRAJZI, NÉPI JOGÉLETI ADALÉKOK

1.

A székesfehérvári postarablást követő vizsgálat azt is megállapította, hogy az 1907. évi pötöllei gyilkosság elkövetője, a tejeskocsis életének kioltója Kern István volt. Bár csak másfél év telt el a két bűncselekmény közt, a Magyar János haláláról keletkezett, a nép által énekelt alkotásokba mégsem került be a valódi tettes. Sem személye, sem jellemének balladai vonásai. A népköltészeti alkotások vagy nem szóltak az elkövetőről, vagy a két biciklist nevezték meg. Holott a kerékpáros személyek csak gyanúsítottak voltak. Mivel 1909. január 3. után az elkövető tekintetében nem módosult a szöveg, van, amit joggal feltételezhetünk. Egyrészt azt, hogy a tejeskocsis (és szerelme) tragédiáját bemutató népdal a pötöllei gyilkosság után gyorsan, mondhatni azonnal keletkezett. Másrészt azt, hogy az ének szövege – a változatok ellenére – viszonylag gyorsan megszilárdult, további módosítást nem fogadott be. Történhetett ez azért is, mert az eset megrázó ereje a cselekmény elkövetése utáni napokban, hetekben, esetleg hónapokban érvényesült leginkább. A nép emlékezete csaknem a 20. század végéig megőrizte a bűnelkövetést és körülményeit, de a szöveg az említett tekintetben nem változott. Az egymást követő újabb és újabb események, tragédiák a figyelmet már más irányba fordíthatták, a régebbit háttérbe szoríthatták.

2.

Kern István jelleme a székesfehérvári postarablás és annak vizsgálata után feltárult. A megyeszékhely életének viszonylag széles körben ismert alakja hosszú időn át képes volt környezete megtévesztésére. A fentebb leírt egyértelműen pozitív jellemvonások azonban egy előre tervező, számító és kegyetlen ember igazi énjét takarták el. Jellemének kettőssége, ezen belül az embertelensége, áldozatai életének szenvtelen kioltása már nem ihlette meg a népköltészetet. A közvélemény azonban egyértelműen reagált. A népi jogtudattal teljesen összhangban állt az elkövető bűnhődése és az, hogy éppen a sértettek közül ketten végeztek vele. Az áldozat iránti mély részvét pedig a temetésen, különösen a gyászolók tömegével nyilvánult meg. Szó nem volt itt a rablást elkövetők melletti, a nép körében máskor, esetenként felbukkanó szimpátiáról.

3.

Az egyik tanú 1909. január 3-án hajnalban vélhetően Kernt látta *maszkában, álarcban*. Csodálkozott, hogy már a farsang január 6-i kezdete előtt viseli valaki a személyét elrejtő eszközt. Az eset és a vélemény mutatja, hogy a 20. század elején mennyire tisztában voltak a farsang kezdetével, időszakával és annak jellegzetességeivel, a maszkos alakoskodással, netán a bálozással. Ez az egyedi eset azt is jelzi, hogy az előző századfordulón a székesfehérvári és környékbeli farsangi szokások kelléke volt az álarc.

4.

Kern Istvánnét, az elkövető feleségét január 3-án a lakásukon, hajnali öt óra körüli időpontban a rendőr felöltözve találta. Ez a tény a rendőrkapitány szemében az asszony bűnsegédi minőségére utalt. Kernné azzal védekezett, hogy az egyszerű, szegény emberek korán, hajnalban kelnek és felöltöznek. Érvelését végül is a vizsgálóbíró és az ügyész egyaránt elfogadta. Az ügyben joghatósággal természetesen nem rendelkező újságok is.

¹⁶ KOVÁTS 1983, 6.

Pár megjegyzés azonban ide kívánczik. A nép fiai, a szegény és egyszerű emberek általában, különösen kora tavasztól késő őszig korán keltek és a munkavégzéshez rövest felöltöztek. Télen azonban, - rendszerint, de nem mindig – igyekeztek tovább ágyban maradni. Ilyenkor az év többi részének fáradságait kipihenni, a fűtő- és világító anyaggal takarékoskodni. Szükség szerint azonban télen is korán keltek. Így történhetett a feleség részéről is, Kern István kifejezett kívánságára.

5.

Kern Istvánnét végülis nem marasztalták el a büntető hatóságok. Így „csak” a *közvélemény büntetésének, megszólásának* terhét viselte: *a gyilkos felesége*.

6.

Berényi István és Szajkó József jogos védelmi helyzetben cselekedett, ennek során oltotta ki az életükre törő Kern István életét. Vallomásuk nyomán és a körülményekből a vizsgálat lényegében azt állapította meg, hogy az önvédelem indokolt mértékét nem lépték túl. Az újságok tudósításai és különösen kommentárjai némileg mást tartalmaztak. Szétzúzott fejről, alaktalanná vert testről adtak részletes, iszonyatos, szenzációjahajhász leírást. Némelykor kimondva, hogy a két postaszolga a halál után is ütötte-verte, rugdalta a hullát. Mindez, ha így történt, a jog szerint már nem volt vagy nem lett volna indokolt.

A népi gondolkodás azonban már ősidők óta elfogadta, hogy a bűnös testét meggyalázzák, szétszaggassák. A népi jogélet normái szerint a súlyosan bűnös személy a halála után is megérdemelte ezt. A 20. század eleji gondolkodásban is hasonlók köszöntek vissza.

7.

A keresztény egyházak bizonyos, általuk bűnnek tartott cselekmények elkövetőitől, így az öngyilkosoktól megtagadták a temető földjébe hantolást, netán az egyházi szertartást. A székesfehérvári püspök a középkor óta élő, de mindinkább visszaszoruló hagyományt alkalmazta. A bűncselekmény és az ártatlan postatisztviselő halála miatt felháborodott és részvétet érző lakosság azonban eljárását nem kifogásolta.

Azt, hogy a temető árkába temetés milyen szívósan élt, a rendszerváltozás utáni, 1993-as feltűnése is igazolja. Az egyik Székesfehérvár környéki községben a református egyház kurátora/gondnoka – aki a temető, a temetkezés rendjére is felügyelt – nem akarta megengedni, hogy az öngyilkos férjet a temetőben helyezték örök nyugalomra. Helyette a temető árkát tartotta megfelelőnek, holott ez a településen már több mint száz év óta nem volt szokás. Végül a család fellépésére és a közvélemény nyomására a kurátor megváltoztatta álláspontját.

8.

A székesfehérvári postarablás során többször idéztem a jogeset alanyainak mondatait, kifejezéseit. Kiderül belőlük, hogy az elkövető és a sértettek milyen szólásokkal, szókapcsolatokkal, szófordulatokkal éltek. Egyrészt népnyelvi, másrészt a bűnözéshez fűződő, de népies mondatokat, szavakat használtak. Ezek egy része mára a népi és jogi hagyományok kategóriájába került át.

ÖSSZEGZÉS

Pesovár Ferenc Fejér megye néprajzát illetően alapvető jelentőségű munkájában a balladákat közlő fejezet utolsó darabjaiként vette be a pötöllei tragédia két változatát. A hozzájuk fűzött megjegyzésekből,¹⁷ illetve személyes közléséből tudjuk, hogy a bűncselekményt a korabeli újságokból ismerte. Őt azonban a helyi eseményt tartalmazó ének dallama és szövegének kialakulása, változatai érdekelték. A büntett részletei, az elkövető személye másodlagosak voltak számára. Két részletből álló tanulmányom célja viszont mindezek ismertetése volt.

A népköltészeti alkotást indukáló esemény és a vele kapcsolatban álló székesfehérvári postarablás több szempontból érdekes az utókor számára. Egyrészt maguk a bűncselekmények és azok részletei, másrészt az elkövető, a sértettek, az ügyekben érintett más személyek tekintetében. A jogtörténeti vonatkozás külön része a cselekmények minősítése. Végezetül mindkét büntett – az éneken túl – számos adalékot nyújt a néprajz és a népi jogélet számára.

¹⁷ PESOVÁR 1982, 28–29, 121–122.

IRODALOM

GELENCSÉR József

2019 Bűntettek, tragédiák és folklórjuk. *Alba Regia* 47. 191–203.

KOVÁTS György

1983 A háromszoros rablógyilkos esete. *Fejér Megyei Hírlap* 1983. február 12. 6.

PESOVÁR Ferenc

1982 *Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene.* Székesfehérvár.

JÓZSEF GELENCSÉR

CRIMES, TRAGEDIES AND THEIR FOLKLORE II.

In volume 47 of *Alba Regia* I gave an account of two criminal law cases and the folklore inspired by them. The first story is based on a murder and robbery that happened in the summer of 1907. The offender killed and robbed János Magyar who was a coachman carrying some money on his way back from Székesfehérvár to the homestead of Pötölle puszta in Fejér County. The police made great efforts to find the offender, but the suspect remained unknown. Soon a new style ballad appeared about the tragedy in the folklore of Székesfehérvár and the Mezőföld region of Fejér County.

The murderer was identified one and a half year later by a new investigation following another case. On the night before January 3, 1909 the post office next to the railway station had been attacked. The four people in the building fought back. One of them died and the others were injured during the fight, but the robber was finally beaten to death. The investigation of the case in Székesfehérvár revealed that the offender was the same person in both cases. He was a penitentiary worker called István Kern, who had been beyond suspicion for a long time.

The study aims to discuss in detail the way the crimes were committed, the process of the investigation, the personality of the offender, the events followed by the crimes, their legal consequences and the aspects of ethnography and folk law.

LUKÁCS LÁSZLÓ

KRESZ MÁRIA NÉPRAJZI KUTATÁSAI FEJÉR MEGYÉBEN*

A Déli Vasúton az 1930-as években két diák utazott naponta középiskolába: Gunda Béla Martonvásárról Budafokra a polgáriba, majd Budapestre a Márvány utcai felsőkereskedelmi középiskolába. Ellenkező irányba Kresz Mária Kápolnásnyékről, a velencei vasúti megállóból Székesfehérvárra az Árpádházi Boldog Margit Leánygimnáziumba. Mindketten a magyar néprajztudomány meghatározó személyiségeivé váltak a 20. század második felében. Kresz Mária (1919–1989) kápolnásnyéki családi nyaralójuk, a Vörösmarty-ház révén kötődött ide, ahol előbb a nyarakat töltötte, majd két éven keresztül, amikor zeneművész szülei külföldön dolgoztak, innen járt a fehérvári gimnáziumba. E két tanév során Velencefűrdőn a Manndorf családnál lakott, nyéki házuk közelében.

Első néprajzi gyűjtőútja egyetemi hallgató korában a Kápolnásnyékhez tartozó Gróf-tanyára vezetett, aratás idején, ahol a pázmándi aratóbandánál dokumentálta, fényképezte az aratókoszorú kötését és átadását. A kápolnásnyéki piacon csákvári cserépedényeket árusító „Fazekas” János kocsija nyomában 1939-ben biciklivel, a nadapi hegyen, Lovasberényen keresztül érkezett meg Csákvárra, élete első komoly, szakmai jövőjét, fő témáját is meghatározó gyűjtőútjára: elkezdte a csákvári fazekasság kutatását, feldolgozását. Húsz fazekasműhelyben járt, Nemes István mester házána a céhiratokat is tanulmányozta. Csákváron gyűjtött anyagát azonnal feldolgozta. Már ebben az első, kéziratban maradt tanulmányában is megragadta a csákvári fazekasság lényegét: a különböző edénytípusok készítésére szakosodott négy szakág (fazekas, tálas, korsós, kályhás) elkülönülését. A *Szabad Művészet* folyóiratban, 1949-ben megjelent *Magyar népi fazekasművészet* című cikkében így írt erről: »A Fejér megyei Csákváron aszerint, hogy milyen jellegű edényeket készítettek, a fazekas cében belül elkülönültek egymástól a mesterek. Legalul álltak a rangsorban a tűzálló agyagból dolgozó, szorosabb értelemben vett „fazekasok”, akik főleg konyhai edényeket készítettek, mégpedig: lapos és gömbölyű fazekat különböző nagyságokban, lábast, talkedlisütőt. A „tálas” és a „korsós” őzgerincsütőt és kuglófsütőt. A „tálas” és a „korsós” sokkal előkelőbb mesternek számított. A tálas fazekat is tudott csinálni, a fazekas azonban nem értett a tálakhoz. A tálas készítményei: tál, tányér, tejes- és lekvárosköcsög, bögrék, vájláng és különböző dísz tárgyak, cukortartó, gyertyatartó, kalamáris, fiókos fűszertartó, csutora, szenteltvíztartó, persely. A korsós főleg álló edényeket készített: szájas kancsót, mezei butykost, csücsös-kancsót, bugyogókorsót, bokályt, melencét, virágcserepet, tömőtálat, kácsaetetőt – de ezenkívül tálat, tányért és köcsögöt is. A tálas sok mindent készített ami a korsós munkakörébe tartozott. Az egyes fazekasközpontok mesterei különös hozzáértéssel készítettek egy-egy edényféléit. Mezőtúr például korsóiról volt híres, Hódmezővásárhelyen főleg tálások dolgoztak.«¹

A budapesti Néprajzi Múzeum muzeológusaként az 1950-es 1960-as években több alkalommal kutatott Csákváron, de számos más fazekasközpontban is. Fazekasközpontjaink egymással való összehasonlítását és viszonyuk kutatását a mesterség ágainak Csákváron észlelt elkülönülése inspirálta. *Fazekas, korsós, tálas* című, 1960-ban közölt tanulmányában arra is felhívta a figyelmet, hogy milyen anyagból dolgozik, és milyen fő árucikkekre, edényformákra szakosodott az agyagműves.² Csákváron kiváló tűzálló agyag és tálföld is rendelkezésre állt, ezért virágozhatott itt a mesterség összes ága. A Vértes lelőhelyeinek kiválóságát hangsúlyozta: Csákvár, Csákberény, Zámoly, Gánt határában bányászták a legjobb minőségű tűzálló agyagot.³ Az ebből készült főzőedénnyel a csákváriak látták el a Duna–Tisza közét, Fejér, Pest, Tolna, Baranya megyét, Komárom és Esztergom megyék déli felét.⁴ Az Alföld középső és keleti felében a gömöri fazekakban főztek. Itt nincs tűzálló agyag, így csak korsó és tál készülhetett. Kresz Mária az István Király Múzeum kiadásában 1989-ben megjelent Batty Zsigmond emlékkönyvben közölt angol nyelvű tanulmányában (*Kettle and pot / Bogrács és fazék*) két térkép található. A Kárpád-medence tűzálló agyaglelőhelyeinek térképéről kiderül, hogy tűzálló agyagot csak a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben bányásztak, az Alföldről hiányzik. Ennek megfelelően a másik térképen ábrázolt tűz-

* Kresz Mária születésének 100. évében, 2019. szeptember 13-án Csákváron, a Múzeumegyesületben elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

¹ KRESZ 1949, 4.

² KRESZ 1960, 299.

³ KRESZ 1960, 303.

⁴ KRESZ 1960, 317–318.

álló edények készítésére szakosodott fazekasközpontok sorából az Alföld teljesen kimaradt. Itt a csákvári és a gömöri fazekakat használták, vagy szabad tűzön bográcsban főztek.⁵

A csákvári fazekasság című reprezentatív kiállítást 1976-ban Kresz Mária szakmai irányításával, Pesovár Ferenc és jómagam közreműködésével előbb a székesfehérvári István Király Múzeumban, majd a budapesti Néprajzi Múzeumban rendeztük, a két múzeum gyűjteményére alapozva. Biztatásomra Kresz Mária ekkorra már könyvvé formálta a csákvári fazekasságra vonatkozó kutatási eredményeit, a kiállítás kapcsán ezt nem sikerült megjelentetni, csupán egy szerény katalógust, igaz, hogy ezt magyar és angol nyelven.⁶ Kiadását egy évtizeden keresztül szorgalmaztam az akkori szerény lehetőségek között. Végül a Székesfehérváron rendezett nemzetközi Ethnographia Pannonica konferencia alkalmából, a Fejér Megyei Múzeumegyesület kiadványaként sikerült megjelentetni 1987-ben, a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával.⁷ Napjainkban elképzelhetetlenül magas példányszámban (5000) adtuk ki, így ma is kapható, a csákvári Helytörténeti Múzeumban, az emlékanyaggal ismerkedő látogatók hozzájuthatnak. Utószavát ezzel zárta: „*Utolsó kívánságunk pedig az, hogy valaha eljöjjön az idő, amikor a fazekasság csak feltételezett történetére a régészet is választ tud adni, olyan helybeli ásatások révén, amelyek a közelmúlt évszázadainak kerámiáját is felszínre hozzák.*”⁸ A közelmúltban Csákváron a Táncsics utcában előkerült fazekas égetőkemencét leletmentő ásatás keretében sikerült feltárni, dokumentálni, közzétenni.⁹

A pázmándi kendermunkát, a kendertermesztést, a kenderrost-megmunkálás folyamatát és a fonást Kresz Mária korai gyűjtéseiből ismerjük.¹⁰ Megismerkedett a Glócz családdal, amelynek több tagja takács volt. A szövést körükben dokumentálta, fotózta. Egy festett rokkát megszerzett a Néprajzi Múzeum számára. 1943-ban elkezdte a pázmándi lakodalom kutatását. Orisek Mária és Szendrei Gábor hagyományos lakodalmának dokumentációját elhelyezte a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.¹¹

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium által kezdeményezett országos népi építészeti gyűjtés során, 1968-ban a Velencei-tó környéki községek és Sárszentmihály népi építészeti értékeit derítette fel, felmért, fotózott, lerajzolt számos azóta már eltűnt épületet. Népi építészeti gyűjtését a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi.¹² Az általa kutatott községek (Sukoró, Nadap, Velence, Gárdony, Kápolnásnyék, Pákozd) anyagából, fotókból, felmérési rajzokból, épületleírásokból állította össze a gazdag tartalmú *Velencei-tavi albumot*. Felhasználásával készítette 1972 nyarán a velencei klubkönyvtárban a *Tájévezetés, népi építészet* című kiállítást. Rendezésében néprajz szakos egyetemi hallgatóként, az István Király Múzeumban végzett nyári szakmai gyakorlat keretében én is részt vettem. Elhelyeztük itt Orisekné Farsang Erzsébet kápolnásnyéki naív festő *Sógorkáké* című festményét is, amely az azóta lebontott, értékes műemléket, a velencei csúcsos présházat ábrázolta. Farsang Erzsébet felfedezésében, biztatásában nem csupán Bod László festőművész, hanem Kresz Mária is tevékeny részt vállalt. A velencei kiállítás megnyitóján Kresz Mária előadást tartott a Velencei-tó néprajzáról. Kéziratát lemásolhattam, elsőrendű tájékoztatósi pontom volt a témában.

Házkutatással nem a népi építészeti gyűjtés során találkozott először. Még egyetemi hallgató korában, Mórincz Zsigmond biztatására, megvizsgálta nyaralójuk, a nyéki Vörösmarty-ház és a velencei Vörösmarty-présház múltját. Kérésére 1983-ban a Fejér Megyei Szemle néprajzi számában összefoglalta a Vörösmarty-házra vonatkozó ismereteit.¹³ Írását *Vörösmarty-emlékek* című könyvünkben is közzeltük: »*A ház nem volt ugyan sajátjuk – ma szolgálati lakásnak mondanánk – de jóval tágasabb, mint a napszámos-szegényemberek árendás házái. Alaprajza olyan, mint a Kiss Ákos által ismertett tinnyei nemesi kúriáké: két sor szoba, középiült nagyon nagy szoba, ez lehetett az ebédlő. A ház délre tájolt, a nyájas völgyre néz. A tornác három széles boltíve megegyezik az egykori nadapi plébánia tornácával (vö. Schramm Ferenc, Ethnographia 1971). A ház mögött nem kert terült el, mint ma, hanem – birkalegelő! Hiszen a birkatartásnak, a gyapjútermelésnek ekkor volt a konjunktúrája. Fedelét nád fedte, még 1847-ben is, amikor a költő „Minden Munkái” elejére került a ház metszete. A nádtetőt csak később változtatták szindelyre. Az 1847-es kép bal oldalán látszik az a kis hajlék is, amelyben feltételezhetőleg a költő a napvilágot meglátta, mert Gyulai Pál szerint a ház akkor épült, „midőn harmadik gyermekük és első fiok született”, tehát 1800-1801-ben. Addig: „rég szűk és roskatag házban laktak, amely helyett éppen akkor építtetett a gróf egy szebbet és tágasabbat.” Itt élt gyermekként a költő addig, amíg 1811 táján édesapja Velencén árendása lett a grófnak, s ő maga Fehérvárra ment tanulni.*»¹⁴ Megbeszélésünk közben felvázolta nekem a Vörösmarty-ház alaprajzát, bemutatta, hogy milyen volt az 1930-as években, amikor nyaralónak használták. Mórincz Zsigmond 1942-ben Vörösmarty-emlékeket gyűjtött

⁵ KRESZ 1989, 252–253.

⁶ KRESZ 1976.

⁷ KRESZ 1987.

⁸ KRESZ 1987, 40.

⁹ REICH – LUKÁCS 2016.

¹⁰ KRESZ 1943–1949.

¹¹ KRESZ 1943.

¹² KRESZ 1968.

¹³ KRESZ 1983, 24.

¹⁴ GELENCSEI – KRESZ – LUKÁCS 1995, 39.

Kápolnásnyéken és Nadapon. Ekkor látogatta meg a nyéki ispánlakot, a mai Vörösmarty Emlékmúzeum épületét, amely akkor Kresz Mária bölcsészhallgató szüleinek nyaralója volt. Móricz Zsigmond kérésére Kresz Mária 1942-ben fényképeket készített a velencei szőlőhegyen a Vörösmarty-présházról. A fehérre meszelt falú, nádtetős, homlokfalán szőlővel befuttatott épület deszka oromfalán egy szerény tábla hirdette: „Vörösmarty emlék.” Kresz Mária néprajzkutatónak 1968-ban a népi építészeti gyűjtés keretében ismét alkalma nyílt a még mindig romos Vörösmarty-présház fotózására. „Fala felváltva nyers kő és téglát” – jegyezte fel róla.

Részt vállalt a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fejér megyei, mezőföldi tájegységének megtervezésében, épületeinek kiválasztásában. Köztük volt egy csákvári fazekasház, egy csákvári zsellérház (putriház), egy pázmándi takácsház rokkás fonóházzal, egy felső-ráceszpusztai cselédház, egy mestergerendás ház Pálfáról és egy evangélikus gazdaház Sárszentlőrincről. Kresz Mária fájdalmára az egész Fejér megyei, mezőföldi tájegység jól dokumentált épületeit egy tollvonással törölték a Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési tervéből. Pedig Kresz Mária előkészítő munkája nyomán már a berendezési tárgyak egy része is a múzeumba került.

A Velencei-tó környékének üdülőterületté fejlesztése a déli parton történt parcellázásokkal már az 1920-as években megindult. A tó gyógyhatású vize, gyógyiszapja, a fürdési, vízi sportolási lehetőségek vonzották a vendégeket. Fejlesztése az 1935-ben alakult, dr. vitéz József Ferenc főherceg vezette Velencetavi Országos Szövetség irányításával zajlott. Utóbbi szerepét az 1958-ban alakult Velence-tavi Intéző Bizottság (VIB) vette át. *A Velencei-tó komplex kihasználásának időszzerű kérdései* című, 1957. november 23-ára keltezett tanulmányában az Előkészítő Bizottság javasolta: „A kérdések nagy száma és viszonylagos nehézsége, valamint az a körülmény, hogy a 3 éves terven túlmenő perspektívikus feladatok várnak megoldásra, azon kívül népszerűsíteni kell és ki kell terjeszteni a Velencei-tó idegenforgalmát, célszerűnek látszik... egy olyan társadalmi szervet létrehozni, amely állandóan foglalkozna e kérdésekkel, és segítséget nyújtana valamennyi tanácsi szerv munkájában. E bizottságban a helyi érdekeltségeken kívül egyéb országos, a Velencei-tó fejlesztésével kapcsolatban munkát kifejtetni óhajító intézet vagy szerv vezetőségét is be kell vonni.” A tanulmány felvetette, egy Velencei-tavi múzeum létesítését, kitért a műemlékekre is: „Meg kell vizsgálni a tó körül elhelyezkedő kastélyszzerű épületek jelenlegi rendeltetését. Ezek közül egy Velencei-tavi múzeum létesítésére meg kell szerezni a volt Beck kastélyt... Törekedni kell... az itt elhelyezkedő műemlékek népszerűsítésére.” Később a Velencei-tavi múzeumot nem a velencei Beck kastélyba, hanem Gárdonyba tervezték. Az István Király Múzeum munkatársai elkészítették a múzeum kiállításainak forgatókönyvét. Pesovár Ferenc *A tóvidék néprajza* című, a kiállítás néprajzi részének forgatókönyvét ma is őrzöm. A Gárdonyba tervezett múzeum nem valósult meg.

A Velence-tavi Intéző Bizottság a tó környéki műemlékek, tájházak, kiállítások megvalósítását továbbra is napirenden tartotta. Ebben az ügyben 1970. július 2-ára megbeszélést kezdeményezett, amelyre Kresz Mária és Pesovár Ferencet is meghívták. Pesovár Ferenc a megbeszélésen nem tudott részt venni, ezért Kresz Mária már másnap levélben tájékoztatta kollégáját az ott törtétekről (*Függelék 1.*). Velencén tájház, Sukorón 1848-as múzeum, Velencén a Meszlényi temetőben szabadtéri temetőpark terve merült fel. Sukoróról és Velencéről egy-egy szőlőprés múzeumi megvásárlását is támogatná a VIB. A Velencei-hegység szőlőiben a présházak, pincék felmérése, kutatása a néprajzi pályázat keretében történhetne, külön díjazással. Felmerült egy népszerűsítő könyv kiadása is: *Magyar Velence – Vizei, tájai, dombjai* címmel. Minderről Kresz Mária igen lelkesen értesítette kollégáját, kérve a székesfehérvári múzeum támogatását, pozitív hozzáállását.

Mindebből két dolog valósult meg. A sukorói, 1850-es évszámú szőlőprést 1979-ben megvásároltuk az István Király Múzeumnak. A présházak, pincék kutatása néprajzi szakdolgozatomban történt meg 1975-ben. Az a gyanúm, hogy szakdolgozati témám kijelölésében is szerepe lehetett Kresz Máriának. Harminc év múltán szakdolgozatom bővített változatban bekerült Ambrus Lajossal és L. Simon Lászlóval közösen írt, *Édes szőlő, tüzes bor. A Velencei-tó környékének szőlő- és borkultúrája* című könyvünkbe, amely kétnyelvű (magyar, német).¹⁵ Azért a múzeumügyben is értünk el eredményeket. Pákozd 1978-ban megnyílt a pákozdi csata emlékmúzeuma, 1994-ben a velencei Főszegen a Halászház, amelynek kiállítása 2006 óta a Pákozd-Sukorói Arborétum természettudományi múzeumában látható.

Az 1980-as években a Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat megyei ünnepélyes eredményhirdetésére rendszeresen előadás tartására kértem fel a Fejér megyéhez kapcsolódó néprajzkutatókat, akik pályájukról, szakmai eredményeikről, Fejér megyéhez való kötődésükről tájékoztatták a szép számú közönséget, néprajzi gyűjtőinket. 1987-ben Kresz Mária kértem fel előadásra, amit október 22-én a Fejér Megyei Művelődési Központ zöld szalonjában tartott meg. A rendezvényről Farkas Eszter tudósított a Fejér Megyei Hírlap hasábjain, pontosan, hosszan idézte az előadásban elhangzottakat.¹⁶ Kresz Mária főként gyermekkorára és Fejér megyei néprajzi gyűjtéseire emlékezett. Előadásáról magnetofonfelvétel készült, amit lejegyezve közlünk (*Függelék 2.*). Előadását hallgatva, olvasva megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy életművét Fejér megye néprajzi hagyományai sorában továbbra is becsülni, őrizni kell. A saját kutatómunkánkkal szeretnénk kapcsolódni hozzá, folytatni, megvalósítani mindazt, amit jónak, népi kultúránk megőrzése érdekében fontosnak tartott.

¹⁵ LUKÁCS – AMBRUS – L. SIMON 2005.

¹⁶ FARKAS 1987, 5.

IRODALOM

FARKAS Eszter

1987 „Kedves földieim.” Gyűjtőutak Fejér megyében. *Fejér Megyei Hírlap* XLIII. 254. (október 28.) 5.

GELENCSÉR József – KRESZ Mária – LUKÁCS László

1995 *Vörösmarty-emlékek*. (A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat, 41. szám). Székesfehérvár.

KRESZ Mária

1943 *Lakodalom Pázmádon*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 4442.

1943-1949 Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg kendermunka és lakodalom. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 443.

1949 Magyar népi fazekasművészet. *Szabad Művészet* 1949. 11–12. 1–7.

1960 Fazekas, korsós, tásas. Néhány szempont fazekasközpontjaink kutatásához és összehasonlításához. *Ethnographia* LXX. 297–379.

1968 *Népi építészeti gyűjtés*. Sukoró. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8989; Nadap. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8990; Velence. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8991; Gárdony. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8992; Kápolnásnyék. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8993; Pákozd. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8994; Sárszentmihály. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Leltári szám: 8995.

1976 *A csákvári fazekasság. The pottery of Csákvár*. (Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat, 106. szám) Székesfehérvár.

1983 Nyék és a Gellért-legenda. Nyék társadalma Vörösmarty idejében. *Fejér Megyei Szemle* 1983. 1. 19–27.

1987 *A csákvári fazekasság*. (A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai 1.) Székesfehérvár.

1989 Kettle and pot. *Ideen, Objekte und Lebensformen. Gedenkschrift für Zsigmond Bátkey*. (Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat, 29. szám) Székesfehérvár. 245–255.

LUKÁCS László – AMBRUS Lajos – L. SIMON László

2005 *Édes szőlő, tüzes bor. A Velencei-tó környékének szőlő- és borkultúrája. Süße Weintraube, feuriger Wein. Die Trauben- und Weinkultur der Gegend um den Velencer See*. Budapest–Pázmánd.

REICH Szabina – LUKÁCS László

2016 A Csákváron előkerült fazekas égetőkemencéről. *Alba Regia* XLIV. 463–467.

LÁSZLÓ LUKÁCS

DIE VOLKSKUNDLICHEN FORSCHUNGEN VON MÁRIA KRESZ IN KOMITAT FEJÉR

Volkskundlerin Mária Kresz (1919–1989) hatte wegen des Kápolnásnyéker Sommerhauses ihrer Familie Bindungen zu Komitat Fejér. Das Haus des Gutsverwalters wurde am Anfang des 19. Jahrhunderts gebaut, es war das Haus der Kindheitszeit von Mihály Vörösmarty (1800–1855) dem Author des Aufrufs, der zweiten Nationalhymne der Ungarn. Mária Kresz hat die Sommer der 1930er Jahre hier verbracht und zwei Jahre lang (während ihre Eltern als Musiker im Ausland arbeiteten) von hier aus die Mädchenschule in Székesfehérvár besucht.

Ihre erste volkskundliche Forschungsreise machte sie zu Ihrer Studienzeit zum Grafengutshof von Kápolnásnyék, wo sie bei den Pázmánder Ernteleuten das Binden des Erntekranzes, und dessen Übergabe an den Gutsbesitzer, oder Gutsverwalter beim Abschluss der Ernte dokumentiert und fotografiert hat. Ihre erste ernste Feldforschung, was auch ihre Karriere grundlegend beeinflusst hat, führte sie nach Csákvár in der Spur des Töpfers, der seine Waren am Markt in Kápolnásnyék verkaufte: somit begann sie die Töpferei in Csákvár zu erforschen und aufzuarbeiten. Sie hat zwanzig Töpferwerkstätte besichtigt und die Zunftdokumente studiert. Sie hat das in Csákvár gesammelte Material sofort bearbeitet. Schon da hat sie den Grund der Csákvärer Töpferei begriffen: die Differenzierung der vier Branchen der Geschirrsorten (Töpfer, Schüsselmacher, Krugmacher und Ofensetzer). Als Museologin des Budapester Museums für Volkskunde hat sie in den 1950er und 60er Jahren mehrmals in Csákvár und in anderen Töpferzentren geforscht. Die Unterscheidung unserer Töpferzentren, und die Forschung ihrer Beziehungen zueinander wurde von der in Csákvár erlebten Separation ihrer Branchen inspiriert. Sie hat auch die Aufmerksamkeit auf die Materialien und Topfformen der Lehmhandwerker gelenkt. Csákvár hatte guten, feuerfesten Lehm und Topferde, deshalb konnten alle vier Branchen des Handwerks hier blühen.

Die Hanfbearbeitung, Hanfanbau, das Verfahren der Hanfbearbeitung und das Spinnen ist aus der frühen Sammlung von Mária Kresz bekannt. Sie hat mit der Familie Glósz (unter deren Mitglieder viele Weber waren) Bekanntschaft gemacht und das Spinnen in ihrem Kreise dokumentiert und fotografiert. Sie hat auch ein bemaltes Spinnrad für das Museum für Volkskunde angeeignet. Im Jahr 1943 hat sie die Forschung der Pázmánder Hochzeit angefangen. Sie hat die traditionelle Hochzeit von Mária Orisek und Gábor Szendrei in der Datensammlung des Museums für Volkskunde abgelegt. Im Jahr 1968 hat das Ministerium für Bauwesen und Stadtentwicklung eine Landesweite Sammlung der Volksarchitektur gefördert. Im Rahmen dieser Sammlung hat Mária Kresz die Volksarchitektur der Gemeinden am Velencei-See (Sukoró, Nadap, Velence, Gárdony, Kápolnásnyék, Pákozd) und Sárszentmihály entdeckt, viele, schon abgerissene Gebäude vermessen, fotografiert und abgezeichnet. Noch in ihrer Studentenzeit hat sie (auf Zureden des berühmten Schriftstellers Zsigmond Móricz) die Vergangenheit ihres Sommerhauses, des Kápolnásnyéker Vörösmarty-Hauses, und des Vörösmarty-Presshauses in Velence untersucht. Sie hat an der Planung der Mezőföld-Sektion des Ungarischen Freilichtmuseums von Szentendre, sowie an der Auswahl ihrer Gebäude teilgenommen. Zu Ihrem Leid und zum Leide der allgemeinen Forschung der ungarischen Volksarchitektur wurden alle, gut dokumentierten Gebäude dieser Sektion vom Siedlungsplan des Freilichtmuseums gestrichen, obwohl, Dank der Vorbereitungsarbeiten von Mária Kresz, einige Möbelstücke schon im Museum waren.

Das Lebenswerk von Mária Kresz muss unter den volkskundlichen Traditionen von Komitat Fejér geehrt und bewahrt werden. Wir möchten uns mit unserer eigenen Forschungsarbeit zu alldem anschließen, alldas weiterführen und verwirklichen, was sie gut und wichtig für die Bewahrung unserer Volkskultur gut fand.

FÜGGELÉK

1.

Budapest, 1970. július 3.

Pesovár Ferenc
Székesfehérvár

Kedves Feri!

Nagyon sajnálom, hogy nem tudott jelen lenni a tegnapi beszélgetésen Kotsis Lajossal és Springer Ferencsel, ezért szeretném értesíteni azokról a lehetőségekről és tervekről, amelyek ott felmerültek.

1.) Lehetőség volna arra, hogy a VIB megvásároljon olyan épületeket, amelyeket múzeumi gondozásba lehetne venni. Az épület egyszeri tatarozását is vállalná. Egy épület költségének a 100.000.- frt-ot nem szabad túlhaladnia. A vásárlás kisajátítás által történne –, de a tulajdonos benne maradhatna.

Első lépésként a Bognár Imréné által lakott 334. házszámú velencei házat és telket javasolnám, amely áll: két szoba, konyha, kamra, színház, ólak, fészer, különálló épületben istálló, volt kovácsműhely és pince. (L. mellékelt alaprajz.) Ahhoz, hogy ezt megvásárolják, az szükséges, hogy a Velence Tavi Intéző Bizottsághoz, Agárd, levelet írjon a fehérvári múzeum igazgatójának aláírásával amelyben szakmailag indokolja az épület megszerzését, muzeális jellege miatt, közérdekből és a fehérvári múzeum egyben vállalja annak rendeltetésszerű üzemeltetésének biztosítását.

2.) Hasonló módon irányt lehetne venni a velencei Fő u. 210. számú kúriaszerű épület megszerzésére, kisajátítására, amelyben véleményem szerint változó témájú kiállításokat lehetne rendezni, néprajzi, népművészeti, képzőművészeti, iparművészeti témákból, esetleg mivelhogy ez valamikor posta volt, bélyegkiállítást, stb. Esetleg egy büfé működhetne benne, kávé, fagyalt, az udvaron asztalok, székek. Alaprajzát és pontos címét mellékelem.

3.) Még egy muzeális lehetőség. Szeretnének egy 1848-as vonatkozású múzeumot. Mit szólna hozzá, ha erre a célra a sukorói tanácsház és bolt közötti üres házat szereznék meg, azt hoznák rendbe, az utolsó szoba fala nagy üvegfal lenne kilátással arra területre, ahol a pákozdi-sukorói csata folyt és a falon nagy térkép a csatáról. Ennek a háznak berendezését és rendbetartását a fehérvári múzeum a Hadimúzeummal együtt végezhetné, (bár talán ez felesleges), és itt is lehetne asztalka és szék az udvaron, és felszolgálás a szomszéd vendéglőből.

4.) Negyedik muzeális lehetőség: temetőkert az M7 műút mellé sírkő gyűjteménnyel. A benzinkút odébb lesz, balra a D alakú pincsortól, így a Meszlényi temető a XVIII. századi fészülettel és sírkövekkel egyelőre megmenekül. Ha ezt muzeális gondozás alá lehetne venni, akkor itt egy szabadtéri temetőkert létesülhetne, parkszerűen, aminek költségeit újra a VIB vállalná. És akkor a nyéki, váli stb. temetőből is lehetne ide hozni sírköveket, amelyeket vagy legalább is az értékesebbjét nyilvántartásba kellene venni.

5.) Azokat az épületeket, amelyek egyelőre nem muzeális kezelésbe kerülnének, hanem mint épületek megmentendők, és mint vendéglátó üzemi egységek, motelek, csónakházak, stb. maradnának fenn, sürgősen kellene védeni. Elsősorban a három kis köz halászházaira gondolok. Ezt a Műemlékekkel, Erdélyiné Fejér Juliannával kellene megbeszélni.

6.) A két prést megvenné a VIB a fehérvári bizományin keresztül, de arra kéri, hogy legyen szíves bonyolítsa le, és akkor a tárgyakat a Fehérvári Múzeum anyagához leltározza be. Azonban ez restaurálást és őrzést is jelent, úgy, hogy meggondolandó, hogy a másik lehetőség, a Vendéglátóipari Múzeum nem járhatóbb. Az 1850-es tulajdonosa: Heim Sebestyén, Sukoró, Táncsics u. 8. A másiké: Stockinger Ferencné, Velence, Felszeg.

7.) Szükség lenne a pincék, hajlékok további dokumentációjára. Felmerült a lehetőség, hogy ezt pályázat formájában is le lehetne bonyolítani a jelenlegi néprajzi pályázatokkal karöltve, de külön díjazással. Ez a téma különálló megbeszélést igényel. Amennyiben még e nyáron és ősszel folyna a gyűjtés, a pályázat kiírása sürgős lenne. Földes Lacival kellene ezt a témát megbeszélni.

8.) A népszerűsítő könyvecske címe olyasmi lehetne: „Magyar Velence (Herman Ottó szavával) – Vizei, tájai, dombjai.” Kb. 4 ív kép, ebből 1 ív színes kép, azaz 64 képből 16 színes. Nagyon tetszett a gondolat, hogy történeti fotókat, rajzokat is belevenni. Irodalmi értékű szöveget –, esetleg ezt is lehetne antológiászerűen. – Azonban úgy láttam, hogy a könyvkiadás kérdéseiről a beszélgető társak tájékozatlanok. Úgy gondolom, hogy a

meglévő sorozatokat kellene megnézni, és azok egyikébe beleilleszteni. Ezen múlna a kiadó is.

Azt hiszem, az összes felmerült ötletet felsoroltam. Remélem sikerül valamit megvalósítani a tervekből. Kérem tájékoztassa a múzeum vezetését a lehetőségekről és beszélje meg velük, hogy mit kívánnak megvalósítani.

Sokszor üdvözlí:

Kresz Mária

P.S. Újra megismétlem a szóban elmondott javaslatomat, hogy nagyon örülnék neki, ha a Vörösmarty Ház utolsó szobájában Kresz Géza emlékszobát lehetne berendezni, (nem különálló múzeumként, hanem a ház történeteként), – kapcsolódva Móricz Zsigmond utolsó riportjához, az akkor készült fotókhoz. Ilyen kiállításához tudnék anyagot adni, különös tekintettel arra, hogy idén ősszel a Nemzeti Múzeumban készül egy emlékhangverseny, ahol szintén lesz egy kis emlékkiállítás. És szép volna: Kresz Géza kamarazene hangversenyek nyáron!

FÜGGELÉK 2.

Kresz Mária előadása
Székesfehérvár, 1987. október 22.

Emlékezés gyermekkoromra és néprajzi gyűjtés Fejér megyében

Kedves földijeim, bár én nem vagyok egészen e földi, nem is beszélek egészen fehérváriasan.

Először is hadd gratuláljak időseknek, fiataloknak, akik részt vettek ebben a pályázatban, és nyilván elég nagy munka és idő a sok pályázatot gondolattal és adattal teli munkát elolvasni. Fejér megye sokáig a néprajznak a fehér foltja volt, de máma egy picikét betekinthessem a Lukács Laci által vezetett Fejér megyei bibliográfiába, és tényleg az utolsó években nagyot nőtt Fejér megye néprajzának ismerete. Jórészt a felejthetetlen emlékü Pesovár Ferencnek a jóvoltából, aki ugyan népi tánc és népi szokás kutató volt, de a tárgyi néprajz terén is rengeteget tett. Az Ő érdeme például a Sukorói Néprajzi Háznak a megmentése, nagyon olcsó megvásárlása, berendezése, a Mári néninek az elhelyezése. Ha Pesovár Ferenc tovább él, és ha tovább tud dolgozni Lukács Lászlóval együtt, még többet tett volna. Azért még így is a hatásában az emlékében is még igen-igen nagy ember volt. És hát Lukács Laci is az elmúlt években igazán annyit tett, hogy csak kalapot le, úgy hogy, de ha ezt hozzávesszük, hogy ennyien vannak idősek és fiatalok, akik megértik, hogy mi a néprajz és ebben a néprajzról nem híres és nem mutatós megyében megkeresik a néprajzi jelentőségeket, és dokumentálják, azoknak óriási jelentősége van. Annál inkább, mivel a mai előadásom, ami erősen szubjektív lesz, az részben ilyen lelkiismeretfurdalásos valami, mert eszembe jut, hogy ezt is akartam volna, azt is akartam volna, ezt lehetett volna, elkezdtem, de nem fejeztem be, úgy hogy ilyen különböző témákat fel fogok vetni. Mondom, teljesen szubjektívnek kell lenni az előadásnak, hogy egy kicsit meg is magyarázzam, hogy hogy kerültem én ehhez az egész témához és az egész megyéhez. Talán azt is még, hogy valamikor nem nagyon szokás volt családtörténettel büszkélkedni. Amikor Illyés Gyula Puszták népét elolvastam, és elmondja apai családját, anyai családját, akkor úgy rájöttem és aztán néprajzost és nagyon sok embert kikérdeztem a családjukból. Egy embernek a saját családjá is érdekes. Hát az én dédapám az apai dédapám az a reformkorban Németország felől vándorolt Magyarországra, és mit tesz egy fiatal bevándorló, aki egyedül jön, nem egy egész faluval, azonnal benősül, egy pesti lányt vett el, és hat gyermekük született, és mire a hatodik fiúgyerek megszületett 1846-ban, már annyira magyarnak érezte ez a német születésű ember magát, hogy a hatodik gyermekét Gézára keresztelte. Ez a Kresz Géza utóbb dr. Kresz Géza lett a budapesti mentőknek az alapítója, és idén, amikor a mentők a százéves évfordulójukat ünnepelték, egy múzeumot neveztek el róla, ami a mentők épületében van: Dr. Kresz Géza Mentőmúzeum. Avval büszkélkedhetek, hogy a nagyapámról elnevezett múzeum van. Apám a legidősebb fiú volt, az ugyancsak hatgyermekes családban, ő volt a negyedik szülött, őt is Gézára keresztelték. Ő hegedűművész lett, külföldön tanult, és a pályája is nagyrészt külföldön zajlott. A felesége, anyám zongoraművész, angol származású, így azt is mondhatom magamnak, hogy nemzetközi eredetű a család, de azt mondhatom magamnak – szívesebben így mondom –, hogy négy generáció óta budapesti a család, bár én magam nem születtem Budapesten, történetesen a szüleim akkor éltek Berlinben, de én Berlinnel semmiféle közösséget nem vállallok. Annál inkább Nyékkal. No most a dr. Kresz Gézánénak, a nagyapámnak az özvegyének volt egy unokatestvére, egy polgárcsalád, akinek a szorgalmas tevékeny férje, Ott Károly tisztviselő volt Budán – akkor is voltak jutalmak, mert szorgalmas munkájáért pénzjutalmat kapott – és hát nem volt könnyelmű ember, egy nagyon is tisztességes kispolgár lehetett, de ezzel a pénzzel elment Monte-Carlóba. Játszott, rulettezett, nyert, abbahagyta, hazajött. Akkoriban parcellázták a Nádasdy-birtokot Kápolnásnyéken.

Ugye Vörösmartynak az a bizonyos Vörösmarty-ház, az nem Vörösmarty tulajdona volt, mert szegény emberek voltak, nekik nem volt saját házuk, szolgálati lakás volt. Vörösmarty édesapja, ugyancsak Vörösmarty Mihály a ispánja volt, tehát első gazdasági cselédje volt a grófnak, és ahogy Gyulai Pál a Vörösmarty életrajzban írta, ezt a házat akkor kezdték építeni, amikor éppen Vörösmarty született. Vörösmarty tényleges születése a mellette lévő, azonnal lebontott kicsi házban történt, de tulajdonképpen a legkisebb korától kezdve gyermekéveit ebben a házban töltötte. Amikor a költő minden művei megjelentek, még az ő életében, 1847-ben, a Vörösmarty-háznak akkor még náddal fedett épülete került a címlapra, avval a felirattal, hogy Vörösmarty Mihály szülőháza. Ő nem engedte volna, hogy ez az épület, ami kifejezte az ő egész falusi származását a címlapra kerüljön, ha nem ezt vallja szülőházának. Tehát ma, amikor nagyon gyakran a házba az ember nagyon gyakran elmegy, és olyan vezetést kap, hogy nem ez

Vörösmarty szülőháza, én ez ellen mindig egy kicsit tiltakozom magamban, mert lehet, hogy nem ott született, mint valaki mondjuk egy kórházban születhet, de ha Vörösmarty maga szülőháznak vallhatta, akkor az utókor is szülőháznak, legalábbis gyermekkori otthonának vallhatja, ahol ő tíz éves koráig élt, amikor is bekerült Székesfehérvárra gimnáziumba.

Na most, Ott Károly tehát megvette ezt a Vörösmarty-házat, egy kicsit átalakította, laktak benne, amikor 1900-ban Vörösmartynak születése száz éves évfordulója volt, és mivelhogy nekik nem volt leszármazottjuk, a nagyanyám örökölte, a nagyanyámtól pedig – a nagyanyámnak nagy családja volt, sok unokája lévén, én már a 20-as évektől kezdve ott nyaraltam, és utóbb aztán édesapám vette meg, úgy is mint hegedűművész, mint nyári otthon. Tehát mi nem Nyék társadalmában éltünk, mi egy városi értelmiségi művészcsalád voltunk, akik a nyéki házban laktunk, és akik másképpen viszonyultunk a faluhoz, mint ahogy egy falusi ember viszonyul, de másképpen viszonyultunk, mint ahogy mondjuk egy földesúr viszonyult volna. Nekem a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy a cselédgyerekekkel, summásgyerekekkel, falusi gyerekekkel együtt játsszak, hogy ők bejöjjenek a nagykertbe, és velem játsszanak. Nekem, nekünk, a kertészünk és mindenesünk Czinka Mihály bácsi, valahogy olyan volt, mint Toldiban az öreg Bence, a legjobb barátomnak tartottam. Apámmal egyidős volt, szerettem, tiszteltem, azt hiszem ő is engem, a lányai között az Ilus és a Bözsi a legjobb barátnőim közé tartoztak, tehát a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy azokkal a falusiakkal, akik ott kint a vasúton túl, a Vörösmarty-ház környékén laktak jóban legyenek. De ugyanakkor jóban voltunk a helybeli földesúri családokkal is, különösen azokkal, akik szerették a zenét, mert hiszen nálunk állandóan ment a klasszikus zene. Az a két év, amikor a fehérvári gimnáziumba jártam, szüleim külföldön éltek, külföldön dolgoztak, még tudták, hogy előbb-utóbb hazajönnek Magyarországra, és akkor egy ismerős családnál laktam a Manndorf családnál, akik a Véghelyi-házban laktak, ami ma Velencén ott van ahol a KISZ kemping. Ezt azért mondom, mert levéltári kutatásokból tudom, hogy a Véghelyi-ház, annak a Véghelyi Zsigmondnak a háza volt, aki nagyon jó barátságban volt Vörösmartyékkal és aki Vörösmartyt az utolsó halálos útjára elvitte Budapestre, mivelhogy Vörösmartynak sosem volt saját lovaskocsija, sem hintója, tehát ő ki volt szolgáltatva a barátoknak, mint ahogy ma ki van szolgáltatva valaki, akinek nincs autója, hogy mást, a szomszédot kérje meg, hogy kisegítse, tehát a Véghelyi Zsigmond volt az a jószívű ember aki Vörösmartyt elvitte akkor is, de aki ugyanakkor egy nagyon vidám ember lehetett, mert Vörösmarty szüleivel együtt rengeteg keresztelőn, lakodalmakon vett részt. Na most, mivel hogy mi ilyen típusú család voltunk a néprajzi tárgyakhoz is egészen másképpen viszonyultunk, mint ahogy kellett volna viszonyulni. Akkoriban a nyéki piacon mindig árusított egy csákvári fazekas – ott ahol most a ruházati áruház van – édesanyám mindig is vásárolt attól a fazekastól. Vett például egy kis vörös vizeskancsót, de mi nem tudtuk azt, amit egy átlag falusi ember tud, hogy a vizeskorsót nem teszik az abroszra, és nem teszik, az asztalra, hanem annak a földön, vagy a vizeslócán van a helye, de minálunk a csákvári korsó az asztalon állt, a damaszt abroszon, és alatta jellemző módon egy kanadai, észak-amerikai indián kis kerek terítő volt. Ahogy a legtöbb földesúri házban lógott egy aratókoszorú, nálunk is volt aratókoszorú. A földesúri házakban kint volt a hintóbehajtón, minálunk a szalonban volt, mert mi annyira megtiszteltük, és annyira szerettük a népművészetet, hogy mi a szalonban helyeztük el az aratókoszorút, teljesen ellentétben az előkelő szokásoktól, vagy pedig a falusiaktól. Anyám, aki angol volt, és művésznő volt, ő gyerekkorában elkezdte a népviseletes babák hímzését. A Vörösmarty-házban, a Vörösmarty-szobában, talán van itt valaki idősebb, aki talán még a háború előtt látta azt a szobát, egy nagy háromajtós vitrinben kb. 200 db népviseletes baba volt. Szébbnél szebb, sajnos a háború többségében elvitte őket. Nekem azokkal a babákkal nem volt szabad játszani, de én kicsi gyerek koromban kinéztem, hogy melyik a kedvenc babám, és elég hamar megtanultam, melyik van skandináv népviseletben, melyik van Nyitra megyei népviseletben, van-e közte magyar, melyik a tiroli, szóval édesanyám belém nevelte a népművészet iránti érdeklődést. Előben is, Budapesten az volt a játékunk anyámmal, hogy melyönk lát falusi viseletben bőszyknyás lányt az utcán, és aki előbb látta meg az egy jó pontot kapott. Fehérváron is, itt rettentően tetszett nekem a viselet, akkor, amikor az osztálytársaim észre sem vették, de nekem feltűnő volt, mert én külföldről jöttem. Éppen ezért, amikor 15 éves voltam, az első fényképezőgépet kaptam, az első dolgom az volt, hogy a fényképezőgéppel kimenjek a nyéki piacra – ugye Nyéknek mindig nagy piaca volt, Nyék kereskedelmi központja egy nagyon nagy területnek – és egy bőgatyás bácsit fényképeztem le, jellemző módon már akkor jó néprajzi érzékkel, hátulról hogy ne vegye észre az öreg, nem beállítva, és azon kívül egy csomó viseletes alakot fényképeztem le, ugyancsak a nyéki piacon. Persze ezek a viseletes alakok részben pázmándiak voltak. Úgy, hogy Pázmánd és Nyék, az egy nagyon érdekes viszony, két falu és számomra nagyon tanulságos. Meg aztán rájöttem, hogy a néprajz foglalkozás lehet. E célból beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Az első gyűjtőutam még nem Csákvárra vezetett, hanem ki a Gróf-tanya felé, ahol aratók voltak, hogy az aratókoszorúnak a készítését és átadását dokumentáljam. A Czinka lányoktól már megtanultam, hogy hogy kell hat szálból ilyen körtét kötni, tehát már valamennyi kis tudás rám ragadt. De szalmából mégsem tudtam csinálni, és akkor ott egy sorozat fényképet készítettem, és leírtam egész pontosan az aratókoszorú kötését, amit az aratógazda, az aratóbandának a vezetője, Domak Istók készített.

Domak Istók pázmándi ember volt, Pázmádon régóta aratógazda. Pázmánd és Nyék teljesen más jellegű. Pázmánd ugye valamikor – népdalban Tótpázmándnak emlegetik – szlovák vagy talán cseh származású település, de a szlovák nyelvet már réges-régen nem beszélik, azonban az egész falunak a jellege nagyon erősen megmaradt, 18. századi telepes falu, nagyon erős közösségi érzéssel, népviseletben, rengeteg szokással, nagyon erős erkölcsi ellenőrzéssel és közösségi tudattal, ami hasonló Nyéken egyáltalán nem volt. Pázmánd mindig is nagyon szapora falu volt. Hogy a pázmándiak meg tudjanak élni, nagyon sok aratást vállaltak fel a környéken, és ilyen aratóbanda volt az is, akikhez én kimentem a Gróf-tanyára. A Domak Istók szegény ember volt, és addig nem akart megnősülni, még saját házat nem vesz, őneki óriási volt a kezűgyessége, és az addig is meglevő koszorúkötetést talán egyedülálló szépségre fejlesztette. De ő abban is jeleskedett, akkor jött divatba a csuhéból, a háncsból való szatyroknek a kötése, és az akkori háziipari központ, aminek különben a Fejér megyei Latabár Károly volt a vezetője, az nagyon szorgalmazta a kukoricacsuhé-kötő tanfolyamokat, amiket Domak Istók szervezett, tehát tulajdonképpen a kukoricacsuhé művészete az Pázmándról sugárzott ki a harmincas évek végén egész Dunántúlra, és Domak Istók körülbelül annyit keresett vele mint egy fizetés. Aztán később Pesovár Feri segítségével javasoltuk, hogy ő a népművészet mestere legyen, ebből a különös és egyedülálló művészetből, és az is lett, a koszorúi bekerültek a Néprajzi Múzeumba, az egyik már a szocialista követelményeknek megfelelően, de ez már saját spekulációja volt, nem négy, hanem ötszögletű volt a csillagnak megfelelően. Na most, Pázmánd, éppen azért mert ilyen szapora község volt, és ugyanakkor szegény persze, a lányok staférunjukat úgy tudták megkeresni, ha elmentek cselédnek Budapestre. Minálunk is az alkalmazottak pázmándi lányok voltak egy időben, Szendrei Juliska, aztán Orisek Mária, aki velem egykorú volt, és ahogy ez ilyenkor szokott lenni, igen-igen jó barátok lettünk egy életen keresztül, én a gyermekei keresztanya lettem, ő az enyéimnek, tulajdonképpen komák is lettünk, és sokat voltunk náluk, testi-lelki barátság lett köztünk. Akkoriban a mi generációnk az egyetlen, ami erősen szociológiai tanultságú is volt, és akkor én gondolkodtam azon, hogy érdemes lenne megírni a budapesti cseléd lányoknak, a pázmándi cseléd lányoknak a történetét. Pázmándról legalább nyolcvan cseléd lány volt mindenféle Budapesten, nyáron nem mindig, akkor elmentek aratni. Találkozóhelyük az Engels téren volt, ott az autóbusz-megálló, ahonnan most Fehérvár felé indulnak a buszok. Ezek bőszojnyás lányok voltak. Az első lány kiment az Engels térre, megjött a második lány, megjött a harmadik lány, puszi-puszi. Ki lehet számítani, hogy egy-egy ilyen délután 80 lány, aki mind megcsókolja egymást – matematikai munka – mindenesetre ők nem olvadtak be Pest közösségébe, szó se lehetett arról, hogy egy budapesti legény nekik udvaroljon. Ha esetleg pázmándi legény katona volt Pesten, akkor az elment, megnézte a lányokat, de a szigorú, zárt erkölcsi közösség, ami a faluban megtartotta őket, Pesten is összetartotta őket. Azonkívül, hogy ezek bőszojnyás lányok voltak, tehát nem elegáns szobalányok, inkább szegényebb családoknál helyezkedtek el, sőt az volt a szokásuk, hogy általában a Dob utca, Dohány utca környékén zsidó családoknál voltak nagyon gyakran pázmándi lányok, ez egy természetes elfogadott dolog volt, hogy ott dolgozzanak, de ugyanolyan természetes dolog volt, ha lakodalom volt Pázmádon, hazamenjenek a lakodalomba. Hát ilyen lakodalomba Pázmádon az Orisek családhoz én is hivatalos voltam, én mint ilyen polgári család leszármazottja, azt sem tudtam mi a lakodalom. Egyszer Bakó Feri mondta – akkoriban az egyetemen a Néprajzi Intézetben, hogy milyen egy jó lakodalom. Nem értettem, hogy mi lehet egy lakodalomban jó. Nálunk esküvő volt, és egy előkelő vacsora és vége, de táncmulatság az a mifajta polgári köreinkben ismeretlen volt. Akkor aztán Pázmádon megtanultam mi a lakodalom, és érdekes, hogy akkor már nekünk Ortutay Gyula tanította, hogy nem szabad tipizálni hanem mindig az egyedi mesét le kell írni úgy, ahogy a mesemondó mesélte. Én ezt általánosítottam a népszokások gyűjtésére. Tehát a lakodalmat, a konkrét lakodalmat írtam le, amit láttam, nem a pázmándi lakodalmat, hanem Orisek Mária és Szendrei Gábor lakodalmát, úgy ahogy az volt.

Történetesen Orisek Mária és Szendrei Gábor lakodalma az adattárban el van helyezve. Az akkor volt, amikor Márinak éppen meghalt abban az évben az édesapja, tehát egy példát mondtam. Miben nyilvánult meg a példám? Ez is nekem olyan különös volt. Ének volt, mulatság volt, ivás persze hogy volt, tánc is volt, de amikor az utcán mentek a templomba, oda-vissza, az utcán nem volt mulatság, ebben a falu nagyközösségének kifejezték, hogy a család gyászban van, de befelé a saját otthonukban mulattak. Mulattak, és azon kívül megtartották a népi lakodalomnak azokat a rigmusait, hogy például a menyasszonyért fizetni kell egy bizonyos összeget a vőlegénynek, és a menyasszonynak a vőfélyei alkudoznak az összegben. Hát emlékszem ennél a lakodalomnál legalább egy órahosszat tartott az alku teljesen halálosan csinálták, már úgy nézett ki, nem viszik el a menyasszonyt, soha nem lesz semmi, mert annyira kötötték magukat ahhoz...

Na aztán akkor már későbbi, következő generáció lakodalmain is részt vettem, amikor már polgári ruhában volt, de még mindig meg volt a vőfélynek a szerepe. Erről a lakodalomról például már a Szabó Jenő a Néprajzi Múzeum fényképésze rengeteg jól sikerült fotót csinált.

Pázmádon már akkor a legelső gyűjtésnél meglátogattam a takácsokat, a Glócz családnak több tagja volt, és főleg az egyik takács volt nagyon kedvemre való, gyönyörű szövőszéke volt, és az egész háza is nagyon tetszett, L-alakú hajlított ház, évszám is volt benne az 1850-es évekből, hát erre majd később térek ki, de már most említem, hogy ezt a házat már annak idején a szentendrei szabadtéri múzeumnak javasoltam, hát sajnos ebből a tervből sem lett semmi, de a múzeum a háznak a teljes berendezését megvette.

A szövőszéket is, mindenféle apró szerszámaikat, ilyesmit, sőt egy olyan elgondolásunk volt, hogy a lakószobát rendezzük be úgy, mintha egy rokkás fonó lenne ott. Mikor én még Pázmándra kezdtem járni, akkor még fényképezni tudtam a kendermunkákat, fényképezni tudtam a tilolást, és még a fonást gyakorolták négyféle rokkát különböztettek meg. Rengeteg festett kecskerokka volt a faluban. A Néprajzi Múzeumba sikerült egy fonóházi rokkát behozni Pázmándról. Minél különbözőbb színűeket, ez is ott hever publikálatlanul valahol a Néprajzi Múzeumban. Aztán máskor egy kiállítás számára, ami 1964-ben volt a Múcsarnokban sárközi konyhát próbáltunk berendezni, nagyon nehezen találtunk sárközi hagyományos konyhát, és mivel akkor is sokat jártam Pázmádon, rájöttem, hogy a pázmándi konyha a Fejér megyei konyha, a Fejér megyei házberendezés van olyan szép, és van olyan régi mint a híres sárközinek a házberendezése.

Akkor megint a múzeum kitűnő fényképészével, Szabó Jenővel elmentünk Pázmándra, végig fényképeztük és végig dokumentáltuk a hagyományos konyhákat, ahol még a fazekaspolc van, ahol az egyik polcon már egy kukta volt, de a polc még ott volt, szóval nagyon érdekes volt az átmeneteket is vizsgálni, úgy hogy a konyha téma is, a házberendezés is nagyszerűen volt gyűjthető ebben a faluban.

Említettem, hogy mi mindig a csákvári edényeket vásároltuk a nyéki piacon és az asztalon is ezeket használtuk. Az aratókoszorú gyűjtése után az első gyűjtőutam Csákvárra vezetett, és ahogy most bele is írtam ebbe a kis könyvbe, avval a kereskedővel, Fazekas Jánosnak becézett kereskedővel mentem át biciklivel a lovasberényi hegyen Csákvárra, és akkor még nem nagyon szoktam azt, hogy falusi háznál háljak, az ottani apácáknál kértem szállást, és nem tudom, máig sem tudom, hogy három napig, három hétig voltam Csákváron. Én három napra emlékszem, a csákváriak három hétre emlékeznek, de 20 fazekast akkor végigjártam. Még nagyba ment a régi munka. Már fényképeztem, már rajzoltam, már megírtam akkor ennek a dolgozatnak az alapját.

Nem tudom ki ismeri itt Palotay Gertrúdnak a hírét, kiváló néprajzosunk volt és akkor a kész dolgozatot odaadtam neki. Az utolsó mondata a következőképpen hangzott a dolgozatnak: „*Csákváron 1900-ban 100-nál több fazekas volt, jelenleg 20 fazekas van, a csákvári fazekasság ki fog halni.*” Gertrúd erősen áthúzta, azt mondta, a néprajz nem jövőmondás, nem tudjuk hogy a csákvári fazekasság jövője meddig fog élni. Megjegyeztem magamnak, és mikor az 50-es években az új népművészet szervezése megindult az országban, és én is részt vettem benne, akkor elmentünk Csákvárra: a 20 fazekasból már csak három volt épkézláb, aki még munkára volt képes. Hát aztán ezek dolgoztak – dolgozgattak. Az egyik beköltözött Fehérvárra, a másik a szövetkezetnek dolgozott sokáig, mindenestre halódott az egész, én félttem, hogy mégiscsak kihal, amikor mit tesz Isten, amikor egy kőműves szövetkezet alakult Csákváron és a vezető felesége, akinek egy későn született gyereke volt, az valami olyan foglalkozást akart, hogy közel legyen a saját otthonához, és kitalálta, hogy a kőműves szövetkezetnek legyen egy fazekas részlege. Merő véletlen folytán újra föltámadt és újra létezett egy ideig Csákváron fazekas szövetkezet, aztán a múzeum az egyik házat megvette, és ha jól tudom most ott dolgozik egy fazekas. Én most várom, hogy ennek a könyvnek a hatására lesz újra csákvári fazekasság, de mindenestre jópár pesti kerámikus van, aki szívesen csinálná. Szóval Csákvár fazekassága tényleg úgy haladt – ez a könyv –, mint a Luca széke.

Egy másik terv, amiben részt vettem, az volt, hogy a műemlékek országos felügyelőisége azt javasolta, hogy országszerte minden faluban nézzék meg, melyek azok a házak, amelyek népi műemlék jellegűek, és melyek azok, amelyek egy alaposabb felmérést igényelnek. Ebben a munkában többen részt vállaltunk, és én Nyék, Velence, Sukoró, Pákozdot vállaltam, és ez azt jelentette, hogy térképpel a kezemben figyelmesen kellett végigjárni, ezeket az általam már részben ismert falvakat. Nyék egy egész különleges falu, ezt a Fejér Megyei Szemlében megírtam, és úgy is mondhatom, hogy Nyék egy olyan falu, amilyenről Móricz Zsigmond a Boldog emberben emlékezik meg. Ilyen volt Dabas, a Duna–Tisza közén, szinte tele kis kúriákkal, ahonnan a Dabasi Halász család származik, tehát olyan falvak, ahol kúriák sokasága volt, cselédek voltak, zsellérek voltak, de parasztgazdák nem. Hogy keletkezik egy ilyen falu? Hát ezt részben Móricz Zsigmond, aki a Vörösmarty-házat meglátogatta közvetlenül halála előtt, és olyan óriási szerencse, vagy tragédia, hogy utolsó fényképét azt hiszem én csináltam róla, a Vörösmarty-ház táblája alatt. Itt hadd idézzem a táblának a szövegét, már csak azért is mert leradírozták a márványtábláról:

VÖRÖSMATY MIHÁLY EMLÉKÉNEK
ITT SZÜLETETT EZER ÉS NYOLCZSZÁZADIK ÉVBEN
A SZÓZAT
S RÉGI DICSŐSÉGÜNK LÁNGSZAVÚ ÉNEKESE.
SZÁZ ÉV MÚLVA HAZÁNK AZ IGÉRT JOBB KORNAK ÖRÜLVE
EMLEKÉT EZER ÉV ŐRIZETÉRE BÍZÁ.
MCM. DECEMBER 1.
A SZÉKESFEHÉRVÁRI VÖRÖSMARTY-KÖR.

Ez állt a táblán.

1950-ben úgy gondolták, hogy nem lett volna szabad 1900-ban az elért jobb korral dicsekedni, és talán ezért kaparták le a táblának a szép hexameteres feliratát. Van egy elég rossz fényképem, de mindenesetre fénykép, ami megörökíti a feliratot. Szóval ez alatt a tábla alatt fényképeztem le Móricz Zsigmondot, s Móricz Zsigmond utolsó cikke a kápolnasnyéki látogatásról szól.

Ő akkor találkozni akart avval a Kremnitzky Ferenc bácsival, aki Kolozsváry Mihálynak volt a leszármazottja, Kolozsváry Mihály pedig Vörösmarty Mihály édesapjának az utódja volt, mint ispán Nádasdyéknál. Van egy olyan fénykép, hogy édesapám, Móricz Zsigmond és Kremnitzky bácsi együtt ül. Kremnitzky bácsitól Móricz Zsigmond azonnal szerzett egy cikket Nyékről, és mindjárt le is közölte a Kelet Népében, mellette közölte a saját cikkét, ahol világosan megírta, hogy Nyék tulajdonképpen egy nagyon mocsaras helyen épült, ezért a kiemelkedő dombokon voltak a régi házak, illetve az országút mellett. Hát az a térképen nagyon jól látható. Hiszen Nyéknek a régi neve is erre utal. Ezt a nevet általában a levéltárosok rosszul olvasták, és rosszul értették. Tudniillik a Velencei-tavat ugyanúgy hívták mint a Fertő-tót, s mint általában az alacsony tavakat, hogy fertő. Na most Fertőfőnyék volt Nyéknek a neve. Ugyanúgy, ahogyan a kalotaszegi Körösfő, az a Körösnek a forrása, mert a fő az magyarul a forrást jelenti, tehát ebben az esetben Fertőfő, a tónak a forrása, mivelhogy onnan ment a víz nyugati irányba. Nyék tehát benne van ebben a régi névben is. De nem mindig írták ki az y-t. Tehát szerencsétlenül úgy olvasták ki, hogy Fertőfenék, mintha feneke lenne a Fertő nevű tónak, ami abszolút nem stimmelt. Ezen a mocsaras helyen voltak ezek a kúriák. Persze ez mind a török hódoltság alatt erősen elpusztult, és elég lassan telepedett be. A 18. század végén azt írják, hogy még egyetlen egy új lak sincs Nyéken, de már Velencén több kis kastély áll, tehát azok a földbirtokosok, akik lassan visszaszivárogtak részben Ráckevéről, Velencére és Nyékre, először Velencén telepedtek meg, utána Nyéken. Nyék teljes határa az urak birtokában volt. Sem páskoma, sem legelője, sem rétje, sem szőlője nem volt ott a parasztnak. Az urak viszont egymással rokonságban voltak, tehát egy közösséget alkottak, mindnyájan reformátusok voltak, úgy hogy a nyéki református templom a megyének a leggazdagabb református templomai közé tartozott. A zsellérek viszont, akik odajöttek, és az országút mentén laktak, azoknak a legkülönbözőbb nevük van, hol magyar, hol német, hol zsidó név, és az az érdekes, hogy a zsellérek nem voltak olyan szegény emberek. Némelyik zsellérnek egy csomó juha volt, némelyik zsellérnek cselédje volt, háza volt, úgy hogy rájöttem arra, hogy hiszen mindig egy országút mellett volt ez a falu. Fuvárosok voltak, tehát vállalkozó fuvaros emberek, tehát a zsellér nem szükségképpen volt olyan nagyon szegény, jobbágyparaszt viszont alig volt egy pár a faluban, s mondom, jobbágyföldek sem voltak. Tehát az a Nyék egy olyan különleges falu volt, ahol az urak összetartottak, a szegény ember pedig ahány, annyi féle, és a legkülönbözőbb megélhetési formákkal élt, de nem alkotott egy közösséget úgy, mint a pázmándi szegény ember. Nyéken ez az építkezés ment, és kiderült és általában a szegény emberek Fejér megyei építkezéseken dolgoztak. Tudniillik egy zsellér ember, akinek nincs saját háza, az Fejér megyeiesen lakó, tehát az egy hosszú parasztháznak a végét bérli tulajdonképpen a másiktól, de voltak olyan házak, amelyek nem egy parasztember tulajdonában voltak, hanem mondjuk egy kocsmárosé voltak, és ahol apró kis lakások voltak, amiket kiadtak bérbe ezeknek a zselléreknél és lakóknak. Úgy is mondhatnám, hogy népi bérház. Azt hiszem a magyar építészeti irodalom, eddig ezekkel a jogi dolgokkal nem nagyon törődött, és nem törődött azzal kié a ház, és magától értetődőnek vették, hogy a paraszt saját házat építi, és a saját házában lakik, és nem törődtek azokkal a paraszttal, azokkal a nem paraszttal, zselléremberekkel, napszámos emberekkel, akiknek még saját háza sem volt. Ezeknek a háznak csúfneve volt (*Verébszállás, Sárgalámpás*), és ezekben a házakban állandóan cserélődtek a lakók, mert hiszen mindenki arra törekedett, hogy előbb-utóbb saját otthona legyen. Ilyen házakat találtam Nyéken, egy párat Velencén, de Velencén már inkább egy tősgyökeres református, illetve katolikus lakosság van.

Nyéknél az építészete ilyen-olyan érdekesnek tűnt nekem, és nagyon másnak mint Pázmánd építészete, és miután végigjártam – Sukoró építészete. Sokan akik Sukorót látták Tihannal hasonlítják össze, hogy az egyik legszebb és legérdekesebb fekvésű falu. De Magyarországnak, úgyszintén Sukorónak a népi építészeti feldolgozását még is javasolom az arra vállalkozónak. Én próbáltam fényképezni, elég sokat fényképeztem is, de az még szerintem további kutatásra is szorul, mint ahogy mondjuk Pákozdon is igen sok érdekes ház van. Az építkezéssel kapcsolatban, akkoriban fölmerült egy gyönyörű terv, ami kútba esett. Ez pedig az lett volna, hogy a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban legyen egy olyan egység, amelyik Fejér megyei, illetve mezőföldi lenne. Ezeknek a megtervezésével annak idején én voltam megbízva, és egyetlenegy ülésen egy tollvonással kitörölték.

A mezőföldi egységben a következők lettek volna: egy csákvári fazekasház, ennek is részben meg voltak már a berendezései, egy csákvári zsellérház, Csákváron van egy olyan ház, ami félig putriház, egy méterre a föld alá van süllyesztve, és egy lépcső vezet be.

Hogy még létezik-e ez a ház, de mondom, az ilyen nagyon szegény házak, rendszerint nagyon sokáig léteznek, mert mindig más-más lakó megy bele, és így kevésbé bontják le, mint egy gazdagabb embernek a házat. Utána jött volna a pázmándi takácsház, a pázmándi rokkás fonóházzal, hát ez is egy kedvencem volt, és ennek a tárgyai is mind benn vannak a múzeumban, többek között egy olyan festett szekrény, amelyiknek a belsejében a teljes

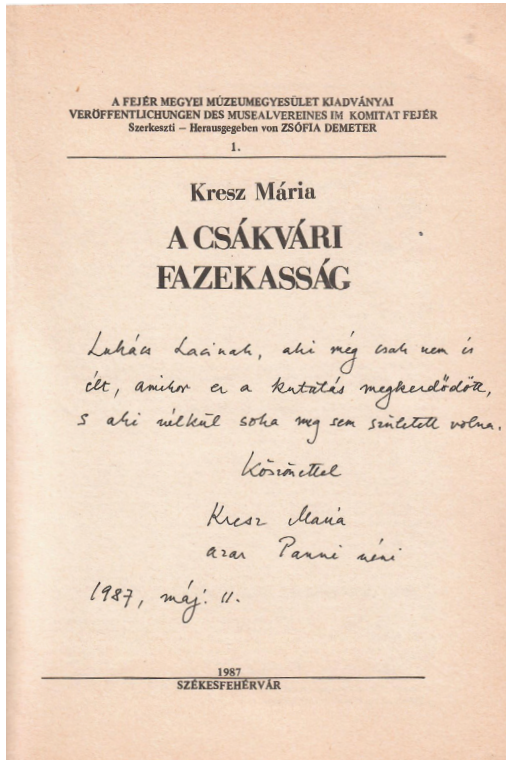
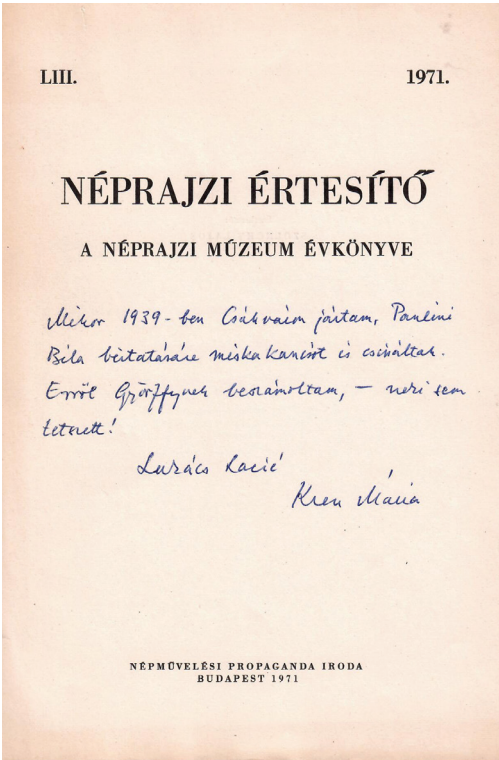
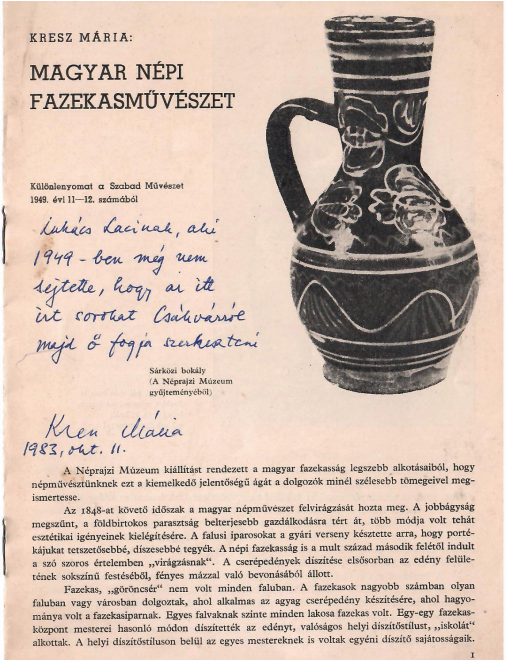
stafírungról van írva, különben a stafírungyűjtést, különböző generációknak a stafírungról gyűjtését nagyon-nagyon sajnálom, mint néprajzi témát. Általában úgy látom, hogy Fejér megyében a hímzések a jelennel kötöttek, de a textil kutatása bizony nagyon kellene. Utána egy mezőföldi cselédház volt. Hát ezt nagyon siratom, hogy nem sikerült. A cselédház kutatást úgy kezdtem, hogy Hipolit-pusztán néztem egy bontásra ítélt cselédházat, aztán a Gárdonyi szülőháza mellett, ezek mind téglából épített óriási nagy épületek voltak, amiket ha szépen állítunk fel, nem adja vissza azt a nyomorúságot, amit egy uradalmi cseléd élt. De elmentünk Pesovár Ferencceel Illyés Gyula Puszták népe könyvének a nyomán arra a pusztára, ami nincs a térképen, térkép helyett a Puszták népét használtuk, megtaláltuk egy völgyben ezt a pusztát, és ott egy olyan cselédházat, ami egy disznóólból lett átalakítva cselédházzá, és ahol lakott is egy család, az egyik lefényképezhető állapotban. Két család használt közös konyhát, szóval szépen ledokumentáltuk. Akkoriban Illyés Gyula bejárt a Néprajzi Múzeumba, megmutattam neki a fényképet és a konyha falán, ahogy a konyha falán szokott lenni egy spárgán fölakasztva a fedők. Erre Illyés: hát itt mintha az édesanyám konyháját látnám, mintha az édesanyám házát látnám.

Ha a pusztán két asszony nagyon összeveszett, és hangosan veszekedtek kint az udvaron, akkor hogy a veszekedésnek véget vessen, egy harmadik asszony odament, vett két földöt, és mint a cintányért összeverte, akkora lármát csinált, hogy a két asszony veszekedése nem hallatszott.

Hát ez a terv megszűnt sajnos.

Pálfán találtunk egy 48-as, mestergerendás házat, találtunk benne egy csomó 48-ra utaló emléket. Láttunk egy gyönyörű sárszentlőrinci evangélikus magyar gazdaházat, kétféle konyhával. Utolsó lett volna ebben az egységben a faddi ház. Ennek kivételével az egész tervet egy tollvonással törölték. Hát ennyit a különböző megkezdett, befejezett, álmodott tervekről.

ILLUSZTRÁCIÓK

1. kép: Dr. Kresz Mária (1919–1989) néprajzkutató. Gelencsér Ferenc felvétele, 1987.
2. kép: Kresz Mária 1949-ben megjelent cikkének különlenyomata, amelyben első alkalommal emlékezett meg a csákvári fazekasság ágairól.
3. kép: Kresz Mária dedikációja *Emberkorsók* című tanulmányának borítóján.
4. kép: Kresz Mária könyvének dedikációja a kutatás és a kiadás elhúzóódására utal.

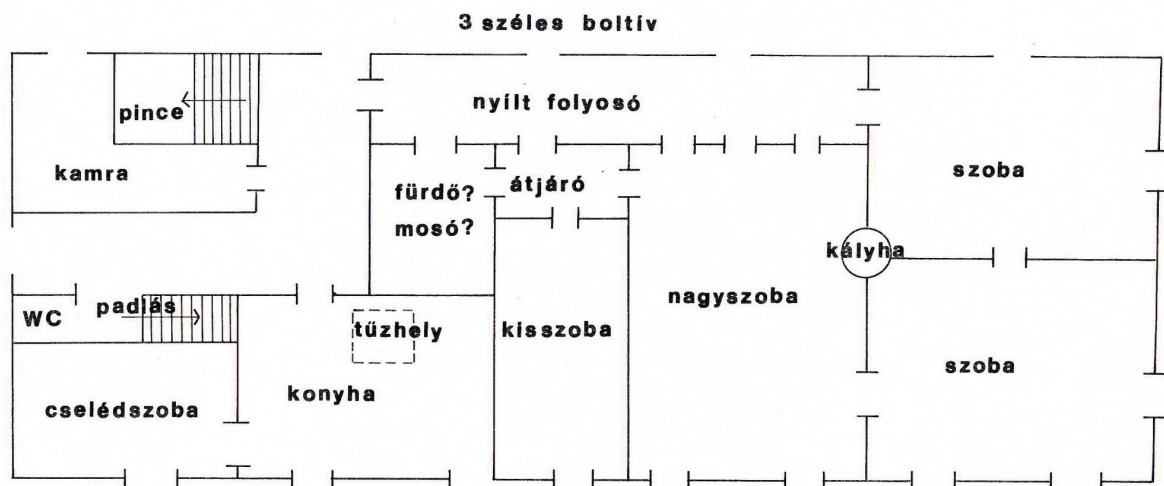
5.

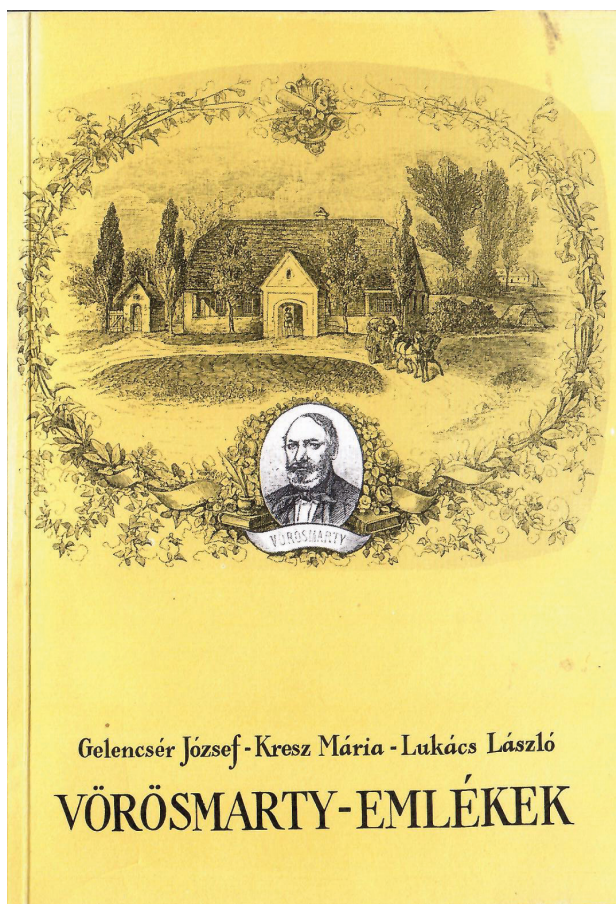
6.

5. kép: Kendertilolás. Pázmánd. Kresz Mária felvétele, 1949.

6. kép: Orisekné Farsang Erzs, Orisek János és Kresz Mária 1987-ben, az Ethnographia Pannonica konferencia témájában, a vásárok és az árucseré néprajzáról készült kiállítás megnyitóján a székesfehérvári István Király Múzeumban (a kép bal oldalán). Gelencsér Ferenc felvétele, 1987. Szent István Király Múzeum.

7.

8.

7. kép: A kápolnásnyéki Vörösmarty-ház alaprajza, Kresz Mária vázlata alapján.

8. kép: Vörösmarty laka Nyéken, Jókai Mór rajza, 1856.

Itt élt bérlőként Vörösmarty Mihály 1853–1855 között; könyvünk borítóján.

9.

10.

9. kép: A Vörösmarty család egykori présháza a velencei szőlőhegyen. Kresz Mária felvétele, 1942.
10. kép: A romos Vörösmarty-présház, Svanner Lajos tulajdona, a helyreállítás előtt. Kresz Mária felvétele, 1968.

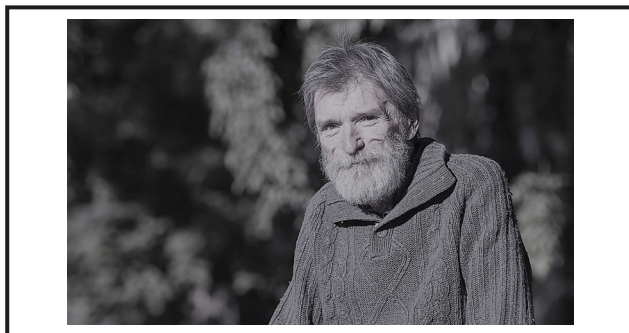

SZEMLE

FÜLÖP GYULA EMLÉKÉRE¹

Szomorú időszak ez a múzeum életében, hiszen újabb kollégánktól vagyunk kénytelenek búcsúzni. Dr. Fülöp Gyula 2019. december 25-én, életének 66. esztendejében hunyt el, bakonykúti otthonában.

*Dr. Fülöp Gyula (1953–2019)**

Gyula már kisgyermek kora óta régész akart lenni. Ennek megfelelően 1976-ban diplomázott az ELTE Bölcsészettudományi Karán római kori provinciális és népvándorlás-középkori régészetből. Már egyetemista korában publikált az Akadémia Régészeti folyóiratában. Doktori disszertációját 30 éves korában írta: „A közép avar átmeneti kor kérdései az igari vezérletek és a Fejér megyei régészeti leletanyag tükrében” címmel, mely később magyar, német és angol nyelven is megjelent. Gyula munkássága azóta is megkerülhetetlen Fejér megye avar kori kutatása tekintetében.

Még egyetemista éveinek végén, 1975. februárjában került a székesfehérvári István Király Múzeum kötelékébe, Fitz Jenő igazgatósága idején. Nem meglepő módon, ebben az időszakban részt vett a gorsiumi ásatásokon. A múzeumnál végigjárta a ranglétrát: először segédmuzeológus, majd muzeológusként tevékenykedett. 1981-ben csoportvezető lett, 1983-tól régészeti osztályvezető helyettesként dolgozott. Kovács Péter igazgatósága idején Ő lett az igazgatóhelyettes, melyet 1986 és 92 között töltött be. 1992-ben előbb megbízott igazgató, majd 1993-tól múzeumigazgatóként szolgálta az intézményt, egészen 2008-ig. Ez idő alatt régész szakmai munkája háttérbe szorult, ezért úgy gondolta, nyugdíjig hátralévő éveit ismét a szakmának szenteli.

Szentelte is, hiszen még nyugdíjas éveiben is aktív maradt, kutatott, kiállításokat rendezett, részt vett szakmai fórumokon és a közéletben egyaránt. Az elmúlt években is számtalan TV- és rádióinterjú, újságcikk jelent meg munkásságáról. Előző év végén, szintén többször járt a múzeumban, december elején még a Marosi Alapítványról egyeztetünk, melynek Ő volt az elnöke. Aztán Karácsony másnapján jött a hír, hogy csatlakozott barátaihoz, Cserményi Vajkhoz és Siklósi Gyulához.

Az utolsó bekezdésben engedjék meg, hogy egy személyes élménnyel emlékezzek, mely az eredeti beszédből kimaradt. Mikor Gyulát megismertem, pályakezdőként stílusosan egy avar lovassírt rajzoltam. A gödör szélén megjelent a két Gyula². Nekem ez volt az első hasonló próbálkozásom, előtte sírt is csak néhányat rajzoltam, előtte kezdtem pár nappal ezen mesterség elsajátítását. Hosszasan szemlélték tevékenységem, majd a lehető legtermészetesebb módon szóltak le hozzám, mintha ezer éve ismernék egymást. Elemezték a rajzot, elemezték a lovassírt, teljes értékű félként vontak be a szakmai beszélgetésbe, pedig akkor – informatikus hallgatóként – aligha tudtam, olykor miről is beszélnek. Kíváncsiak voltak a véleményemre, meglátásaimra, s közben történeteket meséltek saját életük hasonló periódusából. Talán ez az emberség, ez a gesztus is picit közrejátszhatott, hogy végül én is régész lettem.

Gyula, nyugodj békében!

Pokrovenszki Krisztián
régész, múzeumigazgató

¹ A beszéd elhangzott Székesfehérváron, 2020. február 21-én, a Városháza Dísztermében.

² Siklósi Gyula és Fülöp Gyula.

* A felvételt Simon Erika készítette.

DR. FÜLÖP GYULA (1953–2019) EMLÉKÉRE

*„Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.”*
(Arany János: Domokos napra)

Amilyen váratlanul és hirtelen állítottál be sokszor bakonykúti kis házunkba a szomszéd utcából, olyan váratlan hirtelenséggel távoztál el közülünk karácsony első napján. Néhány nappal előtte még a múzeum folyosóján futottunk össze, ahol örök derűddel köszöntöttél. Nem sejtettem, hogy utoljára találkozunk, de most már tudom, hogy ez a kép örökre megmarad az emlékeimben.

Még egyetemista voltam, amikor személyesen megismertelek, több mint tíz esztendeje már annak. Akkor még csak azt tudtam rólad, hogy munkásságod megkerülhetetlen és kiemelkedő jelentőségű Fejér megye avar kori kutatása kapcsán. Még egyetemi hallgatóként, 1975 februárjában kerültél a székesfehérvári István Király Múzeum állományába népvándorlás koros régészként. Attól a pillanattól kezdve fáradoztál az avar kori lelőhelyek feltárásán és feldolgozásán, még a doktori disszertációd is ebben a témakörben írtad. Bakonycsernye, Kajászó, Velence, Szabadbattyán, Dunaújváros. Csak néhány település a sok közül, ahol avarokkal találkoztál abból a célból, hogy megismerhessük ezt a rejtélyes népet, akikben őseinket is tisztelhetjük. Te már minden kérdésünkre tudod a választ. Biztos vagyok benne, hogy köztük kvaterkázol!

Lassan egy évtizede, hogy az én utam is a Szent István Király Múzeumhoz vezetett. *„Egyre többször volt szükség az „örög csóka” negyven éves helyismeretére az intézményen belül, és meggyezerte egyaránt. Kialakult a kollegiális kapcsolat.”* – ahogy azt Te magad fogalmaztad meg egy kéziratodban. Aztán nekem is Bakonykúti lett a választott otthonom. A szomszédolások során kiderült, hogy sok mindenben másképp látjuk a világot, mégis életem nehéz helyzetében mellettem álltál és segítettél. Akkor értettem meg, hogy miért tisztelnek és szeretnek Téged oly sokan, függetlenül attól, hogy melyik irányból értelmezik ugyanazt a valóságot, ami körülvesz minket. Mindenkiben az embert látod, mindenkre barátként tudtál tekinteni, akit a bizalmadba fogadtál, és minden helyzetben (nagybetűs) Ember igyekeztél maradni. Csoportvezető, régészeti osztályvezető helyettes, régészeti igazgatóhelyettes, majd igazgató mintegy másfél évtizeden át – olvashatjuk az életrajzodban. Vezető pozíciók ide vagy oda, mindvégig őszinte fesztelenséggel, közvetlenséggel és egyedi humorral fordultál embertársaidhoz. Szakemberként és Emberként nagy űrt hagytál magad mögött!

Búcsúzom Tőled a magam, a régészeti csoport és a múzeumi kollektíva nevében.

Nyugodj békében, Gyula!

dr. Szücsi Frigyes
régész

FÜLÖP GYULA SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA
az ásatási beszámolók nélkül

1976

- Újabb tanulmányok a római érmek származékai forgalmáról a mai magyar Alföldön. *Archaeológiai Értesítő* 103 (1976) 253–262.
- M. Fekete – A. Mócsy – K. B. Sey – D. Gabler — L. Barkóczi – B. Lőrincz – K. L. Szabó – Gy. Fülöp – A. Philippidu – I. Bilkei – J. Solti – V. Cserményi – J. Matolcsi: Römische Forschungen in Zalalövő (1974). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28 (1976) 147–196. [Ebben Fülöp Gyula által írt fejezet: Eisen und Verwandtes. 171–174.]

1977

- A bakonycsérnyei avarkori temető*. Székesfehérvár 1977.
- F. Redő – A. Mócsy – V. Cserményi – E. Tóth – V. Lányi – D. Gabler – B. Lőrincz – K. L. Szabó – Gy. Fülöp: Römische Forschungen in Zalalövő 1975. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1977) 209–279. [Ebben Fülöp Gyula által írt fejezet: Eisenfunde. 273–276.]

1978

- La survivance des Avars au IXe siècle. *Alba Regia* 16 (1978) 87–97.
- VIII–IX. századi településnyomok Rácalmás – régi vasútállomáson. *Alba Regia* 16 (1978) 267–274.
- Régészeti adatok Igar község középkori történetéhez – Archäologische Angaben zur mittelalterlichen Geschichte des Dorfes Igar. *Alba Regia* 16 (1978) 293–298.
- Forschungsbericht über das römische Strassennetz bei Gorsium. *Alba Regia* 16 (1978) 281–285.
- F. Redő – V. Lányi – D. Gabler – B. Lőrincz – Gy. Fülöp – É. Maróti – Á. M. Nagy: Römische Forschungen in Zalalövő 1976. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 349–430. [Ebben Fülöp Gyula által írt fejezet: Eisen und Verwandtes. 417–420.]

1979

- Nouvelles invasions dans le bassin des Carpates. In: *L'art des invasions en Hongrie et en Wallonie*. Morlanwelz 1979, 57–61.
- Új népek a Kárpát-medencében. In: *A népvándorlás kora Belgiumban és Magyarországon*. Kiállítás. Morlanwelz, Mariemont-i Királyi Múzeum, 1979. március 2. – április 16. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1979. május 6. – június 17. Székesfehérvár 1979, 55–59.

1980

- Avar kori temető Kajászó-Újmajorban – Gräberfeld aus der Awarenzeit in Kajászó-Újmajor. *Alba Regia* 18 (1980) 317–340.

1981

- Avar kori kemence Káloz-Nagyhörcsökön – Awarenzeitliche Backofen von Káloz-Nagyhörcsök. *Alba Regia* 19 (1981) 251–258.

1982

- Régészeti adalék az avarkor hiedelem világához: Rontás ellen házra kiaggatott kutyakoponya. *Archaeológiai Értesítő* 109 (1982) 277–280.

1983

- Velence-Úttörőtábor római, avar és honfoglalási régiségei – Jungpionierlager Velence – Funde aus der Römer-, Awaren-, und Landnahmezeit. *Alba Regia* 20 (1983) 229–232.
- Jungbert Béla: Őrspuszta honfoglalás és kora Árpád-kori temetője – Őrspuszta–Ein Gräberfeld aus der Landnahmezeit und der frühen Arpadenzeit. *Alba Regia* 20 (1983) 233–235.
- Bánki Zsuzsanna – Fülöp Gyula: Árpád kori temető és középkori Faluhely Sárpentelén – Mittelalterliche Bestattung und Dorfstätte in Sárpentele. *Alba Regia* 20 (1983) 235–236.
- Jakabffy, I., A Közép-Duna-Medence régészeti bibliográfiája. 1967–1977. Recenzió. *Alba Regia* 20 (1983) 269–270.
- J. Fitz, Pannonok évszázada (Pannonia 193–284). [Le siècle des Pannons (Pannonie de 193 à 284)]. Recenzió. *Alba Regia* 20 (1983) 270–271.
- Gorsium térképes ábrázolása 1783-ból. *Archaeológiai Értesítő* 110 (1983) 82–88.

1984

- Fejér megye az avar korban. A dunaiújvárosi avar telep és temető.* – Das Komitat Fejér in der Awarenzeit. Die awarische Siedlung und der Friedhof von Dunaiújváros. Székesfehérvár 1984.
- Egy avar kori kulcslelet. *Alba Regia* 21 (1984) 253–254.
- Újabb avar kori temetők Fejér megyében. *Alba Regia* 21 (1984) 255–259.
- Avar kori és XIV–XVI. századi települések Szabadbattyán-Iskola udvaron. *Alba Regia* 21 (1984) 261–267.

1985

- Avarkori sírok Balinka-Mecsérpusztán és Bodajk belterületén. *Alba Regia* 22 (1985) 161–168.

1987

- Az igari avar kori vezérleletek.* Székesfehérvár 1987.
- Újabb bizánci éremlelet Tácról. *Alba Regia* 23 (1987) 243–244.

1988

- Awarenzeitliche Fürstenfunde von Igar. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40 (1988) 151–190.

1989

- Erdős Ferenc – Farkas Gábor – Fülöp Gyula – Virág Ernő: *Mezőfalva története.* Mezőfalva 1989.
- Fejér megye régészeti emlékei a honfoglalás koráig. *Műemlékvédelem* 33/3 (1989) 149–153.
- Régészeti emlékek Sárbogárdon és környékén. In: *Sárbogárd város története.* Szerk.: Farkas Gábor. Sárbogárd 1989, 9–17.

1990

- New research on finds of Avar chieftain-burials at Igar, Hungary. In: *From the Baltic to the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology.* Eds: Austin, D. – Alcock L. London 1990, 138–146.
- Lendvai Antal: *Árpád népe előtt.* Székesfehérvár 1990.

1991

- La basse époque avare en Hongrie. In: *L'art des invasions en Hongrie et en Wallonie.* Ed.: Donnay, G. Morlanwelz 1991, 151–154.

1993

- Madaras László: A Szentes-Kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. Folklor és etnográfia 57. Debrecen, 1991. 123.p., 49 tábla. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Recenzió. *Ethnographia* (1993) 264–265.
– Siklósi Gyula: *Sárkeszi története, 1254–1993*. Székesfehérvár 1993.

1994

- Alba Regia – Székesfehérvár. Címerek – Pecsétek*. Székesfehérvár 1994.
– Siklósi Gyula: *Úrbida története, 1009–1994*. Székesfehérvár 1994.

1995

- Szent István és a mindenkori politika. *Árgus* IV/4–5 (1995) 3–8.
– Lendvai Antal: *Árpád népe előtt*. Székesfehérvár 1995. (Második, bővített kiadás)

1996

- Szent István és a mindenkori politika. In: *Szent István és Székesfehérvár*. Szerk.: Fülöp Gy. Székesfehérvár 1996, 7–12.
Tác község és határának története az előidőktől a török kor végéig. In: *Gorsium-Tác története*. Szerk.: Erdős Ferenc, Tács 1996, 69–80.
Béni Kornél – Fülöp Gyula – Horváth Júlia: A történelem viharai a Vértesben. In: *Egy cseppnyi Magyarország. A Vértes hegység és környéke*. Szerk.: Viszló Levente – Béni Kornél, Bodmér 1996, 134–170.
A székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyről. A középkori királyi bazilika maradványainak feltárása, bemutatása. *Magyar Múzeumok* 2 (1996) 10–13.
A középkori magyar uralkodók arcképei. István Király Múzeum, Székesfehérvár. *Múzeumi Hírlevél* XVII/6 (1996) 164–165.
Demeter Zsófia – Fülöp Gyula – Lukács László – Siklósi Gyula: *Zámoly története és néprajza*. Székesfehérvár 1996.

1997

- Erdős Ferenc – Fülöp Gyula – Szakály Ferenc: *Polgárdi története*. Polgárdi 1997.
Fejér megye Szent István korában. In: *Térségfejlesztés és organikus társadalom. Tudományos konferencia kötet a honfoglalás 1100. évfordulója tiszteletére. Székesfehérvár 1996. május 4.* Szerk.: Beszteri Béla – Hervainé Szabó M. Gyöngyvér, Székesfehérvár 1997, 142–149.
Népvándorlaskor. Germánok, langobardok (50), Baján népe (korai avarok) (51), Az igari avar vezér és családja (52), A griffes-indások népe (kései avarok) In: *Évezredek kincsei. Régészeti kiállítások*. Kiállítási katalógus. Székesfehérvár 1997.

1998

- Avar kori ezüstveretes kard (65), Langobard agyagedény, bepecsételt díszítéssel (66–67), Avar kori arany nagyszíjvég (70), Késő avar kori öntött bronz nagyszíjvég (71). In: *125 év, 125 tárgy. Válogatás a Fejér megyei múzeumok gyűjteményeiből*. Szerk.: Cserményi Vajk – Lakat Erika, Székesfehérvár 1998.

1999

- Csókakő és környékének története az előidőktől a vár felépítéséig (14–21), Csókakő a török kiűzésétől a 20. század közepéig (76–86). In: *A 700 éves Csókakő*. Szerk.: Béni Kornél, Csókakő 1999.

2002

Antoni Judit – Fülöp Gyula – Szabó Ádám: *Adony évezredei. Adony története az ősidőktől 1848-ig*. Adony 2002.

Címszavak: Aba-Árpád u. 3., Halmi J. udvara (15), Adony környéke (18), Alap-Tavaszmajor (19), Alsószentiván (22), Bakonycsernye-Kun B. u. (36), Bakonykúti-Sertéshízlalda (36), Balinka-Mecsérpuszta (41–42), Baracs-Agocs-tanya (44), Baracska-Homokbánya (44), Bicske (57), Bicske-Nagyegyháza (57), Bicske-Rétföldi agyagbánya (57–58), Bodajk (60–61), Bodajk-Belterület, Petőfi u., Dózsa Gy. u. sarok (61), Bodajk-Mandulás u. 1., Kovács Gy. háza előtt (61), Bodajk-Öreghegyi szőlők (61), Cece-Csillagpuszta, Szluha család háza (89), Csabdi (94), Csákberény-Orondpuszta, Merán-föld (95), Csákberény határa (95), Csákvár (95–96), Dunaújváros (122–123), Dunaújváros-Öreghegy É-Ény-i részei (123), Dunaújváros-Simonyi-dűlő, Béke városrész (124–125), Előszállás (128), Fejér (135–136), Felcsút (137), Gyúró-Káptalanmajor (154), Igar-Kisdaádi-szőlőhegy (168), Igar-Vámi-szőlőhegy (168–169), Igar-Vámi-szőlőhegy, vályogvető (169), Iszkaszentgyörgy-Imremajor (170–171), Iszkaszentgyörgy-Kincsesbánya, Bitói kőfejtő (171), Iszkaszentgyörgy-Kincsesbánya, Kincsesi út (171), Iszkaszentgyörgy-Pappenheim kastély (171), Iváncsa (171), Kajászó-Újmajor (179), Káloz -Nagyhörccsőkpuszta (180), Kápolnásnyék-Bicskei S. telke (181), Lajoskomárom-Ozorai u., Fő u. (223), Lovasberény-Alsótelek, Gubadomb (228), Lovasberény-Szűzvár („Szöszvár”) (228–229), Máty (234), Máty -Legelőföldek, Czegléd J. 3521. sz. telke (234), Martonvásár-Gyermekotthon (236), Mezőfalva-Banksismánd (238), Mezőfalva-Felsőismánd (238), Mezőkomárom (239), Mezőszilas (239), Mór-Akasztódomb, Akasztó (245–246), Mór-Kecskéhegy (246), Pákozdi-Börgöndpuszta (278), Pátka (282), Pusztáegres-Örspuszta (296–297), Rácalmás-Kulcs, Csenki I. földje (300), Sárbogárd-Homokbánya (311), Sározd-Kertali domb, Disznólegelő (312), Seregélyes (316), Seregélyes-Tanintézet (316), Seregélyes-Vasút u. 56. (316), Soponya-Belterület (324), Soponya-Legelő (324), Sukoró-Gádai-határ (332), Sukoró-Homokbánya (332), Szabadbattyán-Iskolaudvar (334), Szabadbattyán-Külcsapda (334), Szabadbattyán-Lajostelep (334), Szabadegyháza-Szeszgyár (334), Szár-Dózsa Gy. u. 24, Harmath F. háza (338–339), Székesfehérvár (359), Székesfehérvár-Ikarus Gyár (359), Székesfehérvár-Órhalom (359), Tác-Főveny, Fővenypuszta (367), Tác (367–368), Vajta-Szőlőhegy (402), Vál-Baracska úti homokbánya (402), Velence-Szőlőhegy (409–410), Velence-Úttörőtábor (410), Velence-Velencefürdő (410), Vértesacsa-Körtvélyesláposi dűlő (411), Vértesacsa-Pinceharaszt dűlő (411–412), Vértesacsa-Tükör u. 270, Martin J.-né telke (412), Zámoly (429), Alap-Szociális otthon (437), Dunaújváros-Simonyi-dűlő, Béke városrész (474), Káloz-Nagyhörccsök-Török domb (497), Moha-Dezerta (518), Rácalmás-Régi vasútállomás (537), Sárkeszi-Tóhelyi dűlő (539), Sárszentmihály (539), Sárszentmihály-Vargakúti-dűlő (539), Szabadbattyán-Felső-Somlyó (541), Székesfehérvár-Bolti-Csucskai dűlő (548), Székesfehérvár (548). In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa I–II*. Hrsg.: Szentpéteri, J. Budapest 2002.

2015

Archäologische Fundorte in Csákberény (15–16), Grabgrube (99–100). In: László, Gyula.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta*. Budapest 2015.

2017

Csákberény régészeti lelőhelyei (13–14), Temetkezések (92–93). In: László Gyula.: *A csákberény-orondpusztai avar kori temető*. Székesfehérvár 2017.

VARRÓ ÁGNES

LUKÁCS LÁSZLÓ: SZÉKESFEHÉRVÁR NÉPRAJZI ÉRTÉKEI

A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 58. szám. Székesfehérvár, 2019. 416 p.¹

Amikor a néprajztudomány tárgyára gondolunk, a népi kultúra, vagyis a falun élő parasztság hagyományai jutnak eszünkbe, s csak másodsorban gondolunk arra, hogy a néprajznak városi szinten is van keresni, kutatnivalója. Az a városi agrárnépesség, amely hagyományaiban, kapcsolatrendszerében sokkal inkább a falusi életmód jellegzetességeit hordozza, Székesfehérváron is megvolt, elsősorban a jómódú polgári belvárost körülölelő városnegyedekben, így az északi, budai külvárosban vagy Felsővárosban, a déli Alsóvárosban és a központtól nyugatra fekvő városrészben, Palotavárosban. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Székesfehérváron az agrárnépesség aránya a legnagyobbak közé tartozott országos viszonylatban, minden harmadik lakos mezőgazdaságból élt. E réteg élet- és létformáját a parasztságra jellemző ismérvek határozták meg, noha a város volt az a települési keret ahol lakott, ahol élt. Ez a réteg teremtette meg az ízlése és igényei szerint a főként számára dolgozó és termelő kézműipart is, ami szintén virágzó volt Székesfehérváron különösen a török kiűzése utáni évektől a 20. század első harmadáig. A városi agrárnépesség néprajzának kutatása nem előzmények nélküli. A nagy elődök között első helyen Bálint Sándor fő művét, a Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében 1974 és 1979 között megjelent *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete* című négykötetes monográfiáját kell említeni. Ugyancsak a hetvenes években született egy másik városi néprajzi értékeket feltáró mű, Balogh István *A civisek világa* című kismonográfiája a debreceni népeletről. Civiseknek nevezzük az alföldi mezővárosok paraszti eredetű, földművelésből élő, hagyománytartó, sajátos életformával rendelkező lakosságát, amely konzervativizmusa révén zárt közösséget alkotott. A városok néprajzát fel dolgozó sorba illik még Pápa város történetét bemutató, 1996-ban megjelent kötet néprajzi fejezete is, melyet Lukács László közölt. Feltétlenül meg kell emlékezni a közelmúltban, 2015-ben napvilágot látott, a „paraszt Párizs”, Hódmezővásárhely népeletét megörökítő kétkötetes monográfiáról is, amely 16 szerző 25 tanulmányát tartalmazza 1300 oldal terjedelemben Novák László főszerkesztésében. A hatalmas munka a legújabb kutatási eredményeket mutatja meg, a város népi kultúrájának egy-egy szeletét tárják fel a szerzők. A sort még tovább lehetne folytatni. A jelen kötet előzményeként említhető a Székesfehérvárra vonatkozó monografikus igényű, a városi népi kultúrát tárgyaló munka is, a *Palotavárosi emlékek* című kötet, melyben Lukács László és szerzőtársai, Demeter Zsófia és Gelencsér József a 70-es évek végén lebontásra ítélt palotavárosi városrész hagyományos életmódját, történetét írják le, örökítik meg. E munka igazi értékmentés volt, miként értékmentés Szerzőnk mostani nagylélegzetű műve is, melyet Bátky Zsigmond, Fejér megye első néprajzkutatója tiszteletére dedikál.

Lukács László könyve közel félszáz hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmaz a néprajz különböző területeiről. Nem a hagyományos értelemben vett monográfia, inkább néprajzi olvasókönyv, egy-egy jellegzetes székesfehérvári néprajzi jelenség bemutatása, részletes körüljárása. Az írások közül jónéhány eredetileg már megjelent egyéb helyeken, sajtóban, kötetekben is, melyek bibliográfiai adatait a Szerző a tanulmányok végén közli is. Több esetben az eredeti cikk bővített, továbbgondolt változatát olvashatjuk a kötetben. A kötet terjedelmessége jelzi, hogy Lukács László munkásságában Székesfehérvár múltjának kutatása milyen fontos szerepet töltött és tölt be most is. A témák változatossága pedig Szerzőnk kutatói sokoldalúságát tükrözi. Lukács László a néprajz megannyi területével foglalkozik: a klasszikus nagy témák (népi építészet, településnéprajz, népi mesterségek, népszokások) és a marginális, kisebb területek egyaránt helyet kapnak érdeklődésében.

1 A könyvismertető előadás 2019. december 11-én hangzott el a kötet megjelenése alkalmából.

A 44 tanulmány nagyobb tematikai egységekbe szerkesztve követi egymást. A bevezető fejezetben munkája célját fogalmazza meg a következő szavakkal: „*Számos feljegyzés, adat, megfigyelés megelőlegezte, hogy Székesfehérvár néprajzi kutatása nem lehet eredménytelen. Könyvemmel, amelyben Székesfehérvár kerül a középpontba, szeretném ezt bizonyítani.*” Az első, felvezető tanulmány a *Néprajz, népi kultúra Székesfehérváron* címet viseli. Felsorakoztatja a néprajzi kutatások fehérvári művelőit, a múzeumban egykor és most néprajzi téren tevékenykedő néprajzos muzeológusokat, akiknek munkája jelentette és jelenti a néprajzi értékek szakszerű összegyűjtését, feldolgozását. Ők gyarapították és gyarapítják a múzeum tárgyi gyűjteményét és néprajzi adattárát. A múzeumon kívül a városban fontos néprajzi értékhordozóként emeli ki Lukács László az Alba Regia Táncegyüttest, a népzenei együtteseket, a népművészet szellemében alkotó székesfehérvári kézműveseket is, mint az alkalmazott néprajz képviselőit. Sorra veszi az elmúlt évtizedek legfontosabb néprajzi publikációit, köteteit, tanulmányait, melyek között kimagaslik Lukács László irodalmi munkássága, különösen ha az utóbbi években rendszeresen megjelenő, számos néprajzi témát feldolgozó köteteire gondolunk. A továbbiakban felvillantja azokat a sajátosan székesfehérvári néprajzi jellegzetességeket, melyekről a későbbi fejezetekben részletesen is szól majd, például a késes és tarisznyás mesterséget, a téli népszokásokat, melyek között az egyik legfontosabb és jellegzetesen fehérvári a január 20-án 1739 óta máig megtartott Szent Sebestyén-napi búcsú, Felsőváros fogadalmi ünnepe vagy a rendkívül gazdag céhes hagyománykör. Kitér a mezőgazdasági határnapként számon tartott jeles napokra is, például a Szent Márton, Szent János vagy Szent Donát emléknapjához kapcsolódó, máig élő, sőt gazdagodó közösségi szokásokra. A nyelvtörténeti, településtörténeti vonatkozások tükrében elemzi Székesfehérvár történelmi jelentőségét. A néprajzkutató nyitott kell hogy legyen a napjainkban a szeme előtt formálódó városi szokásokra is. Lukács László érdeklődése ezekre is kiterjed: szól például a Liszt Ferenc utcai Kati néni szobor körül megtartott közösségi köszöntésről, a városi végzős diákok bolondballagásáról és a Székesfehérváron is meglévő selmecbányai diákhagyományokról, vagy az ugyancsak élő szakrális szokások közül farsang idején a püspöki székesegyházban megtartott *térbetűlés*ről, a fehérvári egyházközségek egy-egy óra időtartamú szentségimádásáról, a Szent István-napi körmenetről, ami a város szakrális közösségi élményének kiemelkedő jelentőségű eseménye. A fejezet végén rámutat, hogy Székesfehérvár néprajzi értékeinek feltárása nagyban hozzájárulhat a fehérvári identitás erősödéséhez, a fehérváriság mibenlétének meghatározásához is. Ez így igaz. E kötet elolvasása után szerzett ismeretek révén tudásban és érzelmi kötődésben is közelebb kerülhetünk városunkhoz.

A székesfehérvári múzeum alapítása 1873-ban, a Történelmi és Régészeti Egylet megalakulásával történt. A gyűjtemény szakszerű, hatalmas mértékű gyarapítása és a múzeumi élet fellendülése az első múzeumigazgató, a ciszterci szerzetestanár, Marosi Arnold idejében történt. Marosi 1910 és 1939 között, haláláig, közel 30 esztendeig vezette a múzeumot. Múzeumszervező munkájának köszönhetően a ciszterci gimnázium természetrajzi szertárában lévő gyűjtemény számára 1929-ben új épületet sikerült megszereznie, a mai Országzászló tér 3. szám alatt, ahol méltó helyen új állandó kiállítás megnyitására is sor került. A tanulmányban Lukács László részletesen bemutatja Marosi érdemeit, s a korszakban a néprajzi tárgyi gyűjtemény kiemelkedő értékű gyarapodásait is számba veszi. A nagymúltú Ciszterci Gimnázium falai között számos későbbi költő, nyelvész, történész és néprajztudós is tanult vagy tanított. Például Virág Benedek, Egyed Antal, Vörösmarty Mihály, Szvorényi József folklorista, aki a közmondások, szólások terén kutatott, aztán Reguly Antal, Budenz József, az ugyancsak a finnugor népek iránt érdeklődő Bán Aladár, a három kaukázusi expedíciót vezető gróf Zichy Jenő ugyancsak a gimnáziumban tanult. A sort lehet még folytatni Strausz Adolffal, a balkáni népek kutatójával, Wekerle Sándorral, aki az 1896-ban megjelent *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című reprezentatív munkában Fejér megyét mutatta be, ide járt gróf Klebersberg Kunó, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter is és itt tanított Richter Mátyás István, aki a német nemzetiségi néprajzban alkotott maradandót. Itt érettségizett a mai idősebb és fiatalabb néprajzos generáció tagjai közül Gráfik Imre, Gelencsér József, Vakler Anna, Nagy Veronika, és maga a Szerző is.

A kötet következő fejezete a székesfehérvári iparosok nyelvi–kulturális problémáiról és a város magyarrá válásáról szól, mely folyamat a 18–19. században zajlott. A török alatti időszakban a várost a magyarok mellett németek, vallonok, törökök és délszlávok lakták. A magyar lakosság elsősorban a külvárosokban élt és mezőgazdasággal, iparral foglalkozott. A török utáni időkben az itt élők etnikai összetételében a németiség nagyarányú gyarapodása volt jellemző, különösen a Rákóczi szabadságharc után a 18. század végéig. A tanulmány sorra veszi azokat a nyelvi, kulturális, vallási tényezőket, melyek az itt élő németiséget jellemezték és hatással voltak a városi fejlődésre. A vezető német polgárság vagyoni erejénél fogva a 18. század elejétől fontos szerepet játszott a város vezetésében. Fokozatos magyarosodásához különösen a 19. század első felében szerveződő nemzeti mozgalom járult hozzá. A

németek hatásának másik nagy területe, melyet Lukács László bemutat, a céhes ipar és iparosok székesfehérvári működése. A céh munka és vallásos szokásaiban, a mesterségek nyelvkincsében egyaránt hordozta a német kulturális hatásokat. A Szerző izgalmas adatok sokaságát sorakoztatja fel mindezek bizonyítására.

A következő tíz tanulmány a kézművesipar székesfehérvári múltjáról szól. A mesteremberek elsősorban a város nyugati negyedében, Palotavárosban laktak. A városrész utcanevei közül több is megőrizte az emléküket. A *Palotaváros utcái* című írás ezeket az utcákat veszi sorra, történeti források, várostérképek alapján. Különösen a bőr feldolgozásával foglalkozó mesteremberek éltek ebben a városrészben mégpedig két ok miatt: egyrészt a munkájukhoz nagy mennyiségű vízre volt szükség, másrészt a bőr feldolgozása kellemetlen szagokkal is járt. A bőrs mesterésre emlékeztet a Bőrgyár utca, Tobak utca, a Vargacsatornapart, a Szömörce utca neve is. Utóbbi a cserzőanyagként használatos cserszömörécéről kapta nevét, melyet a nyersbőr kikészítésekor használtak.

A következő tanulmány a palotavárosi csapó, szűrszabó és szűcsmesterséggel foglalkozik. A csapók a posztó finomításával, feldolgozásával, a szűrszabók a posztó pokróccá, felsőruházattá varrásával és díszítésével, a szűcsök pedig a juhbőr feldolgozásával, szabásával, megvarrásával, díszítésével, hímzésével foglalkoztak. Ezen iparágak a 19. század végéig virágzó tevékenységek voltak a városban. Emléküket a múzeumban számos tárgyi emlék, céhes tárgy őrzi, melyekről ugyancsak olvashatunk a tanulmányban.

A bőrrrel foglalkozó mesteremberek között a tímárokról, vargákról és a tobakokról külön írás szól a kötetben. Ezen mesterségek bemutatását a történeti források és a múzeumi tárgyi emlékek felsorakoztatásával teszi szemléletessé a Szerző.

Nagy érdeklődésre tarthat számot egy késtípusról, a fehérvári bicskáról szóló következő írás is. A bevezetőben sorra veszi az idevonatkozó történeti, szépirodalmi emlékeket, valamint a Székesfehérváron egykoron működő kések műhelyeket. A székesfehérvári és a dunántúli kések mesterségéről való ismereteinket nagyrészt Pesovár Ferenc kutatómunkájának köszönhetjük, akinek idevonatkozó gyűjtései a múzeum néprajzi adattárában, tárgyi anyagai pedig a néprajzi gyűjteményben tanulmányozhatók. 1966-ban nagyszabású kiállítást is rendezett a témából. Lukács László jelen tanulmánya rendszerezi a mesterségre vonatkozó ismereteket, részletesen ír a különböző kések műhelyekről, bemutatja a kés készítésének folyamatát, a mesterség szakszavait, a különféle kés- és bicskatípusokat. A fehérvári bicskával kapcsolatosan arra a következtetésre jut, hogy nem egy tárgytípussal állunk szemben, hanem a fehérvári bicska megjelölés a fehérvári műhelyek valamelyikében készült rugós zsebkésre vonatkozott, melynek elsődleges ismertető jele a kiváló minőségben rejtett.

Külön írást szentel a Szerző egy igen ritka mesterség, a rézművesség székesfehérvári emlékeinek is. 1977-ben sikerült a múzeum számára megszerezni Szilák Ferenc rézműves mester szerszámain, eszközeit. Ez a tárgykészlet rendkívüli ritkaságszámba megy, magyarországi viszonylatban csak egyetlen, teljes rézműves mesterséget bemutató kiállítást ismerünk Nagyvázsönyből.

A következő két tanulmány a székesfehérvári szűrműves vagy csapócéh illetve a csizmadiacéh egy-egy dokumentumát elemzi és mutatja be. Mindkét tárgyat a múzeum néprajzi gyűjteménye őrzi. A csapócéh 1700-ból származó szabadalomlevelét 2011-ben sikerült megvásárolnunk. A céhtörténeti dokumentum nyolc oldalas, 20 artikulusból áll. Részletesen írásba foglalja a céhtagok jogait és kötelességeit, a mesterség elsajátításának folyamatát és gyakorlását. A szabadalomlevel a címlapot kivéve magyarul íródott. Lukács László teljes terjedelmében közli ezt a rendkívüli forrásértékű dokumentumot. A másik fontos irat, mellyel külön tanulmányban foglalkozik, az ugyan-csak a közelmúltban, 2012-ben a múzeumba került, a székesfehérvári csizmadiák 1838 és 1938 között vezetett mesterkönyve. A páratlan értékű, 350 oldalas, gazdagon díszített céhtörténeti dokumentum magában foglalja a székesfehérvári céh két évszázadának történetét, melynek alapján pontosan rekonstruálható a mesterség története, múltja, a városban élt mesterekre vonatkozó minden fontos adat: nevük, koruk, a remeklésük időpontja, vallásuk, az általuk befizetett taksa, haláluk időpontja. A kötet következő írásában megyei kitekintéssel emlékezik meg a takácsmesterséggel kapcsolatos emlékekről, közöttük Székesfehérvár 1710-es években céhes kiváltságjogokat szerzett takácsairól is. Bemutatja a múzeumban őrzött, a takácscehhez közvetlenül és közvetetten tartozó tárgyi emlékeket: az állandó kiállításban látható céhremeket, takács mintakönyvet, takács céhkorsókat. Kitér a mesterség munkamenetére, valamint a takácsszöttesek felhasználására is.

Ugyancsak az állandó kiállításunk becses darabja, a céhes idők legényvándorlásának emléke a székesfehérvári vastuskó, melyről külön bemutatást olvashatunk. A vastuskóba egy-egy emlékszeget ütöttek a Fehérvárt érintő vándorló, munkatapasztalatot gyűjtő céglegények. Az 1835-ből való vaspánt tanúskodik a tárgy koráról, melynek történetéhez kapcsolódik Petőfi Sándor neve is, a hagyomány szerint az 1842-es rézpénzt ő verte a vastuskóba

székesfehérvári vándorszínészkedése alkalmával. A tárgy kalandos úton került a néprajzi gyűjteménybe még Marosi Arnold múzeumigazgató idején. A 19. század elején a Szent Korona utcai „Vas Tuskóhoz” címzett vendéglő cégéreként szolgált, majd a megözvegyült vendéglősné innen Győrbe költözött és magával vitte a vastuskót is. Második férje, Kiss Mihály 1938-ban Győrből írt levelében a fehérvári múzeumnak ajánlotta ajándékkul a tárgyat. A mai tárgyvásárlási és ajándékozási előírások alapján használt, ügyvédek által fogalmazott, szigorú és rettentő száraz, obligát egyenszerződések után felüdülés olvasni egy ilyen érdekes tárgyszerzésről szóló levelezést, ami nemcsak a jogi tényállást rögzíti, hanem valódi forrásértékkel bír a műtárgyra vonatkozóan.

A céhek történetével foglalkozó utolsó tanulmány a céhes hagyományok, a céhek rendeleti felosztását, 1872-t követő továbbéléséről szól. Ennek hordozója Székesfehérváron az 1887-ben megalakult Ipartestület volt további három évtizeden keresztül. Részletesen bemutatja a Szerző a fehérvári iparosok fő jellemzőit: például többen idényjellegűen folytatták az iparűzést, a mesterség gyakorlása mellett földműveléssel, szőlőműveléssel is foglalkoztak. Igen jellemző volt rájuk a vallásos érzület, a becsületes, tisztességes munkavégzés, az illem, az embertársak megbecsülése, tisztelete – mindaz, ami az 1872-ig fennállt céhes rendszer két jelszava is volt: a tisztesség és a becsület. Összetartozásukat a vallási nagyünnepeken való közös zászló alatti vonulással is kifejezték. Ugyancsak együtt jelentek meg temetések alkalmával is, sőt a céhhez való temetés rangot jelentett a nem céhtagok számára is. Ilyenkor a céh négy-hat tagja kísérte kezében hosszú, nyeles lámpákkal az elhunytat a temetőbe. A századfordulón elsősorban kulturális céllal alakult iparoskörök nemcsak a céhes hagyományok hordozói voltak, hanem aktívan részt vettek a város kulturális életében is.

Képekkel gazdagon illusztrált, hosszabb fejezetben mutatja be a Szerző a híres nagymúltú székesfehérvári piacokat, vásárokat. Áttekinti a piacok, vásárok helyének, gyakoriságának változásait. A belső piac még a 19. század közepén a Fő téren volt, csak az 1930-as években került a mai Piac térre, miként ez jól látszik Székesfehérvár régi térképein is. A híres fehérvári vásárokról pedig korabeli országleírások emlékeznek meg a 18. század végétől. Ekkor már évi öt országos vásár tartásának jogával rendelkezett a város, melyeket februárban a böjtből, áprilisban, Szent György - nap hetében, Szent Iván - nap hetében júniusban, Szent Bertalan - nap környékén, augusztusban és Dömötör-nap hetében, októberben rendeztek. A 19. századig ezek a vásárok háromnaposak voltak, és első napjukon csak állatvásárt tartottak. A hetivásárok alkalmával a régió mezőgazdasági és kisipari termékei cseréltek gazdát. Lukács László részletesen bemutatja a vásárok szereplőit, leírását olvasva szinte magunk is részesei lehetünk a régi vásárok forgatagának.

Lukács László kedves témájáról, a népi építészetéről sem feledkezett meg Székesfehérvár néprajzi értékeinek bemutatásakor. A hagyományos építkezés Felsővárosban, Alsóvárosban és a Palotavárosban maradt meg legtovább. A leginkább kutatott és dokumentált a palotavárosi terület, mivel az 1970-es évek végi bontást egy nagyon alapos történeti-néprajzi-építészeti kutatómunka előzte meg, melynek során a múzeum szakemberei feltárták, dokumentálták a városnegyed múltját, emlékeit. A tanulmányt számos utcarészletről, öreg épületről készített fényképpel teszi szemléletessé a Szerző. Bemutatja a Palotavárosra jellemző három legfontosabb háztípust, melyek közül kettő a középmagyar házra jellemző alaprajzi jegyeket hordozza. Leginkább a Rác utca épületei őrizték meg a városrész régi képét és hangulatát. Az utca 13 régi háza és a Ráctemplom alkotják a fehérvári skanzent, melynek kialakulásáról, történetéről szól a következő fejezet.

Szedreskerti történet címet adta a Szerző a következő rövidebb írásának, melynek alapját a Székesfehérváron oly gyakori Szeder előtagú földrajzi név adta. Valamennyi ezek közül a Palotavárosban a 18. században telepített Szedreskertre emlékeztet. A szederfák leveleit a selyemhernyó tenyésztéshez, a hernyók táplálása miatt gyűjtötték. Lukács László megvizsgálja a szederfáról való nyelvészeti adatokat is, hiszen e fa megnevezésére más vidékeken az eperfa megjelölést használják. Kutatási módszere e kicsiny téma kapcsán látszik igazán. A bibliától a növény-tani munkákig, a szépirodalmi, nyelvtörténeti előfordulástól a mezőgazdasági szakirodalomig, számos területről példákat, párhuzamokat felsorakoztatva vizsgálja egyetlen növényhez, a szederfához kapcsolódó kultúrtörténeti jellegzetességeket.

Négy, Székesfehérváron nagyon népszerű és tisztelt szent kultuszát tárgyaló tanulmánnyal folytatódik a város néprajzi értékeit bemutató kötet. Szent Sebestyén, a pestis ellen védelmező égi patrónus tisztelete különösen Felsővárosban jellemző. Központi helye a Szent Sebestyén templom, ideje pedig január 20-dika, a Fábián és Sebestyén napi búcsú és körmenet, ami a város évszázados fogadalmi ünnepe az 1739-es nagy pestisjárványtól való szabadulás emlékére. A Szerző részletesen leírja a szent élettörténetét, valamint megismerteti olvasóit az emléknapiához fűződő vallásos és profán szokásokkal is. Szent Donát kultusza ugyancsak elterjedt a székesfehérváriak körében,

különösen az öreghegyi szőlősgazdák fohászkodtak hozzá villámlás, jégeső közeledtével. Kultuszának központja az öreghegyi Szent Donát-kápolna, melynek történetéről, a naphoz fűződő szokásokról, valamint a szent tiszteletének magyarországi vonatkozásairól olvashatunk a tanulmányban. Október 20-dika, Szent Vendel emléknapja, akihez különösen Felsővárosban könyörögtek a gazdák a jószág egészsége érdekében. A szentek tiszteletének bemutatását Szent István Székesfehérvári Egyházmegyében való szerepének, kultuszának leírásával zárja.

A következő hosszabb tematikai egységet a Székesfehérvárhoz kapcsolódó népszokások alkotják. Igen becses forrása a népszokások történetének Székesfehérvár szabad királyi város tanácsi jegyzőkönyve 1770-ből, melyben tiltó határozatot hoztak a Luca, Miklós, aprószentek napján oly kedvelt maszkos alakoskodó vonulásokról. Aki ilyet művel, testi fenytetésre számíthat a határozat szerint. Ebben a fejezetben az esztendő jeles napjaihoz fűződő népszokásokat tárgyalja, s közli a szokásokhoz kapcsolódó szövegeket is. A Luca-napi szokások közül az időjósító *luca-kalendáriumot* mutatja be részletesen. A karácsonyról szóló tanulmányban részletes szokástörténeti bevezető után a Székesfehérváron ismert *bölcsőcske* bemutatása következik. A karácsonyi dramatikus játékok közül a betlehemezés is népszerű volt a városban, melynek egyik szövegváltozatát ugyancsak olvashatjuk a fejezetben. Hosszabban ír a karácsonyfa fehérvári elterjedéséről, számos forrást idézve elsősorban a korabeli sajtó alapján. Megemlékezik a városrészekben felállított közösségi karácsonyfákról, valamint a háborúban a katonák által állított harctéri karácsonyfákról is. A karácsonyt követő István- és János-nap ugyancsak fontos közösségi ünnepek voltak. Névnapi köszöntések, pincszerek, a János-naphoz pedig borszentelés kapcsolódott. A farsangi népszokások gazdag szokásanyagáról hosszabban olvashatunk a kötetben. Jellemzőek voltak Fehérváron a maszkos alakoskodó vidám menetek, adománygyűjtő felvonulások, a vénlegények, pártában maradt lányok *tuskóbúzással* való megszegyenyítése, a farsangi *tyúkverő*, a farsangvégi *bőgőtemetés*, melynek szövegét teljes terjedelmében közli a Szerző.

Székesfehérvár tárgyi néprajzi kincseinek őrzője a Szent István Király Múzeum. A könyv utolsó nagy tematikai egységében ezek közül a kincsek közül mutat be tizet, talán a legszebb, legérdekesebb és legrégebb tárgyakat. Iskolapéldái ezek a rövid írások, hogy a muzeológus hogyan szólaltathatja meg a tárgyakat, milyen kapcsolódások, magyarázatok, feltételezések, történetek sora jön elő egyre-másra minden tárgy faggatásakor. Céhes tárgyi emlékek, spanyolozott pásztorfaragások, móringlevelek, menyasszonyi ládák kerülnek nagyító alá ezekben az írásokban, s nemcsak a múzeumi műtárgyakról, hanem az őket valaha használó emberekről is sokat megtudhatunk.

A kötetet Bátty Zsigmondról (1874–1939), a Magyar Nemzeti múzeum néprajzi osztályvezetőjéről, etnográfusról, geográfusról szóló tanulmány zárja. Bátty rendkívül sokoldalú, széles érdeklődési körű kutató volt. Több tanulmányában foglalkozott Fejér megye és Székesfehérvár településföldrajzával is. A városban utca van elnevezve róla. 1989-ben, halálának 50. évfordulóján az István Király Múzeumban nemzetközi emlékkonferenciát rendeztek, emléktáblát avattak és a skanzenbéli múzeumi épület udvarán a tanácskozáson részt vevő kutatók emlékfát ültettek a tudós tiszteletére.

Lukács László új könyvét, mely egy Székesfehérvárról szóló néprajzi tanulmánygyűjtemény, néprajzi olvasókönyv, haszonnal forgathatja a néprajz, a honismeret, vagy a város közelebbi múltja iránt érdeklődő olvasó egyaránt. Minden tanulmány után további részletes bibliográfia segíti a témában való elmélyült tájékozódást és a további kutatást. A könyv elolvasása nemcsak a Székesfehérvárra vonatkozó ismereteket gyarapítja, hanem – ezzel szoros összefüggésben –, hozzájárulhat a helyi identitás megerősödéséhez is.

A gazdagon illusztrált kötet megjelenését Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának anyagi támogatása tette lehetővé.

LUKÁCS LÁSZLÓ

GRÁFIK IMRE: ÉPÍTÉSZETI HAGYOMÁNYUNK NYOMÁBAN.

TANULMÁNYOK A NÉPI ÉPÍTÉSZET ÉS A TELEPÜLÉSNÉPRAJZ KÖRÉBŐL 1974–2018.

Romanika Kiadó, Budapest, 2019. 400 p. Fekete-fehér és színes illusztrációkkal.

Gráfik Imre sokoldalú munkásságának egyik erős ága a népi építészet és település kutatása. Fialat muzeológusként a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum előkészítési munkálatai során a *Tiszántúl*-, később az *Alföldi mezőváros tájegység* kutatásával, telepítési tervének előkészítésével bízták meg. 1972-ben a budapesti Néprajzi Múzeum reprezentatív kiállítássorozatában (*A magyar népművészet évszázadai*) a *Népi építkezés* című kiállítás egyik rendezője volt Székesfehérváron, a Csók István Képtárban. Ő szerkesztette, gondozta a *Vas megye népművészete* kötetet, amely 1996-ban jelent meg a *Népművészeti örökségünk* sorozatban. Életútját végigkísérték a népi építészeti, településnéprajzi tanulmányok, cikkek, előadások, amelyekből kötetét 75. születésnapján vehették kézbe. Örömmel tettük ezt, mivel ezredfordulónkon az építészkatatók (Tóth János, Vargha László, Mende Ferenc, Gilyén Nándor) és a népi építkezéssel is foglalkozó néprajzkatatók (Barabás Jenő, Bakó Ferenc) távozásával a népi építészeti publikációk megritkultak. Azért is sajnálatos ez, mivel korábban, az 1896-os budapesti *Millenniumi falu* kiállítást követő évszázadban Magyarországon a népi építészeti, műemlékvédelmi és szabadtéri néprajzi múzeumi mozgalom igen eredményes, élénk volt. Ezeket az európai mértékkel mérve is jelentős eredményeket a könyv előszavában Nagy Dénes a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága Népi Építészeti Munkabizottságának elnöke tekintette át.

Gyűjteményes kötetében Gráfik Imre 20 tanulmányát közölte, amelyek jól reprezentálják kiterjedt érdeklődési körét, számos témában elért kutatási eredményeit. A Kiadó magyar, német és angol nyelven is közölt bevezetőjében jogosan hangsúlyozta: „*A tárgykörben végzett kutatásai illeszkednek a néprajzkutatás legjobb hagyományaihoz. Elemzéseiben ugyanekkor újszerű témák, a korábbiaktól eltérő megközelítések és módszertani újítások jelennek meg. Vizsgálódásának eredményei, miközben gazdagítják történeti és néprajzi ismereteinket, figyelmet érdemlő ajánlásokat is tartalmaznak települési és építészeti örökségünk megőrzése és társadalmi hasznosítása érdekében.*” (11. old.) Tanulmányainak egy részében etnopszichológiai elemzésre, rendszerelméleti megközelítés érvényesítésére törekedett.

Az udvar és a ház mozgásvilágát a Vas megyei Magyarszombatfán mérte fel. Kvantitatív elemzése szerint a család mozgásának irányáról megállapította: „*1. Kimagasló a lakókonyha látogatottsága, 2. magas nagyságrendű a kamra, az istálló és a kút látogatottsága, 3. közepes nagyságrendű a pince, a lakóház, az ürög, a szénás pajta, a trágyatelep, a disznóól és a gabonás pajta látogatottsága, 4. alacsony nagyságrendű a kert, a [fazekas]műhely, a polyvás pajta, a levélszín, az egyik szénakazal, a gépszín, a kemenceszín, a favágító, a szalmakazal, az árnyékszék és a baromfiól látogatottsága, 5. gyakorlatilag látogatatlan a méhes és a másik szénakazal.*” (21–22. old.) A helyiségek közül leglátogatottabb a lakóháztól különálló lakókonyha, az előtér és a lakószoba.

A makói parasztpolgár házat alapos helyszíni kutatás, tárggyűjtés után 1977-ben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Alföld* tájegységében javasolták telepítésre, ám ez nem valósult meg. E kutatómunka irányítójaként írta Gráfik Imre ezt a tanulmányát. Az *Alföldi mezőváros* tájegység viszont felépült, melynek tájegységfelelős muzeológusa Gráfik Imre volt. E minőségében készítette el a tájegység telepítési tervét és a 18–19. századi alföldi mezővárosi fejlődést bemutató nagy tanulmányát. Alföldi tanyáink szórvány- vagy tartozéktelepülés voltát érinti a szarvasi, mezőberényi és a zentai tanyasorok kapcsán: „... valószínűsíthető / bizonyítható, hogy e tanyasorok objektumaiban időben korábbra tehető az állandóan kint lakás gyakorlata, akár mint szolgál, cseléd, béres, bérlő, akár mint tulajdonos, s ez utóbbi netán olyan, aki eleve nem birtokolt városi lakóházat.” (115. old.) Sortanyáink már a 18. században sem tartoztak mezővárosi házhhoz. Még mindig az Alföldön maradva, a következő tanulmány célja, hogy a Hajdú-Bihar megyei Berekböször-

ményben feltárja az összefüggéseket a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között: „... *azzal a kérdéssel kívánunk röviden foglalkozni, hogy a berekböszörményi falukép, az építészeti image mennyire, azaz milyen mértékben informatív; érvényesül-e az építészet szemiotikája, szemiózisa. Ebben a tekintetben az a fő kérdés, vannak-e a falu építészetében olyan egyetemesen ható építészeti elemek, normák, megoldások, formák, karakterek, melyek építészeti jelként segítenek az objektum azonosításában (pl. kor, funkció, tulajdonosának illetve lakójának társadalmi-gazdasági hovatartozása, foglalkozása).*” (133. old.) Berekböszörményhez egy másik tanulmányában is visszatér, elsősorban a falukép változását figyeli: „*Berekböszörményben a vizsgálat időszakában [1978–1980] a telekszerkezet s az épületállomány jobbára még hagyományos rendje nem bomlott fel olyan mértékben, hogy drasztikusan átalakította volna a tradicionális faluképet. Összhatásukban még a történetileg kialakult telekrendezés, udvarbeépítés, épületelhelyezés változatai voltak meghatározóak a faluban. Az itt-ott átrendezett udvarok ill. a közbeékelődött, újabban épített házak csak kisebb egységekben, rövidebb szakaszokon bontották meg a funkció és elem viszonyában helyzet-diktálta lépték harmóniáját.*” (271. old.)

Az alföldi mezőváros népi építészeti gyakorlatának elemzése során fontos megállapítása: „... *hogy a sajátos mezővárosi, városi építészeti kép kialakításában/kialakulásában túlnyomórészt nem a szigorú értelemben vett városra jellemző professzionális építőművészeti megoldások játszottak fő szerepet, hanem sokkal inkább az azokat csak megközelítő, ún. városias hatású, s a legtöbb esetben is félprofesszionális megoldások, amelyek éppen ezen vonásuk okán voltak alkalmasak a falvakban való meghonosodásra, ill. a kisebb településeken való elterjedésre is.*” (173. old.)

Áttérve a Dunántúlra, először a nyugat-dunántúli oszlopos előtornáccal, koldusállással foglalkozik. Eredetéről olvashatjuk: „... *a kiugró tornác, a kódissállás esetében a magas-, illetve műépítészeti gyakorlatból (kastély, városi-polgári épület) egy meghatározott építészeti elem (mely valójában összetett: oszlop, timpanon, lépcső, mellvéd) került tanult kőművesmesterek útján adaptálásra a más tradíciójú népi építészetbe (paraszi, falusi ház). A köztis állapot – de nem a fejlődés középső foka – funkcionálisan és léptékben egyaránt (és természetesen társadalmi vonatkozásban is) a nemesi, kismemesi kúria.*” (151. old.) Az előreugró tornácot vasi és zalai elterjedési területéről szép példákkal mutatja be írásban és képben. A Németújvár melletti Németszentgrót szabadtéri néprajzi gyűjteményébe került horvátcsencsi, 18. század végi boronaház bontása során Gráfik Imre készítette el a népi építészeti dokumentációt. Háromosztatú, füstökonyhás lakóházként határozta meg, ahol: „... *az épület mindhárom helyiségében a födémgerendákat – a térségben ismert és elterjedt módon – egy-egy keresztmestergerenda tartotta.*” (203. old.) A szoba mestergerendáján feltüntetett 1794-es évszám révén Gráfik Imre közleménye eggyel növelte a Veszprém–Kaposvár vonaltól nyugatra elterjedt födémszerkezet évszamos példányainak számát.

Nyugat-Dunántúl népi építészeti bemutatását a hegyhátszentpéteri tájház kapcsán a díszített faormok elemzésével folytatja. Vasban hat, Zalában tizenegy, a szlovéniai Muramelléken három településen voltak festett oromzatú házak. A fűrészelt, faragott oromzatok ácsmesterek munkái, festésüket asztalos-festők (menzátorok) végezték, mintegy a virágos reneszánsz kései hagyatékeként. Magyarország második, 1973-ban alapított regionális szabadtéri gyűjteményéről, a Vasi Múzeumfaluról, fennállásának 25. évfordulójára írt közleményében a látnivalók bemutatásán túl, szépen emlékezik a megálmodókra, tervezőkre, megvalósítókra: Tóth János építész-mérnökre, Barabás Jenő és Bárdosi János néprajzkutatókra. A dunántúli kerékvetőkkel országos kitekintéssel foglalkozik, főként saját gyűjtései, megfigyelései alapján. Áttekinti a kerékvetők hazai elterjedését, anyagát (kő, öntöttvas), alaki-formai változatait, típusait. Megemlítem, hogy a Szerző iskolavárosában, Székesfehérváron a Megyeház utca–Városház tér sarkán álló áruháznál olyan öntöttvas kerékvető van, amilyeneket Szombathelyről közölt (10a, 10b kép). A kötet utolsó Dunántúlt érintő közleményében a répcelaki betonkerítések népművészeti értelmezését kapjuk.

A tanulmányok füzére az alföldi tanyákról az 1980-as évek első felében készült filmforgatókönyv bemutatásával folytatódik. Sajnálatos módon a tervezett TV-film nem készült el. Gráfik Imre néprajzi szakanyaga alapján Szakály István által írt forgatókönyvről legalább e közleményből értesülünk.

Az építészeti kép szemióziséjáról szóló tanulmányában részben a példák és illusztrációk bővítése, részben az etno-szemiotikai analízis tárgykörének, tematikájának szinte korlátlan kiterjesztési lehetőségeinek felvillantása érdekében saját kutatásaira, e kötetben összegyűjtött tanulmányaira hivatkozik. Az ökoturizmus, falusi turizmus, agroturizmus egymáshoz való viszonyát vizsgálva hangsúlyozza, hogy mindezek fontos, meghatározó szerepet kaphatnak a falvak fejlődésében. Eredményeikhez a néprajztudomány által feltárt ismeretanyag, a lokális identitás erősítése is nagy mértékben hozzájárulhat. A népi kultúra térhasználatának következő egységeit, szintjeit elemzi: 1. A családi együttélés, az otthon, a lakás terei (ház, udvar, telek). 2. A településszerveződés terei (szegek, utcahálózat, közterek). 3. A határhasználat terei (legelők, kertek, szállások, tanyák). 4. A munkakapcsolatok terei (fonók, fosztók, kézművesműhelyek). 5. Közösségsszervező (ideológiai) terek (szakrális terek, egyesületek terei). 6. A szabadidő, szórakozás, sport terei (táncházak, kocsmák, kaszinók). 7. A társadalmi együttélés terei (falu, mezőváros, kistáj, nagytáj, ország).

A kötet zárótanulmánya: *Népi építészeti hagyományunk „fenntartható elemei”-ről* címével méltán tarthat számot a népi kultúra, a néphagyományok őrzésével, átörökítésével foglalkozó olvasókra. Örömkre szolgálhat a Szerző optimista hozzáállása, bizakodása a jövőben: *„Mindent egybevetve úgy ítéljük meg, hogy kulturális örökségünk részeként a hagyományos népi építkezés emlékeinyaga több módon is megőrizhető, illetve tovább örökíthető, azaz a népi építészeti értékeinek – bizonyos mértékű – fenntarthatósága több síkon is megvalósítható.”* (365. old.) Egyik lehetőség erre a tájházak berendezése, fenntartása, amelyben Magyarország igen eredményes. Fontos a magántulajdonú népi építészeti értékkel bíró épületek műemlékvédelmi, erkölcsi és anyagi támogatással való megmentése, fenntartása, állaguk folyamatos megőrzése. A magyar műemlékvédelemben 1971–2007 között a népi műemlékek tulajdonosainak alanyi alapon járt az éves fenntartási átalány és az eseti támogatás, amivel népi műemlékeink műszaki állapotát sikerült szinte tartani. Fontos az állami támogatással természeti katasztrófák (árvíz, vörösiszap-elöntés) után épített házak terezésénél a népi építészeti hagyományok átmentése, ami Felsőzsolcán, Devecserben, Kolontáron vagy Ócsán a szociális lakópark esetében megvalósult. Mindehhez hozzátehetjük: bár nem fizikai valójukban, hanem dokumentálásuk, fotók, felmérési rajzok, leírásuk révén maga a népi építészeti kutatás is nagy mértékben hozzájárul népi építészeti hagyományunk fenntartásához, őrzéséhez, amelyre jó példa Gráfik Imre kutatása, tanulmánykötete.

LUKÁCS LÁSZLÓ

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: MAGYAR NÉPKUTATÁS A 20. SZÁZADBAN

Documentatio Ethnographica 32. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2018.

378 p. 27 fekete-fehér illusztráció.

Paládi-Kovács Attila könyve folytatása a *Magyar népismeret a 19. században* című, 2016-ban megjelent művének, melyben a kialakuló magyar néprajztudomány 19. századi előfutárait és klasszikusait mutatta be (ism. Honismeret 2018. 2. 119–120.). Az első tudósnemzedéket, amely szakunk alapjait lerakta, intézményrendszerét (múzeum, társaság, folyóirat) megteremtette. Új kötete a 20. századi magyar etnográfia és folklorisztika jeles személyiségeivel foglalkozik, a második és a harmadik, részben a negyedik tudósnemzedékkel, akiknek törekvései eredményeként néprajztudományunk egyetemi tanszékekkel, akadémiai elismertséggel, kutatóintézettel, lexikonnal, atlással, kézikönyvvel, idegen nyelvű szakfolyóirattal bővült. Negyedik nemzedékünk benne a Szerzővel és e recenzió írójával, az európai elismertséggel rendelkező magyar néprajztudomány neveltje, képviselője, értékeinek őrzője, továbbfejlesztője. Paládi-Kovács Attila a negyedik nemzedék vezető személyiségeként tekinti át 20. századi elődeink munkásságát: „Esetenként foglalkozik életútjuk, pályaképük felszámolásával, személyiségük, tudós alkatuk alakulásával, a törekvéseiket motiváló célok és ambíciók hátterével is.” (7. old.) Könyvén végigvonul az elért eredmények megtartásáért, a magyar néprajztudomány egységének fennmaradásáért, munkánk, kutatásaink társadalmi hasznosságáért érzett felelősség, aggodás.

Néprajztudományunk a most elmúlt évszázadban öröndetesen kilombosodott, személyi állománya kibővült. Nem egyszerű áttekinteni, megfelelő módon csoportosítani azt a hatalmas anyagot, amit Paládi-Kovács Attila bemutat. Az alapokat jelentősen megerősítő második nemzedék a *Nagy triász a Néprajzi Múzeumban* fejezetbe került (Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly). A terebélyes harmadik és negyedik nemzedék, négy fejezetben szerepel: a *Népköltészet, folklórműveltségben* Braun Soma és Ortutay Gyula mesekutatók, Manga János, a palócság tudósa, Vargyas Lajos balladakutató. A *Terepkutató tárgyi néprajz képviselői* voltak: Gunda Béla, a műhelyteremtő, tanítványokat nevelő tanár, K. Kovács László, az anyagi kultúra kutatója, K. Kovács Péter, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának őre, Bakó Ferenc a népi építészet kutatója, a palóckutatás irányítója, sikeres lezárója. Az *anyagi kultúra története* fejezetbe került Belényesy Márta középkori anyagi kultúránk, K. Csilléry Klára lakáskultúránk, népi bútoraink feltárója, Hoffmann Tamás agráretnográfiai munkássága, Szabadfalvi József, a pásztorkodás kutatója, Füzes Endre a gabonatarolás építményeinek dokumentálója. A *bagyományos társadalom működésmódja* Tárkány Szücs Ernő jogtörténész és Hofer Tamás etnográfus-kulturális antropológus munkássága nyomán vált ismertté.

A könyv utolsó, legnagyobb terjedelmű fejezete: *A néprajzi szak helyzetváltozásai* címet viseli, azokat a beszámolókat, jelentéseket, értékeléseket, köszöntéseket tartalmazza, amelyeket Paládi-Kovács Attila intézetvezetőként, akadémiai tisztségviselőként írt. Itt is időrendben következnek a beszámolók: a néprajz akadémiai diszciplinává válásáról, a 125 éves *Ethnographia* folyóirat történetéről, a nemzetiségi néprajzi kutatásokról. A magyar néprajztudomány helyzetét a 20. század derekán a két budapesti professzor, Ortutay Gyula és Tálasi István emlékét idéző konferencia köszöntőjében érintette. Néprajztudományunk nagy kollektív vállalkozásai közül a *Magyar Néprajzi Atlaszt* és a *Magyar Néprajz* kézikönyvet testközelből mutathatta be, hiszen mindkét mű anyaggyűjtésében, írásában, szerkesztésében, kiadásában oroszlánrészt vállalt. Fáradhatatlanul harcolt mindkét vállalkozás sikeres befejezéséért. Két beszámolóban mérte fel, foglalta össze néprajztudományunk helyzetét ezredfordulónkon. Végül néprajzi helyzetértékelését, annak személyes vonatkozásait a *Vidéktörténet* szerkesztőségének kérdéseire adott válaszában olvashatjuk.

Egy-egy tudósi életmű eredményeit a mai kutatonemzedék számára követendő példaként állítja. Györffy Istvánnak az alföldi pásztorépítményekről szóló könyvét életműve kiemelkedő csúcsának tartja: „*Ezzel is hangsúlyozni szeretném, hogy a leíró-rendszerező tárgyi monográfiák ideje nem járt le. Ez a műfaj – minden látszat ellenére – ma is időszerű, korszerű.*” (48. old.) Főként Viski Károly muzeológiai tevékenysége eredményeként, a Néprajzi Múzeum 1929-ben megnyílt állandó kiállításának hatásáról: „*A budapesti Néprajzi Múzeum állandó kiállításának a szakmában híre ment, katalógusa igen kelendő volt. Egész Európából érkeztek látogatók, közöttük jeles tudósok, hogy a kiállítást megtekintsék és a magyar kollégákkal ismerkedjenek...*” (62. old.) Ortutay Gyula javaslatára Kozma Miklós a Magyar Rádió Rt. elnöke évi 25–30 ezer pengőt szavaztatott meg a részvényesekkel néprajzi hanglemezek felvételére, elkészíttetésére. (105. old.) Az 1930-as évek végén igen erős pengőben ez egy rózsadombi villa felépítésének költségvetésével azonos. Gunda Béla tanítványainak nagy száma, tudományos eredményei alapján: „*Nála sikeresebb egyetemi tanár nem volt és aligha lesz valaha a néprajztudomány hazai történetében.*” (159. old.) A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárát alapító K. Kovács László életműve kapcsán: „*A múzeum lelke nem a kiállítás, hanem a nyilvántartás, az adattár, a könyvtár, a dokumentáció. A Néprajzi Múzeum tárggyűjteményei, kéziratára, fotó-, diapozitív-, mozgófilm-, rajz- és egyéb gyűjteményei egyedülálló, pótolhatatlan értékek. A budapesti Néprajzi Múzeum Európában egyedülálló, a magyar mellett a világ sok népének kulturális emlékeit őrző „értéktár”, és ilyen értelemben is „nemzeti kincs”.*» (196–197. old.)

Belényesy Márta elsőként állapította meg, hogy a 14–15. századi magyar mezőgazdaság egy szinten állt a nyugat-európai királyságokéval. (237. old.) A mindenkori kicsinységünket, elmaradottságunkat hangsúlyozók számára is üzenünk ezzel. Füzes Endre Mecsek-Hegyalja népi építészetét feldolgozó tanulmánya kapcsán a táj kutatást szorgalmazza: „... csak sajnálni lehet, hogy erről a falucsoportról, régi magyar népcsoportról máig nem készült egy néprajzi tájmonográfia.” (269. old.)

Néprajztudományunkról, mint akadémiai diszciplínáról szólva a második világháborút követő évtizedekről Paládi-Kovács Attila hangsúlyozza: „*A néprajz szerencséje, hogy saját diszciplináris bizottságát mindvégig meg tudta őrizni, s az akadémiai szubvenciók (pl. Magyar Néprajzi Atlasz, Néprajzi Lexikon, Szabadtéri Néprajzi Múzeum tervezése). Kiváló pozíciókat szerzett a könyvkiadásban és a nemzetközi kapcsolatok építésében is. Akkoriban Budapesten idegen nyelveken kiadott tematikus és gyűjteményes kötetek világszerte elismerést arattak, emelték a magyar tudomány nemzetközi presztízsét... A néprajz kiváló akadémiai pozíciójának megteremtésében döntő része volt Kodály Zoltán akadémiai elnökségének, páratlan presztízsének, továbbá Ortutay Gyulának, aki aktív akadémiai és politikai szerepvállalással építette a néprajz hídfőállásait, intézményeit... Ortutay alapította meg 1963-ban a budapesti egyetem tanszéki kutatócsoportját, melyből 1967-ben az MTA Néprajzi Kutatóintézet előde kinőtt, s önálló akadémiai intézménnyé vált.*” (302. old.)

Ezredfordulónk néprajzi helyzetértékelésében Paládi-Kovács Attila legfontosabb eredménynek tartja, hogy a magyar néprajztudomány megőrizte identitását, folytatta, továbbfejlesztve a nagy elődök törekvéseit. Identitásának megőrzésében jelentős szerepet játszott a nemzetiségi kutatásoktól a vallási néprajzig vagy a nemesség, a munkás-ság vizsgálatáig terjedő tematikai bővülés. Identitásörzőnek bizonyult a szak nagy kollektív vállalkozásainak megvalósítása: a lexikontól, az atlaszig, a kézikönyvig, a palóckutatásról, és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszületéséről sem feledkezve meg. Identitásunk őre a néprajzi közművelődés, a múzeumi kutatások és a táncházmozgalom is. Magyarországon nagy elődeinkre emlékülések, emlékkönyvek, emléktáblák, domborművek, szobrok, utca- és intézménynevek emlékeztetnek, de életművük megbecsülésének legfontosabb jele, hogy eredményeikre a saját kutatásaink során építünk. Erre sarkall minket Paládi-Kovács Attila könyve.

S. LACKOVITS EMŐKE

GELENCSÉR JÓZSEF: NÉPI JOGÉLET A KÁLI-MEDENCÉBEN

A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 65. szám. Székesfehérvár, 2019.

A fenti címmel jelent meg az 1981–1988 közötti időszakban a Káli-medencében végzett kutatások eredményeként a népi jogéletről feltáró monográfia, amely a kistáj nyolc faluja teljes népéletét magában foglalja a 18–20. századot felölelő időszakra kiterjedően. A tanulmánykötettel Gelencsér József jogtörténész sokadszorra igazolta újra, hogy a jog áthatja a népiélet teljességét és egyúttal keretbe foglalja. Hihetetlenül gazdag anyagot tárt fel a Szerző: részben az adatközlők visszaemlékezései, részben pedig családi, egyházi, megyei levéltári források elemzésével. A kötet 543 oldal terjedelmű, amelyből 490 oldal a szöveg és 53 oldal fényképmelléklet. A fényképeket a Szerző és fia, dr. Gelencsér András készítették. A szöveges rész 30 fejezetből áll, amelyet két előszó, valamint záró gondolatok és utószó egészít ki. A 30 fejezet tizenhét részre bontható, ugyanis a tematikájukban összekapcsolódó fejezetek egy-egy nagy témakört ölelnek fel, együtt ismertethetők.

A vizsgálat alapját döntően az egyes falvakban gyűjtött recens adatok, visszaemlékezések jelentették, amelyeket kiegészítenek a balatonhenyei, köveskáli, monoszlói református egyházak, továbbá a kővágóörsi evangélikus egyház, valamint a szentbékakálai római katolikus egyház irattárának adatai, továbbá a családi iratok: a balatonhenyei Madár család, a köveskáli Gyenis, Győrffy, Kenessey családok, a kővágóörsi Bárány, Barla, Duchon családok, a szentbékakálai Marton, valamint Vajai családok, továbbá a Mindszentkálai Hoffmann család iratainak adatai. Mindezeket túl további adatokat nyújtottak a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Bács-Kiskun Megyei Levéltárának, Fejér Megyei Levéltárának, Zala Megyei Levéltárának a térségre vonatkozó dokumentumai és a fehérvárcsurgói református irattárának a Csekő családra vonatkozó írásos adatai.

A bevezetőben Gelencsér József bemutatja a tájat, továbbá ismerteti célját, ami a kistáj népi jogélete jellemző területeinek, népi jogszokásainak, jogintézményeinek bemutatása, rávilágítva a társadalom rétegzettségéből adódó jellegzetességekre. Módszertanilag követendőként az elődök kutatásainak módszerét vette figyelembe. A fejezetek sorrendjében követte a jogtudomány szempontjait. Minden fejezetben foglalkozik a jogtörténeti előzményekkel, de a néprajzi kutatás eredményeit sem hagyta figyelmen kívül. A Káli-medence népi jogélete, népi jogszokásain túl összehasonlító elemzést is végzett más tájak, etnikai csoportok jogszokásaival. Különös figyelmet fordított a jogtörténeti, a néprajzi és a népi jogéletről kapcsolatos szakirodalomra, de nem kerülték el figyelmét a jogesetekkel kapcsolatos hírlapi közlések sem, továbbá a vizsgálat eredményeihez illő szépirodalmi idézetek. Külön érdeme a tanulmánykötetnek, hogy az egyes fejezeteket mindig összefoglalóval, a lényegre rávilágító gondolatokkal zárja. Szakirodalmi elemzéssel határozza meg a szokás, jogszokás, szokásjog, jogalkotói jog jellemzőit, a köztük meglévő különbséget, amellyel a jogban kevésbé járatos olvasónak teszi érthetővé mindezeket. Ezt követően tér rá a népi jogélet részterületeire.

Elsőként a nemességet, a nemesi közösséget és hatáskörét elemzi, döntően a kővágóörsi példán keresztül. Először a nemesi jogállás megszerzését részletezi a Hármaskönyv alapján a négy fő és kiváltságos jogot, valamint az ezekből következő további jogokat, kiváltságokat, amelyek hét területet ölelnek fel. Hangsúlyozza, hogy a nemesség nem volt egységes, legáltalánosabban három réteget alkotott: felsőt, középsőt és alsót. Külön kiemeli az alsó réteghez tartozókat, hisz a Káli-medencében ők alkották a nemességet. A továbbiakban bemutatja a félnemeseket vagy agiliseket, valamint a honoráciorok rétegét. Ezt követően szól arról a változásról, amely az áprilisi törvényekkel (1848. április 11.) bekövetkezett. A Káli-medencében protestáns kisnemesek éltek Balatonhenyében, Köveskálán, Kővágóörsön és Monoszlón, de mellettük szép számú agilisról ugyancsak beszélhetünk. Egyházi nemesek bár voltak, de csak a török hódoltságot megelőző időben. Nem hanyagolható el viszont az újkorban a honoráciorok száma.

A nemességhez kapcsolódóan a kötet ötödik fejezeteként a kismemesi múlt emlékeit tárgyalja a Szerző. Mindenekelőtt bemutatja és elemzi a kurialista falvak községi szervezetét a községi törvény (1871) előtt és után, rávilágítva a nemesi életmód, mentalitás jellemzőire, az életforma virágkorára, majd a hanyatlásra. Rendkívül érdekes része a fejezetnek a továbbélő múlttal foglalkozó alfejezete, amelyben ismerteti a településszerkezet és építkezés jellemzőit, az együvé tartozás tudatának ébren tartását, az ősök emlékének ápolását, az egyenes és oldalági leszármazottak név szerinti ismeretét, a házassági kapcsolatok jellemzőit, tárgyi kultúrájukat, a kismemesi konyhát, társadalmi életüket, rokoni kapcsolataik ápolását, a nem nemesektől elkülönült szórakozásukat, a történeti hagyományok erőteljes őrzését és olyan jog meglétét, amely meghatározó összetartozás tudatot jelentett, amelynek ékes megnyilvánulása megmaradt, legszebb példája a Győrffyek malombirtoklásával összefüggő malomvacsorák és az ilyenkor elfogyasztott „Győrffy-karéjok” (az ezen alkalmakra sült kenyer szétosztása). A nemesi múlt ápolásának megragadó példáját jelentik a családi levéltárak, levelesládák hűséges és felelősségteljes megőrzése, megismerése, megismertetése, a pecsétek és címerek, amelyek a nemzetségek ősiségének bizonyítékaihoz tartoztak, hisz a falvakban a nemesség eredetét a török hódoltság előttinek tartották. A címerekről szólva, Somogyi Győző festőművész művészi címerábrázolásaival, a községi pecsétek rajzaival ragyogó, szemléletes összeállítás látható mintegy 34 képből a fejezet lezárásaképpen. Általános jellemzőiként mutat rá a Szerző a Káli-medence nemességének nemzeti érzésére, jogszokásaikban a múlt továbbélésére és a hagyományokhoz való ragaszkodásukra. Egyébként ezekbe a kismemesi református közösségekbe érkeztek meg minden esztendőben a Pápai Református Kollégium küldöttei, a legátusok és a szupplikánsok. A kötet hetedik fejezetében külön foglalkozik ezzel a Szerző, Monoszló példájával, hangsúlyozva, hogy a Kollégium adászteveli száműzetésének idején (1752–1791) sem maradtak el az ünnepi követek, hisz ekkor Debrecenből, Sárospatakról, Losoncra érkeztek teológusok a pápaiak helyett. Részletesen szól mind a legációról, mind a szupplikációról, a pápai legátusok törvényeiről, amelyeket a Káli-medencéhez rokoni szálakkal kapcsolódó Mándi Márton István törvénykönyve tartalmaz. Szépirodalmi példákkal színes képet rajzol erről a mai napig élő szokásról, így Fáy András, Csokonai Vitéz Mihály, Jókai Mór legációit bemutatva. Kár, hogy a csóri születésű, egykori pápai lelképásztor, Olé Sándor (1884–1976) „Pápai diákemlékek” címmel 2004-ben Pápan megjelent könyvének a legációra emlékező adatai nem kerültek ide. Kiemelten szól a monoszlói legátusokról és szupplikánsokról, a nekik juttatott adományokról, amelyben a közösség egyetértése mutatkozott meg.

Egy nemesi család életvitelét, egymást követő nemzedékek életpályáját pedig a kötet utolsó fejezetében mutatja be, jelesen a monoszlói Csekő nemzetségből származó id. Csekő Géza (1903–1965) felmenőinek és leszármazottainak történetét, életútjaikat, a nemesi hagyományok őrzését, valamint a történelmi események meghatározó erejét, amely döntő befolyást gyakorolt a család és a leszármazottak életére. Visszatekint a nemesség megszerzését őrző hagyományra, rámutatva a bizonyító levéltári adatokra, majd a Csekő István körjegyző által készített leszármazási táblát ismerteti, amelyet az utódok is továbbvezettek. Sorra veszi a nemesi összeírásokat, a családnak Pápával, a Református Kollégiummal való kapcsolatát, gazdasági körülményeik alakulását, jellemzőit, a háborúk okozta megpróbáltatásokat, majd a család egymást követő nemzedékének életútját tárja fel, így: id. Csekő Dénesét, id. Csekő Gézáét, ifj. Csekő Ferencét, Béniét, Zoltánét, ifj. Csekő Gézáét, Csekő Istvánét. Rendkívül elgondolkodtatóak azok a megpróbáltatások, amelyek 1945 után érték a családot, amiből talpra tudtak állni, sőt eljutottak oda, hogy 1990 után a családi összejöveteleket is megszervezték. Ebben kimondatlanul is megmaradt a nemesi hagyományok megőrzésének igénye, amely a II. világháborút követő esztendőig erősen meghatározta gondolkodásukat, majd vesztett ugyan intenzitásából, ámde nem tűnt el véglegesen.

A következő társadalmi szintként jelölte meg a Szerző a honoráciorokat és a kötet hatodik fejezetében külön foglalkozik velük. Az ügyvédeknek két csoportja volt: a nemesi származásúak és a nem nemesi származásúak. Valamennyien tanult, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyek voltak, akiknek tevékenységét a jogkereső egyének vették igénybe, tanácsot, okirat szerkesztést kérve, vagy képviselést peres ügyekben. Hírük többnyire szóban terjedt. A nemeseknél az ügyvédi pálya kiemelkedést, gyakran az elszegényedésből való felemelkedést jelentett. Így több ügyvédet tartottak számon a gazdag múltú nemesi családokból. Kővágóörsön: Diskay, Bárány, Mezriczky, Czigány, Köveskálón: Nagy, Győrffy, Kaszás, Balogh családokat. A Győrffy nemzetségből öt ügyvéd is kikerült. A Köveskálról, Kővágóörsről származó ügyvédek között többen nagy tekintélyű, neves szakemberek voltak, a megnevezett két településen túl Tapolcán, Devecserben tartottak fenn ügyvédi irodát. Rajtuk kívül figyelemre méltó a zsidó származású híres ügyvédek tevékenysége is, akik között Káli-medencéből származóak ugyancsak előfordultak (Vágó, Sólyom, Csányi (Geyer), Szűcs, Hirsch, Kovács (Kohn), Fehér, Berger).

A honorácior réteghez tartozók között kiemelkedő a közösségnek evangélikus lelkészeket adó Barla család, akikkel külön, a kötet utolsó előtti fejezetében foglalkozik a Szerző. A Barla családban magyar, vend, szlovák és német anyanyelvű ágak fonódtak össze, akik valamennyi közösség képviselőjére képesek voltak, szolgálatukat hűséggel végezve. Simonyi Ernőné Bárány Erzsébet a Barla család leszármazottai közé tartozott és a családi irattárat ő őrizte meg. A családi hagyományból és az írott forrásokból tárult fel Barla Mihály életútja és életmódja, lelkészi, valamint tanári szolgálata, műveltsége, irodalmi munkássága, jogi ismeretei. Kiemelkedő egyéniség volt, aki a szellemi tevékenysége mellett kiváló gazdaként is ismertté vált. Különösen érdekes házassága Hruz Lídiával, aki Petőfi anyjának, Hruz Máriának távoli rokonságába tartozott. A Szerző nem csupán Barla Mihály, hanem fiainak, Barla Istvánnak és Barla Károlynak is végig követi életútját, tevékenységüket, de hasonló alapossággal foglalkozik Hruz Lídia életével, továbbá felmenőinek, a Hruz család kecskeméti ágának meggyökerezésével és felemelkedésével.

A nemesi közösség működését Kővágóörs példájával jellemzi, ami az önkormányzó faluközösség működéséről, életéről, társadalmáról ad képet, megmutatva a Káli-medence többi kurialista települését is. Áttekintést ad a kurialista községek szervezetről, belső igazgatási rendjéről, a helyi szokásjogról, valamint a nemesi közbirtokosságról. Ezt követően a kővágóörsi közösségeket részletezi. Ennek keretében tárgyalja az autonómia kereteit, a nemesi közbirtokosságot (Kővágóörsön evangélikus és katolikus is volt), akik két előjárósággal a legfontosabb döntéseket hozták. Sokirányú működésüket három funkcióban fejtették ki: a községi igazgatásban, a közös gazdálkodásban, az ingatlanvagyon kezelésében. Szerepük meghatározó volt a közösségi és egyéni érdekek összehangolásában, valamint az alsófokú bíraskodásban, gondoskodva a büntetések végrehajtásáról. A nemesi község (közbirtokosság) önállóságának megnyilvánulását tizenegy pontban összegezte: szabályozott rendtartást (statutum) alkotott, a saját belügyekben határozatot, végzést hozott, kialakította differenciált szervezetét, amelynek több összetevője létezett (testületi szervek, tisztségviselők, alkalmazott és szegődményes személyek), továbbá létrehozta a legfontosabb intézményeket, amelyek egy átgondoltan és jól működő közösségről tanúskodnak. Mindezeket túl gondoskodott a közrend és közbiztonság fenntartásáról, a magántulajdon védelméről, a tűzrendszetről és tűz megelőzésről, az idegenrendszetről (megtelepedés), továbbá a mezőgazdaság, az állattartás szabályozásáról, döntött a hasznokról, a haszonvételekről, a karbantartásról és költségeiről, a helyi igazságszolgáltatásról, a kihágások büntetéséről, gondoskodott továbbá az utakról, hidakról, de nem szedhetett adót. Nem volt feladata az anyakönyvezés, a temetkezés, az oktatásügy, a szegényügy és a közegészségügy sem.

Kővágóörsön a térség legjelentősebb zsidó közössége élt. Hitközségük 1778-ban jött létre. 1820-ban már temetkezési együletük, 1838-ban nőegyletük, 1860-ban pedig népiskolájuk volt. Ebben az alfejezetben a Szerző részletesen foglalkozik a zsidó közösség megtelepedésével, társadalmi szintjeivel, foglalkozási csoportjaival és mindezekhez kapcsolódóan a rájuk vonatkozó szabályozással, így: tűzrendészeti megszorítással, az ünnepek megtartásának kötelezettségével, a mesterségek gyakorlásával, a pálinkafőzés szigorításával. Egyébként a zsidók a letelepedésért fizettek a közbirtokosságnak, a temetőért, a zsinagógáért, a rabbi lakásáért pedig bérleti díjjal tartoztak. Ezt követően olvashatunk különböző egyedi döntésekről, a haszonvételi jogokról, mint a kocsmáltatás, húsmérés, vásártartási jog (kisebb királyi jogok) és a bérbeadásokról. Utóbbiról dobszóval előre meghirdetett közönséges gyűlésen döntött a közbirtokosság. Keresztények és zsidók egyaránt megtalálhatók az italmérést bérlők között. A marha- és birkahús kimérésére vonatkozó mészárszék tartási jogot, együtt adták bérbe a kocsmáltatással. A szabályozó és ellenőrzési feladatokat a székbírák látták el. A vásárjog bevétele a helypénzből és az italmérésből (csap árenda) származott, de bérbeadása csak a bormérésre vonatkozott. Kitér még további magánjogi ügyekre, amelyek a közbirtokosság és a zsidó közösség további magánjogi viszonyait jelentik, mint pl. a temető, a zsinagóga telke a közbirtokosságé, míg az épületek, sírjelek a zsidó közösségé, akiknek élén a zsidó bíró állt, képviselve a közösséget.

A következő nagy fejezet témája az önkormányzó közösség: statutumok, rendtartások, rendszabályok, falutörvények.

A Káli-medence kurialista falvaiban a gondolkodást a nemesi szabadság tudata, az erre épülő öntudat, a helyi jogi normák alkotása és alkalmazása határozta meg. A jogtudományi vélemények áttekintését követően a rendtartásokat elemzi: az 1789. évi első, amelyben a közakarat nyilvánult meg: a legeltetési rendre, az erdőhasználatra, a vásár- és ünnepnapok megtartására, a pálinkafőzésre, a borkimérésre vonatkozóan átfogó jogszabályokat tartalmazott, amelyeket pontról-pontra elemez a Szerző. Ezt követi a második rendtartás 1817-ből: ez szabályozta a község szervezetét, meghatározva tisztségviselőit (törvénybíró, esküdtek vagy előjárók, jegyző, kisbíró, borbíró, pálinkabíró), működésük rendjét, a határozatképesség feltételeit, a jegyző köteletségét, a közbirtokossági közös vagyonnal való gazdálkodást, továbbá a pálinka és borbírák köteleseit, de kitért a törvénybíró és az előjáróság kötelezettsége-

ire, a határjelek rendszeres megvizsgálására, az árvák védelmére, az előljáróság elé kerülő panaszok elbírálására, a törvénytörésre (eljárási díj) és a büntetéspénzre, a pazarló gazdálkodás megakadályozására, a legeltetés rendjére, a mezőpásztorok, rétpásztorok állítására és a hajtópénzre, végül a tűzoltás szolgálatára. A harmadik rendtartás 1835-ben született, ekkor erősítették meg a törvénybíró tisztségében és megválasztották az új előljáróságot, valamint szervezeti kérdésekben döntöttek. A közbirtokosság ládájának és kulcsának átadásával jelezték a bíróváltást. Ekkor rendelkeztek a közbirtokosság nádjáról, a vásártartásról és bevételéről, a zsidóság letelepedésével járó incolatus díjnak az evangélikus és a római katolikus közbirtokosság közötti megosztásáról. A rendtartás normatív működési szabállyal zárult. A fejezet végén arra a kérdésre ad választ a Szerző, hogy a nemesi közbirtokosság rendelkezései miért tekinthetők statútumnak? Azért, mert egy nemesi közösség legfőbb szerve hozta azokat, amit magukra nézve kötelezőnek tartottak, aláírásukkal hitelesítve. A jogi norma a község egészére vonatkozott, vármegyei kontroll alatt. A jó rendtartás érdekében kötöttek egyezséget, amelyben megmutatkozik az 1848 előtti nemesi és jobbágysfalvak közötti különbség.

Új fejezet foglalkozik a polgári kor közösségeinek tisztségviselőivel (bíró, kisbíró, éjjeli őr, csősz). Mindenekelőtt a községi törvényeket elemzi, a községek alapszervét, a végrehajtó szervet, az igazgatási feladatokat (bíráskodás, gyámügy, anyakönyvezés, járatlevelek kiadása). Az előljáróság tagjai voltak: a bíró és helyettese, a négy esküdt (jegyző, pénztárnok, közgyám, orvos), a szolgaszemélyzet: a kisbíró és az éjjeli őr, szegődményes: a pásztor. Foglalkozik még az egyes tisztségviselők, az előljáróság tagjainak személyével, választásuk feltételeivel, feladataikkal, jogaikkal, a kisbíró személyével, kötelességeivel, díjazásával és ugyanezen szempontok szerint az éjjeli őrkkel, akik a tűzvédelmi szolgálatot is elláthatták, majd a szegődményesek köréből a csőszökkel. Valamennyien a közrendet és a jogszerű működést szolgálták.

A következő négy fejezetet összefoglalóan az együttélés szabályozása és szabályai címmel illethetnénk, hisz a faluközösségekben az együttélés minden területének jogi szabályozására kitér, amit az ott élők betartottak és betartattak. Éppen utóbbiból adódtak az elfogadott normáktól eltérő, szankcionált viselkedésformák, cselekmények. Elsőként a kerítésekkel kapukkal, ezek fajtáival, megjelenésükkel foglalkozik, majd a Káli-medencében jellemző típusaikat veszi sorra. Egyértelmű, hogy a kerítés, a bástya, a gyeplő, legyen bármi az alapanyaga, hordozzon esztétikai jellemzőket, valamennyi a birtokok határát, az ott élőket és vagyonukat védte. A közösséget, a közösség birtokának védelmét, a kártételek megakadályozását pedig a tanorkapu vagy tanárkapu szolgáltatta. A közösség határbeli javait, tulajdonának kiterjedését a felismerhető határjelek jelölték, amelyeknek karbantartásáról a közösségeknek kellett gondoskodnia, állapotukat évenként határjárással ellenőrizve. A Káli-medencéből is ismertek szép számban határviták, határperek, amikor elpusztult falvak határain osztozkodva a használat körüli jogviták nem egyszer esztendőket öleltek fel, de előfordult, hogy a jog megkerülésével próbáltak előnyöket szerezni. Határvita, terület „elszántás” nem csupán falvak, hanem szomszédos birtokosok között is létezett. Bonyolíthatta a helyzetet, ha a gazdálkodás érdekében átjárást kellett biztosítani a föld tulajdonosának azok számára, akik csak így juthattak a Falukúthoz, vagy házukhoz, földjükhöz. Ezt a helyzetet a telekaprozódás állandósította. A bejáráshoz szükséges út biztosítására többféle lehetőség kínálkozott (földcsere, adásvétel), amelyeket sorra vesz a Szerző. Rámutat arra is, hogy az írtásföldek létrehozása ugyancsak számtalan jogi vita eredője volt. Amennyiben a felek között nem született egyezés, az ügy az előljáróság elé került. A következő részfejezetben a szolgalmi jogot és jelentését elemzi. Ezt követően veszi sorra, sőt nagyító alá a korlátot jelentő ablakjogot: a tulajdonosnak ugyan joga volt ablakot vágni, de a másinak is jogában állt ellenintézkedést tenni, ami igazolja két érdek ütközését, viszont megegyezéssel köztes megoldás is születhetett. Bemutat a Szerző egy különleges szolgalmi jogot, a rúdkieresztést, amelynek használatához a szomszédok beleegyezése nélkülözhetetlen volt. A pajtákban ugyanis a szomszéd telke felé volt az a rudazólyuk, ami a szekérrel beállva a széna elhelyezését tette lehetővé. Ebbe a részfejezetbe tartozik még a bel- és a kültelken történő átjárás. A beltelken való átjárás a telekaprozódás, a közös udvarok kialakulásának következménye, amelyet megengedhetett a tulajdonos mindenkinek, de lehetett személyhez kötött abban az esetben, ha valaki csak így tudta kertjét megközelíteni. A kültelken átjárással a szántóhoz vagy a szőlőhöz juthattak el. Az átjárás többnyire gyalogos volt, de külterületen többször igaerőt is igénybe kellett venni. A következő fejezetben a szomszédosági szabályokra és elemzésükre kerül sor. Először a fogalommal ismerteti meg az olvasót, majd a jogtörténeti előzményekkel és jogtudományi állásponttal, ezt követően pedig a Káli-medencében létezett jellemzőkkel, megállapítva, hogy a jó szomszédoságot a tételes jog nem szabályozta. Elsőként a lakóház és a gazdasági épületek felépítésével, karbantartásával összefüggő szomszédosági jogokat, kötelezettségeket veszi sorra, amikor a telekhatárnak különös jelentősége volt. Ezt követi a csapadék elvezetésével kapcsolatos szabályozások, majd az állattartással

összefüggő rendelkezések és azok betartása, továbbá a telekhatár közelében lévő fákra, bokrokra, azok termésére vonatkozó jogosultságok. Meglepő, hogy a zaj, a füst, a szag és a por is a szomszédokat érintő közvetett hatások közé tartozó, ámde ezek a Káli-medencében nem adtak okot kihágásokra, igyekeztek figyelemmel lenni egymásra. A tulajdonjogból vagy részjogosítványából származó jogviszonyt fejezik ki a tulajdonjelek, tulajdonjegyek, amelyek jelölhették a telek határát, megjelenhettek épületeken, amelyre szép példákkal szolgálnak a Káli-medence közösségei, de bélyegként kerülhettek kádármunkákra, ismertek jószágjegyekként, továbbá bútorokon, textíliákon, jelezve az egyén tulajdonát. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a bizonyító erejű okiratoknak, amelyeknek megőrzésére különös gondot fordítottak. A közösségek a tulajdon jelölésére jogszokásként alkalmazták, elfogadták és tiszteletben tartották ezeket a tulajdonjegyeket, amelyeknek feltárására ugyancsak nagy gondot fordított a Szerző. Külön fejezet foglalkozik a kutakkal, a hozzájuk fűződő jogokkal, kötelezettségekkel, jogszokásokkal. Mindenekelőtt a vízvételi lehetőségeket és a kúttípusokat mutatja be, így a falu kutakat, az utcát, utcarészt ellátó közös kutakat, a telekhatáron lévő kutat, a saját porta kútját és mindezekhez kapcsolódó kútjogot. Ezt követően sorra elemzi mind a különböző kúttípusokat, mind a használatukhoz fűződő jogot, mégpedig településenként, minden egyes esetet bemutatva. Balatonhenye, Kékkút, Salföld egy-egy kutat, míg a többi falu több kutat birtokolt. A kúthasználat rendezett volt, ebben 1945 hozott bomlást. A falu kutakat, város kutat mindenki szabadon használhatta. A magántulajdonú közös kutak használatáért a kútbérleteseknek fizetni kellett, a használattal, karbantartással kapcsolatos feladatokat, hiányosságokat a kútbíró vezette. A kútjog örökölhető és megvásárolható volt a telekkel, épülettel együtt. A magánszemélyek birtokában lévő kutakhoz a kútjoggal rendelkezőknek szabad hozzáférése volt, rajtuk kívül minden használonak díjat kellett fizetnie. Itt ad magyarázatot a Szerző a telki szolgalmra, amelynek értelmében valamely ingatlan birtokosa más ingatlanát meghatározott terjedelemben használhatta, így átjárásra, vízelvezetésre, vízellátásra, épület megtámasztására. Ebben az esetben ellenszolgáltatásként alkalmazták a ledolgozást. A telekhatárra épített közös kút viszont nagyon ritka volt. A problémák kizárását a saját telken lévő kút jelentette, amely a 20. század elejétől egyre jobban elterjedt. Ugyanakkor a társadalmi érintkezésben a közös használatú kutak fontos szerepet tölthettek be, találkozási helyé váltak, ami 1945 után lassan elenyészett. Az együttélés rendjében fontos szerepet játszottak a tilalmasok, ahová csak a jogosultak léphettek be. A tilosban történő legeltetéssel kapcsolatos szabályozás nagy múltra tekint vissza, rá vonatkozóan több törvény született. Külön törvények rendelkeztek a közös legelőkről, használatukról, a mezei rendőrségről, mezőőrökről, a kihágásokról, büntetésekről. A terménylopást az okozott kár mértékében pénzbüntetéssel vagy zálogolással szankcionálták. A nagyobb eltulajdonítás, a tilosban legeltetés, az állatok felügyelet nélkül hagyása kihágásnak számított, nagyobb büntetést vonva maga után. Ilyen esetekben gyakori volt az állatoknak kiváltásukig tartó behajtása, de ha a tulajdonos nem jelentkezett, állatait elárverezték. A zálogba vett tárgyak ugyancsak kiváltandók voltak. A tilosban való garázdaságot elzárással is büntethették. A 19. század első felében gyakran születtek törvények a legeltetésre, a legelőhasználatra vonatkozóan, ezeket veszi sorra a Szerző 1789-től 1839-ig, rávilágítva az őrzők feladataira és jutalmazására, de kitér a szénatermő rétek, az erdők őrzésére, a tilalom alá vett területekre. Gazdag példák kíséretében mutat rá a normaszegésekre, különböző jogesetekre. Foglalkozik a káli-medencei gyakorlattal a polgári korban, nagyszámú esettel illusztrálva károkozások, büntetéseket. Végül további jogesetenként a kártételek természetben való kiegyenlítését, a csősszel szembeni bosszút és a törvényen kívüli megoldásokat veszi nagytű alá.

Külön fejezet foglalkozik a létrehozott szervezetekkel, mint az erdőközösség, ami egy sajátos szervezatként létezett a 19. századtól Szentbékállán. A korábbi közös földtulajdon jellemzői fedezhetők fel benne. 16 személy megvásárolt az Esterházy családtól 21,5 kh erdőt, kisebb szőlővel, szántóval, két belterületi ingatlannal. Ez volt az osztatlan, közös tulajdonú Gróferdő, amelynek javaiból, továbbá az ingatlanok értékesítéséből, bérbeadásából a tulajdonosok tulajdoni hányaduk arányában részesedtek és járultak hozzá a költségekhez. Az erdőközösség élén a gondnok vagy elnök állt, akinek funkciója a közbirtokossági és úrbéri erdők erdőbírójával egyezett meg. Foglalkoztattak erdőőrt, évente több alkalommal gyűlést tartottak, ahol az aktuális ügyekről döntöttek. A kitermelt, cédulához húzással elosztott faállományt igyekeztek rendszeresen pótolni, a munkákban pedig közösen részt venni. A vágásra és az erdő tisztítására kívülállók fogadtak fel a módosabbak, akikkel így jogviszonyba kerültek. Mindezeket túl az erdőhasználat egyéb formáit is tárgyalja a Szerző, így a legeltetést, az idénymunkát, a vadon élő növények, gyümölcsök gyűjtését és az itt tartott majálisokat.

A kötet egyik legtekintélyesebb fejezete a szőlővel kapcsolatos jogszokásokat, jogviszonyokat tárja fel és rendkívüli alaposággal elemzi. A fejezet bevezetéseképpen a Szerző azt mutatja be, hogyan szerepelt a szőlő és a bor a különböző leírásokban a 18. századtól a 20. század első feléig, így ismerhető meg Bél Mátyás történész, földrajztudós, Vályi András földrajztudós, Kis János evangélikus püspök, Hrabovszky Dávid tanár, Oláh János református lelkész, Fényes Elek közgazdasági statisztikus, Gyurácz Ferenc evangélikus lelkész, Eötvös Károly író, Jankó János néprajztudós, Lóczy Lajos geológus-geográfus, Kogutovitz Károly geográfus, Cholnoky Jenő földrajztudós, Dornay Béla tanár-muzeológus, Győrffy Dezső tanár leíró elemzése, jellemzése, amelyeken túl Gelencsér József a megnevezettek munkásságát is összefoglalja, akik fontos adatokat szolgáltatottak a szőlőtermesztés-borgazdálkodás meghatározó szerepéről, a tájról és az ide kapcsolódó népszokásokról, mint pl. a szüretet. Ezt követően tér rá a szőlőre létrejött jogviszonyok típusaira, sajátosságaira. Először a feudalizmus korában, amikor három tulajdonlási forma létezett: 1. a föld és a szőlő tulajdonosa ugyanazon személy volt, 2. úrbéri állományú, úrbéres telekre ültetett szőlő, 3. dézsmás vagy hegyvámos szőlő (leggyakoribb volt, a feudális tulajdonú földre ültetett szőlő után tulajdonosa dézsmát fizetett). A feudalizmus megszűnése után az úrbéres szőlők a jobbágyok tulajdonába kerültek, de a bordézsmá nem szűnt meg, a területet megegyezéssel megállapított összeggel kellett megváltania a használatnak. Mindez új helyzetet teremtett, amely a szakszerűbb szőlőtelepítést és művelést eredményezte. A polgári kor lehetőséget adott mindenkinek szőlőterület szerzésére, mégpedig: földterület birtokba adásával, adásvétellel, örökléssel. Mindezek után részletesen elemzi a szőlőszervezési jogcímeket, megállapítva, hogy az uradalmi dézsmás szőlők mellett jellemzőek voltak a köznemesi hegyvámos szőlők. Az adásvételnek több változata létezett: a.) üres, szőlőnek való föld eladása, b.) a nemesi föld eladása a vételár mellett hegyvám tartozással, c.) csak a szőlő eladása, mivel a föld nem a szőlőbirtokos tulajdona volt, érte hegyvámot fizetett a föld tulajdonosának, d.) a föld és a rajta lévő szőlő egyidőben való eladása, e.) valamint a csere. Gazdag iratanyagot őriztek meg a Káli-medencében a szőlő öröklésére vonatkozóan, hangsúlyozva, hogy más öröklés vonatkozott a nemességre, más a polgárságra, de különbség volt a férfiak és a nők öröklési rendje között is. Ezután részletesen elemzi az öröklés jellemzőit, gazdag példákkal illusztrálva valamennyit. A következő alfejezet a szőlőre létrejött jogviszony típusait, sajátosságait mutatja be a polgári korban. Elsőként a tételes jogi szabályokat, a szokásjogot és a népi jogszokásokat tárgyalja, megállapítva, hogy a polgári korban is meghatározó maradt a szőlő kisbirtokként, de szőlőbirtok koncentráció is lezajlott. Ugyanakkor nem lehet eltekinteni a birtokaprózódástól, továbbá a szőlőművelés munkaerő igényétől sem. Ezután háromféle szerződéstípust elemmez a Szerző példák sokaságával, jelesen: az adás-vételi szerződéseket, a csere szerződéseket, valamint a haszonbérleti szerződéseket. Rendkívül fontos része a fejezetnek a mértékegységek bemutatása és magyarázata (embermunkás, vagyis egy kapás szőlő, barázda, rend, vágó (13 sor), továbbá mindazok, amelyek a bor mérésére szolgáltak). Alaposan elemzi az okiratszerkesztés szabályait, a szerződő felek és a más személyek aláírási jogát, a kézjegyet, mint az akarat kifejezésére szolgáló jogi jelet. A következő részegység széleskörűen tárja fel a vincellérek személyét, típusait, jogviszonyait, továbbá a helyi sajátosságokat és a népi joggyakorlatot. Általában szól a vincellékekről, majd rátér jogviszonyaik két alaptípusára: a szolgálati szerződésekre és a munkaszerződésekre, amelyek mindig a szőlőbirtokosok és a vincellérek között jöttek létre. Ezután tárgyalja a vincellérek típusait: a szakképzetteket, a munkáltatókat, az egyszerre munkáltató és munkavállaló vincelléreket, a konvenciósokat, a kulcsosokat, akire a gazda a konvención túl a pincekulcsot is rábízta és az általános szőlőmunkás vincellért. Ezt követően sorra veszi az egyes vincellértípusok jogviszonyainak jellemzőit, majd alapos elemzését kapjuk gazdag példatárral a vincellérszerződéseknél. Ezután következnek a különféle vincellér típusok jogai és kötelezettségei, de kitér a vincellérek feleségeinek munkavégzésére is, akik napszámosok vagy szüretelők lehettek. Mindezeket túl értékeli a vincellérek felkészültségét, tevékenységét, akik a társadalom figyelmet érdemlő, jellegzetes rétegét jelentették, akik szaktudásukkal nem elhanyagolható hatással voltak a paraszti szőlőművelésre is. Egy újabb nagy fejezet a szőlőművelés napszámosaival foglalkozó, amely az időbeli áttekintés és annak jellemzőit követően a napszámos jogviszonyait határozza meg és elemzi, megállapítva a napszámos munka igénybevételének okait, mintegy 13 pontban. Ezt követi a jogviszony alanyainak (munkáltatók és munkavállaló napszámosok), a jogviszony létrejöttének feltárása, ismét gazdag példatárral, majd rátér a napszámosok kötelezettségeire, ami rendkívül kemény feltételeket jelentett, majd a munkaadó jogaira, de nem feledkezve meg a napszámosok jogairól sem, amelynek velejárója volt az esetek jelentős részében a munkaszerződés, ami mindkét felet kötelezte. Ezzel kapcsolatban érdekes adalékot jelent a napszámbér kifizetési formáinak bemutatása. Ahogy a vincellérek, ugyanúgy a napszámosok munkájáról is olvasható egy értékelés. Ezután a hónaposok szőlőbeli jogviszonyaira

tér át, meghatározva a különbséget a summások és a hónaposok között, külön figyelmet fordítva a hónaposok szerződéseire és jogviszonyuk sajátosságaira. A hónaposok és a gazda közötti gazdasági kapcsolatok akár évtizedekig fennmaradhattak, de erre vonatkozóan nem talált írott forrást.

Tulajdonképpen már a szőlővel kapcsolatban is vizsgált munkajogi kérdéseket a Szerző, amelyeket a következő három fejezetben tovább folytat. Elsőként az őrögyerek személyét, helyzetét, a gyermekmunka kényszerét és lehetőségeit veszi nagyító alá. Ez a lehetőség a szegény családoknak jövedelem kiegészítést jelentett, a gazdáknak pedig olcsó munkaerőt. Erre a munkára 8–14 esztendő, többnyire fiúgyermeket szegődtek, (libák őrzésére 6–8 esztendő lányokat), de írásos szerződést nem kötöttek, ugyanakkor a munka feltételeiben megállapodtak (lakás, étkezés, ruhavétel). Sajátos csoportot alkottak a kiskorú cseregyerek. A munka felvállalásakor a szülő és a gazda megegyezett az őrzés idejében (tavasztól őszig), továbbá a gyermek gondjaira bízott állapotok számában, valamint a javadalmazásban. Az őrögyerek munkavégzése sok társukkal együtt az állatok mellett lehetőséget adott a játékra, szórakozásra. Több olyan fiú gyermekjátékot ismerünk, amelyeket az őrögyerek játszottak és őriztek meg az utókornak. Ezekkel a gyermekekkel különbözőképpen bántak gazdáik, ami a gazda egyéniségéről, humánusáról, emberségéről tanúskodott mindig, amelyre vonatkozóan elgondolkodtató szépirodalmi példákat hoz a Szerző.

A következő fejezet a szolgák és szolgálók jogviszonyait tárgyalja. Nagyszámú példával illusztrálja a jogviszony alanyait: a szolgaleányokat, szolgaleányokat, bennkosztosokat, konvenciókat és a városba elszegődött minde-
neseket. Ezután a szolgálati szerződést és megkötését vizsgálja, kitérve a szerződés időtartamára és mindazokra a jogszabályokra, amelyek ezeket szabályozták. Ezután a cselédek jogaival, kötelezettségeikkel, javadalmazásukkal foglalkozik, részletezve mindazt a munkát, amelyet ennek keretében elvégezni kötelesek voltak. A szerződés megkötése mindig előnyt jelentett, szabályozva a munkaadó és munkavállaló viszonyát. Egyébként a 20. század elején megalkotott törvények általános jellegűek voltak, országosan egységes joggyakorlattal, magas szintű szabályozottsággal, de lehetőséget adva a népi jogszokások továbbélésére.

Az eddigiekhez hasonlóan részletes, kiterjedt vizsgálat eredményeként született meg a ledolgozások munkaviszonnyal foglalkozó fejezet, bemutatva a ledolgozást mint munkaszervezeti formát a feudalizmusban és a polgári korban, rámutatva ennek a munkaviszonynak sajátos kelet-európai voltára. A ledolgozások jogviszonya a vagyonos nemesség és parasztság, valamint az állattal és eszközzel nem rendelkező szegényebb réteg között jött létre. Ugyanakkor megvalósulhatott gabonakölcsönzésért, élelmiszerért, állatoknak szalmáért, tűzifáért, legeltetési lehetőségért, lakbérért, földhasználatért, ingatlan bérletért, földbérletért, fuvarért, munkaeszközök biztosításáért, sőt, kár okozásának kiegyenlítéséért. Minden egyes szolgáltatásért meghatározott munkát és munkaidőt voltak kötelesek nyújtani. Mindezek mellett a paraszti munkaszervezetnek jellemzője volt a kölcsönmunka, amely a Káli-medencében is szilárd munkaszervezeti formának bizonyult. Tartós kapcsolatok alakultak ki, amelyek sokszor apáról-fiúra öröklődtek. Szerződést általában szóban kötöttek, de léteztek munkanapló jellegű feljegyzések is, valamennyit a szigorú paraszti munkaerkölcs határozta meg, kiküszöbölve a pénzkiadást. A közösség pedig a speciális szabályok hiányában törvénytől szerepben meghatározta a hiányzó részletszabályokat, biztosítva a gazdasági működőképességet. A fejezet végén hat munkaszerződés található.

Újabb fejezet olvasható a kölcsönről, haszonkölcsönről, pénzkölcsönről. Utóbbi az országos gyakorlattal megegyezően alakult, amitől alig tért el a népi jogszokás és gyakorlat. A medence falvainak pénzügyi viszonyában egyszerre jelent meg a múlt öröksége és a jelen modernitása. A kölcsön nem csupán pénzkölcsönt jelentett, hanem terményt, munkaeszközöket, az asszonyoknál háztartási tárgyakat, élelmet, amelyeknek visszaadására szigorúan ügyeltek. Pénzkölcsönt viszont különböző jogállású, vagyoni helyzetű személyek sokféle okból és céllal kérhettek, amely azonban kockázatos volt az esetek többségében, nem is készült írás mindenikről. Pénzt nem csak magánszemélyek, hanem az egyház is kölcsönzött, jó példa erre a monoszlói református egyház. A pénzkölcsönzésnél a kamattal is számolnia kellett a kölcsönvevőnek. A kapitalizálódással egyre jobban elterjedt a hitelezés. A hitelezők között bankokat, takarékpénztárakat, takarékegyleteket egyaránt megtalálunk, ahova a nagyobb összegű kölcsönt részletekbe fizették vissza az adósok. Külön alfejezetet szentelt a Szerző a kamatnak, amit a szerződés napján vagy jeles naptári napon kellett megfizetni, de magánszemélyeknek ledolgozással is kiegyenlíthető volt. Ezt követően a felek jogait és kötelezettségeit, továbbá az adós késedelmességének jogi következményeit elemzi, kitérve a szerződések formai jegyeire.

A következő fejezet a vásár és vásárjog címmel mint az egyik legkülönösebbet és általánosnak nem nevezhető (bár előfordult a magyar nyelvterületen másutt is), a szentbékálai vásár létrejöttét és jellemzőit vizsgálja, végigvezetve azt a folyamatot, amelynek során a templomi búcsúból és a hozzá kapcsolódó kegytárgyakat árusító

búcsúvásárból vásár született, mégpedig a búcsú napját, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepét követő hétfőn. A két alkalom összekapcsolódott és a plébániai irattár dokumentumai igazolják, hogy a 18–19. század fordulóján egyházi vásárrá lett, ami 1867 után vásártartási engedélyt kapott, sőt, bekerült az országos vásárok közé. Köveskálnak ebben az időben már három országos vására volt (húsvét keddeje, áldozócsütörtök utáni péntek, Lajos nap utáni hétfő), Kővágóörsnek pedig kettő (augusztus 17. és Imre herceg). Alapos elemzést olvashatunk mindazokról a jogosultságokról, amely a tulajdonosoknak a vásárjogból származtak. Ezek a feudalizmusban: helypénz, elővásárlás, legeltetési díj, hiteles mértékek, sátrak kölcsönzése, vásári rendészet. A polgári korban a vásárjog tulajdonosainak köre változott, ezzel tartalma is. Meghatározták a vásárrendtartási szabályokat, a vásárrendészetet. Megállapították az árusítási helyek sorrendjét, helypénzt szedtek, rendelkeztek a bérbe adható bormérés jogával és az ugyancsak bérbe adható díjazott helypénzszedők foglalkoztatásával. A vásárok rendjére a vásárbírók felügyeltek. Ugyanakkor a vásártartás költségekkel is járt, hiszen a vásárteret rendbe kellett tartania a tulajdonosnak és foglalkoztatnia kellett állatorvost is. Vásárbizottságokat hoztak létre, amelyek településenként különböztek egymástól. Rendkívül szemléletes képet ad a Szerző a vásári színes forgatagáról, az árusokról, a vásárlókról, a vásári eseményekről, felhívva a figyelmet a tolvajlásra is. Külön színfoltot jelentettek az állatvásárok, az alkudozás, az üzlet megkötése, a cenzárok tevékenysége, az áldomás. A vásárlóknak nagyon körültekintőnek kellett lenniük, mivel itt rendszeresek voltak a visszaélések. Végül a Szerző megállapítja, hogy a Káli-medencében az országostól eltérően több jogszokás élt: a tenyérbe csapás, az alku, a kötőerejű foglaló adása, az áldomás, állatokkal a kötél tartozék.

A népi jogéletnek jelentős területe volt a házassági jog, ennek keretében a hitbér (a hű feleségnek házassággal vagy szerződéssel való igénye férje vagyonára a házasság megszűnésével, ill. mindkét féltől lekötöztetett hűségi jutalom), móríng (írott hitbér), kontramóríng (a nő által adott írott hitbér), özvegyi jog. Mindenekelőtt a fogalom magyarázata, szabályai olvashatók, amelyek nagy történelmi múltra vezethetők vissza, több példával szemléltetve. A polgári korban azonban ennek kevésbé volt jelentősége, hisz a férj szabadon rendelkezhetett vagyonával, örökösnek a feleséget megjelölve, de ennek hiányában az özvegyet haszonélvezet illette meg. A móríngolás azonban a falusi közösségekben fennmaradt a 20. században is, ami a bizalmatlanságból, óvatosságból ered, megakadályozva a törvényrontást az utódok nélkül özvegyen maradt asszony kisemmizését. A Szerző bemutatja a Balaton-melléki jogszokást, majd rátér a káli-medencei gyakorlatra, megállapítva, hogy a móríngolás először a nemességnél, majd utána jelentkezett a parasztságnál. A legkorábbi írott mórínglevél 1777-ből, a legkésőbbi 1885-ből való, ezután már házassági szerződés néven készültek, de a közbeszédben megmaradt a móríng megnevezés, ami változatlanul a házasság megkötését előzte meg. Rendkívül érdekes olvasni azt a 19 móríngszerződést, jellemzőiket, az írásban rögzített feltételeket a bennük foglaltakkal, amelyeket bemutat Gelencsér József, elemezve következményeiket, ami esetenként szomorúan végződött az elbizakodottság, a kiszámíthatatlan jövő figyelmen kívül hagyása és a kapzsiság eredményeként. Érdekessége a móríngolásnak, hogy a nők részéről ritka volt a pénz a kontramóríngokban, gyakori viszont a bútor, a textília, amely a hozományból kerülhetett ki. Előfordult viszont olyan házasság is, ahol a móríngolásból kikövetkeztethető, hogy a nemes lány már jóval túlhaladta a házassági kora, ezért valósággal „megvásárolta” az agilis legényt.

Különös jelentőségű az egyének, a családok, rokonság és az egész közösség életében az öröklés, ennek nagyszámú, de idővel változó jogszokásaival. Ez alapját jelentette gyakran az ellenségeskedésnek, családi viszályoknak, sőt, esetenként közeli családtagok haragtartásának, de a konfliktusok elhárítójának is. Tekintélyes terjedelmű a velük foglalkozó fejezet, alapos elemzését adva a törvényi és szokásjogi szabályoknak. Létezett a törvényes öröklés (apai vagyon az apai örökösöké, anyai vagyon az anyai örökösöké) és a végrendeleti öröklés. A polgári korban különbséget tettek öröklés, hagyaték, hagyományos és kötelesrészes között. Végintézkedés (rendes vagy kiváltságos magánvégrendelet vagy közvégrendelet) hiányában a törvényes öröklés lépett életbe. Az özvegyi jog törvényes hagyományként haszonélvezetet biztosított. A hagyomány a hagyatékból való, az örökös terhelő juttatást jelentett, a köteles rész pedig pénz vagy természetbeni hagyományt. A végrendelezés alkalmi változatosak voltak. Az öröklési rendszerek (a Káli-medencében általános törzsöröklés, fiági öröklés, egyenlő osztály) áttekintését követően tér át a Szerző a hagyaték elosztásának technikájára, majd az okiratok őrzésére, öröklésére, ami a Káli-medencében különös jelentőségű volt. Megállapítja, hogy az egyenlő öröklés mellett a fiági öröklés ugyancsak jelen volt, az egyenlőség megvalósításánál pedig a kitaníttatás meghatározó tényező, de az öreg szülők gondozását ellátó gyermek szerepe ugyancsak döntő volt az öröklésnél. A hagyaték elosztásának technikája változóan mondható. Az örökség természetbeni elosztásánál arra törekedtek, hogy a birtok lehetőleg ne aprózódjon, az ingatlanok felosztásánál viszont ennek éppen a fordítottja történt, aminek a településszerkezet alakulása máig következménye. Az

ingóságok esetében pedig különbséget tettek a lányok és a fiúk, valamint a szülői házban maradó és a többi utód között. A végrendekezés a visszaemlékezők szerint döntően a vagyonosabbakat jellemezte, összefüggött az örökhagyók gondozásával, a leszármazottak nélküli személy pedig vagyona sorsát akarta így biztosítani. A visszaélést, a viszályt teljesen kizárni így sem mindig sikerült, amire meglepő példa is szolgál. Ezekben a végrendeletekben gyakran keveredett az örökössé nevezés és a hagyományozás, kitagadást viszont ritkán tartalmaztak, de előfordult. Megemlítendő az a hagyományozás, amelyben a hagyományos döntően a helyi egyházközség, vagy a Pápai Református Kollégium. Másik típusát jelentette az öröklésnek az örökhagyó életében történt osztás, amelyben az örökösök házasságkötésükkor részesedhettek, vagy azért került erre sor, mivel az örökhagyó betegsége miatt nem tudta tovább vezetni gazdaságát, bár ez volt a legritkább. A korábban adott vagyontárgyakat, pl. házasságkor, a hagyatéki osztályba beszámították. Különleges helyzetet teremtett, amikor az egyik szülő elhunyt és a gyermekek nem érték el a felnőtt kort. Az anya halála esetén a férjnek nem volt haszonélvezeti joga, az anyai juss kiadható volt az utódoknak. Az apa halálakor élt az özvegyi jog, amit az anya átadhatott gyermekeinek gazdálkodásra. A törvényes öröklésnél három megoldás létezett: 1. aki a szülőkről gondoskodott, többet kapott a testvéreinél, 2. a szülők megélhetésükre fölfogtak a birtokból, ill. 3. az özvegy eltartásáról valamely birtok fenntartásával, visszatartott földdel gondoskodtak. Ez volt a 19. században virágzó intertenció, a Káli-medencében intertáció, ami azonban az özvegyen maradt férfit nem illette meg. Egyébként az intertenciót a nagyszülők esetében is alkalmazták. Az utolsó eset 1942-ben fordult elő. A fejezetben valamennyi esetre olvashatók példák. Önálló egységben szól a Szerző az osztálylevelekről. A leszármazottak az örökhagyó halálát követően egy ideig fenntarthatták a tulajdonközösséget, amelynek megszüntetése szerződéssel, vagy peres úton történt. Több adat igazolja, hogy az utódok az osztályos egyezséget megváltoztatva, újat hoztak létre, amelyre több példa is szolgál. Egyébként osztályos egyezsége az apa, vagy mindkét szülő halálát követően került sor. Ugyanakkor maradtak közösben is ingatlanok, mint pl. az erdő, a csekély nagyságú telek, a malom, a haszonvételi jogok. Ezeket foglalták írásba az osztálylevelekben, ami az egymás közötti rendezést szolgálta. A fejezet végén három végrendelet és négy osztályos egyezés olvasható.

Utolsóként szerepelnek a közösségi büntetések, amelyeknek feltáró, elemző fejezete ugyancsak terjedelmes írása a kötetnek, széleskörű kitekintésű, rendkívül érdekes és mai szemmel nézve nagyon elgondolkodtató olvasmány. Elsősorban arra mutat rá a Szerző, hogy az együttélés normáinak megszegése, a kihágások, a bűntények, a jogellenes cselekmények világi és egyházi megtorlása, a büntetések, az elrettentést és a kár jóvátételét szolgálták. Ez jellemezte a közösségek gondolkodását, ez volt a célja a közösségi szankcióknak is. Ezeknek a szankcióknak mintegy 11–15 fajtája ismert, bár a református egyház a 18–20. században 25 megtorló intézkedést alkalmazott. Gelencsér József a Káli-medencében élő nagyszámú adatot megőrzött közösségi büntetéseként a következőkkel foglalkozik: a pellengérrel, amelynek szerepét a templom melletti szégyenkő vette át, de funkciójuk megegyezett. Elsősorban a nők megszégyenítő eszköze volt, amit a templomi szégyenpadok váltottak fel. Mindkettőt a nemi erkölcs ellen vétő nők esetében és kisebb bűnökért alkalmazták. Meghatározott szertartása volt a büntetés végrehajtásának, szigorúan kiszabott ideig tartó penitenciával, amit nyilvános bűnbánattal zártak le. Nagyszámú eset szolgáltatja a példát rájuk. Többnyire a testi fenytéssel nem sújtható nők büntetése volt a pacalvetés, amivel a kicsapongó életet élőket, a lányfejjel gyermeket világra hozókat a templom elé, hasukra marhapacalt kötve ültették ki. Meghurcolással általában a tolvajokat büntették, amit a lopott holmival a falu előtt, csendőri kísérettel kellett végrehajtaniuk. Az esetek jelentős része ezekre a bűntényekre vonatkozik. A kidobolás a 20. század közepéig élt és ugyancsak a tolvajokat sújtották vele. Az utóbbi kettő egyidejű alkalmazására is van példa. Az egyházközségi tagok erkölcsi életének tisztaságára az egyház érzékenyen figyelt és ügyelt. A kihágásokat penitencia tartásával és eklézsiakövetéssel torolták meg, amelynek időtartama az esztendőik múlásával egyre csökkent, a 19. században már csak elenyészően fordult elő, a 20. századra pedig eltűnt az egyházak életéből, azonban az írott források több esetről beszámolnak. A hívek fegyelmezésén túl az egyházak békítő szerepet is betöltöttek, de ha egyik sem bizonyult célravezetőnek, akkor a bűnöst a világi hatóságoknak adták át, amire akad néhány példa. Ezek a büntetések kényszerítő és nevelő módszerek voltak, amelyek a normaszegéssel szemben visszatartó erőt jelentettek. Létezett népítélet, ami a Káli-medencében is előfordult, ami olyan önbíráskodás volt, amivel az esetleges nagyobb kárt igyekeztek megelőzni. Az országoshoz hasonlóan, a Káli-medencében is többször szándékos gyújtogatás eredményeként keletkezett tűz, ami sokszor tömeges, felbecsülhetetlen károkat okozott. A Szerző hét esetet ír le, amelyek közül egy a feltételező gyújtogató megölésével zárult le, míg egy másik esetben tűzhalállal büntették meg a tüzet okozó személyt. Később az ilyen cselekmény elkövetőjét kiközösítették. 1945 után táblával, nyilvános helyen a név kiírásával szégyenítették meg valakit, az esetek döntő többségében a kuláknak minősítettek.

A kötet végén zárógondolatok olvashatók, amely valójában nagyon rendszerezett összefoglalás: áttekinti a szakirodalmat, meghatározza a táji csoportot, a jogszokásokat, megvilágítja a vallási és közösségi normákat, az iskolai nevelés hatását, az írott jog és a népi jogszokások szabályozó szerepét, a joghátrány körébe tartozó megszégyenítő büntetéseket, bemutatja a létrehozott szervezeteket, a nemesi és jobbágyfalvak jellemzőit, a nemesek, jobbágy-parasztok, zsellérek, cselédek szerepét a faluközösségek életében, a szomszédsággal együtt járó jogokat, kötelezettségeket, a szolgalmoszerű jogszokásokat, a szőlőre vonatkozó jogi szabályokat és a szőlő művelőit, majd az állattartással együtt a legelőjogot, a pásztorokat, végül az öröklési szokásokat, majd a változó világ beköszöntét. Az utószó gerincét pedig a köszönetnyilvánítás jelenti, majd az adatközlők felsorolása, az irodalomjegyzék és az idegen nyelvű összefoglalók zárják ezt a nagyszabású, alapos, minden részletre kiterjedő, ugyanakkor rendkívül érdekes és olvasmányos munkát. Ez a kötet ismételten igazolja, hogy Gelencsér József felkészült, kiváló, alapos munkát végző kutató, éles szemű elemző, aki birtokában van a jogtudomány minden jellemzőjének, ugyanakkor néprajzi felkészültségével olyan tudás birtokosa, amivel rászolgált a tudomány legnagyobbjainak kijáró elismerésre. Könyve nem hiányozhat a néprajzkutatók munkaasztaláról sem. Köszönet érte!

LUKÁCS LÁSZLÓ

FEJŐS ZOLTÁN: ÚJ HELYEK, ÚJ METAFORÁK. KÖZELÍTÉSEK A JELENKOR MÚZEUMI ETNOGRÁFIÁJÁHOZ.

Studia Folkloristica et Ethnographica 67. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017.

426 p. 28 színes fotó.

Ezredfordulónkon a magyar néprajztudomány tematikai bővüléséhez tartozik a néprajzi jelenkutatás, amelynek kezdeményezője, motorja, e könyve révén krónikása is Fejős Zoltán. Megemlítem, hogy a jelenkutatásról először nem tőle hallottunk: egyetemi hallgató korunkban, az 1970-es évek elején professzorunk, Gunda Béla arra biztatott minket, szakdolgozatunkban vizsgáljuk meg, hogy a falvak villamosítása, az elektromos áram megjelenése, használata milyen változásokat idézett elő az életmódban. Nem reagáltunk rá, jobban érdekelt minket az árka-dos ház, a spanyolozott pásztorfaragás vagy a cifraszűr. Arról is értesültünk, hogy Dankó Imre változásvizsgálatokat végzett a dél-bihari-síkságon. Ezzel kapcsolatos tanulmányait olvastam, s munkám során hasznosítottam. Az 1970-es évek végén a muzeológusok szakmai továbbképzésén Hofer Tamás előadásában hallhattuk, hogy egyes skandináv országok múzeumai a gyártóktól köteles példányként megkapják gyártmányaikat: raktáraikban sorakoznak a legújabb kuktafazekak, kávéfőzők és más konyhafelszerelések. Attól tartottam, hogy rövidesen nekem is Ikarus buszokat és Videoton rádiókat, televíziókat kell a székesfehérvári múzeumba vinnem.

Az idő múlásával megtapasztalhattuk, hogy az egyetemen tanult, kőbe vésetteknek hitt tételeken is változtatnunk kell, elsősorban a magyar társadalom átalakulása miatt. Ezredfordulónkra a parasztság, az iparos réteg, a munkásság, a bányászok eltűntek. Egy szerencsétlen jogszabállyal a dunai és tiszai halászok is süllyesztőbe kerültek. Megjelentek eddig ismeretlen társadalmi csoportok, szubkultúrák: a hajléktalanok, drogosok, migránsok felkeltették a néprajzi jelenkutatás figyelmét. Azt is érezhettük a nagy átalakulás során, hogy a magyar identitás leltárát ki kell egészítenünk: a Pannónia motorkerékpárral, az Ikarus busszal, az Orion, Videoton rádió-, televíziókészülékekkel, a Lehel hűtőszekrényel, a Hajdú porszívóval, a Rubik-kockával és társaikkal. Ebben a helyzetben indult meg Magyarországon a néprajzi jelenkutatás, amelynek elindítója intézményi szinten a Néprajzi Múzeum, fő szervezője, spiritusz rektora Fejős Zoltán főigazgató volt. Könyve bizonyítja, hogy e munka elméleti megalapozóját is benne láthatjuk.

Könyve az előszót követően öt fejezetből áll, összegzését 82 oldalas irodalomjegyzék követi. A felhasznált tanulmányok, könyvek jelentős hányada francia, angol és német nyelvű. Rájuk alapozva Fejős Zoltán kitekintett Magyarországról, a hazai jelenkutatás eredményeit összehasonlította az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, a skandináv országok és Észtország múzeumaiban elért eredményekkel. A könyv a bevezetésben vázolt célok, keretek, módszerek bemutatását követően három fejezetből áll. Közülük az első a hazai múzeumi jelenkutatás négy évtizedét foglalja össze, amely egy bő évtizedes, látványosnak mondható, mozgalmas korszakkal, addigi formájában véget ért. E korszak felfogását Fejős Zoltán a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként maga is alakította, nem csupán elméleti szinten, hanem a gyakorlatban is: témajavaslatokkal, múzeumok, kutatók bevonásával, kiállítások rendezésével (*Műanyag, Farmer*), kiadványsorozat (*MaDok Füzetek*) indításával. Elemzése esettanulmányokon, múzeumi kutatásokon, gyűjteményfejlesztési törekvések és kiállítások intézményi dokumentumain alapul. Támaszkodhatott a hazai múzeumokban szerzett személyes tapasztalatokra, ezek módszertani és elméleti általánosítására.

A második nagy fejezet a jelenkutatás nemzetközi múzeumi gyakorlatát mutatja be. Ehhez felhasználta az európai néprajzi, kultúrtörténeti múzeumok vezetőivel, kurátoraival folytatott konzultációkat. Mindehhez járult a nemzetközi múzeumi szervezet 2010-ben alakult új bizottságában való részvétele, amely a jelenkori gyűjtemény foglalkozik. Fejős Zoltán 2000–2012 között több mint száz európai múzeum, kiállítás megtekintésével mélyítette el ide vonatkozó tudását.

A harmadik fejezetben a jelenkori gyűjtés mai jellemző modelljeit, irányait vizsgálja európai kitekintésben, tematikailag széles merítésben. Kiderül ebből, hogy a vizsgált európai országok múzeumaiban a hálózati gyűjtés, a nemzetközi projektek, a dokumentáció, a társadalmi részvételen alapuló jelenkori gyűjtés, gyűjteményalakítás figyelemre méltó eredményeket ért el.

A könyv az összegző tanulságok megfogalmazásával zárul.

A múzeumi jelenkutatás Magyarországon a Néprajzi Múzeumból indult, amihez a történeti háttérrel gyűjteményeinek 2000-ben megjelent átfogó ismertetése képezte. A több mint ezer oldalas magisztrális mű főszerkesztője, megalkotásának, kiadásának irányítója Fejős Zoltán volt. Könyvében így értékelte a kötet jelentőségét: *»A gyűjteményismertető kötet a történeti megközelítés ellenére – éppen ezáltal – az egyik kiindulópontja volt a Néprajzi Múzeum jelenkori feladatvállalása (ki)alakításának. Pontosabban a kötet annak a reflexiónak volt a terméke és az eszköze, amely a két pólus, a mai „néprajzi múzeum” és a „társadalom” kapcsolatrendszerének újraértelmezését, a múzeum új misszióját – „helykeresését” – célozta. Meddig lehet a „megszokott” néprajzot, néprajzi muzeológiát művelni, amikor a vizsgálat bevett tárgya eltűnt, vagy olyannyira átalakult, hogy a régi módszerek, a „normál gyakorlat” rutinjai már nem elégségesek? S mi van mindezek után?»* (22. old.)

A jelenkutatás jegyében született kiállítások sorában értesülünk a disszertációból a Néprajzi Múzeumban 2007-ben rendezett *Kortárs ruha-tér-kép* című tárlatról, ahol egy egyetemi hallgató nő ruhásszekrényének táblázatba foglalt inventáriumát is bemutatták. Emlékeztet ez a Münchener Egyetem néprajzi intézetében 1993-ban egy szeminárium keretében rendezett, a müncheni egyetemi hallgatók táplálkozási, élelmiszervásárlási és főzési tapasztalatait bemutató *Studentenfutter* (Diákcsemege) című kiállításra, ahol a hallgatók hűtőszekrényeit is vizsgálták.

Fejős Zoltán a 2013-ig elért eredmények és kudarcok nyomán tette fel a kérdést: *„Elérte-e a múzeumi jelenkutatás kérdése az országos múzeumpolitika, netán a nemzeti kulturális politika szintjét? Könnyű a válasz: nem; legfeljebb időszakos szimpátiát keltett, amikor a múzeumi modernizáció szóba került. Ennek köszönhető, hogy a Kiállítási dominó katalógusainak támogatására, valamint a gyűjteménygyarapítás lehetőségére sor került. A jelenkor múzeumi vizsgálatának, dokumentációjának feladata nem vált a múzeumi rendszer egészét befolyásoló kérdéssé. A MaDok felvetése – javaslata nem lett a közgyűjteményi rendszer kiemelt, a központi irányítás által preferált területe, s nem volt az intézményfejlesztésnek akárcsak sugallt iránya sem... Tíz évvel később a jelenkutatás és a múzeumi struktúra összehangolódásának viszonylag kevés nyomát lehet tapasztalni. Az intézményes keretek és a Néprajzi Múzeum aktivitása ellenére valójában egyéni érdeklődésből, muzeológusok együttműködéséből jött létre minden... Az intézményi kapcsolódást a MaDok mint sajátos, kvázi pályázati forrás megszerzése tartotta életben. Az öntevékeny, alulról kezdeményezett építkezés csírájában maradt, a hálózati érdekszövetséget intézményfinanszírozási lehetőségnek tekintették, lásd a soron lévő kiállítás, az elmaradt vagy szükséges tárgyvásárlás jelenkorra hangszerelését.”* (80-81. old.)

Fejős Zoltán felveti az örökség és a múzeum kérdését: *„Ma a kulturális érték az örökség kategóriájában fejeződik ki, amit globális örökségpolitikai rendszerek határoznak meg, mozgatnak, és ők határozzák meg a kultúrától való beszéd egyes domináns irányait, nyilvános formáit. A múzeumok az új viszonyban inkább receptorok, közvetítők és értelmezők, mint definiálók. Szerepük, hatásuk azonban továbbra is megkerülhetetlen, közvetve a szakértői, mediatori és értelmező munka a globális színtérre is visszahat, alakítja az értékdefiníciókat.”* (124. old.) Én úgy látom, hogy nemzeti kulturális örökségünk feltárását, bemutatását a közoktatásban és a közművelődésben nem a globális örökségpolitikai rendszerek határozzák meg. Utóbbiaktól számos esetben elzárkózunk. Befolyásuk a nemzeti kérdésről már korábban lemondott Nyugat-Európában lehet döntő. A disszertációban érintett országok közül Magyarországon és Észtországon a nemzeti kulturális örökség ápolása máig eleven.

A kiállítás mint jelenkori gyűjtemény értelmezése kapcsán Fejős Zoltán felteszi a kérdést: mi a néprajzi tárgy? A svájci Neuchâtel néprajzi múzeumának igazgatója, Jacques Hainard szerint az, amit az etnográfus akként kezel, beletárol, kiállít. Fejős Zoltán ennél árnyaltabban fogalmaz: *„A múzeumban az etnográfiai gyakorlat és tudás a gyűjteményben materializálódik, a tárgyak magukra veszik a kutatók ideáit, mely ideák kialakulása és változása tőlük is függ. Jó esetben a tárgyak nem veszítik el korábbi használóikhoz fűződő viszonyuk nyomait s adatait sem, ám a múzeum klasszifikációs rendjének megfelelően élnek tovább. Az egyedi tárgy cselekvőképessége kisebb, korlátozottabb, mint a gyűjteményé. Ezért mondhatjuk azt, hogy a tárgyak mint meghatározott gyűjteményi példányok maguk is választják újabb társaikat.”* (302. old.)

A nagy terjedelmű könyv eredményeit, a sokoldalú forrásbázison nyugvó elemzést az összegzés igen világosan, áttekinthetően foglalja össze. Ebből is világosan látható, hogy a szerző ura a feltárt hatalmas adattömegnek. A könyv elolvasása, áttekintése után egy kérdéskör merült fel bennem: A kutatás lezárása, 2013 óta történt-e változás a múzeumi jelenkutatásban? Tapasztal-e élenkilést, akár könyvének hatására? Elképzelhetőnek tartja-e, hogy a jelenkutatás számára hazánkban felsőfokú képzés induljon, ahol könyve fontos útmutatóul szolgálna?

Olyan néprajzos muzeológusok képzésére gondolok, akiknek tananyagából kimaradhatna a sámánhit, az ószékely népballada vagy az ólaskertes település. Viszont felvértéznék őket a néprajzi jelenkutatáshoz szükséges szociológiai, újkortörténeti ismeretekkel, módszerekkel. Az ily módon képzett szakemberek felvehetnék a jelenkutatás elejtett fonálát.

ÉVI JELENTÉS

A MÚZEUM ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

GORSIUM ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

Gorsium Régészeti Parkban a járványügyi helyzet miatt rendezvények, új kiállítások létrehozatala nem volt lehetséges. Három darab, kis létszámú családi rendezvény képezett kivételt: Római Esküvő, Fotós Workshop, Októberi Ló ünnepe.

A múzeumpedagógiai feladatok ellátását a SZIKM Központ vette át, mivel a múzeumpedagógus 2020 áprilisában távozott.

A járvány okozta zárvatartást kihasználva a római kori falazatok nagyobb léptékű jókarbantartása és a Park rendezése zajlott, amely során mintegy 260 folyóméter ókori falazat javítását lehetett elvégezni, egy hozzávetőleg 50 m hosszúságú 4. századi útszakaszt lehetett újra megnyitni a nagyközönségnek, valamint sikerült újra bemutathatóvá tenni és a nagyközönségnek megnyitni az ún. II. tábor árkanak és sáncának egy cca. 100 m-es szakaszát a Park déli részén. A mintegy 2 millió darabot számláló gyűjtemény rendezésének folyamata zárult le sikerrel, amelynek köszönhetően 2020-ban már újra lehetséges volt a Kutatószolgálat elindítása.

A mintegy 50 évnyi régészeti dokumentáció digitalizálásban történt jelentős előrelépés. Amennyiben a jelenlegi ütem tartható, akkor az alap digitalizálás 2021-ben be tud fejeződni és elkezdhetővé válik a kereshető, vektoros, térinformatikai állományok készítése is.

HETEDHÉT JÁTEKGYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A Hetedhét Játékgyűjtemény 2020-ban 784 darab tárggyal gyarapodott. A nagy mennyiségű anyag között kiemelkedő jelentőségű Kovalovszky Márta művészettörténész 686 darabos elefánt gyűjteménye, amelyben Esterházy Péter dedikációkat színesítő elefántrajzain túl számos művészi kivitelezésű elefántfigura is található. 2020-ban kerültek a Hetedhét Játékmúzeum játékgyűjteményébe Vastagh Rita gyermekkori játékai. Szerzetesi nevén Margit nővér a Ciszterci Szent István Gimnázium elismert és kitüntetett tanára volt, 2017-ben bekövetkezett haláláig. Hagyatékában többek között két dominókészlet, értékes német porcelán mignonette baba és „színesbőrű” kaucsuk babák szerepelnek a 20. század első feléből, valamint egy bekötött szemű plüss játékmackó, nyakában „Így jár aki mézet lop” feliratú táblával. A gyűjtemény jelentős tárgyakkal gyarapodott elsősorban az 1920-as, 1940-es és 1970-es évekből. Egyetlen család három generációjának kislányaitól származó miniatűr konyhaeszközök, babák, játékbútorok és társasjátékok gyarapították a játékgyűjteményt. A tárgyakhoz származási adatokat és az eredeti tulajdonosokat ábrázoló fotódokumentációt is sikerült begyűjteni.

Nagy Veronika kutatásokat folytatott az európai babatörténet tárgyában, különös tekintettel Groedel Dóra bárónő játékgyűjteményére, és a Moskovszky-gyűjtemény magyar vonatkozású, elsősorban Mészáros Anna baba-készítő művész által készített babáira vonatkozóan. Szamosi Istvánné babagyűjtő mátészalkai állandó kiállításának megvalósulásához szakmai segítséget nyújtott a Szatmári Múzeum számára. Felhasználói tapasztalatairól három alkalommal tartott előadást a MúzeumDigitár szakmai képzésein.

Molnár Júlia múzeumpedagógussal és az ELTE-TÓK három oktatójával közösen szimpóziumi előadást tartott a 20. Országos Neveléstudományi Konferencián, *Kulturális játszóterek konstruálása – Óvodások múzeumi tanulásának vizsgálata a felsőoktatás-közoktatás-közművelődés színtereinek együttműködésében* című szimpóziumi témában. Molnár Júlia előadást tartott a Sóstói Múzeumfalu szakmai napján a 2017-ben, Mintaprojekt keretében kidolgozott, óvodásoknak szóló múzeumpedagógiai foglalkozásról.

KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A Deák Gyűjteményben Deák Dénes gyűjteményéből *Mentett értékek 2.0* nyílt kiállítás 2020. február 29-én. *A modell* címmel új kiállítási egység jött létre a gyűjtemény részben még be nem mutatott kisplasztikáiból, tanulmányrajzaiból, a korábban időszaki kiállításoknak helyet adó Projekt teremben.

A Pelikán Galériában, együttműködve a Székesfehérvári Művészek Társaságával hat kiállítás (*PLAN* – Máder Barnabás, Revák Katalin, Szabó Anikó tárlata, *Végtelen rétegek* – Péter Ágnes Munkácsy-díjas szobrászművész tárlata, Acsa Szűcs Imre *emléktárlata*, *Négyek* – Pinke Miklós, Varga Gábor Farkas, Szarka Tamás, Rohonczi István közös tárlata, *A jövő régészeti leletei* – Miklós János keramikus tárlata, *Téli tárlat* – a Székesfehérvári Művészek Társasága csoportos tárlata) nyílt.

A gyűjtemény munkatársai megszervezték a 4. Székesfehérvári Művésztelepet 2020. augusztus 8–18. között: a Székesfehérvári Művészek Társasága tagjai közül hatan vehettek részt a munkában: Büki Zsuzsanna festő- és grafikusművész, Deák Balázs fotós, filmes, Mosberger Róbert fotográfus, képzőművész, Revák Katalin kerámiatervező művész, Szegedi Csaba festőművész és Végvári Beatrix grafikusművész.

A Szépművészeti Múzeummal együttműködve a munkatársak előkészítették a Csók István Képtárban rendezendő *Összertartozunk. A trianoni határokon túli magyar képzőművészet remekei a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből* című kiállítást.

A Szent István Király Múzeum kiadásában a 4. Székesfehérvári Művésztelepről 24 oldalas katalógus készült, melyben visszatekintés található a 2013-ban, 2014-ben és 2015-ben megszervezett korábbi Székesfehérvári Művésztelepekre is. Megjelenése 2021-re várható.

A home office időszak alatt a munkatársak szakterületük témáiban online bejegyzéseket készítettek a múzeum facebook oldalára és honlapjára. A gyűjteményi revízió a jelenléti munkavégzés megkezdésével folytatódott.

A Képzőművészeti gyűjteménybe került Ujházi Péter *Fehérvár ostroma és Wathay elburcolása* című alkotása. Az 1972-ben, Székesfehérvár fennállásának 1000. évében készült alkotás a székesfehérvári művész életművében jelentős helyet foglal el. A mű témáját tekintve is fontos, a fehérvári múzeum az alkotó életművét feldolgozó és bemutató intézményként és közgyűjteményként szakmailag értő őrzője lesz az alkotásnak.

A Városi Képtár – Deák Gyűjtemény gyűjteményének gyarapítása az 1990-es évektől az intézmény által szervezett művésztelepen készült alkotásokból, ritkább esetben az ott szervezett kiállításokon bemutatott kortárs alkotók ajándékaiból gyarapodik, így kerültek a Szent István Király Múzeum Gyűjteményébe az alábbi művek: székesfehérvári alkotók munkái közül Büki Zsuzsanna nyolc elektrografikája, Dér Adrienn két művészkönyve, Hegedűs 2 László három számítógépes printje, Jónás Attila egy számítógépes printje és egy relief műfajú alkotása, Szentés Ottokár egy festménye, Szegedi Csaba három festménye és egy szerigráfiája, Deák Balázs egy szerigráfiája és három cianotípiája, Mosberger Róbert egy elektrografikája, egy művészkönyve és két szerigráfiája, Revák Katalin öt cianotípiája, Végvári Beatrix két elektrografikája és két szerigráfiája, valamint a Pelikán Galériában korábban megrendezett kiállításáról Mohácsi András három grafikája.

A Képzőművészeti gyűjtemény további ajándékokkal is gyarapodott, négy alkotást kapott a Magyar Nonprofit Kft.-től (Ember Sári, Mátyási Péter, Mayer Éva, Melkovics Tamás művei) és két festményt Nagy Gábor Györgytől. Az Iparművészeti gyűjtemény gyarapodott 339 darab, Vértesacsáról bekerült gyógyszerári gyűjteményi anyaggal, amely főként gyógyszerári tároló edényekből és laborszerszözökből áll.

Szűcs Erzsébet művészettörténész kutatómunkája az általa rendezett kiállításokhoz, a karanténidőszakban megkezdett gyűjtőmunkájához (Székesfehérvár hat temetőjének fotóporcelán portréi 1900-tól napjainkig), valamint a múzeum honlapján közzétett cikkeihez kötődtek. Kurátora, szervezője, rendezője volt a Deák Gyűjtemény *Mentett értékek 2.0* kiállítás új egységének (*A modell*), a Pelikán Galéria két kiállításának (Acsa Szűcs Imre emlékkiállítása és Miklós János keramikusművész *A jövő régészeti leletei* című kiállítása), valamint koordinálta a Művész-zászló kiállítást Székesfehérvár belvárosának Fő utcáján. Megszervezte a 4. Székesfehérvári Művésztelepet, és szerkesztette a katalógusát. Megnyitotta a *PLAN* című (Máder Barna és Revák Katalin keramikus és Szabó Anikó textilművész) kiállítást a Pelikán Galériában január 16-án. Az év során több alkalommal tartott szakmai vezetést és tárlatvezetést, közülük kiemelkednek a Ziffer Sándor művészetét bemutató kiállításban az egri Dobó István Vármúzeum, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum munkatársai, valamint a Budapesti Szépművészeti Múzeum Baráti Köre számára tartott vezetések. Különleges alkalom volt augusztusban egy, a sérült emberek (értelmi és hallássérült) számára szervezett tematikus nap keretében bemutatni a Deák Gyűjteményt.

Gärtner Petra művészettörténész folytatta az iszkaszentgyörgyi Pappenheim-kastélyból származó, jelenleg a múzeum képző- és iparművészeti gyűjteményeiben őrzött műkincsek történetének kutatását.

Izinger Katalin művészettörténész munkája az általa rendezett kiállításokhoz kapcsolódott: Ujházi Péter 2020-ra áthúzódozó tárlatához, illetve a novemberi nyitásra tervezett Tranker Kata képzőművész kiállításához. Előkészítette a megyei levéltári állományból leselejtezett irategyüttesek képzőművészek által újrafelhasznált és átalakított munkáiból tervezett kiállítást. Folytatta a múzeum intézménytörténetének kutatását, különös tekintettel az Új Magyar Képtárban bemutatott műtárgyanyagra, ezen kutatásai eredményeként a múzeum online felületein jelentek meg írásai. A megjelenés előtt álló *Febérvári kiállítások 1994–2020* című kötet szerkesztői munkáit látta el. Intézte a gyűjtemény kölcsönzéseit és a gyűjtemény gyarapításához pályázati pénzt szerzett. Feldolgozta Katona Vilmos építész, képzőművész hagyatéki anyagát. Megnyitotta Péter Ágnes képzőművész kiállítását a Pelikán Galériában február 21-én. Szakvezetést tartott Ujházi Péter képzőművész kiállításában öt, az Új Magyar Képtár állandó kiállításában két alkalommal.

RÉGÉSZETI ÉS ANTROPOLÓGIAI GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

2019 decemberében a Régészeti Örökségvédelmi és Tudományos Osztály kiköltözése a Rendház épületéből lezajlott. Az ott található kulturális javak a Juharfa utcai régészeti raktárban kerültek elhelyezésre, ideértve mind a régészeti korú leletanyagot, mind az embertani anyagot. Az osztály kollégáinak ideiglenesen a Megyeház utca 17. szám alatti épületben alakítottunk ki irodákat.

A Juharfa utcai régészeti raktárat saját költségéből, illetve pályázatok révén folyamatosan fejlesztjük. Célunk egy modern, az állományvédelmi szempontoknak megfelelő raktárbázis létrehozása, amelyben idővel elhelyezésre kerülne a Szent István Király Múzeum teljes régészeti anyaga.

Az eszközfejlesztés első lépésében négy területre fektettünk nagyobb hangsúlyt:

- A térinformatikai felmérési és adatfeldolgozási profilunkat erősítettük új mérőállomással és quadrocopterrel. Az idei évben a tatabányai Kuny Domokos Múzeum részére már biztosítottunk térinformatikai és geodéziai szolgáltatást.
- Az antropológiai gyűjtemény eszközeit – többek között – egy állatorvosi röntgen készülékkel bővítettük. Ennek kapcsán már érkezett megkeresés közös hazai kutatási programokra.
- Az Állományvédelmi Csoport részére új műhelyt alakítottunk ki és számos új eszköz és gép kerül és került beszerzésre. A fejlesztések nyomán a restaurátoraink nemcsak az intézmény szintű feladataikat tudják elvégezni, hanem lehetőségük lesz más intézményeknek is dolgozni, ezzel is fedezve a műhely kiadásait.
- Az Osztály keretein belül működő Közösségi Régészeti Munkacsoport eszközparkja az önkéntesekkel való, magas szakmai színvonalon való együttműködés érdekében szintén fejlesztésre, bővítésre került.

Közösségi Régészeti Munkacsoportunk feladata rendkívül hangsúlyos és napjainkban egyre inkább fontos szerepet kapó célkitűzés, a különböző közösségi profilú régészeti tevékenységek szakmai támogatása, az ezekhez szükséges szakmai protokollok kidolgozása, szakmai napok, workshopok szervezése. Ennek keretében már a 2020-as évben több száz unikális tárggyal bővült régészeti gyűjteményünk, valamint sikerült közelebb hozni egymáshoz a szakmai és a civil oldalt, ezáltal csökkentve az illegális tevékenység kockázatát is megyénkben. Ezen tevékenységi körünkkel kollégáink csatlakoztak a hazai közösségi régészeti profilú szervezeti munkához.

A Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert kapcsán létrejött munkacsoportunk feladata a nemzetünk szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró Szűz Mária-prépostsági templom maradványainak, valamint lelőhelykörnyezetének megóvása, látogatóbarát bemutatása. Mivel a 2020-as év jelentős részét a pandémiás szabályozások keretein belül éltük, ezért ezen időszakot leginkább felkészülésre, tervezésre fordítottuk. Az Emlékhely állagmegóvásával kapcsolatos teendők, továbbá a látogatóbarát fejlesztések koordinálása mellett a munkacsoport a 2020-as évre is színvonalas szakmai és tudományos ismeretterjesztő programmal készült. Jóllehet a pandémia okozta veszélyhelyzet jócskán lehatárolta a rendezvények körét, mindazonáltal fontosnak tartottuk, hogy idén is csatlakozzunk egy olyan ikonikus programsorozathoz, mint a Székesfehérvári Királyi Napok, mint ahogy az Emlékhely a megelőző években is kiemelet részvevője volt a rendezvénynek.

Kollégáink a munkacsoport szervezésében idén is színvonalas szakmai és múzeumpedagógiai profilú programokkal várták látogtóinkat, betartva a járványhelyzet kapcsán előírt elvígázatosági szabályokat.

Saját szervezésű programjainkon kívül az Emlékhely hagyományosan teret adott a rendezvénysorozathoz kapcsolódó társintézmények programjainak, valamint az önkormányzati rendezésben megvalósuló ünnepi megemlékezéseknek.

Belegrai Tamás régész 2020-ban is újabb lépéseket a tett a 3D képalkotás nyújtotta lehetőségek régészeti kutatásokba való integrálására. Jelenleg minden régészeti feladatellátásunk során alkalmazzuk a technológiát különböző formában. A már jól bevált terület mellett számos kísérleti kutatást is folytatott, többek között a 2020-as év első felében Székesfehérvár déli részén az általa vezetett teljesfelületű megelőző régészeti feltárás során. A fénykép alapú felmérések mellett egyre kiemeltebb szerep jut a 3D térszkenneres leletanyag feldolgozásnak, ezzel kapcsolatos munkájáról a XXXVII. Természettudományos Muzeológus Találkozón tartott előadást Tatán 2020. szeptember 9-én *Mivel? Hogyan? Miért? – A 3D szkennelés és a közgyűjtemények* címmel. Az előadás során ismertette a múzeumi felhasználási területeket és lehetőségeket.

Kiss Alexandra régész a Községi Régészeti Program munkacsoportjának tagjaként számos alkalommal szervezett műszeres lelőhely- és leletfelderítés, melyek elsősorban a Fejér megyei római településrendszer feltérképezését célozták meg. A terepi munka során begyűjtött több mint 2000 darab fémtárgy közül megközelítőleg 1500 tételt sikerült digitalizálni. Az év során Bodajk-Proletár-földek lelőhelyen található római villagazdaság 2019. évi kutatásából előkerült leletanyag feldolgozását végezte el.

Kovács Ágnes régész elsősorban terei kutatásokat folytatott, terepbejárásai során több bronzkori, római kori, illetve középkori lelőhelyet is azonosított (pl. Aba-Bolondvár, Bakonycsérnye, Dinnyés-Kajtori-csatorna mentén). Mindezt főként a Községi Régészeti Program keretein belül.

Libor Csilla régész-antropológus folyamatosan végzi a középkori gyermekek bioarchaeológiai kutatását, mely a doktori témája (ELTE TTK Biológia, Idegtudomány és humánbiológia program), és amiből idén meglett a komplex vizsgálja. A kutatás során három nagy méretű középkori templom körüli temető embertani anyagát elemezte térinformatikai, antropológiai és régészeti módszerek együttes alkalmazásával.

A Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert Munkacsoport tagjaként, valamint az Osszárium kurátoraként igyekszik szakmai tudásával segíteni az Osszárium és az ott tárolt csontanyag sorsát, valamint még inkább látogatóbaráttá tenni a helyszínt a jövőben. Az itt meghirdetett programokon rendszeresen tartott ismeretterjesztő előadásokat, illetve szakszemináriumokat.

2020 februárjában részt vett immár harmadjára a Magyar Egyiptomi Régészeti Misszió, ahol régész-antropológusként, az egykori Théba TT184-es sírjához kapcsolódó ásatás dokumentálásáért, segítőmunkások irányításáért, leletek rendezéséért volt felelős, valamint az ott előkerült emberi maradványok (csontanyag, múmiamaradványok) rendezését, részenkénti csomagolását végezte. Ezek mellett Pokorni Lászlónak (Várkapitányság Kft – régész-térinformatikus) segített az ásatás rajzos, illetve térinformatikai dokumentálásában.

Az első hullám alatt Kiss Alexandra régész kolléganővel együtt igyekezett minél több érdekes, a régészethez, illetve antropológiához köthető ismeretterjesztő anyagot megosztani a Régészeti Örökségvédelmi és Tudományos Osztály online felületein.

Az Antropológiai gyűjtemény rendbetételét tűzte ki célul 2020 márciusában, ami javarészt megvalósult. Szintén ehhez kapcsolódóan egy adatbázis elkészítését tervezi a gyűjteményről, mely még folyamatban van, de a jövőben megkönnyíti a kutatómunkát nemcsak a múzeum dolgozói számára, hanem Magyarország más kutatóinak is.

Nagy méretű eszközfejlesztés történt a 2020-as évek során antropológiai eszközöket tekintve is. Az állatorvosi mobil röntgen az egyik legnagyobb beszerzése a múzeumnak, mivel ilyen eszközzel más múzeum nem rendelkezik jelenleg Magyarországon, és olyan kutatási irányok/lehetőségek nyíltak meg így a múzeum számára, mely világszintű kutatói és publikációs lehetőségeket hordoz magában. E mellett most már van a múzeumnak egy biológiai és egy sztereo-mikroszkópja, valamint egy endoszkóp is segíti a nehezen látható helyek (pl. koponya belsők) vizsgálatát.

Az év második felében Kiss Krisztián (ELTE TTK, MTM) és Szeniczey Tamás (ELTE TTK, MTM) antropológusokkal közösen bioarchaeológiai vizsgálatok sorát végezte el két bodajki temető anyagán, melyek eredményeinek egy részét 2021-ben meg is jelentetik. A vizsgálatokat folytatják 2021-ben is.

Pokrovenszki Krisztián Csór község régészeti emlékeit, kiemelten a középkori lelőhelyeit, templomát és úthálózatát kutatta, melyből a helyi lakosságnak felkérésre előadást tartott a Községi Könyvtárban *Csór a középkorban. Egy régész szemével* címmel.

Tovább folytatta a múzeum főépületének, a Rendháznak kutatását, kiemelten annak középkori és kora újkori előzményeire.

Folyamatosan végzi a már a gyakorlatban sikeresen meghonosított régészeti térinformatikai kutatásait, kiemelt tekintettel a foto3D régészeti célú alkalmazásaira, a terepi munkavégzés megkönnyítésére, a lelőhelyfelderítés lehetőségeinek kiszélesítésére.

Reich Szabina régész 2020 szeptemberében védte meg a doktori disszertációját a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola Középkortörténeti Doktori Programján. Értekezésének a címe: *Székesfehérvár városszerkezete, gazdasági fejlődése és anyagi kultúrája a kora Árpád-kortól a 16. századig*.

Folyamatosan végzi Székesfehérvár középkori történetének, topográfiájának, gazdaságának és anyagi kultúrájának a vizsgálatát a rendelkezésére álló írott, képi források és a régészeti kutatások során előkerült leletanyagok segítségével. Igyekszik áttekinteni a korábbi elődök által végzett feltárások dokumentációját, illetve a felszínre hozott leleteit feldolgozni.

A Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert Munkacsoport tagjaként igyekszik szakmai tudásával segíteni a romterület állapotában történő változások nyomonkövetését, felmérését, a felmerülő problémák orvoslását. A romterülethez kapcsolódó pályázatok szakmai anyagának áttekintése szintén a feladatai közé tartozik. A helyszínen meghirdetett programokon rendszeresen tart ismeretterjesztő előadásokat, illetve szakvezetéseket. „*Oh mi Urunk Istenünk! mind ez a gazdagság, a mit gyűjtöttünk, hogy néked és a te szent nevednek házat építsünk,*” /Kronikák I. könyve 29,16/ *A Szent István király-székesegyház és környezetének régészeti kutatása* címmel tartott előadást szeptember 19-én a püspöki székesegyháznál.

Romat Sándor régész 2020-ban belekezdett egy, az avar és Árpád-kori telepkutatást megcélzó hosszabb folyamatba Fejér megyében. Ennek első fázisa az avar és Árpád-kori telepnyomok számbavétele az adatbázisból, majd ezek térképre vetítése. Kiemelte a Dunaújváros-Simonyi dűlő avar telepet és elkezdte ezen leletanyag feldolgozását. A leltár és a dokumentáció átnézése, valamint ezek digitalizációja megtörtént, ezt idén követni fogja magának a leletanyagnak a leíró, elemző statisztikai folyamata. Elkészítette a 2019-ben a Székesfehérvár – Jókai utca 14. szám alatt feltárt városfalszakasz Árpád-kori kerámiájának elemzését. Részt vett a *III. Orbis Mediaevalis* konferencia szervezésében tartott kooperáción, bevonva a Szent István Király Múzeumot, erősítve és építve ezzel a nemzetközi kapcsolatokat.

Szücsi Frigyes régész koordinálta a városfal alapozását feltáró Székesfehérvár – Jókai u. 14-es tervásatás több tudományterületet érintő feldolgozását, amelyben több intézmény és szakterület 10 kutatója vett részt. Eredményeiket az EAA 2020 nemzetközi konferencián angolul (*Szücsi, Frigyes – Szöllősy, Csilla – Morgós, András – Horváth, Emil – Kern, Zoltán – Grynaeus, András – Pető, Ákos – Csoltkó, Emese: Stone Fortification Around the 11th-century Székesfehérvár: Results of an Interdisciplinary Research. 26th Virtual Annual Meeting of the European Association of Archaeologists, 2020. augusztus 28.*), az Alba Regia 2020-as számában pedig magyarul publikálták. Társ szerzőként dolgozott az Árpád-ház Program – Székesfehérvár és környéke középkori és kora újkori régészeti topográfiája projekt keretében megvalósuló kötet *Székesfehérvár középkori és török kori védművei* fejezetének összeállításán. A doktori disszertációja javított és kiegészített változatának kéziratát *Az avar kori Mezőföld* címmel önálló kötetként való megjelenésre készítette elő. Szerkesztőként és társszerzőként összefogta a *Bodajk avar és honfoglalás kori temetői* munkacímmel készülő kötetben dolgozó 8 kutató munkáját. Több közösségi régészeti kutatást szervezett, közöttük a Csákberény – orondpusztai avar kori temető tervásatását, emellett ismeretterjesztő és pályaorientációs előadásokat tartott (Szücsi Frigyes – Haraszi Zsigmond: *Régészet. 3 pályaorientációs előadás 3 osztálynak*. Teleki Blanka Általános Iskola. Szücsi Frigyes: *Csór régészeti öröksége az őskortól a középkorig*. Petőfi Sándor Művelődési Ház Közösségi Színtér. Csór, Ady Endre u. 35.)

TÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

Néprajzi Gyűjtemény

A Néprajzi Gyűjteményben a home office alatt a munkatársak igyekeztek a megváltozott munkakörülményekhez alkalmazkodva végezni a feladatokat. Dr. Varró Ágnes és Paréj Gabriella online bejegyzéseket készítettek a múzeum facebook oldalára és honlapjára a legkülönbözőbb néprajzi témákról, bemutatva a gyűjtemény egy-egy kiemelkedő darabját, egy-egy aktuális jeles naphoz fűződő népszokást, vagy saját kutatásaikról írtak rövid ismeretterjesztő cikkeket. Gáspár Virág elsősorban a Pesovár-hagyatékban lévő fotóanyag szkennelését végezte, valamint digitalizálási feladatokat teljesített. Az otthoni munka során kiemelt feladat volt a november végére tervezett, Pesovár Ferenc néprajzkutató születésének 90. évfordulójára emlékező nagyszabású kiállítás forgatókönyvének megírása, mely a karanténidőszak végére elkészült. A gyűjteményi revízió a jelenléti munkavégzés megkezdésével folytatódott a textilgyűjteményben. A megyében lévő, a múzeumi anyagból rendezett kiállítások szakmai felügyelete, az önkormányzatokkal megkötött és lejárt szerződések megújítása megtörtént.

A Néprajzi Gyűjtemény tárgyi anyagának éves gyarapodása az ismert okok miatt rendkívül csekély mértékben történt. Három említésre méltó tárgy került az év során a gyűjteménybe Székesfehérvárról: egy hímezett jegykendő és egy elsőáldozási mirtuszkoszorú emléklappal.

Dr. Varró Ágnes befejezte a székesfehérvári bolgárkertészetekről írt tanulmányát („*A bulgár az Bocskovot jelentett először...*” – *bolgárkertészetek Székesfehérváron és környékén. Bocskov Jordan Nikolov kertészete. kézirat, 38 p.*). A járvány miatt a néprajzi te-repmunka, a helyszíni kutatás szinte lehetetlenné vált. Az év során összesen 9 napot fordított néprajzi gyűjtésre, melynek során a Pesovár- emlékkiállításra készülve interjúkat készített Pesovár egykori barátaival, kollégaival Perkátán, Mohán, Budapesten, Kiskunfélegyházán és Székesfehérváron. Ezen kívül a mohai tikverőn vett részt, ahol a szokás alakulásáról készített felvételeket. Augusztus 16-án a székesfehérvári Táncház szervezésében megnyitotta a „*Most jöttem Gyuláról...*” című, Pesovár Ferencről szóló fotókiállítást. Előadást tartott Kislángon a községi könyvtárban a Nemzeti Művelődési Intézet szervezésében *A népi vallásosság alkalmi* címmel szeptember 25-én. Szakvezetéseket tartott a Rác utca 11. számú épületben lévő kiállításban három, az Országzászló téri néprajzi állandó kiállításban pedig négy alkalommal.

Dr. Lukács László *Szent István király a néphagyományban* című könyvének Kárpát-medencei, székesfehérvári egyházmegyei, moldvai magyar tiszteletéről szóló fejezeteivel elkészült. Németországi tiszteletének három fejezetét (Scheyern, Bamberg, Baden-Württemberg) előkészítette. A Szent István királyhoz kapcsolódó emlékek fotózását Székesfehérváron, Mórán, Bodajkon és Budapesten (a Szent István-bazilikában) végezte el. Budapesten a Parlament előtt lefotózta az ország karácsonyfáját, amely 2020-ban Székesfehérvárról érkezett. Mindenki karácsonyfáit fényképezte Székesfehérváron is (Béke tér, vasútállomás). A Pesovár Ferenc emlékkiállításához családjára, egyetemi hallgató és székesfehérvári muzeológus korára vonatkozó dokumentumokat, kéziratokat, fényképeket gyűjtött. Foglalkozott a várpalotai születésű, Százhalombattán felnőtt Ispay Ferenc *Magyarország föld- és néprajzáról* írt tankönyvével, amit az amerikai magyar iskolákban használtak. Alcsúton elkezdte a Csokonai emlékek kutatását, elsősorban a költő nagyapjáról, Csokonai László alcsúti református prédikátorról gyűjtött anyagot. Folytatta a magyar kenyér krónikájának kutatását és a trianoni békeszerződésre vonatkozó családi hagyományok gyűjtését. Előadást tartott *Kisláng néprajzi értékei* címmel a kislángi Művelődési Ház és Könyvtárban augusztus 28-án, valamint *Dunapentele néprajza* címmel a dunaujvárosi Intercisa Múzeumban szeptember 29-én.

Történeti Gyűjtemény

A Történeti Gyűjtemény történész-muzeológusa teljes, gyűjteménykezelője pedig részleges otthoni munkavégzéssel dolgozott. Mislai Zsolt történész 2020. március 16. óta dolgozik az intézményben. Ettől a naptól december 8-ig a Tudományos Osztály vezetőjeként ellátta az osztály feladatainak koordinálását, adminisztrációs ügyeinek szervezését és bonyolítását, az online értekezletek vezetését. Összefogta a Trianon 100 éves évfordulójára a múzeum honlapján virtuális formában megjelent megemlékezést. A jelenléti munkavégzés lehetővé válásával a gyűjteményével, a raktári helyzettel történő ismerkedés jelentette a fő feladatot. Elkezdte a felújított Rendházba tervezett várostörténeti kiállítás koncepciójának kidolgozását, a kutatást és az anyaggyűjtést. Kabáczy Szilárd fotóművész születésének 90. évfordulója alkalmából feladata volt egy emlékkiállítás előkészítése és megtervezése, amely a járvány második hulláma miatt 2021-re tolódott.

Léczfalvy Lilla gyűjteménykezelő elsősorban a fotóanyag rendezésével foglalkozott: megelőző műtárgyvédelemben részesült az összes Kabáczy-fotópozitív, a digitális fotóállomány egy része, kb. 5–600 tétel pedig újrafeldolgozásra került. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum részére a történeti gyűjteményből és az adattárból 112 darab digitalizált fotót gyűjtött össze az adattárossal, amelyből egy válogatás bekerült a *Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918.* (sorozatszerkesztő: Dr. Kovács Vilmos) című kötetbe.

Dr. Demeter Zsófia a 18–20. századi juhászati fajtaváltások kutatását fejezte be, erről a témáról cikket írt az *Alba Regia* számára. Kutatást folytatott Dunaujváros történetének első évtizedéről. Hosszabb távú kutatásokat kezdett a dégi Festetics uradalom bérleti gazdaságairól, illetve a tagyosi Csapó család tengelici uradalmáról. Helyszíni gyűjtést és könyvészeti gyűjtést végzett az alcsúti főhercegi uradalommal kapcsolatosan. A maroshegyi kutatásokat Székesfehérvár-Rádióállomás történetével egészítette ki. Az Iváncsa I. világháborús kötetének kiadása (Bircsák Jánosné kötete) a pályázati problémák megoldásával zöld utat kapott: a tanácsadás és szöveggondozás után október folyamán elkészítette és leadta az önkormányzatnak a lektori jelentést. Ajánló előadást tartott Rostási Szabó Imréné Hegedüs Mária *A mi Vízvárosunk* című könyvének bemutatóján a Vörösmarty Mihály Könyvtár Budai úti tagkönyvtárban február 19-én.

Szabados György a 2020-as évben több konferenciaelőadást tartott különböző helyszíneken (Szabados György: IX–XII. századi magyarok életmódjáról. Amit az írott kútfőkből kiolvasni lehet és amit nem. „Sötét Idők Hétköznapijai” Déri Múzeum, Debrecen, 2020. február 14.; Szabados György: László Gyula és a kettős honfoglalás elmélete. *Emlékkonferencia és kiállítás László Gyula születésének 110. évfordulója alkalmából*. Balatonrendes Önkormányzata – Eurázsiai Összefogásért Alapítvány. Balatonrendes, Kultúrház. 2020. szeptember 26.; Szabados György: Tanok és könyvek. A történelemtankönyvek átdolgozásáról. *Áltények árnyékában – a Történelemtanárok Egyletének 30. éves konferenciája*. Történelemtanárok Egylete. Budapest, 2020. október 10.)

Tudományos kutatásai mellett részt vett az alábbi történelemtankönyvek átdolgozásában: OH-TOR09TB Történelemtankönyv. Feladatkör: tudományos szakértői munka (lektorálás, indokolt esetekben újraírás, képjavaslatok megtétele); OH-TOR05TB Történelemtankönyv. Feladatkör: tudományos szakértői munka (meglévő fejezetek átírása, új fejezetek megírása, genealógiai ábrák elkészítése/javítása, képjavaslatok megtétele); OH-TOR05TA Történelemtankönyv. Feladatkör: tudományos szakértői munka (lektorálás, indokolt esetekben újraírás, képjavaslatok megtétele), tananyagfejlesztői munka – Borhegyi Péterrel közösen a 14–16. lecke erejéig (új fejezetek megírása, genealógiai ábrák javítása, képjavaslatok megtétele); OH-TOR09TA Történelemtankönyv. Feladatkör: tudományos szakértői munka (lektorálás, indokolt esetekben újraírás, képjavaslatok megtétele), tananyagfejlesztői munka – Borhegyi Péterrel közösen a III/8. lecke és az V/15–17. lecke erejéig (új fejezetek megírása, genealógiai ábrák javítása, képjavaslatok megtétele).

A KÖNYVTÁR ÉVES MUNKÁJA ÉS GYARAPODÁSA

A könyvtári munkát Braila Mária múzeumi-segédkönyvtáros látta el. A beérkezett könyvek leltározása és a periodikák állományba vétele megtörtént. A gyarapodás összesen 595 darab. A könyvtár a múzeum kiadványaiból 94 darabot küldött el a cserepartnereinek. A belföldi és a külföldi partnerektől 265 darab érkezett. A vásárlás és a csere mellett 91 ajándék kötet segítette a gyarapodást. 419 könyv került feldolgozásra a HunTéka integrált rendszerben. A könyvtár 626 oldalnyi aprónyomtatványt és 1456 oldalt tartalmazó 60 darab muzeális kottát szkennelt. A könyvtár restauráltatta a *Székesfejérvári Naptár* 11 kötetét (az 1928 és 1943 közötti évekből), a *Buzgó Ájtatosságok* kezdetű kéziratos imakönyvet (1783), továbbá az ún. *Végb kottagyűjtemény* 20 darab muzeális kottáját, valamint 269 kötet könyvet és periodikát kötöttetett.

A könyvtárat 150 alkalommal keresték meg az olvasók. A múzeum munkatársai kölcsönzéssel is használhatták az állományt. A könyvtár biztosította az olvasóknak az Arcanum Digitális Tudománytár és a L'Harmattan Digitális Adatbázis használatát. A könyvtár 64 alkalommal bonyolított le könyvtárközi kölcsönzést. Az olvasók részére 40 alkalommal összesen 265 oldalt töltött le, másolt, nyomtatott, illetve szkennelt, valamint 60 alkalommal (ebből 17 személyes, 43 telefonos, e-mailes megkeresés) válaszolt meg olvasói kérdéseket, végzett irodalomkutatást.

A munkatársak adatközlései alapján a könyvtár szerkesztette 3 múzeumi munkatárs bibliográfiáját az *Alba Regia* évkönyvben való megjelenéshez. Mintegy 62 folyóméter könyvtári anyag áthelyezésére került sor.

Braila Mária egyik résztvevője volt Ujházi Péter képzőművész *A különutazás terei. Tanulmányok Ujházi Péter művészetéről* című kötetének megjelenése kapcsán rendezett kötetbemutató beszélgetésnek. A könyvtár 6 témában készített blog bejegyzést a múzeumi oldalra.

A könyvtár az alábbi könyvtárszakmai rendezvényeken vett részt: Szakkönyvtári seregszemle 2020 (KSH Budapest), Közgyűjteményi digitalizálás – Fehér Könyv online workshop.

Tudományos könyvek

Demeter Zsófia: *Megpróbáltatások után: városfejlődés. Székesfehérvár Anna... 4.* Székesfehérvár, 2020. A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat 62. szám

Tudományos tanulmányok

- Attila Nándor Hágó, **Sándor Romát**, Erika Szabó: Date privind topografia arheologică a zonei Marghita, jud. Bihor, *Studii și comunicări Satu Mare, seria Arheologie*, XXXI–XXXII/II 2015–2016 (2020), 133–170.
- Demeter Zsófia: Fajtaváltások az uradalmi juhászatokban a 18-19. században, herceg Batthyány Lajos és Fülöp enyingi gazdaságának példáján. *Alba Regia* 48. (2020) 223–257.
- Izinger Katalin: „Ha résnyire kinyílt egy ajtó, oda mi betettük a lábunkat.” Merészség és megfontoltság. Tíz év kiállításai és az 1972-es Elképzelések című kiállítás a székesfehérvári múzeumban In: *1971. Párhuzamos különidők.* BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, Budapest, 2019. 44–53.
- Libor Csilla – László Orsolya: Gyermekek kutatási lehetőségei a középkori Magyarországon. *Alba Regia* 48. (2020) 183–188.
- Lukács László: A keresztmestergerendás födém szerkezet a Dunántúlon. *Ethnographia* CXXXI. 2020. 40–75.
- Lukács László: Szent István király, térdepelj közénk! *Hitel* XXXIII. 8. 2020. augusztus, 3–12.
- Lukács László: A juhait kereső pásztor. *Emlékezés Pesovár Ferencre. Honismeret* XLVIII. 2020. 4. 129–133.
- Lukács László: „Nem hajókázható”. Trianonról a családi hagyomány alapján. *Honismeret* XLVIII. 2020. 6. 57–59.
- Lukács László: Kresz Mária néprajzi kutatásai Fejér megyében. *Alba Regia* 48. (2020) 307–323.
- Molnár Júlia: A múzeumpedagógia által egy új világ nyílik előttem – Közművelődés és felsőoktatás találkozása. In: *Család a nevelés és az oktatás fókuszában.* Absztraktkötet. XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Debrecen, 2020. november 5–7. (szerk.: Engler Ágnes – Rébay Magdolna – Tóth Dorina Anna). Debrecen, 2020. 269.
- Nagy, Péter L. – Olasz, Judit – Neparáczki, Endre – Rouse, Nicholas – Kapuria, Karan – Cano, Samantha – Chen, Huijie – Di Cristofaro, Julie – Runfeldt, Goran – Ekomasova, Natalia – Maróti, Zoltán – Jeney, János – Litvinov, Sergey – Dzhaubermeszov, Murat – Gabidullina, Lilya – Szentirmay, Zoltán – **Szabados, György** – Zgonjanin, Dragana – Chiaroni, Jacques – Behar, Doron M. – Khusnutdinova, Elza – Underhill, Peter A. – Kásler, Miklós: Determination of the phylogenetic origins of the Árpád Dynasty based on Y chromosome sequencing of Béla the Third. *European Journal of Human Genetics* 28 (2020) 1–9. (published online 07 July 2020)
- Nagy Veronika: Játék, múzeum, kiállítás az óvodás korosztály szolgálatában. In: *Család a nevelés és az oktatás fókuszában.* Absztraktkötet. XX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Debrecen, 2020. november 5–7. (szerk.: Engler Ágnes – Rébay Magdolna – Tóth Dorina Anna). Debrecen, 2020. 268.
- Szabados György: Eredetről, hagyományról és kritikáról. A középkori magyar történetírás fő vonalának áttekintése. *Alba Regia* 48. (2020) 201–221.
- Szabados György: Identitásképző magyar mítoszokról és történetekről (utótanulmány). Hoppál Mihály – Szabados György szerk.: *Mítosz és történelem.* Második kiadás. Budapest, 2020. 465–477.
- Szabados György: A magyar őstörténet mint történettudományos kérdés. Neparáczki Endre szerk.: *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés. Tanulmánykötet a Magyarságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja által 2019. december 7–8-án rendezett konferencián elhangzott előadásokból.* Budapest, 2020. 181–205.
- Szücsi Frigyes – Szöllősy Csilla: Székesfehérvár, Jókai Mór u. 14. 2019. évi tervásatásának eredményei. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Folyóirata* 23. (2020) 165–177.
- Szücsi Frigyes – Szöllősy Csilla – Romát Sándor: Alba Civitas (Fehérvár) 11. századi kőerődítése a Jókai Mór u. 14-ben folytatott feltárások tükrében – The 11th-century Stone Fortification of Alba Civitas (Fehérvár) in the Light of the Excavations in 14 Jókai Street, Székesfehérvár (Hungary). *Alba Regia* 48. (2020) 53–83.

Tudományos ismeretterjesztő cikkek

- Lukács László: Fehérvári bálók a farsang farkán. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 12. 2020. január 15. 13.
- Lukács László: Nagybőjtben tilos volt bált rendezni meg lakodalmat tartani. A muzsika tilalma miatt a bálókön gyakran rendeztek bőgőtemetést. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 44. 2020. február 21.
- Lukács László: A juhait kereső pásztor emlékére. Kilencvenéves lenne Pesovár Ferenc, népünk táncéletének első összefoglaló kutatója. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 90. 2020. április 17. 11.
- Lukács László: Mindennapi kenyerünk: jóízű hegyomlás az asztalon. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 194. 2020. augusztus 19. 10.
- Lukács László: Mindennapi kenyerünk krónikája. *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 199. 2020. augusztus 26. 10.
- Lukács László: Dagaszd, míg homlokod nem izzad! *Fejér Megyei Hírlap* LXV. 207. 2020. szeptember 4. 11.
- Szabados György: Koronás címer a sótartón. A magyar önazonosság formáiról és jelképeiről. Szondi György – Toót-Holló Tamás szerk.: *Mi magunk. Magyar identitás, magyar tradíció*. Budapest, 2020. 65–72.
- Szabados György: A nyelvcsaládfa-elméletre épített őstörténet már jelentőségét veszítheti. *Magyar Nemzet* 83. évfolyam. 2020. augusztus 17. 11.
- Szabados György: Közösségszervező erőkről és hagyományokról (Válasz Bálint Csanádnak). *Magyar Nemzet* 83. évfolyam. 2020. augusztus 17. 10.
- Szabados György: „Az Országnak nagy örömeivel” Istvánt 1020 évvel ezelőtt, 1000 karácsonyán koronázták királlyá. *Magyar Nemzet*. 83. évfolyam. 2020. december 29. 11.
- Szücsi Frigyes: Egy különleges avar kori temető és a közösségi régészet. A csákberény-orondpusztai tervásatás első eredményei. *Lancea Regis. A Közösségi Régészeti Egyesület Közleményei* 2020/3 (2020) 1–11. DOI: <https://doi.org/10.35082/LR.2020.2>

Múzeumi jelentések, kutatási beszámolók. (Gyűjtemények, kutatóutak, kiállítások, konferenciák, kutatók, életművek)

- Belegrai Tamás – Hornyik Adrienn: Székesfehérvár, Váralja. *Alba Regia* 48. (2020) 194.
- Kiss Alexandra: Aba, Varjaskéri-dűlő. *Alba Regia* 48. (2020) 196.
- Kiss Alexandra: Bodajk, Proletár földek I. *Alba Regia* 48. (2020) 196.
- Kiss Alexandra: Csákvár, Fornapuszta II. *Alba Regia* 48. (2020) 198.
- Kiss Alexandra: Csákvár, Ostrom utca 2. *Alba Regia* 48. (2020) 190–191.
- Kiss Alexandra: Székesfehérvár, Vörösmarty tér 12. *Alba Regia* 48. (2020) 195–196.
- Kiss Alexandra: Tác, Gorsium. *Alba Regia* 48. (2020) 199.
- Kiss Alexandra – Romát Sándor: Csákvár, Luther utca és Ostrom utca. *Alba Regia* 48. (2020) 190.
- Kiss Alexandra – Szücsi Frigyes: Csákberény, Dolomit-bánya, Csákberény, Cobácai-lapos I–III. *Alba Regia* 48. (2020) 197.
- Kiss Alexandra – Szücsi Frigyes: Szabadbattyán, Sárvíz-Malom-csatorna. *Alba Regia* 48. (2020) 199.
- Kiss Alexandra – Szücsi Frigyes: Zámoly, MRT 15/7. *Alba Regia* 48. (2020) 199.
- Kovács Ágnes: Aba, Belsőbáránd, Bolondvári-dűlő. *Alba Regia* 48. (2020) 190.
- Kovács Ágnes: Bakonycsernye, Kenderföldek. *Alba Regia* 48. (2020) 190.
- Kovács Ágnes: Martonvásár, Kastélypark. *Alba Regia* 48. (2020) 191–192.
- Kovács Ágnes: Pusztaszabolcs, Dohányos-völgy északi part. *Alba Regia* 48. (2020) 192.
- Kovács Ágnes: Szabadegyháza, Hippolyt-puszta. *Alba Regia* 48. (2020) 193.
- Kovács Ágnes: Székesfehérvár, Börgönd, Szent László-hegy. *Alba Regia* 48. (2020) 193.
- Lukács László: Csoóri Sándor a néprajzi forradalomban. *Silling István 70 éves. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében* VII. Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára. Szerk.: Szőke Anna. Szabadka, 2020. 137–147.
- Nagy Veronika: Varró Ágnes hatvanadik születésnapjára. *Néprajzi Hírek* 49. évf.; 2020/1.76–78.; *Alba Regia* 48. (2020) 21–22.
- Nagy Veronika: A Hetedhét Játékmúzeum hét éve. *Honismeret*. 48. évf. 2020. 3. sz. 56–60.
- Pokrovenszki Krisztián: Székesfehérvár, Palotai út 11. *Alba Regia* 48. (2020) 194.
- Pokrovenszki Krisztián – Szücsi Frigyes: Dr. Fülöp Gyula (1953–2019) emlékére. *Alba Regia* 48. (2020) 325–330.
- Reich Szabina: Csákvár, Római katolikus templom (1 hrsz.). *Alba Regia* 48. (2020) 191.
- Reich Szabina: Székesfehérvár, Ady Endre utca. *Alba Regia* 48. (2020) 196.
- Reich Szabina: Székesfehérvár, Városház tér 4. *Alba Regia* 48. (2020) 195.

- Romat Sándor – Reich Szabina: Székesfehérvár, Bartók tér. *Alba Regia* 48. (2020) 193.
 Szücsi Frigyes: Csákberény, Orondpuszta. *Alba Regia* 48. (2020) 197.
 Szücsi Frigyes: Sárszentmihály, Vasútállomás II. *Alba Regia* 48. (2020) 198.
 Varró Ágnes: Lukács László néprajzkutató, egyetemi tanár, főmuzeológus 70 éves. *Alba Regia* 48. (2020) 25–27.

Könyvismertetések

- Demeter Zsófia: A felsőnyéki Magyar család története. *Honismeret* XLVIII. 2020. 5. 87–88.
 Lukács László: Gráfik Imre: Építészeti hagyományok nyomában. Tanulmányok a nép építészet és a településnéprajz köréből 1974–2018. Budapest, 2019. *Ethnographia* CXXXI. 2020. 553–556. *Zeitschrift für Balkanologie* LV. 2019. 2. 273–276; *Alba Regia* 48. (2020) 337–340.
 Lukács László: Paládi-Kovács Attila: Magyar népkutatás a 20. században. Documentatio Ethnographica 32. L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2018. 378 p. 27 fekete-fehér illusztráció. *Alba Regia* 48. (2020) 341–342.
 Lukács László: Fejős Zoltán: Új helyek, új metaforák. Közelítések a jelenkor múzeumi etnográfijához. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 67. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 426 p. 28 színes fotó. *Alba Regia* 48. (2020) 353–355.
 Szücsi Frigyes: Bende Livia: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. Recenzió. *Magyar Régészet* 9/1 (2020) 61–64. DOI: <https://doi.org/10.36245/mr.2020.1.10>
 Szücsi, Frigyes: Book review: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében [Burial Customs in the Region Between the Körös, Tisza and Maros Rivers in the Second Half of the Avar Period] by Livia Bende. *Hungarian Archaeology* 9/1 (2020) 62–65. DOI: <https://doi.org/10.36338/ha.2020.1.10>
 Varró Ágnes: Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. *Ethnographia*, CXXXI. 2020. 3. 158–159.
 Varró Ágnes: Lukács László: Székesfehérvár néprajzi értékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 58. szám. Székesfehérvár, 2019. 416 p *Alba Regia* 48. (2020) 331–335.

Szerkesztői tevékenység

- Hoppál Mihály – Szabados György szerk.: *Mítosz és történelem*. Második kiadás. Európai Folklor Intézet, Budapest, 2020.
 Szűcs Erzsébet szerk.: *4. Székesfehérvári Művésztelep. Székesfehérvár*, 2020. A Szent István Király Múzeum Közleményei D sorozat 357. szám

Elektronikus formában megjelent cikkek

- Braila Mária: Könyvtárosok Világnapja – április 14. A keresztre feszített Jézus ábrázolása. (Egy 16. századi órás-könyv bemutatása.)
 Braila Mária: Miért is sütöttem diótortát Húsvétra?
 Braila Mária: 1688. május 19. – 332 évvel ezelőtt ért véget az oszmán uralom városunkban. (A L'Ungheria Compendiata című mű bemutatása.)
 Braila Mária: „Mindenünket oda adtuk a Hazáért!” Magyar Hősök Napja (május 30.)
 Braila Mária: Trianon 100 (Szabó János Trianon című verse)
 Braila Mária: Trianon 100 (cikkek az 1920. évi helyi sajtóban)
 Demeter Zsófia: Trianon utóélete II. – Szavolya csillaga Fehérvár felett. Szent István Király Múzeum, Trianon 100, dátum
 Demeter Zsófia: A nagy háború és a trianoni béke székesfehérvári következményei. Szent István Király Múzeum, Trianon 100, dátum
 Gärtner Petra: Művészet – sportosan. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 6. <https://szikmblog.wordpress.com/2020/05/06/muveszet-sportosan/>
 Gärtner Petra: Fekete-fehérben látni a világot – Kabáczy Szilárd fotóművészre emlékezünk. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 12.
 Gärtner Petra: Réber 100! SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 20.
 Izinger Katalin: Nemzetközi Műemléki Nap – a Rendház története. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 17.

- Izinger Katalin: Schaár Erzsébet: Székek – Egy kapcsolat története. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 20.
- Izinger Katalin: Holdséta – Iski Kocsis Tibor műve és a Holdraszállás. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 22.
- Izinger Katalin: Benczúr Emese: Munka közben az utazásra gondolok című munkája – a Munka ünnepe alkalmából. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 30.
- Izinger Katalin: Bronzba öntött tavasz – Barta Lajos művészete. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 7.
- Izinger Katalin: „...a közönség hasznára...” – A Múzeumi világnap alkalmából. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 17.
- Izinger Katalin: „...meddig maradhatok Fehérváron?” – Pilinszky János 39 éve, május 27-én hunyt el. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 27.
- Izinger Katalin: Csontváry Székesfehérváron. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. június 20.
- Krizsány Anna: A fehérvári Babapatika. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 12.
- Krizsány Anna: Hagymák. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 27.
- Krizsány Anna: Adam Lonitzer füveskönyve. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 18.
- Krizsány Anna: Madarak és fák napja. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 8.
- Krizsány Anna: Méhek világnapja. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 19.
- Krizsány Anna: „Két szál pünkösdrózsa” SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 30.
- Krizsány Anna: Könyvajánló: Lencsés Rita: A gyógynövények nyomában. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. december 10.
- Krizsány Anna: 321 éve született Torkos Justus János, a híres Pozsonyi Taxa szerzője. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. december 17.
- Miszlai Zsolt: A második világháború befejezése - A Tengelyhatalmak bukása. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 9.
- Miszlai Zsolt: Trianon utóélete I. – a „Justice for Hungary” óceánrepülése. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. június 2.
- Miszlai Zsolt: Magyar Hiszekegy. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, Trianon 100
- Molnár Júlia: „A múzeumpedagógia által egy új világ nyílik előttem”. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020 május 13.
- Nagy Veronika: Egy bárónő gyűjtőszenvetélye. MúzeumDigitár Themator alkalmazás, 2020. április 29.
- Nagy Veronika: Varró Ágnes hatvanadik születésnapjára. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020 április 19.
- Nagy Veronika: Mintázatok az anyaságra – babaszobák lakóitól. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020 május 2.
- Nagy Veronika, Molnár Júlia: Lássuk a medvét! A játéktörténet örök rejtélye – és néhány magyar vonatkozás. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020 május 7.
- Szűcs Erzsébet: Bronzba öntött táncmozdulatok. A Deák Gyűjtemény két kisplasztikájáról. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 28.
- Szűcs Erzsébet: Lugossy Mária szobrászművészre és alkotásaira emlékezünk. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 9.
- Szűcs Erzsébet: Radák Eszter betetette a lábát / Nézzük meg együtt! SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 23.
- Szűcs Erzsébet: Száznegyvenhárom éve, 1877. június 14-én Budapesten, Józsefvárosban született Kádár Béla festőművész. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. június 13.
- Szűcs Erzsébet: A művészi alázat ikertestvérei Százharminc éve, 1890. június 18-án született – az egyik leghíresebb magyar művészcsalád két ifjabb gyermeke – Ferenczy Noémi és Béni. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. június 17.
- Szűcs Erzsébet: Védekező állás / A 136 évvel ezelőtt július 1-jén született Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobrászművészre emlékezünk. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. július 1.
- Szűcs Erzsébet: Végtelen (tér)tudat / Veszelszky Béla (1905. július 24. – 1977. január 22.) SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. július 24.

- Szűcs Erzsébet: Fejbiccentés és főhajtás / Százharminchét éve, 1883. szeptember 4-én, Budapesten született Czóbel Béla festőművész: egy francia-magyar. (Ezzel a címmel rendezte meg nagyszabású emlékkiállítását 2014-ben a Ferenczy Múzeum Szentendrén.) SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. szeptember 4.
- Szűcs Erzsébet: Gyűjtőknek személyes tapintásra / 115 éve született Csúcs Ferenc éremművész, szobrász. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. október 8.
- Szűcs Erzsébet: „A nyugalom modulációi” / Százötven éve, 1870. szeptember 13-án, Ungváron született Vedres Márk szobrászművész. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. október 13.
- Szűcs Erzsébet: Gazságok a képek ellen / 139 éve, 1881. október 29-én született Hatvany Ferenc báró festőművész, műgyűjtő. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. október 29.
- Szűcs Erzsébet: A Nyolcak leghosszabb életű tagja, Orbán Dezső / 1884. november 26-án Győrben született Orbán Dezső festőművész. 102 éves korában, 1986. október 8-án, halt meg Sydneyben. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. november 26.
- Szűcs Erzsébet: A kisded imádása / Kmetty János festőművészre emlékezünk. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. december 23.
- Varró Ágnes: Gyümölcsoltó Boldogasszony. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. március 25.
- Varró Ágnes: Trepanáció a népi állatorvoslásban. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 3.
- Varró Ágnes: Kis néprajzi kalauz – tavaszi jeles napok: Virágvasárnapi barkaszentelés. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 4.
- Varró Ágnes: Szent Sebestyén, Székesfehérvár-Felsőváros védőszentje. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. március 30.
- Varró Ágnes: Néprajzi kincsestárunkból – a türelemüveg. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 9.
- Varró Ágnes: Néprajzi kincsestárunkból – későhabán korsó. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 9.
- Varró Ágnes: Néprajzi kincsestárunkból – a spanyolozott bot. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 11.
- Varró Ágnes: Sibálás húsvéthétfőn. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 13.
- Varró Ágnes: „En egy vidéki múzeumban fogok dolgozni és gyűjteni” – 90 évvel ezelőtt született Pesovár Ferenc néprajzkutató. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 23.
- Varró Ágnes: Szent György napi szokások. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 23.
- Varró Ágnes: Szent Márk napi búzaszentelés. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 24.
- Varró Ágnes: A májusfaállítás szokása. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. április 30.
- Varró Ágnes: Május 4., Szent Flórián, a tűzoltók védőszentjének emléknapja. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 3.
- Varró Ágnes: Május 16., Nepomuki Szent János emléknapja. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 15.
- Varró Ágnes: A csatka „szentvizes” korsók. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 19.
- Varró Ágnes: Orbán, az utolsó fagyosszent. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 24.
- Varró Ágnes: Kis néprajzi kalauz – tavaszi jeles napok: Pünkösöd. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. május 31.
- Varró Ágnes: A Sarlós Boldogasszony ünnepe. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. július 2.
- Varró Ágnes: Szent Anna napja. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. július 26.
- Varró Ágnes: Márton-nap. SZIKM blog - A Szent István Király Múzeum blogja, 2020. november 11.

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK

Képző- és iparművészet

Budenz-ház – Ybl-gyűjtemény

Székesfehérvár, Arany János u. 12.

Kurátor: Gärtner Petra, Izinger Katalin

A korábban lakóházként szolgáló épületben 1969-ben nyílt meg Ybl Ervin művészettörténész hagyatékából az állandó kiállítás. A hagyaték egyrészt a család 18–19. századi bútorából, családi képeiből és dísz tárgyaiból áll, másrészt Ybl Ervin képző- és iparművészeti magángyűjteményéből. A képzőművészeti anyagban megtaláljuk Csók István, Vaszary János, Rudnay Gyula, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Ferenczy Noémi, Aba Novák Vilmos festményeit, grafikáit, valamint Vedres Márk, Femes Beck Vilmos, Beck Ö. Fülöp, Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Ferenczy Béni, Borsos Miklós és mások szobrait, érmeit.

Fekete Sas Patikamúzeum

Székesfehérvár, Fő u. 5.

Kurátor: Krizsány Anna

A Fekete Sas Patikamúzeum a 18. századtól Fehérváron működő jezsuita barokk gyógyszerár berendezéseit, valamint a gyógyszerész mesterség történetét mutatja be. A megye első patikájának története 1688–1971-ig, 283 éven át követhető, 1975-től múzeum. A rendház műhelyéből való az 1758-ra datálható díszes tölgyfa bútor, valamint a ritkaságnak számító ún. magasfiókos szekrény. Látnivaló a polcokon látható márványozott fatégelyek és a fémbetűs üvegedények sora. A patika 1774-ben került mostani helyére, ahol később az officina több 19. századi elemmel egészült ki. Az oldalsó traktus polcain 20. századi edények szemléltetik a patikatörténet újabb korszakait. A *Dédapáink patikája* című megújított állandó kiállítás 2019-től kibővített tartalommal várja a látogatókat.

Mentett értékek 2.0

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Városi Képtár – Deák Gyűjteményben 2020. február 29-én nyílt meg a *Mentett értékek 2.0* című kiállítás, mely a Deák Dénes által Székesfehérvárnak adományozott gyűjteménye új állandó kiállítása. A 20. századi magyar képzőművészeti gyűjtemény a kor legjelentősebb művészei alkotásaiból válogatva – a művészeti befogadó élmény által – hozzájárul a közönség vizuális kultúrájának emeléséhez, művészeti-, művészettörténeti ismeretei gyarapításához.

Új Magyar Képtár

Székesfehérvár, Megyeház u. 17.

Kurátor: Izinger Katalin

A múzeum országos rangú modern, illetve kortárs képzőművészeti gyűjteményének legfontosabb darabjait mutatja be. A Szent István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteménye az ország legjelentősebb kollekciói közé tartozik. Igazán karakteressé a 60-as évek elején a Csontváry-kiállítással meginduló, és ma már hat évtizedes múltra visszatekintő kiállítási program formálta, amely a múzeumot a régészeti és néprajzi gyűjtemény mellett országos hírűvé emelte. A vásárlás vagy ajándékozás révén a gyűjteménybe került alkotások jelentős része az 1945-től napjainkig tartó időszakból való. Ebből egy válogatást az Új Magyar Képtár állandó kiállításán tekinthet meg a látogató. A kiállítás hét terme és folyosói kronologikus sorrendben mutatják be a II. világháború utáni időszak legfontosabb és progresszívnek ítélt tendenciáit, alkotóit, képzőművészeti jelenségeit.

Városi Képtár – Deák Gyűjtemény

Székesfehérvár, Oskola u. 10.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A Székesfehérvár Megyei Jogú Város által 1986-ban alapított Városi Képtár – Deák Gyűjtemény, Deák Dénes (1931–1993) budapesti műgyűjtő által Székesfehérvárnak adományozott jelentős, huszadik századi magyar képzőművészeti gyűjtemény bemutatására, feldolgozására jött létre. A kollekció legjelentősebb alkotói: Mednyánszky László, Gulácsy Lajos, Rudnay Gyula, Egry József festőművészek Vedres Márk, Medgyessy Ferenc szobrászművészek, valamint a Nyolcak és az Európai Iskola művészcsoporthoz tartozók. A gyűjtemény bemutatásának tere több barokk épület (Esterházy palota, Smohay ház) összenyitásával alakulhatott ki.

Néprajz

Palotavárosi emlékek – Székesfehérvár-Palotaváros története és néprajza

Székesfehérvár, Rác utca 11.

Kurátor: Varró Ágnes

A kiállítás bemutatja, hogy Palotaváros milyen szerepet töltött be Székesfehérvár életében a 18–20. század idején. Az épület utca felőli két helyiségében a ház utolsó tulajdonosának, a szerb nemzetiségű Csikós Danicának bútorait, használati eszközeit helyezték el. A bejáratától bal oldalra lévő szobában a városrész jellegzetes mesterségeinek (tobakos, cipész, varga, csizmadia, csapó, szűcs, szíjgyártó) szerszámai, az egykori céhes életet idéző tárgyak, iratok kaptak helyet. Az épület hátsó helyiségében a Csapó utcában a nyolcvanas évek közepéig működő Dittrich-kalaposműhely berendezése, szerszámai láthatók.

Tárgyalkotó hagyomány – fejezetek Fejér megye néprajzából

Székesfehérvár, Országzászló tér 3.

Kurátor: Varró Ágnes

A 2009-ben megnyílt kiállítás Fejér megye 18–20. századi népi kultúrájáról ad keresztmetszetet a Szent István Király Múzeum néprajzi gyűjteménye legrepresentatívabb tárgyai segítségével. A tárlat a tárgyak útját követi nyomon a készítőktől az árucserén át egészen használatba kerülésükig. Foglalkozik a székesfehérvári és Fejér megyei céhes iparral, a népművészeti alkotásokkal és bemutatja a híres fehérvári vásárokat, a paraszti élet ünnepi alkalmait, a búcsújárást és az esztendő jeles napjaihoz fűződő hagyományokat is.

Hetedhét Játékgyűjtemény

Moskovszky-gyűjtemény

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: dr. Nagy Veronika

A Hetedhét Játékmúzeum két állandó kiállítást mutat be. A Moskovszky-gyűjteményt anya és lánya, Auer Erzsébet és Moskovszky Éva hozták létre, nagyjából kilenc évtized alatt. Gyűjteményük számos miniatűr művészettörténeti ritkaságot és számtalan játéktárgyat vonultat fel a 18. század végétől a 20. század közepéig, a korszak életmódjára is reflektálva. A rendkívüli ízléssel, magas műveltséggel és szubjektív játéktevékenységgel összeállított babaszobák a Magyarországon fellelhető játéktárgyak kiemelkedő darabjai, és miniatűr tükröi a felnőtt társadalomnak.

„Vonalba zárt történetek”

Székesfehérvár, Oskola u. 2–4. (Hiemer-ház)

Kurátor: Gärtner Petra, dr. Nagy Veronika

A „Vonalba zárt történetek” című állandó kiállítás Réber László grafikai munkásságának állít emléket. Az autodidakta művész különösen könyvillusztrációiról ismert. Generációk nőttek fel azokon a gyerekkönyveken, amelyekben Lázár Ervin vagy Janikovszky Éva történeteit kísérik rajzai. A tárlat megmutatja a szellemes rajzi ötleteket felvonultató alkotó humoros, néhol groteszkbe hajló képi világát.

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

Plan

Máder Barnabás porcelántervező-, Revák Katalin keramikus- és Szabó Anikó textilművész közös tárlata

Pelikán Galéria, 2020. január 17.–február 14.

Kurátor: Vadász Imre, Máder Barnabás, Revák Katalin, Szabó Anikó

A Pelikán Galéria idei első kiállításán három székesfehérvári születésű fiatal iparművész munkáit nézhettük meg, akik a Székesfehérvári Művészek Társaságának a tagjai. Mindhárman a Tóparti Gimnázium művészeti tagozatára jártak, majd különböző művészeti egyetemeken szereztek diplomát. Alkotásaikat több nemzetközi kiállításon is bemutathatták már. Máder Barna 2019-es, Magyarországot ábrázoló Csipke c. munkája első díjat nyert egy Nizában Kína által szervezett porcelánkiállításon. A fehérvári tárlaton ennek fotódokumentációjával és egy Székesfehérvárt ábrázoló, hasonló technikájú munkával is találkozhattunk. A kiállításon főként porcelánból és gyapjúból készült munkák voltak láthatók, egy absztrahált, geometrikus és egy mesebeli világ is teret kapott.

Infinite layers / Végtelen rétegek

Péter Ágnes Munkácsy-díjas szobrászművész tárlata

Pelikán Galéria, 2020. február 21.–március 13.

Kurátor: Vadász Imre, Péter Ágnes

Péter Ágnes rendkívül sokoldalú művész, aki tele van eredeti ötletekkel, s szakmailag kiválóan felkészült. Leggyakrabban hagyományos fémmegmunkálási eljárásokat használ, de installációs műveiben a fény átszellemítő erejére és szimbolikus jelentésére is épít, hasonlóan, mint természetművészeti témájú komputergrafikáiban. Az acélszobrászat területén eredeti felület megmunkálási módszert fedezett fel művei transzcendens mondanivalójának kifejezésére. Kisplasztikáiban a legősbibbi jeleket gondolja újra és használja fel, leggyakoribb motívumai a négy őselem és a szimbolikus jelentésben gazdag elemi geometrikus formák: kör, négyzet. Emellett ornamentális motívumokkal is dolgozik és a kozmikus világot jelképező téri kontextusokat teremt. A kiállításon válogatást mutatott be az utóbbi években készült műveiből, és egy, a helyszínre készült installációit is láthatott a közönség.

Acsa Szűcs Imre emlékkiállítása

Pelikán Galéria, 2020. július 10.–augusztus 7.

Kurátor: Szűcs Erzsébet

A 2019-ben, hatvankét éves korában elhunyt Acsa Szűcs Imre (1956–2019) képzőművész jellegzetes alakja volt Székesfehérvár és Gárdonyi művészeti életének. Pályája – a Fehérvári Műhely tagjaival együtt – az Ujházi Péter által vezetett szakkörben indult, a hetvenes években. A négy évtizedes alkotói életutat technikai és gondolati sokszínűség jellemzi. Sok műfaj és anyag érdekelte, melyekkel kísérletezett: a szitanyomtatással készült grafikáktól, a kézzel merített papír-munkákon át a sajátos vegyes technikájú akvarell-pasztell képekig. Foglalkoztatta a lézerfény installációs alkalmazása és készített egészalakos kőszobrot Vörösmartyról. A tárlat anyagát több alkotói ciklusából válogattuk, így voltak „Gigantográfiák”, művek az „Alkohológia”, a Biblia térképe, a Fehérvár fényei és a Papírfelhők sorozatokból.

A kagán lovasa – avagy egy avar páncélos lovas életre keltése

Csók István Képtár, 2020. július 24.–október 31.

Kurátor: Szűcsi Frigyes, Hága Tamara Katalin, Dani János

2020. július 24-én nyitottuk meg a székesfehérvári Csók István Képtárban a debreceni Déri Múzeum vándorkiállításaként érkező „A kagán lovasa – avagy egy avar páncélos lovas életre keltése” című tárlatot. A kiállítás központi elemét, a Kerénynek elnevezett avar páncélos lovas harcos életnagyságú rekonstrukcióját és az eredeti helyzetében (*in situ*) felszedett sírt, kiegészítettük a Szent István Király Múzeum gyűjteményéből származó egykorú fegyverleletekkel és egy teljesen felszerelt avar jurtarekonstrukcióval, amilyenben akár Kerény és kortársai is élhettek. A kiállítás sikerét mutatja, hogy a 2020. október 31-ei zárásáig – a járványügyi helyzet és a Bartók Béla tér felújítása miatti körülményes megközelíthetőség ellenére – 6305 látogató tekintette meg.

A jövő régészeti leletei

Miklós János keramikus kiállítása

Pelikán Galéria, 2020. augusztus 14.–szeptember 18.

Kurátor: Szűcs Erzsébet, Miklós János

Miklós János keramikus 2020-ban volt 70 éves. Ebből az alkalomból rendeztük kiállítását. A tárlaton néhány régebbi, térbe helyezett kerámiaplasztika mellett sok új színes fali reliefet láthattunk. A tárlat sajátossága a színek, színezések intenzív használata, melyet sok technikai kísérlet előzött meg, míg látványos, színpompás tárgyakká értek. Miklós János autodidakta alkotóként több évtizede következetesen halad alkotói útján, ahol a magyar őstörténet gyakran adta témáját műveinek. A kiállítás címét a múzeum egy korábbi rendezvénye inspirálta, amikor Ujházi Péter kerámiáiról beszélgetve elhangzott: hogy a kerámiát, mint anyagot, mint művészeti kifejezőeszközt nem becsljük eléggé, pedig a földből előkerülő legrégebbi időkről hírt adó tárgyak is a kerámiák. A régészet és a kortárs kerámia „játékos” társítása várta látogatóinkat a megnyitón és a kiállítás későbbi rendezvényén is.

Négyek

Pinke Miklós, Rohonczi István (roho), Szarka Tamás és Varga Gábor Farkas képzőművészek kiállítása
 Pelikán Galéria, 2020. szeptember 25.–október 30.

Kurátor: Szűcs Erzsébet, Pinke Miklós

Egy régi mondás szerint a művészek olyanok, mint a fák. A gyökerükön keresztül felszívják a látott világot, a törzsükben írják, átalakítják, és a lombkoronára kiteszik azt. A négy kiállítóművész is ezt teszi. Átszűrnek magukon az információkat és tárgyakká – műtárgyakká alakítják azokat. Vizuálisan érzékenyek, ezért nem elégszenek meg a másolással. Transzponálnak, alakítanak, ez is a közös bennük.

Négy művész – négy műfaj. Pinke Miklós festő, Rohonczi István szobrász, Szarka Tamás keramikus és Varga Gábor Farkas grafikus. Négy különböző látásmód és felfogás, de a közösen megteremtett atmoszféra lehetőséget nyújtott betekintésre, rálátásra a kortárs művészet egy-egy szeletére.

Téli tárlat

A Székesfehérvári Művészek Társasága csoportos kiállítása

Pelikán Galéria, 2020. november 6.–november 10.

Kurátor: Szűcs Angéla

A hagyományos kiállításban idén 20 művész 39 munkája kapott helyet. A tárlatban az egyik terem a grafikákat, a másik festményeket és plasztikákat, a beérkező teremben grafikai és festészeti anyagokat mutat be a művészethatározottaknak.

RENDEZVÉNYEK**Könyvbemutatók***Ujházi Péter terei - kötetbemutató beszélgetés*

2020. január 29.; február 19.; március 7.

Szent István Király Múzeum – Csók István Képtár

Ujházi Péter 2019 novemberében nyílt kiállításával egy időben jelent meg *A különutazás terei* című kötet, amely a 2010 után készült művek katalógusszerű ismertetése mellett tanulmányok segítségével mutatja be Ujházi pályáját és művészetét (*A különutazás terei – Tanulmányok Ujházi Péter művészetéről / Művek 2010–2019. Székesfehérvár, 2019. A Szent István Király Múzeum Közleményei D sorozat 356. szám, szerk.: Izinger Katalin, Ujházi János, előszó: Izinger Katalin*). Kovalovszky Márta művészettörténész tanulmánya részletes áttekintést nyújt Ujházi pályájáról. A székesfehérvári múzeum munkatársaként Kovalovszky a kezdetektől figyelemmel kísérte Ujházi művészetének alakulását és fordulópontjait. Salamon Júlia írásában az alkotó különleges helyzetéről, kívülállásáról, „különutazásáról” és szerepvállalásáról olvashatunk. Tatai Erzsébet művészettörténész a kép és a szöveg viszonyát, a szövegek, szövegtöredékek szerepét elemzi. Várnagy Tibor képzőművész az 1970-es, 1980-as éveket felidézve a művésszel kapcsolatos személyes emlékeit tárja elénk, szubjektív értelmezést is adva Ujházi festményeinek. Probstner János keramikus, művészeti író Ujházi egyedi, a műfajban is különleges kerámiáiról írt.

2020-ban három alkalommal (január 29., február 19., március 7.) szerveztünk kötetbemutató beszélgetéseket a Csók István Képtárban, amelyre a kötet tanulmányának szerzőit, műgyűjtőt, keramikusművészt, a kötet szerkesztőit, a bibliográfia összeállítóit, a grafikus, valamint magát a művészt hívtuk meg.

Rókák esküvője – Simon Márton verseskötetének bemutatója

2020. március 5.

Szent István Király Múzeum – Új Magyar Képtár

Simon Márton *Rókák esküvője* című verseskötetét Czinki Ferenc mutatta be az Új Magyar Képtárban március 5-én. Simon Márton harmadik kötetének költészete egyenes beszéd, kitérőkkel. Egy olyan belső monológ felvétele, amelyből az ébrenlét cenzorai még nem vágják ki a mindennapokat folytonos ostrom alatt tartó irracionálisitást. Néha nehéz különbséget tenni élők és holtak között: van, aki távozik, és van, aki visszajár. Az emberi beszédet meg-megrepszítik a természet és a technológia szívhangjai. Belebotlunk egy papírpohárba, és mire felnézünk, a versmondathoz már besétált egy őz. Vagy egy róka, amelyben a legtöbb hagyományos kultúra szerint soha nem lehet megbízni. Simon Márton versei azonban egy olyan világról szólnak, ahol lehet, hogy már csak a rókákban bízhatunk.

Tóth Kinga: *Írmag/ Offspring* – kötetbemutató

2020. november 5.

Szent István Király Múzeum – Új Magyar Képtár

Tóth Kinga *Írmag/ Offspring* című összművészeti albuma a YAMA Books kiadásában jelent meg, amelyben a megbetegedett ember és az elpusztított környezet párbeszéde egy posztapokaliptikus tájat vetít elénk 31 versben, magyar és angol nyelven. Tóth Kinga magyar, angol, német nyelven írt verseit performanszokkal, vizuális- és hanginstallációkkal mutatja be Európa szerte. A kötetet Czinki Ferenc mutatta be az Új Magyar Képtárban november 5-én.

Előadások

2020. január 9.

Szűcs Erzsébet tárlatvezetéssel egybekötött előadást tartott január 9-én az önarckép festészeti műfajáról és Ziffer Sándor önarcképeiről a Deák Képtárban.

2020. január 22.

A *Van, aki marad...* címmel megrendezett kiállításban január 22-én Martos Gábor műkereskedelmi szakíró Ziffer Sándor *a műkereskedelemben* címmel tartott vetített képes előadást a Deák Gyűjteményben, az előadás szerkesztett anyaga megjelent az *Új Művészet* folyóirat 2020. márciusi számában.

2020. január 26.

A Fekete Sas Patikamúzeumban Lencsés Rita gyógynövény szakértő a Herbarius előadás-sorozat keretében *Lélekmelegítő gyógynövények a belső harmóniáért* címmel január 26-án tartott interaktív előadást

2020. február 16.

A Fekete Sas Patikamúzeumban Lencsés Rita gyógynövény szakértő a Herbarius előadás-sorozat keretében *Tavaszi nagytakarítás* címmel február 16-án tartott interaktív előadást.

2020. február 26.

Dr. Magyar L. András *Patikaszerek a kaptárból* című előadását február 26-án hallhatta a közönség.

2020. augusztus 15.

Reich Szabina *Ha a falak mesélni tudnának ... - A Szent Mária-prépostság templomának építés- és kutatástörténete* címmel tartott előadást a Királyi Napok keretén belül a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2020. augusztus 15., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23.

„... a halál árnyékának völgyében járok...” – *Mit rejtegetnek számunk a Királyi Bazilika csontvázai* címmel tartott előadást Libor Csilla régész-antropológus a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben, a Királyi Napok eseménysorozat keretein belül.

2020. augusztus 20.

Szücsi Frigyes *Köthetők-e Szent István királyhoz Fehérvár titokzatos kőörödtései? A régészeti és a természettudományos kutatások eredményei* címmel tartott ismeretterjesztő előadást a Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben.

2020. augusztus 29.

A Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkertben, az Emlékhelyek Napja esemény-sorozat keretein belül több munkatársunk előadása hangzott el:

„... a halál árnyékának völgyében járok...” – *Mit rejtgetnek számunk a Királyi Bazilika csontvázaival* címmel tartott előadást Libor Csilla régész-antropológus.

Szabados György történész *„Jobbján nagyapjával” Az 1848-ban feltárt Árpád-házi királysírok azonosításáról* címmel tartott előadást.

Reich Szabina *Ha a falak mesélni tudnának. A Szűz Mária-prépostság templomának építési- és kutatástörténete* címmel tartott előadással egybekötött körsétát az Emlékhely teljes területén.

2020. szeptember 11.

Fülöp Réka (Magyarságkutató Intézet) *Az Erdélyi medence a 10. században* címmel tartott ismeretterjesztő előadást a Csók István Képtárban.

2020. szeptember 19.

Libor Csilla régész-antropológus tartott ismeretterjesztő előadást *Csontig hatoló tudomány!* címmel a Csók István Képtárban a Kulturális Örökség Napján.

2020. szeptember 23.

Szima Viktória két előadást tartott: *„Az őriült spanyol” – Egy világjárvány margójára* címmel szeptember 23-án.

2020. október 8.

Mayer Andreát október 8-án hívtuk meg előadni *Négyezer éves gyógyszerek – Óegyiptomi papiruszok receptjei* témában, a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében.

2020. október 9.

dr. Kolláth Ágnes (Bölcsészettudományi Kutatóközpont) *Székesfehérvár a török korban* címmel tartott ismeretterjesztő előadást a Csók István Képtárban.

2020. november 8.

Szima Viktória két előadást tartott *Téglébe zárt bestiák – Állati eredetű gyógyszeralapanyagok* címmel november 8-án, a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében.

2020. október 10.

Reich Szabina előadást tartott *Török fürdő kultúra Magyarországon* címmel Schmöltz Margit *Kő kövön* című könyvének bemutatóján a Deák Képtárban.

Egyéb rendezvények

2020. augusztus 29.

A Hetedhét Játékmúzeum Réber László születésének 100. évfordulója alkalmából családokat és szakmabelieket egyaránt megszólító nyáresti programmal készült 2020. augusztus 29-én. A részben szabad téren megrendezett emléknapon szakmai beszélgetés, tárlatvezetés, kézműves foglalkozás, családi múzeumpedagógiai programok kerültek megtartásra. A Réber Lászlónak emléket állító szoborról szóló beszélgetésnek, majd az azt követő fogadásnak a Hiemer-ház udvara biztosított helyszínt. A program kapcsán elkészült 4 db egyedi, Réber alkotásait felvonultató kártyajáték, melyet a rendezvényen részt vevő családok kipróbálhattak. A napot „interaktív esti mese” (a 6-12 éves korosztályt megszólítva), kurátori tárlatvezetés, majd pedig kerti filmvetítés zárta.

2020. szeptember 19–20.

Intézményünk 2020-ban is csatlakozott a Kulturális Örökség Napjai országos rendezvényhez, szeptember 19–20-án. Hat helyszínen, nyolc programmal vártuk a látogatókat: tárlatvezetésekkel, előadással, foglalkozással készültünk, a kalandozni vágyó csapatokat pedig egy izgalmas nyomozásra hívtuk.

2020. október 3–4.

A Palotavárosi skanzenben a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében október 3–4-én *Tiszta udvar-tarka ház?* címmel a fehérvári Fényszórá Visual csapatának jóvoltából, nagy teljesítményű diavetítők segítségével a tájház falának fényfestését tekinthették meg a látogatók.

2020. október 5–6.

A Palotavárosi skanzenben a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében október 5–6-án *Körte/muzsika* címmel körtesíp készítést szerveztünk Revák Katalin keramikusművésszel.

Múzeumpedagógia

A Hetedhét Játékmúzeum 2020-ban sikerrel folytatta a múzeumi értékközvetítést az óvodás és általános iskolás korosztály számára tematikus múzeumpedagógiai programjain keresztül, az év öt hónapjában személyes jelenléttel, a fennmaradó időszakban online formában. Az egyéni látogatók számára ingyenes kiállításvezető feladatlap vált elérhetővé a korábbi múzeumpedagógiai jellegű szolgáltatásokat kiegészítendő.

A járvány okozta bezárások időszakában online elérhető múzeumpedagógiai foglalkozások készültek, melyek célcsoportja az 5-10 éves gyermekek és szüleik voltak. A komplex, mesére épülő foglalkozások célja az otthoni játékra és mesehallgatásra ösztönzés mellett újszerű múzeumi élmények nyújtása volt. Továbbá a múzeum közösségi oldalain múzeumpedagógiai jellegű, gyermekeket célzó, ismeretterjesztő, interaktív tartalmak kerültek megosztásra.

A 2020-as esztendő a világjárvány okozta új helyzethez való alkalmazkodással telt, de múzeumpedagógusaink így is 69 foglalkozást tartottak, összesen 1468 fő résztvevővel.

A különutazás terei – Ujházi Péter képzőművész kiállítása c. tárlatunkban múzeumpedagógusaink négy témakörben tartottak általános és középiskolások számára a dráma, etika, művészettörténet, rajz- és vizuális kultúra tantárgyakhoz kapcsolódó múzeumpedagógiai és pszichodráma foglalkozásokat, 14 alkalommal.

Szintén a Csók István Képtárban került megrendezésre – már a járványügyi szigorítások idejében – *A Kagán lovasa* című vándorkiállítás, mely így is hét iskolai csoportot csábított a múzeum falai közé.

A Fekete Sas Patikamúzeumban összesen négy múzeumpedagógiai foglalkozást tudtunk tartani a járványügyi helyzet miatt, a Gorsium Régészeti Parkban pedig 8 iskolás csoport vett részt múzeumpedagógiai foglalkozáson.

Az egykori koronázó bazilikát bemutató tárlatunkon, a Nemzeti Emlékhelyen két csoport tekintette meg a kiállítást múzeumpedagógus kollégáink segítségével a Palotavárosi Skanzenben egy csoport vett részt foglalkozáson.

A járványügyi intézkedések hatására a múzeum online is megpróbálta megszólítani a látogatókat. Ennek az igyekezetnek hála számos interneten elérhető foglalkozás született.

Az állandó kiállításaink diáklátogatóinak száma jelentősen lecsökkent a járványügyi intézkedések miatt, de így is több csoport felkereste azokat a nyitvatartási időszakokban.

Az esztendő oroszlánrészében az online tartalomgyártás és tudománykommunikáció, népszerűsítés került a múzeumpedagógiai tevékenység homlokterébe. Az intézmény online platformjain számos teszt, játék és kisfilm érhető el, melyek mind a kultúrafogyasztás átalakult igényeit szolgálják ki. Nem egy alkalommal a múzeumpedagógus kollégák az iskolai oktatási anyaghoz igazították a webes tartalmak szerkesztését.

DEÁK DÉNES ALAPÍTVÁNY

A Deák Dénes Alapítvány megbízása alapján a Deák Gyűjtemény végzi a Deák Dénes Ösztöndíj kiírásával kapcsolatos teendőket. Előkészíti a kuratórium számára az ösztöndíjas pályázatok elbírálását; kapcsolatot tart a nyertes kutatóval (kutatókkal). Figyelemmel kíséri az ösztöndíjas munkáját, egyben engedélyezésre javasolja az ösztöndíj részleteinek kifizetését. A 2020. évben Deák Dénes Ösztöndíjat nyert művészettörténész: Szeredi Merse Pál, kutatási témája: a magyar avantgárd művészet befogadástörténete Bécsben és Berlinben az 1920-as évek első felében. A kutató 2020 során több jelentős tanulmányt írt és publikált is. A kuratórium 2020. augusztusi döntése alapján a kutató ösztöndíját 2021. évre is meghosszabbította.

Szűcs Erzsébet

2020 – 110 ÉVE ALAKULT MEG A FEJÉRVÁRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI MÚZEUMEGYESÜLET

A Fejér Megyei Múzeumegyesület civil szervezetként Fejér megye és Székesfehérvár kulturális, azaz történeti, régészeti és művészettörténeti örökségének ápolása és védelme jegyében, a Szent István Király Múzeum tudományos, de főként kultúráközvetítő tevékenységének támogatására született újjá 1983-ban. Jogelődje akkor éppen 120 éve, 1873-ban alakult.

Fejér megye és Székesfehérvár hazánk történelmi és kulturális hagyományokban kiemelkedő jelentőségű, régészeti emlékekben gazdag területe. Ezt ismerték fel a XIX. század második felében a megyéjüket, városukat szerető és érte tenni akaró, áldozatot is vállaló emberek, akik célul tűzték ki emlékeink összegyűjtését és megőrzését. 1873. október 27-én több mint 50-en gyűltek össze, és elhatározták, hogy munkájuk eredményesebbé tétele érdekében egyesületet hoznak létre. Az 1876. április 23-án megtartott közgyűlés mondta ki a Fejérvármegyei és Székesfehérvári városi Történelmi és Régészeti Egylet megalakulását. A kezdeti időszakra Marosi Arnold a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület 1910–11. évi jelentésében így emlékezik: *„Az egyesület működését hirdető tudósítások, melyekkel folyóirataink régebbi évfolyamaiban gyakran találkoztunk, igazolják, hogy mennyire igyekezett megfelelni nemes hivatásának. Felolvasásain országos nevű tudósok szerepeltek, örökösített az itt is, ott is előkerült régészeti leletek felett és múzeumába összegyűjtötte azokat, két évkönyvet is adott ki, gyűjteményével, mely az akkori viszonyokhoz képest szépen megállta helyét, kiállításokat rendezett.”*

A kezdeti jelentős sikerek után az egylet 1885-ös kiadású évkönyvében rezignáltan állapította meg: *„A célkitűzéseknek megvalósítása nemegyszer túlszárnyalta erőinket.”* A hanyatló évek után, 1909-ben a lelkes polgárok élére Marosi Arnold ciszterci rendi főgimnáziumi tanár, a földrajz, természetrajz és a múzeumi tudományok jeles művelője állt. Marosi fáradhatatlan gyűjtőmunkájának eredményeként igen gazdag anyag jött össze, és felmerült a székesfehérvári nyilvános múzeum megalapításának gondolata. 1910. április 14-én számos taggal alakult meg a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület, majd 1911-ben, az e célra bérelt épületben, megnyílt a város első nyilvános múzeuma, amelynek élére Marosi Arnoldot nevezték ki. Marosi 29 éven át, haláláig volt a múzeum igazgatója, és ez az időszak volt az egyesület működésének virágkora is.

A II. világháború után a múzeumok állami kezelésbe kerültek. Székesfehérvárott az 50-es évek elejétől, több évtizeden keresztül dr. Fitz Jenő és felesége, dr. F. Petres Éva álltak a múzeum élén. A múzeumi munka népszerűsítésére és a múzeumi tevékenység iránt érdeklődők összefogására Múzeum Baráti Kört hoztak létre. A múzeum vezetése és a Múzeum Baráti Kör fontos feladatnak tartotta a látogató közönség „múzeumhoz kötését”, azaz a múzeumi hétköznapiakba bekapcsolódó, a múzeumi munkát értő és becsülő, a kulturális értékek iránt fogékony, és azok megmentéséért tenni is kívánó, Székesfehérvárott és a megye más településein élő múzeumbarátok összefogását, rendszeres tájékoztatását.

Miután az 1980-as évek elején lehetőség nyílt jogi személyiséggel rendelkező civil szervezet megalakítására, 1983-ban a megye, a város és az egyházmegye vezető személyiségeinek, a kulturális és az oktatási intézmények képviselőinek, és számos érdeklődőnek a részvételével megalakult a Fejér Megyei Múzeumegyesület. 1990-ig Kiss Józsefnek, az egyesület elnökének nagy szerepe volt a működőképesség, az anyagi eszközök megteremtésében.

Az 1990-es évek első fele a civil szervezetek alakulásának időszaka is volt. Több kulturális egyesület alakult vagy éledt újjá a városban, ami megosztotta az „erőket”. A változások ellenére az egyesület töretlenül tevékenykedett a múzeumügy, a kulturális, természeti értékek, az épített emlékek iránt érdeklődő múzeumbarátok, diákok és felnőttek között.

Az egyesület legjellemzőbb tevékenységi formái a tudományos-ismeretterjesztő előadások, közös kiállítás-látogatások, tanulmányi kirándulások és a kiadói tevékenység, melynek révén támogatja a szélesebb érdeklődésre számot tartó tudományos írások megjelentetését. Az elmúlt évtizedekben az egyesület történelmi, néprajzi és régészeti diákszakköröket és táborokat szervezett, számos tárlatvezetést tartott a múzeum időszakos és állandó kiállításában, illusztrált úti beszámolók kalauzolták el az érdeklődőket hazai és külföldi tájakra. Az egyesület tagjai és az érdeklődők színházlátogatásokon, valamint egy- és többnapos tanulmányi kirándulásokon vettek részt megismerve a Kárpát-medencei eldugott értékeit is. Az egyesület tematikus előadássorozatokot szervezett meghívott neves előadók részvételével a múzeumi tudományok témaköreiből. Nagy népszerűségnek örvendett a Bepillantás a múzeumi munkába című sorozat is, melynek keretében a múzeum munkatársai számoltak be aktuális kutatásaikról. A Múzeumegyesület rendezvényeinek a Szent István Király Múzeum adott otthont.

Bár 2020 járvánnyal sújtott éve megakasztotta a Múzeumegyesület tevékenységét, de bízunk a jövőbeni töretlen, eredményes működésében.

Braila Mária

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM MAROSI ARNOLD ALAPÍTVÁNY

A múzeum által alapított István király Múzeum Marosi Arnold Alapítvány 2019. december 25-én elveszítette kuratóriumi elnökét, dr. Fülöp Gyulát. Ezt követően a legfontosabb feladata az alapítványnak a törvényes működés helyreállítása volt. Jelenleg a kuratórium elnöke dr. Négyesi Lajos, a kuratórium többi tagja változatlan maradt. A 2020-as év a rendeződésről szólt leginkább. Az év végén az Alapítványt megkereste a múzeum, hogy az alapító okiratában rögzített feladatai körében segítse a múzeumot az *Alba Regia* évkönyv elkészítésében, mely felkérésnek az alapítvány szívesen eleget tett.

Kuczsi Petra

KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI EGYESÜLET

A Fejér és Pest megyei közösségi régészeti programok hatékony összehangolása érdekében a Fejér megyei program „motorjaként” tevékenykedő Kiss Alexandra és Szücsi Frigyes régész munkatársaink beléptek a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum közösségi régészeti programjának résztvevői által alapított Községi Régészeti Egyesületbe. Kiss Alexandra az egyesület felügyelőbizottsági tagja, Szücsi Frigyes pedig alelnök és Fejér megyei tagozatvezető lett. 2020 végéig a Fejér megyei tagozat létszáma 8 főre bővült. Az egyesület legfontosabb célja a régészeti kutatás iránt érdeklődő, szakirányú képzettséggel nem rendelkező civilek összefogása, a civil szféra bevonása a kutatásba, a nemzeti kulturális örökség védelmébe.

Szücsi Frigyes

SMOHAY JÁNOS ALAPÍTVÁNY

Az alapítvány művészettörténészekből álló kuratóriuma 1981 óta adja ki a Smohay-díjat a vele járó, Vígh Tamás által készített bronzplakettel. Minden évben Smohay-díjjal tünteti ki az év legjobbnak ítélt, 35. évét be nem töltött képzőművészt. 2019-2020-ban a kuratóriumi tagságról lemondott Gábor Eszter, Marosi Ernő és Nagy Ildikó. Az új tagok: Mélyi József, Százados László és Szegedy-Maszák Zsuzsanna. A 2020. október 9-ei döntéshozó ülésen az új kuratórium Süveges Rita képzőművésznak ítélte a 2020. évi Smohay-díjat.

Izinger Katalin

A SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM ALKALMAZOTTAI

Pokrovenszki Krisztián	régész-muzeológus, igazgató	Makra László	gondnok
Kovács Loránd Olivér	régész-főmuzeológus, Gorsium	Maróti Mihályné	takarító 2020. október 31-ig
	Régészeti Parkért felelős	Molnár László	éjjeliőr, telepőr
	igazgatóhelyettes	Németh Tünde	teremőr
dr. Kuczi Petra	általános igazgatóhelyettes	Nott Zsuzsanna	teremőr 2020. október 31-ig
dr. Négyesi Lajos	történész-muzeológus,	Patkósné Bilák Márta	teremőr
	tudományos igazgatóhelyettes	Rigó Dávid	karbantartó
Szabados György PhD	történész tanácsadó	Schmitz Jürgen	gépjárművezető
			2020. február 23-ig

TITKÁRSÁG

Ramada-Szűcs Mariann	titkársági ügyviteli alkalmazott,	Sobor András	teremőr
	tírkárságvezető	Szendei Szabolcs	teremőr
Szivósné Csorba Erzsébet	múzeumi informatikus	Szentmártoniné Pallag Anita	teremőr 2020. február 29-ig
	2020. október 31-ig	Szocska Ildikó	teremőr
		Takács Gabriella	betanított pénztáros
		Tarró Józsefné	takarító 2020. október 31-ig
		Tóth Gábor Gyula	éjjeliőr
		Uszakai Hajnal	teremőr
		Vadász Imre	teremőr

Gazdasági Csoport

Gelencsér Pálné	gazdasági ügyintéző,
	csoportvezető
Bertalan Erika	ügyviteli alkalmazott
Csukás Ferencné	kiadványraktáros
Jászai Viktória	gazdasági ügyintéző
Pintér Nóra	ügyviteli alkalmazott

Üzemeltetési Csoport

Bakurecz Ildikó	fenntartási alkalmazott,
	csoportvezető
Ampli Ferenc	éjjeliőr, telepőr 2020. október 31-ig
Bebesi Gina	betanított pénztáros
Both Anna	betanított pénztáros
Czupár Balázs	teremőr
Deákné Polczer Médea	portás
Gubó Csaba	betanított pénztáros
Gulyás László	segédmunkás
Gulyás Nikolett	teremőr
Halas Tamara	betanított pénztáros
Harmat Tamás	recepció
Hegedüs Erzsébet	üzemeltetési munkatárs
Horváth Kálmán Emil	segédmunkás
Horváth Kálmán Emilné	takarító
Jónás Magdolna	takarító
Hutvágner Mátyás	karbantartó
Király István	éjjeliőr, telepőr
Kiss Csilla	takarító 2020. május 17-ig
Klausz Attila	segédmunkás
Kovács Ilona	takarító 2020. augusztus 31-ig
Kulcsárné Németh Marianna	vezető teremőr
	2020. október 31-ig
Lomoschitz Anna	teremőr

KOMMUNIKÁCIÓS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI OSZTÁLY

Árkiné Töttő Katalin	marketing munkatárs,
	osztályvezető
Belegrai Orsolya	grafikus
Fiedler Zsuzsanna	múzeumpedagógus
Haraszi Zsigmond	múzeumi közművelődési szakember
	múzeumpedagógus
Kovács Dóra	múzeumpedagógus
Rosta Helga	2020. március 31-ig
Schéda Zoltán	kommunikációs munkatárs
Szabóné Szüts Angéla	múzeumpedagógus
Szűcs Gábor	kommunikációs munkatárs

RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELMI ÉS TUDOMÁNYOS OSZTÁLY

Belegrai Tamás	régész-muzeológus, osztályvezető
Benke András	ásatási munkatárs
Gruming Diána	régészeti adminisztrátor
Hornik Adrienn	ásatási munkatárs
Kiss Alexandra	régész-segédmuzeológus
Kovács Ágnes	régész-muzeológus
Kovács Dömötör	ásatási munkatárs
Ködmön László	ásatási segédmunkás
Molnár Gábor	ásatási munkatárs
Libor Csilla	antropológus-muzeológus
Rácz Piroska	antropológus-muzeológus
	2020. január 3-ig
Rechner Balázs	ásatási munkatárs
Reich Szabina Gréta	régész-muzeológus
Romat Sándor György	régész

Sipos Bence	ásatási munkatárs
Somogyfoki Bernadett	2020. január 5-ig gyűjteménykezelő
dr. Szücsi Frigyes	2020. október 31-ig régész
Tóth Brigitta	múzeumi rajzoló

Állományvédelmi Csoport

Késmárky Rita	restaurátor, csoportvezető
Bódisné Szalontai Petra	restaurátor
Horváth Csaba	segédrestaurátor
Kabáczy Annamária	főrestaurátor
	2020. október 31-ig
Péterfy Dóra	restaurátor

GORSIUM RÉGÉSZETI PARK

Üzemeltetési és Gazdasági Csoport

Domonkos Richárd	csoportvezető
Bagi Krisztina	teremőr
Bakurecz József	karbantartó
Bozsoki Gábor	éjjeliőr, telepőr
Bódás Gyula	éjjeliőr, telepőr
Csörgő Erika	pénztáros
Ducza István †	gondnok 2020. július 16-ig
Hermán Edina	ügyművelő alkalmazott
Lédeczi Zoltán	karbantartó
Lédeczi Zoltán Lajosné	romkert felügyelő
Lukács Györgyné	pénztáros
Major Gyula	karbantartó
Márkus Tamásné	takarító 2020. október 18-ig
Molnár Ferencné	teremőr 2020. május 31-ig
Potesz Ferencné	romkert felügyelő
Nagy Gyula Jánosné	takarító 2020. február 29-ig
Rupp István	éjjeliőr, telepőr
Simon Krisztina	teremőr

Tudományos és Kommunikációs Csoport

Omischl Erika	múzeumpedagógus
	2020. április 30-ig
Varga Edit	múzeumi gyűjtemény- és raktárkezelő

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYI OSZTÁLY

Történeti és Néprajzi Gyűjtemény

Miszlai Zsolt	történész-főmuzeológus, osztályvezető
Léczfalvy Lilla	gyűjteménykezelő
	2020. október 31-ig
Molnár Virág (Gáspár Virág)	gyűjteménykezelő
Paréj Gabriella	néprajzos-muzeológus
	2020. október 31-ig
dr. Varró Ágnes	néprajzos-főmuzeológus

Képző- és Iparművészeti Gyűjtemény

Izinger Katalin Ágnes	művészettörténész-főmuzeológus, csoportvezető
Deák Balázs	kulturális szervező
Gärtner Petra	művészettörténész-főmuzeológus
	2020. október 31-ig
György Melinda	adattáros
Moór Péter	kiállításrendező
Szűcs Erzsébet	művészettörténész-főmuzeológus
Krizsány Anna	népművelő-muzeológus

Segédgyűjtemények

Braila Mária	segédkönyvtáros
Ladányi Beáta	múzeumi adattáros

HETEDHÉT JÁTÉKGYŰJTEMÉNY

dr. Nagy Veronika	főmuzeológus, osztályvezető
Lévay Éva	recepções
Nagy Gyula Zoltánné	takarító
Mészáros Lászlóné	takarító 2020. április 30-ig
Molnár Júlia	múzeumpedagógus
Stadler Melinda	takarító 2020. október 31-ig
Szabó Imréné	recepções
Szalay Arnold	gondnok, recepciones
Vaskó-Hufnágel Vivien	takarító
Veszei Dorottya	múzeumi közművelődési szakember

MEGBÍZOTT TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSÁK

dr. Demeter Zsófia	történész
dr. Lukács László	néprajzkutató